

h. / i. ag.

BUDAPESTI SZEMLE.

F3

SZERKESZTI ES KIADJA

CSENGERY ANTAL.

—
UJ FOLYAM. — 1869.

XIII. KÖTET.

—
PEST.

—
RÁTH MÓR.

1869.

OSZK
KÖNYVELŐSZÓ
FŐLŐSPELÉNY

Bisz. levélsz. Könyvtár
22673 71

EGY ÉVI SZEMLE A FÖLDLEIRÁS ÉS NÉPISME ÉRDEKÉBEN

TETT

LEGÚJABB ÚTAZÁSOK FÖLÖTT.

A földleírás és népisme előbbrevitele, — vagyis az ezen téren kivivandó új fölfedezések s a régi tévhitek lerombolása, — kellő szakképzettségű egyéneknek kívül költséges kutatási vállalatokat s mindenek fölött hatalmas kormányoktól nyújtott oltalmat, támogatást föltételez; tehát olyasmiket, a miket évszázadokon át politikai küzdelmekkel elfoglalt, leggyakrabban az önvédelem harczi alatt nyögő, és természeti határainál valamint eddig létezett jelentéktelen közlekedési eszközeinél fogva sem világkereskedelemre, sem gyarmatok szerzésére és alapítására nem hivatott országtól hiába váránk. Ime, ez is válasz azon kérdésre: miért nem tart hazánkban a tudomány némely ágának művelése egyenlípést a nyugati föbb államokkal? bár másrésről még mi is büszkeséggel mutathatunk némely magát elszánt s csupán saját erejére támaszkodhatott hazánkfiának a külföld által is elismerésben részesült etlmo- és geographiai érdekű utazására.

Földrésziink három leghatalmasabb s kedvezőbb viszonyainál fogva a tudományosságban legelőrehaladottabb nemzete azonban, t. i. az angol, francia és német, már évszázad óta versenyez (és versenyezhet!) hogy egymást a földleirati s ezzel kapcsolatban a népisme új és újabb fölfedezésekben túlszárnyalja. E cél elérhetésére mind a három nemzet kitünő földleirati társulatokkal bir, melyeket mind illető kormányaik, mind saját népük minden műveltebb

osztálya anyagilag s erkölcsileg bő támogatásban részesít; mert tapasztalatukon alapszik azon meggyőződésük, hogy valamint általán véve minden tudomány haszna kibát az emberiségre, úgy különösen a világkereskedelemmel s gyarmatokkal bíró népeknél az ethno- és geographiai fölfedezéseknek reális gyümölcseit első sorban azon nemzet élvezzi, mely segédkezet nyújtott azok eszközölhetésére.

Ez előrebocsátottak után itt rövid szemlében igyekszünk bemutatni az utóbbi év földleirati és népismeii mozgalmait; a végbevitt fölfedezéseket; némely nemes szándék, kellő készütség s kitartó buzgalom hajótörését; s a rendszeres, fáradszatlan búvárlatok azon eredményeit, melyek a való ismereteket megint legalább egy-egy nyommal elébbre vitték. E tekintetben leginkább Saint-Martin általunk összeállított félévenkénti geographiai jelentései reproductióját veszi itt az olvasó, azon derék francziáét, ki már évtizedek óta ismer-teti a tudomány ezen terén való időszakonkénti mozgalmakat; bár meg kell jegyeznünk azt is, hogy különben nem érdemetlen honfitársainak némelykor túlságos nagyságban nyújtja a borostyánt.

Hogy áttekintésünk tisztább legyen: A f r i k á n, a geographiai fölfedezéseknek még sokáig aknázható kincsesbányáján, s e bánya legérdemtelibb művelőjén — dr. Livingstoneon kezdjük, kinek 1868 elején Európaszerte elterjedt halálhíre megdöbbenést okozott az egész tudós világban.

Tudjuk, hogy dr. Livingstone 1865-ben harmadizben indult Afrikába fölfedezési útra, céljául tűzvéni ki egyrésztől eddigi saját búvárlatait folytatni, másrésztől pedig a Maravi-tó felső részét tovább vizsgálni s e vizsgálatait a Burton és Speke-ével összekötésbe hozni, átkutatni a Maravi és Tanganika tavak közt, északnyugati irányban mintegy 5—6 foknyi ismeretlen területet. Közvetlen tapasztalatok után szükséges vala a Tanganika egész vizirati rendszerét is megállapítani, (mit tenni se Burton, se Speke nem vala képes,) s különösen azt is bebizonyítani, vajon ezen központi nagy tó közvetlen összeköttetésben van-e (miként ezt gyanitgatták) a Speke és Baker által látott egyenlítő-alatti tavakkal, és így a Nilus-folyóval is? Afrika ezen belső részeiben még sok fölfedezésre váró ismeretlen tárgy létezik, és Livingstonenál ki sem birt nagyobb szakképzettséggel a búvárlatok ezen új tere átkutatásához.

Livingstone 1866 elején érkezett Afrika keleti részén azon pontra, hol a Ravumá-nak nevezett folyócska a tengerbe ömlik,

mely viz a Maravi-tó táján ered s Zanzibartól délnek mintegy négy foknyi távolban szakad az ind tengerbe. Livingstonet elég népes teherhordó és fegyveres csapat kísérte s ezek közt mintegy tizenkét ügynevezett johanna, (Anzsuanról, a Komór-szigetek egyikéről való lakosok,) kiknek vezetője valami Ali Múza nevű egyén volt. — Livingstone föltette magában a Ravuma mentében fölfelé haladni, a meddig csak lehet s így jutni a Maravi-niasszához *), útazása első céljához. 1866. május 18-dikán a parttól mintegy három foknyi távolra, Ngomano-ba, a Rauma felvidékére ért, hol a bennszülött főnök igen barátságosan fogadta. Halála híre előtt innen keltek utolsó tudósításai. Miután Ngomano-ból tovább indult, tudósításai megszüntek s teljesen nyoma veszett a hírneves utazónak. Hét hónap folyt le ily módon, de a tudós világ nem aggódott miatta, ismeretes lévén azon körülmény, hogy Afrika belsejéből a partokkal való közlekedhetésre csak nagy-ritkán nyílik alkalom, s az ilyen sem mindig biztos. Azonban 1866 végén egyszerre csak szomorú hír terjedt el Zanzibarban, melynek hozói a Livingstone kíséretében volt johannák valának. Ezek szerint Livingstone Ngomano-ból elindulása után a Maravi-tó északi részét készült megkerülni, midőn egyszerre s véletlenül egy csapat mazitu-törzsbeli bennszülött által támadtatók meg, a mint embereit maga mögött hagyva, azoktól jökora távolban elől haladt; a bennszülöttek egyikének kelevéze Livingstonet földre terítette. A johannák — állításuk szerint — már csak holttestére akadtak, mire a támadás helyére értek; s azért sirt ásva a hely színén, ott el is temették őt. Az orgyilkosság Mapunda nevű helységhez közel történt, a Maravi-tótól nem messze. E szomorú hír Londonba csak 1867 márcziusában érkezett, homán egész Európában elterjedt.

Ezen halálhír teljes valószínűséggel birt; mindazáltal sir Murchison Rodrik, a londoni Geographical Society elnöke, nem hitt benne s kételyére a johannák elbeszélésének némely ellentmondó helye adott okot. Ezért tehát s hogy a hír valósága esetében legalább a tény egész tisztán állapíthatassék meg, a londoni földleirati tár-

*) Afrika térképein s ezen világrész utazóinak jelentéseiben gyakran találkozunk Nyassa vagy Nianzá-nak nevezett tavakkal, mely nevezet azonban a bennszülöttek nyelvén nem jelent egyebet, mint t a v a t, vagy n a g y v i z e t. Ez elnevezés a Zambézi alsó részétől egészen az egyenlítőig honos.

sulat, a kormány által is gyámoltva, Livingstone fölkeresésére nagygyorsan expedíciót szervezett, melynek vezetése egy, Afrika keleti részein már tapasztalatokkal bíró Young nevű tengerészre bízott.

Ezen kis expedíció, kellően felszerelve, 1867 szept. 6-dikán érkezett a Maravi-tóhoz, de még mielőtt ide érkezett volna, már is igen bátorító híreket vett. Több bennszülött beszélt t. i. egy fehér emberről, ki a múlt évben észak felől, a tó keleti része szélén jött s ki hiába várakozván valami bárkára, mely őt a tulsó partra átszállítaná, elhatározta a tavat egész annak déli végeig megkerülni s úgy indúlni megint tovább észak felé. E tudósítások csak Livingstonere vonatkozhattak. — Young egy magával hordozott kis gőzhajón átkelven a nagy víz nyugati partjára, ott minden állomáson oly újabb híreket nyert, melyek az előbbi tudósításokat megerősítették. Egyik pihenő helyén például, a dél felől érkezett Livingstone két napig időzött s miután jól ellátta magát friss élelmiszerekkel, tovább indult észak felé; e tudósításhoz hozzá tette a bennszülött főnök, hogy Livingstonenak innen való elindulása után nemsokára azon állítással jöttek vissza a johannák, hogy a fehér ember küldte őket haza. S azután még sokkal messzibb, egy Marengának nevezett helységben, a fehér utazó (a kit most már határozottan nevezhetünk Livingstone-nak), mintegy 60—80 új teherhordót fogadott fel, kiknek kíséretében itt vált meg a tó partjaitól, nyugati, vagy észak-nyugati irányban folytatván útját Afrika belsejébe. Marenga főnöke azt is erősíti: hogyha valami balvégzet érte volna az utast, bárha egy hónap járónyira történt volna is ez, mégis kellett volna róla értesülnie.

Young ezen híreket egészen határozottaknak s így küldetése célját elértnek tekintvén, elhatározá azon úton, melyen jött, visszatérni. Young 1868 januárjában érkezett vissza Londonba azon határozott tudósítással, mikép a johannák és a főnökük: Ali Múza által elmondott történet egészen koholt mese, a végből terjesztve, hogy a hirneves utazótól történt megszökésüket leplezzék.

Azonban már Young visszatérte előtt is érkeztek Londonba kedvező tudósítások Livingstonera vonatkozólag. 1867 szeptemberében t. i. egy karaván érkezett Afrika belsejéből Zanzibárba, mely karaván sokat beszélt egy fehér emberről, kivel a földrész belsejében, a Tanganika-tó környékén találkoztak. A karaván egyik tagja,

egy szuahéli *) az angol konzulátusra hivaték, hol dr. Kirk, konzulsági ügynök óvatosan hallgatta ki. A kérdéses fehér ember a partoktól két hónapi járónyira, Marungu-tartományban, a Tanganika-tó déli szélén találkozott velök; tizenhárom néger volt kíséretében, kik szuahéli nyelven beszéltek s kik mindnyájan löfegyverekkel voltak ellátva. A fehér ember tükörrel ajándékozta meg Marungu főnökét s midőn ez viszontajándékol elefántesontot akart adni neki, azt mondá, hogy ő nem kereskedő s nem fogadta el. Ki lehetett volna más ezen, parti négerék által kísért fehér ember, ha nem dr. Livingstone?

Végre magától Livingstonetól is érkeztek levelek, melyek minden kételyt eloszlattak. Ezeket újazónk déli Afrika közepéről, 1867 febr. 2-dikán írta, a gyáván megszökött johannáknak Zanzibárba érkeztek után két hónap mulva. E levelek nyomán sir Murchison Rodrik a londoni földirati társaság mult évi nyilvános nagygyűlésén következő jelentést tett: „Livingstone 1867 febr. 2-dikán Bembában volt, a déli szélességnek körülbelöl tizedik foka alatt, kétszáz (angol) mértföldnyire a Tanganika déli szélétől, tőle várván megfejtését a nagy tó vizirati (hydrographiai) kérdése, megjelölése azon folyóknak, melyek netalán a tóból erednek vagy azoknak, melyek abba szakadnak. Meg kellett határozni: vajon ezen, háromszáz mértföldnél hosszabb tó — melynek Burton és Speke csak középrészét ismerék, — a beléje déli irányból ömlő folyók által táplálkozik-e, avagy vize délnyugati irányban ömlik-e ki egy vagy több csatornán? Ő e kérdésekre nézve — hitem szerint — biztos tudomást szerzett. Hogyha a Tanganika észak felől el van torlaszolva s ha belőle nyugati vagy délnyugati irányban szakad ki valamely folyó, ez esetben miért ne követte volna fáradhatlan barátunk ezen útát, mely egy teljesen ismeretlen régiót nyitott volna meg előtte; s miért ne érne ily módon Afrika nyugati partjaira, akár Congo valamelyik északi pontján, akár a portugál területen, (Magyar Lászlónk útjai kiindulási helyén), melyeket Livingstone már első útjából ismer, midőn keresztben vándorlá be az afrikai szárazföldet? Ha így áll a dolog, ez esetben sokaig, tán másfélévig várhatunk a végeredményre. — Másrésről, ha az általános föltevés szerint csakugyan létezik vízi

*) S z u a h é l i parti lakost jelent s az arabok így hívják a Zanzibari partokon lakó benszülötteket.

összeköttetés a Tanganika és az Albert-Nyanza közt, ez esetben sokkal könnyebben lehetne meghatározni haza érkezésének valószínű időpontját. Ez esetben a vizek elválásának s a Nilus legdélibb medenczéjének nagy kérdése el lenne döntve. Ha Livingstone — érintve az Albert-Nyanza partjait — ezen úton jőne vissza, elérné azon tájat, melyen a Nilus vizei ismeretesek. Ha már aztán ezen pontig eljutott, vajon északnak forduland-e Gondora felé, hogy a Niluson lehajózva jőjjön vissza, avagy — a mit magam részéről valószínűbbnek hiszek — keleti irányban a zanguebari partoknak fog-e tartani, a Speke és Burton útjánál kissé északibb vonalban? — ezek oly kérdések, melyekre választ majd csak a jövő ad. Ha ez utóbbi úton jönne vissza, ez esetben már 1868. őszén viszontláthatnók őt; bármelyik útat választaná is azonban visszafelé, bármelyik útra kényszerítnék őt viszonyai, köztünk megjelentekor dr. Livingstonet mint az afrikai bűvárló utazók legkittünőbbikét üdvözölhetjük.“

Livingstoneról és fölfedező útjáról ennyire terjedtek a tudósok 1868. júliusában, midőn Saint-Martin felévi földleirati szemlét közrebocsátotta. Ezóta azonban újabb híreket vettünk róla s különösen egy, Kelet-Indián át érkezett távirat okt. 5-kéről jelenté, hogy a tudós utazó ez időtájt már csak egy hét járónyira volt Zanzibártól. Mindazáltal még jó hosszú idő folyhatik el addig, míg Livingstone legújabb levelei Európába érkeznek, s napvilágot látnak; addig a régibb adatokra kell szoritkoznunk. Főntebb közöltük sir Murchison Rodriknak Livingstone útjára vonatkozó nézetit, melyeket ez utazónk 1867 febr. 1. és 2-dikán kelt leveleiből merített; ezen levelek azonban a londoni földleirati társaság jelentései közt csak mult év derekán láttak napvilágot. Livingstone ezen levelei Bombá-ban irattak, — mint már említők, — azon helyen, melyről elég feltételes említést tesznek a portugál jelentések, mit azonban utazónk levelei folyamában kiegészít.

Nem lesz tán érdektelen Livingstone idézett leveleinek azon legfőbb részeit ide csatolnunk, melyek szemlénk kiegészítésére szük-ségesek.

„Kedves Rodrikom! ime az első alkalom, levelet küldhetnem a tengerpartra; egy bogamojoi fekete arabokból álló karaván által küldöm azt, — úgymond, — kik rabszolgákkal kereskednek. Első izben történik, hogy ezek egészen idáig hatoltak befelé, s ők az

én útamnál sokkal kurtábban jöttek. Másik levelemben fölemlítém, hogy a Maravi-tó legfelsőbb északi részét nem kerülhettem meg, mert johannáim a veszély első láttára megfutamodtak volna, a mint később ugyanezen tó legdélibb szélén létemkor csakugyan megszöktek, neszt véve a félemletes mazitu-k kegyetlenkedéseiről. Ha átvihettem volna őket a tó túlsó felére, akkor körömben maradnak; a mint azonban a partok felé hazatérő arab rabszolgakereskedőkkel találkozáink vala, többé nem lehetett rájuk számítani. Egyébiránt mindannyian gaz tolvajok voltak s e tekintetben áldás volt rám nézve fölük megszabadulhatnom, bárha ez által kiséretem kilencz fiatal szabad afrikaira szoritkozott csak; kik azonban Bombayban nevedtek, s így meglehetősen értelmesek.

„Ngamano-t magam mögött hagyva, a tó. közepe táján átkelni szándékoztam, azonban a révnél levő arabok az „angol“ közelségének hallatára mindannyian megszöktek, valamint a két bárka tulajdonosa is jóleve elkotródott, nehogy járművet, mint rabszolgák szállítására szolgálót, felgyűjtassam. Ily körülmények közt Ngamano-ból délnek irányzók útunkat s pedig néhány száz (angol) mértföldnyire lakatlan vidéken keresztül s így értünk Matakához, azon tartományok leghatalmasbjához, melyek elválasztó vonalat képeznek a partok és a tó között. A főnök városa mintegy ezer házból áll s minthogy ezen hely a tenger színe fölött 2700 bécsi lábnyira emelkedik, ez okon az éghajlat itt júliusban is hideg. Mataka-város mintegy ötven mértföldnyire esik a tótól, maga a hasonnevű tartomány pedig magáig a nagy vizig terjed ki. E helyütt július közepétől szeptember végeig maradtam. A főnök nagyon szerette volna, hogyha Bombayban nevedett szabad négereim egyketteje nála marad, kiket ugyan én is marasztottam, de hiába; a főnök t. i. szerette volna, hogy szarvasmarháit ezek segélyével földmivelésre alkalmazhassa; végre megigérttem neki, hogy Indiából fogok számára néhány földmivest küldeni.

„Nem kelhetvén át a tavon, a hol akartam, nem tehettem egyebet, mint hogy annak déli részét megkerüljem. Ez útamban három hatalmas uadzsán főnököt látogattam meg, kiknek mind egyike nagyban kereskedik rabszolgákkal; ezeket lelkiismeretesen igyekeztem üzemükről lebeszélni, de hogy szavaimnak volt-e rájuk hatása? nem tudom. Ugy látszik, hogy én valék az első, ki

velök szemtől szemben ócsároltam mesterségüket. Irányomban mind-azáltal igen vendégszeretőleg viselték magukat.

„A tó partját október elején hagytuk el s készülődéseket tetünk a Kirk-hegyláncz lejtőit megmászni; azonban a lapály lakosai, annyira félték ezen hegyes vidéktől, (minthogy állításuk szerint nehány, a lakosság által üldözöbe vett rabszolgakereskedő arab itt üfötte föl tanyáját,) hogy lehetlen vala podgyászom és élelmi szereim hurezolására elég számú teherhordót felfogadnom. Végre egy Katosa nevü néger és feleségei vállalkoztak ezen szerepre. Hat tenyeresalpás néger hölgy vállára kapta a göngyöket. — Maga a hegyláncz nem egyéb, mint egy magas fűnsík lejtője, mely lejtőn többrendbeli törzs lakik, kiket mi maraviaknak neveztünk el, kik azonban valósággal mangandzsák. Katosa az egyetlen, általunk ismert maravi főnök. A mangandzsák kanthunda, csipéta, ecséu a sat. törzsekből állanak. Maga az egész vidék emelkedett és hűvös légmérsékletü. Itt a kunyhók földdel borítvák be, még tetejük is — az éji hideg miatt. A kanthundák vagyis „kapaszkodók“ a fennsíkbeli kiemelkedő hegyeket lakják; a csipéták leginkább a lapályon tartózkodnak, az ecséuak pedig távolabb, észak felé tanyáznak. E nép közé még nem harapózkodt el azon szokás, hogy egyik a másikat rabszolgául adja el, e mellett jöerkölesüek és vendégszeretők. Az alantlakóktól ép oly mérvben félnek, a milyenben azok tőlük. A földet szorgalmasan művelik s falvaik oly számosak, hogy ezek alig vannak egymástól egy-egy (angol) mértföldnyire. Mi csak kis járatokban haladtunk előre s gyakori érintkezésünk volt ezen hegyi lakókkal.

„Útunkat nyugatnak folytattuk, hogy a mazitu-kat kikerüljük, s midőn ezek területének hosszasági vonalából kiértünk, északnak fordultunk. Nagyon kevésbe mult, hogy e nép ki-kiesapó csapatai egyikének kezei közé nem kerültünk. Két falusi lakossal is találkoztunk, kik a hegyek felé menekültek; mi is hozzájuk csatlakoztunk, védendők őket és magunkat. Szerencsénk vala, hogy a mazitu-k azon falvak kirablása után — melyek felé épen tartottunk, — visszatértek délkeleti irányban.

„Minél tovább hatoltunk előre észak felé, annál gyakrabban találkoztunk pusztításaik nyomaival, minélfogva élelemszerek hiányában sokat kellett szenvednünk. Elég bajos vándorlás után azon pontra jutottunk, melyre 1863-ban értünk. A déli szélesség 12° 45' 0''-e

alatt áthatoltunk a Loanguá-n, oly vidéken, hol ezen folyócska egy hajdani tó medrében fut tovább. Innen a Lobisa fönnsikra mentünk, melynek déli határa a 11° alatt van. A fenszik némely helyén egészen 6600 angol lábnyira emelkednek a hegyek a tenger színe fölött. Míg az alföldön jártunk, addig kedvem szerint láthattam el embereimet hűsneműekkel, minthogy bőségben jelentkezett a nagy vad, míg ez a fönnsíkon végkép eltűnt szemünk elől. Rabszolgák hajhászata folytán népségétől megfosztatván, e vidék jelenleg óriási erdőséget képez, melyben csak itt-ott egymástól igen távol akadhatni egy-egy nyomorú faluskára. Gabnaneműt (nevezetesen tengerit) ezek csak apró darabka földeken vetnek az erdőségben s a szegény népnek nincs semmi eladni valója. Igen sokszor kellett azon hosszú napokon át éhséget szenvednünk, melyek alatt keresztülvergődtünk a rengetegen, hol rosz gyümölcsön és gombán kívül egyébre nem akadtunk. Midőn azonban a Csambézé-hez értünk, (mely folyó nevét itt már Zambézi-nek hangoztatják,) ennek partjain kedves meglepetésünkre igen élénk állat-életre találtunk. Egy antilop csakhamar el is esett lövésünk alatt. A szélesség $10^{\circ} 34'$ -e alatt keltünk át a Csambézé-n; a folyó itt 240 bécsi láb széles s partjait lombos fák szegélyzik.“ — Ezek szerint — jegyzi meg Saint-Martin — Livingstone a Zambézi forrásait az afrikai központi fönnsík szívébe, a Tanganika és a Maravi közt helyezi; de vajon nem hibásan-e? mert nem lehetséges-e, hogy az, mit ő Csambézé-nek nevez, csak a Zambézi valamelyik mellékága, mi annál valószínűbb, minthogy utazónk maga állítja minduntalan, miként ezen vidéken igen gyakran neveznek el különböző folyókat egy és ugyanazon névre. Ezen vizirati kitérés után azonban engedjük magát Livingstone-t tovább beszélni.

„Bembába, azon helyre, honnan jelen soraimat írom, 1867 január utolsó napján érkezttünk. Ez háromszoros karó-sorral s azonfölül belülről még mély árokkal is védett terjedelmes helység, s ha nem csalódom, mi itt a Csambézé s a Loapula folyók elválasztó vonalán vagyunk; mint mondják, az utóbbi igen széles folyó s a Tanganikába ömlik, határozottabbat azonban majd csak akkor állíthatok róla, ha magam mentem ezen tóhoz, hol Európából érkezett leveleimet és kereskedelmi czikkeimet is átvehetni remélem. Mi itt a déli szélesség $10^{\circ} 10'$ -e alatt s a tenger színe fölött 4500 lábnyi magasan vagyunk; a légmérsék üde s az esőzés oly bőséges, a milyenek azt

Afrika egyéb részein nem tapasztaltam. Az egész vidék befelé csupa erdőség s a fák csaknem kizárólag sűrűn lombosak. A kopál-gyanta fája igen gyakran fordul elő, valamint a rhododendron s különböző fajú örökzöld fa; ezen fánemek elseje szolgáltatja a bennszülöttek ruházatára szükséges vásznat is. — Ezen tartomány lakóival nem volt semminemű kellemetlen ügyünk, de annál több kedvetlenséget okozott vala az éhség s a nedves időjárás.

„Egészségem mindeddig kitünő volt s a láznak legkisebb nyoma sem jelentkezett. Összes orvosszereinket elvesztettük s veszteség ennél érzékenyebben még sohasem hatott reám; mindazáltal ha megtámadna a láz, remélem, hogy azt a bennszülöttek szereivel el foghatom nyomni. — Bemba főnöke nyíltszívű férfinak s vigkedélyű czimborának látszik lenni; megérkeztiinkor egy tehénnel s elefántra való nagy napernyővel ajándékozott meg.

„Mióta a tenger partjait elhagytam, semmi hirt sem vettem, remélem azonban, hogy Udzsidsziben találni fogok reám váró leveleket; másrésről nekem is lehetlen volt innen valami jelentést küldenem. Irtam volt már néhány levelet azon reményben, hogy majd találkozom rabszolgakereskedő arabokkal, ezek azonban azonnal elpusztultak látkörömből, a mint az „angol“ közelgésének nesztét vették. S mielőtt a babisai főnsikra értem, azon útra nézve sem bírtam semmiféle biztos tudósítást szerezni, melyen a portugálok Kazembé-be járnak; itt azonban értésemre esett, hogy a nyugati magaslatoknak tartanak, melyek a Loangua völgyéből tekintve hegyláncznak látszanak. A térképékesítők a portugálok ezen útját nagyon is keletnek helyezték; valószínű, hogy e tekintetben őket a különböző folyóknak gyakran előforduló azonos neve vezette tévutra, mert például magába a Nyassába négy Loangua nevű folyó ömlik. — Egészben véve: idáig tartott útunk igen lassú volt, minthogy teherhordó-embereim naponként 6—7 angol mértföldnél többet nem bírtak menni.“

Ennyire terjednek a Livingstoneról szóló közvetlen tudósítások. A későbbi, bombay-i távirtdai tudósítást már említettük, melyhez hozzátoldjuk a zanzibari angol konzulnak 1868 febr. 7-dikéről kelt, az angol külügyminiszterhez intézett következő sürgönyét: „Uj híriünk van arra vonatkozólag, hogy dr. Livingstone 1867 okt. közepe táján Udzsidszi-be *) érkezett, miről ön Issza ben-Abdallah következő je-

*) Udzsidszi a Tanganika keleti oldalán, a tó középrésze táján fekszik, közelebb északi, mintsem déli széléhez, a déli szélességnek körülbelül 5°-a alatt.

lentéséből győződhetik meg: „Issza ben-Abdallah Kharrazi, Udzsidsziből visszaérkezett elefántesontkereskedő jelentése. — Én Udzsidsziből 1867 okt. 6-dikán utaztam el, egyenesen Szalazi-ba menve, hol tiz napig időztem, mielőtt a partok felé indultam volna. Itt időzésem alatt hallottam, hogy bizonyos európai, egy „angol“ Udzsidszibe érkezett. Midőn még Udzsidsziben voltam, egy Músza nevű ott letelepedett egyén várt is ezen kérdéses idegenre.“

Livingstone tehát ily módon nyolcz hónapot töltött Bemba városa és a Tanganika tó közt. Azóta a lefolyt év vége felé újabb, 1867 decemberében, a Tanganika mellől kelt levelek is érkeztek tőle Londonba, melyeket azonban eddigelé még nem tettek közzé; de bár nem is ismerjük ez iratok tartalmát, annyi bizonyos, hogy a nagy készütségű tudós utazó idejét bizonyára az ismeretekre nézve haszonnal töltötte s hogy ő meg fogja jelölhetni a központi tó azon széleit, melyeket Burton és Speke 1859-ben meg nem látogathattak, valamint hogy ki fogja jelölhetni azon folyókat s útjaikat, melyek ezen nagy vízből fakadnak, vagy abba ömlenek. Szóval: Livingstone alkalmasint be fogja tölteni azon nagy üres tért, mely Afrika eddigi térképein a Tanganika s a Zambézi között tátong.

Útazónk sorsát idáig kísérve s további útjából a legszebb eredményeket remelve, térjünk most át azon egyéb tudományos buvárlatokra, melyek a földleírás érdekében ugyancsak Afrikában, Livingstone-nal egyidejűleg tétettek.

Például Mauch Károly német természettudós volt az első, ki a Zambézi déli részén egy nagykiterjedésű vidéket fődözött fel s erre vonatkozólag számos becses földirati adatot gyűjtött, melyek dr. Petermann Ágost vezetése alatt a góthai cartographiai intézetben felhasználvatván, bizonyára gazdagítani fogják Afrika térképének ezen részét. Ez említett Mauch többek közt a szofalai partoktól befelé több főknýra igen gazdag aranytelepeket is fődözött fel, melyek művelésére Natálból számos gyarmat fog ide özönlenni. Mauchot a góthai földirati bizottság hosszú időn át csak igen csekély segélyben részesíté s így ezen tudós is kitüntette, hogy mily fényes eredmények kivívására képes a kitartó buzgalom, habár csekély pénzösszeg áll is rendelkezésére. Sőt a vad népek közt a gazdag ellátás épen ellenkező, t. i. gyászos eredményeket szülhet, miként példa erre b. Decken-

nek a szomálok (az ádeni öböl s az ind óceán által képzett félsziget lakói) közt történt gyászos vége 1865-ben.

Decken bárónak Hannoverában élő gazdag családja 1866-ban egy expeditiót szervezett a végből, hogy ez az útas fölkeresésére induljon, mert lehetséges volt, hogy az első hírek túlzottak valának s hogy a báró legalább a haláltól megmenekült. E küldetést az afrikai utazókat környező veszélyekkel már régóta ismerős két egyénre: Brenner Richárdra — Decken egyik régiebb útítársára — és azon Kinzelbachra bízta, ki már a Vogel fölkeresésére 1860-ban küldött expeditióknak is tagja volt. E két utazó 1866 novemberében ért Zanzibárba; Kinzelbach egyelőre itt maradt, Brenner pedig tovább indult egész Bravaig s az ez útjában — többek közt egy szemtanutól is szerzett — tudósítások tökéletesen megerősíték Decken szomorú végét; így hát Kinzelbach küldetésének ezen részbe belevén fejezve, itt való további időzését arra fordította, hogy Afrika ezen még ismeretlen részéről és lakóiról (a szomálokról) földleirati és népismeii adatokat szerezzen, melyek aztán Petermann „Geogr. Mittheilungen“-jában meg is jelentek. Brenner kutatásainak azonban itt még nem szakadt végük, mert Zanzibárba visszatérte után, 1867 februárjában már ismét más irányban indult Afrika belsejébe. Leveli ez időből 1867 augusztusáig terjednek, s azokból kitűnik, hogy ráakadt a Dana- és Osi-ra, azon két folyóra, melyek a tengerparttól mintegy 10—12 napi jáásra fekvő hegységből erednek s mely folyók a déli szélességnek 13 és 14°-a közt ömlenek a tengerbe. Ezen fölfedezése után szándéka volt egész Berderálig, azon helyig hatolni előre, hol a szerencsétlen Decken halálát lelte; ezután mély hallgatás követte Brenner lépteit s a tudós világ méltán kezdett már az ő sorsa miatt is aggódni, midőn egy 1868 decemberében érkezett távirat egyszerre csak örvendetes híreket hozott róla; ezek szerint a rettenthetlen utazó 1868 februárja óta visszatérőben volt Zanzibár felé. Kutatásaiban egészen a Dana s a Dzsob felvidékére jutott, azaz a Szomal tartományok szívébe, s miként rövid tudósításában előre jelelti, igen számos adatot szerzett az afrikai egyenlítő alatt levő folyók, valamint a szomal és galla népekre vonatkozólag. E kedvező hírek ellensúlyozásául azonban annál szomorúbbak a Kinzelbachtól nyert tudósítások. Kinzelbach terve szintén az volt, hogy majd ő is befelé hat a szomal tartományokba, némely körülmény azonban visszatartóztatta őt a partokon s 1868 jan. 20. és 26-ika közt a dzsil-

lédi-i szultán házában, az egyenlítő fölött északra körülbelül a második szélességi fok alatt halt meg. Ime ismét egy név, mely az öldöklő afrikai éghajlat áldozatainak hosszú sorát növeli.

Az ímént említettük a galla népet; minthogy a népisme erről határozottabb tudósításokat csak az újabb utazók által nyert, nem lesz fölösleges e tudósításokat itt rövid kivonatban előadnunk. A galla népfaj Abissziniától délnek és dél-keletnek Franciaországénál kétszerte nagyobb területen él, s a szomál-ok, kik a már említett félszigeten laknak, a galla-faj egyik ágát képezik. Ezen galla törzseket maiglan alig ismerték egyébről, mint arról, hogy gyakran szoktak Abissziniába rabló becsapásokat intézni; a régi portugál hitküldérek is szóltak ugyan róluk, festéstik azonban a tőlük való félelem miatt nagyon torzított vala. A gallák nem négerek; *) hajzatuk, arcvonásaik és színük miatt a fehér vagyis kaukázinak nevezett emberfajhoz tartoznak. Nemesebb arcvonásukon kívül szellemök nagyfokú tökélyesíthetőségével is bírnak, mivel a négerek sokkal csekélyebb mérvben dicsekedhetnek. A gallák, miként a hajdani numidiaiak, egészen pásztori életet élnek, s mert nomádok, azért barbárok is. Ez oly népfaj — jegyzi meg Saint-Martin — melyet a keresztyénség számára mielőbb meg kellene hódítani.

Alig kezdék ezen nagy galla népséget tüzetesebben tanulmányozni s e tanulmányozás már is érdekes észleletekre vezetett, arra t. i., hogy ha akár észak és észak-nyugat felé: a Nil völgyébe és az Atlasz vidékére, — akár délfelé rézsütosan a délafrikai fennsíkra, — akár nyugatnak az egyenlítő vonala hosszában tekintünk: mindezen irányokban (a memyiben a kérdéses vidékeket ismerjük) oly népsé-

*) Minthogy itt alkalmam nyílik rá, ethnographiai terminológiánk érdekében szükségesnek tartom megjegyezni, miként számos írónk a fekete, szerecsen és néger elnevezéseket leggyakrabban ugyanegy értelemben használja s pedig — (habár a niger-néger és fekete szótári értelme ugyanaz is) ethnographiailag mégis különbség van köztük. A magyaros szerecsen egyenesen a szaracén honosításból származik s ezen névvel leghelyesebben az afrikai, leginkább belső afrikai arabokat illethetnök; fekete k nevezet alatt ethnographiai értelemben általában az afrikai — s köztük a sokszoros néger-feketeségű arabokat is — érthetnök, néger (niger) nevezettel pedig Afrika azon lakóit ruházzuk fel, kik az úgynevezett tiszta afrikai emberfajt képezik. Az elnevezéseket ily módon megállapítani a népisme fogalmak tisztázása miatt is szükséges. — A közlő.

geket látunk mintegy a gallák földjéről k i s u g á r z a n i, mely népségek az afrikai fehér emberfajhoz sorozhatók. A hol e faj nem maradt meg eredeti tisztaságában, ott a négerekkel való elvegyülése folytán oly vegyes fajsoportozatok támadtak, melyeket elég szerencsésen n e g r o i d á k n a k neveztek el. Afrika déli részén sokkal több a negroida, mint a tisztavértű néger, az egyenlítő alatt pedig, (bár sokáig közhiedelem volt, hogy a roppant forróság miatt azon vidékek teljesen lakatlanok) — az afrikai faj tisztán tartotta meg lényeges vonásait, s ez Afrika népismeretében nem egyetlen különös tünetmény. Így például az egyik nomád népség, az úgynevezett f a n, mely keletről nyugat felé lassan-lassan egészen a Benin-öbölgyéig nyomult, alakjában a kaukázsi faj jellegző vonásait teljes tisztaságában megtartotta; e nép arczszíne világos, hajzata hosszú és lágy s arczvonásai olyan mint az európaiaké.

Az itt elmondottakból következtethetni, mily érdekes ismereteket fog majd nyújtani azon, térképeinken még majdnem egészen üres szalag teljes kikutatása, mely az egyenlítő vonalának mindkét oldalán az ind óceántól a Benin-öbölgyéig és Gabon-öbölgyéig; ezen vonalba esik azon még mindig nyílt kérdésre is a felelet, melyre évszázadok óta már számtalanok kísértek meg válaszolhatni: hogy hol vannak a Nilus forrásai? Afrika ezen részeinek kikutatására indult volt el a párisi földleirati társaság gyámolítása mellett Le-Saint nevű francia tudós is 1867 januárjában, első kitérőt célja neki is a Nilus forrásainak fölfedezése levén. Le-Saint a Niluson fölfelé Khartumig jutott, Afrika észak-keleti része azon helyéig, mely végső pontja az európai civilizációval való közvetlen érintkezésnek. Itt utazónkat honfitársai: a Khartumban megtelepedett francia kereskedők s az ott székelő konzul nagy szíveséggel látták. Khartumból 1867 végén indult tovább fölfelé a Fehér-folyón, (vagyis az itt két, t. i. k é k é s f e h é r n e k nevezett ágra szakadó Nilus nagyobbik ágán), alig érkezett azonban e folyó felvidékére, s erős testalkata megtört az ottani egészségtelen éghajlat alatt, melynek átká: a nagy hőség miatt öldöklő kipárolgást okozó számtalan mocsár. Le-Saint eredménytelen útjának 1868 jan. 27-dikén történt halála vetett véget, hátrahagyott iratai azonban a khartumi franciaügynök által a párisi földleirati társaság elnökének kezeibe jutottak. Különben azon vidékeket, a meddig Le-Saint jutott, dr. Heuglin néhai osztrák konzul, Brehm, Lejeun s számos más utazó irataiból bőven ismerjük.

Mielőtt Afrikától elbúcsúznánk, meg kell még emlékeznünk az angoloknak múlt évben Abisszinia ellen viselt expedíciójáról is, melynek fényes eredményeiből a földleírás és népisme számára is jutott osztályrész, minthogy az angol expeditionális sereg előnyomulását nyomról nyomra kísérek az illető szaktudósok, szorgalmasan jegyezvén föl csillagászati és physikai észleleteiket. Az abissziniái expedíció azonban másnemű szolgálatot is tett a földíratnak, alkalmat nyújtott t. i. számos régibb, már majdnem elfeledett vagy kevésbé ismert, Abissziniára vonatkozó utazási jelentéseknek közzétételére. Ez iratok közül — mint érdemesebbeket — főlemlítjük dr. Blank-nak angol, dr. Heuglin néhai osztrák konzulnak német, és D'Abbadie Arnoldnak francia nyelven megjelent könyveit. Az első leginkább az angol expedíció előzményeire nézve szolgált történeti adatokat, elbeszélvén azon missió viszontagságait, melyet Tódor király foglyul ejtván, alkalmat adott a háború kitérésére. Heuglin könyve igen becses földleírasi és népismei adatokat nyújt Abissziniára vonatkozólag s a hadjárat folyama alatt ebből majd minden európai ismeretterjesztő lap és folyóirat között kivonatokat s egyes részeket; D'Abbadie Arnold „Tizenkét év Felső-Ethiopiában“ czimű munkája pedig az olvasó elé ezen föld s népének húsz év előtti képét tárja. E könyv Abisszinia története, földleírása, népismeretése és természetrajzára nézve kétségkívül számos becses adatot tartalmaz, melyeket több újabb utazó részint forrásul használt, részint helyreigazítani igyekezett; de bármily elragadtatással szól is arról mint francia műről a francia Saint-Martin, jelen földleírás és népismei szemlénkben — mely a legutóbbi idő e nemű mozgalmait igyekszik felmutatni, — sokkal közelebb áll hozzánk és sokkal jobban érdekelhet a Saint-Martin által egyetlen szóval sem említett német Rohlf s n a k közelebb megjelent könyve.

Rohlf s az abissziniái angol expedíciót a porosz király megbízásából kísérte. Könyvében egyszerűen adja elő élményeit, melyekből mindazáltal jól megvilágított képet nyerhet azon hadjáratról mindaz, ki az ilyesek iránt érdeklődik. Szemlénkben minket főleg az érdekel, hogy Rohlf s könyvében — bár elszórtan — számos földleírasi észlelet följegyzésére, általa tett magasság-mérésekre s az abissziniái népeletr vonatkozó érdekes vázlatokra találunk. Rohlf s az abissziniái keresztyének és keresztyénség felől ép oly kedvezőtlenül ítél, mint dr. Heuglin. „A mit az abissziniái keresztyének körében láttam, —

ugymond — azon meggyőződésre vezet, hogy a régi görög és római hagyományok nélküli, magára hagyott keresztyénség üres külső formaságokba süllyed, miként a másik két fő sémi vallás, t. i. a mozaíta és mohamedán.“ Takondában nem talált utazónk sem papot, sem templomot s itt a lakosság keresztyénségéről csupán csak egy, a nyakukon hordott kék szalag tanúskodott, melyet igyekeztek is minden alkalommal fitogtatni. Más helységekből a templomok romokban heverték. A templomok ajtajában rendszeren két láb hosszú, két hüvelyk széles s ugyanily vastagságú kövek függenek kötélben; ezeket harang gyanánt használják, rövid fabunkókkal csalván ki belőlük kongó hangot. Az abisszini keresztyén papok jó pénzért mindent eladnak s attól sem riadnak vissza, hogy az egyházi szereket, mint az ezüst és rézkelyheket s azon réztányérokat, melyekre a szentelt kenyeret szokás tenni, más birtokába juttassák. — Abissziniában Mohamed követői a keresztyéneknek sokkal magasabb értelmi és erkölcsi fokot állanak. — Az utóbbi időkben gyakran emlegetett Asangi-tó, ezen pompás alpesi vízmedence, melynek alakját Munzinger a zugi tóhoz hasonlítja, s melynek kifolyásai most minden oldalról be vannak dugulva, Rohlfs mérései szerint a tenger színe fölötte 7264 angol lábnyi magasságban, a szélesség $12^{\circ} 29' 26''$ és Greenwich-től a keleti hosszúság $39^{\circ} 8' 28''$ -e alatt van s kerülete tiz angol mérföld. Ezen katlant északról a csaknem 12,000 lábnyi Seringa, nyugatról az Ofela — s kelet és délről ezeknél valamivel alacsonyabb hegységek kerítik. A magaslatok itt mindenütt erdőséggel borítvák, a lapályok fölszíne pedig a legszebb fekete televény-föld; márcziusban már érett az árpa Abissziniában. Azon népség, mely a hegyvidéken sűrű apró falvakban lakik, kizárólag mohamedán vallású.

Rohlfs könyve végén több rendbeli magassági mérések eredményét közli, részint Markham, részint Merewether ezredes után. Ezek szerint az Amba-Antalo nyugati csúcsa 9335, az Aladzse-szoros 9630, az Asara-szoros az Asangi-tó mellett 8547, s az angolok által történt ostromoltatásáról nevezetes Magdala 10,000 angol láb magas. Becsesek utazónknak meteorológiai följegyzései is, melyek 1868. jan. 1-jétől május 31-dikéig terjednek. Érdekes lesz ezekből a következő jegyzetet ide iktatnunk: Rohlfs 1868. jan. 6-dikán az Annesley-öbölben, Zulánál kötött ki. A hőmérő itt délben s árnyékban 30° C. fokot mutatott s reggelenként 20° alá sohasem

esett; e mellett a lég nedvessége rendkívül nagy volt, úgy hogy a hygrometer némelykor 90°-ra emelkedett, 60°-on alúl pedig sohasem volt. „Egyébiránt azt hiszem, — ugymond Rohlf, — hogy itt télen át mindig fokozódott a lég nedvessége, minthogy a Földközi tenger esőzési időszaka az egész Veres-tengerre s ennek afrikai partjain délfele egészen Babel-Mandebig, sőt befelé is néhány mért-földnyire terjed. Ez annál feltünőbb, minthogy a Földközi-tenger esőzési időszaka nemcsak magára északi Egyiptomra, de még a Veres-tenger keleti, vagyis az arab félsziget partjaira sem terjed ki. — Különb magában Egyiptomban is jelentékeny változás történt az esőzést illetőleg; mert például míg azelőtt Kairóban csaknem sohasem esett, most rendszeren ide is kiterjed a Földközi-tenger esőzési időszaka s többek közt az utóbbi télen oly bő esőzések valának Kairóban, hogy miattuk számos ház összeomlott. E tüneményt a „Globus“ azon körülmény által véli megfejtetni, hogy Mehemed-Ali óta Alsó-Egyiptomban 4 millió darabnál több nagy fát növeltek, melyek a lég nedvességét magukhoz vonják.

Áttérve most Ázsia-ra, szemlénk részére itt is bő anyagot találunk. A japán szigetek kikutatására újabban is számos kísérletet tevének az európai utazók, azonban nem nagy sikerrel, mert a bennszülötteknek az európai befolyástól való félelme ezer akadályt gördít az ily vállalatok elé, s így utazóink észleletei eddigelé leginkább csak a japáni partvidékekre terjednek ki.

Indo-Chinában azonban nagyobb eredményekhez jutott a népismeret és földleírás, s pedig első sorban azon három nyugati tartománynak a francia Cochinchinához csatoltatása következtében, melyek eddig az anami birodalomhoz tartoztak s folytonos izgatások tüzhelyéül szolgáltak a francziák birtoka és Kambodzs ellenében. Egy nemzetközi szerződés most már megállapította a francziák határait Sziam felé, s kimondotta Kambodzsnak francia védnökség alatti függetlenségét, minek következtében ezentúl a kutatási vállalatok China felé kevesebb veszclynek lesznek kitéve.

Legfontosabb azonban a geographiára nézve a Mékong-kutatására indított s küldetését szerencsésen betöltött francia expeditió. E hatalmas folyó t. i. keleti Tibetben ered s a francia

birtokon tengerbe ömlése előtt átszeli China délnyugati részét, aztán Laoszt, a számos független törzs által lakott közbeeső területeket, Kambodzs-ot s végre Cochinchinát. Hosszú folyásában többféle néven fordul elő, medrének pontos iránya azonban eddigelé délkeleti Ázsiának még jobb térképein sem volt s nem lehetett kijelölve.

Ezen expedícióra vonatkozólag, (melynek tagjai odaveszett főnökük nélkül 1868. szeptemberében érkeztek vissza Franciaországba,) a kiküldött bizottság észleletei részletes közrebocsáthatása előtt is legalább rövid jelentést tett közzé, mely így szól:

„A Franciaország tengerészeti minisztere által 1866-ban a végből kiküldött bizottság: hogy kutattassék ki Kambodzs és Indo-China, hosszas és fáradalmas kalandozásaiból visszatért, következőkben körvonalozván tevékenységét:

„Az expedíció vezetése az életét vesztett Dondart de Lagrée fregatt-kapitányra bízák; maga a bizottság állott Garnier hajóhadnagyból mint másod-parancsnokból, Joubert és Thórel segédorvosokból, Delaporte tengerészszázlótartóból és Carné konzulsági növendékből. Az expedíció Sajgomból 1866. jun. 5-dikén indult ki s ágyúnaszáddal a folyón fölfelé egészen Kratielig ért, azon pontig, hol a tapasztalt vizirati észleletek megállapodást parancsoltak. E helytől tovább fölfelé lehetlen t. i. gőzhajóval utazni, s ennél fogva Lagréének a bennszülöttek által használni szokott bárkákat kellett szereznie, melyeken szept. első napjaiban Basszakig, felső Laosz jelentékeny helyéig jutott; nyert útasíttatásai szerint itt megállapodott a küldöttség, bevarandó a száraz évszakot, melynek megérkezéséig hozzájok kellett jutnia utánuk küldött útleveleknek és segéd-eszközöknek is. De e közben Kambodzsban lázadás tört ki, minél fogva lehetlenné vált minden közlekedés a küldöttség s a francia gyarmat közt. Az összeköttetés megszerzésére a folyón tett első kísérletük eredménytelen maradt; szerencsésebb volt azonban az expedíció másodparancsnoka, ki nyugat felé nagy kerülőt téve, Punm-Peinhig, a francia Cochinchina határáig jutott, honnan aztán 1867 márczius első napjaiban ért vissza a magával vitt útlevelekkel Lagréehez. Ezen esetet kivéve, az expedíció északi irányban vett útját minden komolyabb nehézség nélkül folytathatta s már 1867 májusában Luang-Pha-bang (másként: Prabang) nevű helyre, Laosz nevezetes városába ért. E város a folyó torkolatától kilencszáz angol

mértföldnyire esik, s emlékezetes arról, hogy Mouhot francia utazó itt lelte halálát.

„Új esőzési időszak köszöntött be s az expeditió elé a természet által gördített akadályokhoz járultak még azok, melyeket a gyanakvó beenszülött főnökök támasztottak. Lagrénnek teljes erélyére volt szüksége, hogy tovább mehessenek. Nagy baj volt az expeditióra nézve, hogy magának kellett czipelnie a már eddig gyűjtött geologiai és fűvészi mutatványokat s ezek helyett hátrahagynia segédeszközei, könyvei s egyéb igen szükséges holmiai legnagyobb részét. Nehéz betegségek látogatták meg egymásután a küldöttség minden tagját s így a kis társaság valóban tökéletesen ki vala merülve, mindenétől meg volt fosztva, midőn 1867 dec. 23-dikán végre Yun-nan hasonnevű fővárosába érkezett. A chinai hatóságok a legnagyobb szivességgel fogadták itt utazóinkat, kik fáradságukból a városban tartózkodásuk ideje alatt lassanként felüdülhettek. Visszatérésükre most már ismert, nyílt és könnyű út állott előttök s a Yang-csé-kiang, China ezen hatalmas folyója hajózható részétől csak huszonöt napnyi járatra voltak. De Lagrée azon nézetben vala, hogy még nem tett eleget, s minthogy szándékát követői is egyhangúlag támogatták, ez okon elhatározta a Mékongot még azon ponton is megvizsgálni, a hol ez Tibetből szakad ki. Ide egyenes úton menniök lehetlenné tette a mahomedán lakosoknak a chinai kormány ellen ez időben történt föllázadása s azon heves harc, mely mindkét részről folyt. Ily körülmények közt meg kellett kerülniök a harc szinterét, a Yang-csé-kiangon fölfelé haladniök s aztán úgy szállniök alá a Ta-li nevű városig, mely egy, a Mékonggal összeköttetésben levő tö partján fekszik. Lagrée azonban ezen tervét már nem vihette ki személyesen, mert Tongcsuánban betegsége egészen erőt vett rajta, a miért a másodparancsnokot, Garnier-t küldte ki e vállalatra. Lagrée mellett egyedül csak Joubert orvos maradt.

Az így megfogyatkozott küldöttség egészen Ta-liig ért, innen azonban vissza kellett fordulnia a mohamedán hatóságok támadó magatartása miatt. Mire 1868 apriljében Tongcsuánba visszaérkeztek, főnöküknek ott már csak hült tetemeire akadtak. A kis társaság most tehát magával vivén volt parancsnoka koporsóját, megállapodás nélkül utazott visszafelé, és Sanghaiba mult évi június 12-dikén érkezett meg, hol honfitársai által a legszivesben

fogadtatott. Ez útazás — Saint-Martin szerint — a közelebb Ázsiában végrehajtottak legjelentékenyebbje, minthogy Lagrée és társasága Indo-China és Chinában összesen mintegy 850 német mértföldet tett meg, s pedig ennek mintegy kétharmadát vizen, a többit szárazon. Eredménye: hogy Indo-China térképe most már csaknem tökélyes észleletek után készülhet el, hogy a Mé-kong folyása mintegy 1500 angol mértföld hosszúságban ismertté lett s a Yang-csé-kiang pedig háromszáz mértföldnyire azon pont fölött, melynél tovább az utolsó angol expedíció nem haladott volt; ezenkívül a Tong-king folyó eredete meg van állapítva, a Ménam és Szaluén medenczéje pedig a legpontosabban van kijelölve. Régészeti és népismereti tekintetben az expedíció igen becses adatokat gyűjtött, melyek hahogy nem is világítanak meg Indo-China multját és jelenét teljesen, legalább nagyban fogják könnyíteni e tekintetben a további buvárlatokat. De az utóbbi év folytán nemcsak Indo-Chinában, hanem belső és keleti Ázsiában is szorgalmas buvárlatok folytak. Az oroszok az Oxus partjaitól kezdve a japán tengerig mindenfelé előre nyomulnak politikai és tudományos haladásukban s bárha az európai politika óriási terjeszkedésüket méltán aggódó szemmel tekintheti, mindazáltal be kell azt is vallani, hogy minden talpalattnyi előrenyomulásuk, mit akár fegyverök, akár diplomatiájok vívott ki, — egyszerűs mind hódítás a tudomány részére is, minthogy Ázsiának tüzetes megismerhetésére vezet. S míg az oroszok nyugat s észak felől a ropant kiterjedésű ázsiai fennsíkron haladnak előre, az alatt a már természeti ösztönüknél fogva is geographiai kutatásokra sarkalt angolok dél-keleten mozognak erősen. A keletindiai angol iskolákban tanított s a geographiai észlelésekhez szükséges ismeretekbe bevezetett bennszülött indusok, az úgynevezett p a n d i - k (vagyis: írástudók) behatolnak a Himalája-hegység északi részeibe, azon vidékekre, hol a bennszülött főnökök gyanakvó természetüknél fogva nem igen tárnék meg az európaiak vizsgálódásait, — s igen nagybecsű adatokat hoznak magukkal. Így jutottak az angolok többek közt Tibet némely ismeretlen részére nézve csillagászati észleleteken alapuló följegyzésekhez. E mellett egy francia hitküldér közelébb bocsátott közre egy könyvet Tibet közigazgatására s Chinával szemben való politikai helyzetére vonatkozólag.

Ezek után bizton elmondhatni, hogy földgömbünk ismeretlen s nem jól ismert részeinek tanulmányozásában napjaink eddig nem

tapasztalt nagymérvű tevékenységet fejtenek ki, s hogy ily tevékenység még soha sem volt oly gazdag eredményekben, mint az utóbbi időkben.

A föld északi sarkához tervezett s részben már meg is kísérelt utazásokról szólani szemlénk utolsó tárgyául tartottuk fenn, s e pontnál időznünk annál jobban eshetik, mert megezáfoltnak találjuk azon állítást, hogy korunk iránya mindenben csak az anyagi érdekek hajhászása.

A tudós világot két év óta egy nagy kérdés foglalkoztatja, az t. i.: kivihető-e az északi sarkig való eljutás? E kérdés — kivált a művelt nyugaton — elhatott a nagy közönség körébe is, hol minden értelmes ember foglalkozik vele s horderejét számítgatja.

Most tizenöt éve, hogy a negyedfél évszázad előtt, t. i. mindjárt Amerika fölfedeztetése után fölmerült kérdés meg lön oldva: vajon az Atlanti oceanból az ázsiai tengerekre eljuthatni-e Amerika északi részei fölött — vízi úton? Mac Clure angol hajóskapitány volt az első, ki az ázsiai vizekről a Béring-szoroson keresztül bevitortlázott a sarkköri tengerre, melyből a Dawis-szoroson át kijutván, az Atlanti tenger északi részén keresztül Anglia partjaira evezett. Mac Clure e sikerült útjáért — mely annyi másnak vesztébe került — nemzete részéről gazdag jutalomban részesült, a kormány pedig baroneti rangra emelte.

Az angol admirális kivált 1815 óta oly állhatatossággal támogatója az ezen út fölfedezésére tett kísérleteket, melyhez hasonlóról a fölfedezések történetében alig olvashatni; e célra átszolgáltatta legjobb hajóit, kiküldé legderekabb tengerészeit s ötven millió franknál többet áldozott fel, bárha már régóta meggyőződött róla, miszerint a kérdés leendő megoldásától gyakorlati eredményt, — t. i. egy új és rövid kereskedelmi utat, — várni nem lehet, minthogy az északi sarkkörnek az év legnagyobb részén át jéggel borított sziget-tengerei és csatornai ezerféle akadályt gördítenek a hajózás elé. Az angol admirális fáradhatlanságát tehát nem a várható anyagi eredmény, hanem az angol tengerészet „becsülete“ sarkalta; mivel Anglia tette föl legelsőbben a kérdést, s ez ösztönzött legjobban annak megoldására, neki kellett tehát legelső sorban iparkodnia azt megfejteni.

A Mac Clure által tett megfejtést követett tizenötévi nyugalom után azonban ime egy más kérdés merült fel, mely az előbbinél sokkal nagyobb tudományos horderővel bír. Most már nemcsak a sarkvidék egy részének megismeréséről, hanem magáról az északi sarkról van szó, arról, hogy odáig kell eljutni, azon pontig t. i., melyet a föld képzeti tengelye érint, melyen örök nyugalom honol s melyről a poláris csillag mindig a zenithen látszanék. Ez irányban előrehatolni maig már föbb kísérletet tettek. 1607-ben például Hudson igen magas szélességi fokig jutott s ezen kívül Scoresby és mások is igen messzire hatoltak előre ez irányban, kiknek tapasztalatai után biztossággal állithatni, hogy Spitzberga fölött rendkívüli mély és egészen nyílt tenger terjeszkedik ki. 1827-ben sir Parry Edward kísérte meg a sarkpontig jutni; Spitzbergáról indult ki s a szélességnek egész 82. foka, 45 perczéig ért, az addig elért legmagasb szélességi vonalig. Dr. Kane, az Egyesült-Államok tengerészetének tagja más úton, a Baffin-öblön át, Grönlandtól nyugatnak, ugyanezen pont felé indult. Az $185\frac{3}{4}$ s az $185\frac{4}{5}$ -diki telet a renselaer-i öbölben, a szélesség 78-dik foka, 37-dik percze alatt húzta ki, s ennél még távolabb fekvő ponton eddig egyetlen északi expedíció sem töltötte el a telet. Dr. Kane Grönland és a sarkvidéki szigettenger közt fölfedezéseit egészen a 81-dik fokig terjeszte ki, utazásának legfontosabb eredménye mindazáltal azon határozott tudósítása, miként a Kennedy-esatorna fölött, (a 81-dik fokon túl északra) mindenfelé nyílt tengert láthatni, a mennyire csak lehetséges tekinteni, oly tengert, „melynek hullámai a láthatáron úgy inognak, mint a határtalan oceanokéi.“ Ugyanezen tényt 1861-ben egy másik amerikai tengerész, dr. Hayes is bizonyolta, ki szánkán körülbelül a $81^{\circ} 45$ -dik perczig jutott. Megjegyzendő még az is, hogy Wrangel orosz tengerész-kapitány 182 $\frac{2}{3}$ -ban Szibériából fölfelé igen jelentékeny magasságig haladt, s szánkán tovább nyomtúlván előre a sarkvidéki tenger jegén, útja folytatásában őt is a „nyílt“ sarkkörüli tenger állította meg. Ezen különböző tapasztalatok annak megállapítására vezettek, hogy: ha azon földön túl jutottunk, mely az arcticus égöv közep részei alatt van, s ha elértük a 78-dik szélességi fokot, a 80 vagy 81-dik parallelát, az álló jéggel borított vidék eltűnik s egészen nyílt tenger tárul elénk. S a tapasztalaton alapuló ezen tényt az elmélet is bizonyítja. Vajon a föld sarkpontján száraz föld, jégsíkság avagy nyílt tenger van-e? — e kérdésre a tudomány

azzal felel, hogy: nyílt tenger; mely állítását a tudomány a fönnébb említett utazók tapasztalatán kívül a földgömb természeti törvényeivel is támogatja. E kérdés elméletét leghatalmasb érvekkel a turini csillagda igazgatója, a nemrég elhunyt *Plana* fejtette ki leghelyesebben.

Az északi sarkhoz intézendő expedíció eszméje is legelőször Angliában támadt. Ez eszme megérlelésére legernyedtelenebb buzgalommal *Sherard Osborn* kapitány, *Mac Clure* kísérelője hatott, azon férfi, ki hosszas utazásaiban a sarkköri tengereken nagykiterjedésű ismereteket szerzett. *Osborn* tervét a londoni földleirati társaság 1865 január 23-dikai ülésén terjeszték elő s az nemcsak a szaktudósok, de az angol tengerészeti tisztikara körében is a legnagyobb helyesléssel találkozott; csak az admirális hívé e tervet — ha nem is elejtendőnek — legalább elnapolandónak. Mindazáltal a föld-sarkhoz utazás eszméje ez időben más helyütt már gyorsan érlelődött.

Osborn kapitánynyal csaknem egy időben pendíté meg Gothában *Petermann* Ágost az északi sarkhoz indítandó expedíció tervét. *Petermann* Ágostnak roppant jártassága a geographiában ismeretes, s e mellett az északi hajózásoknak hosszas tanulmányozása otthonossá tevő őt a sarkponti kérdésben is. Ez okon az expedíció érdekében a közönséghez intézett szózata általános viszhangra talált egész Németországban, különösen a tengerészetéről nevezetes Hamburgban. A terv kivitelére szükséges pénzadományok oly gyorsan folytak be, hogy a Gothában székelő expedíciói bizottság már 1865 végén készülőldhetett egy Angliában vásárolt kis gőzös felszereléséhez. Alig indúlt azonban ki ezen hajócska, gépezetében szerencsétlenség történt s e miatt vissza kellett térnie a kikötőbe. Az 1865-dik év tehát már elveszett az expedícióra nézve, az 1866-ban kitört osztrak-porosoz háború pedig egészen más irányba terelte Európa figyelmét. Dr. *Petermann* mindazáltal nem csüggedt s kitarításának sikerült a német közönség körében mintegy 25 ezer ezüst forintot összegyűjteni, mely szerény összeg is biztosíthatá — nézete szerint — a vállalat kivitelét, s így a *Petermann*-féle expedíció 1868 május 24-dikén indúlt ki a norvégiai Bergenből fölfedezési útjára; de úgy látszik, hogy különösen az idej északi hajózási évszak nem volt kedvező az expedícióra nézve, a miért *Petermann* küldöttjeinek nem is sikerült kitűzött céljukat elérniök. *Petermann* terve szerint

Spitzberga és Grönland felvidékei felől kellett volna az északi sarkhoz evezni, a német expedíció azonban e tájakon útját a jégtorlaszok által egészen elzártnak találta s csak a $81^{\circ} 5'$ percznyi szélességi fokig juthatott. Parri ugyan 1827-ben a $82^{\circ} 45'$ szélességig jutott, de nem hajón, hanem száánkán.

Ezzel azonban az északi sark elérésére tett kísérletek nincsenek befejezve, mert míg egyrésztől valószínű, hogy a szép eredményekre jogosított, de útjában a különösen kedvezőtlen évszak által föltartóztatott Petermann-féle expedíció az idén újabb kísérletet teend, — az alatt Franciaországban is nagymérvű készülődések folynak egy nagyobb mérvű, az északi sarkhoz indítandó expedíció életbeléptetésére. Ezen francia expedíció tervezője s létrehozója Lambert Gusztáv, nagymíveltségű s különösen a sarkkörü vizeken igen jártas tengerész, kinek nemes törekvését a párisi földleirati társaság teljes befolyásával, a francia művelt közönség pedig (élén a császárral, ki 60 ezer s Napoleon herczeggel, ki 10 ezer frankot írt alá,) gazdag adományokkal gyámolítja, úgy hogy remélhetni, miszerint a Petermannénál sokkal nagyobb mérvben életbeléptendő vállalatra szükséges 600.000 frank rövid időn teljesen együtt lesz, hahogy eddig nem jött volna össze. Lambert expedíciója a megállapított terv szerint e soraink írásakor, 1869 január végén volt a tengerre kiindulandó s úgy reméli, hogy folyó évi július eleje táján érkezhetik a Bering-szorosba.

Ime, tehát jelenleg az északi sark felé induló három expedíció van előttünk, melyek mindegyike más-más utat választ. Az Osborn által tervezett s csak elnapolt angol expedíció tervezet szerint a Baffin-öbölből indul ki, onnan irányát Grönland és a sarkvidéki szigettenger szorosai közt a sarkpont felé vívén; Petermann expedíciója az északi tengerről Spitzberga és Grönland közt indult előre; a Lamberté pedig a Nagy-Oceánon végigvitorlázva, a Bering-szoroson át igyekszik a sarkpontot elérni. Melyik ez utak leghelyesbije? e kérdésre most még csak ez lehet a válasz: kétségkívül az, a melyik leghamarább és legbiztosabban fog a sarkponthoz vezetni.

Ha sikerül a föld sarkpontjáig jutni, ez tudományos ismereteinkre nézve gazdag fölfedezésekre vezethet; de lesz ezenkívül még más, közvetlen eredménye is. Ugyanis nem mai tapasztalás, hogy az északi tengereken nagyban halászott óriási bálnafajok évenkénti rendes üldöztetésük elől mindmesszebb s messzibbre me-

nekülnek a sarkköri vizekbe; bizonyos tehát, hogy minél előbbre haladnak majd a bálna-halászkok északnak, annál gazdagabb fogásokat remélhetnek, meggazdagodásuknak annál hálásabb tere nyílik meg előttök. Azután: alapos ok van azon hitre is, hogy sikerülend az északi sarkponton keresztül Európából Ázsia keleti részére vezető sokkal alkalmasabb vízi útát találni, mint milyen a Mac Clare által fölfedezett Amerika északi része fölött veszedelmes szorosokon átvezető; mert a tapasztalással megegyező elmélet — mint már fentebb említettük — bizonyítja, hogy a sarkvidéket jégablaktól ment nyílt tenger borítja, hol sokkal csekélyebb fokú hideg uralkodik, mint a 80-dik szélességi fokon. Másrészt pedig a tenger-áramlatok kedvezni látszanak az Atlanti ocean legészakibb része s a Bering-tenger között való közvetlen hajózásnak, s megjegyzendő az is, hogy a mi európai északi tengerünkön csákllyákkal (melyekre a bálna-halászkok általános szokás szerint nevöket s halászásuk napját be szokták vésni) megsebesített cetaceákra a Bering-szoros környékén nemsokára más halászkok ismét rábukkantak, mely körülmény az északi tenger s ezen vidék közt levő nyílt és rövid vízi útra mutat, minthogy tudjuk, miszerint a cetaceák valamely messzire kiterjedő jégablak (s illetőleg a víz) alatt hosszabb ideig nem maradhatnak.

Az itt ismertetett expeditiók kitérített célja tehát ezen nyílt vízi útát fölfedezni, mely a föld-sark nyílt tengerére vezet.

AZ ÁLLAMI SZÁMVITEL
ÉS AZ ÁLLAMHÁZTARTÁS
ELLENŐRZÉSE.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY. *)

A N G L I A .

Források : Report from the select committee on public monies ; ordered by the house of commons to be printed, 1856. 21. jul. — Report from the select committee on public monies. 1857 aug. 18., különös figyelmet érdemel ebben lord Monteagle védirata az 1834. törvény mellett. — Audit-office a) A statement of the accounts in the audit office ; b) Report of the commissioners for auditing the public accounts to the lords of the Treasury, 1849. — An act to regulate the office of the Receipt of his Majestys Exchequer at Westminster (1834 máj. 22.) An act to alter the mode of providing for certain expenses now charged upon certain branches of the public revenues and upon the consolidated fund (1854 aug. 10.) — An act to consolidate the duties of the Exchequer and audit departement, to regulate the receipt, custody and issue of public moneys, and to provide for the audit of the accounts thereof (1866 jun. 28. A fénálló rendszer alaptörvénye.) — Copies of correspondence upon the subject of the Exchequer and audit departementsact, 1866 (1867 march. 1.) — Copies of any minutes or Instructions issued by the comptroller and auditor-general. 1867 (aug. 13.)

Midőn az államháztartás rendjéről a nagyobb európai államokban szólunk, nem szabad elhagynunk Angolországot, mely alkotmányos kérdésekben bizonyára sok követni és utánozni valót mutat.

*) Lásd a Budapesti Szemle 1868. évi utolsó füzetét.

Azonban meg kell vallanunk, hogy Anglia épen azon téren, a hol az ember, egy kiválólag kereskedelmi és így számolni igenis tudó nemzettől, kitűnőt tanulhatni vél, — kevesebbet nyújt mint más országok. Hogy Angolországban az ellenőrzés kevésbbé rendszeres, azt csak úgy lehet megmagyarázni, mivel azon államban a költségvetés különös természete, a szabad sajtó, mely mindent napvilágra hoz s a törvény iránti általános tisztelet, kevesebbé engedi eltakargatva és törvényellenesen költeni az állami pénzeket, mint oly államokban, a hol a bureaucratia hatalma ellenében, maga a korona kényszerült az államháztartás rendje érdekében, ellenőrzési módról gondoskodni.

Sem a számvitel, sem az ellenőrzés módja nem áll Angliában azon hasonló intézmények színvonalán, a melyeket a continensen találunk. Azért is nem bocsátkozunk a részletek ismertetésébe tovább, mint a mennyit tudni szükséges a rendszer megértéséhez. Anglia államháztartása főelveit legkimerítőbben és alaposabban vázolja Gneist nagyhírű munkája: „Geschichte und heutige Gestalt der Aemter und des Verwaltungsrechtes in England“ (2-ik kiadás, Berlin 1867, II. §§. 68—70), mely Angolországban is teljesen hű ismertetésnek tekintetik. Gneist azonban csak az 1834-dik actára fektetett rendszert ismerteti, holott 1866-ban új törvény alkottatott, a mely egyedül irányadó jelenleg. A kezemhez jutott források, a melyek közvetlen az angol „Exchequer“-től szemeltettek ki mint egyedül irányadók, teljesen igazolják helyességét annak, a mit Gneist az 1834-diki törvényre fektetett rendszerről mond. A használt források jegyzékét ez értekezés homlokán közlöm, megjegyezvén, hogy azok kivétel nélkül parlamenti papírok.

Angliában a *praeventiv control* az alkotmányos jogok egyikének tekintetik, és ez mintegy főelvnek vétetik. Azonban a gyakorlatban ezen elv keresztülvitele sem teljes, sem következetes. 1866 június 16-án, tehát mikor az új törvény már létezett, Macaulay egy levélben, a melyet a Treasury-titkárhoz intézett, nagy hibának mondja, hogy az új ellenőrző hatóságnál az executiv functió a vizsgáló bíróéval egy kézben egyesített. Az új törvény ugyanis a számvizsgáló főhivatalt, board of audit, az Exchequerrel egyesíté. A kormányjavaslat oda irányult, hogy a mint a közel 40 évig szolgált első és második biztos az audit boardtól nyugalomba megyen, a felesle-

ges segédszemélyzet is nyugdíjaztatván, ezen hivatal szűnjék meg, és az Exchequerre szálljanak a számvizsgálati teendők. Azonban az alsóház bizottsága a board of audit-ot azonnal megszüntetendőnek vélte.

Az államháztartás képét legjobban adja az 1857-diki pénzügyi bizottság elé terjesztett azon emlékirat, a melyet az akkori „Chancellor of the Exchequer“ C. Lewis szerkesztett.

A közigazgatási év végével a pénzügyminiszter bemutatja az alsóháznak a lefolyt év kezelési kimutatását és egyúttal képét adja a már megkezdett évben várható jövedelemnek és kiadásoknak. Ha ezen előadásból kitűnnék, hogy aránytalan és szükségtelen felesleg fog mutatkozni: a képviselőház az adók leszállítását sürgeti, — míg ha hiány mutatkozik, a képviselőházon áll a főbb kiadást engedélyezni vagy megtagadni; ebben gyakorolja első fokon a képviselőház a pénzügyi ellenőrzést.

A kiadások kétfélék, u. m. állósítottak, a melyek nem minden évben szavaztatnak meg és mintegy 28 millió font sterlingre ruagnak, és változó kiadások, a melyeket mintegy 230 tételben szavaz meg az alsóház é v e n k é n t. Ezen kiadások is fedezetüket a „consolidated fund“ jövedelmében találják leginkább, úgymint az összes állósított és már a cons. fundra útalványozott egyéb kiadás. Miután azonban majd az év végéig tart, míg a törvényhozás az „appropriation act“-ot, a melyben az egész államháztartás előirányzata engedélyeztetik, megszavazhatná: a tárgyalások megindításakor már törvény hozatik, mely szerint a miniszter a folyó kiadások tételére felhatalmaztatik; e szerint mintegy előleg adatik a pénzügyminiszternek. Az appropriation act által megszavazott hitel megtartására tényleg a board of audit örködött. 1831-ben ugyanis az tapasztaltott (jóllehet az Exchequer előlegesen ellenőríz minden útalványt!) hogy a tengerészet jóval többet adott ki, mint a mennyit a parlament engedélyezett volt, más czélú pénzek vonatván ide. Történt pedig ez a tengerészeti osztály zavart számvitele folytán, a minek a következménye az volt, hogy helyes előirányzatát ép oly kevéssé lehetett készíteni, mint a valódi kiadásokat czimek szerint felszámolni. — Ezen baj megszüntetésére a bizottság a kettős könyvvitel rendszerét ajánlá alkalmaztatni. Ezen könyvezési rendszer 1831-ben behozatott, továbbá törvénybe ment, hogy a tengerészeti osztály számadásai az audit board által megvizsgálandók és évenként a par-

liament elé terjesztendők. Ezen rendszabály 9 és 10. Victoria cap. 92. törvény által a hadseregére is kiterjesztetett; most minden kezelési ág számadását az ellenőrző hatóság tartozik megvizsgálni. Ha figyelembe vesszük, az anyaországtól mily távol folynak állami kiadások, a melyek ép úgy mint az adott előlegek leszámolandók, könnyen érthető, hogy az angol államháztartás számadásainak rendben tartása és bezárolása nagy óvatosságot kíván.

Az értekezés első részében az 1866 előtti állapotot írom le, s úgy fogok áttérni a mostani törvényes rendszer ismertetéséhez.

Az 1866-ig fennálló rendszer alapját a IV. Vilmos alatt 1834. május 22-én hozott: „An act to regulate the office of the receipt of his majesty's Exchequer at Westminster“—ben találjuk. — Mielőtt ennek szakaszait ismertetném, fel kell említenem, hogy Angliában az állami központi pénztári teendőkkel a bank van megbízva. Három közeg működött közre az állami pénzek összevonásánál és kiadásánál, t. i. a Treasury (kincstári hivatal), *) a bank a mely-

*) Azok részére, kik az angol pénzügyi igazgatás közegeit nem ismerik, a következő sorok szolgáljanak felvilágosításul:

A „Treasury“ — az állam- és pénzügyminiszterium. Élén a „First Lord of the Treasury“ áll, a ki a ministerium elnöke (The head of Her majesty's Government) és csak névleg pénzügyminiszter, mert ezen ministerium valódi vezetője a „Chancellor of the Exchequer“, a ki a parlament előtt a pénzügyi érdekeket képviseli. A pénzügyeket egy Collegium vezeti, a melynek tagjai a First Lord of the Treasury, az említett Chancellor és 3 „junior lord“, a kik a miniszterium változásával szintén változnak. A collegiumban rendesen csak a 3 „junior lord“ (államtitkár) van jelen, ezek vezetik tulajdonképen az administratiót. A Treasury három osztályt (sectio) mutat, az első az állami jövedelmeket, a második az állami kiadásokat és ezek ellenőrzését, a harmadik osztály a hivatalok betöltését és a személyes ügyeket igazgatja. A „junior lord“ czím az actákban mint „lord Comissioners“ is fordul elő. Ezen collegiumon kívül van 2 Secretaries, osztályfőnöki rangban, kik szintén a miniszteriummal változnak és egy állandóan megmaradó „Assistant Secretary“ — ugyanegy rangban az előbbi kettővel, de magasabb fizetésben, mint hivatalnok.

Az „Exchequer“ feladatával az értekezés folytán fogunk megismerkedni; itt csak felemlítenem, hogy régi időben az „Exchequer“ hivatalban összpontosult a pénzügyi pénztári és számviteli szolgálat, a mostani Exchequer csak a főpénztári szolgálattal és az útalványok vizsgálatával foglalkozik.

nél a főpénztári teendők végeztettek és az Exchequer, a melynek részére, vagyis számadására, a pénzek a banknál kezeltettek és a mely egyedül volt feljogosítva utalványozni a főpénztárra. Ezt előre bocsátva, lássuk már most a bevezetésben említett törvény lényeges tartalmát:

Az Exchequer hivatal élére a „Comptroller General“ állította, a kit az uralkodó a nagypecséttel ellátott oklevél által élettartamra választ; más hivatalt ez nem viselhet, nem lehet tagja se az alsó- se a felsőháznak (3 §); teendőit maga tartozik végezni, azt harmadik személyre nem ruházhatja. A Comptroller General mellé egy főellenőr-segéd, egy Chief-Clerk rendeltetett, a többi személyzet létszámát a szükséghez képest a Treasury határozza meg. — Minden állami pénz, mely a bevételi forrásokból rendelkezhetővé válik, a banknál lett összpontosítandó, mely a befolyt pénzeket az „Exchequer“ számadására írja hitelképen. Ha ezen pénzekből állami czélokra valami igénybe veendő, királyi rendelet királyi aláírással kívántatik ahhoz. Az eljárás a következő: a királyi rendelet a Commissioners of the Treasury által ellenjegyezve mellékeltetik azon felszólításhoz, a melyben a Treasury felszólítja az Exchequert, hogy bizonyos pénzüsszeget a banknál utalványozzon. Az Exchequer megvizsgálja a kívánt összeg igazoltságát, vajon parlamenti acta vagy alsóházi szavazat a bizonyos czélra engedélyezte-e a kért kiadást? (11) és ha annak helyességéről meggyőződött, utalványozza a költséget. A „Commissioner of the Treasury“ a banknál lévő „consolidated fund“ felett is csak a Comptroller General útján rendelkezhetik; a Treasury utalványa (Varrant) mindazon adatokat kell hogy tartalmazza, a melyek a kiadás törvényességének megbirálásához szükségesek.

A „consolidated fund“ azon alap, a melyre bizonyos kiadások utalványoztatnak. Az angol állambháztartás azáltal fejlődött oda, a hol most van, hogy a korona eleinte csak segélypénzeket kért, midőn saját jövedelmeiből már nem fedezhette kiadásait. Ezen segélypénzeket a parlament bizonyos czélokra az uralkodó élettartamára adta meg, és minden ily felajánlást alkalmul használt fel a nemzet, alkotmányos jogait kiterjeszteni.

Miután pedig daczára annak, hogy a parlament mindinkább több és több jövedelmi forrást bocsátott az uralkodó rendelkezésére, az állambháztartás rendbe nem hozatott: a mult század máso-

dik felében más alakot adtak az államháztartásnak, különös alapok tüzetvén ki bizonyos kiadások fedezésére, úgy, hogy már most a jövedelmi források nem állanak a korona feltétlen rendelkezésére. Ezen megszorítást az angol nép politikai okoknál fogva volt kényszerítve kieszközölni, miután az addigi parlamenti szokás: bizonyos forrásokat egész életidőre kézből kiadni, meghiúsíthatott minden alkotmányos befolyást. Eleinte három alap volt, u. m. az aggregate fund, general fund, southsea fund. Minden ily alapnak egyrésztől bizonyos jövedelmi források adtak, másrésztől ugyanazon alaphól meghatározott kiadások voltak fedezendőek. A mennyiben e három alap évi mérlege bevételi felesleget mutatott, a feleslegek a „sinking fund“-ba voltak bocsátandók, hogy ezen alap segítségével az államadósság törlesztessék. E három első alap az évek folytán újabb adósságok biztosítékául is szolgált, míg III. György alatt egy alappá egyesítettett „Consolidated fund“ czímmel, mely azóta nagy szerepet visz. Ezen „Consol. fund“ nevű alap részére bizonyos jövedelmi források állandósítottak, sőt a korona jövedelmei is oda útaltattak, másrésztől pedig oly kiadások, melyek a közigazgatás változatlan részéből erednek, ezen alaphól lettek fedezendőek, úgy hogy ezen alap kezelése mintegy képviselte a kormányzat állandósított és változatlan részét. Ezen kezelés nem tárgya a parlament évi engedélyezési jogának. A hadsereg szükségletét azonban évenként kell megszavazni, mint az angol alkotmányos szokás szerint évenként kérdés tárgya, vajon szükséges-e a hadsereg. Nem szokás Angliában, hogy a pénzügyminister a parlament elé egyszerre terjeszse az összes államháztartás évi előirányzatát. Mindenekelőtt csak a hadi előirányzat mutattatik be, azután a polgári szolgálat előirányzata („civil services estimates“), a mely részben a „consolid. fund“-ra van utalva és csak ha a kormány és parlament között a főbb tételekre nézve egyetértés létesült, és a múlt év számadásának főbb áttekintése elkészült, terjeszti elő a a minister a pénzügyi tervet, a tulajdonképeni budget-et. — „Estimated Expenses“ czímet viselnek a változó kiadások (A) Army (szárazföldi hadsereg), B) Navy (tengeri haderő), C) Civil Service (polgári kormányzat)] a melyek fedezésére „út és módot“ terjeszt elő a pénzügyér. Az előirányzat előbb a pénzügyi bizottság előtt tárgyalatik, mely előtt a departement-főnökök a kért költséget igazolni tartoznak. — Az állami bevételek $\frac{4}{5}$ -e állandósítva van, a

melyek nem jönnek évenként még szavazás alá, csak új adók és ideiglenes terhek meghosszabbítása lehet az évi engedély tárgya, szintűgy a kiadások mintegy fele hasonlóképen állandósítva van. A változó kiadások legnagyobb részét azon feleslegből fedezik, a mely a „Consolidated fund“ jövedelménél mutatkozik, ezek nem szükségeltetvén egészen az állandósított kiadásokra. — Az átmeneti szükséglet fedezésére, — a mely t. i. később beveendő jövedelmekben találja fedezetét, — kinestári jegyek kibocsátása (exchequer bills) engedtetik meg az exchequernek. — Csak ha a budget alkatrészei megállapítottak, foglaltatik egybe az államháztartás képe az „appropriations-act“ keretébe, a mi többnyire az év végéig tart el, addig már a bevételek és kiadások előlegesen engedélyezve vannak, kerekszámban, mely ritkán különbözik tetemesen a végengedélyezett számtól.

És már most térjünk ismét vissza az 1834-diki acta további vizsgálatához, miután kimutattuk azon összefüggést, a melyben az Exchequer a pénzügyi kormányzat többi közegével áll.

Az állósított kiadások útalványozása királyi rendelet nélkül egyedül csak a treasury felszólítására történik. Ha az „exchequer“ valamely kiadást a banknál útalványozott, a pénz azonban még fel nem vétetett, ezen összeg az alaphól más rovásra nem vihető és mindaddig az exchequer számláján marad, míg tényleg fel nem vétetett (14.) — A részletes és külön fizetéseket a közszolgálatban a „paymaster“ *) fizetőmesterek teljesítik, a kiket a bank lát el pénzzel. A „paymaster“-hivatal a „treasury“ alatt áll, mely azt rendezi és szervezi. Ugyan a treasury közlendi az exchequerrel és a bankkal azon hivatalfőnökök jegyzékét, a kik fizetést teljesíteni vagy pénzt a banknál felvenni feljogosítottak. A bank naponként közli a comptroller general-lal az az nap befolyt és kiadott összegek jegyzékét, hetenként pedig vagyonkimutatást küld a treasurynek. — A banknál csak délutáni 3 óráig lehet állami útalványt értékesíteni; a bank számadásaiban a kormányval a penny törtrészei elhagyatnak; egy hétre minden évnegyed után a bank megküldi a számvevőségeknek a nála előfordult állami bevételek és kiadások kimutatását, a számvevőség pedig évenként a parlament

*) A „paymaster general“ csak politikai állás. felesleges kiadás, miután az illető a fizető-hivatalban meg sem jelenik.

elé terjeszti a kimutatást az évi forgalomról. — A XXV. szakasz megszüntet minden mellékkilleteket, a melyeket hivatalnokok szabályszerűen élveztek; a XXVI. szakasz a kincstári jegyek kibocsátását a comptroller generalnak vagy segédjének kötelességévé teszi, csakhogy ezen kincstári jegyek kibocsátásának módja és ideje a treasury által maradt meghatározandó. — Végre az exchequer évenként jelentést tartozik a parlament elé terjeszteni az államháztartás kezelése körül tapasztaltakról.

Ebből látni, hogy Angliában a praeventiv controlt az exchequer gyakorolja, azonban korántsem minden tételnél. Ugyanis a comptroller general csak azon fizetésekről bír kellő tudomással, a melyek a banknál utalványoztatnak. Minthogy pedig a pénzügyi kezelés egyes ágazataiból nem a brutto bevétel, hanem már csak a netto eredmény jut a bankhoz, azaz előbb a kezelési költségek levonatnak: látni, hogy ez ágazatok kezelési költségei az exchequer befolyásán kívül maradnak. Ugyanezt kell mondanunk mindazon fizetésekre nézve, a melyeket a „paymasterek“ teljesítenek. — Az utólagos ellenőrzés a főszámvizsgáló hivatal „Board of audit“ (mely a számadások helyességét utólagos vizsgálat alá veti) által teljesített, azonban ez is hiányos, mert volt elég oly számadás, mely ezen vizsgálat alá nem jutott.

A számvitel és ellenőrzés körül tapasztalt nagy hiányok és mulasztások, arra birták 1856-ban a parlamentet, hogy vizsgálatot rendeljen, és a kiküldött bizottságtól jelentést kérjen, illetőleg javaslatot. Ekkor heves vita támadt a felett, mint kellene az ellenőrzést hathatósabbá tenni és egyúttal egyszerűsíteni.

Több részről, főleg Andersson által a continensen lévő ellenőrzés módja, míg másrésztől az 1834-dik évben megállapított rendszer fentartása ajánlatott. Andersson teljesen szabad kezet akart adni a felelős kormánynak, a praeventiv controlt megszüntetni és az utólagos ellenőrzést behatóbban kezelteni, a mire nézve azt mondja emlékiratában . . . „extend the control of the Audit Board, not to obstruct the current business of Government, but to verify the regularity of the whole of their account and of their financial proceedings.“ Montague lord, a comptroller general, emlékiratában pedig a fennálló rendszert védelmezi és lényegben a következőket mondja:

A comptroller general a törvény szerint (4 és 5. Vilmos IV. cap. 16) felelős a parlamentnek és épen az általa gyakorlandó praeventiv ellenőrzésre fektetett mindig súlyt az angol törvényhozás. A szabad és parlamentáris kormányt a bizalmatlanság elvére látja alapítva, ezen felfogás fekszik minden angol parlament intézkedésében, mely minden tekintetben leköti a kormány kezét. Már 1666, 1680, 1711, 1784-ben s. a. t. hozott a parlament határozatokat, a melyekben valamely pénzösszeg csak bizonyos czélokra engedélyeztetett és úgy, hogy még külön helyen is elzárva kelle a pénzt tartani. Csak Cromvell és II. Jakab alatt történt, hogy a parlament minden megszorítás nélkül ajánlott meg pénzt. Hatsell azt mondja: „Az exchequer, mely az adókból és illetékekből befolyt pénzekből, a melyek beszedését az alsóház engedélyezte, kiadásokat útalványoz, örködni tartozik a felett, hogy minden kiadás igazolva legyen a ház szavazata által, és hogy minden kiadás azon czim alatt tétessék, a mely alatt a törvényhozás engedélyezte. — A fentemlített törvényben azon nézet van kifejezve, hogy az exchequer a végrehajtó hatalomnak leghathatósabb ellenőrzése a bekövetkező kiadásokra nézve. Ha a paymaster az exchequer tudta nélkül teljesíthet fizetéseket, a mint az a krimi háború alkalmával történt, midőn a minister közvetlen rendeletére 34 millió livre bocsátatott rendelkezésére, — az nem az exchequer hibája, és ebből M. azt következteti, hogy minden fizetésnek egyedül csak az exchequer hivatal útalványára szabadjon történni.

Hallam nagy súlyt fektet az utólagos vizsgálatot gyakorló „office of auditors“-ra, és ezt illetőleg mondja: A budgetmegszavazás jogának következménye, hogy az alsóház képesítve is legyen meggyőződni, miszerint a szolgálatban a pénz oda fordított, a mire megszavaztatott, azonban kívánjanak a szokottnál nagyobb befolyást, mint a természetes jogot az erszényt felnyitni, vagy elrejtetni; hanem győződjenek meg arról, hogy a felajánlott összeg észszel, takarékossgal és becsületesen vétetett-e igénybe?

A volt „board of audit“ 1806-ban eredt, midőn a parlament 534 millió livrere menő meg nem vizsgált számadást talált. Alig volt rendezve ezen hatóság, surlódásai támadtak a treasury-vel; a mi semmiképen sem lepheti meg azt, a ki tudja, hogy a continensen a főszámvevőségek teljesen független állásban vannak, míg a „board

of audit“ nagy részben a treasury-től függővé tétetett, miután a treasury határozatait nem módosíthatja, és hatósága csak odáig terjed, hogy az előfordult és általa kimutatott hibákat a treasury-vel megismerteti. A 9 és 10 Vict. c. 92 törvény szerint a board of audit nem is terjeszti a számadásokat közvetlenül a képviselőház elé, hanem a treasury útján, mely egyszersmind az elintézetlen maradt számadások eligazításának módját is meghatározza.

Hogy az audit a treasurytől némileg függő helyzetbe jutott, annak következményei az ebből eredt visszaélésekben mutatkoztak. Már 1810-ben a parlament azt találta, hogy a treasury számosztálya nem ellenőrzi kellőleg a számadásokat; 1831. febr. 25-én James Graham bejelenté a parlamentnek, hogy a kormány négy év alatt 1.835.000 £-t fordított maradványokból nem engedélyezett czélokra, a minek valóságga később kitűnt. — 1832-ben felállított az „appropriation audit“, melyre nézve a törvény azt rendeli, hogy a treasury és a tengerészeti osztály a márczius 31-ig bezárt számadásokat a „board of audit“-nak tartoznak átadni, mely azután jelentését jövő január hó 31-éig a parlament elé tartozik, adni egybeahasonlítva minden tételnél az engedélyezett kiadást és bevételt a valóságban kiadott vagy bevett összeggel.

Romilly kemény és nehéz itéletet mond a főszámvizsgáló hivatalról, t. i. hogy csak arról tud meggyőződni, miszerint a rendelkező hatóság által utalványozott összeg kifizettetett vagy befizettetett; hogy azonban a rendelkező hatóság azt folyósította-e, a mi törvényszerűen jár, azt megállapítania nem lehet, a mit ha vizsgálni akarna, a ministeriumokkal folytonos czivódás lenne a végeredmény. Ugyan Monteagle is azon nézetben volt, hogy mindaddig, míg a „board of audit“ alsóbb hivatalnokai a treasury által neveztetnek ki, addig önálló munkásságot az állami ellenörzés érdekében a „board of audit“-tól nem várhatni.

Se a pénztári, se az ellenörzési szolgálat Angliában nem olyan, hogy mintául szolgálhatna más államoknak. A főpénztári szolgálat a pénzügyministeriumtól el van választva, azon czélból, hogy az exchequer hivatal előlegesen ellenörzisse a főpénztár kiadásait. — Ámde nem minden kiadás utalványoztatik a comptroller general útján a banknál, és így az exchequer-hivatal az alkotmányos elv keresztülvitelére nem alkalmas. — A board of audit nem

jutott minden számadás birtokába, és így ezen hatóság az utólagos ellenőrzést sem gyakorolhatta az államháztartás egész vonalán.

Az ebből származott hiányok megszüntetése az 1866-ik év június 28-án kelt törvényben kíséreltetett meg, a mely a jelenleg folyamatban lévő eljárást állapította meg és a következő lényeges intézkedéseket tartalmazza.

Az exchequer hivatal a „board of audit“-tal egyesítették és élére a „comptroller and auditor general“-t állították. Ez, valamint az „assistant comptroller and auditor“-élettartamra választatnak a korona által, fizetésük 2000, illetőleg 1500 font sterling a consolidated fund terhére van utalványozva; nyugdíjuk 15 év múlva fizetésük fele, 20 év után $\frac{2}{3}$, ha 60-dik korévüket addig meghaladták. Egyik se viselhet más állami hivatalt és se az alsó, se a felsőháznak nem lehet tagja. — Az alsóbb hivatalok betöltése az uralkodótól jövő kinevezés útján történik; a treasury hozza javaslatba az egyéneket. Azonban a „comptroller and auditor general“-lépteti elő, mozdítja el vagy függeszti fel a hivataltól a hivatalnokokat; ő állapítja meg a belkezelés szabályait; a számadások formáját és szabályait a treasury-vel együttesen határozza meg. A 10-dik pont szerint az állami pénzek a treasury rendelete után fizetnek be a banknál az exchequer számadására, és ezekről a bank naponta értesíti az exchequert.

A treasury tartozik negyedévenként és pedig márczius, június, szeptember és december hó végével, számadást készíteni a nagybritanniai és irlandi „consolidated fund“-jüvedelméről és terhééről. Ezen kimutatás egy másolata az exchequernek küldendő. Ha kitünnék, hogy a „consolidated fund“- valamely évnegyedben nem bírja bevételeiből azon időben fizetendő terheit viselni, és a comptroller ezen kimutatást helyesnek ismeri: a comptroller a hiányt igazolván, a bankot felhatalmazza azon évnegyedben a hiányt előleg által fedezni, a mire a treasury ebbeli felszólítására a bank az előleget a comptroller számadásának rovására folyósítja; ily esetben az előleg után fizetendő kamat is a comptroller terhére irandó.

A „treasury“- az államadósság állásáról is tartozik kimutatást készíteni negyedévenként és pedig január, ápril és július hónapok 5-ikére és október 10-ére.

Ha az alsóház vagy parlament az uralkodó rendelkezésére bocsát valamely összeget, úgy a korona rendeletére, mely a treasury

által ellenjegyzendő, az exchequer tartozik hitelt nyitni a banknál az engedélyezett összeg határáig. Úgyszintén ha a parlament módot nyújtott a treasurynek bizonyos kiadások fedezésére, ugy a treasury útványára az exchequer hitelt fog nyitni a banknál.

Minden negyedév után 14 napra az exchequer kezelési kimutatást*) készít a lefolyt 12 óról és a netalán mutatkozó felesleg $\frac{1}{4}$ részét az államadósság lejobb szállítására kell fordítani, az ebbeli kiadás a consolidated fund terhére történvén. Ezen intézkedés a nemzeti adósság biztosának teendője, a ki a rendelkezésére bocsátott összeget vagy visszafizetésekre a banknál, vagy beváltásokra használja fel.

A mennyiben az állam értékpapírok birtokában van, ezek a banknál leteendők és a kezelő államhivatalnok nevére szóló számlán számoltatnak le; az ily értékpapírokból származó jövedelem is ezen számla javára esik. Az értékpapírok eladása csak az Attorney-től vett írásbeli felhatalmazás mellett történhetik. A treasury határozza meg, mely hivatalnokoknak nyithat a bank folyó számlát. Minden a treasury által készített számadás a comptroller által megvizsgálat-

*) Jegyzet. Hogy mint alakúlnak a kiadások az angol államháztartásban, nem lesz felesleges egy példában bemutatni.

Mint tudva van (1866-iki törvény) a treasury negyedévenként kezelési kimutatást tartozik készíteni, és egy ily évnegyed adataihoz a megelőző három negyedév adatai csatoltatván, évnegyedenként a négy lefolyt évnegyed kezelési kimutatása tételik közhírré. Így az 1867 szept. 30-án lefolyt kezelési év a következő eredményt mutatja:

- 1) Államadóssági kiadás (a „consolid. fund“ terhére) £26.421.478 —
2) Állósított terhek a „consolidated fund“-ból

Udvartartás	£ 406.513—15—0	
Évjáradékok és nyugdíjak	283.595—17—1	
Fizetések és illetmények	152.191—6—10	
Képviselési (külügyi) kiadások	177.109—0—3	
Törvényszékek	667.436—18—6	
Vegyések	193.014—1—4	1.879.861 —

- 3) Kiegészítő szolgálat (supply services)

Hadsereg	£ 15.037.902—8—5
Hadi tengerészet	11.147.076—7—0
Civil szolgálat	8.065.569—12—9
Vámhivatalok és adóhivatalok	2.497.249—0—8
Postahivatalok	2.399.512—5—7
Tengeri szállítások	755.993—13—9
	£ 39.903.303 —

ván, 50 nap alatt a parlament elé terjesztendő, mely ha épen nem ülészene, az előterjesztés összejtte után 14 napra halasztatik.

A törvény 21-dik pontja szerint a treasury tartozik minden évben szeptember hó vége előtt számadásait a márczius hó végével lejárt kezelési évről a comptrollernek megküldeni és pedig úgy az állósított mint a lebegő államadósságról, a civillistáról és minden a consolidated fund rovására történt kiadásokról, a melyeket a comptroller megvizsgálván, jelentésével a következő január hó vége előtt a treasury útján tétetik a képviselőház asztalára.

Az évi „appropriations act“ által engedélyezett kiadásokról való számadások az illető departement (miniszteriumok) által elkészítve, a törvény által kiszabott határidő lejártá előtt terjesztendők a comptroller elé, a ki azokat megvizsgálván, jelentése kíséretében szintén a treasury útján mutatja be az alsóháznak.

Minden hatóság külön könyvezi saját kiadásait és pedig a törvény által engedélyezett hitel szerint rendezve; a könyvvitel ezen szabályozása királyi rendeletek által történik.

A törvény 25-ik pontja rendeli, hogy az „appropriations account of supply grants“ (zárszámadás) tartozásában kimutatandó a parlament által az évre engedélyezett hitel, a követelésben pedig a mi valóságban kiadatott; itt azonban előlegek be nem vehetők. A comptroller kívánatára minden számadó közeg (miniszterium, departement) tartozik mérlegívet készíteni, a melyből a hitelezők és adósok a zárlat napján kivehetők.

Ezen törvény a comptroller kötelességévé teszi megvizsgálni, hogy minden kiadás kellőleg igazolva és okmányolva van-e? Ha e tekintetben hiány mutatkoznék, a treasury-vel közöltetik a tárgy további intézkedés végett. Minden hivatal könyvei és számadásai a comptroller előtt nyitva állanak.

Ha a comptroller valamely számadást rendben talált, azt aláírva visszaküldi a számadónak, és ezen jóváhagyási igazolás által a számadó fel van mentve. A ki nincs folyó számadásban, annak a felmentő igazolvány csak akkor szolgáltat ki, ha netaláni tartozási egyenlegének lefizetését bizonyítja.

A comptroller a megvizsgált számadások felett hozott határozatokat egy naplóba jegyezteti, és ezen feljegyzések hitelességgel bírnak a bíróságok előtt.

Mindazon esetben, midőn a treasury valamely számadás külön megvizsgálására felszólítja a comptrollert, ez a felhívásnak megfelelően tartozik és megállapodásait a treasury tudomására hozván, ez a vizsgálat eredményének alapján adhatja a felmentést a számadónak.

A comptroller végzései ellenében a treasury-hez lehet apellálni. — Ez a törvény tartalma, mely a számviteli és ellenőrzési szolgálatot szabályozza.

Tagadhatatlan, hogy nagy haladást mutat az újabb állapot a régihez képest. A board of audit és exchequer egyesítése, az ellenőrzési közegeket egybeolvasztá; előnyösebben van rendezve az utólagos ellenőrzés; több számadás jó rövidebb időközökben a vizsgálat alá; a számadások felülvizsgálata függetlenebbül történik; az „appropriations account“ felülvizsgálata által a teljes évi zárszámadás a vizsgálat tárgya s a t. Azonban ezen haladás dacára még számos hiányt láthatni. Így következtetésnek tartom, hogy ugyanazon egy főnök alá helyezettett a főpénztári útalványozás és a számadások ellenőrzése, úgy hogy e tekintetben a comptroller önmagát is ellenőrzi; következtetés, hogy azon közeg végzései ellen, a mely mindannyi számadót ellenőriz, egy ily, e tekintetben alárendelt számadóhoz (a treasury) lehet apellálni; még mindig túlnagy befolyás van engedve a treasurynek; a számvitel nincs eléggé összpontosítva, bizonyos időszakban minden számadó által betérjesztendő zárlatokban.

Az 1866-ik törvény, ha nem is rögtön, de bizonyára arra fog vezetni, hogy a főpénztári útalványozás a pénzügyministeriumra átruháztatván, a praeventiv control megszűnik és az utólagos ellenőrzésre fog a főszűly fektettetni, a mint a continensen a nagyobb államokban látjuk.

Az angol ellenőrzési eljárás tehát nem nyújt utánzandó anyagot, mert a praeventiv control, a melyet csak hiányosan gyakorol az exchequer (mert elvégre nem minden kiadás útalványozása megyen az exchequeren át) tökéletesebben és következetesebben van keresztülvive Belgiumban; az utólagos ellenőrzésre nézve pedig Poroszhon és Franciaország tanulságosabb rendszerrel bír.

Hogy mely bevételek és kiadások számoltatnak le a consolidated fund czime alatt, a treasury 1867 év márczius 2-án kelt rendeletéből kitéunik, mely a leszámolás módját tárgyalja és a mintákat előírja. Az 1866-ik törvény szerint a treasury negyedévenként a

consolidated fund bevételéről és kiadásáról számadást készíteni tartozik a comptroller részére, hogy ez a netaláni hiány fedezéséhez módot nyújtson. Ezen kimutatás egy sommázatban, a melyhez a részletes kimutatások mellékelvék, a bevételeket egy lapon, a kiadásokat más lapon, ezen czimek alatt tünteti elő és pedig két rovatban „Nagy Britannia“ és „Irland“ részére elkülönítve:

I. Bevételek: *a)* Fennmaradt összeg az utolsó negyedről; *b)* jövedelem: vám, fogyasztási adó, bélyeg, telekadó, jövedelmi adó, pusztajövedék, koronajóságok, különfélék; *c)* visszafolyt előleg közmunkákra; *d)* bevétel kölcsönökből, kincstári útalványokból, és előlegekből; *e)* az alap hiánya ezen negyedben (ezen egyenleg-tétel csak esetleg fordul elő).

II. A kiadás czimei: *a)* (Esetleges tételek) az előbbi évnegyed fedezendő hiánya; előlegek visszafizetése; kiadás pótszolgáltatásra; *b)* állósított adósság; törlesztendő adósság; a kincstári útalványok visszafizetendő tőkéje; ezek kamatja; az alapnak előlegezett összeg után járó kamat; civil-list (udvartartás); életjáradékok és nyugdíjak; tisztifizetések; diplomaticai szolgálat; törvényszékek; különféle kiadások; előleg közmunkákra; törlesztési alapba adott bevétel-felesleg (esetleges tétel); *c)* esetleg: ez évnegyedbeli felesleg vagyis több-bevétel.

Ha a comptroller and auditor general e számadást helyesnek találja és e számadás hiányt (deficit) mutatna, erről egy igazolványt küld a banknak, a treasury pedig hivatkozással ez igazolványra, felszólítja a bankot, hogy a mutatkozó hiány fedezésére. . . £-t írjon az exchequer javára, mely előleg . . . száztöli kamattal együtt a következő évnegyedben fog a banknak visszafizettetni. Ezen átirat két lord comissioner által aláírandó.

A consolidated fund jövedelem nagyobb levén mint a rá útalványozott állósított kiadás, marad felesleg, a melyre, mint „growing produce“-ra útalványoz a költségvetés megállapításánál. A „supply services“ kiadási cím alatt előfordúl a szárazföldi és tengeri had- és számos más kiadás, u. m.: középületek, közintézetek, hivatalok s. a. t. szükséglete.

WENINGER.

ADATOK
SZEMERE BERTALAN
ÉLETRAJZÁHOZ.

ELSŐ KÖZLEMÉNY. *)

Szemere Bertalan Vattán, Borsodmegyében, nemes de szegény házból vette származását.

„Családom — írta maga Szemere e vázlat írójához — mint a fa, azért szegény, mivel régi.

„Hős elődéről, a vezér Hubáról sok maradt e családra, de a Szemerék régóta nem gazdagok. Két oka van. Soha sem rendezte e család fiagra javait, s a leányág útján apránként minden gazdagság más nevekre szivárgott által; mely tünemény azt bizonyítja, hogy e család vérében nem volt aristocrata érzés. Aztán, mihelyt a reformatio kiütött, a Szemerék annak hívei lettek. Alig van most három ág, alig két háznép, mind a reformált egyházhoz tartoznak a reformatio óta. Huba s nagy Lajos király alatt egy másik, a ki tárnok volt, — azóta egy sem viselt királyi nagy hivatalt; mindig a nemzeti párttal tartottak, mely mindig vesztett.“

Bertalan atyja, László, 1805-ig szolgált a hadseregben, ekkor és 1809-ben a borsodi nemes sereg őrnagyparancsnoka. Önzéstelen ember, a ki örömet forgott a nép között. Bőkezű másnak, magának rossz gazda. A kis örökség keze alatt csak fogyott.

Miűn gyermekeit kellett növelni, 1000—1200 váltóforint jövedelme volt volna legfőlebb, ha adósságot nem kellett volna fizetnie.

*) Ez adatok még 1851-ben állítottak egybe, s itt változatlanúl közöltetnek. Szerk.

S Bertalannak még három testvére volt. Jenő, viszontagságok és kalandok embere; végül a forradalomban mint százados szolgált és 1849-ben besoroztatott az osztrák seregbe, a melyben szolgált azelőtt 23 évig. László, ki 1836-ban halt meg, mint nádorczredbeli hadnagy, a jelesb huszártisztek egyike. S hűga, Mária, Jakabfalvy Sámuelné, ki 1840-ben halt meg.

Láthatni ebből, mi csekélység volt, a miből a családnak ki kellett jőnie.

E családi szükség lényeges befolyással volt Bertalan testi és lelki fejlődésére.

Mérsékletesen, sőt nélkülözve élvén, teste edzett lön, erős és mindenhez megszokott. Volt eset, már 18 éves korában, hogy alig mehetett ki ruhahiány miatt, hogy alig ehetett eleget éhség ellen. Négy évig (1829—32) nem volt téli felöltője, s egy kis kaputban ült 3 óráig a hideg hallgatóteremben. A költők verseit, a szótárakat, a studiumokat a jeges szántóföldeken, vagy a szénás padokon tanulta, bele bíva a szénába. „És mégis — mondá gyakorta — mi boldog napjaim voltak ezek!“ A szokás második természetévé vált. Mikor módjában lett jobban élni, akkor sem tette. Ritkán ivott bort, szeszes italt, nem dohányozott, nem kávézott. Maradt többnyire a kenyér és gyümölcs mellett. Midőn utazott Európában, s mint felsőmagyarországi biztos is, hetenként kétszer-háromszor nem ebédelt; nem evett főttet. Jól esett neki, testét és lelkét is emelte a bőjt. Mint országgyűlési követnek reggelije és estebéde gyümölcs volt az árusnál, kenyér nélkül; néha aludt-tej. Ebéde alig került 30—40 krba. Így bírta meg a sok éjjelezést, mert 16 éves korától kezdve mindig fendolgozott éjjeli 1—3 óráig. Így élt miniszter korában is. Egész ruhátára két attilából állott, s egy frakkot kellett csináltatnia, hogy a nádori ebédre mehessen. „És én kétlem — irta egyik levelében — hogy a ki fényűzéshez szokott ruhában vagy ételben, az népember, az republicanus lehessen szívében és erkölceiben. Ha gazdag lettem volna, azon neme szédíthetett volna meg a fényűzésnek, mely művészileg szép, jeles és ragyogó.“

Lelkileg is lényeges hatása volt a szegénység terhes nyomásának Szemere B. életére, jellemére. Az a viszátkodás, melyet a családban a szegénység mindig előidéz, a hol a név úri volna, s az apa bőköltő, az anya fősvény, — ismeretlenné tette előtte a családi életöröm bajait. Mindig röpkedve sietett haza, s mindig bút, bána-

tot talált, az apai ház küszöbére lépven. Eleinte csak a szükség gyötörte, a hiány; utóbb az összehasonlítás, mint tanulót. Mások, ékesen öltözve, jól élve; nála mindenben hiány. Szüleinek négy kiéhezett lova alig bírta őt lépve elvinni Patakra; elbűtt a szekérben, mikor a tehetős tanulók mellette elnyargaltak.

Két hatása volt ennek Bertalanra.

Mivel ismerte a családi életben a szükség rettenetességeit, soha semmit sem kért szüleitől. A mit adtak, abból is mindig maradt. Sőt alig került ki iskoláiból, s a szülei házat és testvéreit ő tartotta fenn. S nem viszonzhatván tanuló-, később ifjútársainak szivességét, nem igen fogadott el másoktól valamit.

A szegénység érzete, járulván hozzá némi büszkeségé, igen sokat tett rá, hogy az élénk, eleven, vidám lelkű Bertalan, kiben minden elem megvolt, pajkos, kihágó, esinytevő, sőt kalandor lenni, egészen magába vonult s komoly tanulmányokra adta magát. Ötthonlító, föléjjelező, könyvbüvár lett, a ki örömet bolyongott nappal a mezők magános távol helyein, este pedig ábrándozott a hold méla fényénél. Van Szemerében a sentimentalismusnak egy forrása, az időből való, midőn Siegwartot, Werthert és Kölcsey bánatra hajló költeményeit olvasta. De az eredeti természet, a derültség, nem sülyedt el benne; az maradt a felületen; a mély homály alatta borong.

Később, mikor az ifjú magasabb czélok felé törekedett, még nagyobb kinokat kellett érzenie. Könyvet nem vehetett; mások vették, ő olvasá, s elmondá nekik tartalmát, hogy szüleiknek azok is mondhassanak valamit. Nyelvet akart tanulni, mestert nem fizethetett. Kölesön kérte a nyelvtant s így tanulta meg az olasz, angol, francia nyelvet. Így kezdte magában tanulni a fuvolyát és gítar-rét is.

Az ifjúti vágyak ezen korában fölébredt benne egy ázsiai út terve, arra India és China felé. Sok ideig hordá e vágyat kebelében. De meggondolá, hogy meg kellene tanulnia legalább is az angol, arab, persa nyelvet; meg kellene ismerkednie a növénytanmal, s az orvosi és természettudományok sok ágával. Hol szerezze meg mind-ezt Pesten, Bécsben? Ő, a kire készpénzt száz váltó forintot évenként nem költhettek.

Az elégtelenség kezdé magát szívébe fészkelni, kerülté az embereket, a sokaságot. Kezdte szégyenelni a szegénységet. Sze-

mérmes lett, szerény és félénk a társaságban. Tizennyolcz—húsz éves ifjú korában alig mert elmenni valamely ház előtt, ha előtte néhány tanuló vagy polgár ült. Már letette az ügyvédi vizsgálatot, s nem szólhattak hozzá társaságban, hogy el ne piruljon. Később nagy erőtetéssel sikerült, uralkodni az arcnak e férfiatlan zavarán; szemei kezdék megszokni a találkozást; de a lélekben mindig fenmaradt némi zárkozási, némi rejtezkedési hajlam, vagy inkább látszat.

Sokszor panaszkodott ez időtájban, Szemere, leveleiben Kölcseynek: mi nagy csapás a szegénység, s az az állapot, mely szerint az ifjúnak nincs annyi pénze, hogy papírt eleget vehessen, nem hogy könyvet vagy egyéb segédszereket, nem hogy mestert fogadhatna. Ő azt felelte: szükség neveli a jeles és nagy embereket. De e vigasz mellett csak azt érezte, hogy évekkal hátrább esik, mivel magára van hagyatva; nem azt olvassa, a mi kell, hanem azt, a mit épen kap.

Ez éveiben az ifjúi álmaknak és törekvéseknek nagy kiokat kellett kiállnia.

Írigyelni kezdte a gazdagságot, mely eszköze annyi nagy, jeles és merész vállalatnak. Csak egyet becsült mindennél fölebb: a függetlenséget. Ennek öntudata mérséklé az elégtelenséget, mely, az érintett büszkeség nélkül, annyi rosznak lehetete forrása.

De igen is messze haladtunk a jellemzésben, melyre a családi viszonyok szolgáltak alapul.

Lássuk az életírás adatait.

Született Szemere 1812-ben, Bertalan napján.

Legrégibb gyermekkori emlékezéseiből a következő adatot hallám tőle egy alkalommal.

Egyszer neki és testvéreinek az étkamrában, estére, kenyeret és szilvát kelle kapniok. Anyjok rámutatott a kosárra, és mondá: ezen osztozatok. Bertalan, mindig fürge levén, legelőbb nyúlt a kosár tartalmához; mire anyja, odavetve, mondá: „vigyázzatok ám, Bertus meg ne csaljon!” — „Ó nem — válaszolá Laczi, testvére, — Bertus nem szokott csalni.“

„Mintha most is hallanám e szót.“ Tevé hozzá, mikor e történetecskét elbeszélte. „Azóta mindig zeng füleimben és lelkemben.

Hogy az igazságszeretet minden más fölött meg van bennem, talán ennek köszönhetem.“

Ily parányiságok adják meg, az életpálya kezdetén, az irányt az emberi léleknek.

Hat—nyolcz éves korában a vattai iskolába járt a gyermek. Szégyenlő, hogy a többi paraszt gyermekektől különbözött öltözetben, és hogy nem tétetve vele a mester mindazt, a mit a többiekkel. Gatyára vetkezett, a hol lehetett. Fő öröme volt, ha mezitláb menekedhetett iskolába, s télen is így játszott a szálló varjakat a havas vermek tetején.

A kilencedik és tizedik évet már a sárospataki ref. collegiumban tölté. Itt kezdte latin iskoláit. Az elsők között volt. S látóköre tágult. Az a sok gyermek, a tanuló világ, a harangok a toronyban, a roppant épület, a folyam, esőlnakázás, a gyönyört. hegyek, malomkőbánya, édesgyökér-ásás a hegyeken, az a játszó világ, midőn a hét éves gyermektől a serdülő ifjakig mindenki játszott a mezőn, — mindez édes emlékezettel tölté el a falusi gyermek gyöngé elméjét.

A tizenegyedik évben Szemere a miskolci evang. iskolába vitetett, Laczi testvérével, német szóra. Egy becsületes mesterember asztalához valának élelembe adva. Azonban felsőbb osztályba kerülvén, mint iskolai pályája szerint következett vala, két évig tanult itt, a nélkül, hogy értette volna mit. A gyermek életében, előhaladásában, fejlődésében oly hiányt, megszakadást képez az ily időszak, mely kipótóllhatlan marad örökre. Csak 13 éves korában kezdé Sz. sejtteni, a mi leczkéjében foglaltatott.

Miskolczon gyermekek és mesteremberek közt, otthon a mezei gazdaságban és néha úri vendégek és atyafiak közt folyt a serdülő ifjú élete. Alkalma volt Miskolczon a színházba is bejutni néhány-szor, mi képzelődését felgyújtotta. Mükedvelő társaságot alkottak néhányan, s kétszeri játékkukra az egész úteza begyűlt. Egyik darab, melyet előadtak, Metastasióé volt.

Tizenegyedik éves korában a késmárki lyceumba kellett volna vitetnie, de mivel szülei a szükséges 250 váltóforintot nem tudták kicsinálni, s lovaik is megbetegedtek, Bertalan és testvére az egész telet aprilig otthon töltötte, várakozásban, semmit nem csinálva. Végre elindultak négy kopasz lovon; mert az ötödik, útközben, mihamar kidőlt. Öt napig utaztak Miskolczról Késmárkra.

De mi új világ!.. A tót nép, a különböző házak és háztájékok, a meredek hegyek, a harsogó hegyi patakok, fölségesen magas fenyők száalai között, aztán a német XVI város, kőtornyaikkal, végre a Kárpátok bérczsora a fellegek társaságában!

Alig van valami, a mi a gyermek fejlődését jobban elősegítené, mint az iskolák és vidékek változtatása.

Szemerénél is az élet legkellemeseb visszaemlékezései közé tartoztak e benyomások.

„Még most is érzem — mondá többször e sorok írójának — most is érzem a frís léget, az új képek báját, mintha közelebb emelkedtem volna az éghez.“

S később megjárta a Kárpátokat is, a zöld, fekete, vörös, kék tengersizemeket, a szirteket, a csüsesokat.

Szobát, élelmet, mosást, világitást, fűtést, 15 váltóforintért kapott Késmárkon egy hónapra. Reggelire tejet és zsemlet, vasárnap kávé. Alig hisz ifjúnk saját szeméinek. Patakon a praeceptor az elzárt ládából későn vette ki a barna kenyeret, és a reggeli karéj vékony volt, mint a papír.

Itt végezte Sz. a rhetorica második évét. S mivel már értette, a mit tanult, szorgalma még nagyobb lön. állandó, nyugtalan, határt alig ismerő. Nyárban reggeli 3 óra előtt már talpon volt. Ezenkívül olvasni kezdett. A német nyelvtant maga áttanulta, könyv nélkül, megtanulván a végén levő hatezer s néhány szót. Ezután az első könyv elolvasása, minden nem értett szót mindig kikeresve, öt napig tartott, a másodiké háromig, s a többi ment folyvást. E módot a nyelvek tanulásánál később is megtartá, s mindég megtanult öt-hat ezer szót, mielőtt az első egész könyv olvasásához fogott volna. Sz. már ekkor olvasta Wieland, Schiller, Kotzebue, Gessner, Plato, és Salzmann munkáit.

Egyegy osztályban alig volt 4—5 eminens. Szemere azok közé tartozott.

Annyival ritkább tünemény, mivel az 50—60-ra menő magyaroknál akkor a felföldön nem volt divat, sőt illő sem tanulni és jární iskolába. A ki tette, azt boszantották. A magyar és rácz német-szó-tanulóknak szokása volt akkor táncolni, káromkodni, magyarul és ráczul beszélni, betyárkodni, költeni, inni, bálba jární és verekedni, míg aztán néhányat közülök kiesaptak.

Tizenhatodik évében Szemere Patakra ment vissza. Egykori tanuló társai egy évvel hátramaradtak tőle; a régi gyermekkori emlékezet mindazáltal közérjük vonzotta vissza. S itt volt öt évig, midőn a jogtudományt végezte.

A kötelességérzet már ekkor túlnyomó volt lelkében. Soha sem csinált semmit, míg iskolai kötelességeit nem végezte; nem evett, nem sétált, nem olvasott addig. Leczkéjét tanulta egész nap. S ebben oly túlzó volt, hogy nemcsak a dolgot, — a szót is tanulta. Mint jogász, Kövy terjedelmes elemeit hatszor tanulta végig, szóról szóra.

Akkor kezdték az addig latin tudományokat magyarul adni elő. A professorok röstek voltak átfordítani a latin szöveget, sokat Szemere fordított le, s a többiek az övéről másolták.

Iskolát soha nem mulasztott. Alig becsült tanítói közül egyet, alig felelt meg eszményének egy is, de mindig teljesítette tanítványi kötelességeit. Soha sem társalkodott tanítóival, mint szokásuk némely jobb tanulóknak; de azok mindig némi tisztelettel bántak vele.

Volt egy professor, Magda, az ismeretes *statisticus*. Ezen tanítványai kikaptak botrányosan. Nem volt képes szóhoz jutni a zörgés, ordítás miatt, s a tanári kar nem tudta, nem akarta meggátolni. És annyira ment a tanítványok között a rozsbabbak zsarnoksága, hogy néha mind fölkelt s otthagya a tanárt. A ki ott mert maradni, üldözték a többiek. Midőn Szemere lett Magda tanítványa, társai folytatni akarták e módot. Kimentek. Szemere benn maradt és lassanként mások is többen. Jele a tekintélynek, melylyel birt társai előtt. Értelmi, erkölcsi felsősége és tisztasága okozta ezt, és testi ereje is, mert száznál többen voltak tanuló társai, de erősebb senki sem közöttük. Magda ebédre hívta Szemerét, a mi hallatlan kitérítés volt akkor. Nem fogadta el; mert nem akart lenni a tanár szövetségese, hanem tanítványa.

S az iskolaterem falain kívül is némi felsőséget gyakorolt Szemere ifjú társai fölött. Igen soktól visszatartoztatá őket. Hozzá menének tanácsot kérni. S ő megpirongatta, a ki roszt csinált. A ki meglátogatván, dologban lelte, eltávozott, vagy maga küldte el, s reá ezért senki sem neheztelt. Annál felülőbb, mert Szemere, ki a testgyakorlást szerette s a jobb tánczosok közé tartozott, egy-két bált kivéve, semmi ifjú mulatságban nem vett részt. Akkor a mulatság Patakon kártyából, czigányzene melletti dorbézolásból, boro-

zásból állt; az egykori mezei tekézés, lapda, úszás, csolnakázás kiment a divatból. Ritkán történt, hogy Szemerét valamely névnapra megnyerték; csaknem ünnepélyesen hívták meg ilyenkor tanuló-társai.

Szemere mindenkép törekedett nemesebb irányt adni, hasznosabb időtöltést szerezni társainak. Már mint a bölcselmi tudományok első évi hallgatója, alkotott egy társulatot (1828^{8/9}), a melynek célja volt: írni, szerkeszteni, komoly és humoristcái tárgyú felolvasásokat tartani. Később 1830¹-ben, nyelvmivelő társaságba gyűjté egybe ifjú társait. Töméredek bajba került ez. Az iskola képe volt a tarka életnek. A szegényebb ifjak hosszú fekete öltönyben, togában, s az úrfiak, az úgynevezett publicus deákok, külön testületet képeztek. S említsük-e a felsőbb osztályok előkelői gögjét, mely társalogni is szégyenlett más osztálybelivel s az egyesület kebelében már némi aristokrata igényekkel állt elő? Szemere heteken által járta sorba a legjeleseb ifjakat valamennyi magasb, külön évi osztályból. S mennyi akadály gördült még útjába a tanárok s az iskola főgondnoka részéről, miután az udvari kancellária, a magyar kormányzék Bécsben, minden egyesületet tiltott a tanuló ifjak közt. Hónapok után azonban csakugyan megnyerte az engedélyt az egyesület. A pataki főiskola egyik legjelesebb tanára, Nyiri lett elnöke. A munkásság ebből állt: írni verseket, prózát, aestheticai dolgozatokat, a melyek másoknak bírálát végett kiadattak, s mű és bírálát felolvastattak köz-ülésben. Több évig tartott ez egyesület. Két munkát boesátott közre: „Parthenon“ név alatt. Szemerétől Sz . . . n írói jegy alatt van benne néhány dolgozat . . . Végre 1831^{1/2}-ben, mint jogász, alapította, vagy inkább életre-idézte a „Megye“ ezimű társulatot, mely azelőtt több évvel a királyi helytartótanács által eltiltatott. Folyamodás útján a superintendentia, bizonyos megszorítások mellett, megengedte. Célja volt: a jogtudománnyal gyakorlatilag megismerkedni; s ez okból volt királyi tábla (főtörvényszék), megye (mint közigazgatási és törvénykezési intézmény), hivatalnokok és ügyvédek. A jogtanulók közt pörök folytak, igen komolyan, sőt szenvedélylyel. Voltak gyűlési beszédek, korteskedések stb. Előizlete a közéletnek, csaknem minden küzdéseivel.

S e társulatokban, melyek fékűl szolgáltak az ifjúságnak erkölcsi tekintetben is, Szemere sehol sem fogadta el a főhelyet, bár ő volt lelke, vezetője s útmutatója. Már ekkor érezte, hogy mások

hiúságának kielégítése nélkül, szegény ember számára, nincs előmenetel, nem lehet a sikert biztosítani. Van azonban egy neme a tekintélynek, a mit erély, szorgalom, értelmi súly ad, a mi nincs helyhez kötve; ezt akarta Szemere birni. S ezt könnyű volt neki megszerezni, a ki annyi tekintetben felülmúlta társait.

Idegen nyelveket tudni, ritkaság volt a collegiumi ifjak közt, s Szemere már a híres külföldi írókat is olvasgató.

Tizenhét éves korában a görög nyelvet kezdte tanulni, de abba hagyta és az olaszba fogott, olvasva Torquato Tasso, Metastasio, Bocaccio, Ariosto munkáit. Tizenkilenc éves korában pedig az angolt tanulta meg, egy 14 lapnyi kölesönként nyelvtanból. Ezekén kívül sokat foglalkozott versírással, írt epigrammokat, hősköltéményt, románczokat, dalokat, meséket, egypár kötetet. A könyvtárból ő hordta ki a legtöbb könyvet. Főleg költőket, aestheticát és humoristicus iratokat olvasott. Jean Paul, Herder, Göthe, Schiller, Wieland, Lessing, Sterne, Goldsmith és minden magyar író. A magyar irodalom még akkor csekély volt, de Szemere ismerte mindazt, a mit kapni lehetett, Révay, Verseghy és Horváth István nyelvtani munkáit sem véve ki.

Ez időben (1831—32.) a „Felső magyarországi Minerva“ czimű folyóiratban nyomtatva is megjelent, Sz u jegy alatt, némely dolgozata. Egyebek közt: „Kisfaludy Károly emléke“, szimű egy felvonásban. „Bérezlak“ szintén drámai mű egy felvonásban. Egy rege. Anonym koráról egy hosszabb értekezés, a melyért három aranyat kapott. S Kazinczy Ferencz védelme a „Kritikai lapok“ megtámadása ellen, hogy Pyrker „Hajdan szent gyöngyeit“ kötetlen beszédben fordította.

Nem esuda ezeknél fogva, ha Szemerének, már tanuló korában, az iskola falain kívül is csakhamar ismeretes lett neve. Az ünnepi togatusok egész Felsőmagyarországon széthordták hírét. Teleki József gróf, később Erdély kormányzója, írta felőle, hogy egykor díszére válik a collegiumnak, mint Kazinczy és Fáy. S az iskolán túli világ már, mint kitünő tehetséget, várta az ifjat, kit azért mindenütt nagy kiténtetéssel fogadtak.

E hír azonban nem tévé őt elbizottá, sőt talán félénkebbé. Magában széttéekintve, mindig érezte gyöngeségét, ismerte tehetségeit, és csak akkor jött meg önbizalma, ha magát másokhoz hasonlítottta. S e lélekállapot mindenkor megmaradt benne.

Mielőtt az életbe vezetnök az ifjat, csak azt kell még róla följegyeznünk, hogy, mint jogász, ő vala első, a ki magyar nyelven bucsúzott el az iskolától, társai nevében. Addig a latin nyelv volt divatban, iskolai szónoklatoknál.

1832 augusztustól november végeig egy borsodi főszolgabíró mellett volt Szemere joggyakorlaton. S decemberben országgyűlésre kísérte Borsodmegye követét, Palóczyt, oldala mellett folytatván a gyakornoki pályát.

Országgyűlés és joggyakornok? fogja csodálkozva kérdeni a maradék. Mint jutottak a törvényhozás teremébe a juratusok? S mint gyakorolhattak ott helyeslő és roszaló zajongás, közbekialtások és útczai demonstratiók által oly nagy hatást a tanácskozások folyamára?

Honnan e rendetlen állapot, mi a magyar országgyűlésnek oly sajtáságos tyrust adott, hogy gyakran a rákosi ösgyűlések jutottak eszünkbe?

A magyar országgyűlések, mint tudva van, 1848 előtt, e százdban, rendszeren Pozsonyban tartattak. S Pozsony nem volt központja a magyar életnek. Kormány székeink Bécsbe és Budára költöztek. Nem lakott Pozsonyban arisztokratiánk, s kereskedelme és gyáripara sem volt hangadó a polgárisodás mozgalmáiban, vagyonos és mivelte középrend által. Egyszerű tartományi városocska, igénytelen, követelés nélküli hely. S e fölött német ajkú város, a melynek polgárai már ez okból sem tódulhattak a karzatokra oly szónoklatok meghallgatása végett, a melyeket csak fordításban érthettek. Aztán Pozsony épen az ország szélén fekszik. Szomszédai, kik hamar megjelenhetének az ülésekben, legkevésbé magyarok. S a távolabb, főleg magyar vidékek nem dicsekhettek jó úttakkal. A Tisza- és Szamos-völgy több részeiből, azon évszakon, mely legczélszerűbb országgyűlés tartására, nagyobb elszánás és több idő kelle Pozsonyba menni, mint innen Párisba vagy Londonba. Mely adatokból önként következzet, hogy Pozsonyban a törvényhozásnak természetes hallgatósága nem lehetett.

„De valamint az emberi test azon plastikai erővel bír, minél fogva, a hol nagy kimerültség mutatkozik, a mely tájon erőpótlásra van szükség, oda tódul a vérnek, a nedveknek, a magát fentartani

törekvő életnek hatékonysága: szintűgy azon erkölesi test, melyet államnak nevezünk, a hol sinylik, hol erőhiányt tapasztal, ott bajain segíteni kíván és segít úgy, miként helyzete és a viszonyok hatalma engedik. Törekvéseiből eredhetnek abnormis állapotok. Ezt nemcsak a politikus, hanem az orvos is tudja, ki az emberi organismusnak épen a hiányokat pótló működésében igen gyakran új és terhes betegségek kütfejét fedezi föl.“ *)

Így támadt Pozsonyban is egy mesterséges, előjogokkal és czimek által oda kecsgetetett hallgatóság, hiányos és rendetlen pótlékaül a nyilvánosságnak. Miért? Mert Pozsonyban természetes hallgatóság nem lehetett; és mivel az országgyűlési tanácskozások fő terjesztője, a sajtó, korlátai közt, nálunk nem felelhetett meg hivatásának.

A magyar országgyűlési hallgatóság fő eleme volt egy fényes czimmel fölruházott testület, melyet a felsőházban meg nem jelent magnások képviselőinek hivat. „Emelte-e az alsóház méltóságát azon eszme, hogy a melyik főúrnak kedve nincs országgyűlésre menni, elküld maga helyett egy kisebb urat, ki ama fényes teremben, hol a születési jognál fogva szavazattal bírók tanácskoznak, széket nem foglalhat ugyan; de már oda bizton telepedhetik, hol csak a nemzet képviselői ülnek? És ha a meg nem jelenők küldöttei a szönyegen levő kérdésre, legalább jogfentartásül, néha véleményt is mondanak, rendre igazíthaták-e a valóságos képviselők ezen csodálatos auditoriumot? S nem esorbült-e így az alsóház tekintélye? Kétségkivül igen. De fölajdultak-e a hírlapok, zúgtak-e a megyék e középkori intézmény miatt? Nem; mivel Pozsonynak természetes hallgatósága nem lehet.“ **)

A terembe szölitott hallgatósághoz tartozott továbbá a királyi tábla irnokikara. Fiatal törvénygyakornokaink megjelentek Pozsonyban. Miért? a diéta tanácskozásainak kísérése a jogi gyakorlat (juridicai praxis) egy nemének tekintetett? De törvénykezési testület-e az országgyűlés? Pör foly-e az országteremben? Nem. Okvetlenül szükség volt-e tehát ott a juratusokra? Oly kevéssé, mint magára a királyi táblára, mely országos ülésben, az egyházi rend szomszédságában szintén helyet fogott.

*) Kemény Zsigmond.

**) Kemény Zs. Pesti Hírlap 1847. nov. 4. sz.

Mikor és mi okból származott a királyi táblának, ez országos birói széknek, ülésjoga a magyar törvényhozásban: nem fogjuk e sorokban fejtegetni. Elég legyen megjegyeznünk, mikép a nyilvány érdekében történt, hogy a megyék képviselői elnézték, miszerint főnökeiket, kiknek oldalára esküvének, az igazságszolgáltatás ajtai megöl a nemzet tanácssteremébe is átkísérte a joggyakorló ifjúság. Hiszen a magyar alkotmánynak különben is jelleme volt azon sajátság, miszerint a törvénykezés és politika a közélet minden rétegeiben egybe volt zavarva.

S a királyi táblai ifjúság a megyék részéről is szaporítottott. A táblabíró, miután megválasztotta a követet, jól tudván, mennyire nem az ő éveire mért földadat Máramarosból és Nagy-Karolyból őszszel Pozsonyba rándulni, fiát küldé el maga helyett hallgatónak. Mindenik megyéből ment hat söt tizenkét ifjú is a dietára, kik közül némelyik nem akart királyi táblai irtok lenni, vagy, mivel nem töltötte ki az egy évi megyei gyakorlatot, még nem lehetett az. S ezen hallgatóság számára a haza egyiránt gondoskodott munkáról és előjogokról. Mint a képviselők segédeire, reájok is kiterjedett a követi „salvus conductus“ oltalma. Adott nekik a megye közpénzből napi bért, lefoglalt számukra elegendő szállást, s hogy foglalkozásuk legyen, nyomtatás helyett, toll alá dietálták a törvényhozási irományokat.

Helyes volt-e ez? Elméletileg nem. De hol volt a természetes hallgatóság Pozsonyban; s hogyan terjesztett akkor hazánkban nyilványt a sajtó? Hiszen az alsóházi határozatok kinyomathatása is akadályra talált még 1843-ban is. Annál kevésbbé engedék nyomtatni lapokban a képviselők tanácskozásait.

Útasítás és követvisszahívási jog volt a régi magyar törvényhozás alapja. E rendszerből szükségkép következett a képviselt hatóságok ellenörködési joga. S mily eszközei voltak e részben a nyilvánosságnak?

Csupán és egyedül a követek jelentései.

A sajtó korlátozva volt. Kossuth könyomdája, mely ez államjogi szükség pótlására, a tanácskozások folyamának közzététele végett állttatott, az 1836-ki országgyűlés alatt, kormányi parancsból, lefoglaltatott. Tudósításai tovább is megjelentek ugyan kézirtban, s ez irott hirlapot 1840-ben Stuller Ferencz, 1843-ban pedig

Záborszky Alajos is folytatták: de az írott levél, gyorsaság és olcsóság tekintetében, csak hitvány pótléka volt a nyomtatványnak. Midőn a hírlapok szabadabb mozgására még nem volt kilátás: szóba jött a képviselőházban legalább egy országgyűlési hírlap kiadása. Ki nem látja, hogy az nem vezetett célhoz. Jól jegyzé meg felőle Kemény Zs.: „hogy ily hírlap által a *journalistica* kivetkeznek természetéből. A *journalistica* nem eszméket lenyomatató gép, nem mozaik-műveket készítő intézet. Hírlapot szerkeszteni annyi, mint színt, eleveniséget, életet, irányt adni annak. Itt a legcsekélyebb közlés is, a helyett, hogy csupán mechanikai összeállítás és holt anyag volna, megelevenül a szellem által, munkás tagjává válik a társaságnak, hová fölvetetett, s hol minden sor fűvényszemeket hord azon épületek fölállítására, melyeknek alapterveit a vezércikkék közlik.“ Az országgyűlési hírlap, mindent, mi a teremben unalomig ismételtetik, pontosan közölvén, nem lett volna más, mint a naplónak ivenkénti kiadása, ivenkénti postára tétele; nem egyéb, mint oly gyűjtemény, mely a tudomány számára készült, s a melynek hű olvasója csak a történet-bűvár leendett. S még ez sem talált partolásra a kormány és főrendi ház részéről. Az indítvány a sajtóügy tüzetes tárgyalására útasított, a melynek czélszerű megoldásához, az akkori viszonyok közt, nem volt legkisebb remény.

1841-ben kezdődik a magyar hírlapok szabadabb mozgása. A reformkérdések, melyeket a sajtó fölkarolt, többnyire a királyi előadások közé irattak. A kancellár, a trón zsámolyáról hirdette, hogy a kormány „alkudni kíván a körülményekkel.“ S az 1843-ki országgyűlés alatt már megengedettett a tanácskozások töredékes közlése. Az útasítás azonban, mely e tárgyra nézve, óvatos távolságban, a porosz kormány eljárását követte, még akkor tiltotta a szónokok neveinek kitételét. S a hírlapok tudósítói minden módokat elkövettek, hogy a neveket kitaláltassák olvasóikkal. Majd a „legnagyobb megye“ képviselőjét, majd a „ház legifjabb tagját“ léptették föl az olvasó előtt; míg a felsőházban egy „tekintélyes gróf“ s „egy fényes tehetségű ifjú báró“ voltak az ellenzék vezetői. 1847-ben végre a nevek kitétele sem talált többé akadályra. A beszédekre nézve mindazáltal egész a martiusi napokig, nem szűnt meg az előző vizsgálat.

Ily körülmények közt csodálhatjuk-e, ha a magyar alsóház a nyilvánosság létező pótszeréhez, a mesterségesen alkotott hallgatóság fentartásához is ragaszkodott. Különben is a követítasítás rendszere hozza magával, hogy táblabiráink, a magyar ifjúság képzettsége betetőzéseit némi jártasságot kívántak legalább a törvényhozás formái körül.

Ezért, minden kicsapongásai mellett is, türték a rendetlen állapotot.

Az ifjúság, ki hallgatni és tanulni küldetett Pozsonyba, az országos közvélemény szerepében tünt fel önmagának, s minden szónoklat után kifejezte tetszését vagy rosztalását.

A konservatív párt méltó boszankodással kelt ki e rendetlenség ellen. S szót emelt gyakorta Deák és az ellenzék több vezérszónoka is, rendreitasítván a kicsapongókat. Midőn azonban gyökeres orvoslásról vala szó, az ellenzék mindenkor az abnormis helyzetre hivatkozott, melyben a törvényhozás magát Pozsonyban találja, s egyszersmind a sajtó szabadabb mozgására úttal.

A tanácskozás rendezéséről hallani sem akartak. Nagy kérdések merültek abban föl, melyek egyszerű házszabályok útján nem valának megoldhatók. Hiszen az alsóháznak önválasztott elnöke sem volt.

1843-ban történt némi külső rendezés. Addig a követi kart korlátok sem választották el a hallgatóságtól. A megyék képviselői után közvetlenül következtek a királyi városok és távollevő magnások küldöttei, s ezeket mindenfelől körülzajongá a föbbi ifjúság. 1843-ban vontak először korlátokat, s azokon kívül jelöltették hely a távollevő főrendiek megbizottjainak, a mi halalos csapás volt reájok.

A hallgatóság ellenben a korlátokon kívül, s a karzatokon is oly kevéssé felelt meg nevének, mint azelőtt. 1848-ban, midőn az első népképviselőt Pesten, a redoutteremben egybegyűlt, a házszabályok csöndet eszközöltek egy időre; míg az útezők zaja, mely a dunaparttól felhangzott, viszont föl nem bátoritá a karzatokat.

De talán igen is messze mentünk. Mentsen a szándék, hogy ily apróságokban is festeni óhajtjuk egykori közéletünket, a melyben ily dolgok is tényezők voltak.

Szemere Bertalan is országgyűlésen kezdett vegyülni a közéletbe.

Mint a collegiumban nem mulasztott leczkét, Pozsonyban is szorgalmasan járta az üléseket.

Hajnik után ő volt az első, ki a gyorsírást tanulta hazánkban. Egy évig folyvást gyakorolta magát az írásban. Sok időt vesztegetett rá, hiában. Később nem vette hasznát.

Ugy látszik, ott is föltünő volt az ifjúság közt. Bármily tömve volt a terem, azonnal eltávozott minden ifjú a helyről, hol Szemere szokott jegyezgetni. S a mikor Erdély részéről az ellenzék egyik kitünő férfia, Véér Farkas, követségben járult Magyarország gyűléséhez, az ifjúság is tisztelgett a testvér haza képviselőjénél. Szemere volt a szónok. Ő szerkesztett Wesselényinek is egy rövid tiszteletiratot, melyet több száz ifjú aláírt. Tartalma merész volt. Sokan megtagadták, midőn a nádor ellene nyomozást rendelt.

Az ülésekről naplót vitt Szemere, folytatását azon magánnaplónak, melyet tízennyolcz éves korában, Kazinczy Ferencz buzdítására, kezdett, s 1848-ki april 12—14-ig folytatott. Lélektani tükör, melyben saját én-jét ismergeté. „A mit beleírtam, — mondá, midőn egy alkalommal erről emlékezett, — mind igaz, soha nem hazudtam. Mindenkor a pillanat melegében írtam, a mit írtam. De nem is olvasta soha senki. Ha valami benső tökélyre vergődhettem, ennek köszönhetem.“

Erkölesileg így mívelte magát.

Testileg a mérséklet és józanság által, csak a munkában levén kihágó.

Egyébiránt még ezidőben is többnyire aesthetikával és költőkkel foglalkozott. A politikát és törvénytudományt nem szerette. Többször említette, hogy a sors azzal büntette meg, a mitől mindig félt.

A pozsonyi élet azonban nagy hatással volt rá. Az a gyönyörű vidék. Az a nagy, fölséges folyam. A politikai fényes élet. Ama nagy méltóságok törpesége a közelségben. A híres szónokok és honatyák (patres) középszerűsége. S Bécsben is megfordult; megnézte nevezetességeit. Lelkének mindez ösvény volt egy magasb lét, egy nagyobb világ felé, hová a tudományos törekvés szárnyait már megnyitotta.

De már ekkor rosztól kezdé magát érezni a magyar politikában.

„Patakon, — írta volt, a pozsonyi időkre vonatkozva, — Patakon még az aristocrata szerkezett mellett jegyeztem ki a könyvek-ből az okokat; itt már lelkem rögtön a régi respublicák, a democrata intézmények felé fordult. Az a magyar törekvés mind oly törpe volt nekem. Azonban át kellett rajta esni. Szántam a kort és a kor embereit, kik oly apróságokkal kénytelenek bibelődni.“

Az ország házában leginkább Deákon és Köleseyen függöttek szemei.

Deák már túlsúlyra kezdett emelkedni, kiegyezettető, tiszta, szabatos előadása és javaslatai által.

„Köleseynél — úgymond Szemere — majd minden este voltam. Sokat tanultam tőle. Mint egy lélek jelent meg az ülésekben, szolt és ismét szobájába vonult, elégedetlen, hazavágyva könyvei közé.“

Üléseken kívül, legtöbb időt töltött Szemere esténként a Dunapartján és a ligetben. Megint kezdett hajolni az érzelésre.

Honunk viszonyai s házuk szegénysége egyképen hatottak rá. Amnyi nagy terv, amnyi szép álm és alig volt tehetsége csak egy szótárt venni.

1834. szeptemberben ment vissza Szemere Borsodba az országgyűlésről. Novemberben tiszteletbeli aljegyző lett, s mint ilyen működött 1836 aprilig. A tehetséges szegény ifjak pályájának kezdete a megyéknél.

Borsodban Palóczy harmincz évig vitte a tollat. Jegyzői modora iskolát alapított. Alaktalan, széles, terjedelmes irmodor, szabatoság nélkül. Szemere hozta be az írói alakot, ő alapította meg azon szabatos rövid, de kimerítő írásmódot, melyet irodalmi iskolának nevezhetnénk. Egy birói ítélet azelőtt ivekre terjedt. Szemere irt egyet, alig egy iv törött lapján. A jegyzői kar elszörnyedt, mások éljeneztek.

1835-ben, Wesselényi ügyében tartá Szemere első megyei beszédét. Első ifjú, ki a borsodi gyűlésben föl mert szállalni. Mosolyogtak a megye tekintélyei, midőn szállani kezdett, s mikor végezte, rendkívül meg valónak hatva. S ugyanekkor, indítványára, elhatározta a megye: hogy a gyűlés első napján az elnök tartozik az előkerülendő iratokról és tárgyakról írásbeli sorozatot olvasni föl, hogy a rendek elhatározhassák a sorozatot, melyben a tárgyakat föl-

vegyék. Addig az elnöktől függött a sorozat, kinek aztán gyakran sikerült fontos tárgyakat a gyűlés kevesbbé népes napjain átész-tatni. Az elnök tehát védte e jogát, s az ifjú aljegyzőnek az összes tisztikar ellenében kellett küzdeni. S a határozat csakhamar elterjedt a többi megyékre is.

1836 tavaszán, Szemere Miklós, az ismert magyar író, külföldre akarván utazni, irta Bertalanhoz, menjen vele. Ő és még egy rokona viselik a költséget. Bertalan örömmel fogadta a fölhívást. Vágyai mindig kihívták a messze, széles és szabad világba. Elindult tehát ápril végén Bécsbe. Miklós azonban még e hónapban visszatért és megházasodott, s Bertalanunk csak októberben utazhatott ki. Útlevelet nem akartak számára adni. Az udvari kanczellár, gróf Reviczky, egyszersmind borsodi főispán levén, nem bocsáthatta meg az ifjúnak megyei föllépéseit.

Októberben mindazáltal elindulhatott. Egy évig utazott, 1837-ki októberig, nélkülözve gyakran és sokat, de annál többet tanúlva, és használva idejét. Október és november hóban Németalföldön, deczembertől ápriliséig Franciaországban, májustól augusztusig Anglia, Skócia és Irlandban, s Hollandon, Belgiumon és a Rajnaparton vissza, szeptember- és októberben Helvécián és Bajorországon által.

A következő telet, 1838 februárig, Bécsben tölté Szemere, utazását dolgozva. Itt rendőri ügyelet alatt tartották, mert künn levén, szándéka volt Magyarország állapotát és alkotmányos viszonyait megismertetni a külfölddel. Fölhívta ez ügyben, mielőtt elindult, Kossuth Lajost is, s midőn ez elfogatott, levelei nála megtaláltattak. Rendelkeztek, hogy ő is elfogassék, de szerencséjére Angliában levén, nem teljesíthették, s később fölöslegesnek találták.

Nincsen talán magyar olvasóim közt, a ki Szemere útleírását nem ismerné. Mi eszmébőség, mennyi tanulság s mennyi erő a nyelvben, és mily gyönyörű költői színezet. Egyik tankönyve lett az a fiatal Magyarországnak több korkérdés körül. S mint egész is jelesb, átgondoltabb e mű, mint a felületes olvasó véli. A compositio végett kihagyatott belőle Bajorország. Prágán kezdi szerző, s emelkedett Poroszországon, és főlebb Franciaországon, Anglián által, a természet és istenség csodalásáig Helvéciában.

S lélektani tekintetben is nyújt fölvilágosítást ez utazási munka. Az első benyomásokat tükrözi vissza, mi gyermektegebbé (naivabbá) teszi, mint vala szerző utazása végén.

Mondhatni, ez utazás fejezte be növelését. Látköre nem volt, az adta meg. Az ég széles, tág és nagy lett feje fölött. Honnan mindenkor magasabb szempontból nézte később is a dolgokat, mint az ellenzék sok más feje. De úgy hívé, hogy azon pontra e pártot akkor még nem lehetett fölemelni. „Szakadást — úgymond — lehet vala okoznom, de pártot alig alkothattam.“

1839-ben végezte be úti naplóját, mely az utazáskedvet ébresztetni oly igen segített. De mikor már csaknem egészen ki volt nyomva a mű, elkoboztatott. Így hevert hat — nyolcz hónapig. Kézről kézre került a magas kormányférfiak közt. Bécsben a kancellár, Majláth kezén is megfordult. Budán Mérey olvasta által, s magához hivatván szerzőt, nagy magasztalással Tacitushoz hasonlította. Dícsérték a művet, de akadályozták megjelenését. Végére is a jeles Dessewffy Aurél közbenjárásának köszönhette szerző, hogy az 1840-diki országgyűlés végén, midőn a sajtó is szabadabb lett, negyvenöt förlés helyett tizenöttel megjelenhetett. Kilencz hónap alatt 1250 példány kelt el a két kötetes műből.

A fényes siker bátorítólag hatott Szemerére. Eszébe jutott a tudós társaság nagy jutalma. Nem nézve az anyagi hasznot, tudott szegény lenni s azért nem adta magát a kereső pályára; de most nem a dicsőség, a 200 arany kellett volna. S gondolá: kétszerezni is lehetne. 1840/1-re volt hirdetve egy drámai jutalom. Erre mindig nagy hajlamot érzett. A terv készen volt, de nővére meghalván, a bánat miatt három négy hónapig nem tudott dolgozni. Másik volt a jogtudományi kérdés, a halálbüntetésről. De már csak kilencz hét vala hátra. — És otthon mindig jött hozzá, mint földesúrhoz, most a cseléd, útasítást kérni, majd egy panaszos, hogy a lúdak kárt tettek a vetésben. Lehetetlen volt philosophálni. Miskolczra ment tehát, s két szobát bérelt ki egy nőtlen úrtól, oly föltétel alatt, hogy senki-nek nem mondja, ki van nála. Így dolgozott Szemere kilencz hétig, ki sem lépvén a szobából, nem látva senkit, nem beszélvén senkivel. S épen az utolsó napon, mely határidőül volt kitzűve, 1841 marezius 13-án ért Pestre a pályamű. Az eredmény tudva van. Megnyerte a jutalmat, bár ellenkező értelemben, a halálbüntetés ellen, oldotta meg a kérdést. Egyszermind utazása rendkívülig megdícsértetett.

Külföldi útjában különös figyelmet fordított Szemere a börtön-reformok megismerésére. S most azon pénzen, a mit utazásából kapott, börtönügyi ismeretei, tapasztalásai kiegészítése végett, Magyar-

országot kezdte beütazni. 1841-ben juliustól novemberig, Erdélyt, Máramarost, Szatmárt és Ugocsát kivéve, beütazta egész Magyar- és Horvátországot s minden megyei, kerületi, városi, sőt sok uradalmi fogházat is megnézett, leírt és statisztikai táblákat hagyott mindenütt betöltés végett. Naplója teljes volt e részben. Tömérdek adatot gyűjtött, miket egy munkában akart közölni; mely azonban, hivatalt válalván a megyén, elmaradt.

Ismereteinek azonban sok hasznát vette, midőn az országgyűlésen a börtönügy jött szónyegre. Az alsóház előtt eldöntő volt e tárgyban tekintélye, mint báró Eötvösé a felső táblán. Szemere adta első tervét, még 1839-ben, egy javító fogháznak, alaprajzzal a magánrendszer elvei szerint. Eötvös József, ugyanez évben, egy más tervet készített Lukács Mórizzsal, a hallgató rendszer alapján. Sok ismerettel védte tervét mindenik fél. Reá fordult a tárgyra a nemzet figyelme, s ez izgatások eredménye lett, hogy több megye tömlöczét az újabb elvekhez alkalmazta, míg az országgyűlés 1840-ben küldött-séget bizott meg az egész büntető-rendszer javítására.

1838 óta gyakrabban megjelent Szemere az egyházi és megyei gyűléseken.

Egyházi gyűlésben indítványozta és alapította a papi özvegy- és árvatárt. Ez intézet tervét egészen ő készítette, útazása közben, Helvéziában, Alsatiában, Németalföldön s Francia- és Angolországban gyűjtvéen hozzá az adatokat. Még a számvitelt és gyakorlati kezelést is maga dolgozta ki, maga vezérelte. *) Az intézet most már (1851) 50—60 ezer forinttal rendelkezhetik s évenként kioszthat 8—10 forint jövedelmet. Ennek nyomán hasonló intézeteket állított a többi reformált egyházkerület is. Mi által Szemere a protestáns páp-ság kedvence lett, s emlék-bibliával ajándékozá meg.

A megyében pedig esakhamar eldöntő befolyást nyert az útazások kidolgozásába. Az útazási távollét s munkái növelték tekintélyét. Belátása és önbizalma is növekedett. Legtöbb csinual, s szabatosan és művészileg szólván, nagy ünnepi esöndben hallgatták mindig, mint senkit mást. Mindenki úgy ítelt, hogy Szemere nem azért szól csupán, hogy beszéljen vagy fényljkék, de érzi és érezteti,

*) Megjelent a „Tudományos gyűjtemény“ utolsó évi folyamában.

a mit mond. Ez időtáiban komoly irányú, önzetlen, nemes ifjúnak tartották. Senki érdekeibe nem ütközött, tehát nem voltak még elenei, sem irigyei.

Mindezek mellett is látta, mikép a megyében az éssen kivül, birtok, vagy hivatalos állás is szükséges, hogy az embernek súlya legyen és tartós befolyása. Elfogadta tehát a hivatalt.

Egy főszolgabírói állás üres volt. A megye rendei egy novemberi gyűlésben (1841), csupán Szemerét ajánlották e hivatalra. Azonban bizonyos P. L. is vágyott reá. Hogy tervét kivigye, sok köznemest csődített be éjjel a megye székhelyére. Másnap tömve volt a gyűlésterem; de mivel egy értelmes ember sem szólalt föl a vetélytárs mellett, a köznemesség hódolt. Sőt, hogy teljes legyen az értelem diadala, éppen azon kiváltságos tömeg jelenlétében vitte ki Szemere a közteherviselést. Nevezetes nap Borsodmegye történetében.

1841-től 46-ig volt Szemere főszolgabíró.

1842-ben tisztújítás jött közbe. Már ekkor kezében volt a többség. Strategicus esze a legnagyobb kortessé tevő őt, a nélkül, hogy egy fillért költött, egy köznemessel kezét szoritott és ölelkezett volna. Sőt óvakodott, hogy pártja részéről se történjék vesztegetés. Az ifjúság színe körülte gyűlt össze, azok valának karjai.

Legtöbbet bir Borsodban a korona és kath. papság. A reformpárthoz, melynek Szemere volt vezére, alig tartozott két-három tehetős úr. E párt nagyobbbrészt ifjúságból állott, a miskolci ügyvédi karból, s tisztviselőkből, kik közül néhányat a reformpártnál csak a tisztválasztási túlsúly tartott. E túlsúly föntartása végett az ellenfél tekintélyét, gazdagságát választásoknál eszélylyel, fürgeséggel, erélylyel, s gyűlésben szóval és számmal kellett felülmúlni. S a többséget Szemere nem vesztegetés által, de meggyőződés útján alkotta. E módban különbözött az ő kortessége a többi megyebeliekétől. Voltak ifjak, kik, úgyszeretből is, csak ezzel foglalkoztak. Minden helységben egypár tekintélyes, eszes köznemest igyekeztek megnyerni, meggyőzni, s e biztos úton, e láncolat szerint hódíták a többséget. A köznép hiszen szomszédjának, társának, az úrnak nem igen. S nagy előnyül szolgált Miskolcz városa is. Ott sok művelt mesterember, kereskedő van, a kiknek a járásokba befolyást szereztek. Országos és heti vásárookra bejárt a vidéki nép, s ekkor mindig folyt az érintkezés társalgás útján. S e reform-értelmi korteskedés folytonos volt, nemcsak a választást megelőző, mint más megyében. Azért

volt biztos. Nem egy pártnak, de a reform-eszméknek akart Szemere tartós diadalt. Ez vala a cél, a többség csak eszköz; s ezt erőszakolni nem lehetett. Innen van, hogy 8—10,000 választó levén, alig egyszer történt Borsodban kicsapongás. Ekkor sem a megye székhelyén.

Az 1846-diki tisztújítás egyike volt Borsodban a legnépesebbeknek. Ötezernyi tábor állott kétezer ötszáz ellenében. Száznyolcvan zászló lobogott a két részről. S az ellenfél, melynek élén az új administrator állt, egy évig üzte már a korteskedést, a legbotrányosabb eszközökkel. Nehéz föladat volt e párt botrányai által nem ragadtatni el olyasra, a mi coup d'état-féle ürügyet adjon; nehéz föladat vesztegetéshez nem nyúlui, oly tisztújításon, mely a két részről 90,000 forintba került. Megállották. Szemere részéről minden ki volt számítva, mint a hadviselésben. Rendben tartani a szenvedélyeket egész a végperczig. Az ellenfél nem érhetvén czélt, gyűlölségi rágalmakban tört ki. Ez időből valók holmi alacsony, de nevetséges pletykák. De az komoly dolog volt, midőn Keresztes városában az adóval fölizgatott nemesség rálőtt Szemerére. Egy ifjat talált a golyó. Majd egy csáti nemest béreltek föl, hogy mint adóztatót, a gyűlésben szűrja le. Szemerét se a keresztesi merény, se az érintett hír nem döbbsenté meg. Sőt maga megjelent másnap a hely színén, a bösz nemesség közt, s a törvény nevében, nyomozást tartott a gyilkosság miatt.

Hasztalan volt minden erőfeszítés ellenei részéről. Szemere másod-alispán lett.

Tisztviselői pályája a hivatalviselés példányképe vala.

Mint főszolgabíró tanulta meg ismerni a népet s a gyakorlati közigazgatást. Járását teljesen rendezte. Az út mindenütt jó volt, útmutatókkal, jegyekkel és útkaparókkal ellátva. Az adókivetésben, a mennyire lehetséges, nem volt aránytalanság. Minden két hétben minden faluból szabályos jelentést vett. A jegyzők fizetését, a bírói számadásokat rendszerezte. Minden hónapban egyszer-kétszer tanácskozott valamennyi falusi bíróval és jegyzővel. Kikérte véleményeiket. A helységekben jegyzőkönyveket vitetett. A községi életnek, a mennyire a megyék gyámsága alatt lehetett, szabadabb tért nyitott. S a jeles eriminalista gyakorlatban is annak tanúsította magát, a ki volt elveiben. Alkalmazta az elveket, a melyeket hirdetett, a melyeket életre nem valóknak hirdetett az óság. 184²/₃-ban, ösz-

szegyűjtés útján, két járásbeli magánytömlöczöt épített, hat-hat kamarával. Így vitte ki azon elhatározását, hogy mint szolgabíró, kit a kisebb büntetések fenytése illetett, 4¹/₂ évi hivataloskodása alatt soha sem büntetett senkit bot, korbács vagy vesszőütéssel. A bírót büntetni az alszolgabíráknak is megtiltotta. Látta, hogy a botbüntetés, mint a nyegle orvos gyógyszer, minden sebre egy balszámot ad. S a bűn az ő járásában volt legkevesebb. Mindenütt sikeresbben járt el, mint tisztársai. 184¹/₂-ben oly nagy éhség volt, hogy az áldott földön is korpával élt a nép. A megye rögtönítelő bíróságért akart folyamodni. Szemere kivitte, hogy a többség nem pártolta a kérést. Akasztófa helyett a takarékmagtárakra utalt. S ő maga ment e részben is jó példával elő. 1843—46-ig öt takarékmagtárat állított, részint a földesuraktól, részint a néptől gyűjtve reá az alapot. Példányul szolgált a többi járásoknak. Még más megyékbe is elkérték alapszabályait.

A törvényt, tekintet nélkül, egész szigorral hajtotta végre Szemere. Egy alkalommal épen az országgyűlési költség left volna beszédendő. Egy helység (Gelej), tisztán nemesekből állván, fizetni és engedelmeskedni nem akart. Gondolá Szemere, szükség, hogy a büntetés hangzó legyen, de ne súlyos; inkább egyet érjen, mint igen sok szegény háznépet, egyet látszván megtörni, az egész járást engedelmessé teszi a törvény iránt. Épen szolgabírósa kezdetén vala, midőn a megyei urak még mosolyogva néztek a tudós hivatalnokra: „Meggkérdésem — úgymond Szemere, kitől magától hallotta e sorok írója ez esetet elbeszélni — megkérdésem, ki a fizetni vonakodók közt a legszájasabb, legmakaacsabb, ki a nélkül is megérdemli, hogy sújtassék. Megnevezték. Ráküldtem. Nem fizetett, sőt ellenállt. Karhatalmat kérvén, minden romlottabb faluból bérendeltem 2—6 embert, s így összesen 60—90 fegyveres emberrel mentem végrehajtásra. Udvarát körülvértetvén, beszédet tartottam a néphez; előhozattam az engedetlen ember marháit, megbecsültettem, elvittem. Midőn a törhetlen ember saját növelte marháit látta, sirt és majd összerogyott. Ez egy példa nemesak a községet, de az egész járást engedelmessé tette föltétlenül. Csak egy családba került. Sőt tudtam e családnak is más alakban visszaadni, a mit a javíthatlan apától elvettem. E helység azelőtt a megyei küldöttséget is vasvillákkal fogadta.“

*) Ez alapszabályok és Szemere tömlöczrendét föltalálhatni Kövesd városa jegyzőkönyvében.

Egy járás mindennapi bajai a lelkiismeretes embert épen úgy elfoglalják, mint a minisztert egy országéi. S a szegény ember egy pár forintos panaszával Szemere úgy elbajlódott, mint az ezer forintosokkal. Néha egész éjjel nem tudott aludni egy kis pör miatt, mert látta, mi nagy részét teszi az a szegény ember vagyonának.

Hivatalviselése alatt alig ért rá hírlapot olvasni.

Üldözte a visszaélést, az előljárókét, az urakét s a tisztviselő-két. Minden ajándék-adást és vevést eltiltott. S érezte most már, hogy az ideális ifjúnak ellenségei kezdenek támadni. Egyik jövedelmét féltette, másíknak szigora nem volt inyére. S aztán nem tetszett se a földesuraknak, se a papnak, se tisztársainak, mert nem kártyázott, nem értett velök egyet, sőt ellenőrizte mindeniket. De annál nagyobb volt tekintélye a nép előtt. „Azt hiszem — jegyzé meg egykor, megyei életére vonatkozva, — azt hiszem, áldva emlékezik rólam a nép, a ki apró bajaival ötödfél évet úgy töltöttem el, hogy a magam érdekét és vagyonát felejtván, dolgoztam nappal és éjjel.“

S az alispán előtt még szélesebb hatáskör nyílt.

1846 januártól 1847 októberig, mialatt alispánkodott, rendezte mindazt, a mi a második alispán köréhez tartozott. Ilyen volt a büntető igazság vezetése a megyében. Rendezte a fogházakat. A törvényszékeket újra szabályozta, s tizenégy hétig folyvást tartva ülést, bevezetett 600-nál több régi büntető pört. Tudniillik még 1802 óta voltak bevégezetlen perek. Például egy 18 éves ifjú verekedett, ludat lopott, és most is, 62 éves korában, tiszti kereset alatt állott. Tisztújításkor aztán fölzavarták e régi fegyverekkel a nép nyugalmát, hogy az igazgatás és jogszolgáltatás rovására szerezzenek győzelmet a megyei politikának. Szemere megszüntette e visszaélést.

Fő figyelmet fordított továbbá ez időben Miskolcz városa emelésére. Lépéseket tön a bécsi udvari kamaránál, hogy fölszabadittassék. Útczáit kövezettél és járdával látta el, önkéntes adózás útján. S megveté alapját Miskolczon (1846/7) egy nagy magyar színháznak, mire egypár hónap alatt maga összegyűjtött 40,000 pengő forintot. Tizenkét év múlva visszafizetttévén a pénz, a színház a megyéé fogott maradni. Az épület első emelete pedig ingyen szállásul volt tervezve egy casinonak, melyet állandóvá, gazdaggá, a szellemi társalgás középpontjává tenni és könyvtárral ellátni,

még fontosabb volt előtte, mint maga a színház. Kieszközölte végre a központi vasút-társaságnál, Miskolcz összeköttetését vasúttal Pest és Kassa felé. Nagy szorgalommal egybeállított adatokkal mutogatta a társaság előtt e vasút hasznait; s a megyében kivitte, hogy a szükséges földet a borsodi birtokosok részint ingyen, részint egyezményi bíróság ítélete folytán, rövid úton adták volna.

Így akarta Szemere Miskolczot, e tisztán magyar várost, egész Felsőmagyarország hangadó-jává, tüzpontjává tenni.

Ez időtáiban alkotta a Tisza-melléki kölesönös tüzkártérítő társulatot is. Hét megye állt össze, de kiterjedt az egész országra működése. A tervet itt is maga dolgozta ki. Összeköttetésbe tette magát ezért több külföldi avatott igazgatóval s Bécsben az illető hivatalokat maga eljárván, ott tanulta meg a könyvvezetést. S a társulat megindítására a pénzt is maga gyűjtötte. Ő volt ennek is, mint a színházi társulatnak, vezére, elnöke. 1848 elején indult meg a működés, s bár a forradalom közbejött, 1849-ben már két milliót haladt a biztosított tőke.

Más részről nem kis gondot adott Szemerének a megyét a reform ösvényén megtartania. A régi tekintélyek többnyire kétesen kezdék magokat viselni. Ott seregelt ugyan körül a megye-gyűléseken 50—80 jeles ifjú, belátó ifjúság, de az ülésekben csak mint chórus vett részt. Mindent reá hagytak, mert végtelen volt benne a bizalom. S őt e nem keresett, de gyakorolni kellett dictatura nem vigasztalá. „Az önkénytől — írta ez időben barátjának, a ki e sorokat írja — az önkénytől csak az óv meg, hogy a népszerűséget tartósnak nem hiszem, ha az nem az igazság érdekében gyakoroltatik.“ S valóban se a megyei embert, se a minisztert nem merték soha gyanúsítani, hogy helytelen kedvezést, vagy igazságtalan elnyomást gyakorolt volna.

Az útasítások készítésébe, mint megjegyeztük már, eldöntő befolyást gyakorolt. S meg kell vallani, hogy következetesb, s az ország viszonyához alkalmazottabb útasítás alig volt, mint Borsodé az 1839., 1843. és 47-ki országgyűlésre. Nagy hang, dicsekvő szólásmód nélkül van mindenik írva. Elveiben radical, modorában mérséklett, biztos, eszélyes. Az utóbbit, melyet akkor mintául közölt a „Pesti Hírlap“, csaknem dictalta a gyűlésben Szemere. Annyira elvonult a közönség, részint mivel bizott Szemerében, részint mivel

ismerte munkásságát. Ez következése, ha egy ember sokat dolgozik.

Mindezek mellett nem mondhatni, hogy a szerencse vitte volna őt könnyű szárnyakon. Fáradnia kellett, szírtes, nehéz úton, s politikai elhűltak tetemein áltál. Kétszer képviselte a forradalom előtt Borsodot országgyűlésen, 1843-ban és 1847-ben: s mindenkor egy-egy régi tekintélyt áldozott fel neki a közvélemény, előtte a két legnépszerűbb embert.

(Folytatjuk.)

AZ ÉRTÉKPAPIROK

MEGSEMMISÍTÉSE KÉRDÉSÉHEZ.

Alkotmányunk helyreálltával eddig elég szerény határok között forgott iparunk és kereskedésünk, jelentékeny és beható lendületet nyert. — Az asszociáció eszméje nálunk is mindinkább lábra kapván, nagyszámú különféle vállalatok életbe léptetését eredményezte, melyek által pénzügyünk roppant összegeket képviselő értékpapirokkal majdnem elárasztatott.

Nem tűztem ki feladatomból vizsgálni, vajon ezen lázas tevékenységgel keletkezett különféle vállalatok valóban érzett hiányoknak, vagy az alapítók nyereségvágyának (híreveszett agiotágnak) köszönik-e létüket? valamint azt sem, vajon nemzetgazdasági szempontból, jótékony vagy káros befolyást fog-e ezen vállalkozási roham jövődöbéli fejlődésünkre gyakorolni, miután számos egymásra ható tényezőktől függ ezen sok esetben egymással versenyző vállalatok életben tartása, úgy hogy jelenben azok fölött határozott ítéletet mondani nem is lehet; tény eddig az, hogy értékpapirjaink száma és összege tekintélyes mennyiségre szaporodván, pénzerőnk azok által talán nagyon is túlságos mérvben vétetik igénybe, s hogy ennek következtében kényszerítve vagyunk a külföld pénzbeli segédelmére számot tartani.

Eltekintve már most értékpapirjaink hitelképességétől, önkéntelenül is azon kérdés merül fel, vajon értékpapirjaink kül- és belöldi tulajdonosai törvény által biztosítván-e birtoklásukban? mire, fájdalom, nemmel kell felelnünk, mert a közforgalom tárgyát képező értékpapirokra nézve megsemmisítési törvényünk nincs, az elveszett okiratok megsemmisítésére vonatkozó szabályok pedig ér-

tékpapirjainkra épen nem alkalmazhatók. Igazolja ezt a legújabbban alkotott polgári perrendtartás 529. §., mely a hiánynak jövőbeni pótlását teszi kilátásba és azon, a közönség előtt még nem ismert körülmény, hogy ezen törvényjavaslat elkészítésére egy bizottság hivatott össze, melynek tagja lenni szerencsém van. — Ámbár ezen bizottság működését még nem fejezé be, nemcsak czélszerűnek, sőt igenis kívánatosnak tartom, hogy ezen nálunk még kevésbé ismert tárggyal a közönség is jó eleve ismerkedjék meg. — E nagyfontosságú kérdés minden oldalról megvilágítása és megvitatása által lehet csak kielégítő eredményt várhatni; s miután huzamosb idő óta tanulmányaim tárgyai közé soroltam e kérdést, hazafíti kötelességemnek tartom e részbeni igénytelen nézeteimet és ezekből folyó megállapodásaimat nyilvánosság elé terjeszteni.

Midőn még a forgalmi értékek nagyrészen s majdnem kizárólag aranyból és ezüstből állottak, adóslevelek pedig ritka esetben mentek egyik hitelező kezéből a másikba, sőt az adós tudta nélkül rendesen soha, az elveszett adóslevél egyszerű megsemmisítése, a legtermészetesb s legigazságosb dolgok közé tartozott, mivel harmadik személyek jogai ez által nem sértethettek meg. A hitelező adósával folytonos összeköttetésben lévén. őt az adóslevél elvesztéről rögtön értesítheté, de sőt ha ezt bármi okból — például azon hitben, hogy az okmány szekrényében jól el van zárva, — nem is tevé, az adós, tartozása utáni kamatokat másnak mint az előtte név és személy szerint ismeretes hitelezőnek nem fizette ki. — Az adóslevél tehát másnak, mint a hitelezőnek vagy engedményesének kezében, az adós ellenében már magától használhatlanná vált és a törvényhozás feladata, úgy az adós, mint a hitelező érdekében csak az volt, hogy az elveszett vagy eltévedt adóslevél érvénytelenségét ki mondja s nyilvánosságra hozza.

A forgalom folytonos emelkedésével a nehezen szállítható s kopás következtében kárral is összekötött arany és ezüst helyébe a váltó és a bankjegy léptek s a világszertei forgalom könnyítésére annyira alkalmasakká és kedveltekké lettek, hogy többé már nem is nélkülözhetők. — Magyarazatot sem kívánó észszerűséggel következtetett, hogy a nehézkes természetű adóslevelek vagy kötvények — melyeknek a fentebbi médiumoknál egyéb feladatuk van — mindinkább oly alakban és formában állíttattak ki, hogy magán természetökből kivetkőztetve, a világ piaczn mint értékpapírok szerepel-

hessenek s ugyanott forgalom eszközéül szolgálhassanak. E végből egész általánosságban az összeget, biztosságokat s a hitelező jogait tartalmazó szöveggel egy bizonyos névre vagy előmutatóra szólva állítottak ki, és szelvényekkel láttattak el, hogy az ismeretlen hitelező ne legyen kénytelen netalán százmértföldnyire lakó adósától tőkéje kamatait nyugta mellett venni föl, hanem inkább, hogy a kamatokat képviselő szelvényeket készpénz gyanánt tovább adhassa és így magát könnyű szerrel kielégíthesse.

Az előbb említett adóslevél tehát az associatio nagyhorderejű aegise alatt a bankjegy és váltó cosmopoliticus természetét egyesíti magában. Jó hitelt élvező pénzüintézet kötvényei most már ép oly könnyen járnak kézzől kézre, mint egy biztos alapra fektetett bankpénzjegyei.

Úgy hiszem, a mondottakból oly világosan kiténik azon óriási különbség, mely a régi adóslevél és a mostani — engedjessék meg e kifejezés — világra szóló kötvény természete közt létezik, hogy tovább indokolni sem volna szükséges, miszerint az utóbbi nem eshetik ugyanazon megsemmisítési törvények alá, mint az előbbi, s ehhez képest a megsemmisítési törvényeket is a magán adóslevelek és korlátlan forgalomban levő kötvények közötti nagy különbség szerint átídomítani, megváltoztatni, illetőleg az e részbeni hiányt újakkal pótolni elkerülhetlenül szükséges, mert különben a világkötvény, mely úgy az államoknak mint egyeseknek sok szolgálatot tön és tesz, nagy horderejű jelentőségét kétségkívül elvesztvén, ismét magán adóslevéllé, t. i. két személy közti rögtön majdnem fölöldhatlan hitelviszonyt ábrázoló okmánynyá válnék.

Minél inkább fejlődnek a hitelviszonyok, minél gyorsabb az értékek forgalma, annál bajosabb az amortisatio céljának elérése, annál nehezebben felelhet meg a törvényhozás ebbeli feladatának s annál inkább kényszerítterik mindenki ily értékű birtokára elveszés vagy ellopás ellen fölügyelni.

Legegyszerűbb volna kimondani, hogy a közforgalom tárgyait képező értékpapírok meg nem semmisíthetők, miután egy bankjegy elvesztőjének ma már eszébe sem jut ilyesmiért folyamodni, mert, noha ugyanazon jogosultsággal kérhetné elvesztett bankjegye megsemmisíttetését mint egy előmutatóra szóló kötvény birtokosa, mégis ha ezt tenné, bizonyára kinevetnék. Pedig mi volt hajdan a bankjegy? Nem egyéb, mint arany- vagy ezüstletétről szóló, a letevő

névére kibocsátott elismervény, mely csak írásbeli engedmény mellett volt tovább adható, s ily formában használtatott még 1609-ben is fizetések kiegyenlítésére. — Ezen időponttól fogva kezdte meg néhány bank az előmutatóra szóló elismervények kibocsátását, így állott elő a bank vagy pénzjegy.

A bankjegyek kibocsátása később üzletté vált s használata ez által annyira általános lett, mozgékonyága oly gyors, hogy mint már említém, nehezen fog valaki egy elveszett bankjegye értékének törvényes eljárás útján pótlásáról csak álmodozni is. — Méltán fölmerül ennél fogva a kérdés, vajon nem állunk-e hűsz harmincz év múlva a közforgalomra szánt értékpapirokkal is ott, a hol ma a bankjegyekkel?

Miután azonban az ily nézetten alapuló szabály, jelenleg még a közérzülettel és véleménynyel összeütközésben állana, e kérdés megoldására oly módot kell keresni, mely azon főelv szemmel tartása mellett, hogy a megállapítandó megsemmisítési mód alkalmazása által harmadik személyek jogai ne sértsenek, nemesak a hitelviszonyok igényeinek, hanem egyszersmind, a mennyire lehet, az értékpapirt elvesztők érdekeinek is megfeleljen.

Ezen föladat megoldhatására mindenekelőtt az értékpapírok különféle fajainak határozott rendszerbe állítása szükséges. — El kell t. i. a magán okiratok természetével bíró s így a forgalomra csak megszorított határok között szánt értékpapírokat különíteni azoktól, melyek a világforgalom igényeinek megfelelő tulajdonokkal vannak fölruházva.

Ha már most értékpapírjaink hosszú során végignéziünk, azt találjuk, hogy azok részint tiszta, részint kettős természetűek; az elsők sorozása és rendbehozása akadálytalanul eszközölhető, míg az utóbbiak nehézségeket okoznak. — Ezeket — értem a szelvényekkel ellátott, de mégis bizonyos névre szóló papírokat — rendszerbe beilleszteni nem is lehet, hacsak előbb egyik vagy másik minőségükből kivetkeztetetteknek nem nyilvánítják.

Ugyanazon okmányt előmutatóra szóló szelvények hozzácsatolásával könnyű forgathatásra képessé tenni, egyszersmind azonban a vevő biztosságát az által akarni fokozni, hogy az névére állittatik ki, és így magán kötelezvény természetével bír, —

valóságos képtelenség, a mit a következő példa fog legjobban illusztrálni. Egy névre szóló szelvényes kötvény ellopatic; s e kötvénynek, a nálunk is használatban volt osztrák eljárási szabályok alkalmazása mellett, megsemmisítése kéretik. Az érintett szabályok szerint, tekintettel arra, hogy a névre szóló kötvény a közönséges okiratok sorába tartozik, az első folyamodásra hozandó bírói ítélet az ily kötvényt az ítélet napjától számítandó 1 év 6 hét és 3 nap utáni időre megsemmisültnek nyilvánítá, holott a kamatszelvevényeknél, a melyekben foglalt összegek az előmutatónak fizetendők, már a fentebbi határidő nem az említett bírói ítélet napjától, hanem csak azoknak egyenkénti lejáratuktól számittatik. Nem kézzelfogható képtelenség-e ez? Már most, ha ezen eljárásnak a kötvény vegyes természetéből folyó eredményét figyelembe vesszük: látni fogjuk, hogy a tolvaj vagy az elveszett papír megtalálója, ha csak egy kis jártassággal bír is, a kötvényt, reá vezetvén hátlapjára annak a nevét, a kire az kiállítatott, szelvényestül együtt valamely váltóüzletben eladja. — A bankár, a kitől senki sem követelheti, hogy az egész világ aláírását ismerje, — mivel legtöbb esetben még a kibocsátó intézet vagy vállalat sem vállal kezességet a forgatmányok valódiságáért — nyílt üzletben jóhiszeműleg és akadálytalanul megveszi azt, s annak, a ki hasonló papírt keres, ismét eladja. — Ily módon a kötvény kézről kézre jutván, utóbb, tekintettel az előmutatóra szóló szelvényre, veszélyt nem sejthető valamely külföldi tőkepénzes vasszekrényébe vándorol. — Ez félevről félévre minden nehézség nélkül behajtja a szelvények értékét és ha szelvényei elfogytak, s kötvényét új szelvényiv fölvétele végett valamely megbizottjához küldi, csak akkor fogja nagy meglepetésére megtudni, hogy azon kötvény, melynek kamatait ő 8—9 éven keresztül háborítlanul felszedte, 7—8 év előtt már bíróság érvénytelennek mondatott ki. — Igaz ugyan, hogy ha az ily kötvény birtokosa a vett papírról szóló számlát magának eltenni elég óvatos volt, nagy fáradsággal, perlekedés, kellemetlenség és költségeskedéssel a szenvedett kárt, még talán fizetési képességgel bíró utolsó eladóján megvennie sikerülhet s az utóbbi, kárát szintén előzőjén és így tovább megvenni igyekezni fog: de hogy ezen eljárásból a legnagyobb zavar támadna, mindenki beláthatja, mivel a valaha birtokában volt érték-

papirért a delerederet vagyis jótállást mindenkinek el kellene vállalnia, a mi az értékek mostani gyors forgalma mellett magától értehetőleg keresztülvihetetlen.

A kettős természetű értékpapírok tehát, a fentebbi mód szerinti megsemmisítés mellett, bizonyára nem lesznek képesek a világ piacát elnyerni vagy megtartani, miután fel sem tehetni, hogy külföldi vagy csak vidéki embernek is ily papírok vásárlásában kedve telnek, ha az illetékes bíróság helyisége kapuján kifüggesztett amortisált számok lajstromát folytonos figyelemmel volna kénytelen kíséreni, a végett, nehogy már megsemmisített papírt vegyen. — A cosmopolitanus tőke el van kényeztetve, s a kényelmet és kedélyi nyugalmat szeretve, oly értékpapírhoz fordul, a melynél nem kell tartania attól, hogy minden elővigyázata és pontossága mellett is, nem jutván idején tudomására a történeteknek, egy szép reggel semmivé lehet. A kettős természetű értékpapírok vásárlása ennél fogva csak úgy és akkor volna észszerűen eszközölhető, ha a vevő az illető papírhitelkönyvbe betekintés által azoknak érvényben létükről és időnként érvényben maradásukról magának előbb meggyőződést szerezhetne. — A távolabb lakó ezt nem könnyen tehetvén, az ily papírokat figyelmére sem fogja méltatni, mi által — értékpapírjaink nagyrészen ily alakúak levén — az idegen tőkéknek hazánkba áramlása nemcsak nem mozdíthatnák elő, sőt nagyon is gátolhatnák.

A fentebbiekből kitűnik, hogy azon esetre, ha a törvényhozás a kettős természetű papírokat, mint olyanokat elismerné, ezek a világ forgalmából kiszoríthatnának. Az értékpapír kibocsátóinak ügyetlensége, szelessége vagy felületessége, s a papír elvesztője vigyázatlansága kedvéért, anélkül, hogy az utóbbi a legtöbb esetben bebizonyíthatná, hogy a kérdéses papírt csakugyan elveszté és nem értékesítette — valakit jó hiszemben szerzett birtokában háborgatni, a tőke mozgékonyágát megakasztani, s ez által hazánk anyagi előhaladhatásának gátot vetni, sem méltányos, sem tanácsos. — Ennél fogva, miután a világpiacra szánt értékpapírnak a közönséges okiratoknál megkívánt feltételek melletti megsemmisíthetése az egész közönségre nézve sokkal nagyobb károkkal van összekötve, mint a mennyi előnyt, biztonság tekintetében, egyeseknek nyújt, — annak megengedése semmiképen sem javasolthatatik.

A törvényhozó ugyanazon papírnál, egymással homlokegyenest ellenkező minőségeinek nem tehetvén eleget, kénytelen e papírt egyik jellemző tulajdonától megfosztani. — Az előmutatóra szóló szelvény ugyanis azon lényeges melléklet, mely legtágasb értelemben, közforgalomra képesíti a kamatozó kötvényt, s a kevert természetű értékpapirokat magán természetükből kivetkőzteti. — Ennek megállapítása után a törvényhozásnak csak két nemű értékpapírokkal lenne dolga, t. i. szelvény nélküliekkel, melyek a kamatok felvétele végett épen a szelvényhiány miatt rövid időközben kerülnek vissza kibocsátójokhoz, azzal szorosabb viszonyban maradnak s így a magánkötvények sorába esnek, — és a közforgalom tárgyait képező szelvényesekkel. — Az előbbiek, úgymint a magánokiratok, a bírói hirdetményeknek a hírlapokban megjelenése első napjától számítandó egy év alatt lennének semmiknek nyilvánítandók; miután fel sem tehetni, hogy valaki akár névre akár előmutatóra szóló szelvénytelen papír birtokában legyen, a nélkül, hogy egy év folyama alatt, a kamatok felvétele végett, annak kibocsátójánál ne jelentkeznék. *)

A szelvényes papirokat illetőleg a megsemmisítési törvény alkotásánál főelvül és alaptétül kellene elfogadni, hogy a közforgalom tárgyait képező szelvényes értékpapírok bírói megsemmisítettése csak azon időponttól számítva engedhető meg, a melyben azoknak bármi tekintetből kibocsátójokhoz vissza kell kerülniök, a midőn tehát azok a magánokiratok természetét veszik fel.

E visszakerülésnek két ok folytán lehet bekövetkeznie. Vagy maga az értékpapír jár le, a mi ismét vagy rendes lejárát által, bizonyos meghatározott napon, vagy véletlenül, t. i. kisorsolás által történik meg. Vagy pedig az értékpapír mellett lévő szelvények fognak el és így a papír kifogy azon mellékletből (szelvényekből), a mely a forgalomra képesíti.

E megkülönböztetés képezi alapját, a szelvényes papirokra nézve azon osztályozásnak, a mely szerint a megsemmisítésre általában a lánosságban kimondott egy évi határidő egyes esetekben számítandó lesz.

*) Ha az elévülési határidő 30 évről péld. 3 vagy 4 évre szállíthatnék le, mint az több német országokban a közforgalom tárgyait képező értékpapírokra nézve történt, a megsemmisítési határidő általában az elévülési határnaptól volna számítható --- illetőleg a megsemmisítési eljárás 3 vagy 4 évvel megtoldható.

Ha t. i. a szelvényes papir a törvényes megsemmisítési eljárás megindításakor már lejárt, (akár rendes lejárati, akár kisorsolás által) akkor az egy évi határidő a megsemmisítési kérelem folytán kibocsátott hirdetés napjától számítandó, mivel egy lejárt papirt minden gondos tulajdonos egy év alatt föltehetőleg mindig be fog a kibocsátó állampénztárnál vagy intézetnél mutatni, s ekkor a megsemmisítési eljárásról tudomást nyervén, jogait érvényesítheti.

Ha a szelvényes értékpapir a megsemmisítési eljárás kezdetekor még le nem járt, akkor az egy évi határidő kezdőnapjául csupán az értékpapirhoz mellékelt szelvények utolsójának lejárati napja tűzhető ki; *) mert csak akkor következik be azon időpont, melyben az értékpapirt, új tulajdonosa, a kibocsátó pénztárnál az új szelvényív felvétele végett, egy év alatt valószínűleg be fogja mutatni. Ha az értékpapir mellett talon (utalvány, kibocsátandó új szelvényekre, mely a szelvények elfogyásánál magának az értékpapirnak bemutatását feleslegessé teszi) is van mellékelve: akkor természetesen ezen talont érvénytelennek kell nyilvánítani már a megsemmisítési eljárás kezdetétől fogva s ki kell mondani, hogy az új szelvények csak magának az anyapapirnak bemutatása mellett szolgáltatathatók ki.

Ezen szabály, tekintettel a papir elvesztőjére, méltányos, mivel ellenkező esetben — az új szelvények a talon becserélése mellett szolgáltatván ki és így a megsemmisítési határidő ok nélkül elhalasztatván, — sok éven át nem jönne tudomására annak, vajon a megsemmisítési eljárás eredményes lesz-e vagy nem. — A papir birtokosára pedig ez által csak azon csekély kellemetlenség hárulna, hogy az új szelvények felvételénél neki az értékpapirt magát is be kellene mutatni.

Ha végre az értékpapir a megsemmisítési eljárás folyamata alatt járna le (lejárati vagy kisorsolás által), akkor az egy évi határidő kezdetétől ezen lejárati nap számítandó, mert ezen lejárati nap után következében az értékpapirt, tulajdonosa, ismét valószínűleg be fogja egy év alatt mutatni, miután ezen időponttól kezdve a tőke után kamatot nem hűz.

Az eddig mondottak által oly esetekre reflectáltam, midőn valamely értékpapir mindenestül elvész, szelvényeivel és talonjával együtt.

*) Ha az értékpapirok elévülése azok megsemmisítésével combinatioba vétetik, ily esetekben az elévülés ideje szintén az utolsó szelvény lejárati napjától volna számítandó.

Következik most oly esetekről szólnom, midőn vagy maga az anyapapír külön, vagy a szelvények és talon külön vesznek el.

Az előbbi esetben az értékpapírt természetesen épen úgy kell megsemmisíttetni, mintha mindenestül elveszett volna.

Az utóbbi esetben, ha szelvények, vagy az egész szelvény-iv vesz el, ezekért önálló megsemmisítési eljárást kell indítani, s a megsemmisítési határidő mindig az egyes szelvények lejáratí napjától, — ha pedig a törvényes eljárás kezdete előtt már lejártak volna, a hirdetés napjától számítandó.

A talonra nézve önálló megsemmisítési eljárás nem szükséges, mert ez önállóan értéket nem képvisel és így a forgalom tárgyát nem képezi. — Ha tehát külön vesz el, elég az értékpapírt kibocsátó pénztár részéről az értékpapírra magára azon biztosító záradékot följegyezni, hogy az újabb szelvények, nem a talon, hanem az értékpapír előmutatójának fognak kiszolgáltatni.

Az előbocsátottakból merített szerény meggyőződéseim szerint, csak ezen megsemmisítési mód elfogadása mellett felelhet meg az alkotandó törvény az ahhoz kötött várakozásnak, mivel ez egyrészt a hitelviszonyok igényeinek tökéletesen megfelel, minden veszteségtől megóvva az értékpapír birtokosát, a mennyiben vagyona kezelésében pontosan jár el, t. i. idejekorán váltja be úgy a lejárt szelvényeit, mint kötvényeit, mindezeknek teljesítésére egy évi határidőt szabván részére meg; másrésztől kára pótlását biztosítja annak, a ki a papír megsemmisítéséért folyamodik, ha a kötvény vagy annak szelvényei a határidő lejártáig be nem mutattatnak, — mi a papír tűz, víz vagy más befolyás által bekövetkezett elenyészése esetében mindig történik; — végül tökéletesen védi az adóst (az értékpapír kibocsátóját), hogy egy új kötvény kiadása után is, kötelezettségének teljesítése csak egyszer fog tőle kívántathatni.

Miután a megsemmisítési mód alapvonalait a fentebbiekben kijelöltem, azok alkalmazását, értekezésem bezárásául, a következő pontozatokban foglalom egybe az eljárási szabályokat, a melyeket megállapítandóknak vélek.

A megsemmisítés iránti eljárásra az állampapírokra nézve mindenkor a pesti m. k. e. b. váltótörvénytörvényszék, egyéb értékpapírokra nézve pedig azon e. b. váltótörvénytörvényszék illetékes, melynek kerületében a megsemmisítendő értékpapírt kibocsátott alap, intézet vagy társulat székel.

A megsemmisítés iránti kérelem a megsemmisítendő értékpapír legutolsó tulajdonosát illeti.

A megsemmisítettelt kért értékpapír a folyamodványban pontosan körülírandó, jelesen kiteendő:

- a) annak minősége, sor és folyó száma, valamint kelte;
- b) az az által képviselt érték, s a netaláni kamatláb vagy díj, a mely szerint jövedelmez.
- c) hogy az értékpapír előmutatóra vagy bizonyos névre szól-e?
- d) a mellette levő szelvények darabszáma s azoknak lejáratí ideje, vagy legalább az első és utolsó kamatszelvény lejáratí napja,
- e) megemlítendő, szelvény-útalványnyal (talon) volt-e ellátva vagy nem,
- f) bizonyos vagy esetleges lejáratí-e?

A megsemmisítési eljárást megindító tartozik előadni, módón és mely időben jött a megsemmisítendő értékpapír birtokába, úgy hogy a papír legalább valószínű tulajdonosának tartathassék.

A bíróság, az illető alap, intézet vagy társulat igazgatóságát a folyamodvány közlése mellett a megsemmisítendő értékpapír kitüntetett jelvényeinek valódisága s magának az értékpapírnak érvényben léte iránti nyilatkozattételre hívja fel.

Ha az illető alap, intézet vagy társulat azon választ adja, hogy a megsemmisítettelt kért értékpapír kitüntetett jelvényei hamisak, vagy hogy az értékpapír többé nincsen érvényben, a bíróság a kérvényt visszautasítja; ha pedig a közlött jelvények valódiaknak ismertetnek el és az értékpapír még érvényben van, a további eljárás a következő:

A bíróság hirdetmény útján az elveszettnek állított értékpapír netaláni birtokosát felhívja, hogy azt vagy ahhoz való igényeit egy év leforgása alatt annyival inkább jelentse be, minthogy a mondott határidő lefolyása után, az értékpapír semmisnek fog nyilváníttatni. — A hirdetmény a megsemmisítendő értékpapírnak lehető legpontosabb leírását foglalja magában s a bíróság helyiségén nyílt helyre kifüggesztendő s egyszerre mind a magyar hivatalos lapban és ha ez értékpapír a bécsi börzén is jegyeztetnék, az ausztriai hivatalos újságban is háromszor közlendő.

A megsemmisítettelt kért értékpapír felmutatására vagy az ahhoz tartott igények bejelentésére a kitűzött egy évi határidő számíttandó.

a hirdetés napjától:

a) szelvény nélküli bármely értékpapírnál, melynek kamatai, vagy osztalékai, nyugta vagy az eredeti értékpapír bemutatása mellett fizettetnek: p. különféle pénztárijegyek, takarékpénztári könyvecskek s. a. t.;

b) szelvényekkel ellátott oly értékpapíroknál, melyek a megsemmisítési eljárás megindításakor már lejártak, vagyis melyekre nézve a fizetési kötelezettség már beállott: p. kisorsolt földtehermentesítési kötvény, magyar földhitelintézeti záloglevél, vagy magyar vasúti kötvény s. a. t.

a lejárati napjától:

a) szelvényekkel ellátott értékpapíroknál, azon esetben, ha azok a megsemmisítési eljárás folyama alatt járnak le.

a megsemmisítendő értékpapír mellett levő szelvények utolsójának lejárati idejétől:

a) szelvényekkel ellátott oly értékpapíroknál, melyek a megsemmisítési eljárás megindításakor még le nem jártak. (Ha azonban az értékpapír az utolsó szelvény lejárati napja előtt is lejárat s esetleg lejárna, a kitűzött egy évi határidő magától azon lejárati napjától számítottat s ezen fentartás a bírói hirdetésben minden alkalommal kifejezendő.)

A megsemmisítettnek kért szelvények felmutatására vagy az ahhoz tartott igények bejelentésére a kitűzött egy évi határidő az egyes szelvények lejárati napjától, ha pedig a lejárati nap már bekövetkezett, a hirdetés napjától számítottatik.

A folyamodó kérelmére az eljáró bíróság mindjárt a hirdetés kibocsátása alkalmával úgy intézkedik, hogy az elveszett értékpapírra további bírói rendeletig fizetés ne történjék, vagy annak átírása ne eszközöltessék. Ezen tilalmi intézkedések csak oly értékpapírookra tétethetnek, a melyek:

a) névre szólnak, s a melyek kamatai vagy járadékai nyugta, vagy magának az értékpapírnak előmutatása mellett vétetnek fel; továbbá:

b) Oly kamatok vagy járadékokra nézve, melyek hasonlólag nyugta mellett fizettetnek ki.

Ellenben előmutatóra szóló szelvénytelen vagy oly papíroknál, a melyeknek kamatai vagy járadékai előmutatóra szóló szelvények

mellett fizettetnek, valamint előmutatóra szóló szelvényeknél bírói tilalomnak nincs helye.

Ha a megsemmisítési eljárás megkezdése után a megsemmisítendő értékpapír tulajdonosaként valaki jelentkezik s a kérdéses papírt bemutatja: a bírói tilalom azonnal feloldandó, a hirdetés a bírósági helyiség kapujáról levéttetik s a mennyiben még lehetséges, a hirdetésnek hírlapi közlése mellőztetik.

Ha a megsemmisítendő értékpapír tulajdonosaként ketten vagy többen jelentkeznek vagy jelentenek be igényt, a megsemmisítési eljárás a tulajdoni igények eldöntéséig felfüggesztetik. *)

A bíróilag kifizött határidő lefolyása után az értékpapír megsemmisítése bírói kimondásáért az eljárást megindítónak újabban kell folyamodnia.

Az eziránti folyamodványban ugyanazon kellekek kivátnak, mint az eljárás megindítása iránti kérvényben. — Ezenkívül be kell bizonyítani, hogy a hirdetés a hírlapokban csakugyan közöltetett, a mi az illető hírlapok felmutatása által történik.

Az eljáró bíróság ezen folyamodvány beérkezése után, feltéve hogy a határidő alatt tulajdonos vagy igénylőként senki sem jelentkezett, s ha az említett kellekeknek elégtételt: a tilalom alá eső értékpapiroknál azokat semmiséknek nyilvánítja, erről a közönséget hírlapok útján értesíti, a bírói tilalmat megszüntetetteti s ezen határozatról az illető alap, intézet vagy társulat igazgatóságát, állampapiroknál pedig közvetlenül a pénztárt is értesíti.

Oly értékpapiroknál, melyek kamatai vagy járadékai előmutatóra szóló szelvények mellett fizettetnek, valamint ily nemű szelvényeknél, a megsemmisítési folyamodvány beérkezése után az eljáró bíróság az illető alap, intézet vagy társulat igazgatóságát, állampénztáraknál pedig közvetlen a pénztárt is értesíti arról, hogy a jelölt értékpapírok megsemmisítése kéretett, megkeresvén azt aziránti nyilatkozattétel végett, vajon a kérdéses értékpapír a megsemmisítési határidő alatt nem értékesített-e? Az értesítés az állampénztár irányában előleges megsemmisítési okmányul szolgál.

*) A tulajdoni igények eldöntésének módjára nézve ez esetben természetesen új és önálló szabályok vagy törvény által kellene gondoskodni. Erről talán máskor.

Ha a bírósághoz azon válasz érkezik, hogy a megsemmisítettetni kért papír értékesítettet, a további eljárás megszüntetetik. — Ellenkező esetben a papírt semmisnek nyilvánítja, erről a közönséget a hírlapok útján értesíti és a határozatot az illető alap, intézet vagy társulat igazgatóságának, állampapíroknál pedig a pénztárnak is tudomására hozza.

A talon (szelvény-utalvány) megsemmisítési eljárás tárgyát nem képezheti. — Annak érvénye azonban megszűnik :

a) ha azon értékpapírra nézve, melyhez tartozott, megsemmisítési eljárás indítatik ;

b) ha az értékpapírra a talont érvénytelenítő záradék feljegyzetetik.

Az értékpapír megsemmisítése iránti eljárás megindítása által a hozzá tartozó talon azon időpontban válik hatálytalanná, a melyben az ezen eljárás megindításáról szóló értesítvény az új szelvények kiszolgáltatását eszközölő pénztárhoz érkezik ; föltéve, hogy az újabb szelvények kiszolgáltatása időközben meg nem történt. Ezen időponttól kezdve azon időpontig, míg a megsemmisítő eljárást befejező határozat az illető pénztárral nem közöltetik, az új szelvények csak magának az értékpapír bemutatójának szolgáltatathatók ki, ez utóbbi esetben a megtörtént kiszolgáltatás az eredeti értékpapírra feljegyeztetvén.

Ha egy értékpapírhoz az előző szakasz értelmében a megsemmisítési eljárásról szóló értesítvénynek az illető pénztárhoz érkezése után, de a végső megsemmisítési ítélet közlése előtt új szelvények adattak ki, akkor az eddigi megsemmisítési eljárás érvénytelené válik, s ha újra megindítatnék, a megsemmisítési eljárás az újonnan kiszolgáltattott szelvények utolsójának lejáratí idejéhez vagy az értékpapír esetleges lejáratához mérve tízendorf ki.

Az értékpapír végképeni megsemmisítéséről szóló birói ítéletnek az illető pénztárhoz beérkezte után, az új szelvények egyidejűleg az új értékpapírokkal szolgáltatnak ki.

A talont érvénytelenítő záradék följegyzése oly módon eszközöltetik, hogy azon értékpapír, melyhez tartozott, a szelvények kiszolgáltatására illetékes pénztárnál bemutatattván, itt mind az értékpapírra mind a hitelkönyvbe azon biztosítás jegyeztetik fel, hogy az új szelvények csak az említett értékpapír bemutatása mellett fognak

kiadatni. — Ezen záradék följegyzése csak azon esetben tagadható meg, ha az értékpapir bemutatásakor az új szelvények — a talon mellett — már kiadattak. A megtagadás ez oka az értékpapir előmutatójával közlendő.

Azon időponttól kezdve, a melyben a fentebbi záradék följegyzése iránti kérvény az értékpapir bemutatása mellett az illető pénztárhoz benyújtott, a talont új szelvényekkel becserélni többé nem szabad, az új szelvények csak magának az értékpapir bemutatójának szolgáltatandók ki, a megtörtént kiszolgáltatásnak följegyzése és az óvó záradék kitörlése mellett.

Egy értékpapirra feljegyzett záradék annak netalán jövőben bekövetkező megsemmisítését nem akadályozhatja s rá nem vezetettnek tekintendő.

Nemzeti büszkeségünk megnyugtatóására fel kell még említenem, hogy az értékpapírok megsemmisítésének módja iránti kérdésben, mely az általános hitelre nézve oly véghetetlen fontos, nem maradtunk el a többi civilisált nemzetek nagyobb részétől, vagy helyesebben, ezek is még a megoldás kiindulási pontján állnak, nem mutathatván fel a mostani hitelviszonyok igényeinek tökéletesen megfelelő megsemmisítési törvényt, de érzik hiányát s működnek annak pótlásában.

Ha jelen soraim e kérdésnek honunkban sikeres megfejtését előmozdítandják --- kitűzött célomat elértem.

LUKÁCS ANTAL.

A LELENCZÜGY EURÓPÁBAN.

„A lelenczügy Európában; története, törvényhozása, igazgatása, statistikája és reformja“: ily cím alatt néhány éve a bécsi Wieden-külváros gyermekkórházi igazgatójától, Dr. Hügelvtől, egy ki-merítő, tartalomdús mű jelent meg, mely különösen a nyugati államokkal foglalkozik, s az ebbeli irodalmakat nemesak közli, hanem teljesen ki is aknázza. E mű hosszú időre egyedüli, általános forrásul fog szolgálhatni a lelencz-ápolás nagyérdékü tárgya körül, s a mellett oly helyes rendszerben kezeli az anyagot, hogy az olvasó teljes meglelégedéssel teszi le a végső betünel. *)

Miután emberbarátok közelebb a lelenczügyet nálunk is fölkarolták, korszerűnek tartjuk e nagy érdékü munka ismertetését.

Lelenczek — *enfants trouvés* — általában oly gyengekorú gyermekek, törvényes vagy törvénytelen származásukra való különbség nélkül — kik vagy a szülöi ápolástól szándékosan megfosztvák, — vagy pedig az illetök elnyomorodottsága miatt gondoskodásban nem részesülhetnek. A legtöbb keresztyén állam különféle módon gondoskodott e lelenczekről.

Szerzőnk két nyilvános gyermekápolási rendszert ismertet, I. a latin, II. a germán vagy katolikus és protestáns rendszert, hol nem annyira a nemzetségi, mint inkább a szertartási különbség képezi az alapot.

I. Az első latin vagy katolikus rendszer szülöházakat és lelenczintézeteket állit föl, az atyaság kutatása mellözésével, melynek megint két alosztálya van a felvételi mód szerint: az olasz

*) A mű 1864-ben jelent meg Bécsben, és az 1856-ban e fővárosban egybegyült orvosok megbízásából keletkezett.

és franciaia. Az olasz mód szerint a gyermekek úgynevezett „torno“-esztergá-ba tételnek, távol minden ellenőrzéstől, szigorú titoktartás mellett; a második francia mód szerint pedig csak úgy vállalják el a gyermeket, ha az anya maga, vagy más (bába, orvos) viszi az intézetbe, mire az igazgató az anya kiléte- és a felvételnek a szegénység folytán okvetlen szükségéről meggyőződést szerez magának. Az így befogadott gyermekek aztán vagy mindnyájan ingyen tartatnak el (így Olasz-, Francia- és Oroszországban) vagy pedig a szülők anyagi erejéhez képest bizonyos díj lefizetése mellett (Ausztria, Belgium).

II. A protestáns vagy germán rendszer elveti a szülő- és lelelczházakat, megengedi az atya kutatását, és a szülőket vagy a legközelebbi rokonokat a gyermek eltartására szorítja; némely esetben a községek kényszerülnek vagy a szülők gyámolítása vagy a gyermeknek gyámszülőknél való elhelyezése által közbelépni, míg a gyermek vagy az árvaházba léphet be, vagy pedig valamely mesterségre alkalmassá válik.

Mindkét rendszernek megvannak pártolói és ellenzői, mi azon gazdag irodalomban nyilvánul, melyet szerző elősorol.

Szerzőnk minden előforduló controversiába beleereszkedik, s noha nem egy helyen árúlja el buzgó katolikus hitét, reformjavaslataiban mégis inkább a protestáns ápolási módot látszik helyeselni.

Midőn az egyes vitás kérdéseken át követjük őt, alkalom nyílik, az e tárgyban legérdekesebb mozzanatokkal megismerkednünk.

A lelelczházak mellett a következőket emelik ki:

I. Hogy a gyermekgyilkolást kevesbitik és a magzat elhajtását, nemkülönbén a kitétel gyérülését fogják eredményezni; a tapasztalás azonban mindezt épen nem igazolja.

Hisz a gyermekgyilkolást épen oly megesett leányzók követik el, kik viselős állapotukat úgy mint a szülést is el akarják titkolni, kik tehát semminemű segílyt igénybe nem vesznek, — ezeknek ennélfogva a lelelczházak, — különösen a tornoeszterga-nélküliek a francia „admission à bureau ouvert“ mintájára — nem felelnek meg. Ha már a higgadt megfontolás sem tanúsítja a kívánt eredményt, annál kevésbbé kedvez a statistika a fennebbi állításnak; különösen ott, hol eszterga-n élk üli

lelenczházak vannak. Így Franciaország 1835-ben egy toronál, melyre 187,134 lakos jut, $2\frac{1}{2}$ -szer annyi gyermekgyilkolást tüntet fel, mint Belgium, hol 230,111 lakosra jut egy eszterga. Belgiumban 1826—1829-ig oly vidékeken, hol esztergás lelenczházak vannak, 109,942 lakosra jutott egy gyermekgyilkolás, hol ellenben nincs eszterga, csak 136,662 lakosra egy.

Midőn pár évtizeddel ezelőtt Franciaországban a lelenczházak száma felére szállított le, nemcsak hogy nem szaporodtak a gyermekgyilkolások, hanem jóval is csökkentek. Azonban a gyermekkitételek sem gyérülnek a lelenczintézetek föllállításával, különösen, hol tornók — esztergák — vannak alkalmazásban.

Franciaországban 38 oly departement, melyekben lelenczház van, 372 lakosra 1 lelenczet és 47 szülésre 1 kitévelt mutatott föl; míg ellenben más 34 departementban, hol az eszterga honos, 284 lélekre 1 lelencz és 25 szülésre 1 kitevés jutott.

Mainz, Maastrich, Mecheln és Tournay városokban a lelenczházak bezáratván, a kitevések csökkentek. Ausztriában 1822—1831-ig 1974 kitétel fordult elő, és ezek közt 1314 az olasz tartományokra esett, hol, tudva levő, az eszterga divik a lelenczházakban.

Megczáfolja szerző azon állítást is, melybe a védők annyiszor ragaszkodnak, mintha a magelhajtást esökkenenék a nevezett intézetek.

Statistikai adatok persze a dolog kényes voltánál nehezen hozhatók fel.

II. A halálozásról a lelenczházakban.

Eddigelé a gyermekhalálozás esökkenését is szerették a lelenczintézeteknek tulajdonítani, azonban a statistika épen itt mutat föl legsummásabb halálozást.

Wappäus a törvényes ágyú gyermekek halandóságát az első évben 25%, a törvénytelenekét 36%; a lelenczházakban levőkét pedig az intézet belszervezetének minősége szerint 50—76%-ra teszi; 461,326 lelencznél, a mennyit 1857-ben az európai lelenczházak tápláltak, 35,000-rel többre rug a halandóság a közönségesnél. Az intézetek kezelése sokat javúlhatott, mert azelőtt még nagyobb volt a halandóság. Régibb halandósági tabellák tanúsítják, hogy az első év betöltése előtt Madridban 75%, Dublinban 98%, Nápolyban

69%, Párisban végre 72% halt el a lelenczek közül. Midőn Villermé, 1772. évben a párisi kórházak administratora, meghalotta, hogy 7676 lelencz közül a 8. év betöltése után már csak 522 volt életben, következő jellemző fölratot ajánlott a lelenczházakra: Ici on fait mourir les enfans aux frais public. (Itt köz-költségen hagyják a gyermekeket meghalni.)

Nem szenved kétséget, hogy ily roppant halandóságnak nagyobbbrészt az intézetek hanyag kezelése és hiányos belsejervezete az oka. Kiténik ez különösen oly intézeteknél, hol a rend s szigorú felügyelet köztudomás szerint otthonos, a hol továbbá elég jó szoptatókról van gondoskodva. — Chateaufort constatirozza, hogy Párisban 100 a szülőkötől fölnevelt gyermek közül 18, a szülőkötől kosztba adott közül 29, végre a lelenczházotól kosztba adott közül 66 halt meg az első év betöltéseig. Továbbá köztapasztalat tárgya az is, hogy több gyermek hal el a lelenczházakban, mint az egyes családokhoz kosztba adottak közül; így többen haltak meg azok közül, kik a városba adatnak ki, mint a kik (községekbe) falura jutnak; ezeknél a július mutat legnagyobb halandóságot, a városiak pedig télen halnak el többen.

Azonban igazságtalanság volna a lelenczházakban tapasztalt nagyobb halandóságot egyedül a hibás szerkezetnek tulajdonítani, sőt talán még túlnyomó része sem esik rovására.

Ugyanis, ha tekintetbe veszszük, hogy azon rövid idő, melyet a lelenczek az intézetben töltenek, az emberi életre legtöbb veszélyt rejtő, — ha tudjuk, hogy rendesen a legnagyobb nyomorúságosabb viszonyok közt jutnak napvilágra, s mikor a tornoba vagy a fölvételi bureaubába átadják őket, rendesen már magukban hordják a halál csiráját, végre pedig, hogy a halandóságot olyanok állapothoz mértük, kiket a gyengéd szülői szeretet és éber örködés vesz folyton körül; — ha mindezt fontolóra veszszük, meg kell vallanunk, hogy sem a párhuzam a lelencz és szülői ápolás alatt levő gyermekek közt nem méltányos, sem pedig a fennebbi viszonyokat ignorálni nem szabad. Hisz még a családi körön belül neveltek közt is nagy a különbség halandóság szempontjából, a szerint, hogy milyen az anyának anyagi helyzete, foglalkozása, táplálkozása stb. Elég lesz e tekintetben általunk Villermének már idézett kimutatására, mely szerint oly departementokban, hol fonó- és szövő-gyárak vannak, a kereskedők, igazgatók s gyárosok

gyermekai közül fele a 29. évet érte el, míg a napszámosok gyermekai közül fele csak a 3-dik évet tudta betölteni.

A lelelenzház különben is a szükség és nyomor szülöttei befogadására van rendelve, oly anyák kebleiről, kik már viselős állapotban mindenféle nélkülözésnek és sanyarúságnak ki voltak téve, szülés után pedig azon időre, míg a gyermeket maguknál tartották, neki is a silány táplálkozás eredményezte kevés és nem kedvező vegyülekű tejet adhatják; sőt néha még azt sem! Pedig közelismerést kivivott tény, hogy az anya fizikai ügy, mint erkölcsi állapota a csecsemőre nagy befolyással van.

Noha egyrészt mindez arra int, hogy a lelelenzházakban tapasztalt halandóságról csak méltánylattal ítéljünk, másrészt azonban nem akarjuk azt következtetni, mintha a lelelenzházak ellátása a szülői ápolásnál, sőt a kosztbaadásnál is jobb volna, vagy ez intézeteket nem lehetne javítani, vagy talán más előnyösebb rendszer által teljesen pótolni. Sőt ellenkezőleg, nem tagadható, hogy még a kissé hiányos szülői ápolás- vagy gondtal választott kosztbaadás is eléje teendő a lelelenzházi ellátásnak.

A mi a gyermekek kosztbaadását illeti, meg kell vallani, hogy nagyobb gonddal és lelkiismerettel kellene a kosztbafogadók választásában eljárni, semmint némely államban történik.

Mert oly vállalkozók, kik a gyermeket el hagyják nyomorodni, — mire a csekély fizetés által kényszerítvék is tán — nagyobb halandóságot idéznek elő, mint magok a lelelenzintézetek. Így p. a gyári munkával elfoglalt nők kevésbé alkalmasok ápolóknak, mint a falusi asszonyok; sőt nemzetgazdasági szempontból is ügyelni kellene, hogy a kosztpénz ne legyen szerfelett csekély, mert minden gyermek bizonyos tőkét képvisel, mely megsemmisül a gyermek hiányos táplálása által előidézett kora halálával, mielőtt reproducálni képes lett volna.

Nagyon figyelmenre méltók tehát Franciaországban azon kísérletek, minélfogva az állam azon van, hogy a gyermek inkább a szülői körben maradjon, és neveltessék fel; így szülemlett meg az úgynevezett *deplacement* (a lelelenzcek széthelyezése) és a hajadon anyák segítélyezése az intézet részéről.

A lelelenzcek rendkívüli megszaporodása volt ugyanis az első indok, mi a hajadon anyák otthon való segítélyezésére (*secours aux filles mères*) vezetett, minek az úgynevezett „*société de charité*

maternelle“-féle nőegylet Párisban vetette meg alapját. A párisi kórházak főtanácsa ugyanis a Monthyon-féle alaphól megesett hajadonoknak díjakat adományozott gyermekük fentartására; noha nem lehet „erénydíj“-nak nevezni, a dolog mégis praktikusnak bizonyodott, mire a lelenczházak igazgatóit is hasonl eljárásra hívták föl, s 52 departement csakugyan el is fogadta a „secours aux filles mères“ intézményét, 34 pedig visszaütását.

S ime igen kedvező siker koronázta az első departementok intézkedését, mert nemcsak a száma kevesbült a lelenczeknek, hanem a kitevések is gyérebben fordultak elő. Ehhez járult, hogy nem csekély összeget takarítottak meg általa, mert a hajadon anya csak felét kapta a közönséges kosztpénznek, ezt is csak a gyermek második életéve betöltéseig, míg olyanok, kik szoptatásra is vállalkoztak a lelenczházban, valamivel többet kaptak.

Igy 1837—1853-ig Franciaországban 86,629 anya volt rábirható, és hajlandó, saját gyermeke eltartására, mi, keveset számítva is, legalább 44 millió frankot volt képes az államnak meggazdálkodni. Sőt, mi több, e mellett a halandóság kevesbedett, a gyermekek polgári állása tetemesen javult, az anyák erkölcsi érzete emelkedett s a házások száma is gyarapodott.

Ezen első lépést a szülői ápolás természetes principiuma felé — mely a latin államokban persze az atyaság törvényes kutatásáig még nem tudott fölemelkedni, — a lehető legjobb eredmény jutalmazta; de remélhető, hogy, — ha ezen az úton tovább is következetesen haladnak, és az anyáknak gyermekeik tartózkodási helyét tudtúl adják, anélkül, hogy a gyermek visszavételére vagy a költségek megtérítésére szoríttatnának, folyton gondjuk lesz a gyermekre s adandó alkalommal vissza is veszik, vagy legalább az ápolónőt kis ajándékok által nagyobb gondra serkentik.

Ez enyhébb gyakorlat, melyet Ausztria Franciaországgal szemben követ, eddigelé semmi káros befolyással nem volt.

Eddig ugyanis Franciaországban a reclamatiók a gyermekek visszavétele iránt — kevés kivétellel — csak azon esetben jöttek tekintetbe, ha az intézetnek minden költsége megtérített; ennek kell tulajdonítani, hogy náluk alig esik 100-ra 1 reclamatio; 10 reclamált közt 1 esik házasságon belől nemzettre; továbbá fűt gyakrabban kérnek vissza mint leányt.

A fennebbi „secours aux filles méres“-néljával is nagyobb hatása lón a lelencz-tartási teher könnyítése tekintetéből a másik intézménynek, az úgynevezett *deplacement*-nak, vagy a lelenczek széthelyezésének; csakhogy persze, mélyebben tekintve, merő következetlenségnek tűnik fel, azon puha és érzelgős felfogással szemben, melyen a román lelenczházak elvileg alapúlnak. A lelenczek széthelyezése (*deplacement*) alatt Franciaországban oly eljárást értenek, melynél fogva a közönségnek hirdetések útján tudtára adják, hogy a kosztba adott lelenczek eredeti helyeikről, más távolabb eső vidékre adatnak, megjegyezvén, hogy oly szülők, kik gyermekeiket revers mellett az eddigi költségek megtérítése nélkül saját ápolásuk alá venni óhajtják, visszakapják őket. Ezen széthelyezés 1827-ben volt először Franciaországban elrendelve.

És a legfényesebb eredmény követte e rendszabályt, noha nem hiányoztak panaszok sem. 30 departement-ban, hol elfogadtatott, Watteville szerint az 1830—1835. évi időközben 32,608 gyermeket fogadtak vissza; egyes departement-okban majd fele, majd kétharmada, sőt volt rá eset, hogy $\frac{5}{6}$ része a gyermekeknek került így vissza az anyai kézbe.

A széthelyezés — föltéve, hogy csak a 3. év betöltése után következik be, mely korban a szülők köztudomás szerint leginkább hajlandók gyermekök visszafogadására, — képes volna megsemmisíteni azon legnagyobb argumentumot is, melyet Franciaországban a lelenczház ellen felhoznak, hogy t. i. a lelencz minden családi kötelektől, minden gyermeki emléktől megfosztatik.

Továbbá a széthelyezés által a halandóság is tetemesen alábbszállt. A fennemlitett 32,608 lelencz következő kort ért el: 2 évet 9879, 2—6-ig 8110, 6—9-ig 7661, 9—12-ig 6958.

A lelencz-intézetek reformja a halandóság csökkentése céljából szerző által igen szakavatottan tárgyalatik e műben.

Első sorban is mindenekelőtt a tomo-eszterga eltávolítását sürgeti.

Lássuk ez alkalommal a tornónak szervezetét, hogy róla helyes ítéletet hozhassunk, mert eddigelé a bureauban való felvétel mellett ez volt a felvételnek megszokásosabb módja. Mintaképpül szolgálhat a milanói, mely enemben legrégebb, már 487-ben *Datheus* érsektől lón alapítva.

Hügel ekkép nyilatkozik róla: A gyermekek majd a torna által, majd az intézet irodájában vétetnek föl. A nyilván átadott gyermekek többnyire házasságban nemzettek. A szülész-házban világra jöttek, valamint a férjezett anyák gyermekei a normális korig eltartatnak, ha az anyák szoptatásra ajánlkoznak. A torna esténként „ave Maria“-val megnyílik és virradóra ismét bezáratik. A mint a kosárba gyermeket tesznek, az megfordúl tengelye körül, és tüstént megszólal a harang, mely a teremben örökös asszonyt a gyermek átvételére figyelmezteti; ezen harang bizonyos előkészület által még több harangot is megkongat, melyek az irgalmas nővérek termeibe szolgálnak, hogy valamelyik utána nézzen, az őrtálló nő nem aludt-e el? A gyermek azonosságának constatározására a felvételi jegyzőkönyv meg a nyakszalag (colliet) szolgál, mely elsöben a számok egymásután következnek, s a gyermekben talált ruhaneműek a felvételi számhoz jegyeztetnek; a másikon pedig egy medaillon függ, mely egyik oldalán a felvételi jegyzőkönyv számát és az évet, a túlsón meg egy keresztet mutat.

Ha a gyermek meghal, vagy visszakerik, vagy a normális kort elérvén elbocsáttatik, akkor a medaillont elteszik.

Továbbá minden gyermek számára egy iv is van rendelve, melyre a jegyzőkönyvi kivonat és az orvosi lelet jegyeztetik föl. A mint a gyermek kikerül a tornóból, az őrtálló nő tüstént kis lakatot akaszt a nyakába, mely a folyó számmal van ellátva. Éjjelenként 5—12 gyermeket tesznek a tornóba; alig van éj az év folyamában, melyben a torna üresen marad. Minden lakattal gombostü is jár, mely hasonszámot mutat, és úgy van készítve, hogy csak a hasonszámú lakathoz illik. A ruhaneműek, vagy egyéb ismertető jelek, melyek a gyermekben találatnak, ezen gombostüvel összefoglaltatnak. Másnap minden gyermek számára elkészítik az ivet (bolleton) és a medaillont. A gyermek további hollétéről az anyák nem kapnak tudósítást, mi bizonyára túlságos szigor, mert így az anyával a gyermeket is büntetik, megfösztvén öt mindazon előnyöktől, melyek az anyai szemnek a szoptató fölött örökösége által rájok'haramlanának.

A milánói intézetnek hat osztálya van, hol a gyermekek tartózkodnak. 1-ső a szoptató osztály, 2-ik hol mesterségesen táplálatnak, 3-ik az 1—7 éves, 4-ik a 7—15 éves gyermekek számára; a két utóbbinál a leányok megint el vannak különítve.

A torna ellen, mint a mely nyilvános felhívás a gyermek nevelésétől való megszabadulásra, merő következtelenség a büntető törvény ellen, mely a kitevést fenyíti, eszköz a gyermek polgári állását önkényileg megsemmisíteni, mint inger a lelelenzházak lakóinak túlszaporítására és ez által a szegény-adó tetemes növekvésére, — továbbá alkalom a családi kötelék lazulása- és felbomlására és lopott gyermekek eltávolítására (örökség-lesés, család), akárhány érve van a morálnak, jognak, nemzetgazdaságnak és a nevelésnek.

De különösen káros a torna a lelelenz egészségére, sőt életének is egyenes veszélyeztetése által. A kitevés ugyanis éjjel, de különösen télen igen káros hatású; mert gyakran mértföldekről hozzák az anyák a gyermeket, hogy aztán éjjel — télen — többnyire félig fagyottan a tornóba tehessék. A szülés első zavarában az anya valami rongyba beletakarja úgy a hogyan szülöttjét és viteti a tornóba; nem egyszer teszik így a szegényt meghülésnek sőt halálnak is ki. Legszembetűnőbbben mutatkozik e hátrány Olaszthonban.

Ha az őrtálló nő télen vagy tavasszal a tornóhoz megy, bizonyos lehet, hogy beteges, haldokló vagy már ki is múlt gyermeket talál benne. Bresciában 1820—1838-ig 1250 megholt gyermeket találtak a tornóban, $3\frac{1}{2}$ % -ját a felvetteknek; Milanóban 2%, Veronában 4% -ot. Hügel mint igen valószínűt állítja, hogy a gyermekek átvitele által a tornóba 3% -ja ama szánandóknak esik áldozatul, nem is említve azokat, kik mindjárt a kivétel után halnak el.

Nagy veszélyt rejt a lelelenzre nézve nemcsak a vitel a tornóba, hanem a minélelőbb eszközölt kiadása a gyermeknek kosztba, mert a befogadó családok távolabb lagnak, s a szegény gyermekeknek meleg ruhájok nem lévén, télen elégszer meghülésnek vannak kitéve; mi a ruházatot illeti, Hügel adatai szerint, a párisi lelelenzház sokkal bőkezűbb a bécsinél, a minek talán az utóbbinál tapasztalt halandóságot tulajdoníthatni.

Átvétetvén a kosztot adó nőtől a lelelenz, ezután a lehető leg-silányabb bánásmódban részesül. Tény az, hogy a kosztba fogadók a szegényebb alsó osztályhoz tartoznak, kik a lelelenzet kiválón csak a kosztpénz kedvéért fogadják be. Azon csekély kosztpénz mellett, a mit az igazgatóság adhat, — kénytelen is aztán azon igen csekély biztosítékkal beérni, a mit ezen családok nyújtanak; és csak ily összefüggésben magyarázható meg azon szomorú tény, hogy a kosztos családok fölött való felügyelet, lakás, táplálás és tisztaság szem-

pontjából igen hiányos. Elégséges gondnok felállítása, jól fizetett orvosi örködés életbeléptetése, de tán mindenek fölött az egyháznak Szt.-Vinceze példája szerint való gondoskodása *) a lelenczekről, s a tehetős családoknak buzgó felszólítása a keresztyén szeretet e legnemesebb gyakorlása tárgyában, igen sok jót eredményezhetne. Mindezen czélszerű intézkedés is alig fog előbb valami jót eszközölhetni, míg nagyobb fizetést nem adhat az intézet a gyermektartásért és gondos nők számára jutalmak nem szerveztetnek.

Hügelnek a bécs-wiedeni kórháznál naponként van alkalmá ily kosztosnőkkel érintkezni, s következő adatokat közöl a lelenczek nyomorú sorsáról saját tapasztalatai nyomán. Majdnem ugyanazon nők jönnek rövid időközökben új meg új kiaszott tisztátlan és bűdös rongyokba takart gyermekekkel. Mielőtt vizsgálathoz fogunk, már ki nyilatkoztatják, hogy nem orvosságért jönnek, hisz tudják, hogy itt nincs segítség; csak azért jelennek meg, hogy a gyermek megholta után a halálozási okmányt ne tagadhassák meg tőlük. Ha szemökre hányjuk, mért folyamodnak ily későn orvosi segélyhez, azt vetik ellene, hogy már a lelencz-intézet ily nyomorodott állapotban adta át nekik a gyermeket, vagy pedig csak az utolsó éjjel betegedett meg.

Hasonló mentséggel bíjnak ki a törvényszéki vizsgálat alól is; és ha akarna is az ember a tény kiderítésére hivatalos bonczolást kivinni, alig hihető, hogy abból a hanyag ápolás, a sovány táplálás, tisztátlan tartás, elmulasztott orvosi segély és kintzás kiviláglanék.

Ilyetén bajok, fájdalom, az édes gyermek ápolása alkalmával is fordulnak elő, s megfejtik azon borzadásig nagy és általános gyermekhalandóságot, melyet némely osztálynál és egyes vidéken tapasztalhatni. A gyermek-ápolásról gyakorlati oktatást is csatol Hügel útmutatáskép művéhez, az ápolónők számára, mely általában bármely édes anyának is elkelve. Persze hogy az orvosi rendőrség sem áll még ott, hol hivatása szerint állnia kellene, mert sok bajt csak az volna képes orvosolni.

Döntő befolyással van a halandóság állására természetesen a lelenczek mikénti táplálása.

*) Roszúl hat az emberre tudni, hogy Franciaországban itt-ott megkísérelt felügyelete a clerusnak a községi lelenczügyre sokkal roszbab eredményre vezetett, mint 98 lelencz-inspectorság szervezése.

Párisban a lelenczeknek egyedül szoptatók által eszközölt felnevelése azt eredményezte, hogy a halandóság 17%-kal kevesedett az utolsó évtizedben, míg ellenkezően a bécsi lelencz-intézetben létező nagy halandóságot a szoptatók csekély számában keresik. A párisi, petersburgi, lyoni és moskai lelenczintézetek már másod- vagy harmadnapon falura adják a lelenczet, de csak szoptatóknak. Ama tény, hogy a lelenczek halandósága általán az anyatej hiányában fekszik, Willermé és Gaillard abbé vizsgálatai által is erősödik, melyet a párisi, lyoni és rheimsi lelenczházakban tettek. Nemcsak a mennyiségileg, hanem a minőségileg elégtelen adag anyatej is káros a gyermek életére, valamint hirtelen megszüntetése a szoptatásnak, gyakori változtatás és még a gyermek korának meg nem felelő tartalmú tej mind kisebb-nagyobb bajt okoz az egészségre.

Persze, nem is könnyű dolog egészséges szoptatókat elégséges számmal előteremteni.

A bécsi lelenczháznak azon berendezése, melynélfogva oly anyák, kik a felvételre kivetett legkisebb díjat sem tudják megfizetni, a lelenczek szoptatására kényszerítettnek, elhibázott intézmény; egyrészt, mert ez az intézet szükségletére nem elég, de a kényszer, valamint általában úgy különösen ily kényes dolognál nem szül jó gyümölcsöt; másrészt meg méltatlan, sőt igazságtalan is, csak a fizetni kénytelen anyákat szorítani a szoptatásra, holott az utolsó 3 osztály, 20, 50 és 100 frt befizetéssel szintén nem téríti meg teljesen az intézet költségeit, mit csak a 294 frtot fizetők tesznek; tehát nincs elég ok, ily terhet egyedül csak az abszolút vagyontalannak vállaira tolni.

Hügel tehát ennek értelmében a kényszerszoptatást kiterjesztendőnek véli — ha megtartják — mind a három osztályra.

Ezzel összeköttetésben nagy hézagot pótló intézkedés volna, orvosi felügyelet alatt lévő szoptató-tudakozdát (?) állítani, mi a közönségnek nagy előnyére szolgálna, mert megszabadúlna a szerzők zsarolásaitól, s egészségi szempontból is nagyon hasznos lehetne. Párisban ez már kiállta a tűzpróbát, és képes volt az annak előtte uralgó nagy hiányt szoptatókban teljesen megszüntetni, az által, hogy a tudakozó-intézet helyén — de távolabb vidékről is hajadon- és férjesült nőket szereznek, kik bármily korú gyermekek szoptatására alkalmasak.

A moskai lelenczház 1000-re menő szoptatójával biztosítja magának e számot az által, hogy jól tartja és fizeti is a kínálkozókat.

Végre még az intézetnek lelenczekkel való túlságos megtömését kell mint oly okot felhozni, mely nagy halandóságot képes előidézni. Így Szent-Pétervárott ily túlszaporodás által a halandóság egész harmaddal növekedett.

A lelenczintézetek erkölcsi hatása.

Az intézet magasztalói azt szeretik különösen hangsúlyozni, hogy az a lelencznek örökbefogadó családot szerez, s mind erkölcsi mind szellemi neveléséről gondoskodik.

Szerzőnk ezen előnyöket kétségbe vonja, támaszkodva a fent kifejtett jellemére a kosztos családoknak és a befogadó anyák esekély erkölcsi értékére. Útal továbbá azon Duchatlet Parent által kimutatott tényre, melynélfogva Párisban 2000 prostituált személy közt 126 lelencz van ; és hogy Esquiros nyomozása alapján a lelenczosztály magát progressive kiegészíti.

Így Franciaországban 129,629 lelencz utódaitól megint 36,000 lelencz veszi évenkint eredetét.

Kérdést szenved azonban, vajon az elhagyott gyermekek ápolása jobb-e a protestáns rendszer alapján? A szülői befolyás, mert maradandó, jótékonyabb is lesz ; mindazáltal itt sem ritkaság a lelenczeknek nagy erkölcsi romlottsága és korcsosulása, noha statistice kiszámítani nehezebb.

A megesettek visszahelyezése.

A megesett személy becsületét megmenteni és ez által közvetlenül férjhez menését — közvetve a lelencznek per subsequens matrimonium való rehabilitálását lehetővé tenni szintén oly dolog, mi a lelenczház jótékonyágát látszanék igazolni. Azonban Hügel mind ezen szép érveket kereken tagadja.

Ugyanis a megesés eltitkolása a jelen társadalmi viszonyok közt, szülés előtt majdnem lehetetlen, utólagos eltűnése a gyermeknek (a lelenczházba) meg nem szolgálhat a becsület és jó név megmentésére.

A lelenczháznak olyatén szervezése, minélfogva az apa után kutatni nem szabad, a leányokat nem tartja vissza a kiesapongástól, noha magok kénytelenek viselni a káros következményeket. Az atyaság kutatásának eltiltása nem hathat präventive, ha a lelencz-

intézet az örökbefogadó szerepét ölti magára; de még kevésbé gátolja a férfivilágot a kihágásokban, ha a gyermektartási kötelesség és ezzel együtt az atyaság nem támasztható ellene. Ha a hajadon elcsábítója a gyermek elhelyezése által a lelenczházban megszabadul a nyügtől, sokkal könnyebben elhagyja a nőt, mintha együttesen tartoznának a gyerekről gondoskodni. Hogy házasság is mily ritkán történik a megesezt előnyére, bizonyítja eléggé az, hogy a lelenczek igen gyéren reclamáltak a szülőktől; e reklamok 3—5% közt ingadoznak, az intézetek különböző fekvése szerint. Protestáns államokban épen az atyaság támaszthatása és az ebből folyó közös eltartási kötelezettség számos megesestnek egybekelését eredményezi a csábítóval, s így végre a gyermek törvényesítését is vonja maga után.

Franciaországban több anya mint atya reclamálta vissza a gyermeket, városi lány gyakrabban a falusinál, gyenge korban többet mint későbbi években.

Az úgynevezett *partie honteuse*-t még a financialis eredménye is képezi a lelenczházaknak. Oly elveken nyugszanak ugyanis, mely a szegényápolás terén elhagyatott, és az erkölcsi ügy, mint a gazdasági felelősséget nagyban lazítani engedi, minek aztán közös eredménye az, hogy a törvénytelen gyermekek száma roppantúl szaporodik, s így az intézetek és lakói túlságos számának növekedését idézi elő.

Franciaországban :

évben	lelenczek száma
1784	40,000
1809	67,966
1816	87,713
1820	102,103
1825	117,305
1833	129,699.

Ily folytonos és hirtelen szaporodása a lelencz-felvételeknek kényteté a kormányt ellenintézkedéshez folyamodni, mert ez a pénztárt 12 millió franc-kal terhelte.

Ezen intézkedés a torna kevesbitésében — a bureau-ban való felvétellel helyettesítvén — és a lelenczházak 275-ről 101-re való le szállításában állott; míg végre az 1859-ben az anyának már említett segélyezése által (*secours aux filles mères*) és a széthelyezés (*deplace-*

ment) által törekedtek a bajon segíteni. Ennek következtében 1844-ben a lelenczek száma 121,602 főre csökkent.

Ausztriában a bécsi lelenczek következő szaporodást mutatnak:

1790—1806-ig	18,401	lelencz
1826—1830 „	26,886	„
1840—1850 „	63,150	„

A milánói lelenczházban pedig:

1660—1669-ig	4,307	lelencz
1780—1789 „	9,594	„
1830—1839 „	27,637	„
1850-ben	10,000	„

utóbbinál különösen a torna e gyors szaporodás oka; 1845-ben 1717, 1854-ben már 2265 lelenczet emeltek ki belőle.

Ily tapasztalatok nyomán — minélfogva a lelenczház finansziális szempontból rosz, physikai és erkölcsi szempontból pedig káros, de legalább is javítónak nem mondható, természetes, hogy szerző gyökeres reformját, sőt felfüggesztését ajánlja ez intézeteknek és helyöket a szegény-ápolásnak e tekintetben alkalmazása általi pótolhatónak.

Azonban pusztán negatívum itt sem sokat használ; azért szerzőnk alapos vizsgálódás folytán a protestáns államokban divó rendszert tartja czélszerűbbnek, mi ily nagy tapasztaltságú s katólikus szerző részéről nagy elismerésül szolgálhat az illető törvényhozásnak. Azonban a lelenczügy állapotának elfogulatlan szemléleténél a nevezett államokban meggyőződhetünk, mennyire van itt is a kisdedek sorsa — legyenek bár törvényes vagy törvénytelen származástuk — mind a szülőknél, mind a kosztbafogadó családnál elhanyagolva.

Gondos és általános egészségügyi rendőrség behozásán kívül különösen hatályos eszközként tűnik föl a vallásos érzület fölébresztése, kiválóan a nőknél; továbbá a keresztyén szeretetnek a lelenczekre való irányozása az egyházi szószékről.

Hügel következőkben foglalja össze reformjavaslatait:

1. A tornonak tüsténti megszüntetése.
2. A föltétlen fölvétel megszorítása.
3. A francia „admission à bureau ouvert“ meghonosítását, hogy a fölvétel szüksege kiderüljön; mi végre az anya — sőt

az atya kilétét is szükséges tudni, hogy az anyai kötelesség könnyebbüljön és az intézet terhe is kevesbedjék.

4. Tehetős szülőktől származó lelenczek fölvetelére határozott díj szabassék, teljes kárpótlásával az intézetnek.

5. Vagyontalan szülőknél magasb fölveteli díj szabása a lelenczért.

6. Minden anyának kötelessége legyen, a kinek gyermeke fölvetetik, az intézetben szoptatni; mi által a szoptató-dajkáknak mutatkozó hiányon is segítve lenne, mely magánosoknál ezer meg ezer esecsemőnek okozza halálát.

7. Szígorú felügyelet a bábák sikkasztásai ellen.

8. A hajadon anyák házi segélyezése (hol jótékony női egyesületek hivatvák eljárni).

9. A francia deplacement meghonosítása.

Ezen rendszabályok okadatolása szerzőnknel a keresztyéni szeretettől teljesen áthatott kebelt árul el. Azért egyháziak részéről annál figyelemre méltóbb, mert a gyakorlati tapasztaltságú szerző indítványai az eddigi lelenczházak gyakorlatának rosuló kritikáján alapúlnak. Munkáját végre így fejezi be: A lelenczházak, nézetünk szerint oly intézetek, hol a lánczra kötött erkölcs a társaság kihágó osztályának gúnytárgyává válik. Az erkölcs és emberi érzület kötelezik a társadalmat, a gyámoltalan lelenczekről gondoskodni, de nem kívánják, hogy az alsó néposztály erkölcselenségi termékeinek depót-kat és buja gazdagok sarjadéki számára ingyen-intézeteket állítson, s őket az erkölcsiség rovására eltartsa.

K. M.

A KÖZÉPOKTATÁS EURÓPÁBAN.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Most, midőn az alkotmányos étellel fölnyilt előttünk a tér a közoktatás érdekében annyit tenni, a mennyire szellemi s anyagi erőnk képesit, a közönség érdekekkel fogja tekinteni az európai közép-oktatásnak egy keretbe összeállított rajzát. Népoktatásunk iránya és határa a népoktatási törvényvel ki van jelölve. A mozgalom föl-tartóztathatlanul halad előre, az első megtett lépést a középoktatás érdekében egy második — s a felsőbb-oktatás érdekében egy har-madik lépés gyorsan fogja követni. De ez a lépés czélravezető csak úgy lehet, ha mind ismerjük azt, mi külföldön a középoktatás érde-kében történt. Ha lerontjuk, vagy változtatni akarjuk a főmállót, is-mernünk kell azt, mit helyébe akarunk tenni.

Egyedül az idegen nemzetek tapasztalatai, a különböző tan-rendszerek sikerének ismerete menthet meg attól, hogy elméletek kedvéért vagy megrögzött balitéletek nyomása alatt a helyes irányt el ne téveszszük. Idegen nemzetek tapasztalataink okúlva lépnek előre mások, ugyanezen az úton kell haladni nekünk is.

A francia kormány a múlt évben két jeles tanárt küldött ki az angol és skót középtanodák tanulmányozására. Az angol kor-mány szintén kiküldöttek által tanulmányoztatta a skót-, francia-, német-, olaszországi és svajzei tanrendszereket. Ezen kiküldöttek által tett jelentésekből *) állította össze Blerzy a „Revue des deux

*) De l'Enseignement secondaire en Angleterre et en Ecosse, rapport adressé à M. le ministre de l'instruction publique par MM. Demogeot et Montucci; Paris 1868. 2: Schools Inquiry Commission. --- Report on burgh schools, by D. R. Fearon. --- Report on the System of education in France, Italy, Germany and Switzerland by M. Arnold. London 1868.

Mondes“ számára azt az ismertetést, melyet olvasóinkkal itt egész terjedelmében közlünk.

I. NAGYBRITANNIA.

Nagy-Britanniában a legteljesebb oktatási szabadság van. Az államnak egyetlen középtanodája sincs, és ellenőrzést sem gyakorol azok fölött, a kik segélye nélkül állítottak ilyet *). A nemzeti nevelés, épen mint az ország többi intézménye, egyéni kezdeményezés műve. A szegényebb néposztály elemi oktatása, mely az újabb kor munkája, gyakran rászorúl a kormány segélyére; miért ez esetben jogot tart a segélyezett iskolák fölügyeletére. De a vagyonosabb néposztály oktatása el lehet a költségvetés támogatása nélkül; és minthogy az államtól semmit sem kér, angol szokások szerint nem is köteles az állam beavatkozását tűrni. A középtanodák vagy egyes alapítványokból, vagy vallási vagy pénztársulatok által, vagy végre magánvállalkozók által tartatnak fön, mely utóbbiaknak több gondjok van a nyereségre, mint a növendékek erkölcsi nevelésére. Ez iskolákról általánosságban ki lehet mondani, hogy mentől régiebbek, annál buzgóbban ragaszkodnak a régi klasszikus oktatáshoz. Az újabbkori intézetek ellenben oly célra alapítottak, hogy kielégítsék az ipari és üzleti irányzatot.

A középkorban az iskolai oktatásnak nem volt más tárgya a görög és latin irodalmon kívül; a természettudományok alig léteztek, a nemzeti nyelvre pedig megvetéssel tekintettek. Ez képezte négy-öt század előtt az iskolák tantárgyát, ez képezi ma is igen csekély változtatással. Az ilyenmü iskolák közt, a növendékek számára, gazdagságára, hírére legelső sorban áll a VI. Henrik által 1440-ben alapított etoni tanoda. A windsori palota közelében, Londontól 36 kilométernyire emelkednek e nagyhirü intézet nagyszerü épületei. Az angolok elvből ellenzik a nyilvános tanodáknak városokba való elhelyezését. Eton eleinte egy igénytelen tanodácska volt, azzal a öladattal, hogy a környékbeli gyermekeket ingyen oktatásban ré-

*) Figyelemre méltó esetet láttunk erre 1862-ben, midön az első királyi bizottság megkezdte vizsgálatát. Első eszméje volt írásbeli vizsgát tétetni a tanulókkal, hogy ítéletet mondhasson a tanrendszer fölött. Angolország kilenez föbb tanodája nem engedte meg ezt a vizsgát, s oly visszaütasítólág feleltek, hogy a biztosok fölhagytak minden további kísérlettel.

szesítse. De a divat kegyébe fogadta és Angolország legaristokratikusabb nevei: Walpole Robert, Pitt, Fox, Wellesley, Derby s a mostani kormány feje Gladstone sorban föltalálhatók az intézet anyakönyvének lapjain. A tanoda élén egy fölügyelő (provost) áll hét segéddel (fellows), kik együtt alkotják a kormányzótanácsot (college, collegium). Ezek kiszolgált tanárok és egyházi emberek, az oktatásban nem vesznek tetteleg részt, hanem az intézet vagyonát kezelik, saját hasznukra fordítva az intézet jövedelmének jobb részét. Foglalkozásuk nyugalmas, jövedelmező sine cura. Az öregeknek ez a kis csoportja, mely ez iskola egykori növendékeiből választás által egészíti ki magát, nem képzel semmit fökételesebbnek annál a rendszernél, a melyben maga fölnevekedett, s épen azért nem csekély ellenszenvvel viseltetik az újítások iránt.

Ezen tanács fölügyelete alatt az iskola igazgatása egy igazgatóra (head master) van bízva. Az igazgató, minden egyéb aprólékos foglalatosságtól menten kizárólag a tanügygyel foglalkozik, ő maga is tanít a felsőbb osztályokban, e mellett fölügyel az alsóbb osztályok oktatására. A tanárok teljesen függetlenek a tanításban, nincs semmi tanterv eljök irva, egyedül a hagyományok a szabályozók, a melyeket túllépni nem szabad. Az igazgató nevezi ki, s el is bocsáthatja a tanítókat; de az elbocsátások nagyon ritkák, mert a választás óvatosan történik, s e mellett ismeretes a tisztelet, melylyel az angolok a már birt jogok iránt viseltetnek. A tanítókat az oxfordi s cambridgei egyetemen graduált etoni növendékekből újonczozzák. Fiatalon lépnek e pályára, mind jártasok a klasszikai irodalomban, de újonczok az oktatás terén, régibb tisztársaik példája és a gyakorlat képező mesterök. És ez annál könnyebb, minthogy e dúsan javadalmazott állomásokra a tanulók kitünőbbjei vállalkoznak. Egy etoni tanár rendes és mellék évi jövedelme megközelíti a 40,000 frankot; az igazgató tanár jövedelme 120,000 frank, s vannak iskolák, hol a tanító jövedelme még ennél is több.

Vessünk most egy tekintetet e nagyszerű intézet növendékeire. Ezeknek egy része tápolt (kings scholars, alumni). Az intézet épen ő érettek alapított, de már ma csak a második helyet foglalják el benne. Külön épületben laknak, egyenruhát viselnek, még a szórakozásra szánt órákban is külön vannak, külön játszanak, s mint mondják, kiválóan szorgalmatosak. A tanulók más része künlakó, vagy rendkívüli tanuló, de egészen más viszonyok közt, mint

a mi iskoláink külakói. Az angol iskola olyan mint egy tanya; a közepén áll a tantermeket magában foglaló épület, körülötte csoportosúlnak a kápolna, az egész nap nyitott könyvtár, az igazgató háza, a tápoltak és a tanárok lakai. Ez utóbbiak nagy része föl van jogositva tápoldát (pension) tartani, de némelyiknek csak 5, másoknak 40—50 növendéke van, kiket szállásra, kosztra s fölgyeletek alá föl-fogadnak. A tanár házába fogadott gyermek itt újra megtalálja a családi életet, a szülői ház szeretetteljes ápolását, a tanár tanítója és gyámja egyszersmind. A családdal közös asztalnál étkezik. Minden növendéknek külön szobája van, hol egyedül hál és dolgozik napközben, s látogató tanuló társait fogadja. A ki- és bejárás tökéletesen szabad, mert a kapuk mindig nyitva állanak. Az étkezésre s az osztályokban való tanulásra határozott órákon kívül a növendékeknek egészen szabadságukban áll akkor menni ki, játszani, tanulni, a mikor tetszik. Nagy hiánya ez iskolai szervezetnek, hogy igen sokba kerül, s e miatt Etonba csak a gazdagok gyermekei juthatnak be. Egy növendék évi kiadása meghaladja az 5000 frankot; még a tápoltaknak is fizetni kell évenként különböző czimek alatt legalább 1200 frankot.

E szerint az etoni tanulók a brit társadalom felsőbb osztályából újonczozvák, és így bátran föl lehet tenni a kérdést, hogy hát tanulni jönnek-e ide a fiatal uracsok? Nehány igenis tanul, de a legnagyobb rész, meg kell vallani, nem sokat törődik a tanulással. Igen sok esetben maguk a szülők kevés súlyt fektetnek a tanulásra. Ők azért küldik ide gyermekeiket, hogy gentleman-okká nevelkedjenek, az életre előnyös ismeretsegeket kössenek, szellemüket, testöket, jellemöket a magasabb körök hagyományai szerint képezzék ki. Az egyetemeken és a pályázatoknál egyedül a tápoltak tartják fönn a tanoda becsületét. A magasabb értelmi műveltség hiányában e kis uracsvilág könnyedén beletalálja magát a felsőbb körök lengeségébe s egész szenvedélylyel üzi a testgyakorlatokat. A helytüléssel járó időtöltések, nevezetesen a kártyajáték szigorúan tiltvák, de a labdázás, csolnakázás s mindenek fölött a cricket*), egyenesen a tanítók biztatására, mindennap elfoglalja néhány óráját a növendékeknek. Ez időtöltések szabályszerűleg kötelezők: hetenként kétszer vagy háromszor délben megszűnik a tanítás s az egész

*) Labdajáték botokkal.

délután testgyakorlatokra van fordítva. Angolország főbb iskolái évenként egyszer légyvottot adnak egymásnak a cricket-gyepen vagy a femsei esonakdákban, és a pillanat hősei, kik e versenyen győznek, gyakran még nagyobb irigység tárgyai, mint az akadémiák koszorúsai.

Azt hinné az ember, hogy e gyermektársadalomban a nagy szabadság miatt a fegyelemnek is szigorúbbnak kell lenni. De tévedés volna az angol iskolák szokásait más nemzetbeli gyermekek vérmérséklete szerint itélni meg. Az etoni növendékek magukkal hozzák az intézetbe a törvény iránti tiszteletet, mely a nemzetnek főjelmvonása. A szülőház szokásai az etoni gyám alatt mitsem változnak, legfőleg alkalomszerűleg valamivel több szigornak adnak helyet. Azonban minthogy a felügyeletet nélkülözni nem lehet, a korosabb tanulók vannak a fiatalabbak feletti felügyeletre feljogosítva. Felügyelők: a felsőbb osztályok növendékei, kiket közvetlenül az igazgató tanít, és a ki rendesen képes arra, hogy szellemét átöntse növendékeibe. Ez a mulékony tekintély nem teher arra nézve, a ki gyakorolja, s nem sértő a tanulótársakra nézve, mert egy vagy két év múlva a felügyelték lesznek felügyelőkké.

A nagy szabadsággal sajnos visszaélés az *inaskodtatás* (fagging). Minden alsóbb osztálybeli növendék inasa (fagg) a régibb növendéknek. Ez az inas jár el gazdája megbízásaiban, ez viszi az osztályba könyveit, takarítja ruháit, s a mi még sokkal szívtelenebb, szerényen inaskodik a játékgyepen is. Ha valamit vét a gyakorlat által szentesített iskolai udvariasság ellen, a szegény faggot kiméletlenül elverik. Ez inkább az idősbtség jogával mint az erővel való visszaélés, melynek nagy részben maguk a tanítók az okai. Az újabb kor szelleme, mint megalázót, kitiltja az iskolákból a testi büntetést; de Angolországban nagy előszeretettel ragaszkodnak hozzá, azonban valószínű, hogy itt sem fogja már sokáig fentartani magát, mert korlátozására történt annyi, hogy ez otromba javító eszköz alkalmazása most már az igazgatótanár kiváltsága.

Ezzel beletekintettünk Angolország leghíresebb intézetének beléletébe, folytatásúl elmondjuk, mi az eredménye ennek a nevelési módnak. Mindenekelőtt ne feledjük, hogy a tanrendszer kétségbeejtő hűséggel tartja fen a középkor elavult formáit. Az oktatásban a következő elvek adják meg a kiindulási pontot: először, a nevelés legyen általános s ne bizonyos életelezre irányzott; másodszor, szolgál-

jon alapúl az irodalom s ne a reáltudományok, és végre az irodalmi kiképzés legfőkéletesebb eszköze a latin és görög irodalom. E szerint a görög és latin nyelv képezik a tanítás alapját, s a tanulmányok közül csak is ezrészeseül a tanítóktól és tanítványoktól egyaránt teljes tiszteletben; azonban tanulmányozása ezeknek is tökélytelen. Az élőnyelvek, sőt maga a nemzeti nyelv tanulmányozása egészen a magánszorgalomra van hagyva. Az etoni növendék tanul görög és latin verseket írni, fordítani minden klasszikus művet; de Shakspeare-ról és Byronról soha egy szót sem hall. A számtant csak 1851-ben fogadták el rendes, kötelezett tantárgyúl.

A reáltudományok tanárai csak az újabb időben tudták kivinni, hogy nyelvtanár tisztársaikkal hasonló rangúnak tekinteszenek. Nem engedték meg nekik a talár-viselést; ez magában ugyan csekélység, de egy oly országban, hol oly sokat adnak a formára, jelentőséggel bír. Elvégre is az ezen intézetekben divatozó real-oktatás nem olyan, hogy bántathatná a klasszikus hagyományokat. A számtan nem lép túl a számvetési gyakorlatok korlátain, a mértan Euclides szövegének megtanulásából áll, még pedig kizárólag az emlékező tehetség megfeszítésével az értelem rovására. Az elfogadott fordítás szövegén csak egy szót változtatni, vagy módosítani a képletek alakját, a tanár szemei előtt megbocsáthatatlan hiba volna. A természetfán még mostohább bánásban részesül. Szórakozásúl minden csütörtökön egy látványos mutatványban részesítik a növendékeket. Ilyenkor egy tanár jő ki Londonból egyenesen oly czélből, hogy azoknak, kik megfizetik, előadást tartson a fényről és vilányról. A kísérletek nagy szerepet játszanak e mulattató előadásokban, de ha azt kérdezzük, hogy az etoni tanulók mi hasznot merítnek az ily tanulásból, meg kell vallanunk, hogy a természet titkai a tanítás után is titkok maradnak előttük.

Ha ehhez hozzá tesszük, hogy az egyetemek magasabb fokon ugyan, de egészen a közép-iskolák konok módszerét követik, bámulva fogja hallani mindenki, hogy Angolország legtekintélyesebb emberei meg vannak elégedve ezzel a nevelési rendszerrel. Azonban az iskolából kilépő tizenhöz-tizenkilenc éves ifjak nem érettek még az egyetemi tanulásra; az oxfordi és cámbridgei első év arra fordítatik, hogy jóvá tegye azt, a mit a közép-oktatás elhanyagolt. Az Etonban végzett növendék alig tud valamit a latinból s igen keveset a görögből; a számtant és Euclidest könyv nélkül tudja, ebből

áll minden tudománya. Nincs oly állapotban, hogy felvehessék a kormány woolwichi vagy sandhursti tanodájába, s nem képes kiállani a vizsgát, mely bizonyos közszolgálatok útját megnyitná előtte. Mindennek daczára, a lehető legjobb nevelésben részesült. A törvényeknek való engedelmesség, a loyaltás, önbecsülés megszilárdultak benne. Gyermekek még, de a testgyakorlatok s a szabadság élvezete férfivá érlelék. Az iskola, ha a tudományokra nem is, de az életre jól előkészítette.

Harrow Etonhoz hasonlóan aristokratikus iskola. Itt tanultak Sheridan, Byron, Peel Robert, Palmerston. Londontól 13 kilométerre fekszik, egészséges, kellemes vidéken; 1571-ben alapította egy kis birtokos, hogy az egyházkerület gyermekei ingyen-oktatást nyerjenek benne. Hat hitbizományi biztos kezeli az alapítványt; azonban az ingyenes iskola átváltozott középtanodává, melybe Nagy-Britannia elsőbb családai küldik gyermekeiket. Az alapítvány-kezelők világiak lévén, nem sokat értenek az iskolai ügyekhez, ezért az igazgató-tanár csaknem korlátlan ura a tanodának. Harrow minden tekintetben hű másolata Etonnak. A növendékek éppen úgy megosztják a tanárok közt, ugyanazt a szabadságot élvezik, a testgyakorlatok iránti szenvedély, s az újítások elleni szent borzalom ugyanaz, a mely Etonban. Kivételt csak a számtan tanítása képez, mely itt nincs annyira elhanyagolva.

A rugby-i tanodát London szomszédságában egy fűszerész alapította 1567-ben 8 holdnyi föld adományozásával. Az iskola ebből a nyolcz holdból s néhány más csekély értékű birtokból ma 140,000 frank jövedelmet húz, melynek huszadrésze az alapítvány értelmében tizenkét szegénysorsú agg tartására fordítatik. A rugby-i szerény iskola gazdaggá lön, s különösen a gazdag polgár-családok gyermekei által látogatatik. A növendékek száma 500, és így Harrow-val együtt a legnépesebb tanoda, kivéve Eton, melynek kétannyi növendéke van. A növendékek évi kiadása meghaladja a 3000 frankot. A városi gyermekeket az alapítvány felmenti a tandíj fizetéséről, ezért sok korlátolt vagyonú család telepszik meg a városban, hogy gyermekeit olcsón felnevelhesse. E tanodának nagy szerencséje volt, hogy 1828—1842-ig dr. Arnold Thomas állt élén, ki a főbb angol iskolák beléletébe a legüdvösebb reformot vitte be. A növendékek túlságosan visszaéltek a nekik engedett szabadsággal. Zavarók, fegyelmetlenek, a gyengébben zsarnokoskodók s a féktelenség-

ből kifolyólag munkátlanok voltak. Arnold a helyett, hogy korlátozta volna a növendékeket, egyiket a másik által igyekezett javítani. Mint a felsőbb osztály tanára és az intézet papja, jelleme szilárdságával s rábeszéléssel előbb az érettebbekre, ezek által a fiatalabbakra hatva, kötelességéhez térítette ezt a féktelen fiatalságot. A rugby-i tanoda ma már azonkívül, hogy a legfegyvelmezettebb, tanterve cél-szerűségére nézve is a jobbak közé tartozik. A klasszikai irodalom itt is első helyen van, de a számtan, természettan, élőnyelvek, rajz szintén helyet foglalnak a tantárgyak között. A természetrajz kötelezett tantárgy, mely botrányos kihágás az angol iskolai tanrendszer ellen.

Az etoni, harrowi, rugby-i tanodákon kívül van egy sereg ezekhez hasonló iskola, de a melyek a családok pártfogását nem nyerve meg, népességüket tekintve másodrendűek maradtak. A westminsteri káptalan, melynek földbirtok utáni jövedelme 60,000 font sterling, szabályai által kötelezve van 2 tanárt és 40 tápoltat tartani. Ez iskola részint azért, mert a londoni lakás nem igen tetszik a családoknak, részint azért, mert Westminster igen konokul ragaszkodik a középidő tanrendszeréhez s fegyelme durvaságához, évről évre néptelenebb.

Londonban a főbb iskoláknak nincsenek benlakó tagjai. Ez eset például a Szent-Pál iskolában, melyet dr. Colet, Erasmus barátja, alapított a XVI-dik században, azzal a kikötéssel, hogy 153 tanuló nyerjen benne oktatást. A felügyelő testület óvakodott bármit is változtatni az alapítvány rendeletén; a növendékek száma mindig csak 153, soha sem több, sem kevesebb, de miután az alapítvány fekvőbirtokainak jövedelme meghaladja a 200,000 frankot, a kezelők a többletben osztozást jogosult változtatásnak tartják. A Szent-Pál tanoda nagyon keresett, mert az ingyen-oktatás mellett a növendékek csaknem bizonyosak, hogy az egyetemen azonnal ösztöndíjhoz jutnak, s ezen felül a tanítók is mind oxfordi és cambridgei kitűnőségek. Azonban a tanításnak nincs feltűnő sikere, mert a növendékek nem nyilvános pályázat útján nyernek helyet az intézetben, hanem a kezelő testület felügyelősége osztogatja azt ki pártfogoltjai között. Jellemző vonása a nagy-britanniai tanodák szervezetének, hogy felsőbbek-alsóbbak egyaránt dúsan el vannak látva ösztöndíj-alapítványokkal, de azt nem a szegények élvezik, hanem részint a pártfogás osztogatja tetszése szerint, részint pályázatra bocsáttatik, de a gazda-

gok kizárása nélkül. Így már a gyermek megtanul munkával pénzt keresni.

A középtanodák, melyeknek szellemét és módszerét a fennebbiekben ismertettük, nagy számmal vannak Angolországban; nagy része dűsan el van látva alapítványokkal s a hagyomány mindenható befolyása által is pártfogoltatnak. Mindamellett általános vélemény, hogy hanyatlásnak indultak. Nagy hibájok, hogy a kor igényeit nem elégítik ki. A kizárólag klasszikai oktatás valószínűleg nem tartatik fenn oly makaesül mostanig, ha alkalom lett volna végvizsgán megítelni a sikert. De az angol középtanodákban nem szokás ily vizsgákat tartani. Nincs arra semmi bizonyítvány, hogy a növendék végzett-e vagy idő előtt hagyta oda az iskolát, hogy jártas-e a klasszikusokban, vagy hogy egész szenvedélye a cricket-játékban öszpontosult. Etoni, harrowi, rugby-i stb. növendék, ez minden, a mit egy angol középiskolai növendékről mondani lehet. A francia baccalauratusi, vagy a német érettségi vizsga ismeretlen. Az egyetemek graduálnak, az igaz, de csak olyanokat, kik beiratják magukat, s nem bocsátják akadémiái versenyre az idegeneket.

Az angolok egész az újabb időig többre becsülték a szellem férfias megedzését, s az értelem kifejtésére a holt nyelvek tanulmányozását, mint azt, hogy a gyermek fejét hasznos emlékekkel gazdagítsák. Az iskolai együttélés, a klasszikusok mívelése, a testgyakorlatok iránti hajlam volt a három feltétel, hogy egy valódi gentleman, egy jó polgár és hasznos ember képeztessek. Válságos pillanatban, nevezetesen a krimiai hadjárat alatt, kellemetlen meglepetés volt rájok nézve, hogy tiszteik, kik a harcmezőn oly bátrak, hibákat ejtenek a technikai kiképzés hiánya miatt. Az angol hadseregnek három katonai tanodája van: a woolwichi kir. akadémia, mely a genie- és tüzérosztályt készíti elő, a sandhursti a gyalogság és lovasság számára, s hasonlóan Sandhurstban a törzskar tanodája. Woolwichba 1855 előtt pártfogás útján lehetett bejutni, a vizsgát utólagosan és szigor nélkül tartották; ma már csak pályázat útján lehet bejutni mind a három tanodába. A növendékek belépéskor érdemök szerint osztályoztatnak, s így osztályozva lépnek ki az intézetből. A kik a névsorban elől állanak, a hadseregben ingyen jutnak tiszti helyhez; a sorban hátul állóknak pénzen kell azt venniök. E szerint a fiatal tisztek, kik pénzen vásárolják rangjokat, a sorozaton azok mellett állanak, kik pályázat útján jutottak a tisztséghez. Jó mód ez népszerűt-

lenné tenni egy régi kártékony szokást, melyet nem merészelnek egy tollvonással megsemmisíteni. Egyébiránt a hadnagyi vizsga nem nagyon követelő, a legközepesebb tehetségeknek sincs okuk visszariadni tőle. A számtan elemeit mindeniknek tudni kell; némelyik kikérdezteti magát a régi nyelvekből, egy másik az élőnyelvekben, történelemben, természettudományokban, sőt olyan is van, ki a sanszrit és hindostani nyelvekben jártasságát mutatja be. Különbösen inkább művelt elmét, mint valami szakismeretet kívánnak a jelölttől.

A kormány valamennyi rendelkezése alatt álló életpályára, milyenek a harminczad, posta, a ministeriumok, az indiai polgári szolgálat, csak pályázat útján vagy vizsga után veszi fel az ifjakat; a felvételi vizsga e különböző közigazgatási ágakra úgy van szervezve, mint a woolwichi és sandhursti. A hivatalnok-újonevezésnek ez a czélszerű módja, néhány éves újítás Angolországban. Magok az egyetemek, a klasszikai oktatáshoz ragaszkodásuk daczára, rászánták magukat a közszolgálatra vezető vegyes tanulmányok támogatására. Ily czélből szervezték az úgynevezett helyi vizsgát, melyet a nyelv- és számtanból, földleírásból mint kötelezett tantárgyakból, vagy tettség szerint a holt és élő nyelveklől, mértanból, természettudományokból, rajzból tartanak. Ezen vizsgák s az itt nyert bizonyítványok a szegényebb osztály gyermekeire nézve épen olyanok, mint az egyetemi fokozatok a gazdagabb családok gyermekeire nézve.

Azt a különböző képességet, melyet a kormány a polgári és katonai szolgálatra jelentkezőktől igényel, megszerezhetik-e a növendékek a közép-tanodákban, hol a számtant csak mellékesen, a természettudományokat csak mulatsággé tanítják? A régibb középiskolák közül egyik sem készíti elő a növendéket ily vizsgákra; növendékek van elég, a közönség korlátolt tanrendszerökkel meg van elégedve, s e miatt a felügyelők, igazgatók úgy őrzik elavúlt rendszerüket, mintha felelősek volnának annak fentartásáért. Ezért szükségessé vált az állam, a kereskedők és iparosok igényeit kielégítő, a jelenkor szellemében szervezett tanodákat állítani.

Az intézetek közt, melyek ez úrt betölteni hivatvák, különösen említést érdemel a marlboroughi tanoda, nemcsak czélszerű rendszeréért, hanem sajátos eredetéért is. Az anglikán papok látván, hogy gyermekeik igen gyakran nem léphetnek a középtanodákba, részint azért, mert drágák, részint azért, mert nem képeztetnek ki semmi életmódra. mintegy huszonöt év előtt összebeszéltek néhányan

oly iskola alapítására, mely előkészítsen a polgári és katonai szolgálatra, a nélkül, hogy a régi tanodák paedagogiai előnyeiből valamit feladna. Az intézet Londontól 30 mértföldre Marlboroughba, egy 3000 lelket számláló olcsó kis városba, helyzetetett el. Szervezete határozottan egyházi jellemet visel. A kerület püspöke a canterbury érsek és a londoni püspök főbb tisztviselői. Minden nagy-britanniai püspöknek joga van 100 font befizetett alapítvány után egy növendék helyével rendelkezni az intézetben. A ki 20 fontot adományoz az intézetnek, jogot nyer egyszer, de csak egy növendéket ajánlani. Az alapítók által ajánlottakon kívül más gyermeket fölvenni nem szabad. Jelenleg mintegy 500 gyermek van Marlboroughban, a világiak 1700 frankot fizetnek gyermekeikért, az egyházi emberek ennek negyedrésztét. Számos és képzett tanárai vannak; de ellátásuk nem levén oly fényes mint az etoni és rugby tanároké, könnyen otthagyják helyöket, ha előnyösebb állást találnak. Az oktatás klaszszikai az egyetemre készülőknek, a többiek vegyes sikerrel készítik elő a növendéket a woolwichi vizsgára is. Egyébiránt a gyermekek épen azt a szabadságot élvezik, melyet etoni bajtársaik.

A cheltenhami tanoda hasonlóan részvényeseké. A részvények mint más értékpapírok átruházhatók, de csupán az anglikán egyház tagjaira. Minden részvény jogot ad egy növendék ajánlására. Az intézetben 600-nál több tanuló nyer oktatást; mintegy 400 a tanoda körül a tanároknál lakik, a többi a városban szerteszét. Az alsó tanodában, hol a gyermekek tizenhárom éves korukig maradhatnak, csak egyirányít tanítás divatozik, a felsőben a tanterv két irányt vesz, s így lesz kétféle tanoda: az egyik klasszikai, a másik újabbkori tantervvel.

Ezeken a részvény-tanodákon kívül van számtalan nyereszedésre számított magán intézet. Minden faluban, minden mezővárosban van egy-egy magán tanintézet, melynek tulajdonosa egy altanító segédkezése mellett maga körül gyűjt 20—30 tíz-tizenöt éves gyermeket. A tantárgyak külön árszabálynak vannak alávetve; a nyelvtan, számtan, latin és franczia nyelvért stb. mind külön díjakat kell fizetni. Gyakran fiú- és leánygyermekek együtt vétetnek föl az ily intézetekbe. Ha a tulajdonos egyházi ember, vagy valamely egyetemen graduált, van gondja erre külön fölhívni a figyelmet, mert ez hatalmas ajánló levél. Az angolországi teljes szabadságnál fogva, ez a tiszteletre méltó szerep gyakran nagyon méltó

taflan kezekbe esik. A tanoda-nyitáshoz se képességi bizonyítvány, se hatósági engedély nem szükséges; gyakran nem egyéb az, mint utolsó menhelye oly szerencsétleneknek, a kik más életmódban nem tudtak boldogulni. Boz Dickens az ő Nicklebyjében hű képét adja ezeknek a kisvárosi tanodácskáknak.

Az etoni fényes intézetten kezdve, hová az uralmi rend küldi sarjadékát, a szegénysorsúak szerény falusi tanodájáig, van itt iskola minden igény és mindenféle sorsú növendék számára. A harrowi igazgatón kezdve, kinek évi jövedelme 150,000 frank, a szegény, éhséggel küzdő falusi tanítóig, van minden rangú és sorsú tanító is. Minden iskolában tanítanak több vagy kevesebb történelmet, latint, számtant, egy szóval mindazokat a tárgyakat, melyek a középtanoda tantárgyait képezik. Az apa vagyonszága szerint teljes szabadsággal választja fia számára a tanodát. De mi az eredménye e tanodába-járásnak? E kérdésre legbiztosabb feleletet csak az angolok adhatnak, egy idegen nem méltányolhatja teljesen ezt a sajtóságot fegyelmi és tanrendszert, ezért hát engedjük szólani azt a bizottságot, mely az angol középtanodák megvizsgálására volt kiküldve.

„Ha egy fiatal ember — így szólnak a királyné kiküldöttei — 4—5 évi iskolázás után tizenkilenc éves korában kilépve, nem képes egy latin vagy görög mondatot szótár nélkül lefordítani, ha alig tud valamit hazája történetéből és földrajzából, egy nyelvet sem tud a magáén kívül, ha nem képes hibátlanul írni angolul, s nagynehezen fejt meg egy szám- vagy mértani feladatot, épen semmit sem tud a törvényekről, melyek kormányozzák a physikai világot; szeme, keze gyakorlatlan a rajzolásban, füle érzéketlen a zene iránt, szelleme műveletlen, semmi hajlama az olvasásra és szemlélődésre — akkor értelmi nevelését hiányosnak kell tartanunk, habár elvei, jellemme, erkölce feddhetetlen is. Nem állítjuk mi, hogy az itt adott kép reudes eredménye a nyilvános tanodai nevelésnek; de az egybegyűjtött adatok tanúsága szerint, s a szemléletek után, melyeket mindenki megtehet, kimondhatjuk, hogy a fiatal emberek osztálya, melyre a fönnbbi kép illik, sokkal népesebb, mint a menynyire kellene lenni.“

Helyesen jegyzi meg végre a bizottság azt, hogy e hiányos nevelés leginkább a gazdag elsőrendű családok gyermekeinek osztályrésze, míg a szegényebb osztály gyermekei korszerű nevelésben részesülnek. Az ipar- és természettudományok egészen ismeretle-

nek a nemzet kiválóbb köreiben, mi, ha tovább is így tart s az arisztokratia és papság közönyös marad a hasznos tudományok iránt, melyekből a közvagyonosság ered, félni lehet, hogy az alsóbb osztályoknak a felsőbbek iránti tisztelete föltartóztathatlanul hanyatlani fog. Az alapítványokkal ellátott nyilvános iskoláknak azt róhatni föl hibául, hogy tantervök igen korlátolt, s a tanítás bennök elavult formákhoz tapadt. Ha ezek a tanodák nem pártfoglaltatnának, akkor jogtalan volna minden kárhoztatás, zavartalan élvezhetnék a legteljesebb cselekvési szabadságot; de dús alapítványaik miatt velök egy területen az újkor igényeinek megfelelő intézetek nem kaphatnak életre.

Legsürgetősebb föladat tehát a nyilvános tanodák reformálását megkezdeni; de ez a mily sürgető, épen oly kényes föladat, mert igen sok esethen az alapító rendelkezéseit kell megváltoztatni. E célból tervezve van az egyházi személyekből álló régi tisztos tanári kart új világi erőkkel fölfrissíteni. Egy másik terv szerint kerületenként tanügyi fölügyelőségek állittatnának, a központban pedig egy felsőbb hatalom, mely egységet hozna be a közoktatásba, de mindezt úgy, hogy az oktatás szabadságán legkisebb csorba se essék.

(Folytatjuk.)

MAGYAR TUD. AKADÉMIA.

(1868. nov.---1869. márcz.)

November 9-én, math. és természettudományi ülés.

Akin Károly I. t. bemutatja a *Revue Moderne* 46-dik kötetében megjelent ily című dolgozatát „Michel Faraday, sa vie et ses travaux“, egyszersmind felajánlja az Akadémiának következő című művét: *Ideen zur Reform des Höheren Unterrichtswesens*. Pest 1868.

Köszönettel fogadtatik.

Ugyanaz, mint a 28-dik nagy gyűlésen megválasztott lev. tag, felolvassa székfoglaló értekezését ily cím alatt: „Az exact tudományok jelen állapotáról Magyarországon.“

Miután az értekezés nem a kitűzött tárgyra, hanem inkább hazánk elmaradására vonatkozott, a jelen volt tagok közül többen azon kérdést hozták fel, ha az akadémiai szabályok értelmében elfogadható-e székfoglaló értekezésnek? a határozat ez ügyben azon időre halasztatott, a midőn az értekezés kinyomatás végett az Akadémiának be fog nyújtatni.

Than Károly I. t. felolvassa Wartha Vincze műegyetemi h. tanár következő című értekezését: „A kóvasav ásvány-vegyületeinek képleteiről.“

A természetben előforduló silicátok chemiai formulái nem oly complicáltak, mint a közönségesen használt dualisticus formulákból következteni lehet. Előfordúlnak olyan ásványok, melyeknek formulát azért nem lehet adni, mivel daczára a jól kifejlődött jegeczalaknak, nem egy homogen vegyületből, hanem több tiszta vegyület mechanikai keverékéből állanak, amint azt Tschermak G. a földpát csoporton oly szépen bebizonyította. Legezészerűbb az ilyen ásványok aequivalens százalékját kiszámítani, amint azt Than K. indítványozta. Csak olyan ásvány nevezhető homogen vegyületnek, melynek vegybontása alapján csak egyetlenegy formula számítható ki. Ilyen p. o. a földpát, a gránát, topáz, olivin stb.

Értekező kimutatja, hogy a silícium-vegyületek szerkezete (Structur) a szerves vegytanba tartozó silíciumsav aethereiből könnyen levezethető. Az egyes silícium atomok mindig egy oxygen atommal függenek össze, bizonyítja ezt a Friedel és Ladenburg által előállított silícium oxy-

chloriür, mely vegyület a perchlormethylaetherrel analog. A természetben előforduló silicátok legjobban 3 csoportra oszthatók fel:

I. Tiszta silicátok. II. Kevert silicátok. III. Nem csoportosítható silicátok.

Az első csoportba tartozók a silicium atomok száma szerint, a második csoportbeliek pedig, a melyeknek szerkezetéhez chlor és fluor is járultak, hasonló elv szerint, és végre a III-ik csoporthoz tartozók fontosságuk szerint rendezendők.

November 16-án, philos., törvény- és történettudományi osztály-ülés.

Szilágyi Ferencz l. t. ily cím alatt értekezett: „A heidelbergi káté, s a magyarországi és erdélyi protestáns autonomia ügye a XVIII-században.“

Az említett káté, a reformatus egyház egyik symbolicus könyve, a Pfalzban, vagy Palatinatusban 1563-ban készült, s azért „Catechesis Palatina“ nevet is viselt. Csakhamar, mint más országokban, úgy a káté magyar hazában is bevétellett. Az a nép kezében forgó, s az iskolákban is használt vallásoktatási könyv volt.

Mivel a káté vallásos eszméktől izgatott, s ily küzdelmekkel teljes korban jelent meg, annak szerkesztésében e körülmény nem maradt befolyás nélkül, mint azt valóban több helyei mutatják. Jelesen az úri szent vacsorára nézve a rom. katolikus és reformatus egyházat elválasztó különbség, a régi és új tan közötti határozott, sőt éles ellentét következtében történt, hogy a 80-dik kérdésben a mise bálványozásnak neveztetik.

E sértő, s vallásoktatási könyvbe nem is illő kifejezés azonban csak visszatorlása volt a trienti közönséges egyházi gyűlésen a miseáldozatra nézve, akkor tájban, midőn a káté megjelent, a katolikus tantól eltérő minden eretnekekre nézve kimondott anathemának, s III. Fridrik, palatinusi választó-fejedelem, a káté újabb kiadásába a 80-dik kérdést épen azért tétette be.

Ily viszonyok között természetes volt a kátének a sajtóban megtámadtatása, mint több tartományokban az állam-hatalom által is üldöztetése, mely sorsát Magyar- és Erdélyországban sem kerülte ki.

Mi Magyarországot illeti: azon kátét itt, mint oly könyvet, mely az egyházi s világi fejedelmeket, az egész keresztyénséget s a kath. vallást is becsmérli, 1748--49-ben s 1757-ben a tiltott könyvek közé sorolták. Annak ügye csakhamar új stadiumba lépett.

A tiszántúli reformatus superintendensia egyházi s világi előljárói, mivel a kérdéses symbolicus könyv példányai elfogytak, azt 1778-ban újra kinyomatni akarták, de engedelmet arra nem nyertek. Azonban Lan-

derer Mihály pozsonyi kath. nyomdatulajdonos 1780-ban azt több helyekben módosító, megcsonkító, sőt elferdítő alakban kiadta.

Ennek következtében a tiszántúli reform. superintendentia előljárói azon sérelmet 1781-nek elején egy folyamodványukban II. József császárnak feljelentették, egyszersmind a megváltoztatott heidelbergi káté minden példányainak lefoglaltatásáért esedeztek, s hogy nekik engedessék meg azon symbolicus könyvet eredeti minőségében kinyomtattatni.

A kérés hivatalos tárgyalás alá vétetett, midőn kiderült, hogy Launderer a könyvet, miután a censor azt szabályszerűleg megvizsgálta, a kormány engedelmével nyomatta ki.

A vizsgálat alkalmával a kátének 30-, 57- s főként a fen már említett 80-dik kérdései a kathol. egyházra nézve botrányosoknak találtattak, minek következtében az 1781-ben augusztus 10-én kelt legfelsőbb intézvény a kátének a sérelmes helyektől megtisztítását elrendelte, melynek kinyomatása csupán e föltétel alatt fog megengedtetni.

A magyarhoni mind négy reform. superintendentia egyházi és világi előljárói tanácskoztak a k. parancsolat felől, melyhez volt csatolva az állítólag becsmérő s így módosítandó helyek kimutatása, --- s azon értekezés eredménye volt, hogy bár azon előljárók ninesenek feljogosítva egy symbolicus könyvet, mely nem is Magyarországon készült, bármi részben is megváltoztatni: de a helyzet és viszonyok kényszerűségének súlya alatt a káté kijelölt helyeinek megváltoztatásába beléegyeztek, s annak általuk készített tervét a császárnak 1782-ben áprilisben benyújtották.

A monarcha az ajánlott módosításokat, a cseh-osztrák udvari kancellária s az udvari censurái hivatal véleményének alpján, egy pont kivételével jóváhagyta, melynek a censurától javasolt és a katolikus tan érdekeiben leendő határozottabb és világosabb szerkesztését a kérelmes előljáróknak megparancsolta. E császári rendelet a debreczeni superintendentia előljáróival közöltetvén, azok néhány év múlva, többszöri sürgetés után, a második módosításra is ráállottak.

Az ezek szerint kétszeri methamorphosison átvitt heidelbergi káté 1786-ban Debreczenben kinyomtatott, s értekező felmutatta annak a pesti egyetem könyvtárában található példányát, melynek „régí előljáró beszéde“ után a debreczeni előljárók jelentése áll, t. i. hogy a könyv „az 1782-ben kelt k. parancsolat szerint a 30-, 57- és 80-dik kérdésekben s feleletekben tett változtatások szerint adatot ki.“ S az így módosított és csonkított, részben elferdített debreczeni hivatalos kiadás után nyomtatott kátékból tanúlja azóta a hazai reform. ifjúság, olvassa a nép mind e mai napig egyik symbolicus könyvét.

Erdélyben, r. kath. püspök Bajtay Antal József által a fels. udvarhoz 1768-ban tett feladás következtében, a heidelbergi káté lefoglalása mellett, annak használása szoroson megtiltatt, egyszersmind Bod Péternek „Smyrnai szent Polykárpusa“ és „Magyar Athenása“ ellen is ily szigorú rendszabályok adattak ki. Majd egy 1769-ben kelt újabb kirendelet a káténak a botránys helyektől megtisztítását, s úgy kinyomtatását és használását is a reformatus előjáróknak köteletségévé tette, s azon változtatás Dési Lázár György reform. püspökre bízott, ki azonban 1772-ben készített igen alapos fölterjesztésében a hatáskörében nem álló rendeletnek teljesítésétől magát fölmentetni kérte, s különösen hivatkozott azon körülményre, hogy a római kath. symbolicus könyvekben a protestansok hitét még élesebben sértő kifejezések találhatók. Ez emlékirat a reform. főconsistoriumnak egy más sérelmes folyamodványával együtt 1773-ban az udvarhoz fölterjesztett, de Mária Terézia ez ügyben semmit sem határozott, s azt eldöntetlen hagyta.

A II. József császár alatt 1782-ben megújított k. rendelet a káté megváltoztatására nézve épen úgy nem lett a reformatusok által teljesítve, s így Erdélyben a reformatusok nem áldozták fel autonómiájukat, mit Magyarországon az illető egyházi előjárók tenni köteleességeknek ismerték. Az akkori helyzetet és viszonyokat illusztráló e körülmény a fenebbiekben előadott eseménynek el nem vitázható érdekelt kölcsönöz, s azt tanúságossá teszi.

Wenzel Gusztáv r. t. ily című értekezést olvasott: „Diósgyőr mint magyar királyi mulató hely.“

November 23-án nyelv- és széptudományi osztály-ülés.

Vámbéry Ármin l. t. felolvassa bevezetését „Az ujjurok nyelvélekei“ című munkájához.

November 30-án, philos., törvény- és történettudományi osztály- és egyszersmind összes ülés.

Thaly Kálmán l. t. Tököli Imre naplójáról értekezett.

December 7-én, math. és természettudományi osztály-ülés.

Jendrassik Jenő l. t. közmegilletődés közt, Balassa János elhunyt l. t. fölött tart gyászjelentést.

Tóth Lőrincz emlékbeszédet olvas Zádor György felett.

Ökröss Bálint l. t. felolvassa székfoglalóját ily cím alatt: „A törvénykezés reformjai.“

I. A törvény a társadalmi rend fenállásának feltételeit határozza meg, a törvénykezés a törvényes rend sérelmeit orvosolja.

A törvények megsértése támadó és védő harcot von maga után az érdekek közt, a harc pedig mindig kivétel. Célja a törvénykezésnek első sorban az: hogy minél több esetben megelőzze a kivételes helyzetet.

Nem minden per törvényszegés műve ugyan, de mindig baj, ha szükségessé vált. Értekező tehát abban látja az első reformot, hogy a körülmény, mely perre szolgálhat okúl, be ne következzenek.

A perlekedést nem tehetjük nélkülözhetővé; de hogy a perek száma kevesbítettessék, ezt már többen ajánlották. Elvetendő azonban minden módszer, mely a perút elnyomására vagy nehezítésére vezetne. A törvényhozásnak nem lehet szándékában hozzáférhetlenné tenni az elégtétel és védelem jogos eszközét: feladása az, hogy az eszköz ne váljék szükségessé.

Ne várjunk mindent a törvénykezés javításától. Elkészülve fogadni a vizsály kitérését, szükségés; de a kitérését megelőzni eszélyesebb.

A törvényhozás ne tartson elégnék gyógyszereket, oda hasson szabatos életrend által, hogy a kór be ne következzenek.

Ne várjunk mindent a bíróságok szervezésétől se, bár tagadhatlan, hogy hiányos szervezet mellett, s rossz bírák kezében a legjobb törvény is elveszti jótékony hatását. Ne feledjük főképp, hogy mindig az ügyvéd az első bírója a pernek, tőle függ igen sok esetben kiegyenlíteni a vitás kérdéseket, s megelőzni nagy számát az alaptalan kereseteknek vagy kifogásoknak. A törvényhozásnak tehát jó ügyvédi rendtartásról is kell gondoskodni a bírói szervezet mellett.

És itt a törvények javítására és a törvényes intézményekre tér át az értekező.

A törvény ama titkos erő, melynek csak hatását látjuk az általa intézett jogrendben, s mely akkor lesz láthatóvá, ha kérdés alá vétetik. A törvényhozás ne tartsa elégnék, ha e kérdés megoldását lehetővé tette, hanem törvényekről gondoskodjék, melyek a kérdést teszik lehetetlenné.

Tudjuk, hogy a hiba sokszor a törvényben van. Többet vagy kevesebbet mond a törvény mint a szabatosság kíváná, --- s ez mindkettő hiba. A törvények nagy általánosságban ép úgy hiányosak, mint ki nem elégítők a részletekben. Az általánosság t. i. különböző értelmezésekre nyújt alkalmat: s ez által a perkérdések számát neveli; a bírói felfogás iránt kevesebb bizalmat enged; s ez által a felebbvitel eseteit szaporítja. A részletesség ellenben uralkodókká teszi a formákat, s ezzel útát készít a semmiségi panaszoknak; chabloneok járszalagán vezet az ítélő képeséget, s ez által könnyelműekké teszi a bírákat.

A helyes irány középutat tart: nem mellőzni semmit azokból, a melyek szükségésesek; nem venni fel semmit azokból, a melyek nem hasznosak.

Minden törvénynek van bizonyos célja, de ennek eléreése nem függ csupán egy törvénytől, hanem e törvények összegétől. A törvényhozás igyekezzék a számító vezér ügyességével rendezni egybevágólag az erők

működését. S ott, hol egy törvénnyel célhoz jutni nehéz, másokkal tegye könnyebbé az utat, --- gondoskodván az akadályok elhárításáról.

Az ármányt és visszaéléseket előzetes reform gátolhatja meg. Példakép említi értekező az utóbbi években szokásba jött hamis vagyontárusházásokat, melyek a magánokiratoknak közhatósági hiteles közeg előtt való bejegyeztetése által lennének megelőzhetőek.

Nagy számát a jogviszonyoknak maguk a felek szabályozzák szerződés által. A törvényhozás itt sem maradhat közönyös, s nem útasíthatja el a fenforgó érdekek jogos követelését, melyet a szabatosság hiánya ép úgy veszélyeztet a jogügyleteknél, mint a törvényekben; sőt oda kell hatnia, hogy előre eltávolítson minden kórananyagot, melyből a félreértés, vagy roszakarat fejleszti később a pereket. Értekező e célra a hiteles helyek közvetítését ajánlja, mint a melyek képzettsége s elfogulatlansága kezeskedik a kötések szabályszerűségéről, hitelessége teljes védelmet nyújt a bizonytalanságok ellen, közokmányainak végrehajthatósága pedig egy lépéssel viszi a jogositottat azon állaspontra, a hova a per hosszú és költséges úton vezet.

II. Második lépés a törvénykezés reformjaiban, ha a törvényhozás a lehető legszelídebb eszközt alkalmazza a vitás kérdések elintézésére ott, a hol a kérdéseket megelőzni nem sikerült. Ez az egyezség megkísérlése, mely kötelezőleg vagy ajánlólag, s különféle alakban, de majdnem minden törvényhozás által s mindig azon célból alkalmaztatik, hogy a perkérdés bírói ítélet nélkül oldassék meg.

Mégis alig akad védője ez intézménynek az írók közt. Bentham a jogszolgáltatás részleges megtagadásának, Meier a jog és értelem ellen intézett merénynek nevezi a kötelezett békéltetést. Mittermayer az eredményt vonja kétségbe.

A két előbbi vád azonban túlzott és igazságtalan. A kísérletnél nem maga az egyezség, hanem csak a felek közelítése van kötelezőleg kimondva. Feltételeket szabni és elfogadni egyedül a felek akaratától függ, épen úgy, mint minden más nemében a szerződéseknek. Azután a jogkérdés sem mindig világos. Gyakran mindkét részen van jog, vagy mindkét részen van hiba; az ítélet bizonytalan, s mindenik fél érdeke ajánlja, hogy megmentsen valamit abból, a mit egészen elveszthet.

A harmadik vád ellenében statistikai adatokkal mutatja ki értekező, hogy Franciaországban azon eseteknél, melyeket a Code de procedure egyezségi kísérletre útasít, s a melyekben mindkét fél megjelent, átlagosan 42---47 esetben 100 közül jó létre egyezség.

Értekező tehát mind az alapot helyesnek, mind az eredményt elegendőnek látja arra, hogy ez intézmény fentartassék a törvénykezési szabályok közt.

Majd azon kérdésekre tér át, hogy ki és mikor kísérelje meg az egyezséget.

Békéltető közeg vagy a per bírója, vagy egy harmadik személy lehet. Az előbbi nem ajánlható;

mert vagy a meggyőződés hangján igyekezik a bíró kimutatni a követelés helyességét vagy helytelenségét: s akkor a jóakarát is fenyegető alakot ölt; vagy csak fogásból, mit nem igazol a hozandó ítélet, s akkor a bírói tekintély szenved;

mert olyan körülménynek is juthat tudomására egyezkedés közben, mely a per eldöntésére nem tartozik, melynek befolyásától azonban nem mindig tud menten maradni;

mert az egyeztetésnél használt rábeszélés oly színben tüntetné fel a bírót, mintha a per nehéz munkáitól akarna könnyíti módon menekülni;

mert sok bírót a hév elragad; minden egyezséget keresztül akar vinni, s a feleket kényszeríti;

mert a bíró hivatása nem lehet alku a jogok felett, hanem szigorú alkalmazása a törvénynek.

Értekező tehát kifogástalan egyeztetőket ajánl, külön békebírák személyében.

Egyezségi kísérletnek vagy az eljárás megindítása előtt, vagy az eljárás befejezése után lehet helye.

Értekező az előbbi módot tartja helyesnek. Hogy a felek és a békéltető nem ismerik még akkor kellőleg a védelmi alapokat: ebben csak előnyt lát a kísérletre nézve; mert minél kevésbbé van a fél elkészülve arra, hogy mit mondjon, annál valószínűbb, hogy igazat fog mondani; s minél őszintébb a felek kölesönös előadása, annál könnyebb föllelni a közeledés pontjait.

Végül a hazai törvényhozásnak a törvénykezés terén alkotott preventív szabályait, különösen a hiteles helyek és egyeztetés intézményét ismerteti.

December 21-kén, nyelv- és széptudományi osztály-egyzersmind összes ülés.

Toldy Ferencz r. t. ily cím alatt értekezett: „Tudománybeli hátramaradásunk okai s ezek tekintetéből akadémiánk feladata.“

Fogarassy János r. t. felolvassa ily című értekezését: „Mongol tanulmányok.“

Télfy Iván l. t. „A jelenkori görög irodalomról“ értekezett. Lényege ez: Az athéni egyetem által kítűzött ezen pályakérdésre: A daszék elő a görög művelődés története Konstantinápoly bukásától 1821-ig, Száthasz Konstantin felelt egy 48 nyomtatott ívre terjedő, görög nyelven írt munkával, mely 1868-ban jelent meg Athénben.

Tagadhatlan, hogy ő a nehéz feladatot sok szerencsével oldotta meg, s érdeme annál nagyobb, minél kevesebb számmal voltak azelőtt az ilyen természetű munkák. Mert Európa tudósai azon előítéletből indulván ki, hogy Konstantinápoly bevétele után végét érte a hellenek története, majdnem egészen elhanyagolták ama tanulmányokat, melyek a török uralom alá került görögök művelődési állapotaira vonatkoztak.

Az ide vágó legnevezetesebb munkát szintén egy görög írta e század elején, t. i. Zavírasz György, ki a görög, latin, francia, német, olasz és magyar könyvekből jegyezte ki mind ama görög munkákat, melyek Konstantinápoly bevétele után napvilágot láttak, vagy csak kéziratban őriztetnek Európa különféle könyvtáraiban. Zavírasz azért meríthetett magyar könyvekből is, mert 1760 óta hazánkban tartózkodott, s Pesten végezte be földi pályafutását 1804-ben augusztus 28-kán. A tudományok iránti szeretetét tanúsítja az, hogy könyvtárára ötvenezer forintot költött. Halála után könyvtárát a pesti görög község örökölte, mely azonban nem tartván könyvtárnokot, hozzáférhetlenné teszi e könyvtárt, melyben Zavírasznak mintegy 29 kézirata is található. Emléfgyva időszerű volna talán a pesti görög ajkú községet fölszólítani, hogy engedje át a könyvtárt a magyar Akademiának.

Zavírasz munkája a Konstantinápoly bevétele után virágzott görög írókról szintén csak kéziratban létezik, és pedig Athénben, a nemzeti könyvtárban.

Száthasznak második segédforrásul szolgált Vrétosz Papadópusz András görög munkája. Ebben 523 görög írónak az életrajza és 1272 görög munkának a címe közöltetik, melyek Konstantinápoly bukása óta a görög királyság föllállításáig nyomattak ki. E munkák közül 466 hit-tani tartalmú, 101 szerzőtől. A többi 806 munka pedig világi tudományt és irodalmat tartalmaz.

Nagyobb jelentőségű Száthasz munkája, mely kimutatja a régi és újkori görögök szellemkötelékének folytonosságát, s diadalmasan cáfolja meg némely európai tudósok előítéleteit, kik azt állítják, hogy a jelenkori görögök semmi szellemrokonságban sem állanak a régiekkel: mert a szolgaság legsanyarúbb korában is találkoztak elegendő számú görög férfiak, kik ismereteik, ritka tudományuk, irodalmi munkásságuk, a szabadelvű eszmék terjesztése s a nemzeti műveltség előmozdítása által tüntek ki. Mindjárt a görög császárság elenyészte után sokan egész vagyonukat hagyományozták nemzeti tanodák alapítására s észtelhetséges ifjak kiképeztetésére, hogy majdan mint tanítók világossítsák föl a népet.

Száthasz 1475 görög férfiút nevez meg, kik Konstantinápoly bukásától 1821-ig irodalmilag működtek. S ezek közül mintegy 570-ről részint bővebb, részint rövidebb életrajzot is közöl.

Miután azonban Vrétoosz és Száthasz munkái csak időrendben sorolják elő az írókat és munkáikat, nem pedig irodalmi szakok szerint, nem sajnáltam a fáradságot, Száthasz munkájából minden századból átnézeti táblát készíteni, melyből kitűnjenek az akkor élt görög írók születési helyei s munkáik nemei. De csak azon születési helyeket jegyeztem föl, melyek egykor, legyenek akár Görög- akár Törökországban, valóságos görög területet képeztek.

Száthasz könyveiben 2200 munkát találtam följegyezve, melyek Konstantinápoly bevétele óta 1821-ig írártak; s ezek közül csak 187 van fordítva. A többi eredeti. Továbbá a tartalomra nézve e 2200 munka között van 616 hittani, marad tehát 1584 tudományos és irodalmi munka.

Meg kell azonban jegyeznem, hogy Száthasz számtalan, ezerekre menő levelet is említ különféle íróktól, melyek legnagyobb része kiadatlanul őriztetik még számos görög könyvtárban; úgy hogy ezek, ha kiadatnának, könnyen száz legnagyobb réti s vastagságú kötetet képeznének.

Ezeket tehát nem tekintve, csak azt akarom kimutatni, hogy minő sorban következnek egymásután mennyiségök szerint a különféle világi tartalmú munkák. Ez pedig kiderül a következő átnézetből:

- 290 költészeti,
- 222 történelmi,
- 147 bölcsészeti,
- 116 classicus kiadása,
- 110 nyelvtani,
- 108 magyarázat classicusokhoz,
- 100 rhetorikai, stb.

Ha e számarányok fölött elmélkedünk, nem lehet föl nem ismerni azt a csodálatos összhangzatot, mely a hajdan- és jelenkori görögök irodalmi hajlandóságai között mutatkozik. Valamint a régi görögök kiválólag költői nép levén, sokkal több költészeti munkát teremtettek, mint prózáit, úgy késő ivadékaiknál is azt látjuk, hogy a munkák nemei közül egyben sem írtak annyit, mint a költészetben.

Nem tagadhatni továbbá, hogy a régi görögök a költészet után leginkább a történetírást kedvelték. Müller Károly munkájából legalább (*Fragmenta Historicorum Graecorum*) kitérünk, hogy Kr. e. a VI. századtól Kr. u. a VII. századig mintegy 760 görög történetíró élt.

A mi átnézetünkben pedig látszik, hogy a mai görögök is épen olyan szeretettel karolják föl a történetírást, mint diós őseik.

Ugyanezt a szellemi rokonságot a görög hajdan és újkor között mutatja a mi átnézetünk a bölcsészetben és nyelvészetben is.

Hogy Száthasz sokkal több anyagot gyűjtött össze, mint Vrétoz, az oman van, mivel Száthasz számos görög könyvtárt kutatott föl, mihez egész készséggel szavazta meg neki a görögországi kormány a szükséges költségeket.

Száthasz munkájával rokontermészetű az, melyet Paránikas Máté a Konstantinápolyban székelő görög irodalmi egyletben olvasott föl, s ennek hozzájárulásával ki is adott.

E munkában elősorolja mind ama görög férfiakat, kik Konstantinápoly bukása után a jelen század kezdetéig tanítással foglalkodtak, és ama görög tanodákat, melyek e hosszú idő alatt főnálltak.

E munkából újra fényesen bebizonyúl, hogy a sanyarok századai sem voltak képesek a régi görög szellemet és érzelmet a jelenkori görögökben kioltani; hanem hogy e szellem és érzelem tanodáik által nemzedékről nemzedékre átszállott.

Ilyen görög tanoda volt: Konstantinápolyban . . .	20
a török birodalom európai tartományaiban . . .	106
ázsiai tartományaiban	20
a szigeteken	25
a török birodalmon kívül	20

E tanodákban mindenk fölötte a régi görög írókat magyarázták, kiknek munkáit a hazafiság szent végrendeletének tekintették. Mindegyik tanító, mindegyik, csak némileg is mívelt atya könnyvélkül tudta a régi görög írók számos emlékmondásait, úgy hogy mintegy élő anthológiát képviselt. A tanítók buzgalma fáradhatlan volt; növendékeik pedig nem azért tanultak, hogy hivatalokat hajhászszanak, hanem hogy míveljék a nemzet szellemi talaját. S ezt tették daczára a tanítókat és tanulókat fenyegető ezer és ezer veszélynek.

De ha semmi vérkötelék nem tartotta össze a hajdan- és jelenkori görögöket, miért veszélyeztették volna ez utóbbiak életüket, hogy mentsék meg az amazoktól reájok szállt örökséget?

A pusztá számok többet bizonyítanak, mint hosszú okoskodások; azért nem vonakodtam összeszámlálni a görög tanárokat, kiket Patanikas munkája különféle helyein név szerint említ.

A török birodalom európai tartományaiban volt . . .	349	tanár
ázsiai és áfrikai tartományokban	41	"
a jóniai szigeteken	66	"
Créta szigetén	7	"
Cyprus szigetén	3	"
Chiosz szigetén	19	"
Cycladok és Sporadok szigetein	27	"
	512	"

Természetes, hogy itt csak olyanokról van szó, kik tudományokat tanítottak, nem pedig elemi tanítókról.

Vrétoosz és Száthasz említnek néhány görög hírlapot és folyóiratot a görög királyság előtti korból. De adataikat kiegészítette a Pandora című athéni folyóirat, mely szerint a XVIII. századtól kezdve Görögország föltámadásáig tizenkilencz görög hírlap és folyóirat látott napvilágot.

Ma pedig 71 görög hírlapja és 13 görög folyóirata van a szabad Görögországnak. Görögországon kívül pedig 9 hírlap és 3 folyóirat jelenik meg görög nyelven.

1869. jan. 4-én. Philosophiai, törvény- és történettudományi osztály-egyzersmind összes ülés.

Mátyás Flórián l. t. fölolvassa értekezését ily czím alatt: „Gizela szent királynénk védelme.“

Péter király trónfoglalásával Gizela királyné hírneve van kapcsolatban, kinek újabb történetírók, különösen Engel, bünszerzést tulajdonítanak.

Engel óta 10 jelesb történetíró közt 4 osztja nézetét, 6 nem méltatja figyelemre.

Ezen a szent királynéra nézve sérelmes állítások elősorolása után, értekező a vérengzési és honárulási vádak alaptalanságát igyekszik kimutatni. És pedig:

1. Jogi szempontból. A hivatkozott három terhelő tanú Alberik, Kézai és Turóczy vagy a képes krónikás reginája, nem sz. Henrik császár húga, sz. Imre anyja, hanem Péter király nénje, vagy nagynénje. Tehát error in persona. A nevezett forrásokból merített későbbi írók külön tanúkul nem tekinthetők, mert csak másolók vagy paraphrasták. Emmélfogva Gizela ő felsége az ellene emelt történetírói vád alól bármely bíróság által is fölmentethetik: és pedig egyszerűen, nem bizonyítékok elégtelenségéből. Mert értekező szerint: Teljes nyolcz század alatt oly adat birtokába még senki nem jutott, mely szerint dícső királynénk szent hírét bármilyenü gyanú-ok is szennyezhetné.

2. Történet-kritikai tekintetben. A Vazul-monda történeti hitelét csupán Kézai és a képes krónikás tekintélye nem állapíthatja meg. Ők nép száján forgó dalt vagy költeményt is való gyanánt jegyeznek föl, mit ellenökbek Anonymusból kimutathatni. Az egész, forradalmi költészet szüleményének látszik. Engel vét továbbá azon történetírási szabály ellen, hogy igazat el ne hallgasson; mert elhallgatja azon körülményt, hogy idézett forrásaiban nem sz. Henrik húga, hanem Péter vérokona

jellemeztetik. Végre pszichologiai ellenmondásba esik, midőn Péter és a királyné közti vérrokonságot tagadja, a királynét mégis bűnössé teszi. Mert az összefüggést, mely históriailag eléggé constataált vallásos jellem, s gyilkosságra vetemedés közt létezik, kimutatni nem képes. Idézett forrásai ebben következetesek; mert Péter és a királyné között vérrokonságot és közös német nemzetiséget tesznek föl.

Továbbá Gizela ő felsége ártatlan voltát bizonyító mentő körülmények és tanúk hozatnak föl.

Sz. István és Gellért egykorú följegyzések nyomán készült legendái, e bűntény felől nem tudnak, --- az országnagyok hódolnak, és esküsznek Péternek. Egykorú írók szerint sz. István maga ajánlja és rendeli Pétert utódlául. Alberikkal egykorú II. Endre 1222-ben kegyelettel (*beatae memoriae*) említi őt. Ugyan egykorú eseményjegyzék 1241-ig a pozsonyi missaleban Péter, Álmos és Watha comes vakítását; --- Vazulét nem említi. Vincentius Bellovacensis 1240--50-ben szóról szóra adja Alberik szép tanúságát Gizela vallásos voltáról; a kisebbitő hírt, mint amúgy is visszavontat, mellőzi.

Ranzan, Székely István és Pethő Gergely nem ismerik, vagy mellőzik a Vazul-mondát. Bonfin és Heltai szent Gizelát, ama rosz hírben állótól megkülönböztetik.

Egykorú Hermann azt mondja, hogy Gizela királyné jóságos eselkedetek gyakorlatában magyar földön aggott meg; Bergamói Jakab 1492 és 97-ben, hogy kegyességben és ártatlanságban e világon hozzá fogható nem volt, férjét túlélvén, Székes-Fehérvárott temettetett, csodákkal tündöklött, s a szentek közé soroztatott. Az 1494-ki niürnbergi német krónika is más forrásból merítve írja, hogy Székes-Fehérvárott temettetett, s csodákkal tündöklök.

Mentő tanúk továbbá Engel elődei: Pray, Katona, Cornides, és utóda Fessler, Nagy Pál, Gr. Majláth János, Spányik, Péczeli József és Horváth Mihály 1842-ben, kik az állítólagos bűntettet hasonnevű más királynénak tulajdonítják.

Végre *sancta* czímmel illeti Gizela királynénkat a Bollandisták; jldzte régi Benedictinus kalendarium, --- *sancta*-val Menárd, Ferrarius, és mások.

Értekezését következő észrevétellel fejezi be: „E ráfogások elleni védelem nem annyira illeti Gizela királynénk dicsőült személyét, ki szent bátyja, férje, fia, s rokona Kunegunda társaságában, Isten közvetlen közelében, arra épen nem szorúlt, mint érdekel minket, kiket folyton édes kegyelet köt áldott emlékéhez; --- érdeklí azon minden rangú nőt, s a fenséges úrhölgyet, ki Gizela szent nevét viseli; --- érdeklí a nemzetet és koronás királyát, ki az új aerat nyitó alkotmányos szerződést, azon

kegyes kéz hímezte paláستtal vállain szentesíté. Nem, e kezét sohasem mooskolta honfi vér; azon nemzeti ereklyét díszítő arezkép eredetijének soha nem volt oka honárulás miatt pirúlnia. Bátran vésethetjük vagy írathatjuk ezen arezképet emlékszerü adományinkra, nem esökkenethi az bármely adomány értékét, mi a királyi hivatal legümmepélyesb percében, a méltóság fényragyogását lényegesen emelte.“

Hunfalvy János r. t. Jápán földjéről és népéről értekezett. Ez értekezést folyóiratunk egész terjedelmében közölni fogja.

Rómer Flóris l. t. egy eddig ismeretlen Corvin-codexet ismertet, melyet a karácsonyi ünnepek után a bécsi császári mű- és iparmuzeumban kiállítva talált, s melynek tanulmányozását azon intézet igazgatósága legszivélyesebben megengede.

E beces codex, melynek díszítményei a hírneves Attavantes kezét gyauíttatják, hajdanta a Zay-Ugróczy könyvtárban volt, jelenleg pedig a prágai egyetemi könyvtaré, hol VIII. H. 73. jel alatt őriztetik. Tartalma ez: *Commentarium s. Thomae Aquinatis super librum de Coelo et Mundo*. Leveleinek száma 209. A festett czímlapon kívül, csinos kezdőkkel is bír. Bővebb leírását az „Archaeologiai Értesítő“ 4. száma adandja.

Ugyanott találta kiállítva a sz. Bene rendü lambachi kolostor könyvtárához tartozó: *Dominici praepositi Albensis breviarium*, melyet Franciscus de Castello Ithallico de Mediolano festett. A prépost czímere gyakran fordul elő. Érdekesek a magyar nemzeti szentek ünnepei, főleg a festum sanctissimi Regis Stephani. Az aranyozás fénye és a festmények színezése, elevensége miatt meglepő; kár hogy ezen beces és művészetileg remek hártyaíratok a külföldön őriztetnek, és hogy honunk előkelőbb könyvtárai legalább másolataikat nem bírják.

Jan. 11-én math. és természettudományi osztályülés.

Szabó József r. t. ily cím alatt értekezett: *A feliérvári gránitok közettani tanulmányozása.*“

Akin Károly l. t. fölolvassa ily címü értekezését: I. A calcientia létesítésére szolgáló új készülékek. II. Egy új dynamo-electrikai gép. III. A thermo-electrikai mérés módszerét illető új adalék.

Jan. 18-án philos. törvény- és történettudományi osztály-, egyszersmind összes ülés.

Hoffmann Pál l. t. fölolvassa Rentmeister pozsonyi tanár „Gaius“ címü értekezését.

Hunfalvy János r. t. folytatja Japánról írt értekezését.

Jan. 25-én nyelv- és széptudományi osztály- egyszersmind összes ülés.

Barna Ferdinánd l. t. fölolvassa székfoglaló értekezését ily cím alatt: Tanulmányok a magyar régi egyszerű és az újabb összetett szenvedő forma körül.

Fogarassy János folytatta „Mongol tanulmányok“ czimű értekezését.

Febr. 1-én philosophiai, törvény és történettudományi osztály- s egyszersmind összes ülés.

Pauler Tivadar emlékbeszédét tart Mittermaier Károly a törvénytudományi osztály külső levelező tagja fölött. Pauler a nagy híri tudós életének főbb mozzanatait, ernyedetlen buzgalmű működésének főbb eredményeit vázolván, kiemelte érdemeit, melyeket félszázadon túl folytatott tanári, írói s publicistikai pályáján, különösen az összehasonlító jogtudomány körül szerzett, s melyek valamint fényes elismerésre találtak kortársainál, úgy' neve fennmaradását biztosítják az utókorra nézve.

Rómer Flóris l. t. „Az újabb budai ásátások eredményéről“ szólván, általános áttekintésben összefoglalá mindazt, mit a múlt században szórványosan megjelent ásatási jelentésekből és saját pontosan szerkesztett és az „Archaeologiai Értesítőben“ kiadott naplóiból a hajdani Aquincumról, erődének és temető helyeinek fekvéséről és kiterjedéséről eddig biztosan meg lehetett tudni. Említi, hogy ezen tudományos ásátásokra nézve, mióta azokat a magyar kir. oktatási miniszter elégséges költséggel lehetőkké tevő, s ő felsége a király személyes érdekeltsége által pártolá, egy egészen új korszak kezdődött, minthogy azóta az ó-budai polgárság vetélkedve jelenti be mindazt, mi újabban fölfedeztetik és a már régebben talált műemlékeket nagylelkűleg mind a m. nemz. múzeumnak ajándékozta.

Az aprilban kezdett és novembertől mai napig folytatott ásátások alatt több kőkoporsó, sok kőlapokból vagy téglából és cserépből összeállított sír jött napfényre. Jelesen a Kis-Czell alatti első ó-budai téglá- és mészégető részvénytársulat telkén mintegy 70, ettől egy negyedórányi távolságban északkeletnek a Dunaágnál fekvő szeszgyár területén 25 különféle sír vizsgáltatott meg.

Tudományos szempontból főérdekűek az új téglabélyegek, melyek közt talán legbecesebbek a TERENTINUS TRIBUNUS és a VALENTINA cohors nevével bélyegzett cserepek. A terra sigillata cseréptöredékeken számos eddig ismeretlen fazekas neve jelenik meg; a felírtos kövekből pedig polgári és katonai előkelők ittlétéről értesülünk.

A közönséges konyhaedények, melyeknek egy része zöldes mázú, a mai nap nálunk szokásban levőkhöz hasonlítanak, és a római fazekasság százakra menő külön alakjairól tanúskodnak, míg a gyéribben előforduló üveg- és bronztárgyak, üvegyöngyök és elefántcsont-készletek semmi különbséget nem mutatnak.

Mint hogy tavasszal az ásatások nagyobb mértékben fognak folyni s hallomás szerint a hajógyári szigeten két új fürdőház fog lelepleztetni, az ó-budai római telepről még sokkal érdekesebb adatokat várhatunk.

Február 8-án, math. és természettudományi osztály-ülés.

Batizfalvy Sámuel l. t. felolvassa székfoglaló értekezését ily cím alatt: „A testgyógyászat (orthopaedia) újabb haladása, s tudományos állása napjainkban, három kiválóbb köresettel felvilágosítva.“

Február 15-én, philosoph., törvény- és történettudományi osztály-ülés.

Mátyás Flórián l. t. felolvasta „Péter király származása“ című értekezését.

A történettudomány azon része, mely problémák fejtegetésével foglalkozik, nálunk jó idő óta műveletlen hever. Mióta Katona 1779-ben Péter király származásáról bírálati véleményt adott, történetíró sem itt, sem külföldön ez ügy érdemleges vitásába nem mert ereszkedni. Ezen előadás első kísérlet e században, honi történetünk e nevezetes problémája fölött.

Hermann, Vippo és Hartvik közel korú tanuktól három dolog felől nyerünk biztos tudomást: 1. Hogy Péter István akaratából lépett trónra. 2. Hogy István hugától és 3. hogy Velenczében született. Ebből azonban nem következik, hogy velencei nemzet is, atyja után. Mert Szt.-Gellért legendája s a képes krónikás a kettő közt: *natione venetus és de civitate Venetiensi natus*, különbséget tesznek.

Péter atyja felől, több eltérő adat nyomán, különböznek a vélemények. Kézai szerint velencei doge: *cuius pater dux fuerat Venetiarum*. A képes krónikásnál burgundi Vilmos, Alold és Inchoffer Vilmost, poitou grófot nevezik. Ezen utóbbi nézetet pártolá Pray 1763-ban. Eccard János és Katona István Otto Vilmos burgundi grófot, Cornides s utána honi történetíróink Urseolo Otto velencei doget tartják Péter valódi atyjának. Benezurnak a doge, valamint a poitou és burgundi Vilmos, egyetlen személy, különböző nevezetek alatt.

Értekező ez alkalommal csak Kézai, Cornides és az újabb történetírók véleményét veszi bírálat alá. Kézairól kimutatja, hogy az őt még egy századdal megelőzőtt eseményekre sem biztos kútfő, midőn pl. Salamon király nejéről 1074-re írja azt, mi Zsófiát II. Béla király leányát 1150. és 1160. közt illeti. Dandaloról pedig, ki az Otto doge és Szt.-István huga közti házasságot említi, azt, hogy az honunk XI. századi történetében járatlan, midőn András királyt 1027. és 1030. közt, Salamont 1045-ben uralkodtatja s velök Dalmátiában a velenczések kárára hadat viseltet, tehát saját hona történetéről sínes biztos tudomása. Kézai és Dandolo hitelek együtt véve sem nagyobb, mint külön tekintve.

Otto és Péter száműzetési körülményei arra mutatnak, hogy a király nem Urseolo családbeli, arra mutat Péter kétségtelen luga az osztrák örgrófné házassági, s e házasság gyümölese Lipót örgróf kimúlási éve is.

Otto doge 1009-ben nősül, neje 1010-ben szülhet. Adalbert osztrák örgróf 1021-ben veszi el Péter nénjét, tehát 10 vagy 12 éves korában. Lipót 1042-ben Aba király ellen hadvezér; 1043-ban hal meg, s özvegyet hagy maga után. Ez, mint eddig tudjuk, 1022-ben született, az említett hadviseléskor 20 éves s 21-ben halt meg. Anyja, ki Otto doge leánya, csak 12 éves lehet, midőn világra hozta, mi nem lehetlenség, de nem is valószínű.

Végre e származási vélemény ingatag voltát tanúsítja azon körülmény, hogy sem Dandolo, ki a házassági eseményt följegyezte, sem öt követő más krónikás, sem újabb oknyomozó olasz történetbúvár, Péter király velencei nemzetiségéről, vagy általán Otto doge fi- vagy nőgyermekéről, említést nem teszen, mi arra mutat, hogy a felől sem hagyomány, sem okleveli nyom ott nem találtatván, Péter származásáról nem Velence, hanem más ország történeti emlékei nyújthatnak felvilágosítást.

Thaly Kálmán l. t. felolvasta következő című értekezését: „A nagy-szombati harez 1704-ben.“

Február 22-én nyelv- és széptudományi osztály-egyszersmind összes ülés.

Joannovits György l. t. felolvasta székfoglaló értekezését ily cím alatt: „Némely újabb szó alkotásáról nyelvünkben.“

Fogarassy János r. t. felolvassa „Mongol tanulmányok“ című értekezése harmadik részét.

Hunfalvy Pál r. t. Scheicher Ágost külf. lev. tag dec. 7-én történt kora halálát jelenti s egyszersmind felhívja az akadémiát e kiténő tudós emlékének megújítására. Hunfalvy felkératik emlékbeszéd tartására.

KISFALUDY TÁRSASÁG.

(1868. nov.—1869. mart.)

A múlt év október havi ülésével végeztük volt be tudósításainkat a Kisfaludy-társaságról. Hadd folytassuk tovább. Azt hisszük, nem érdektelen olvasóink előtt. A Kisfaludy-társaság munkássága szűk anyagi körülményei s tagjainak nem egyenlő buzgalmű részvéte mellett is nem szűnik meg jótékonyan hatni szépirodalmunkra. Költői s aesthetikai pályadíjait meglehetősen siker koronázza. Tavaly a beszély elméletével gazdagította e nemben oly szegény irodalmunkat, az idén a bohózatos színmű elméletével. Az új- és ó-kori klasszikusok művészi fordítása egészen e társaság védszárnyai alá menekült. Tegnér Frithiof-mondája, mint pályanyertes mű, nem rég jelent meg Gyóry Vilmostól. A Nibelung-ének fordítása Szász Károlytól a társaság ösztönzése és anyagi segélye következtében vétetett munkába. Shakspeare fordítása derekasan foly. E mellett Molière két új művével a „Tudós nők“ és a „Misanthrop“ cziműekkel gazdagult egyaránt irodalom és színpad. De lássuk havi üléseit, melyek néha szintén igen méltánylandó törekvésekről tesznek bizonyosságot.

A múlt év nov. 25-én tartott ülésben Szigeti József tartotta székfoglalóját. Taggá választatásáért mondott köszönetében egyszersmind bevezetőleg kifejezi, hogy a színműirodalomban tett tapasztalataival kívánja tehetségét érvényesíteni, minélfogva egyelőre felolvassa „Toldi Miklós“ czimű három felvonásos színművének első felvonását. A mennyiben az első felvonásból ítélhetni, Szigeti egykép felhasználta Ilosvay hagyományait és Arany inventióit, de mindeniket saját drámai céljaihoz képest. Innen a jellemrajzban is eltérést tapasztalhatni. Például az öreg Toldyné itt egészen más mint Aranynál. Fog-e sikerülni e színmű, természetesen e mutatványból meg nem ítélhetni, azonban a Toldy-monda dramatizálásának gondolata méltánylatot érdemel. Nem ok nélkül jegyezte meg Horatius, hogy jobb ismert tárgyat dolgozni fel drámának, mint ismeretlent. Valóban az első esetben a költő alkotó erejét mind a meseszövéssben, mind jellemrajzban nagyon elősegítik az elődök tapasztalatai

és hagyományai. Igaz, az újdonság kíváncsiságának így nem tehet eleget a szerző, azonban az aesthetikai értelemben vett újnak nem a tárgyban kell rejleni, hanem a feldolgozásban.

A második felolvasás a F á b i á n G á b o r é volt, Lucretius „De rerum natura“ czimű tankölteményének fordításából. F á b i á n majdnem egész Lucretiust lefordította már s jeles műfordítóknak alkalmasint ez legsikerültebb fordítmánya. A IV-ik könyvből olvasott néhány részletet, melyek közül az utolsót ide igtatjuk:

Most, hogy az álom a nyugalmat mily módokon önti
 A tagokon el s oldja fel a gondoktól a keblet,
 910 Inkább széphangú, mint sok versben fogom adni,
 A hattyú szelid éneke is szebb, mintsem a darvak
 Lárházása, mi délről az ég felhőibe hallik,
 És te felém fordíts éles füleket s figyelő észet,
 Hogy ne tagadd adatim lehetőségét s az igaz szót
 915 Visszalökő érzettel tőlem válni ne kívánj,
 Bár a hibás te magad lennél, nem látva be tárgyam'.

Álom kezdődik, mikoron tagainkban a lélek
 Képessége megoszlott és részint kivetődött,
 Részint összeszorúltan mélyebb helyre huzódott,
 920 Mert a tagok széternyednek, szétfolytak ez által;
 S nincs kétség, miszerint a léleknek működése az érzés,
 A mely bennünk van, s mikor ezt lenyűgözte az álom,
 Himnünk kell, hogy lelkiünk megzavarodva van akkor
 És kivetődve, habár nem egészen, minthogy ekép a
 925 Test a halálnak örök hidegével lenne bevonva,
 S ekkor nem marad a lélekből rejtve a testben
 Semmi, miként rejtve a sok hamutól betakart tüz,
 A mitől újra fölélédhetne a testben az érzés,
 Mint a hogy a tolvaj szikrából emelkedik a láng.

930 De ez az új helyzet mint készül s mint lehető, hogy
 A lélek felháborodik s ellankad a test is,
 Megfejtém, csak a szót te ne hagyd a szélbe kiszórnom.

Elsőben: szükség a testnek kívül, azért, mert
 A szomszéd levegő szelítől érintve van, ettől
 935 Verdestetnie, döngettetnie sűrű ütéssel,
 Épen azért majdnem minden tárgy bőrrel is, avagy
 Kagylóval, kéreggel s héjjal van betakarva,
 S a lélekléknél a belrészt szinte ez a lég
 Verdesi, a mikor azt beszívják, meg kilehellik.

940 Hát mikor a test két felől így veretik s a csapások

- Apró kis lyukakon által végtére elérnek
 Testünk első részeihez, vagy az ős elemekhez:
 Lassanként tagaikban mintegy bomladozás lesz,
 Megzavarodván helyzete a test és meg a lélek
- 945 Magvainak, mi miatt egy lélek rész kinyomódik,
 Más rész meg befelé tartván, ott rejti magát el,
 És az izekben elszlott rész se' bir összekötödni
 Egymással, sem tenni a mozgást kölesönösen meg,
 Mert a természet gátot vet az egyesülésnek;
- 950 És így az érzés, mozgást változtatva, alászáll,
 S mert még nincs, mi duczolná mintegy a tagokat fel,
 Gyöngé lesz a test és mind ellankadnak az izmok;
 A két kar s szemhéj leesik s gyakran, ha lefekszünk,
 Térdünk bodzásodva rogyik s az erők feloszlanak.
- 955 Majd az evésre következik álm; mert mit a lég tesz,
 Azt teszi a táp is, mikoron az erekben elszlik
 Mindenüvé s aztán sokkal nehezebb az az alvás,
 Mit jóllakva, avagy fáradtan tévszsz; mivel ekkor
 Legtöbb mag háborg, megtörve a nagy működéstől;
- 960 Ennél fogva a léleknek lebukása a mélybe
 Szinte nagyobb leszen és bővebben szóratik is ki,
 Ugy mi belől van is, emyedtebb és oszladozottabb.
 És ki mi elvégzett dolgát jártatja eszében,
 Avagy a mely tárggyal bajlódtunk volt sokat eddig,
- 965 És a miatt elménket jobban megfeszítettük,
 Álmunkban is többnyire azt üzőgetni szokásunk.
 Ügyészek folytatnak ügyet, törvényt magyaráznak,
 Hadvezetők harcolnak s végeznek be esatákat,
 És a hajósok visznek háborut a viharokkal,
- 970 Én még im ezt teszem: egyre buvárokodom a nagy
 Természetben s fölfedezésim' adom honi nyelven.
 Más tudomány s művészet is így foglalja le többször
 Álom közt, ámitva az ember szellemi lényét;
 Úgy, kik több egymást követő nap' folytonosan el-
- 975 Jártak a játékokra, azoknál látni lehet, hogy
 Már mikor érzékek mindezt nem is élvezi többé,
 Akkor is elméjükben elég tág út maradott még,
 Mellyeken eljuthasson e tárgyak képe hozájok.
 És így több napon ált szemeknek előtte forognak
- 980 E tárgyak, mint hogy ha csak ébren létök alatt is
 Tánczosokat látnának lejtteni lágy tagaikkal

- S a cziperák húrain gyengéden zengedező dalt
 Élveznék füllel s még most is az akkori népet
 S a szinpad többféle díszét tündökleni látnák.
- 985 Illyen nagy befolyást okoz az, ki mit üz s mire hajtó,
 S hogy minemü tárgyakkal foglalkozni szokása
 Nemesak az embernek, de akármely állati lénynek.
 Ám ugyanis látható, hogy a jó ló, teste nyugodjék
 Bár álomban, azért izzadva zihál szakadatlan,
- 990 Mintha a pályadíjért küzködnék teljes erővel,
 Vagy megnyílnának neki álmában a sorompók.
 És a vadászebek is, szelíd álmuk közbe' gyakorta
 Száraikat rögtön rángatják, hangokat adnak
 Hirtelen, a levegőt orral sokszor szivogatják,
- 995 Mintha ugyancsak vadnak akadtak volna nyomára,
 S fölserkenvén gyakran üzőbe veszik hiu képét
 Szarvasnak vélvén, látják azt futni előttök,
 Míg eloszolt ábrándja után mindnyája kieszmél,
 A háznál tartott hízelgő fajta kutyák meg
- 1000 Hajszoznak s földről felszökve legott neki esnek,
 A mint holmi nem ismert arezot vettenek észre,
 És mennél számosb valamelyikben a maró mag,
 Annál inkább kell annak benn' dűlni, ha alszik.
 Több madarak szintén tova szállnak s szárnyaik által
- 1005 Felbolygatják rögtön az istenek erdeit éjjel,
 Hogyha szelíd alvásuk alatt ölyüket veszekedni
 S egymást üzés közt látnak repkedve csatázni.
 Szintugy az emberi elmék, mellyek nagyba működnek,
 Álomban is gyakran nagy dolgokba avatvák;
- 1010 Ostromol a ki király, foglylyá leszsz, szerte csatázik,
 Rivalgásra fakad, mint hogyha legott lenyakaznák;
 Sok végig harezol s fájdalmi közbe' nyögéssel
 S mintha kegyetlen oroszlán, vagy párducz foga rágná,
 Mindent szörnyü sikoltásokkal tölt be körösded;
- 1015 Sok meg nagyszerü dolgokról tart alva beszédet
 S a maga tettének leszen árulója gyakorta;
 Sok meghal; sok, mintha magas hegynek tetejéről
 Buknék a mélységbe alá, testével egészen
 Felriad és álmából, mint a tébolyodottak,
- 1020 Észre alig tér, úgy álthatja a háborodott test.
 És a szomjas meg, folyam, avagy szép körü forrás
 Mellé ül s az egész patakot bényeldesi majdnem;

A gyerekek gyakran a medencék s útezei kanták
 Mellett, álmukban, vélik fölemelni az inget,
 1025 És az egész test gyült szüredékét mind kieresztik,
 A mitől a Babylónica pompás fényben elázik.

A decz. 30-án tartott ülésben ismét egy új tag foglalta el székét: Keleti Gusztáv, a társaság festész tagja. Midőn a társaság 1866 elején újra alakítá alapszabályait, működési körébe vonta a zenét és a képzőművészetet is, ezen ágaknak különösen műbírálatára s a műbírálattal foglalkozó írókra terjesztve ki főleg figyelmen. Azon időben választatott meg a festészek sorából Keleti Gusztáv.

Székét egy saját szakját érdeklő kérdés fejtegetésével foglalta el. A közképtárakról értekezett, mint művelődési tényezőkről. Fejtegetésében végig tekintett a képzőművészetek újabbkori haladásának s jelen állásának egész terén. Főlenlité, hogy míg a művészeti kérdéseket tárgyzó irodalom ez újabb időben roppant nagyra nőtt, a művészeti productióban századunk tagadhatlanul messze maradt a XVI-ik század productiói mögött. Ennek egyik oka a művészeti műveltség hiánya a nagy közönségnél. A szép iránti érzék és előszeretet igen sokakban megvan, de ahhoz, hogy bizonyos főrekréseket méltányollhassunk, gyakran mélyre ható és hosszas tanulmány szükséges. A régi mesterek elrejtik szépségöket a futólagosan szemlélő előtt; csak azok előtt tárulnak föl egész nagyságukban, kik előkészülettel lépnek csarnokaikba. Ily előkészülettel, a műkritikai ismereteknek ily fejlettségével az élvező közönségből kevesen dicsekedhetnek, pedig ezeknek sokasága ösztönzi főleg a művészt s a művészetet. A közcsarnokok egyik főfontossága ebben fekszik; terjesztik a műismeretet, s művelik magát a művészt, kinek az ily közcsarnokok lételetől csaknem teljes existentiája, anyagi és szellemi érdekeinek összege függ. Maga a művészet pedig csaknem egyfontosságú a tudománynyal.

És ezért esik rosszúl --- végzi szavait az értelmező --- ama közképtár elvesztésére gondolnunk, mely az akadémia falai közt oly pompával van elhelyezve s melyről ez alkalommal bővebben nem is akar szólni, nehogy helyzetével --- midőn a társaság bizalmából e helyen először emel szót --- legkevésbbé is visszaéljen.

Utána Tóth Kálmán olvasta fel „Őszi idő“ című rövid lyrai költeményét.

A jelen év jan. 27-én tartott ülés csupán a pályázatok eldöntésével és tagválasztással foglalkozott. A bohózatos színmű elméletére kitűzött pályadíjt Dux Adolf értekezése nyerte el, a satyrai pályadíjt pedig a „Gavallér-politikusok“ című Szász Károlytól, s a „Nyeglék“ című Komócsy Józseftől dicsérettel említettett. Új tagokká választattak

P. Szathmáry Károly beszélyíró, Rákosi Jenő színműíró és műfordító, és Patterson Arthur, több magyar regény és beszély angol fordítója. A jövő évre csak egyetlen pályadíj tüzetett ki: kivántatik tanköltemény a költészetről, tekintettel főbb fajaira is; jutalom 50 arany.

Az ünnepélyes köz-ülés febr. 16-án tartatott az akadémia dísztermében. Toldy Ferencz alelnök a következő beszéddel nyitotta meg:

Nagy tekintetű gyülekezet!

Mai ünnepünk e szépirodalmi intézetnek nem egyedül szokott évi ünnepe, hanem egyszersmind a kegyeletes visszaemlékezés napja: mert ez évben telik be félszázada azon férfú időszakot alkotó föllépésének, kinek nevében harminczkét esztendő előtt egyesültünk volt a korán elhott munkásságának folytatására.

Az év, melynek emlékezetét önök előtt megújítani kívánom, e század tizenkilencedik éve.

Mely egészen más vala költészetünk akkor, mely más a nemzeti élet!

Hét éve tölt vala be annak, hogy a magyar törvényhozás szünetelt volt. De minek is hivatott volna az össze, mikor a hatalom a nélkül is kormányozhatott, s nemesak kormányozhatott, hanem, mi hatalmának föntartására a két főeszköz vala, a sereg folytonos kiegészítése s a tartására szükséges adó, másfelől a budgettelen ország jövedelmei, organumainak engedelmességénél fogva biztosítva voltak.

Az európai közbéke árnyékában megizmosodott absolutismus előtt vala másutt is minden politikai szabadságot; s ha van idő, melyre a magyar csak orczapírulással tekinthet vissza, az a bécsi és veronai congressusok közt lefolyt idő volt.

Az itt-ott föltünő erő és bátorság is elesüggedt vala az egyetemes önfelédő megadás közepett és szemben a diadalremény utópiájával.

Egyetlen menedéke a nemzeti léleknek, egyetlen tere a nemzeti tevékenységnek az irodalom. S míg az országnak és megyéknek kezeik kötve a szabadság és alkotmány védelmére: az író sereg más czélt tűzött ki a kornak szeretet, lelkesedés, munkásság tárgyaúl, mely szükséges alapja, föntartó támasza, s költőisítő zománca a szabadságnak is: az irodalom művelését.

A Kazinezy Ferencz által egy, kezdetben számra túlnyomó, állás és érdem által tekintélyes többség ellen viselt, de végre is diadalmasan kivívt nyelvújítási harc országtörténeti rangra emelkedett. Felköltötte hihetetlen mérvben a nemzet szellemi érdekelttségét, előkészítette a majdan-politikai téren is érvénykodó reformi szellemet, edzette a közbizodalmat e nyelv mindenre kész képessége iránt, melyben még a nyelv számos, buzgó tisztelői is sokáig, bár titkon kételkedének.

Tudósaink közül, kik, magyar érdekekben is, széltiben deák és német nyelven írtak vala, mind többen magyarul kezdenék dolgozni. Önálló munkák mind nagyobb számban s tudományos folyóiratok a nemzeti szellemnek a tudománnyal való frigyessülésétől tanúskodtak.

A költészet a század kezdete óta a legszebb virágzásnak indult vala: Kazinczy, Berzsenyi és Kölesey, több más jelesekkal, a lyrát, különösen ennek ó-klasszikai formáiban, meglepő szerencsével művelték, a nyelv rhythmikai természetét teljesen kifejtették, a költői dictiót az emelkedettség és nemesség addig ismeretlen fokára emelték. A nemzet fájdalomait és óhajtságait erélylyel s fenkölt lelkesedéssel, de a politikai ködök nyomása alatt nem ritkán félénken elburkolva, fejezte ki.

E költészet minden tökélye mellett korlátozott vala. Csak érzéseket dallott; e ragyogó tiszta cseppek a szív kis birodalmát tükrözték vissza: a világ színpadáról nem merészelt az levonni a leplet. Dráma, eposz, regény jelentéktelen kísérleteket látott csak; az első rendű erők által teljesen mellözve.

Buzgó hazafiak már 1790 óta igyekeztek a rég elnémult magyar játékszín ismét föléleszteni. Nem is a dráma érdekei lelkesítették őket: nekik a játékszín mindenekelőtt és fölött nyelvterjesztő intézet volt.

1819-ben egyike e nyelvterjesztő intézeteknek, a Fehérmegye által pártolt társaság jelent meg Pesten, s ezzel állt be a nagy fordulat költészetünkben is.

Mert nem a „Nap szüzei“ s „Az Indusok Angliában“, nem „Octávia“ és „Rolla halála“, s Kotzebue egyéb ily remekei, melyekből a föltámadt magyar színészet élődött vala, gerjesztették azon lángoló lelkesedést, mely ama társaság ismételt pesti szerepléseit műveltségtörténeti eseménynyé avatta a hazában, --- hanem azon költőnek, bár részben gyenge, vagy hibás művei, ki eltelve a művészetnek s nemzetének lelkes szeretetével, áthatva a vággytól, a magyar játékszín eredeti és nemzeti színiköltészet által életképessé tenni, s egyszersmind a nemzetet ez úton önbecsülésre és öntudatra ébreszteni --- Kisfaludy Károlynak színművei.

Urain! Ifjúságom zsenge korába érzem magamat visszahelyezve, s azon kor élő tanújaként szólok önök előtt. Midőn egyévi távollét után, 1819 szeptemberben Pestre visszatértem, új és meglepő dolgokról folyt a szó a színház-látogató körökben, melyek pedig nemcsak németekből, hanem magyarokból is állottak, hisz a német színház bérlői is azon időken magyar főurak voltak. Eladdig rendszerint jóakaró vagy gúnyos mosolylyal beszéltek vala azon magyar játékszíni kísérletekről, melyek időnként egy vagy más bálteremben — (szaláknak neveztük akkor) — föltűntek; még az akkor már boldogúlt rondella-színházról is némi szánozkodással hallattott az úgynevezett művelt körökben egy-egy szó, s a köz-

vélemény, igen kevés kivétellel, azt hitte, hogy a magyar ember nem színésznék, a magyar nyelv nem színpadra való; azt hitte, hogy, mert magyar dráma, azaz jóra való nincs, tehát nem is lehet: s biztosan állíthatom, hogy a magyarság buzgó barátjai közül is nem kevesen hazafiúi aggodalommal értesültek vala a pesti színház-bérlő gróf Brunszvik szándékáról, a fehérváriakat Pestvárosa nagy színpadán fölléptetni.

De a társaság jobb volt csakugyan elődeinél, s a közönség német része is oda módosította előbbi ítéletét, hogy idegen darabokban Thalia ez új papjai bizony gyengécskék, — de az eredeti, a nemzetiekben, tudniillik a melyekben őket a német színészekkel össze nem hasonlíthaták, csakugyan jók; a magyar nézők közül pedig a kényesebbek is remegő örömmel, az ifjúság zajos, tomboló, újjongó lelkesedéssel fogadták — a magyar dráma új apostolát. Egész Pest beszélt még a „Tatárok Magyarországon“ című szomorújáték május 3-án kivívott sikeréről, mely oly jelenetet idézett vala elő az előkelő színházban, milyenek az tanúja nem volt: a szemérmes költő nagy nehezen menekülhetett meg a színpadra vitel dicsőségétől; beszélt az „Ilka“ bucsú-előadásáról, melyben a társaság ismétli meghívata az örvendező Magyarország által hangosan követeltetett.

Nyár végén már magam is tanúja voltam, dobogó kebellemmel, a „Stibor vajda“ s „A kérők“ diadalmainak, melyek elsejével kezdődik voltakép a magyar komoly dráma, mint emezzel a magyar vígjáték. S e diadalok a következő évben is megjelent fehérváriak előadásain nemesak ismétlődtek, hanem, midőn hat nap alatt Kisfaludy Károlynak négy új darabja követte egymást, fokozódtak még; a közérdekeltség azokat német nyelven is üdvözölte Buda és Pest színpadain: a berögzött előítélet meg volt törve, bizodalom váltotta azt föl a magyar dráma és színészet fölvirágozhatása iránt; a nemzeti érzés, öntudat, büszkeség fölvilványozva, új táplálékot szítt e költészetből, és Kisfaludy — ki már nem csak az olvasó szoba magányában, holt betűkkel szólt az irodalom elszigetelt barátai lelkéhez, hanem a fővárosok s a vidék színpadairól egész gyülekezeteihez a hazafiaknak, a magyar vitézség és nagylelkűség lélekgyújtó példáival s a jelenítő művészet eszközeivel foglalva el szívet és szemeket, — egy új időszak megkezdőjeként üdvözöltetett, dicsőített.

Tisztelt gyülekezet! Nem földádom e megnyitó szózatomban Kisfaludy Károly fényes pályáját a maga teljességében szem elé állítani. Hosszas tárgyalást igényelne e félszázad előtt megindult gazdag, bár fájdalom, csak tizenkét évre terjedhetett munkásság részletesen méltányoló emlékezetének megújítása, s azon mélybeható, költészetünk bekövetkezett évtizedeire határozó befolyás fejtegetése, mely ma már nem egy emlékszónok, hanem a bíráló irodalomtörténésznek oly méltó tárgya lehet

csak. De annyit célomhoz képest hangsúlyoznom szabad, hogy számos, soknemű s általában jeles munkái által költészetünket mind tárgy, mind jellem és forma dolgában ő emelte ki azon korlátoltságából, melyben azt 1819-ben találta volt. Kitágította ennek határait; mert a lyra mellé odaállította a komoly drámát s a vígjátékot, a beszélyt s a regényt, szóval az összes tárgyas költészetet, s annak tartalmául ott a nemzet történelmét, itt annak társaséletét mutatta ki. --- Tárgy, fölfogás, előadás és nyelvénél fogva nemzetes költészetével kitöltötte azon hézagot, mely a fellépésekor uralkodott klasszikai költészet s az élet között tátongett. Mert száműzte költészetünkéből a görög isteneket, melyeknek addig, de csakis addig lehetett jogosultságuk költészetünkben, a míg a nemzet miveltsége is előkelőleg klasszikai volt, s míg gyér női olvasóink Himfyvel s a Regékkel beérték; s helyökbe saját házi isteneinket igtatta: hőseinket s fejlődmeinket, nőinket és népünket, s e népnek, színműveiben, beszélyeiben, dalaiban, alakjait, erkölceit, egész életét szintén a kifejezésig híven odaállítva, sőt bekeblezve költészetünkbe.

Ezen kevés szavakba foglalva Kisfaludy Károly pályájának epochalis jelentősége; én e dicső pálya megnyílásának félszázados emlékezetét kívántam ma megújítani.

E férfinak élő emléke vagyunk, tisztelt gyülekezet, mi, e társaság, mely szellemi alapítónk korán megszünt működését folytatva, kiszélesítve, a kor színvonalán főtartva, szépirodalmunk érdekeit fejtőleg s nemesítőleg képviselni tüztük ki földadásunkül.

Mikép haladtunk e pályán eddig, beszélük munkáink, vázolják számadó jelentéseink ez évenkénti ünnepélyes üléseinkben. Ezt adja elő legitt titkárunk a legközelebb múlt évről is; s midőn erre s egyéb mai előadásaink számára önök szíves részvételét kikérem, legyen szabad e rövid beszédet ismét és ismét a további anyagi pártolásért esdekléssel bezárnom.

Mert bár e részben is csak hálával lehetünk a hazafi közönség iránt, mintán átalakulásunk e nyolcz éve alatt, önként és szívesen alapítónk sorába lépő honleányaink és honfiaink száma immár a hétszázat meghaladja; s bár reméljük, hogy e szám befejezve nincs, befejezve nem lesz, míg hasznosan folytatjuk e pályát: hadd indítványozzam egy új módját is a pártolásnak!

Működésünk célja: a szépnek létesítése az irodalomban; kihez folyamodhatunk pártolásért rokonabb bizodalommal mint a nőkhöz, kik a szépet az életben létesítik, kik az élet szépe maga.

Ime tehát a nők járuljanak a szépnek általunk fölállított oltárához, csak némi áldozattal, életök legszebb perczében!

Azaz: tegye minden, a szépet kedvelő, magyar lelkű menyasszony, esküvője napján, filléréz ez oltárra, s ennek szent lángja, e Kisfaludy-fillérek által is táplálva, --- biztósítom a nemzetet --- fényesen fog lobogni a napok végeiglen.

A megnyitó beszédet Greguss titkári jelentése követte, mely hű képét nyújtja a társaság múlt évi működésének. Itt következik:

Tisztelt gyülekezet!

Mai programmunkra nagyterjedelmű s még nagyobb érdekű előadások levén kitűzve, nemcsak elegendő időt, hanem elegendő figyelmi éberséget is kell számunkra fentartanom, azért mindössze néhány percznyi keretbe szorítom hivatalos jelentésemet. Pedig ez nem épen könnyű feladat, mert igaz ugyan, hogy ha széptani és szépirodalmi haladásunkról általában kellene szólnom: a lefolyt évvel röviden végezhetnék, a mennyiben a politikai gyármunkásság széngőze a levegőt a múzsák hiveire nézve fojtóvá tette; igaz azonban az is, hogy a széngöz csak a levegő alsóbb rétegeit járja át, s csak a lentebb színvonalon mozgó életet öli el, míg a magasabbra termetteknek, az emelkedettebb lényeknek ártani nem képes. És büszke örömmel mondhatom, hogy a nyomatékosabb, fontosabb mozzanatok a magyar széptan és szépirodalom mezéjén, melyek ezuttal jelezendők volnának, szinte kivétel nélkül a Kisfaludy-társaság indításából, sőt nagyobbára saját tagjaitól származnak. De az idő szűkre van szabva, nem bocsátkozhatom a műnek részletesebb jellemzésébe, meg kell elégednem egyszerű eslorolásukkal.

Ime a Kisfaludy-társaság szellemi munkássága a lefolyt év alatt:

Széptani kérdéseket fejtegettek: Bartalus István (A magyar zene történelméből), Greguss Gyula (Határkérdések a szép- és természettudomány között), Györy Vilmos (Franzén, Tegnér és Runeberg svéd költők ismertetése), Horváth Mihály (Miért meddő korunkban a művészet, s a történetírás miért gazdag remekművekben?) Keleti Gusztáv (A közképtárak, mint művelődési tényezők), Zichy Antal (A szónoklatról).

Költői műveket nyújtottak --- eredetiben: Abonyi Lajos („Egy név, mely tart mától holnapig“, beszély), Szász Károly („Egy nő emlékezete“ s „Egy kis leánykának“, lyrai versek), Szigeti József („Toldy Miklós“ színműből), Tóth Kálmán („Őszi idő“, lyrai vers) s Zichy A.; --- műfordításban: Arany László („A tudós nők“ Moliéretől), Fábrián Gábor (Lucretius tankölteménye), Léway József („V. Henrik“ Shakespeare-től), Szász Károly („A misantrop“ Moliéretől, „Romeo és

Julia“ Shakespeare-től, s a „Nibelungok“, Tarkányi Béla (Klopstock „Messiása“).

E műfordításokhoz járúlnak még, a melyeket részint egyszerű bemutatás, részint kiadás végett olyan írók adtak be, kik a Kisfaludy-társaságnak nem tagjai, nevezetesen Balázs Sándor ur (Thakeray vig elbeszélései), Barna Nándor ur (Finn virágok), Fincziczky Mihály ur (Orosz népdalok), Lőrinczy Zsigmond ur („VI. Henrik“ Shakespeare-től), Náráy Antal („Romeo és Julia“ Shakespeare-től), Rhokel János ur (Ovid „Metamorphosis“-aiból), Veress Ignác ur (Aristophanes három vigjátéka: a „Békák“, „Felhők“, „Lovagok“).

A tagok elősorolt munkálatai közül csak székfoglaló nyolcz fordul elő, mit azért emelek ki, mert ekkora számot eddig társaságunk egyik éve sem tüntet föl.

Ily élénk munkálkodás mellett a Kisfaludy-társaság tavaly mégis csak három kötetet bocsátott közre az alapítók számára: „Évnapjai“ új folyamának első kötetét, a pártolók részére pedig Tegnér „Frithiof“-ját Györy Vilmos, és Feuillet „Szibill“-jét Concha Győző fordításában. E kellemetlen körülmény oka egy nemzetgazdasági deficitben rejlik, mely azonban maga egy másik és pedig örvendetes körülménynek okozata. Összes közéletünk nagy föllendülése következtében ugyanis a politikai irodalom olyan pezsgésnek indult, a munka nyomdáinkban oly szerfölött s oly hirtelen megszorodott, hogy a munkaerőnek egyszerre hirtelen lett, s a szó szoros értelmében új szedő-nemzedék mesterséges neveléséről kell gondoskodni, hogy a sajtó a toll mögött el ne maradjon.

Tisztelt alapítóink s pártolóink megnyugtatóra azonban kijelenthetem, hogy az „Élvlapok“ a mai napig terjedőleg meg vannak szerkesztve, II-ik kötetök egy pár hét alatt megjelenik, s hiszem, hogy ez év folytán valamennyi hátralévő is; a pártolók 1867—8-ik évi könyvilletményei közül Vachott Sándor versei, Pákh Albert szépirodalmi munkái s a „Nibelungok“ sajtó alatt vannak; Moliére fennmlített két vigjátéka pedig kis idő múlva szintén sajtó alá kerül. Shakespeare-ből is remélünk egy pár kötetet ismét közrebocsáthatni; az orosz népdalok, a finn virágok gyűjteménye hihetőleg, Bartalus „Magyar Orpheus“-a pedig bizonyosan meg fog jelenni.

Társaságunk irodalmi működése e szerint folyton emelkedő haladást tanúsít, s hogy e haladás ezentúl sem fog csökkenni, sőt inkább növekedni, annak biztosítékát, maga eddigi haladó iránya mellett, az irodalom barátja megleli azon körülményben is, hogy társaságunk új meg új tényezőket vesz föl keblébe, s így évenként megifjúlt erővel folytatja munkáját. Ez idén belső tagjai közé Rákosi Jenőt és P. Szathmáry Károlyt, külső tagjának pedig Patterson Arthur urat választotta meg.

Hogy pedig a közönség szintén meg nem szűnik társaságunkat méltányolni s anyagi támogatásaival előmozdítani, hogy azon centrifugális hajlamot, mely a magyar társadalomnak a politikai téren oly kiváló sajátja, a tudomány és művészet világában éppen nem érvényesíti: annak újabb biztató jelei azon alapítványok, melyek a múlt év időközében a Kisfaludy-társaság részére történtek. Alapítóink sorába állottak ugyanis: néhai Daray Imre ur 500 frtnyi hagyománnyal, Szentiványi Károly ur 150, Buda Imre, Csepely Sándor, Halász Gedeon, ifj. Hollósy Károly, Horváth Mihály, Kenessey Kálmán, Kolozsváry Miklós, László Antal, Mandl Mór, Markusovszky J., Köhalmi Németh Lajos és Szőke István urak 100--100 forinttal, mi által a társaság alaptőkéje közel két ezer frttal öregbedett, s tetteges vagyona 1868. évi dec. utolsó napján 32,868 fra rugott.

E helyen illik megemlékeznem a kegyelet azon adományairól is, melyek Kisfaludy Károly síremléke megújítására folytak be, s melyekhez a nemzeti színház intendansa Radnótfáy Sámuel úr egy jótékony előadás jövedelméből 100, Zichy Antal társunk pedig --- főképen az országgyűlés tagjai között gyűjtött 130 frttal járult.

Emyiből áll, nagyjában, múlt évi sikerünk, anyagi és szellemi gyarapodásunk. Fájdalom, minden örvendetes tüneményekre szomorúan borúl egy sötét fátyol: az elköltözött Tompa Mihály emléke († július 30-kán 1868.) De én hallgatok a dicsőültről és hivatottabbnak engedem át e széket, hogy képét önöknek bemutassa.

Ez után Vadnay Károly lépett a szószékre s felolvasta Lévay József emlékbeszédét Tompa Mihály fölött.

„A Tompa-család — úgymond a bevezetés után — rég idő óta Borsodvármegye Igriczi helységében otthonos. Egyszerű, mezei, szegény emberek, kiknek se hirök, se igényök nem terjedt túl falujok szűk határán. Mondják, hogy eleik Erdélyből a székely földről származtak ki Magyarországra, s ők magok is régi nemes család ivadékai. — Tompa György két fia: István és Mihály közül ez utóbbi, mesterségre szánván magát, elvándorolt Igriczből, s vándorlása közben Rima-Szombatba vetődvén, ott kelt egybe, lihetőleg az önállóságra minden biztosh kilátások nélkül, Bárdos Zsuzsánnával. E házasságból Rima-Szombatban látta meg a napot először a mi Tompa Mihályunk 1817 szeptember 28-án, — s míg nélkülözések közt ringatta bölcsőjét a jámbor szegénység s örzötte a szerető édes anya éber gondossága, láttatlanul repkedtek körülte s örömmel üdvözölték őt a műzsák, a költészet bájos tünderei. — A szerető édes anya azonban csakhamar sírba szállt, s az alig egy pár éves kis fiú, a ki idők múltával önmaga énekl:

Megértem én korán az árvaságot,
Mint gyöngé hajtas a nyárnak hevén,
A szenvedést korán megösmerém,

szegény nagyapjához vitették Igricizibe, a család régi fészkébe.

„Itt élte át a félig árva Tompa a gyermekkor ártatlan éveit; itt ismerkedett meg a falusi iskolában a tudományok legelső elemeivel, itt az élet első nélkülözéseivel. A kies Borsod e gyönyörű sík földje, melyre dúsan hinté áldását és szépségét a jó természet, vonzólag hatott a gyermek fogékony lelkére. A falut környező árnyas erdők és ligetek, a közelben elterülő tavak és nádasok, a piros kalászszal hullámzó rónaság s a távolban a szelid Bükkhegység kéklő halmai, korán fölébreszték benne a természethez való azon erős ragaszkodást, mely szívében élte fogtyáig kitörülhetlenül megmaradt, s költészetének egyik kiváló forrása és bámulatosan fénylő sajátja lőn. Itt, a romlatlan tiszta magyar nép kebelén, vált vérévé bizonynyal az a minden idegenségtől ment, tősgyökeres magyar nyelv is, melynek erejét, zamatját költeményeiben élveznünk oly jól esik.

„Falusi tanítója --- Bihary György --- korán fölismerete a fejlődő gyermek kiváló tehetségeit, s az ő közbenjárása következtén Tompa, az Igriciziben lakó Szentimrey család jóvoltából, a sáros-pataki főiskola növendékei közé soroztathaték. Ott futotta meg iskolai pályakörét folytonos nélkülözések között, túrve, nyomorogva. „Multa tulit, fecitque puer, sudavit et alsit.“ De sivár helyzete hideg légkörében csakhamar érezni kezdé ama „szent tűz“ jótékony melegét, mely elesügedni sohasem engedte; érezni kezdé, hogy „isten lakozik keblében“, s midőn az elhagyatottság és szeretetlenség tövisei közt tán arra unszolta a néma fájdalom, hogy az emberekben ne barátait; hanem zsarnokait tekintse: mosolygóbb ég alá ragadták lelkét s virággal hintették útján a töviseket a költészet gyöngéd újjai.

„Nem volt szorgalmas iskolajáró, de azért mindig a legkittünőbb tanuló volt, s egyik tanítójának a korhoz nem illő méltatlan bánása okozta főleg, hogy Tompa egy évre kiszakasztá magát tanulói pályaköréből, s néptanítová lőn Fehérmegyében, Sár-Bogárdon. --- Egy év múlva azonban ismét visszakerült Patakra, folytatta tanulmányait s az egyházi tudományok mellett a jogtant is hallgatta. --- Már ekkor, sőt még előbb, nemesak az iskolai ifjúság önképző körében, hanem terjedtebb körökben is magára vonta költeményeivel a figyelmet. Az ízlés nemesítésében, az irodalmi komoly törekvések megbírálása és serkentésében amyi érdemeket szerzett folyóirat: az Athenaeum, 1841 óta közle tőle verseket, melyek a tartalmas erőteljesség és elevenség, az előadási csín és szabatosság miatt Bajza és Vörösmarty méltánylatában s buzdi-

tásában részesültek; úgy hogy Tompa, már az iskola falai között, elismert tehetségű s nagyreményekre jogosító költőnek tekintették. --- Tanuló korában szövődött ismeretsége Zemplénmegyében a már ekkor nyilvánosan szereplő szellemdús Kazinczy Gáborral, s az ő nála jóval korosabb, de mindig ifjú kedélyű költő Szemere Miklóssal, mely utóbbinak nyájas, lekötelező barátsága, ifjúkori emlékkincse maradt mind a sirig.

„Sáros-Pataktól 1845-ben vett búcsut s Eperjesre költözött nevelőnek, hol Kerényi és Petőfi személyes barátsága s költői versenye tette emlékezetessé rövid idejű tartózkodását. Még abban az évben Pestre jött előkészülni az ügyvédi pályára, melyet azonban már eleve nem látszék komolyan életpályául választani, s csak az ő költői kedélyével, sorsával és előzményeivel öszhangzólag munkált a gondviselés, midőn a nagyvilág küszöbén ekként önmagában álló ifjút, szülőmegyéje --- Gömör egy kisdud protesztáns községe, Beje, 1846-ban papjának választotta. Habozás nélkül elfogadta a meghívást s ezzel belépett azon egyszerű, fénytelen, de áldásos eredményű munkakörbe, melynek hív szolgálatában tölt el élete, a költészet és tudományok szakadatlan művelésével. Bejéről pár év múlva (1849) Kelemérbe, majd innen, miután egy művelt s áldott lelkű, szelid ifjú nőben Zsoldos Emiliában, élete boldogítóját, nyugtalanító heve nyájas mérséklőjét s földi léte valódi örangyalát fűzte karjára, (1849 máj. 1.) a kényelmesebb ellátást biztosító hanvai egyházba költözött át (1851), melynek kebeléből aztán csak a halál szakasztotta ki.“

Itt Léway a magyar költészetet jellemezvén Tompa föllépte előtt, így folytatja:

„A pataki iskola tanulója volt még, bár ismeretes költő már, midőn a nép ajkán szállongó mondákra és regékre fordult figyelme, s gondos utánjárással összeszedve azoknak még fenlevő maradványait, ama bájos költői művekbe foglalta, melyeknek gyűjteménye 1846-ban Pesten jelent meg, — ugyanott a következő évben látván világot verseinek első füzetete is. --- Ha soha egyebet nem ír, magok e népregék állandóan fentartanak Tompa nevét irodalmunkban. Erőtéljes jellemzése, a megragadó természetű képek, melyeket oly dús, oly ragyogó színpompával s mégis az aprólékosságig hiven tudott elénk állítani s általában az egész gyűjtemény műbecse, igaz értékű kincsekké teszik nekünk e költeményeket.

„Ha szorosb értelemben vett lyráját tekintjük, nem találjuk ugyan verseiben Petőfi lángszellemének rohamos, szenvedélyes fentröpkedését és változatosságát; nem Arany mélységét s nyugodtan alakító vésője művészi hatalmát: de megragad bennünket a képzelet elevensége, az eszmék gazdagsága és nemessége, a szerkezet szabatosága s a megtisztult,

tüsgyökeres magyar nyelv zengzetessége. Át meg áthatja költészetét már ekkor is a természet forró szeretete, mely gyermekévei óta csak növekedett szívében, s emeli hathatóságát az a bibliai zamat, mely később még inkább felöltö sajátjává lőn. Mert miként maga vallja :

Lant és biblia! e két szent barát
Karján ringatta boldogan magát.

„S valamint, isten után, önerejének köszönte emelkedését, egész sorsát és helyzetét, úgy költészetében is mindent csak önmagából merített. Idegenek utánzása, avagy csak hatása is, egy költőnkön sem látszik kevésbé, mint rajta, minek természetes eredménye azon felöltő jelenség, hogy számos kötetre menő versgyűjteményében idegen nyelvből egyetlen egy fordított darab sem található. S hogy azt mondjam, a mi Tompa költeményeinek legfőbb és méltó dicsérete, bátran állíthatni, miként azokat ép oly bizvást nyújthatod az anya, mint serdülő lánykája kezébe, ép úgy az ifjunak, mint a tapasztalt férfinak : mindnyájan zavartalan, tiszta örömmel s nemesbülő érzettel fogják azokat olvasni, élvezni.

„Azon évben, midőn Arany János, fényes tüneményként, társaságunk kebelében „Toldi“-jával megjelent, melynek dicsőítésére Petőfi büszke lantja is megzendült, az 1847-dik évben, Tompa is versenyzett „Szuhay Mátyás“ című költői beszélyével, s nemesak dicsérő méltánylatot, hanem a társaság tagjai közé fölvétetést is nyert. Ámde e körben az ő munkás részvételének s magának e társaság működésének, sőt fenállhatásának is gátat vetettek az 1848-ki végzetes események. Fegyverzaj közé vegyültek a muzsák, és Tompa nemesak lantjával sietett a fenyegetett haza védelmére, hanem hivatalával is. Megyéje önkéntes harcossaihoz csatlakozva, elhagyta még akkor magános tűzhegyét s mint táborig lelkész vett részt a lajthai táborozásban. A nemzet elbukott a dicső, de aránytalanná vált küzdelemben. Elnémultak s hazájokban is hontalan bujdosókká lettek a nép vezérei, bölsesei és költői. A holtak nem panaszkodtak, az élők panaszkönyűit pedig vigasz nélkül látta peregni a haragos ég.

„Tompanak már természettől búsongásra hajló kedélye még inkább elborult és megroskadt e nemzeti csapás súlya alatt. Egyháza csendes kikötőjébe vonulva nézte a haza romlását, süllyedését; míg nem, mint a tetszhalott ébredését jelző első lélegzések, mint a téli zord vidék patalkja, mely a jégboríték alatt is életet hirdetve esörgedez, hangot adni kezdenek a nemzet irói, költői. S Tompa az elsők között. Most vált igazán jóltevőjévé a természet iránt való erős vonzódása; most fokozott vágygyal síthetett annak üdítő keblére, enyhülni, feledni. Méhese és kerteskéje volt a menhely, hová legörömostebb menekült. S e napokban alkotta „Regéit, beszélyeit.“ Társalgott a virágokkal, meglopta ál-

mukat, meglekésíté létüket s „Virágregéiben“ fényes szüleményeit állítá elő a költői képzelet szeszélyes játékának.

„Azonban a hazafiság érzelmei is gyakrabban szólnak ezentúl dalai-ban. Mély fájdalommal mereng a nagyszerű romok felett. Mélán könyezve tekint végig az alföld pusztáján, képzelődése kedves mulatóhelyén, melyen majd, az idegen települők jöttére, kialszik a pásztortűz, elhal a fu-rulyaszó s elvész a puszta vadon költészete. Keserű érzelmek között izen bujdosóinknak a gólyamadártól:

„Mondd meg nekik, hogy pusztulunk, vesziünk,
S mint oldott kéve, széthull nemzetünk;
Neked két hazát adott végzeted,
Nekünk csak egy volt, az is elveszett.“

„De a hazafiúi fájdalom ily méla búsongása mellett, a kitarás és remény erőteljes hangjait is pengeti lantján, most nyíltan, saját nevén nevezve az eszmét, midőn a körülmények engedték; majd --- s gyakrabban --- képek alá rejtve, körülírva, hogy csak azok értsék voltaképen, a kik érzik is, s hogy tanúságot tegyen a jövőnek egy nehéz korszakról, melyben csak képes beszéd által nyilatkozhatott a honszeretet fájdalma. --- „A fogoly“, „A madár fiaihoz“, „A gályarab fohász“, „Az új Simeon“, „A pusztuló erdő“, mind megannyi erőteljes bizonyossága a költői képek alá rejtett hazafiúi érzelmenek; míg nyílt őszinteséggel hirdeti fennszárnyaló eszméit s intéseit többek közt az akadémia által koszorúzott „Kazinezy Ferencz emlékezete“, s a gróf „Mikó Imréhez“ intézett hatalmas episztola.

„Ama napok szabadságtípró szeszélye hozta magával, hogy Tompa költészete sem kerülhette ki a hatalom éber örködését s a csöndes elvonúltságban élő költő a „Gólyához“ írott verseért Kassára idéztetvén, ott huzamosb ideig zaklató vizsgálat alatt tartatott, sőt egyházi hivatalának elvesztése is kilátásba helyeztetett.

„Ő mint lyrai költő, kivált a forradalom utáni időszak költője. Húsz évi nemzeti szenvedésünk korszakának fájdalmai és reményei, önbizalma és küzdései, egy költőnkél sem tükröződnek oly hiven és gyakran, oly művészig és mélyrehatón, mint Tompánál, úgy hogy az ő költészete valóban ama gyászos kor meg nem hamisított rajzául s versei a nemzet életerének akkori igaz lüktetéséül tekinthetők.

„S nemcsak a költészet mezején fejtett ki eredménydús munkásságot: egyházi hivatala körében is hű munkása volt a jó, igaz és szép eszméinek s becses művekkel gazdagította irodalmunkat. „Egyházi beszédei“, „Halotti emlékbeszédei“, valamint „Olajág“ című buzgó elmélkedései, a legjobb termékek közé tartoznak irodalmunk ez ágában. Erős, meggyőző okoskodás, szívhez szóló benső ihlet, egyszerű-

ség és világosság tündöklik azokban, átmelegítve a költői lélek bübájától, idomítva a mesteri kéz alkotó erejétől.

„Midőn egy egész lényünket átrendítő csapás súlya nehezült már ránk, azután az élet könnyebbeknek látszó szenvedései is földre tipornak lassanként. Tompa t lelke mélyén érinték a hazai gyászeseemények, melyeket nyomon követték megrendült egészségének gyakori változásai s érzékenyen sujtó családi veszteségek. Gyermeksége óta önjerejére utálva, s kiizdelmek között növekedve s emelkedve, érzelemben gazdag szíve annál erősebb vágygyal kereste líu rokonfelét, minél mélyebben érezte, hogy az életben egyedül áll, kereste a családélet nyugalmas tűzhelyét s e vágnak költeményeiben is élénk kifejezést ád. Mindjárt papi hivatala kezdetén (1846. dec. 24.) írja egyik szép költői levelében:

„Midőn estennen megtérvén haza,
Nem fogad váró lény meleg szava, —
Vagy fénvirasztok csendes éjszakán,
S nincs más velem, csak a késő magány,
Megvallom, ekkor úgy fáj valami,
Annyit szeretnék, tudnék mondani —
A családélet boldog keble ez,
Melyért borongva lelkem epedez.“

„Ámde a ki mélyen szeret, mély fájdalmakra is készen álljon. A szeretet nemesak örömet ígér, hanem szenvedésre is kötelez. Tompa megtalálta a családélet ohajtott boldogságát; de annak édessége mellett nem mindig bírta önmegadással ürítgetni az ottan-ottan kikerülhetlen üzőmpoharat. Az áldozatosság soha nem nyugvó aggodalmával örködött szerettei fölött; de a sors vészei ellen megóvni őtet még sem állhatott hatalmában. Első szülöttjüket csecsemő korában veszíték el. A második fiúcska, kinek létezésében családi végreményét kellett helyeznie, ama serdülő korban ragadtaték ki karjaik közül, midőn a gyermeki ébredező értelem és beszédes ajak leginkább le szokta bilincselni a szülei szeretet és ragaszkodás érzelmeit. Egy kisded sirhalom, --- most már a költőnek is nyughelye, --- domborúl a többiek között a hanvai temetőben; sírkövén az öt éves fiúcska neve s a név alatt e bibliai mondat: „a virág, mihelyt kinyílik, leszakasztatik és elmúlik, mint az árnyék.“ E sirhalom Tompa szenvedéseiből emelkedett. Az ehhez kötött fájdalmat soha ki nem heverte. Hordozta gyógyíthatlan sebé, mint belsejébe tört nyilvasat az erdők vadja. Apa és anya éveikig nem említék maguk között a sirba szállt kis fiú nevét, nem mintha feledni akarták volna, mert hiszen naponta látogatott nyughelyét egy jól ápolt rózsás kerteskévé alakították, hanem szótlanul akartak elmélyedni szívök titkon táplált keservében. A testileg is szenvedő költő borongva látta és érezte, mint veszi vissza tőle az irigy sors a kincseket, melyeket jobb napokban mintegy kárpótlásul adott vala. Nem talált többé állandó vigaszt a költészetben, enyhületet a vallás és

bölesészet nyugtatásaiban. Évek múlva, sőt utolsó emlékezésciben is vissza-visszatért lelke e siralomhoz, melynek virágaira el nem enyésző gyászfátyolt borított az ő fájdalma.

„Mégfoghatlan volna előttünk e tünemény egy férfúnál, kiben az élet terhének nyugodt viselésére szilárdságot keresünk, --- a vallás és költészet fölcent szolgálójánál, kinek szellemét és érzéseit a köznapi szenvedések bármely hullámai között is fölemelkedetteknek gondoljuk: ha figyelembe nem vesszük Tompa subjectivitását, a test szervezetében rejlő egyéni okokat, a fájdalmaakra, úgy szólván, előkészített voltát, s elvonult falusi helyzetét, mely őt élményeivel, fájdalmaival elmélyedésre, contemplációra útasította. Aztán végre is egyéniségünk alkotó elemein, alapjain változtatni nem áll hatalmunkban s egy vékony tör ép úgy öl, ha gyökerén találja az életet, mint egy halálos golyó.

„Ezekhez járult veszélyes szembaja, mely éveken át szemévelága elvesztésének aggodalmával zaklatta, fárasztotta; pedig ez csak előjele volt amaz életelő vésznek, melyet később sorvadásnak tartott önmaga, de melyben Bécs egyik nagyhirű orvosa szívtágulást ismert föl és jelentett ki nékie. E pillanattól fogva menthetlenül elveszettnek hitte magát. Erősen hitte, hogy életéből már csak hónapok vagy napok vannak hátra, s közel halála ellen nincs többé gyógyszer a földön. Egy elítélt zaklatottságával hordozta mindinkább növekvő kinjait, s e töprengés, e soha nem szűnő nyugtalanság még gyorsabban fölemészteni segített életerejét. Kereste az enyhet és szabadulást a gyógyszerekben s az emberi tudomány tanácsaiban; de hogy valóban megszabadul, soha se hitte s e tekintetben a vigasztalás és remény biztató képei, melyekkel barátai s ismerősei olykor felé fordultak, csak keserítőleg hatottak beteg kedélyére.“

Tompa végnapjait, beszéde befejezése előtt, így rajzolja Lévay :

„Az utolsó egy pár év, lassú, kínos haldoklás Tompa életében. 1865 végén „beteg szobájából hallgatta már a polgári ünnep vig zaját,“ melylyel új átalakulásához készült a bilincseiből kibontakozó nemzet s egy gyönyörű ódában („Novemberben“) ad kifejezést a haza sorsa fölött aggódó honszerelmének. Mint a vándor madár, mely az ősi hervadt vidékről kiesebb tájakra, enyhébb s derültebb ég alá készül, oly nyugtalansággal kezdett bontakozni a földi lét korlátai közül. Még sajtó alá rendezi s kiadja versei legújabb fizetét, majd az „Olajáगत“ és „Virág-regéit“ --- amazt egy mély érzelmű búcsú-költeménynyel nőjének ajánlva; még elzengi (1867. őszén) s ismét „kedves nőjének“ ajánlja utolsó verseit, azon mélyen meglátó három elégiát, melyekben az ösztől s az élettől végbúcsút veszen :

„Mít keresnél, mért mulatnál
Oh én lelkem! e romoknál?
Fölfelé csak, fölfelé!“

azontúl elnémul a lant, meglankad a munkás kéz, és a költő szemlátomást hanyatlik sirja felé.

„Az akadémia, mely 1858-ban választá őt kebelébe, a mult év tavaszán 200 aranyos nagy jutalmával koszorúzza, mely csaknem úgy érkezik hozzá, mint a haldokló Tasso homlokára az elkésett babér; de jóltevőleg deríti mégis élte alkonyát s áldólag fordul felé ez általa múzsák végső mosolya.

„És hanyatlása nem a gyökerén sínylő növény lassú, nyugodt hervadása volt többé. Zaklató, heves fájdalmak, izgató kinok, melyek a feldúlt szívből indulva, megújuló rohammal gyötrék egész idegrendszerét. Mohó sietséggel, mint kinek napjai, sőt percei meg vannak számlálva, igyekezett rendezni irodalmi és családi ügyeit. Arczképét, búcsúsorait küldözgeté végemléküül ismerőseinek, barátainak s üdítőleg hatott rá egy-egy rövid levélke, melyet tisztelt, szeretett embereitől válaszul, vigaszul nyert.

„Igy hányatva az erejét összezúzó gyötrelmek között, melyek sem állni, sem ülni, sem aludni, sem ébren lenni, sőt gondolkozni sem engedték, nem egyszer ragadták meg a kétségbeesés karjai, s rémitő képekkel kinozták beteg képzelődését. Hála a gondviselésnek! hogy végre is győzött a szegény szenvedő háborgásain a keresztyéni önmegadás és csodatevő szeretet. Őrangyalként, meg nem roskadó erővel virasztott és örködött mellette gyöngye hitvese. Mint egy jóságos, szelid nemtő kísérté el szíve rokonfelét a menny kapujáig s ápoló kebeléről szállt föl a végsőhaj is, melylyel (1868. jul. 30) szabad szárnyon, égiek közé emelkedett a költő szelleme.“

Az ülés többi tárgyait a következő fölolvasások képezték: „Az öreg karszék“ lyrai költemény Szász Károlytól, fölolvasta Gyulai Pál; továbbá Horváth Mihály „Zrinyi Ilona“ című kitünő történelmi rajza, fölolvasva a szerzőtől. Végül Szigeti József olvasta föl Szász Károly „Gavallér politikusok“ című jutalmazott satyráját, melyet a közönség kiváló tetszéssel fogadott.

AZ ÁLLAMI SZÁMVITEL ÉS AZ ÁLLAMHÁZTARTÁS ELLENŐRZÉSE.

~~~~~
NEGYEDIK KÖZLEMÉNY.*)

P O R O S Z O R S Z Á G.

Források: Entwurf eines Gesetzes betreffend die Einrichtung und Befugnisse der Oberrechnungskammer. A képviselőház 1862. évi iratai közt a 9. sz. melléklet. — Bericht der XI. Kommission über den Gesetz-Entwurf betreffend die Einrichtung und Befugnisse der Oberrechnungskammer. U. o. a 87 sz. melléklet. — Geschäfts-Anweisung für die Kreis-Steuer-Einnehmer. Berlin, 1856, febr. 18. — Instruktion für die Oberrechnungskammer. Berlin 18. December 1824. — Instruktion der Oberrechnungskammer von 27 Dec. 1834; vom 22 Novemb. 1843; Regulativ dto 18 Januar 1836. — Útasítások a főszámszék részére, 1851 april 9-éről, 1853 julius 6-ról, 1854 deczember 20-ról, 1860 deczember 22-ről, 1853 julius 11-ről. — Die geschichtliche Entwicklung der ämtlichen Statistik der preussischen Staates. Berlin, 1863. — Die Statistik im Dienste der Verwaltung, Berlin, 1863. — Reisekosten Regulativ für die königl. preuss. Staatsbeamten und für die Armee. Berlin, 1850. — Reglement über die Geldverpflegung der Truppen im Frieden. Berlin, 1853. — Reglement über das Kassen-Wesen bei den Truppen. Berlin, 1841. — Reglement für die königl. Staats-Schulden Tilgung-Kasse. Berlin, 1845. — Geschäfts-Anweisung für die königl. Kontrolle der Staats-papiere Berlin, 1847. — Pensions-Reglement für die Civilbeamte. Berlin. 1857. — Das Patent und Reglement für die königl. preuss. allgem. Witwen-Verpflegungs-Anstalt. Berlin, 1864.

A számviteli szolgálat egyáltalában nem mutat lényeges és elvi eltéréseket a különböző államokban, minthogy elvégre is

---

*) Az első közleményt lásd a közelebbi füzetekben.
Budapesti Szemle XIII. Köt.

csak számviteli szabályokon alapúlhat. Csak a fő egybeállításokban, a gyűjtött adatok egyetemes könyvezésében mutatkozik eltérés és pedig két főirányban, a mint a régiebb kameralis vagy pedig a kereskedelmi könyvvitel módja használtatik. Az adatok gyűjtésére nézve főleg a pénzügyi igazgatás alakzata és az állami pénztárak szervezete van befolyással.

Mielőtt azonban a pénztári és számviteli szolgálatot, a mint az Poroszországban van, részletesen ismertetném, néhány sorban a porosz főszámvevőszék fejlődésének mozzanatait kívánom adni.

A források, a melyekből ez ismertetést merítem, azon bő anyag, a melyet a es. k. legfőbb számvevőszék megbízottja gyűjtött, midőn a porosz számviteli és ellenőrzési szolgálat tanulmányozására hivatalosan kiküldetett. A porosz kormány a legnagyobb készséggel szolgáltatta át az összes szabályzatokat, törvényeket, mintákat és kimutatásokat, mely gazdag gyűjteményhez még a főszámvevőszék szervezetére vonatkozó kamarabeli tárgyalások is járúlnak. A bécsi es. k. főszámvevőszék ezen összes hivatalos és eredeti tárgyiiratokat a legnagyobb előzékenységgel bocsátá rendelkezésemre, az ügy tanulmányozhatása végett. Az említett gyűjtemény reám nézve annál nagyobb becses birt, miután az abban talált munkák legnagyobb része könyvkereskedői úton meg sem kapható, nem is szólva a gyűjteményben talált számos kéziratról és mintáról, a mely nem közismeretű anyag.

1862-ben a porosz kormány a főszámvevőszéknek alkotmányos jelleget óhajtván adni, egy erre vonatkozó törvényjavaslatot (melyről később leendő szó) terjesztett a képviselőház elé. A képviselőház e javaslat megbirálására, a maga köréből egy 11 tagú bizottságot választott, mely jelentésének bevezetésében a főszámvevőszék eredetéről a következőt mondja:

„I-ső Vilmos Frigyes király, 1717 június 16-án kelt kabineti rendelettel egy ellenőrző hatóságot állított „General-Rechnungs-Kammer“ czim alatt az állami számadások megvizsgálására, mely főszámvevőszék közvetlenül a királynak alárendeltetett. Ezen főszámvevőszék azóta szüntelenül működött, csakhogy viszonya és szervezete tetemes változásokat szenvedett évek folytán. Már 1723-ban az új „Ober-Kriegs und Domainen-Rechenkammer“ címet nyervén, a pénzügyminiszterium alá rendeltetett, sőt 1744

és 1750-ben elrendeltetett, hogy ezen főszámvevőszék elnöke mindenkor a pénzügyminiszterium egyik hivatalnoká legyen. — 1786-ban a főszámvevőség önállósága ismét czélba vétetett, midőn elhatározottatott, hogy annak tagjait az uralkodó, a főszámvevőszék elnökének és nem a pénzügyminiszternek előterjesztésére, nevezendők és 1798-ban elrendeltetett, hogy :

„ . . . . . a főszámvevőszék egy független és a pénzügyminiszteriummal egyfokú hatóság legyen, azon függetlenséggel és jogokkal , a melyek 1717-ben reá ruháztattak . . . . .“

Azonban 1808-ban a főszámvevőszék önállóságát ismét részben elveszté, miután alaki tekintetben az államtanács alá rendeltetett és csak a szolgálat anyagi részét illetőleg maradt közvetlenül az uralkodó alá rendelve ; nemsokára pedig ú. m. 1810-ben minden tekintetben az államkancellár alá rendeltetett.

1824-ben a főszámvevőszék újra szerveztetvén, önállóságát visszanyerte, a miniszteriumtól független, közvetlenül a király alá rendelt collegiumnak nevezetett (50 §), a melynek tagjait az elnök előterjesztésére a király nevezi ki. Az 1824-ben adott szervezet teljesen megfelelt Poroszország akkori kormányzati állapotának, a melyet azonban az 1850-diki alkotmány megváltoztatott, és mely változásnak megfelelőleg a főszámvevőszék állását is módosítani kellett. Ugyanis az 1850 január 31-i alkotmány 99-ik §. azt mondja :

„ Minden állami bevétel és kiadás évenként előirányzandó és az államháztartás számadásába teendő. Az utóbbit törvény állapítja meg“ és a 104-dik §-ben :

„ Túlkiadásokra a kamarák utólagos engedélye szükségeltetik. Az államháztartás számadásait a főszámvevőszék vizsgálja és állapítja meg ; az évi zárszámadást, betudva az államadósság kimutatását, a főszámvevőszék, jelentése kíséretében, a kamarák elé terjeszti, a kormány fölmentése érdekében. A főszámvevőszék szervezetét és jogkörét külön törvény szabályozandja.

A porosz alkotmány ezen két §-nak valóítását a kamarák folyton sürgették , azonban a kormány az illető törvényjavaslat előterjesztésével nem sietett, míg 1861-ben minden oldalról szorítva, 1862-ben a pénzügyminiszter egy törvényjavaslatot terjesztett a kamarák elé. E törvényjavaslat, mely visszaütasítottat, később fog tárgyalatni.

A főszámvevőszék állásának rövid történetét előre bocsátám, hogy a t. olvasó lássa, miszerint Poroszországban a legfőbb ellenőrzés kérdése sok mindenféle viszontagságon ment át. Függetlenül a főszámvevőség önállóságának kérdésétől, a számviteli szolgálat folytonosan javítottatott és egyszerűsítettet, öszhangzásban a kintű porosz közigazgatással.

A főszámvevőszék önállóságának vagy alárendeltségének kérdése, az alkotmánnyal van kapcsolatban, míg maga a számviteli szolgálat, és ennek ellenőrzése adminisztratív kérdés, és ezt a maga anyagában nem érinti azon kérdés, hogy a főszámvevőszék kinek legyen alárendelve, magának-e az uralkodónak, vagy pedig a törvényhozás mindkét tényezőjének?

1. A számviteli szolgálat.

Ennek rendjét legjobban lehet érthetővé tenni, ha a pénztári szolgálat rendezésével ismerkedik meg a t. olvasó.

Poroszországban kétféle gyűjtő-pénztár van. Az egyik (a) az állami főpénztár (General-Staatcassa) mely a pénzügyminiszter közvetlen rendelkezése alatt áll, és (b) a 25 kormánypénztár, és pedig egy-egy minden kerületi kormány székhelyén, mely utóbbiak rendeleteiket a miniszterium alá rendelt kormánytól veszik és összeköttetésben vannak az állami főpénztárral. A kormánypénztáraknál szintolyan a kezelés mint a főpénztárnál.

Az állami főpénztár közvetlenül is bevételez vagy ad ki pénzeket, de e mellett központosítja a kormányi pénztárak pénzforgalmát. Az állami főpénztár személyzete 1 igazgató (Rendant) 2500 tallér fizetéssel, egy főkönyvvivő (Oberbuchhalter) 1800 tallérral, 7 könyvvivő 700—1500 tallérral, 4 pénzkezelő 500—900 tallérral, 2 pénztárnok 1300 tallérral és 3 szolga 3—400 tallérral, úgy hogy az egész szükséglet személyzetre 19.000 tallér.

A folyó kiadásokra nézve, és pedig kezelési ágak szerint külön kézikönyvet (Manuale) vezetnek a könyvvivők. E kézikönyvben előírva van minden a felvételre jogosultnak illetménye és netaláni levonások, azután minden hónap részére van egy rovat, a végén pedig egy maradvány rovat. Ha valaki fizetését akarja felvenni, azon könyvvivőhöz fordul, a kinél illetménye előírva van.

A könyvvivő a nyugtán igazolja a pénzfelvétel jogszerűségét, a pénztárnok pedig a nyugta alapján kifizeti a pénzt, bevezetvén a pénztárkönyvbe a kiadást. Ezen pénztár-könyv a következő rovatokat mutatja: *a*) folyó szám, *b*) hó és nap, *c*) kiadási (vagy bevételi) czim; *d*) az aranyok vagy *e*) friedrichsd'orok száma, *f*) ezüst-pénz vagy pénztári útalványok (tallér, garas, fillér) *g*) értékpapírok (t. g. f.) *h*) összeg. A kézikönyvbe csakis a történt fizetés után könyveztetnek a tételek.

A változó kiadásokra nézve minden könyvvivő a hozzá tartozó „état“-t illető kiadásokról és bevételekről jegyzéket (Notizbuch) vezet. E jegyzékkönyvben a következő rovatok fordulnak elő: *a*) folyó szám, *b*) az útalvány száma és kelte *c*) a legfelsőbb kabinet-i rendelet száma és kelte, *d*) a fizetésnek czime, *e*) összeg (tallér, garas, fillér). E változó tételekre nézve a könyvvivő a rendant-tól kapja a rendeletet, a ki a hatóságoktól vett ebbeli rendeleteket szintén feljegyzi. Ha valaki ily változó fizetést teljesíteni akar, a rendanttól kap fizetési jegyet (Einzahlungsschein) a melylyel a pénztárnál lefizetvén az illető összeget, a pénztárnok a fizetést a jegyen igazolja; ezzel az igazolt jeggyel ismét a rendanthez kell menni, a ki nyugtatja a befizetést, főnaplójába bejegyezvén a bevételt. A rendant kezénél van egy bevételi főnapló. E főnaplónak rovatái a következők: *a*) folyó szám, *b*) hó és nap, *c*) tárgy, *d*) a kincstár részére (t. g. f.) *e*) az állam főpénztár részére *f*) idegen alapra, *g*) előleg, *h*) ismét a háromféle pénznem és értékpapír rovata *i*) leszámolásra *k*) összeg.

Hasonló főnapló van a főkönyvvivőnél a változó kiadásokra nézve, a kinél a változó kiadásokra nézve történik a naplózás az „état“ szerint egybeállított nyugtákból.

Másnap a rendant úgy a bevételi mint a kiadási igazolványokat könyvezés végett felosztja a könyvvivők között: a kik kézikönyvbe jegyezik be a tételeket Ezen kézikönyvek (Manuale) a következő rovatokat mutatják: *a*) kiadási illetmény (Soll-Ausgabe) *b*) tárgy *c*) a számadás lapja, *d*) főnapló tételszáma *e*) valódi kiadás (ist Ausgabe) *f*) kitesz . . . . hóra, *g*) összesen, *h*) maradék.

Ezen kézikönyveket havonként bezárják, és a rovatok összege, rendezve czim, fejezet és tétel szerint — az évi számadások al-

katrészt képezi. Magából érthető, hogy a kézikönyvek az előirányzat czimei, fejezetei és tétélei szerint készítvők, úgy a kiadások mint a bevételek részére elkülönítve és így ezen kézikönyvek tulajdonképen főkönyvi Contokat képviselnek a pénztári kezelésben, és pedig úgy a folyó mint a változó kiadásokra nézve.

A kormánypénztáraknál szintűgy megyen a könyvezés mint az állami főpénztárnál. A kormánypénztárakon kívül vannak még más különpénztárak (Spezialkassen) is, a melyeknél az eljárás ugyanaz, mint a kormánypénztáraknál, esakhogy a különpénztárak számadásaikat, azaz kézikönyveik eredményét negyedévenként a főpénztárnak megküldik, a mennyiben a kormányzati kerületben a közkinestár részére kiadásokat tettek vagy bevételeket eszköztek. Azon kiadásokról és bevételekről, a melyek a tartományi kormánypénztár (Regierungskassa) részére történnek az alsóbb pénztároknál, ezen utóbbiak a kormánypénztárnak küldik meg a számadásokat.

A külön pénztárak a felesleges készpénzt kerületi főpénztárnak küldik meg, mely a befolyt pénzekről nyugtákat állít ki. A folyó fizetések és kiadások kiszolgáltatása alkalmakor átvett nyugtákat a külön pénztárak negyedév lejárta előtt megküldik a kerületi főpénztárnak azaz kormánypénztárnak, mely ezekről szintűgy mint az átvett készpénzről pénztári nyugtákat adat a beküldő pénztárnak. Az év végével a kormánypénztár által kiszolgáltattott pénztári nyugták kieseréltetnek e gy hasonértékű nyugtával.

Ugyanaz év végével, midőn már az összes pénztári bevételt és kiadást a külön pénztár leszámolá, még a pénztár-maradványt is be kell szolgáltatnia. Az esetben, ha a külön pénztár a következő év kezelésének megindításához pénzt igényel, a szükséges pénzt visszatarthatja, azonban a visszatartott összeget mint ellátást az új év bevételébe és pedig mint a kormánypénztártól vett ellátást tartozik könyvezni. Ez által azt érik el, hogy a fiókpénztárak pénztárkönyvei együttvéve ugyanazon bevételt, kiadást és maradékot mutatják mint a kormánypénztár. Ugyanez alkalommal kimutatattik, hogy az évről mennyi előirt bevétel és kiadás nem lett folyósítva.

A kormánypénztárak egybevonják és saját kezelési eredményekhez esatolják a különpénztárak negyedévi kimutatásaiban lévő adatokat, mely összesített negyedévi kimutatás azután

az állami főpénztárnak megküldetik. Az állami főpénztár a kormánypénztárak számadásaiban foglalt adatokat saját könyveibe jegyzi, a miből kitűnik, hogy az összes állami pénztárak kezelése az állami főpénztár könyveiben foglaltatik.

Az állami főpénztár a kormánypénztáraktól vett készpénzt, leszámolt kiadásokat és bevételeket szintűgy nyugtatja, a mint ezt a kormánypénztárak a különpénztárak irányában teszik.

A kormánypénztárak feltétlenül követik az állami főpénztár utasításait fizetések teljesítésében; ha más központi pénztár részére teljesítenek fizetést, az állami főpénztár útján számolják le.

A másodfokú szolgálatban háromféle pénztár fordul elő, ú. m.: a) az adószedők pénztárai, b) a külön pénztárak (főadóhivatalok, fővámhivatalok, állami javak és erdők igazgatóságai . . . . .) c) kormánypénztárak. Mindezen pénztárak az állami főpénztárnak pénztári közegei. Az említett pénztárak mindegyike a nálánál magasb rangú pénztár részére kiadást tehet és bevételt eszközölhet. Az ily bizományi kiadások és bevételek havonként leszámoltatnak a magasb pénztárnak és pedig olyképen, hogy az a) alatti pénztárak a múlt hónapról való ily tételek számadását a következő hó 1-jén, a b) alattiak a hó 8-án, a c) alattiak a k. hó 10-én, az állami főpénztár pedig 25-én—bezárják és az a), b) és c) alatti pénztárak a kimutatásokat a felsőbb fokú pénztárnak megküldik. — E szerint az állami főpénztárnál február 25-én egybefolynak:

1) az alsóbb pénztárak eredményei január hóról,

2) a különpénztárak kezelési eredménye 7-ik februárig;

3) a kormánypénztárak eredménye február 9-dikig; a mihez még az állami főpénztár kezelési eredménye január 1-étől február 25-ikig csatoltatik.

Igy megyen ez hónapról hónapra. Az év végével a bezárás határideje egy hóval (febr. 25-ig) tovább nyúlik, úgy hogy ez idő alatt már kétféle könyvben folyik a könyvezés, ugyanis a múltra nézve a régiekben, a már megkezdett folyó évre nézve az új könyvekben.

Valahányszor valamely pénztárnak szüksége van pénzre, ellátás végett a közvetlenül felsőbb pénztárhoz fordul.

A pénztári kezelést a negyedévi kezelési kimutatások, a bizományi fizetések havonkénti kimutatása és a főnaplók közötti

öszhangzás ellenőrzi. Az állami főpénztárnál lévő manualekbe mind az bejegyeztetvén, a mi az állam összes pénztárainál az előirányzat különböző ezimein befolyt vagy kiadatott: az állami főpénztár egy könyvvivője által a főszámadás egybeállítatván, ez valamint az egyes ezimek (états) számadásai a pénzügyminiszteriumnak átadatnak.

A pénzügyminiszterium e számadásokat megvizsgálván, jegyzőkönyvbe foglalja észrevételeit és ezzel együtt átteszi a főszámvevőszékhez Potsdamba.

A főszámvevőszék ismét megvizsgálja a számadásokat és a pénzügyminiszterium észrevételeit (monita) egybehasonlítja a főszámadás adatait az alsóbb pénztárak évi kezelési kimutatásaival, a melyeket ezek a tartományi-kormányok útján szintén a főszámvevőszéknek megküldöttek, a tapasztalt rendellenességek felett intéseket (monita) bocsát ki, elismeri vagy elveti a pénzügyminiszterium által jegyzőkönyvében emelt ellenvetéseket.

A főszámvevőszék észrevételeit jegyzőkönyv alakjában bocsátja ki, a melyekre ha kielégítő válasz jön, kiadja a felmentést (decharge).

A kezelési főszámadás helybenhagyása után a pénzügyminiszterium elkészíti a zárszámadást és pedig az egyes miniszteriumoktól vett részletes kimutatások alapján, mely évi zárszámadás öszhangzónak találtatván a kezelési kimutatással, a főszámvevőszék azt igazolási záradékkal látja el.

Ezen zárszámadás a király jóváhagyásával az alsó- és azután a felső-ház elé terjesztetik határozathozás végett, mely ha felmentő, a két ház elnöke a felmentést az államminiszter tudomására hozza, a ki erről körölvényben értesíti a többi minisztert.

Mint tudva van 1858 óta egy zárszámadást sem ismert el a porosz képviselőház, 1862 óta pedig az évi előirányzatok sem lettek elfogadva. Csak az 1866-diki események után vette fel ismét az előirányzatok alkotmányos tárgyalását a képviselőház.

Ha az állami főpénztár valamely kezelési év végével felesleges pénztármaradványt mutat, ez a közkinestárba áttétetik, mely közkinestár a miuszterelnök és a pénzügyminiszter felügyelete alatt áll. A közkinestár vagyonának mennyiségét titokban tartják, és a titoktartásra nézve a kezelők külön megeskettetnek.

Az állami költségvetés-tárgyalás a következő módon történik.

A budgettel (mely brutto-budget) együtt az erre vonatkozó törvényjavaslat alkotmányos tárgyalás végett előbb az alsóháznak azután a felsőháznak átadatik, és a törvény megállapítatik.

A zárszámadás a kezelési évet követő második évben terjesztetik a törvényhozás elé, melynek mindkét táblája bizottságot küld ki a zárszámadást megvizsgálni, a mi megtörténvén, a bizottság jelentése vita tárgyává tétetik és mindkét ház határozata mint már mondatott, az elnökség útján az államminiszteriummal közöltetik.

A pénzügyminiszteriumban van egy központi főkönyvelési osztály (Hauptbuchhalterei), mely a pénztári ügyeket vezénylő miniszterialis osztály alá van rendelve. E főkönyvezési osztályban van 7 könyvvivő 600—1000 tallér fizetéssel. Itt állítatnak együvé a pénztári kezelésből származó adatok.

Hogy ezen munkák menetét megismertessem, emlékeztetem a t. olvasót, hogy Poroszországban az alsóbb rendű pénztárak ép úgy mint az államfőpénztár a kiadásokat és bevételeket kézikönyvekbe jegyzik, a melyek az előirányzatban foglalt czimék és tételek számában tartatnak minden pénztárnál. Azon hivatalnok, a ki a pénztár kezelésének ellenőrzésével van megbízva, megvizsgálja a kézikönyvekben lévő adatokat, egyeznek-e a tételek a pénztári naplókban lévő tételekkel? és ha minden rendben találhatik, minden hó végével a kimutatás megküldetik a főkönyvezési osztálynak. A kezelési kimutatáshoz még az activ és passiv vagyónálladékról kell kimutatást csatolni.

A számadásokban előfordúl e kitétel „Soll-Einnahme“, „Ist-Einnahme“, „Soll-Ausgabe“, „Ist-Ausgabe!“

A „Soll-Einnahme“ a beveendő és előirányzott, összeget jelenti; az „Ist-Einnahme“ a tényleges valódi bevételt; hasonló értelmet ad a „Soll“ és „Ist“ az „Ausgabe“ (kiadás) kifejezésnek.

A zárszámadásokban a bevételnél ki van mutatva :

„Soll-Einnahme“ — előirányzott összeg,

„Ist-Einnahme“ — tényleges bevétel,

„An Resten sind noch einzunehmen“ — beszédendő hátralék.

Hasonlóképen a kiadásnál is három rovat fordul elő.

Ennek megfelelőleg már a havi kimutatások is e három megkülönböztető rovatval vannak ellátva, oly módon, hogy az előirányzott hányad a főkönyvezési osztály által tétetik be.

Igy például egy kerületi adópénztár havi zárlatában külön van kimutatva a bevétel, ily módon:

Az elő- irányzat címe.	B e v é t e l	valódi bevétel		mara- dék.	Észre- véte- lek.
		január óra	a . . . . dik negyed végeig.		
1	Telekadó . . . tallér . . .	4065		115	
2	osztályzott jövedelmi adó	1825		56	
3	osztályadó	915		60	
4	iparadó	350		18	
13	büntetések	40		3	
		7195		252	

A kiadásokra nézve a másik oldalon ugyanazon rovatok fordulnak elő. A kiadások között a kormánypénztárhoz tett pénzküldemények is helyet foglalnak.

A pénztármaradványt ki kell mutatni pénznemek szerint egyenként és összesen, például:

- a) bankjegyben . . . . . tallér
- b) pénztári utalványokban . . . . . „
- c) Friedrichs d'orban . . . . . „
- d) folyó ezüstpénzben . . . . . „
- e) váltó pénzben . . . . . „
- f) kamatszelvényben . . . . . „
- g) értékpapirokban . . . . . „

összeg . . . . .

A pénztár-álladék eredete is igazolandó, például ilykép:

pénztármaradvány a múlt hó végével . . . tallér . . .
 folyó havi bevétel . . . . . „ . . .
 alapokból befolyt pénzek . . . . . „ . . .
 bevételi összeg . . .

levonandók:

folyó havi kiadások . . . . . tallér . . . . .
 előlegek . . . . . „ . . . . .
 kiadási összeg . . . . .
 maradvány . . . . .

A kormánypénztár az alattas pénztárak kimutatását egy hasonló kimutatásba egybefoglalja, együvé foglalva a tartományban előfordult hasonló című kiadásokat és bevételeket.

Ezen tartományi kimutatásokból a főkönyvezési osztály „Áttekintéseket“ készít a címek szerint. Így például: „Übersicht der Einnahmen der Spezialkassen aus dem Ressort der Verwaltung der direkten Steuern für das Jahr 1865.“ Ezen áttekintési táblázatok így néznek ki:

	Pénztár	Előirányzat	J a n u á r		F e b r u á r	
			bevétel	maradék	bevétel	maradék
1.	Berlin	11.420.000	900.000	51.000	910.000	41.000
2.	Stettin	3.200.000	260.000	6.666	264.000	2.666
3.	Königsberg	500.000	40.000	1.000	41.000	—

Ezen táblázatnak rovatai mind a tizenkét hóra kiterjednek és azonkívül minden 3-ik hó után jön még a negyedévi rovat.

Minden előirányzati cím részére egy ily áttekintés készítenek. Az összes pénztárak kezelési eredményeinek egymás alá helyezése után egybeadtnak az egy-egy rovatban lévő számok. Az így nyert összeg mutatja, hogy például január hóban mennyi folyt be direct adók címén. Magából értetik, hogy minden adónemre, például a telek-adóra, jövedelmi adóra . . . . . nézve külön-külön készítenek „áttekintés.“

Ezen „áttekintések“ főösszege azután az ügynevezett főkönyvbe vezetetik, a melyben ugyanazon havi és negyedévi rovatok fordulnak elő mint az „áttekintés“-ben, csak hogy itt már a tárgyrovatban az előirányzat tételei következnek egymás alatt. Van azonkívül egy verticalis rovat a könyv végén, a melybe az évi összegek iratnak be.

A főkönyvben a bevételek és a kiadások külön iratván bé, ezen főkönyv már a zárszámadás adatait tartalmazza.

Havonként mintegy 2000 zárszámadás érkezik a főkönyvezési osztályba, mintegy 10,000 tétellel és így egy-egy könyvvivő 2000 tételt vezet be hónaponként az áttekintésekbe, nem is számítva a főkönyvbe vezetett tételek számát. — Az osztály negyedévenként a főkönyv eredményeit bemutatja a pénzügyminiszternek.

Az államadósság kezelése külön igazgatóság alatt áll. Ezen „államadóssági igazgatóság“ a következő személyzetből áll:

1 igazgató (3500 tallér fizetéssel) 3 tanácsos, 1 technikus (az állampapírok készítése miatt, 3300 talérral) 6 számtiszt (800—1500 talérral) 9 szolga.

a „törlesztési pénztár“ személyzete: 1 rendant, 2 pénztárnok, 6 könyvvivő;

az ellenőri osztályban van: 1 vezető és 11 könyvvivő; ezeken kívül még 17 titkár, a szükséghez képest, az egyik vagy másik osztályban működik.

A porosz államadósság papirjai mind áthozóra szólnak, csak négy évre való szelvényvel vannak ellátva, és azért a beváltott coupons-ok nem is lajstromoztatnak számuk szerint. Szelvényeket amortisálni nem lehet. Ha kötelezvény elvesz azt igenis lehet amortisálni, azonban csak négy évre az utolsó szelvény lejárta után adatik ki a másodlat. Ezáltal a folyó kezelés igen egyszerűsítették, azonban a szelvényiveknek minden negyedévben való megújítása által időnként rendkívüli munkaszaporodás áll be. Ezen eljárást csakis oly államban lehetett életbe léptetni, mely azon kedvező helyzetben van, hogy aránylag véve igen kis államadóssága van.

II. Ellenőrzés.

Ezen cím alatt nemcsak a főszámvevőszék által gyakorolt ellenőrzésről, hanem egyáltalában a pénztári és számviteli szolgáltnál lévő ellenőrzés szabályairól szándékom szólani, a mint azt az előttem lévő iratok ismertetik. Elv Poroszországban, hogy mindenki, a ki állami pénzt vagy pénzürtéket kezel egy második hivatalnok által ellenőriztetik. Azon hivatalok, hivatalnokok, a kik az útalványozás jogával bírnak, nem lehetnek egyúttal pénzkezelők. Mielőtt valamely pénzkezelő pénzt átvehet vagy kiadhat, az illető nyugta vagy declaráció egy más hivatalnok által helyesítetik és valamely könyvben a pénztár-könyv ellenőrzésére bejegyztetik. A pénztári napló minden nap egybehasonlittatik liquidáló hivatalnokok előjegyzéseivel és csak ha a tételek egyeznek, veszi át a liquidáló könyvvivő a pénztárnok igazolási okmányait könyvezés végett a kézikönyvekbe.

Az egynemű igazolmányok az év végével, vagy ennek folytán

a felsőbb illetékes hatóság által meg szoktak vizsgáltatni. Minden hó végével a kézikönyvek és a pénztári napló bezáratnak és az összegek egyezése constatáltatik. Nagyobb pénztáraknál, a hol több rendű bevétel és kiadás fordülelő a két főbb tisztviselő (rendant és főkönyvvivő) mint láttuk még külön főnaplót is vezetnek úgy a bevételekről mint kiadásokról. Ugyan az ellenőrzés érdekében a könyvvivők, a kik kézikönyveket vezetnek, mint láttuk, kimutatásokat tartoznak készíteni, és pedig a tartományi és külön-pénztárak havonként, a főpénztár negyedévenként.

Minden számadó hivatal éviszámadást is tartozik betérjeszteni, és pedig legfeljebb a jövő márczius elején; a zárszámadás az előirányzat tételei szerint készítendő. Ezen zárszámadások a hivatalfőnök által igazolva és minden melléklettel ellátva, a felsőbb hatóságnak megküldetnek. Afelsőbb hatóság nemesak quo ad calculum, hanem formaszert is vizsgálja a számadást, észrevételeit jegyzőkönyvbe foglalja és így kiegészítve a Potsdamban székelő főszámvevőszékhez átteszi. — A főszámvevőszék eljárását később ismertetjük.

III. A főszámvévőszék.

(Ober-Rechnungskammer in Potsdam.)

Az 1861-dil i zárszámadásban a főszámvevőszék személyzeti létszáma és szükséglete a következőképen van részletezve :

1. Elnök	6000 tallér fizetéssel	R	6000. —
2. Igazgató	3000 „ „	„	6000. —
10 titkos főszámtanácsos (2000—2500 t)		„	22,800. —
54 revisor (700—1500 t)		„	55.917. —
1 Expeditor		„	1.500. —
7. Registrator (700—1300)	. . . . .	„	6.629. —
1 iroda főnök	. . . . .	„	1.200. —
7 titkár (500—900)	. . . . .	„	4.900. —
12 szolgálta	. . . . .	„	4.000. —
			<u>108.946. —</u>

Ehez jön mint változó kiadás : napdíj-soknak, segélypénzül, iroda-átalányra, épület-fentartásra, útiköltségre, együttvéve

10,270. —

úgy, hogy a főszámvevőszék összes szükséglete 119.216 tallérra rüg.

A főszámvevőszék szervezete, jelenleg is — csekély módosításokkal — fenálló szolgálati rendje az 1824. december 18-án kelt királyi rendeletben foglaltatik, mely a következőket tartalmazza:

Az 1-ső szakaszban a főszámvevőszék célja ekkép van formulázva:

„a) a számadások megvizsgálása által meggyőződni, hogy az általunk jóváhagyott és az állam közigazgatás rendszerére vonatkozó általános elvek megtartatnak, és szellemük szerint kezelik minden, hogy a kibocsátott rendeletek, útasítások és fenálló törvények és előirányzatok hiven követtetnek, a bevételek és kiadások kimutattatnak, és az egyes közigazgatási ágaknak engedményezett összegek rendelkezésük szerint igénybe vétetnek;

„b) a számadásokból mutakozó eredmény alapján megítélni és kimutatni, hogy az állam céljainak érdekében hol kívánatos vagy tanácsos változásokat tenni.

A főszámvevőszék a közigazgatási hatóságok legfőbb ellenőrzésének föladatával bír.“

2. §. A főszámvevőszék általános hatásköre kiterjed:

a) azon pénztárak, alapok, termények és raktárak kezelési számadásaira, a melyek czimei a főellenőrzés alá tartoznak és

b) azon intézetek számadásaira, a melyek az állam kezeisége mellett kezeltetnek, és pedig még akkor is, ha ezek czimei nem tartoznának a főellenőrzés alá és rendes számadásra nem köteleztettek, mely utóbbi esetben a vizsgálat a könyvezésre kiterjesztendő.

Ha valamely alap államsegélyben részesül, számadásai vizsgálat alá veendők, még ha az előirányzatban czim szerint leszámolás részére nem is foglaltatik.

A főszámvevőszék a számadásokat saját hivatalos helyiségében vizsgálja, e mellett az elnök jogában áll kirendelni egy tanácsost a számadó hivatalhoz, a számadások megvizsgálása és az eredeti könyvekben lévő adatokkal való egybebecsonlítás végett. Szintűgy vizsgálatot rendelhet el az elnök bármely állami pénztárnál annak számviteli eljárására nézve, a miről a rendelkező miniszter értesittetik, annak megtudása végett, hogy ez alkalommal nem kívánja-e a miniszter a vizsgálatot más irányban is kiterjeszteni. — Minden törvény és rendelet, mely pénztári kezelésre és

számvitelre vonatkozik, életbeléptetése előtt a főszámvevőszékekkel közlendő, és ennek véleménye figyelembe veendő.

A 3-ik § részletezi a tárgyakat a melyekre a főszámvevőszék figyelmét kiterjeszse. A többi között mondatik, hogy „ismerve a közigazgatási szabályokat, a főszámvevőszék ítélje meg, vajon az állami jövedelem, a törvényes határookban, emeltetve a lehető legmagasb fokra, a kiadásoknál pedig nem volna-e lejobbszállítás eszközölhető.”

A 4-ik § értelmében a főszámvevőszék örködni tartozik a felett, hogy a pánztárnokok és más hivatalnokok a törvény által letétetni rendelt biztosítékot befizessék.

5 §. A főszámvevőszék köteles örködni a felett, hogy az állam jövedelmei, kivétel nélkül és hiány nélkül az illető pénztárba befolyjanak, és a kellő helyen leszámoltassanak; nem engedheti meg, hogy azoknál levonásba hozassanak kiadások, a helyett hogy külön mint kiadások leszámoltatnának. — Az előirányozottnál nagyobb bevétel a maga czimén bevételezendő, és nem szabad azt mint rendkívüli bevételt leszámolni.

Az állam jövedelmei közé számítandók azon illetmények és mellékdíjak, a melyeket a hatóságok heszednek. Azok felett másképen, mint a törvény vagy a czim (etat) rendeli, nem szabad rendelkezni, sőt még ha azok egészben vagy részben valamely hivatalnok járandóságát képeznék is, azokat az illető magánál vissza nem tarthatja, hanem kell, hogy azok a könyveken és pénztár-kezelésen átmenjenek. — Az adók beszedésére alapúl szolgáló tariffáktól és minden más bevételt rendező táblázatoktól eltérni nem szabad, akár előny akár hátrány származzék ebből a kinestárra.

A 6-ik § a termények eladásával foglalkozik és azt rendeli, hogy minden ily eladás csak nyilvános árverés útján történjék, eltéréseket csak a legfőbb rendelkező hatóság engedhet meg, ha az állam érdekében fekszik.

A 7-ik § hasonlót rendel az államjavak eladása körül.

A 8-ik § rendeli, hogy a bevételek a kiszábotott időben folyósítandók, és hátralékok csak akkor engedtetnek meg, ha bízonyúl, hogy a bevételezésnek elmaradása a rendant hibáján kívül esik. Erre főfigyelmet fordítson a főszámvevőszék. Halasztásokat csak a miniszteriumok engedhetnek, az engedély indoklásával.

Az indirect adóknál csak az év végéig engedhető a halasztás, az év végével e czím alatt hátraléknak maradni nem szabad.

A 9-ik §-ban az mondatik, hogy a fejedelem külön jóváhagyása nélkül adók és haszonbérreszletek el nem engedhetők. Ily elengedés esetében, az elengedett összeg levonásba hozatik, a maga czime alatt, ugyanez történik mindazon hátralékoknál, a melyek bármi oknál fogva értéktelenné váltak.

A 10. § követeli, hogy az engedélyezett kiadásoknál is a lehető legkisebb összeg vitessék igénybe, miután — úgymond — a különböző czélokra engedélyezett összegek nem arra szolgálnak, hogy mindenesetre kiadassanak, hanem azért engedélyeztetnek, hogy a közigazgatásban ne hiányozzanak a szükséges eszközök.

A 11-ik § azt rendeli, hogy état-szerű állomások betöltésénél a hivatalnok fizetése vagy fizetési pótléka csak akkor folyósítható, ha az engedélyezett fizetések összegét meg nem haladja.

Minden czím (état) önálló egésznek vétetik, úgy, hogy az abban eszközölt megtakarítások más czímre át nem ruházhatók. Az uralkodó jóváhagyása nélkül a hivatalnoki létszámot, beosztást, fizetési osztályzatot változtatni nem szabad.

A 12-ik § megtiltja tantiémében részesíteni bármely állami kezelőt az uralkodó különös engedélye nélkül, a mely ha megadatott, a tantime csak tényleg befolyt jövedelem után járhat.

A 13-ik § szerint államhivatalnok nem húzhat jutalomdíjat, hacsak a czím (état) azt meg nem határozza.

A 14-ik — 18-ik §-ban általánosaz érvényben lévő és így nem különös közigazgatási szabályok állíttatnak föl.

A 19-ik § kötelezi a főszámvevőszéket megvizsgálni, hogy az állam rovására kötött szerződések pontozatai megtartattak-e? és hogy nem vétetett-e fel a szerződésbe az állam érdekeit veszélyeztető vagy megkárosító föltétel.

A 20-ik § azt rendeli, hogy mindaz a mi az állam részére vásároltatik a leltárba béjegyzendő.

A 21 és 22-ik § a rendelkezés alatt lévő hivatalnokok elhelyezéséről szól.

A 23-ik § csak el nem kerülhető esetben enged előlegeket, a melyek azután nem vezetnek be a könyvekbe mint kiadások, hanem a fizető pénztár pénztárálladékához számíttatnak.

Valamely hitel rovására engedett kiadások rendszeren a szá-

adások befejezése előtt felveendők, kiszolgáltatandók (24. §.) oly hitelnél, a melynél a hátramaradás kiadások, teljesítésében, ki nem kerülhető.

Az ily számla a következő év végéig nyitva marad ugyan, azonban rovására, a már megkezdett évet illető kiadások nem teljesíthetők. A mi a hitelből a második év végén fenmarad, — megtakarítottnak tekintetik és fel nem használható. Csak építkezésekre szánt hitelnél tehető át a maradék a következő év számadására.

A kiadások rendszeren azon pénztár által teljesítendők és végleg elszámolandók, a melynek czimén a hitel előfordúl (25. §.). Az engedélyezett hitelt 5 százalékkal meghaladni csak azon esetben szabad, ha ezen nagyobb kiadás segítségével ugyanazon czim alatt bevétel emelkedik és ezáltal a több kiadás teljesen fedezve van. A több kiadás nem származhatik a hivatalnokok száma szaporításából vagy pedig fizetések emeléséből. Minden túlkiadás, mely az uralkodó különös jóváhagyása nélkül létesül, a pénztárnok vagy a rendelkező hivatalnok által megtérítendő (26. §.) Rendkívüli kiadások fedezésére nem fordíthatók a más czímen történt megtakarítások vagy bevételtöbbletek (27. §.).

A 29- és 30. § általános kezelési szabályzatokról szól, színtűgy a 31-ik §, mely az államjavak kezelési módját adja elő; (csak a bér-rendszert engedi meg) és a 52-ik §, mely az állam erdők kezelését tárgyalja.

A 33—42-ik §§-ban az adók, közlekedési vámok, bányászat, sógyedárúság, posta-ügy, igazságszolgáltatás, közoktatás és vallás, belügy, hadügy és állam-adósság kezelésére vonatkozó eszmék fejtegettetnek. Miután az említett §-ok számviteli és ellenőrzési tekintetben semmi különöset, hanem csak általános útastást tartalmaznak, azok részletezése itt nem szükséges.

A 43-ik §-ban rendeltetik, hogy a hatóság minden oly intézkedése, mely által a bevétel és kiadás valamely ágazatban érintetik — a főszámvevőszék tudomására hozassék.

A 44-ik §-ban az mondatik, hogy a főszámvevőszékkel a titokban tartás kötelezettsége mellett az előirányzatok közöltetni fognak. Ugyanis megjegyzendő, hogy 1824-ben Poroszországban az állami költségvetés titokban tartatott.

Miután a „General-Controle“ nem volt a főszámvevőszék
Budapesti Szemle XIV. Köt.

dolga, nem ez készíté a zárszámadásokat. A zárszámadás azonban közlendő volt a főszámvevőszékekkel az adatok egybehasonlítása és észrevételeinek megtétele végett (45. §.)

A 46-ik § a számviteli szolgálatot illeti és így ezen §-t egész terjedelmében közlöm.

„Minden számadást a kézikönyvre kell alapítani, és eredményének egyezni kell a pénztár-könyv adatával, vakarások és kiigazítások ki vannak zárva.

A számadások egy évi időkorre terjednek, mely a naptár évvel azonos. Rövidebb időkorrról csak a főszámvevőszék beleegyezésével lehet számolni.

A bevételek úgy mint a kiadások egyenként sorolandók fel, és pedig sohasem nagyobb összesítésben, mint a mely az előirányzati címeknél található, mellékelvén a szükséges részletezést.

Az összeköttetésben lévő külön (szpecial)-, tartományi (Provinzial)- és fő (general-) pénztárak számadásait, az átszolgáltatott fölöslegeket és fizetéseket illetőleg egy pénztárból a másikba oly összhangzásba kell hozni, hogy ezen fizetések az ugyanazon egy évről szóló számításokban bevétel illetőleg kiadás gyanánt előforduljanak.

Hasonló összhangzást kell ugyanazon pénztárak számadásainál létesíteni a bevételi maradványokra nézve, úgy hogy a mi a külön pénztáraknál maradvány a fölöslegekből (Überschüsse), a tartományi számadásban bevételi maradvány leendő s. u. tovább. Ugyanez áll azon fölöslegekre nézve, a melyek egy központi pénztárból a másikba átszolgáltatandók.

A számadásokhoz mellékelt igazolmányok, a melyek a pénztárkönyvek, okmányok, ügyiratok, számadások és a rendelkező hatóság által mívelt ellenőrzés alapján kiállítatnak, mindenkor a pénztárigazgató vagy az osztály tanácsosa által legyenek aláírva.

A főszámvevőszék készítse a számadási mintákat és közölje ezeket a közigazgatási főnökökkel.

A közigazgatósági főnökök a pénztárkezelésre és könyvelési teendőkre vonatkozó utasításokat a kibocsátás előtt a főszámvevőszékekkel közleni tartoznak véleményezés végett, hogy a pénztári könyvek és kézikönyvek mintái és a pénztári eljárás összhangzásba hozassanak a számvitel szabályaival. A főszámvevőszék

útasításokat tartozik készíteni, hogy mint használandók a számadási minták és igazolványok, mely utasítások a hatóságokkal közlendők. Az utasításban egyszersmind a büntetések is közlendők a melyek az előirt szabályok figyelembe nem vétele esetében felrovatni fognak.

Ezen utasítás készítésénél figyelem fordítandó arra, hogy a számvitel lehetőleg egyszerűsítették és az írásbeli munkák kevesbítettessenek.

Azon esetekben, midőn valamely kiadáshoz vagy bevételhez a király jóváhagyása szükséges, az illető számadásokhoz az arra vonatkozó legfelsőbb rendelet másolata mellékelendő. Ugyanazon egy közigazgatási ágban a számadásoknak és igazolásoknak ugyanazon minta szerint kell készíttetni.

A 47-ik § rendeli, hogy minden számadást, elküldése előtt a főszámvevőszékhez, a rendelkező hatóság tartozik átvenni, miután a számadás és igazolványai in calculo teljesen megvizsgáltattak. Ezen átvétel alkalmakor a számadás lényegében és formájában beható vizsgálat alá vétetik és az erre vonatkozó átvételi jegyzőkönyvben (Abnahme-Protokoll) a kellő fölvilágosítások adandók. Ezen jegyzőkönyv készítésével a tartományi kormánynál az illető osztályvezető, más collegial-hatóságnál ennek egy tagja, a legfőbb kormányközegnél az osztálytanácsos bizandó meg és csak a számbeli (in calculo) vizsgálat ruházható egy számvevőre, a ki a számadások e tekintetben való rendben létét a számadás első lapján igazolja.

Ha a vizsgálat alkalmakor a főszámvevőszék számvetési hibát találna, melyet a számvevő figyelme kikerült: 5 — 50 tal-lér büntetést lehet rá mérni. Ismételt mulasztások elbocsátást vonnak magok után.

A főszámvevőszék határozza meg az időt, mely alatt valamely számadás mellékleteivel előterjesztendő, mely határidő meg nem tartása esetében a késedelmezőre büntetés szabható, és ha a mulasztás oka a hatóságban fekszik, ez a királynak bejelentendő.

48. §. A főszámvevőség megvizsgálván a számadásokat, észrevételeit jegyzőkönyvbe foglalja. A mint ezen jegyzőkönyv a közigazgatási hatósághoz visszakerül, az összes ügyiratok a rendantnak kézbesíttetnek elintézés végett, egyúttal rendelkezéseket téve azon pontok tisztába hozatála végett, a melyekre nézve a

rendant nem illetékes. A rendant felel a tett kérdésekre, a hatóság pedig ezeket kiegészíti véleményével mindazon pontokat illetőleg, a melyek a vizsgálati jegyzőkönyvben és átvételi jegyzőkönyvben előfordúlnak. Az így kiegészített ügydarab ismét a főszámvevőszéknek megküldetik. A feleletek és magyarázatok alaposak és világosak legyenek és a hatóság főnöke által aláírandók.

Ha a főszámvevőszék szükségesnek látja betekinteni valamely ügydarabba, kívánatára az megküldendő.

Ha a vizsgálati jegyzőkönyvre adott válasz ki nem elégítő, a főszámvevőszék újra fölvilágosítást kér, a mely után a főszámvevőszék a netaláni hiány megtérítését elrendelheti.

(A most említett számviteli pör később módosítva lett, az újabb formát később ismertetem).

A 49-ik § rendeli, hogy a főszámvevőszék a vizsgálatot akkép tartozik rendezni, hogy a tartományi valamint a külön évi számadások legfeljebb a következő második év april 1-ig, a főszámadások pedig julius 1-ig rendbe hozva legyenek. A számadások elintézése után a felmentés kiadható.

A főszámvevőszék minden év végével jelentést tartozik tenni az uralkodónak a számadások állapotáról és azon hiányokról, a melyeket a közigazgatás körül a vizsgálatok folytán tapasztalt.

Az 50-ik §-ban a főszámvevőszék önállósága és közvetlenül az uralkodó alá való rendelése mondatik ki.

Az 51-ik § a tartományi kormányt és ezzel egyfokú hatóságokat útasítja, a főszámvevőszék irányában az ezt illető ügyekben, ugyanazon alárendeltség viszonyát felismerni, a melyben a miniszteriumokhoz állanak, és e szerint a főszámvevőszék rendeleteit teljesíteni.

A következő szakasz (52) szerint a legfőbb hatóság alá közvetlenül rendelt pénztárak a főszámvevőség által tett megjegyzéseket követni tartoznak, ép úgy mint a tartományi kormányok. Ha a főszámvevőszék megjegyzései a rendelő hatóság intézkedéseivel ellenkeznek, ez írásbeli érintkezés útján az ügyet a főszámvevőszékkel elintézi, a mi ha nem sikerülne, az uralkodóhoz tétetik jelentés, a ki fentartotta magának elhatározása előtt a főszámvevőszék elnökének véleményét is bekívánhatni. — Ha valamely törvény értelme iránt a nézetek eltérnek, és annak magyarázata a miniszterium jogköréhez tartozik, a főszámvevőszéket a

miniszterium határozata kötelezi, más esetben a főszámvevőségek az uralkodótól kéri a törvény hiteles magyarozatát.

Miután a föellenőrzést nem a főszámvevőségek gyakorolja, az 53-ik §-ban az mondatik, hogy tekintve a közös célt, a föellenőrző hatóság szoros érintkezésben tartozik lenni a főszámvevőségekkel, egymást támogassák, és útasításukat egymással kölcsönösen ismertessék (1824ben a föellenőrzés (General-Controle) különálló hatóság volt).

A főszámvevőségek szervezetét az 54-ik § határozza meg. A személyzetre vonatkozó beosztáson kívül még a következőket tartalmazza :

A főszámvevőségnél megüritt tanácsosi állomásokra csak a tartományi kormány tanácsosai hozassanak javaslatba. Az alsóbb állomásokat a főszámvevőségek elnöke tölti be és pedig a tartományi kormányok hivatalnokai sorából. Minden hivatalnok csak 6 havi próbaidő után nyerhet végleges alkalmazást, mely időre a tartományi kormány az illető jelöltet a főszámvevőségeknek átengedni tartozik. Az ideiglenes hivatalnok fizetését a főszámvevőségek pénztárából nyeri, és így a tartományi kormány a megtakarított fizetést az elhagyott helyét ideiglenesen betöltő hivatalnok fizetésére fordíthatja.

A főszámvevőségek ügyei ülésben tárgyaltnak, collegialiter intéztnak el (55. §.) azonban jogában áll az elnöknek önhatármilag is intézni el ügyeket, a hol csak formakérdések vannak szóban. Valahányszor az elnök a tanács többségének nézetével ellentétben van, felfüggesztheti a határozatot, kikérvén az uralkodótól a végeldöntést.

Az elnök saját nézeteivel és véleményével a számadásokra tett hivatalos megjegyzéseket bővítheti ; az uralkodó által jóváhagyott útasítás alapján látja el a hivatalnokokat a kezelési útasítással ; minden a főszámvevőségtől kibocsátott irat általa aláírandó.

Ez azon királyi rendelet tartalma, a melyen a porosz főszámvevőségek alapszik. — Az évek folytán némi módosítások történtek. Így 1829 febr 14-iki rendelettel azon változtatás nyert helyet, hogy egy vizsgálati jegyzőkönyv helyett két t ő t tartozik a főszámvevőségek szerkeszteni. Ezen két jegyzőkönyv *A* és *B* betű által van megkülönböztetve. Az *A* jegyzőkönyvben azon megjegyzések

vétetnek fel, a melyek csak a számvetésre, a reudant eljárására és az ezáltal mellékelt okiratokra vonatkoznak; a *B* jegyü jegyzőkönyv pedig oly megjegyzéseket tartalmaz, a melyek a rendelkező hatóságot illetik, és a melyekre nézve csak ez adhat választ. Mindkét jegyzőkönyv a tartományi kormánynak küldetik további intéz. kedés végett.

A kezelési szabályzat a beérkező ügydarabokat egy fő nap óba jegyezteti, a honnét azután az előadókhoz jutnak. A vizsgálatot illetőleg egy „regulativ“ 1836 január 18-áról a következők rendeli:

A számadások azon sorrendben jussanak vizsgálat alá, a mint azok beérkeznek. A számadások vizsgálatára 11 havi idő engedtetik és pedig april 1-ső napjától a következő év márczius 1-ig. Ezen 11 hó alatt az előzetesen jó váhagyott munkaterv mellett még a mult évekből származó számadások és a megjegyzésekre érkezett feleletek (Notaten-Beantwortungen) is feldolgozandók és pedig havi részletekben. Márczius havában a hátralévő és legkésőbb érkezett ügydarabok elintézendők. Minden osztály élén egy főszámtanácsos áll a kihez bizonyos ügydarabok útasittatnak.

A főszámtanácsos az érkezett darabokat osztályának számvizsgálói között felosztja. Ez a kézbesített számadást három irányban vizsgálja u. m. 1) hogy a pénzkezelő követte-e rendelkező előljárójának parancsait; az ebbeli észrevételek az *A* jegyü jegyzőkönyvbe iratnak; 2) vizsgálja, hogy a tartományi vagy egyfokú hatóság calculatorja által tett észrevelek az „á t v e t e l i - j e g y z ő k ö n y v“ben alaposak-e? ha igen, ezeket átveszi az *A* jegyü jegyzőkönyvbe; 3) végre vizsgálja a rendelkező hatóság rendeleteit, a melyekre a pénztári kezelés fektetve lön. Az erre vonatkozó megjegyzések a *B* jegyzőkönyvbe igtattatnak. — Az így feldolgozott ügydarab át-tétetik a főszámtanácsoshoz, a ki megvizsgálja az ügydarabot és ha nézetével az elintézés módja találkozik, azt ellenjegyzi és át-teszi az igazgatóhoz, a ki az elnökségnek fen nem tartott esetekben végleg elintézi és kiadványozza az ügydarabot. — Ha azonban a tanácsos nézete eltér a vizsgáló nézetétől, a tanácsos saját eltérő véleményével látja el az ügydarabot, a mely véleményhez ha az igazgató is csatlakozik, — ez értelemben intéztetik el az ügy, míg az esetben, ha az igazgató a vizsgáló nézetét osztaná, az ügydarab

a tanácsülésbe terjesztetik, mely azután szavazat többséggel határozza el az elintézés módját.

Minden főszámtanácsos havonként legalább egyszer különös és részletes, tételenkénti vizsgálat alá vesz egy a számvizsgálótól már revideált számadást, és ennek megtörténtét az ügydarabon megjegyzi.

A főszámvevőszék vizsgálati jegyzőkönyveire tett feleletek ugyanily úton jutnak végelintézés alá.

A felmentésekre (decharge) nézve az 1860 december 22-én kibocsátott rendelet a következőképen intézkedik:

Minden hivatalnok, a ki államvagyont kezel, kezelésének rendben volta után, számadásai rendben találtatván, követelhet felmentési-nyugtát (Decharge). Közönségesen a nyugta minden kezelési ág számadásairól külön adandó ki. — Ha azonban több kezelési ág egyesítve van egy ponton, úgy hogy azok egy számadásba vetik a külön számadások eredményeit, — a felmentő nyugta csak akkor adható ki, ha az összes egybefüggésben lévő számadások rendben találtattak. Ily esetben a külön számadások rendben létét ideiglenesen lehet csak igazolni az illető rendelkező hatósághoz intézett iratban, tudósításban, melyet „Benachrichtigung“-nak neveznek. — A tudósítások és felmentések mindig a hivatalnak szólnak, nem az egyes hivatalnoknak, mert a főszámvevőszék a hivatalban előfordult személyzeti változásokat nem ismeri. E szerint az egyéni felmentés nem a főszámszéktől, hanem csak a közigazgatósági hatóságtól adathatik ki.

A felmentés akkor is kiadható, ha a számadó által elismert, a jövő számadásban pótlendő összes hiány 25 tallért meg nem halad; szintűgy nem tagadtatik meg a felmentés, ha a kezelő mások irányában valamely összeget, a melylyel t. i. többet kiszolgáltattott, vagy a melylyel kevesebbet beszedett, legközelebb betudhat, végre feltétlen felmentést nyerhet a kezelő akkor is, ha bevételi maradványok mutatkoznak és igazolva van, hogy a hátralékban maradás nem az ő hibája.

Föltételesen adatik a felmentés, ha csekélyebb hibák kijavítása van szóban, a melyek kiigazítása után a felmentés végleges lesz.

Magától értetik, hogy a hiányokról jegyzék vezetetik a főszámvevőszéknél.

A potsdami főszámvevőszék mostani szervezetében legkevésbé sem felel meg az alkotmányos fogalmaknak. Oly időből származik az, midőn a törvényhozás az uralkodó kezében összpontosult és így a főszámvevőszék is egyedül csak az uralkodótól függhetett. — A főszámvevőszék — eltekintve az alkotmányosság követelményeitől — kezelési rendjében és teendőinek vitelében teljesen megfelel az ebbeli kívánalmaknak és a kitünő porosz adminisztrációnak kitünő közege. Hogy Poroszország kitünő közigazgatására mennyire folyt be és abban mennyi érdeme van a főszámvevőszéknek? azt tételenként kimutatni nem lehet, azonban két ségbevonhatlan, hogy önállása által a tiszta vagyionkezelésnek nagy tényezője volt, mert valóban őre volt a porosz állambházartás rendjének.

A bevezetésben már felemlítém, hogy a porosz kamarák többszörös sürgetésére, a porosz kormány 1862-ben egy törvényjavaslatot terjesztett a kamarák elé.

Ezen törvényjavaslat az 1824-diki szervezetet vette alapul. A kamara egy bizottságot küldött ki a javaslat fölött jelentést tenni. A bizottság a javaslatot, úgy a mint volt — elfogadhatatlannak, a porosz alkotmánynyal meg nem egyeztethetőnek találta és tetemes változásokat hozott javaslatba, a melyeket midőn a miniszterium nem talált elfogadhatóknak a kormány részéről, a miniszterium a maga javaslatát visszavonta és a dolog abban maradt, úgy, hogy Poroszországban jelenleg is még az ő-szervezetű főszámvevőszék áll fen, csakhogy ez most a „general-controlle“-l is meg van bízva.

A porosz képviselőház bizottságának jelentése (kelt 1862 márczius 7-én) kitünő egy munka, mert abban az állambházartás elvei, és az ellenőrzés alkotmányos alapja szakavatottan tárgyalva és a törvényjavaslat elfogulatlan bírálat alá van véve.

A törvényjavaslat 1-ső §-ában a főszámvevőszék egyedül csak a király alá rendeltetik. Ezen felfogás ellenében a bizottság azt kívánta kifejeztetni, hogy a főszámvevőszék a törvény alá rendeltessék ezen kitétel által „und welche bei der Verwaltung ihres Amtes keiner anderen Autorität als der der Gesetze unterworfen ist.“

A 2-ik § határozata, hogy a főszámvevőszék főbb tisztviselői a király által kineveztessenek, elfogadtatott, noha azon eszme is tárgyaltatott, hogy nem volna-e észszerű a választást a királynak fentartani ugyan, de azon három egyén sorából, a kiket a képviselőház hozand javaslatba, úgy, a mint az Belgiumban és Hollandiában történik. Azonban a bizottság nagy többsége az utóbbi módosítást el nem fogadta. Ezen szakasz harmadik kikézdésében feltételül van kitűzve, hogy a főszámvevőszéknél csak az nyerhet alkalmazást, a ki bizonyos államhivatalokban legalább is már 4 évig szolgált.

A 3-ik § a főszámvevőszék tagjait 'disciplináris ügyekben az főtörvényszék „Ober-Tribunal“ alá rendeli és tagjainak áthelyezését hasonló ranggai más hivatalba megengedi. Ezen szakaszra nézve a bizottság nem tett lényeges észrevételt.

A 4-ik § kizárja a főszámvevőszék tagjait oly mellékshivatalokból, a melyekkel folytonos fizetés jár, szintűgy annak tagjai ily ezélből magánfoglalkozást sem fogadhatnak el. Ezenkívül a bizottság egy külön szakaszt javasol bevenni, mely szerint ugyanegyidőben atya és fia, após és vő, testvérek és sógorok nem lehetnek a főszámvevőszék tagjai.

Az 5-ik § a főszámvevőszék elnökének vezetése alá helyzi a szolgálatot, és e hatóság körében egyenlő jogot ad az elnöknek mint a minisztereknek.

A 6-ik § szerint a főszámvevőszék határozatai szavazattöbbséggel hozandók. — A collegial tanácskozás és határozás megkívántatik :

1. ha a királyhoz jelentés készítettik oly ügyben, mely nincs különösen fentartva az elnöknek ;
2. az országgyűléshez beadandó észrevételek tárgyában ;
3. általános elvek felállításánál, vagy megváltoztatásakor ;
4. általános szabályzat kibocsátásakor ;
5. ha az első fokú hatóságok kivánatára véleményzések készitendők.

Ehhez a bizottság még a következő két pontot kívánta csatolni :

6. ha az országgyűlés egyik táblájához véleményzés terjesztendő ;
7. ha az illető tárgy előadója a közös tárgyalást kéri.

A 7-ik §-ban meghatározzatik, hogy mely számadások vizsgálándók a főszámvevőszék által. Itt az mondatik, hogy az országgyűlés hozzájárulásával a király által engedményezett előirányzat végrehajtása alkalmakor felmerülő minden számadás vizsgálat alá veendő. A bizottság főleg azon nézet ellen kelt ki, hogy az állami költségvetés az országgyűlésnek csak hozzájárulásával engedményeztetetnének az uralkodó által. Hivatkozás történt az alkotmány 99-ik §-ára, mely a költségvetés megállapításának jogát osztja meg uralkodó és országgyűlés között és így nem pusztá hozzájárulást tart fenn az országgyűlésnek.

E szakasz egyik részében azt kívánta a kormány, hogy a katonaság által vitt külön gazdaságok csak az átadott pénzüsszeg igazolása által ellenőriztessenek, a pénznek hováfordítása azonban ne a főszámvevőszék által, hanem a katonai központi hatóságok által ellenőriztessék. A bizottság e kivételt törlendőnek ajánlja. Hogy az államminiszteriumnak és hadügyminiszteriumnak engedményezett titkos pénzalapról a két miniszterium a főszámvevőszéknek számolni ne tartozzék, a nézetek összhangzásban voltak.

A 9. és 10. §-ban a főszámvevőszékhez vizsgálat végett beadandó számadások vannak felemlítve, úgy, mint az 1824-ik évi rendeletben foglaltatik. Ehhez a bizottság csak azon kívánságot csatolta, hogy a főszámvevőszék évenként mutassa be az országgyűlésnek azon számadások jegyzékét.

A 11-dik §-tól kezdve a 19-ik §-ig semmi új sem foglaltatik, mert ezen szakaszok tartalma az 1824-diki rendeletből van véve. Ezekre nézve a bizottság csak azon módosítást kívánja felvételni, hogy a főszámvevőszék ne csak a tartományi, hanem minden hatóságtól bekivánhassa az iratokat és a szükséges felvilágosítást; továbbá, hogy az engedményezett hitelen való túlmenés az országgyűlésnek bejelentendő, legfeljebb a rákövetkező évben határozathozatal végett; végre, hogy a hivatalnokok rovására mutatkozó bármely összeg, mely mulasztás miatt hivatalnokot terhel, az állam bevételi rovatában előirandó.

Az esetben, ha az előirányzat meg nem tartása, vagy az illető törvények figyelembe nem vétele által bárki rovására hiány mutatkoznék, ennek elengedése ne fekdjék csak az uralkodó hatal-

mában, hanem az országgyűlés hozzájárulása is megkívántatik, mely az állam költségvetést megszavazta.

A 19-ik § rendeli, hogy az alkotmány 104-ik §-a értelmében az évi zárszámadással egyszersmind a főszámvevőszék észrevételei is az országgyűlés elé terjesztendők, a melyekből látható legyen :

1) hogy a zárszámadás adatai egyeznek-e azokkal, a melyek a főszámvevőszék által vizsgált pénzügyi számadásokban foglaltattak ;

2) hogy az előirányzat tételei megtartottak-e és ha túlmenés mutatkozik, mennyiben ? és melyek felett kell még határozni.

Ehhez a bizottság még azt kívánja, hogy a főszámvevőszék mutassa be évenként az országgyűlés által netalán nem engedményezett „rendkívüli kiadásokat“ és azon eseteket, a melyekben valamely hiánynak kipuhatólása elmulasztott vagy megtagadtatott.

A kormány által bemutatott ezen törvényjavaslatot a bizottság még a következőkkel vélte kiegészítendőnek :

Az országgyűlés mindkét házából három-három tag választassék egy bizottságnak alakítására, mely az államháztartás számadásaira és póthitelek megadására nézve hozandó határozatokat előkészítse. Az évi zárszámadás legfeljebb a következő év október havában átadandó e bizottságnak, mely felvilágosítások vételére maga elé rendelheti a főszámvevőszék bármely tagját, szintűgy minden okmány előterjesztését követelheti. A bizottság üléseiben a miniszterek jelen lehetnek vagy magukat képviseltethetik. Az országgyűlés mindkét háza direct érintkezésbe léphet a főszámvevőszékkel mindazon ügyekben, a melyek elintézése, a törvény értelmében, az országgyűlés hozzájárulásával történik. A főszámvevőszék minden közleményét, a melyet az országgyűléshez juttat, másolatban az illető miniszternek is megküldje.

A bizottság által javasolt ezen módosítások, a képviselőház többsége által támogatva, kényszeríték a kormányt saját törvényjavaslatát visszavonni és így a vitának véget vetni, nehogy a kormány által megtámadott bizottsági javaslat megszavaztassék.

E tárgy valószínűleg legközelebb ismét a törvényhozás elé fog kerülni és pedig annál inkább, miután a porosz államháztartás aranykora, midőn t. i. deficit nem létezett, lejárni látszik, és a képviselők, a kiktől új államterhek megszavazása eddig nem kívántott, ezentúl a deficittel meg fognak ismerkedni, a mi

mindig nehézkessé és óvatosabbá teszi a képviselőt. Ehhez járul még az is, hogy az észak-németországi szövetség államháztartását és annak ellenőrzését is mielőbb rendbe kellend hozni.

Az észak-németországi szövetség kancellárja már 1868 június 12-én a szövetség állami ellenőrzése érdekében a következő törvényjavaslatot terjeszté a szövetségi ülés elé.

1-ső §. A szövetség összes államháztartásának ellenőrzése és pedig a szövetségi jövedelmek és kiadásokat, az államvagyon változásait tárgyzó, valamint a szövetségi adósság kezelésére vonatkozó—számadások megállapítása és megvizsgálása által, egyelőre, más törvényes intézkedésig, a porosz főszámvevőszékre ruháztatik.

2-ik §. A munkaerőnek e célból szükségessé vált szaporítása a szövetségi tanács által fog elrendeltetni, mely az új tagokat megválasztja, ezek megerősítése a szövetség elnökét illetvén.

3-ik §. A szövetségi főszámvevőszék az ellenőrzési szolgálatot azon rendeletek és szabályok szerint viszi a melyek e tekintetben Poroszországban fenállanak; a főszámvevőszék ugyanazon kötelezettséggel és joggal bír a szövetségi hatóságok és hivatalnokok irányában, mint a porosz főszámvevőszék a porosz hatóságok és hivatalnokok irányában.

4-ik §. A főszámvevőszék kötelessége a szövetségi kancellár hivatalának és a birodalmi ülésnek számadásait 1867 július első napjától, — a szövetség katonai kezelésének számadásait azon időponttól kezdve, a melyben az illető contingensek a szövetség terhére estek, — minden egyéb számadásokat pedig 1868 január 1-től fogva megvizsgálni.

5-ik §. Az utasítás a főszámvevőszék részére a szövetségi kancellár által a szövetségi tanács befolyásával fog kiadatni.

E törvényjavaslat június 17 és 19-én tárgyalatott a gyűlésben. Twesten képviselő június 17-én behatóan tárgyalta a főszámvevőszék ügyét. Elismeri, hogy az állami ellenőrzés gyakorlatát, nem lehet halasztani és hogy arra nézve ideiglenesen a porosz főszámvevőszék volna felhasználható, mely nagy érdemmel bír, hogy Poroszország pénzügyi kezelése oly pontos és rendezett. Mindazonáltal az ideiglenesség helyett meghatározott időtartamot javasol az 1-ső §-ban kifejezni, mivel a porosz főszámvevőszék maga sem felel meg az alkotmány követeléseinek és újjászervezése várható. A porosz főszámvevőség csak az 1867, 1868 és 1869-iki számadások

ellenőrzésével bizassék meg és ezen idő lejárta előtt az alkotmányosság elveinek megfelelő szövetségi főszámvevőszék állitassék fel. Szintúgy azt kívánja, hogy a főszámvevőszéknek adandó utasítás jóváhagyás végett a legközelebbi birodalmigyűlés elé terjesztessék, és pedig azért, mert a főszámvevőszék főleg a birodalmi kancellár kezelését, ki egyúttal a szövetség pénzügyére, van hivatva ellenőrizni és így a kancellár csak nem adhatja maga az utasítást.

A birodalmi gyűlés Twesten indítványai értelmében a törvényjavaslatot módosítá és június 10-én harmadik olvasásban elfogadta.

E szerint tehát várható, hogy a jelen év folytán egy kimerítő szervező javaslat fog az éjszakuémetországi szövetség gyűlésében tárgyalatni, valószínűleg ugyanegy időben a porosz főszámvevőszék kérdése is a porosz országgyűlésen szőnyegre fog hozatni.

WENINGER.

JAPAN ÉS NÉPE

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Kaempfer Engelbert; History of Japan and Siam, 2 kötet, London 1727; Siebold: Customs and Manners of the Japanese, London 1841; Siebold: Archief voor der BeschróJVing von Japan (nagy képes munka, mely még nincs befejezve); Perry M. C.: Narrative of the Expedition of an American Squadron to the China Seas and Japan, performed in the years 1852, 1853 and 1854, under the Command of Commodore M. C. Perry etc. New-York 1856; Spalding J. W.: The Japan Expedition. Japan and around the World etc. London 1856; Heine Vilmos: Reise um die Erde nach Japan an Bord der Expeditions-Escadre unter Commodore M. C. Perry etc. 2 Baende, Leipzig 1856; Fortune: Yedo and Peking, a Narrative of a Journey to the Capitals of Japan and China, London 1863. Die Preussische Expedition nach Ostasien, nach amtlichen Quellen, 2 kötet, Berlin 1864; Alcock Rutherford: The Capital of the Tyeson, a Narrative of a three year's residence in Japan, 2 köt. London 1863; Lindau M. Rudolf svajeci főkonzsul: Un voyage autour du Japon, Paris 1864; Rennie F.: The British Arms in North China and Japan London 1864; Wichura: Aus vier Welttheilen. Ein Reisetagebuch in Briefen, Breslau 1868; Barthélemy Saint-Hilaire: De l'état actuel du Japon, Journal des Savants, 1864 és 1865. évfolyamaiban; Layrie: Le Japon en 1867, Revue des deux Mondes, 1868-diki évfolyam 3 és 4. füzetében; Neumann, Biernatzki s mások cikkei a Zeitschrift für allgemeine Erdkunde című folyóiratban; továbbá egyes tudósítások Petermann földirati közleményeiben,

---

Japan földünk egyik legérdekesebb országa, s népe polgárisadási és műveltségi tekintetben kétségkívül Ázsia valamennyi nemzetét fölülhadja. Ázsia mohammedán népei régóta és sürű érintkezésben vannak Európa keresztyén népeivel, mégis ezektől állami, társadalmi és családi életükben, szellemi műveltség-

ben és általános világnézetben sokkal távolabb esnek és idege-
nebbek, mint Sina s még inkább mint Japan népe. Az őskorban
Japan egészen ismeretlen maradt az európaiak előtt, a középkor-
ban is csak homályos hírek terjedtek el róla. A XVI. századtól
fogva a keresztyén hit hirdetői s a hollandiak már biztosabb tudó-
sításokat hoztak és küldtek Japanról Európába; a hollandi tudó-
sítók közül különösen Caron, Thumberg, de mindenek föl-
lött Kaempfer a múlt századból és Siebold a jelen korból
említendők. — De Japan mégis századokig, úgyszólván teljesen,
el volt zárva az európaiak elől, végre 1853-ban az északameri-
kaiak rést ütének bástyáin, s ettől fogva új meg új expedíciók
mentek Japanba, s most azon félreeső ország is le van már lep-
lezve előttünk.

Jelenleg a magyar-osztrák kormány is kiküldött egy ex-
pedíciót Kelet Ázsiába, tehát alkalmasint Japanba is. Alig hiszem,
hogy az expeditio azon diplomatai és kereskedelmi céljait, me-
lyek végett kiküldetett, el fogja érni, de remélem, hogy tuda-
mányos, föld- és néprajzi tekintetben reánk nézve sem fog siker
nélkül maradni. De addig is, míg azon magyar-osztrák expeditio
kedvező vagy kedvezőtlen eredményei fölött ítélnünk, érde-
kes lesz Japannal és népével közelebbről megismerkednünk. Iro-
dalmunkban róla még alig volt szó, irodalmunkra nézve tehát új
világ az, melylyel a következőkben a t. olvasót meg akarom is-
mertetni. Bocsánatot remélek azért, hogy dolgozatom kissé hos-
szabbra nyúlt.

I.

A XIII. század végén szerkeszté Polo Márk nevezetes
útazási leírását, melyből Európa Ázsiának belsejéről s legszélső
keleti és déli tartományairól az első biztos és hiteles ismereteket
merítette. Polo 1272-től 1295-ig mulatott Ázsiában, többnyire
Kublai nagy-khán társaságában, kinek sinai hadjárataiban kiváló
szerepet vitt. Sinában sokat hallott „Zipangu“-ról, Japanról is,
hol Kublai khán hadai nagy kudarcot vallottak, s e mesés távol-
ságban ködlő országról az első hírt az ő tudósításában vette Eu-
rópa, s nem felejté el többé. Kolumbus úgy vélte, Zipangut fe-
dezte fel, midőn Kuba partjait megpillantá. De csak 1543-ban

vetődék néhány portugál kalandor Kiusziú, Japan egyik szigete partjaira. A portugálok legott barátságos közlekedésbe léptek a japaniakkal, kik a jövevényeket szívesen fogadták. Egy előkelő japani szökevény Szatszuma tartományból valamely portugál hajón Malakkába s onnan Goába került; itt felvevén a keresztséget sokat beszélt hazájáról a Goában letelepedett jezsuitáknak. Xaver Ferencz jezsuita főnök Torres spanyol jezsuita s két megtérített japani kíséretében 1549-ben utazék Kiusziúba s nemsokára e tartomány tengeri városában, Kangoszimában az első keresztyén községet alapítá meg. A keresztyén hit gyorsan terjedt el Japanban, 1587-ben az ottani keresztyének száma már a 200,000-et haladá meg, midőn váratlanul a fejedelem megparancsolá, hogy a külföldi papok hűsz nap alatt takarodjanak ki az országból. Ezen parancs foganat nélkül maradt, s a térítgetések még ezután is sikerrel folytak. Azonban 1600-ban Minamoto-no-Iejasz ragadá magához a főhatalmat, s ettől fogva a keresztyének csaknem szakadatlanul üldöztetének. 1614-ben a jezsuiták tudósítása szerint Japanban több mint 600,000 keresztyén volt, 1616 óta számuk mindinkább fogy, 1643-ban még három jezsuita végezteték ki, s 1692-ben még ötven keresztyén volt börtönben. Végre a japani keresztyének száz évig tartott üldöztetések folytán teljesen kipusztultak.

A keresztyének kipusztításával együtt a portugál és spanyol kereskedők is kiűzettek, s a közlekedést Európa és Japan között csak a hollandiak tartották fen, kik 1600 óta látogatók meg annak partjait. A hollandiak kereskedése is mindinkább megszorított, s végre csak egyetlenegy kereskedő telepjök maradt, Deszima szigetén N a n g a s z a k i város közelében. Ott is csak a japani hatóságok zaklató fölügyelete és ellenőrzése mellett üzhetek kereskedést 1641 óta. Deszima szigetkét a japaniak szorosau a tengerpart mellett mesterségesen töltötték fel, hogy oda a tartóztatott portugál kereskedőket rekeszthessék. Hossza csak 516, szélessége átlagosan 220 láb. Egy sekély és iszapos, mint egy 25 lépes széles árok választja el a szigetkét Nangaszaki várostól; ez árok át van hidalva. Azon időben, melyben az idegek ott el voltak rekesztve, a sziget karók, bástyák és kőfalak által volt bekerítve, s csak két kapun lehetett közlekedni egyfelől a várossal, másfelől a tengeren levő hajókkal. A kapukban örök álltak s többnyire be is zárták. A hollandiak ezen fogságu-

kat csak a császári helytartó különös engedélyére s nagy őrizettel hagyhaták el; s kirándulásaikon egyáltalában nem volt szabad a belföldiekkel közlekedniök. Még Nangaszakiban sem volt szabad valamit közvetlenül a belföldi kereskedőtől vásárolni, hanem kívánságaikat az erre rendelt tisztviselőkkel kellett közölniök, kik minden szükségleteikről gondoskodtak, természetesen saját hasznukra. A japani helytartók évenként csak egyszer vagy kétszer engedték meg, hogy Deszima lakói a környező hegyeket az ottani templomokat és temetőket meglátogassák s ott egy napot vigadozás és lakoma közt töltsenek. — A japaniak közül csak a hollandiakkal való kereskedésre különösen kirendelt tisztviselők mehetek szabadon Deszimára, más japaniak csak akkor bocsáttattak be a kapukon, ha a helytartótól útlevelök volt. Ezek is kénytelenek voltak minden esetre a szigetkét elhagyni s magokat elmenetelkor az öröknél bejelenteni. Csak bizonyos leányok tölthették az éjszakát a hollandiak között. A szárazföldi kapun a legújabb időig látható volt a hirdetmény, mely a japaniak közlekedését a hollandiakkal szorosán eltiltá, a tisztas japani nőknek a szigetke meglátogatását feltétlenül megiltá s azt csak a rimáknak engedé meg. Ezek a hollandiak szolgálói is voltak. — Egy hajónak és esolnának sem volt szabad a sziget karózatát és kerítését megközelítenie, vagy a sziget hidja alatt elmennie.

A hollandiakkal való közlekedésre kirendelt biztosok és tisztviselők kötelesek voltak a hollandiakkal minden bizalmas érintkezést s minden beszélgetést a keresztyén vallásról kerülni, se pénzt, se árut nem vihettek a szigetre és szigetről, tiltott árutat se nem árulhattak, se nem ajándékozhattak a hollandiaknak s általában örködniök kellett, hogy titkon ne vitessék valami a városból a hollandi hajókra vagy a szigetre s innen a városba. Eleintén azt sem engedték meg a hollandiaknak, hogy halottaikat a szárazon temessék el, a tengerbe kellett azokat vetniök; utóbb megengedték, hogy a tengeröböl elején egy telken sirba tétessenek a koporsók; de ezeket japani esénakok szállíták oda s egy hollandiai ember sem kísérhette. A japani hatóságok határozták meg, hogy hány hollandi ember telepedhessék le Deszimán, többen nem tartózkodhattak ottan; útasokat soha sem szállíthattak hajóikon a hollandiak különösen nőket sem volt szabad magokkal a szigetre vinniök.

A tengeröböl bejárásánál lévő dombokon örök álltak, kik

azonnal jelt adtak, mihelyt idegen hajó közeledék. Ekkor egy csónak japáni tisztviselőkkel s a kereskedő telepen tartózkodó néhány hollandival az érkező hajónak elébe mene, hogy a kapitánynak a bepecsételt útasítást átadják s tőle a rakodmányjegyzékét, a legénység lajstromát s a leveleket átvegyék. Azután a hajó Daszima előtt, egy puska lövésnyire a vízi kaputól, kikötött, két oldalán egy-egy japáni csónak katonáörökkel foglalt helyet, hogy ottmúlatása egész ideje alatt szemmel tartsák. Most a japáni tisztviselők a hajón talál-tató ágyukat, fegyvereket és löszert, továbbá a vallási könyveket, kereszteteket, szent képeket, melyeket a keresztrel jelezett európai pézdarabokkal együtt az ugynevezett „bibliahordó“-ba raktak, a szárazra hordották, hol a hajó elindulásáig őriztették. Azután a hollandi kereskedelmi előljáró jelenlétében az összes hajós népet veték szemle alá s felolvastatták a rendeletet, melyben meg volt határozva, mikép viseljék magokat a kikötőben való múlatásuk alatt. Erre a hajó rakodmánya a japáni tisztviselők felügyelete alatt, Deszimára szállították, hol elzáratván, a hatóságok pecsété alatt mindaddig őriztettek, míg el nem adatott. Még a hajón érkezett telepbeli tisztviselők podgyásza is szorosán vizsgálat alá véteték; a tiltott tárgyak lefoglaltattak s mindaddig zár alatt tartattak, mignem tulajdonosuk elűtazék. A rakodmány levitele és lezáratása után hajóra menniök s azt elhagyniök csak oly személyeknek volt szabad, kik erre különös engedélyt nyertek s akkor is csak japáni örök kíséretében. A kik a vízi kapun átmentek, egész testükön megvizsgáltattak, vajon nem visznek-e magokkal tiltott árukat. E vizsgálatás alól csak a kereskedelmi előljárók s a hajós kapitányok voltak felmentve. De utóbb azon megvizsgálatás a hajós kapitányokra is kiterjedt, *)

Mindezen megszorítások és zaklattatások mellett is a hollandiaknak azon kiváltságuk volt, miszerint az uralkodó udvarát meglátogathaták a végett, hogy a szio gunnak, a trónörökösnek s a legfőbb állami tisztviselőknak ajándékokat mutathassanak be. A kereskedelmi előljáró néhányad magával tette azon látogatást; Ko-

---

*) A japániak t. i. 1772-ben egy a hollandiaktól elhagyott s Gotto szigeteken megfeneklett hajón, többi közt a kapitány öltözetét találták, mely ugy volt készítve, hogy benne, kivált a mell és has felett, sok árut eldughattak. Azelőtt a kapitányok mindig nagyon vaskos emberek voltak, ezentúl pedig a japániak csodálkozására, oly soványok lettek, mint más emberek.

kuráig szárazon, onnan pedig hajón tették az útát Szimonoszekibe és Oszakába; innen megint szárazon Jeddóba, az ország fővárosába mentek, hol azonban csak rövid ideig tartózkodhattak. Ez utazásokon a kereskedelmi előljárók oly tiszteletben részesültek, mint az ország főurai (daimiók), oly kólyákban utaztak s azon helyeken szálltak meg éjjel, mint ezek; előttük egy kardot s nádbotot vittek méltóságuk jelvényeiül; szállásaikra ponyvákat borítottak, melyeken a holland-keletindiai társaság czimere tündöklött. A belföldi nép is ugy tisztelgett nekik, mint az ország főurainak, a daimióknak. Mindazáltal az őket kísérő tisztviselők ugy őrizték őket, mint foglyokat, s minden közlekedésüket a belföldiekkel meggátolták. Oszaka, Miako és Jeddó városokban el sem hagyhatták szállásait, kivéven akkor, mikor a megszabott látogatásokat tették. A belföldi tisztviselőkkel, tudósokkal és kereskedőkkel, kik őket látogatták, csak a melléjük rendelt kormánybiztosok felügyelete mellett s jelenlétében társalkodhattak. A fejedelmi palotában a kihallgatás igen rövid volt s csak abból állott, hogy a kereskedelmi előljáró — mert csak az bocsáttatott be a sziogunhoz — magát az ország szokása szerint, mélyen meghajtá, e bókólast előbb az udvari tiszték útmutatása szerint, kénytelen volt megtanulni. Kísérői rendszeren valamely előteremben maradtak. A palota kapuja előtt mindannyian kénytelenek voltak a kólyákból és hordszékekből kiszállni s kardjaikat leoldani és az öröknek átadni. A fejedelmi kihallgatás előtt a hollandiak sem szállásaikat el nem hagyhaták, sem a belföldiek látogatását el nem fogadhaták. A kihallgatás megtörténte után sok kíváncsi meglátogató őket, kivált az orvosokat, kik az udvarba való utazásban rendszeren részt vettek, s kik a japáni tudósoktól ezer meg ezer természettudományi és orvosi kérdésekkel ostromoltattak. A japáni tudósok közül sokan tudták a hollandi nyelvet.

Tszun a Joszi sziogun uralkodása idejében a kereskedelmi előljáró ünnepélyes fogadtatása után kísérői is bebocsáttattak a palota belsejébe s egy szobába vezettettek, hol egy rácszat mögött a sziogun felesége ült. K a e m p f e r elbeszéli, hogy ez alkalommal a fejdelem parancsára „valóságos majomugrásokat kellett tenniök; többi közt majd felkelniök s ide-oda menniök; majd egymás előtt bókólniök, azután kénytelenek voltak táncolni, ugrándozni, részeg em-

bert utánozni, japanúl dadogni, festeni, hollandi és német nyelven olvasni, énekelni, a köpenyegét magokra venni s ismét levetni stb.“

A fejdelemnél történt fogadtatás után a hollandiak a legfőbb udvari és állami fisztviselőknél is megtették a szokásos látogatásokat s bemutatták az ajándékokat, mire ezen uraktól vagy titkáraiktól megvendégeltettek. A szioگون és főtisztviselői a hollandiak ajándékait azzal viszonozták, hogy nekik, az ország szokása szerint, egy rakás selyem köntöst küldtek. A búcsúkihallgatás után a hollandiak elhagyták Jeddót s ugyanazon úton, melyen jöttek vala, visszakisértettek Nangaszakiba.

A hollandiak kereskedése Japannal minden megszorítás mellett is az első évtizedekben nyereséges volt, de 1672 óta mindinkább megszorítottatott és megterheltetett, úgy hogy utoljára a kelet-indiai társaságnak annyi nyeresége sem volt belőle, hogy a telep főtartására s az udvari látogatásokra megkívántató költségek fedeztettek volna általa.

1817 óta azon kereskedés ismét emelkedett némileg, de oly virágzóvá és nyereségesé, mint 1638 táján volt, midőn a hollandiak telepe még F i r a n d ó b a n létezett, nem lett többé. Az említett évben a bevitt áruk pénzértékét 3.760,000 frtra tették.

Midőn az európai kereskedők, a hollandiak kivételével, Japánból kiűzettek, annak csak Liu-Kiu szigetekkel, Korea félszigettel és Sinával volt némi közlekedése; újabb időben a Kurili szigetekkel is kezdének a japaniak közlekedni. Az európaiak sokáig nem tettek komoly kísérletet Japán forgalmuk körébe bevonni. Az oroszok és angolok voltak az elsők, kik 1791 óta ismételve meglátogatták Japán partjait s igyekeztek a barátságos közlekedést megindítani. De kísérleteik siker nélkül maradtak. Végre az amerikaiak rábirták a japáni kormányt, hogy velük szerződést kössön. De mielőtt az amerikaiak s az európaiak legújabb törekvéseit Japán megnyitására elbeszelném, szükséges némelyeket az országról, kormányáról és népéről közlenem.

II.

A földképen úgy veszi ki magát Japán, mint egy a tengerbe süllyedt nagyszerű töbrök keleti párkánya, mely el nem merült; az általellenben lévő oldalát Korea félsziget s Mandzsorszag partja

képezi; éjszak felé Jeszo és Krafto szigetek rekesztik be a kört. Hogy Japan földjének vulkáni minősége van, arról részint még most is működésben lévő, részint már elhamvadt tűzhányók, továbbá szolfatarok, hévvizek s gyakori földrengések tanuskodnak.

A tulajdonképi Japan három nagy szigetből áll, t. i. N i p p o n , S z i k o k és K i u s z i u ból. Közülök Nippon a legnagyobb s nevét a benszülöttek az egész országra kiterjesztik. E név annyit jelent, mint „napkelet;“ inkább sinai, mint japani származású. A japaniak s különösen a költők „H i n o M o t ó“-nak is nevezik az országot; e név eredeti japan szó és szintén n a p k e l e t e t jelent. A sinaiak az országot „Czipang“-nak nevezik s ebből faragták a portugalok a „Japan“ szót.

A három nagy sziget keskeny tengeresatornák által van egymástól elválasztva s egy földközi tengert vesznek körül, melyet mi japani tengernek nevezünk, s melyben úgy, mint a környező, sok öbölke által szakgatott partok mentén igen számos, kisebb-nagyobb szigetke van. Ezek többnyire meg vannak mivelve és népesítve s élénken közlekednek egymással és a nagy szigetekkel, mert a sűrű népességű birodalom csaknem minden szükségletét maga fedezi, s egyes részei egymással cserélik ki terményeiket és készítményeiket. A nagy és kis szigetek partjai többnyire hegyesek és meredek; számtalan szirt, szikla és zátony, rohanó tengeri áramlások és hullámlások, hirtelen váltakozó szelek veszélyeztetik a hajózást. A földközi tengerben több, mint ezer szigetke van, a Kiusziu és Szikok felől a birodalom fővárosába vivő két főút keresztben szegi azt s ezer meg ezer dsunk (japani hajó) jár rajta; nappal csak úgy hemzseg rajta a sok vitorla, melyek éjszakára a kikötőkbe és öbölkébe menekülnek, mert a magas partok felől s a keskeny völgytorkokból gyakran veszélyes szélrohamok zúdulnak le. A szigetek között elterülő tengerrészek gyönyörűek; itt egy csöndes tómedence csillog, amott a víz zajos hullámtöréssel tódul át a keskeny szorosokon; a partok majd meredek sziklafalak, melyekről zúgó patakok omlanak le; majd megmivelt menedékes hegylejtők. Örökké zöldelő ligetek közül kastélyok és várak emelkednek ki, s a fok-hegyeket magas templomok koszorúzzák; a partoktól befelé menve, hatalmas hegységek mutatkoznak, horgas, szakgatott csücsokkal s hóval borított ormokkal és völgytorkokkal.

A földközi tenger legnagyobb szigete A v a d s z i. Nippontól

éjszaknyugatra Szando és Oki, Kiásziutól nyugatra és délre Gotta szigetsorozat, továbbá Firandó, Amaksza és Tanegaszima vannak; más apró szigetkék a nagy szigetek partjait övezik. Ázsia földszéléhez legközelebb Cusz-Szima sziget mintegy hidul szolgál Korea félszigetre.

Mindezen kis és nagy szigeteken a japáni nyelv és műveltség uralkodik. A Nippon éjszaki oldalán fekvő Jeszó, valamint a Kurili csoport déli szigetei szintén a japáni birodalomhoz tartoznak ugyan, de nagyrészt félvad népségtől, az aínóktól vannak megnepesítve. Égaljok igen zord s nem kedvez a japáni műveltség meghonosulásának. Csak városaikban és kikötőikben laknak japániak, kik kereskedéssel foglalkoznak. Jeszó belseje, úgy mondják, néptelen erdőrengeteg. A Kurili csoport éjszaki szigetei már az orosz birodalomhoz tartoznak, csak Kunaszir és Jeturup vannak a japániak birtokában, a két birodalom közötti határvonal Jeturup és Urup szigetek között húzódik el.

A Liu-Kiu szigetek a XVII. század elején hódoltattak meg s Japannak adót fizetnek, de úgy látszik, Sínának is. Hasonló viszonyban van Korea, hol már nagyon régi időktől fogva majd a japáni, majd a sínai befolyás volt túlnyomó.

A tulajdonképi Japan kiterjedését 5300 □ mfdre, lakóinak számát 25—30 millióra teszik. Földje általában hegyes, nagy síkságokat sehol sem találunk. Bármely oldaláról közeledünk is a szigethez, mindenütt magas partokat találunk. Erdős tetők termékeny völgyekkel, megművelt dombozatok kietlen sziklahegyekkel váltakoznak. Csaknem mindenütt bő források és esermelyek öntözik a földet, de hajózható folyó ninesen.

Az ország égalja igen kellemes és sokkal enyhébb, mint hasonló szélességben más földrészekben. A nyári forróság soha sem kiállhatlan, a tél rövid és enyhe. Tavasszal és ősszel sokat esik, kivált júniusban, májusban és novemberben. Deczember havában csaknem mindig derült az ég; januárban és februárban szép napok csövel és hóval váltakoznak. Január a leghidegebb hónap, melyben a birodalom középső részeiben néha meg is fagy. De a hideg soha sem tart sokáig. Tartós szárazság sincs. A levegő lágy és szelid s a folytonos áramlások miatt mindig tiszta és fris; az időjárás változásai, a földművelés nagy javára, minden évszakban igen szabályosan állanak be. Kivált a növényekre nézve a levegő és föld

viszonyai nagyon kedvezők. Jóllehet a forróövi tartományok a különböző növényfajokra nézve nagyobb gazdagságot mutathatnak fel, mégis a növényalakok változatosságát illetőleg, kevés ország vetekedhetik Japannal. Különben a szigetek növényzete rendszeren olyan, mint a szomszéd földeké, de Japan növényzete, ugy látszik, eredeti és gazdagabb, mint Ázsia szomszédrészeié. A kameliák, kryptomeriák és számos egyéb növényfajok eredeti hazájának Japan tartják. A hazai növények mellett sok idegen is meghonosult, pl. a theabokor, naranes, dokány, eperfa. Japanban a forró és hideg földövek virányai esodálatos módon találkoznak. A hideg földövet jellemző toboztermők (Coniferák) vagyis tülevelű növények talán sehol sem fordulnak elő oly sokféle fajban, mint Japanban, mellettök a mérsékelt földövet jellemző lombfák és épen ugy a forró földövben honos bambusz, pálma, cikadéa, haraszt stb. fák és virágok díszlenek.

Japan legnevezetesebb erdei fái : *Pinus massoniana*, *P. densiflora*, *Albies firma*, *Retinospora pisifera*, *R. obtusa*, *Cryptomeria japonica*, *Salisburia adiantifolia*, *Podocarpus macrophyllus*, *Thujopsis dolobrata*, *Sciadopitys verticillata*, többféle tiszafa s még más toboztermők vagyis fenyőfélék ; a lombfák között : többféle mindig zöld tölgy, gesztenye, jávor s gyönyörű szilfa (*Ulmus kaki*). A leghasznosabb fák rendszeren mivelt és kezelt erdőségben teremnek, inkább szándékosan termesztett, mintsem vadon termő fák : a kámporfa (*Cinnamomum camphora*), a viaszfa (*Rhus succedaneum*) és fűnájzsfa (*Rhus vernix*; némileg a már említett gyönyörű alakú *Sciadopitys verticillata* és *Thujopsis dolobrata* is. A közönséges erdei fák babérfákkal, kameliákkal, bambusznáddal, azaleákkal, szőlővel, málna-, fagyal-, magyal- és más bokrokkal vegyest teremnek. A disznőnövények száma igen nagy, egyik legnevezetesebb disznőnövény az *aucuba japonica*, melynek him- és nővirágjai külön bokron vannak. Európába sokáig csak nővirágú bokor került, végre Fortune himvirágú csemetéket is szerzett.

Az állatvilág szegényesebb; mindazáltal néhány jellemzetes állatot találunk, ilyen az óriási szalamander, a rézfácán stb. melyek csakis Japanban fordulnak elő. Majmok csak a déli részekben tartózkodnak. A maeskanemhez tartozó nagy ragadozók csaknem teljesen hiányzanak. Ámde halakban és más tengeri állatokban Japan felette gazdag; hideg és meleg tengeri áramlások a világten-

ger csaknem minden részéből viszik az állatokat Japan partjai felé. Itt ott gyöngyöket is halásznak. Házi állatok : a kutya, maeska, ló, szarvasmarha, többféle kácsa és tyúkfajok. Szamár és juh ninesen.

Beeses ásványokban bővölködik Japan. Bányái aranyt, ezüstöt, platinát, ónt, ólmot és vasérczeket, de kivált sok és igen jeles rezet szolgáltatnak. Drágakő, úgy látszik, ninesen, a japaniak nem gondolnak vele. Kőszén sok helyütt van. Ként a tüzhányók és szulfatorok szolgáltatnak.

Az ekép oly gazdagon megáldott japani szigetek nagyon félre eső vidéken s fejtette ádá az tengerben fekszenek. A tengert a legrémítőbb örvényviharok kavarják fel minden évszakban : a szirtes és sziklás partokat ködök és záporosök leplezik be ; birtelen támadó és váltakozó szelek és erős tengeri áramlások a legóvatosb hajós intézkedéseit is meghiúsítják. Japant tehát némileg maga a természet zárta el a többi világtól. Lakosai saját erejükből vergődtek fel a társadalmi és állami rend és műveltség oly fokára, mely méltánylásunkat valóban megérdemli. Soha más nemzetnek nem voltak alávetve. Ellenkezőleg, öök hódoltatták meg Korea országait; innen ültették át birodalmukba a sinai műveltség elemeit, s azután önállóan és sajátszerűen fejtették ki. Csak külföldön viselt hadjáratok alkalmával voltak tömeges érintkezésben más nemzetekkel, különben közlekedésöket másokkal mindig csak egyesek közvetítették, Sinából jövő s oda menő követségek, buddhaféle vallástanítók s japani papok és nemesek, kik kiképeztetésök végett mentek külföldre, Sinába. Állami rendszerök s műveltségök fejlődését soha sem szakasztották meg külföldi megtámadások. Csak Kublai khán tett komoly intézkedéseket a birodalom elfoglalására, de hajóhadát a tenger hullámai nyelték el, s a partra szállt seregeit a japaniak kaszabolták le. Az európaiak a XVI. században nyílt karokkal fogadtattak, a tudománykedvelő és tanulékony japaniak a művelődés új elemeit és alapjait örömmel karolták fel, a keresztyén vallás minden osztályaik közt gyorsan terjedett. Ámde midön az idegen befolyás a birodalom alkotmányát, állami önállóságát látszott veszélyeztetni, az uralkodók kiűzték a veszedelmes vendégeket, a tanításaik által elhintett magvak csiráit kéréllhetlen szigorral kiirták s a birodalmat csaknem teljesen elzárták a külföldi jövevények elöl.

Japan lakosai ősidőktől fogva benszülött nemzetnek tekinthetők, mely ha máshonnan jött, bizonyosan a történelem s a nyelvek képződése előtt költözött be. Testalkatukra nézve kétségekivül azon nemzettörzshöz tartoznak, melyhez a mongolok, sinaiak s Kelet-Ázsia más népei tartoznak, s melyet mongol fajnak szoktunk nevezni. Történelmök ott veszi kezdetét, midőn D z i n d - M u a birodalmat egyesíté, mi 660-ban Kr. sz. előtt történt, mint ezt a japaniak teljes biztossággal állítják. Dzin-Mu-tól származnak az örökös császárok, kiknek nemzettsége azon időtől kezdve mostanig szakadatlanul bírta a m i k a d ő trónját. A japáni tudósok többnyire úgy tartják, hogy hazájok ősi lakosai ugyanazon j e b i vagyis a i n o nemzethez tartoznak, melynek félvad ágai Jesztót s a kurili szigeteket még most is népesítik; hogy tehát a japaniak ugyanazon nemzetnek mivelődés által nemesített ágát teszik. Szerintök Dzin-Mu a birodalom déli részeiben élt, s mint jeles tehetségekkel megáldott főnök elsőben saját törzsökének adott állami szervezetet, azután pedig a vad állapotban és törvény nélkül élő szomszéd törzsököket is meghódoltatá. Birodalma székhelyétül a Nippon éjszakai részében lévő J a m a t t o tartományt választá, s innen kiindulva egyesítette a birodalom különböző részeit, terjesztette el a miveltséget és szelid erkölcsöket. De a birodalom szervezkedése polgárisodása és mivelődése csak lassan haladhatott előre s a japaniak századokon át, egész a Kr. sz. utáni VIII. évszázadig, kellett az éjszakon és nyugaton tanyázó vad és fel-felzendülő népekkel harezolniok.

A japaniak nyelve a sinaitól s a többi ismeretes ázsiai és nem ázsiai nyelvektől annyira különbözik, hogy a nyelvészek egyáltalában nem tudták még bármely más nyelvvel való rokonságát megállapítani. Hitregéik is egészen eredetiek és sajátosak, csak némely vonásokra nézve hasonlítanak más nemzetek hitregéihez. Szerintök a menny és föld hullámozó zürzavarból támadt, fölfelé emelkedvén a könnyebb s alászállván a nehezebb elemek; közepett isteni lény, K a m i képződött. Ez százmillió évig él s maga magából eredteti utódját, ki szintén oly sokáig él, s kitől egy harmadik lény támad, mely ugyancsak nemi különbség nélkül való, úgy, mint a két első kami. Ezekre egymásután négy istenpár, férfi és nő, következik, mindegyik kétszázmillió évig uralkodik. Ezek a mennyei istenek hét nemzetségei. A négy istenpár közül a három első úgy

nemzi utódját, hogy egymást lelki szemlélettel hatja át, a negyedik pár pedig, t. i. *I e z a n a g i* isten és *I e z a n a m i* istenasszony, az elválás s ismétli egyesülés csodálatos gerjedelmei után hajtja végre a nemzést. Elsőben Japan szigeteit, folyóit, hegységeit, a fák atyját s a növények anyját, végre a ragyogó lényt nemzik, melynek neve *T e n - c z i o - d a i - s z i n*. Ez szépsége miatt az égbe emeltetik, napistenné válik, mely a Japanban tisztelt istenek között a legfőbb. *T e n - c z i o - d a i - s z i n* az öt földi isten nemzetségeinek törzsatyja. Utószülött a hold, a tenger nentője és *S z o s z a n*, mely a nyugtalanság és mozgás, a fergeteg és vihar szelleme. Ez támasztja az első viszályt és háborút, de utóljára a napisten előtt meg kell hunnyászkodnia s így a földre, azaz Japanba száll. Itt az emberekkel kezd közlekedni, kik, úgy látszik, a föld termén yeiül tekintetnek, olyformán, mint a növények és állatok, — egy szüzzel kel egybe, kit sárkány körmei közül szabadíta meg s fiától a földi *k a m i - k* származnak, kik, mint félistenek és hősök, ismételve föltámadnak a *T e n - c z i o - d a i - s z i n*-től származó istenek ellen, hogy uralkodásukat a földön magukhoz ragadják; de mindannyiszor meggyőzetnek. Az istenek a hősök lányaival gyakran kelnek egybe s így sokféle lények származnak, melyek Japan és tengereinek különböző helyiségeit, jelenségeit, tulajdonait és eseményeit képviselik és személyesítik. A sok hitrege és monda részint történelmi eseményeken alapul, a legrégebb uralkodók és jeles emberek tetteit és tulajdonságait dicsőíti. A japaniak nemcsak hajdan, hanem most is azon embereket, kik tetteik által kitüntek s hazájok körül kitünő érdemeket szereztek maguknak, az istenek közé szokták felvenni. A mikadók már születési joguknál fogva jutnak a *k a m i - k* közé, de más érdemes emberek is ünnepélyesen emeltetnek haláluk után az istenek közé; díszszímet adnak nekik s templomokat építenek tiszteletükre. *D z i n - M u*, a mikadók őse, *T e n - c z i o - d a i - s z i n* negyedik utódjának fia, tehát egyes ágon származik a napistentől, a mennyei istenektől, nemzetisége azért szent és sérthetlen s minden embereken felül való.

E futólagos vázlat elegendő arra, hogy Japauról és népéről általános fogalmat képezhessünk magunknak. Az alább közlendő részletek a képet ki fogják egészíteni s egyszersmind világosabbá tenni.

Most Japan történelmét is jobban ismerjük már, miután *H o f f m a n n* leydeni tanár s mások néhány japani évkönyvet lefor-

ditottak. *) Itt csak némely eseményt említünk meg, röviden. Az első 5—6 századra vonatkozó elbeszélések főtárgyait teszik: a vad jebi-k ellen folytatott harcok, a mikadói szék feletti viszályok s a Sinából és Koreából való beköltözések. Koreában virágzó birodalom volt, mely 57-ben Kr. sz. előtt három, egymástól független országra szakadt. 201-ben, Kr. sz. után egy nő vevé át az uralkodást, t. i. a XII. mikado özvegye, Szin-ko-vo-gu, a hatalmas császárnő, kit még most is, mint az ország védasszonyát, tisztelnek. Koreából és Sinából építőmesterek, festészek, fazékosok, fémöntők, téglavetők, nyereggyártók s más kézművesek és művészek költöztek be, ugy orvosok, költők és tudósok is, kik Japan anyagi és szellemi mivelődését előmozdíták.

Japanban csaknem minden jogi viszony az örökösödésen alapszik, mindazáltal az elsőszülöttség jogát alig ismerik. A családfő örökösét törvényes gyermekei és atyjafiai közül szabadon választhatja. E szokás a császári családban is uralkodik. Továbbá a mikadónak mindig joga volt egynél több törvényes feleséget venni; minden kegyencz tehát azon igyekezett, hogy a császár az ő családjából vegyen nőt s azután ennek fiát nevezze ki utódjává. A főurak versenygése miatt gyakran meg sem választhatta utódját a mikado; ilyenkor halála után mindig viszályok támadtak az uralkodás miatt. A mikadók soknejűsége s azon sajátos intézmény, mely szerint a mikado az elsőszülöttségre való tekintet nélkül választja utódját, a császári hatalom hanyatlását okozta mindenkor. Már a Kr. utáni V. század végén néhány mikado az uralkodói teendőket helyettesekre, kormányzókra bízta. A VI. század másik felében Buddha vallása terjedett el Japanban, nagy zavarok és mozgalmak között. 662-ben Tentszi ült a mikadói székre, de nevében Fudszivara uralkodott, ki a birodalmat nyolcz tartományra osztá, a közigazgatást rendezé, a tisztviselőknek határozott fizetéseket rendelt, az állomásonként egymást felváltó postákat az egész országra kiterjeszté, katasztert készített s az adóügyet szabályozá, továbbá fegyver- és élettárat állíta fel, az udvari szertartásokat megállapítá, a nyilvános kihallgatás napjait kitüzé stb.

*) Hoffmann többi közt a „Va-Nen-kei“ czimű történelmi táblázatokat fordította; Klapproth pedig z 1652-ben megjelent császári évkönyvek fordítását adta ki.

A következő császárok alatt a birodalom mindinkább fölvirágozott, anyagi és szellemi műveltsége mindinkább emelkedett. 794-ben K u a n - m u mikado a Jamakótól éjszakra fekvő Jamasziro vidékén a császári palotát (miakót) építteté, melyben a császárok még most is laknak, s mely körül csakhamar K i o t o város támadt.

A IX. századtól kezdve Japan mind gyérebben közlekedett a külfölddel. Egyideig Fudszivara utódai uralkodtak a császárok helyett, 1185-ben M i n a m o t o nemzetsége kerekedett felül s most több embernyomon át ez bírt legnagyobb befolyással. Erre ismét nagy zavarok következtek, a császárok hatalma mindinkább süllyedt, a főtisztviselők versenygése új meg új pártviszályokat támasztott. A s z i o g u n o k vagyis fővezérek is csak úgy, mint az örökös császárok vagyis mikadók az ország nagyjainak játékszerévé aljasultak, a központi hatalom egészen lesüllyedt, a rend végkép felbomlott s tökéletes fejletlenség állott be. Ezen belső zavarok és fejletlenség idejében jelenének meg Japanban az első európaiak, 1543-ban. A birodalom már teljes bomlásnak indult vala, midőn 1568-ban N o b u - N a n g a, Mikava fejedelme M i n a m o t o - n o - J e j a s z segítségével a rendet ismét helyreállítá. 1582-ben F i d e J o s z i megbuktatja Nabu-Nangát, magához ragadja a főhatalmat s megveti alapját azon országlati rendszernek, mely Japanban még most is fenáll. A nagy hűbérurakat (daimiókat) engedelmségre hajtá, az ellenszegülőktől elvett jószágokat saját liveinek adományozá, a birodalom régi tartományait eltörölvén, új közigazgatási fölosztást létesíté, a fő hűbéruraknak meghagyá ugyan a jogot, miszerint területeiket magok kormányozzák, de melléjü kormányi tisztviselőket rendele, hogy őket ellenőrizzék s reájok fölügyeljenek, azonkívül mindenféle adózásokra s a császári udvarba teendő költséges útazásokra kényszeríté. Azokat, kik függetlenségre törekedtek, vagy a népet sanyargatták, megfosztá javaiktól és méltóságaiktól. Továbbá szigorú igazságszolgáltatást hozá be, a népet rendes erkölcsös életre szorítá, a rendetlen életü papokat megfélemezé s kemény fegyelem alá veté. Nagy hadsereget is tartott, melyet béke idején holmi építkezésekkel foglalkoztata.

F i d e - J o s t i vagyis J a i k o - S z a m a, mert ezen ezimet vevé fel, — véget vetett tehát a százados belső villongásoknak s jól-

lélet és boldogságot terjesztett el a birodalomban. Eleintén a keresztyéneknek kedvezett, sőt némely hadvezérei és főtisztviselői is keresztyének voltak. De 1587-ben váratlanul kiadá azon rendeletét, mely a keresztyéneket az országból kiutasítja. Jaiko-Szama halála után kiskorú fia öröklé méltóságát, de a főhatalmat Minamoto-no Iejasz gyakorolta — mint sziogun, s ennek ivadékaik egészen a jelen időig viselik a szioguni méltóságot. Fia Jeddóba tette székhelyét, s e város ettől fogva a birodalom második fővárosává lett.

Az udvari és állami forradalmak okai és elemei Japanban mindig ugyanazok voltak. A mikadók nemzetsége már régtől fogva el van fajúlva és puhúlva, a kormányzást a legtehetségesebb miniszter ragadja magához, törvényes vagy bitorolt hatalma és méltósága örökségkép ivadékaira száll, kik a buja udvari élet levegőjében csakhamar szintén elernyednek, elfajúlnak s úgy járnak, mint a mikadók. Helyökbe más nemzetség lép, mely időjárásban szintén elfajúl. Olykor az örökös császári nemzetség Mikóban összeszedi magát s a tettleges uralkodást igyekszik visszaszerezni, de törekvésével csakhamar fölhagy megint. Az udvari élet bujasága és fényüzése, s az isteni tisztelet, melyben a mikado személye részesítettik, nem engedik, hogy az örökös császárok erélye tartós legyen.

Ijasz vagyis Hiejasz Fide-Joszi példáját követte, országglási rendszerét utódjai teljesen kifejtették, s a XVII. század közepétől fogva legújabb időig Japan belső és külső viszonyaiban semmi lényeges változás nem történt.

Több mint 200 évig béke uralkodott a birodalomban, a háborítatlan rend általános jóllétet támasztott, a népesség tetemesen szaporodott, mégis szükségleteit a szintén nagyon emelkedett termelés teljesen fedezé és senkisésem szűkölködött abban, mi az élet fentartására megkívántatik.

A japaniak a hatalomnak hódolnak, a ki a főhatalmat bírja, önkényesen és korlátlanul uralkodik. Valameddig a sziogunok vagyis tajkunok a Taiko-Szama és Iejasz által megalapított országglati rendszert érvényesíteni tudták, mind az örökös császárok, mikadók, mind a fő hűbérurak vagyis daimiók felett csaknem korlátlan hatalommal uralkodtak. Mikor gyenge és erélytelen sziogunok voltak, a daimiók felzendültek ugyan s a rájuk vetett igát lerázni

igyekeztek, támaszkodva a mikadó, illető ősrégi, isteni jogára, s ebben keresve a törvényességet. De mihelyt a zendülés elnyomatott, ismét a régi viszonyok állottak elő, a daimiók úgy, mint a mikado ismét meghunnyászkodtak a tetteges hatalom birtokosa, a szioGUN előtt.

III.

Japan államszerkezete és kormányrendszere nagyon bonyolódott, s némely részletei még ismeretlenek előttünk. K a e m p f e r azt állítja idézett munkájában, hogy Japanban két fejedelem vagy császár van, egyik a Miakóban lakozó m i k a d o, másik a Jeddóban székelő t a j k u n. A mikado papi fejedelem, mintegy pápa, a tajkun pedig a valóságosan uralkodó világi fejedelem. K l a p r o t h első volt, ki azon hibás vélemény ellen felszólt*). De hiában, Kaempfer állítása Európában általános hitellel talált. P e r r y 1854 ben azon hibás véleményből indulván ki, csak a tajkunnal alkudozék és szerződék, ugyanezt az amerikaiak 1858-ban s azután az angolok, oroszok, poroszok stb. is tették. De végre kisült, hogy a tíz évi fáradozással eszközölt szerződések voltaképen érvénytelenek, mert a tajkunnak nem volt joga azokat ily alakban megkötni, a mint tette. A daimiók vagyis fő hűbérurak nem akarják elismerni és azokhoz alkalmazkodni, míg a mikado meg nem szentesíti s annak rende szerint ki nem hirdeti.

A történelmi vázlatból láttuk, hogy Japan valóságos uralkodója a m i k a d o, kinek méltósága az állam keletkeztével egykorú. Azonban a mikado hatalma időjártában hanyatlott, hűbéreseinek lázongása fejtelenségbe dönté a birodalmat. A császár tehát 1193-ban a hűtlen urak megfékezésére egy fővezért (dai-sziogun) nevezte ki, s ettől fogva a tetteges hatalmat rendszeren a fővezérek gyakorolták, kiknek méltósága szintén örökös volt. I é j a s z vagyis J e j a s z u még több jogot és nagyobb hatalmat bitorolt mint elődei, mindazáltal a mikado méltóságát ő nem merte eltörölni. Meggyőzően az ellenséges hűbérurakat s véget vetvén a fejtelenségnek és belső villongásoknak, megalapítá az új rendet. Azon 18 főhűbér-

---

*) T i t s i n g h: Annales des empereurs du Japon, traduction française, revue et corrigée par J. Klaproth, 1834; a függelékben, 424. s. k. l.

nököt, kik neki meghódoltak s kiket birtokaikban és tartományaikban meghagyott, arra kötelezé, hogy évenként 6 hónapot az ő székhelyén, Jeddóban lakjanak, hogy velök valahányszor szükséges, a közügyekről tanácskozhassék, vagyis inkább, hogy őket ellenőriztethesse és engedelmességben tarthassa. Ezen 18 örökös fejedelem g o k s i-nak nevezetik. Továbbá új nemességet alk ota, mely közvetlenül tőle függött, s mely 344 daimióból állott, kik mind az ő hűbéresei voltak, az ő parancsa alatt szolgáltak, neki adót fizettek, s kiket hűbéreiktől bármikor megfoszthatott, ha hűtlenséget követtek el. Ezen daimiókon kívül még egy rakás alárendelt tisztet (hattomotto) nevezett ki, számszerint állítólag 80,000-et, kikre az alárendelt hivatalokat bízta. Ezen intézkedéseket G o n g e n s z a m a*) t ö r v é n y e i n e k nevezik.

Iéjasz halála után második fia a s z i o g u n vagyis tajkun méltóságát öröklé, többi fiai közül egyik Kii, másik Mito, harmadik Ovari fejedelmévé lett. Mint ilyenek g o z a n k é-knak, vagyis az uralkodó család tagjainak jelentettek ki, miszerint a tajkuni méltóság öröklése őket és származékaikat is illesse.

E szerint az állami főhatalom igen egyenlőtlenül osztatott fel a m i k a d o, s z i o g u n és d a i m i ó k között. Ez utóbbiak az ország legnagyobb részét közvetlenül birják és igazgatják s egyfelől a sziogunnak, mint leghatalmasabbnak valamennyiök között, másfelől a mikadónak, mint az egész birodalom tulajdonképi császáranak kötelesek engedelmeskedni.

A m i k a d ó, azaz császár, vagyis d a i r i azaz nagy palota, felséges kapu Kioto város éjszakkéleti oldalán a Miako nevű, ropant kiterjedésű várban lakik egész udvarával együtt. Az uralkodásnak némely fő jogait még most is ő gyakorolja. Nevezetesen őt illeti az egyházi vagyis inkább papi ügyekben a főhatalom, azért valamennyi papi rend és szerzet főnökei Kiotóban kötelesek székelni, s a m i k a d o parancsaitól függnek. Továbbá a czimeket és kitüntetések csak a mikado osztogathatja, s maga a sziogun is általa igttatattik be méltóságába. A dairi által osztogatott czimek hatféle rangúak. Az első rangú czim nagyon ritkán adatik, csak a legmagasb állású s legérdemesb férfiaknak, kik azon kitüntetésnél fogva életükben d i e s ö k n e k neveztetnek, haláluk után pedig a

*) Iéjasz t. i. G o n g e n s z a m a neve alatt a kami-k közé emeltett halála után.

k a m i k, istenek közé emeltetnek. A mikadónak még más lényegesebb jogai vannak, s általában az egész birodalmat érdeklő ügyek elintézése őt illeti, pl. az idegen hatalmasságokkai kötött szerződések helybeahagyása és szentesítése. A mikado legfőbb elintézésétől függő ügyek köre nincsen szabatosan meghatározva, de ha eziránt kétség támad, azt is csak ő döntheti el. Midőn a tajkun és mikado valamely rendeletre vagy törvényre nézve nem egyeznek meg, az ki sem hirdettetik, mert a mikado beleegyezése okvetlenül szükséges, s akarátja döntő. Személye körül nyolcz tagból álló miniszterium vagy állami tanács van. Első minisztere a birodalom második személyének tekintetik, míg a tajkun hivatalosan csak a negyedik helyet foglalja el noha tetteges hatalomra nézve mindjárt a dairi után következik, sőt gyakran fölötté áll.

A mikado sohasem hagyja el palotáját, sohasem mutatja magát a népnek, nehogy a személyét környező dicsfény elhomályosodjék. Udvarának személyzete, azt mondják, 100,000 emberből áll, de tiszteli közül is csak kevesen láthatják. Nevét sem tudják éltében, s mindig csak általában mikadónak vagy dairinak nevezik. Csak halála után hirdettetik ki a neve, mely alatt a birodalom évkönyveiben előforduland. Az elhunyt mikadót a legnagyobb pompával temetik el, még pedig a buddha-vallás szertartásai szerint.

Utódját maga a mikado jelöli ki korlátlan hatalommal s tekintet nélkül a korra és nemre. Onnan van, hogy hajdan nők is viselték a mikadói méltóságot. A birodalom kezdetétől fogva 1692-ig összesen 140 mikado volt, kik mindnyájan egy azon nemzetségből származtak.

A mikado udvartartásáról sok mindenfelét beszélnek, s az ember nem tudja, mi benne a való vagy koholmány. Annyi bizonyos, hogy hajdan a művészet és tudomány a császár udvarában leginkább virágzott, s hogy legtöbb könyv még most is Mikóban nyomatik. Ugyanott jól fölszerelt csillagvizsgáló is van. Mondják, hogy a mikadó ugyanazon ruhát sohasem veheti fel kétszer, ugyanazon edényből sem ehetik többször, s minden edényt, melyből egyszer evett, el kell törni, azért csak közönséges eszépédényeket adnak az asztalára. — A mikadónak 9-szer 9, tehát 81 törvényes feleséget kellene vennie, de rendszeren csak ki-

lenczet vesz, s ezeken kívül még három nő tesz holmi szolgálókat személye körül, s azokat szintén feleségei közé számítják. E tizenkét feleség közül egyet nevez ki császárnévá. A nők csak felbontott hajjal és mezitláb mehetnek urok szobáiba, ők szolgálják és öltöztetik. Személyének szentségével ellenkezik, hogy hajját, szakállát, körmeit elvágja, azért ezt mintegy lopva s akkor teszik, mikor alszik. Mindegyik nő külön házban lakik, estve mindegyiknél teritenek és tálalnak, s a melyiknél a mikado megjelenik, annál a többiek is összegyűlnek, s ott esteliznek, énekelnek, tánczolnak és játszanak. A néphit szerint egy mikado sem hal meg magtalanul, s ha nincs fia, az ég küld neki egyet, azaz a palota kapujánál egy fa alatt talál egyet, kit beleegyezésével atyjafiai közül választanak ki.

Egész udvari személyzete állítólag nemzetségének származékaiból áll, s ezek mindnyájan a többi embereknél előbbvalóknak tartják magokat. A legkisebb udvari tiszték is megelőzik a daimiókat s ezektől mély tiszteletet követelnek. A szioGUN a mikado követeit földreborúlva fogadja, de azután ők is leborúlnak előtte. Maga ritkán, és csak rendkívüli alkalommal látogatja meg a miakói udvart, de követségeket gyakran küldözget oda. A mikadói udvar költségeit a szioGUN fizeti, azaz bizonyos évdíjt ad az örökös császárnak. Mondják, hogy az alsó udvari tisztviselők fizetése oly csekély, hogy kosárkötéssel és más kézi munkával kénytelenek élelmüket keresni.

A szioGUN vagyis tAJKUN tetteleg uralkodik, de csak bizonyos mértékig s annyiban, mennyiben a daimiók neki engedelmeskednek. Hatalma nem annyira jogon, mint inkább a tényeken alapszik. Közvetlenül a birodalomnak hat*) tartományát bírja, továbbá Jeddo, Oszaka, Szakai és Nangaszaki városoknak ura. Utódját a fiai közül, s ha fia nincs, legközelebbi atyjafiai közül választja. Ha atyjafia nincs, akkor Ovari, Kii, és Mito fejedelmi családjáiból, melyeknek fejei az ő címzetes testvérei, választja utódját, ki azután a szioGUN-ág képviselője, s méltósága az ő származékaira száll. A szioGUN örökség nélkül maradó fiai rendszeren a magtalan daimiók által fogadtatnak gyermekül, de azután elvesztik örökösödési jogukat a szioGUNI méltóságra.

*) Más tudósítások szerint csak öt tartományt bír közvetlenül.

A szioGUN most rendezén nagyon megvonulva él a hármasköfalal kerített jeddói várban; csak a fő állami tisztviselők és daimiók fogadtatnak általa kihallgatáson, s ez a legnagyobb kegyelemnek tartatik.

A ki az uralkodói fogadtatás kegyelmében részesült, annak joga van a szioGUN házának ezímerét ruháján viselni. Palotáját a szioGUN ritkán és csak nagy kísérettel hagyja el, s ekkor hírnökök jelentik az utcákon az uralkodói menet közeledését; minden ház becsukatik, mindenki eltakarodik az utcáról és senki sem mutathatja magát; a kíséret is némán követi az uralkodót; a hallgatás Japanban általán a tisztelet jele, minden kiáltás s minden hangos szó a felebbvalók jelenlétében a tartozó tisztelet megsértése.

A szioGUN udvarában két állami tanács van, a legfelső gorodzsio-nak nevezetik s öt tagból áll, kik az uralkodói ház tagjai és a harmadik osztályhoz tartozó daimiók közül neveztetnek ki; évi fizetésük külön-külön 800,000—1.100,000 frank. Azon első tanács után a szioGUN fő hadsegéde következik, s ez a második államtanács feje; annak hét tagja a harmadik és negyedik osztályba való daimiók közül vétetik és mindenik évenként 160,000—800,000 franknyi fizetést kap. Azon két tanács közvetlenül a tajkuntól függ, s tagjai a közigazgatás különböző ágait vezetik. Van még egy harmadik testület, mely kokuszki-nak nevezetik, 24 tagból áll s a mikado érdekeit képviseli. Jeddóban. Ezen harmadik tanács tagjainak évi fizetése 510,000 és 1.200,000 frank között változik. A tajkunnak a mikado udvaránál csak egy képviselője van, kinek évi fizetése több mint 1.600,000 frank.

A gorodzsio vagyis a szioGUN miniszteriuma, s a mikado érdekeit képviselő kokuszki között gyakran egyenetlenkedések és surlódások vannak. Az utóbbi testület közvetlenül nem kormányoz, csak tanácsokat ad, melyeket a tajkun nem igen mellőzhet, noha nem köteles követni. Az állam ügyeit a gorodzsio tagjai és segédek intézik el, s az európai hatalmasságok képviselőinek csak velők volt dolguk. Azok rendszeren igen miveltek és a közügyekben járatos emberek.

Az említett fő tisztviselőkön kívül még más különböző fokozatú hatóságok vannak. Elsőben is a tajkun tizenhat hadsegéde említendő, kiknek évi fizetése évenként 32,000—80,000 frank.

Ezekre következnek a 24 elsőrangú és 4 másodrangú kormánybiztos, kiket a tajkun a leghatalmasabb daimiók udvarába küld, mikor ezek nem Jeddóban tartózkodnak. Továbbá van 26 daimio a második és harmadik osztályból, kik a tajkun védelmére bizonyos meghatározott csapatokat állítanak ki; hűségök biztosítása végett évi fizetésök 250,000 és 1.500,000 frank között változik. Más 27 daimio katonai tisztségeket visel a tajkun közvetlen parancsa alatt állván, s az erösségek 12 parancsnokával együtt a tajkun tisztikarát képezi. Évi fizetésök egyenként 330,000 frank. Azután a tajkun saját birtokai számára 4 daimio az igazságszolgáltatással, s a templomok és kolostorok felügyeletével van megbízva; évi fizetésök egyenként 800,000 s 1.250,000 frank között változik. Továbbá 8 daimio az útlevel-ügyet kezeli; útlevel mindenkinek kell, mihelyt községéből eltávozik. — Végre a tajkun személye körül 20 daimio van, kik mintegy kamarásai, s 5 más daimio, — kik az ometzki-k, azaz kémek, — a titkos rendőrséget kezeli.

De mindezekon kívül a szioGUN kormányzatának még más közegei is vannak. Azon közegei, melyeket eddig elősoroltunk, többé kevésbé független daimiók, s noha fizetéseiket a szioGUNTól kapják, mégis inkább a mikado hűbérnökei. Rajtuk kívül egész hierarchiája van oly tisztviselőknél, kik a szioGUN közvetlen hűbérnökei és csakis tőle függnek. Ezek nem daimiók, hanem hattótok. Ilyenek pl. Jeddo két kormányzója, a négy pénzügyigazgató, a közmunkák igazgatója, az építmények és erösségek építésének két igazgatója, a hajóhad két kormányzója, a daimiók czimereinek beiktatására felügyelő három kormányzó, a szioGUNI testőrség négy parancsnoka, az ijászok három, a dsidások öt, s a puskások két vezére.

Ezen sokféle tisztviselő és fizetéseknek jegyzéke a birodalom hivatalos névtárából van véve; látni belőle, hogy a szioGUN kormányköltségei vagy 100 millió frankra rúgnak.

A közigazgatás különböző ágait kezelő tisztviselő általában bunyóknak neveztetnek. Ezek többnyire az udvari nemesség főcsaládjából valók s gyakran a „kami“ czimével is feldiszesítvők. Nevezetesen bunyóknak neveztetnek a miniszterek, követek, tábornokok, kormánybiztosok, állami titkárok, a kormányzések elnökei, a pénzügyigazgatók. — Azon bunyók, kik a szioGUN közvetlen tartományait igazgatják, oly állást foglalnak el, mint a daimiók

saját birtokaikban; ugyanazon jogaik és kötelességeik vannak, az évnek bizonyos részét Jeddóban kötelesek tölteni s távollétükben családjukat ott hagyni. Azért rendesen minden tartománynak két kormányzója van, egyik Jeddóban tartózkodik, másik a tartományt igazgatja s a központi tartománnyal Jeddóban lévő tisztvárosa által közlekedik. — A bonyóknak számos alárendeltjeik vannak, kiket ők tartanak ki és fizetnek, kik kezelő és végrehajtó közegek; tetteikért ők felelősök. Ezen alárendelt tisztviselők a banyosok és jakuzinok — az utóbbiak különösen rendőrök. —

Említettük már, hogy a mikado s egész udvari személyzete a többi lakosoknál felebb való s a kugé-nek nevezett, isteni származású nemességet képezi; ezzel szemben a többi japánok csak emberi származásúak, azaz gegék. De ezek ismét két nagy osztályra szakadnak, t. i. a nemességre és köznépre, melyeket szintén áthághatlan korlátok választanak el egymástól. A nemesek mindnyájan samraik, azaz vitézek, katonák, Dzin-Mu első császár testőrségétől származtatják magokat. E nemesség fejei a szioGUN és a daimiók, kik az országot közvetlenül bírják és igazgatják. A szioGUN csak első, leggazdagabb és leghatalmasabb daimio, ki a mikadó nevében a többi daimiók felett uralkodik. Japan 68 tartománya közül, mint láttuk, hatot a szioGUN bír, a többi a daimiók birtokában van. Ezek ismét különböző rangúak és rendűek. T. i. a szioGUN után a három gozanké következik, kik az uralkodó nemzetség három családjának fejei, s nevezetesen Kíj, Ovari és Mito tartományok fejedelmei. Ezek után a 18 goksi következnek, kik az Iéjaszszal kötött szerződésnél fogva, majdnem egészen független fejedelmek, s kik közül többnyire a huszonnégyes tanács tagjai választatnak ki. A gozankék és goksik tehát Japan főnemességét teszik s igazán fejedelmeknek vagyis hercegeknek mondhatók. Az európaiak rendesen a többi daimiókat is így nevezik, talán nem helyesen. Ezen főurak után azon hűbérnökök következnek, kiknek évi jövedelme 250,000 és több mint egy millió frank között változik. Ily daimio 342 van s ezek képezik a nagy tanácsot, melynek véleményét bizonyos ügyekben a szioGUN köteles meghallgatni. E nagy tanács a mikadó érdekeit képviselő huszonnégyes tanács alatt, de mind ez, mind amaz az ötös tanácson felül áll, melynek tagjai a szioGUN ministeriumát képezik.

Alcock az 1860-ra szóló császári almanak szerint 143 daimiót név szerint sorol fel, kiknek évi jövedelme egyenként 250,000 és 25 millió frank között változik. *) Valamennyi daimio közül Kanga fejedelme leggazdagabb, évi jövedelme 25—30 millió frank; Szatszuma fejedelmének jövedelme 15—19, Ovari fejedelméé 12—15, Kiusziné 11—14, Mito fejedelméé 7—8 millió frank stb. Az Alcock által előszámlált daimiók közül mindegyiknek legalább egy, némelyiknek 2—3 vára van. E várak az egész országban el vannak szórva s rendszeren jól megválasztott helyen építvék. Mikor a daimiók ninesenek Jeddóban, a szioğun székhelyén, azon váraikban tartózkodnak családjaikkal **) fegyvereseikkel és szolgálkikkal. Fegyveres csapataik és szolgálkik száma igen nagy. Pl. Szatszuma fejedelmének, ki pedig nem a leggazdagabb 25,000 fegyverese van, s mikor falusi szállásáról Jeddóba vagy innen haza megyen, rendszeren 8—10,000 ember kíséri. **). Európai utazónak még nem volt alkalma a fejedelmek azon várait meglátogatnia, a daimiók eddigelé még egy európaít sem eresztettek be. Csak messziről láthatták azok, kik az országban utazásokat tettek. Jóllehet kőfalakkal, tornyokkal és bástyákkal erősítvék, az európai fegyvereknek nem állhatnának ellent, de, mint középkori váraink, elegendők arra, hogy az országot, az alattvalókat féken tartsák.

A daimiókat rendszeren csak akkor láthatni, mikor Jeddóba vagy innen haza költözködnek. Ez mindig nagy pompával és ki-

---

*) Japanban a jövedelmet és fizetést a rizsmérték szerint becsülik meg és számítják. Szokásos rizsmérték a k o k f vagyis k o k u, mely 100 szi út foglal magában, egy sziu annyi, mint 1,900 gramm, tehát egy koku annyi, mint 190 kilogramm, azaz 380 vámfont. Egy koku rizsnek pénzértéke 20 és 25 frank, azaz 8 és 10 forint között változik.

**.) A rendelet, mely szerint minden daimio köteles magának Jeddóban palotát építtetni, 1625-ben jelent meg. — A porosz expedícióról tett jelentés szerint a daimiók családjaikat Jeddóban kötelesek hagyni kezességül, mikor jószágaikra utaznak, s az úton podgyászaikat is megvizsgálják, hogy a nőket lopva ne vihessék magokkal.

**.) Minden daimio jövedelméhez képest köteles bizonyos számú fegyvereket kintartani. C a r o n idejében a daimiók által kiállított összes katonaság 368,000 gyalogot és 36,000 lovast tett. A daimiók fegyveres csapatai úgy tekintettek, mint a császári hadsereg alkotó részei. Hozzá járúl a szioğun saját serge és testőrsége, ez utóbbi 80,000 emberből áll.

sérettel történik, s annál nagyobb, minél nagyobb az illető daimiók tekintélye és vagyona. Már néhány nappal előbb kihirdetik, hogy merre fog egyik vagy másik daimio elvonulni, az illető utakat is kijavítják és homokkal hintik be. A daimio díszes kólyában (norimon) vitetik, környezve fegyvereseivel. A ki menetével találkozik, legott földre borúl, vagy háttal fordul a daimio felé, jelétül annak, hogy nem méltó arra, miszerint őt lássa. A ki daimióval beszélni akar, térdre kell borúlnia. — Az európaiak legjobban teszik, ha a daimiók meneteit kikerülik, mert életüket is veszélyeztetik, ha a szokásos tisztelettel nem viseltetnek irántuk.

Jeddói palotáikban, birtokaikban és tartományaikban korlátlan hatalommal uralkodnak a daimiók saját embereik és alattvalóik fölött, halálra is ítélik őket. De tartományaik igazgatásaért s mindenért, mi jószágaikon történik, felelősök a tajkunak, sőt alattvalóik hibáiért és mulasztásaiért is ők lakolnak. A szioگون fogságra, számkivetésre, élet- és jószágvesztésre ítélni el; s folytonos fölügyelet alatt tartatja őket. Mindegyikök mellé két hivatalos titkárt nevez ki, kik egymást teendőikben félevenként föl váltják, de családjaikat mindig Jeddóban kötelesek hagyni. E hivatalos fölügyelőkön kívül a kormánynak számos titkos kémé is van, kiket mint olyanokat, senkisem ismer. Ezek az udvari nemesség legelőkelőbb családjaiból szemeltetnek ki; hivatásuk sok veszélylyel jár, de Japanban senkisem útasíthatja el a tisztséget, melylyel a kormány által megbizatik. Végre mind a nyilvános tisztviselők, mind a titkos kémek ellenőrzése végett ország-szerte levélgyűjtő szekrények vannak, melyekbe kiki a maga sérelmes vagy panaszos leveleit beteheti. E levelek Jeddóba vitetnek s itt olvastatnak; de a névtelen levelek nem vétetnek tekintetbe, mert a föladó vagy panaszló megbüntettetik, ha vádjai vagy sérelmei alaptalanok.

A daimiók a főnemességet képezik s a mikado hűbérnökei, ellenben a kis birtokosok és a szioگون hűbérnökei szio mióknek neveztetnek.

A daimiók s általában a számaik ellenséges indulattal viseltetnek az európaiak iránt. A közönséges számaik a szioگون és daimiók hűbérései, fegyveresei és szolgálai. Minden száma született katona, joga van két kardot viselni, s születésénél fogva

bizonyos osztályhoz és rendhez tartozik. Ez állapítja meg illető rangját és méltóságát, a hivatal, mely et netalán visel, születési rangját nem változtatja meg. A születési, örökös méltóság a lényeg, a tisztség és hivatal csak esetleges, mellékes dolog. Minden számrái köteles magát a fegyverforgatásban gyakorolni s ifjú korában illető hűbérurának hűséget esküdni. Ettől fogva már bizonyos rangja szerint meghatározott fizetést *) kap attól. Minden úr nemcsak saját, hanem vitézeinek és szolgálainak tetteiért is felelős. Tehát azon számráik, kik valamely daimio szolgálatában vannak, minden gögjök, verekedési viszketegök és kicsapongási hajlamuk mellett is a botrányos kihágásoktól, s ellenséges indulataik kitörésétől némileg tartózkodnak. De azok, kik ninesenek szolgálatban és hűbéri kötelékben s kiket *loninok* nak neveznek, minden merényletre elszárvák s az európaiakra nézve igazán veszedelmesek. A loninok kétfélék; vagy olyanok, kik hűtlenségök vagy más hibájok miatt szolgálatukat elvesztették, vagy pedig olyanok, kik önkényt hagyták el szolgálatukat s szándékosan léptek ki a hűbéri kötelékből, hogy szabadon s volt uraik felelősége nélkül folytathassák kalandos életöket. A *lock* tizennégy tisztnek nyilatkozatát idézi, kik a mitői fejedelem szolgálatából azért léptek ki, hogy mint loninok az európaiakon boszút állhassanak. A loninok tehát az állami és társadalmi kötelékből kivált, teljesen független, de egyszersmind törvényen kívül álló emberek, valóságos szegény-legények, vakmerő gyilkosok és zsványok. Arczuk rendszeren el van takarva, mikor nyilvános helyen megjelennek.

A születési nemességhez még egy néposztály járúl, mely a tudósokat, papokat, orvosokat foglalja magában. Ezek ugyan nem egyenlők a tulajdonképi nemességgel, mégis a köznépnel felebb valók, s gyakran nemesi kiváltságokban részesülnek, pl. azon jogban, hogy kettős kardot viseljenek.

A nemesek, tudósok, és papok után a földmivelők, iparosok, kereskedők és munkások következnek, kik a *köz népet* teszik, melyhez az egész népességnek mintegy $\frac{9}{10}$ része tartozik. A köz-

---

*) A *tajkuntól* egy közvitéz 150 font rizst és 50 frankot, egy hadnagy 375 font rizst és 600 frankot kap évi fizetésül. A daimiók katonáinak fizetése alkalmasint kisebb.

nép is többféle osztályra, vagyis rangfokozatra szakad. A földmivesek pl. egy kardot viselhetnek, a kereskedők pedig nem viselhetnek kardot. Miután a szamraik minden szolgájának joga van egy kardot viselni, a kereskedők gyakran valamely szamrai szolgálói közé iratják be magukat s tetemes összegeket is fizetnek neki azért, hogy joguk legyen kardot viselni; de ezt csak ünnepélyes alkalommal. A földmivesek rendszeren szintén kard nélkül járnak, ellenben a szamraik a két kard nélkül sohasem járnak ki, s ott-hon is rendszeren csak a hosszabbik kardot teszik le. A vagyonos kereskedők gyakran a szio-gun szolgálói közé vétetik fel magukat, s akkor kis évpénzt kapnak, de viszont kötelesek a szio-gunnak pénzt kölcsönözni, ha rászorúl.

Miután az államszerkezet oly bonyolódott, a kormányrendszer egészen önkényes, a nemesség oly gögös és gazdag: utazóink nem győznek eléggé csodálkozni azon, hogy a japáni nép, a polgárság, a városi és falusi lakosság oly elégedett, oly kedélyes, vidám, emberséges, udvarias és művelt. Nem ismerjük teljesen a birtoki viszonyokat, a népnek különböző terheit, adózásait és egyéb tartozásait. Annyit tudunk, hogy a földmivesek évi termésökből annyit adnak uraiknak, hogy ily terhes szolgálatok mellett Európában a földmivelés alig volna lehetséges. A tajkun birtokain a parasztok az évi termés négy tizedét, a daimiók birtokain pedig annak hat tizedét tartoznak a földesuraknak kiszolgáltatni.

A földbirtoki viszonyok, úgy látszik, a különböző tartományokban különbözők; némely tartományban állítólag oly földesurak is vannak, kik nem-nemések. De bizonyos, hogy a legtöbb földbirtok a daimiók és tajkun tulajdonát teszi. Jogilag az egész birodalom földjének közvetlen ura a mikado; a daimiók örökös hűbéruak s földjeiket a mikado vagyis helytartója, a tajkun, adományozásából birják. Úgy látszik, hogy a daimiók tartományaiban alhűbérnökök hasonló örökös hűbéreket birnak, a tajkun tartományaiban pedig az udvari nemesség birja a hűbéreket. A paraszt némileg örökös haszonvevő vagy haszonbérelő; a földes urnak állítólag joga van a jobbágyot telkétől bármikor megfosztani, de a szokás úgy tartja, hogy a jobbágy telkének birtokában meghagyassék, valameddig azt szorgalmasan műveli. De miként a tajkunnak joga van bizonyos esetekben a daimiót s egész családját száműzni és birtokaitól megfosztani, természetesen a mikado nevében: úgy

minden földesúrnak is joga, van sőt kötelessége minden jobbágytól, ki telkét egy évig ugaron hagyja, azt elvenni s másnak adni. Az ingóságok és épületek a haszonbérlo tulajdonát teszik, s ha telkét elhagyja vagy elhagyni kénytelen, magával viheti, vagy utódjának adhatja el. Ugy látszik, hasonló viszony van a városokban is. Itt t. i. a házak a polgárok tulajdonát teszik, de a háztelkekért évi haszonbért kell az illető földesúrnak fizetniök. Az európaiak is csak haszonbérbe vehetik a földet, melyen házaikat építik.

Miként a hűbéri nemesség, s a tajkun tisztviselői a központi kormánynak felelősök, úgy a községi hatóságok és tisztviselők a tartományok illető fejedelmeinek és helytartóinak a népért felelősök. A városok mintegy száz lakóházat magokban foglaló utcákra felosztvák, melyeket a szomszéd utcáktól kapuk által el lehet zárni. Minden házi gazda nemcsak saját családjáért, hanem a hozzá legközelebb lakó öt idegen családjáért is felelős; az útezanagy (ottona), ki mellé két segéd (kaszita) van rendelve, a felügyeletére bizott útezáért az illető városnegyed előljárójának, az pedig egész negyedeért a város előljárójának (polgármesternek) felelős. A polgármesteri hivatalt rendszeren a legelőkelőbb családok viselik, örökösödés útján, az alárendelt tisztviselőket pedig a polgárok választják s a felsőbb hatóságok megerősítik. A polgármesterek a tajkun vagy daimiók tisztviselőinek felelősök. Minden városban főfelügyelő is van, kinek kötelessége, hogy mindenről legelsőben tudomást szerezzen magának s a hatóságoknak jelentést tegyen. Hasonló intézkedések a falvakon is vannak.

A községi hatóságok különösen a közbátorságot kötelesek fentartani. Minden úteza végiben egy őrház van, hol a kaszirák s a sorban egymást felváltó házi gazdák őrt állnak, éjjel az útezán fel s alá járnak, két fadarab összeütése által az órát jelentik, s ha valahol tűz támad — a mi gyakran szokott történni — a harangoikat félre verik. Mikor kihágások, zavarok, tűz s egyéb bajok támadnak valamely útezában, minden család köteles egy-egy őrt az ottona rendelkezésére kiállítani.

Az ottona vagyis útezanagy mindenről, mi útezájában történik, tudomást szerez magának, ő viszi a születések, házasságok és halálozások jegyzékeit s az úteza vagyonát is kezeli, melyben minden családapának része van. Senkisémet szerezhet házat az ottona és szomszédok beléegyezése nélkül, mert ezek lesznek felelősök

az ő magaviseleteért. Általában minden gonosztettért nemcsak a gonosztévő, hanem előljárói is felelősök és bűnhődnek.

Az igazságszolgáltatás össze van kapcsolva a közigazgatással. Apró ügyekben a községi tisztviselők ítélnek, a fontosabb ügyekben pedig a kormány tisztviselői. A birói eljárás igen gyors, tulajdonképi pernek nincs helye; az ügyvédet sem ismerik. Magánjogi kérdésekben az alperes, mihelyt az ellene támasztott panasz vagy kereset alaposnak bizonyult be, egy ketreczbe záratik és koplalással, néha korbácsolással is addig sanyargattatik, míg nem kötelezettségeinek eleget tesz vagy pedig a felperessel kiegyezkedik.

A bűnvádi eljárás is nagyon rövid és gyors, s a büntető törvények felette kemények, sőt kegyetlenek. Nemesak sok büntetetre, hanem csekély áthágásokra is halálos büntetés van szabva. Halálal lakol pl. az, ki kardot ránt, habár nem sértett vele senkit. A ki bármely csekély tolvajságot követett el, szintén halállal lakol, hajdan a hatóságok előtt mondott hazugságért is halálra ítélték az illetőt. A halálos büntetés karddal hajtatik végre, nagyobb gonosztettek esetében keresztrefeszítéssel s más kínos kivégzésekkel. Minden halálos büntetés, mely valakin a hóhér keze által hajtattott végre, nemcsak az elítélt bűnöst, hanem egész családját is megbeesteleníti, úgy hogy családja is elveszti a jószágot, méltóságot és rangot, melyet különben örökölt volna. Azért kegyelemnek tekintetik az, ha a szioگون oly előkelő embereknek, kik főbenjáró bünt követtek el,*) meghagyja, hogy önkezőkkel végezzék ki magokat. E megparancsolt, vagy a rettegett büntetést megelőző öngyilkosság harakiru-nak neveztetik. Ez rendszeren úgy történik, hogy az illető a hasát metszi fel. A harakiru által teljesen megtorlatatik a büntett, s a ki azt magán elkövette, nem válik beestelenné, gyermekei és atyjafiai tehát nem vesztik el örökségüket. Azért az előkelő tisztviselők gyakran megelőzik a harakiru által elítéltetésüket. De ezen kegyelemmel, úgy látszik, csak az előkelők és nemesek élhetnek; a halálra ítélt közember a bakónak adatik át, akkor is, ha a gyalázatos büntetést öngyilkolással megelőzte.

---

*) Számos előkelő tisztviselő, kivált a legújabb időben az európaiakkal való alkudozások és szerződések alatt kénytelen volt magán a harakiru-t elkövetni, jóllehet semmi bünt sem követett el, hanem csak valamely tanácsot adott, melynek kellemetlen következése volt.

A száműzés, mely szerint az elitelt félreeső szigetekre, bányákba, vagy hegyi várakba útasíttatik, úgy látszik, nem becselenítő. A házi fogság sem az. Erre a legmagasb állású emberek is gyakran ítéltetnek el: rendszeren 50 vagy 100 napra szól a házi fogság, s ez alatt az illető nem vághatja le haját és szakállát, háza deszkákkal rekesztetik el, úgy hogy családján kívül senkisémm érintkezhetik vele.

A törvények és rendeletek, valamint az ítéletek is rendszeren kihirdettetnek. Erre nézve minden városban és faluban egy nyilvános hely van, többnyire az országút szélén levő állás az, hol az útasok megpihennek, melyen szembeötülő táblákon és nagy betűkkel a törvények és rendeletek közzétételnek. E tényt mind Kaempfer mind Alcock említik. A törvények szabatosak, világosak és rövidiek. A törvényhozási jogot a mikado és tajkun az egész országra nézve, a daimiók pedig illető területökre nézve gyakorolják.

E vázlatban közöltem azt, mit Japan államszerkezetéről, kormányrendszeréről s különböző néposztályainak állásáról tudunk. Látjuk, hogy a kormányrendszer elég bonyolódott, hogy a hatalom a mikado, tajkun és daimiók között van megosztva, az egyensúly igen mesterségesen tartatik fen s könnyen megzavarható. A tajkun tetteges uralkodása csak addig tart, míg azt a daimiók elismerik s a mikado a maga jogigényeit nem érvényesítheti. De mihelyt a mikado nemcsak névleges, hanem valóságos császár akarna lenni, vagy a daimiók egyesült erővel feltámadnának s a tajkun ellen fordúlnának, csakhamar az egész mesterséges építmény megrázkodnék s összeroskadna.

A belső csend és béke több mint kétszáz évig tartott, t. i. a keresztények kiűzésétől kezdve 1854-ig, midőn az amerikaiak az első szerződésre kényszeríték a tajkun kormányát. Ettől fogva belső forrongás, nyugtalanságok és zavarok támadtak, melyeknek eredményét még gyanítani sem lehet. A több mint 200 évig tartott elzárkozottság idejében rend és csend uralkodott, a nép meg volt elégedve, békésen tűrte a fegyveres nemesség uralmát. A törvények szigorúak, sőt kegyetlenek voltak, de az urak nem követeltek többet, mint a mennyit a szokás és törvény nekik megengedett, csupa önkényből és szeszélyből nem nyomták és sanyargatták a népet. Ez ismerte a terheket, melyeket viselnie kell, s új meg új zsarolásoktól nem kellett rettegnie. Igazán szabad emberek nem voltak

Japanban, de rabszolgák sem voltak, kikkel az úr kényekedveszerint elbánhatik.*)

Alcock ismételve mondja, hogy a népet mindenütt vidám, elégedett és boldog állapotban találta, az urak zsarnokságának, önkényes elnyomásának seholsem látta jeleit. A nép munkás és elégedett, noha szegény s kevés szükségei vannak. Míg a daimiók gazdagsága, európai mérv szerint is, néha igen nagy, addig oly földmives, kinek évi jövedelme 1000 frankra rug, már jómódúnak, a 2000 frankos jövedelemmel dicsekvő földmives pedig már tehetősnek tartatik. A munkás napi fizetése legfelebb egy frank, ha t. i. ételmet nem kap; egy jó inas évi fizetése az ételmen kívül csak 30—35 frank.

HUNFALVY JÁNOS.

---

*) Némely tudósítások szerint igazi rabszolgák is volnának Japanban, továbbá a koldusok s azok, kik foglalkozásuknál fogva vért ontanak, oly megvetett osztályok, mint Indiában a páriák.

A FIUMEI KÉRDÉS UTOLSÓ STADIUMÁBAN.

Alig vezethetem be értekezésemet tanulságosabban, mintha elköleszöm és magamévá teszem az imént múlt országgyűléshez 1868-ki november hó 7-én intézett azon királyi leirat hatásos szavait és érveit, mely a magyar és horvát nemzetek közti kiegyezést eredményezte.

Tudniillik urunk királyunk, mint az említett leiratban mondatik, őszinte örömmel és atyai megnyugvással értesülvén arról, hogy Magyarország országgyűlése, valamint Horvát-, Dalmát és Szlavonorságok gyűlése is a közöttök fölmerült közjogi kérdések iránt oly egyezményt állapítottak meg, mely által a magyar korona országai közt évszázadokon át fennállott és a *pragmatica sanctio* által megerősített törvényes kapocs mindkét fél megnyugtatására s meglegedésére újból biztosítatik és megszilárdítatik; és hogy csak Fiuméra nézve nem sikerült mindkét országgyűlésen megnyugtató egyezséget létrehozni, miután a magyar országgyűlés azt obajtá vala, hogy Fiume mint közvetlenül Magyarországhoz tartozó azonnal tetteleg is Magyarországhoz visszakapcsolás, Horvátország pedig szeptember 26-án kelt országgyűlési feliratában újlag azon kérelmet terjeszté elő, hogy Fiume közvetlenül Horvátországhoz és csak közvetve Magyarországhoz tartozónak ismertessék el; kiváló fejedelmi tisztéhez tartozónak számítá tehát a király ezen egyetlen nehézségnek is a két érdeklett megnyugtatóásával leendő teljes elhárítását megkísérleni. Ugyanazért

királyi előterjesztvény alakjában mind a két ország gyűléseit fölszólítá, hogy szem előtt tartva azon előnyöket, melyeknek egy teljes barátságos egyezség létrejöttéből az összesérdekeltekre származniok kell; tekintve továbbá azt, hogy dicső emléktű előde Mária Terézia által (1779-ki april 23-án) kiadott diploma, melyre van az 1807: IV. törvényczikk alapitva, világosan azt mondja: „hogy Fiume kereskedő város kerületével együtt tovább is úgy tekintessék, mint Magyarország szent koronájához kapcsolt külön test és mindenkben így kezeltessek“ (Separatum sacrae regni coronae adnexum corpus); mellőzvé a történelmi vitatásokat s az azokra alapított következtetéseket: egyesüljenek azon alapeszmében, melyet mindegyik fél kétkedés nélkül igaznak elismer, hogy tudniillik Fiume a magyar koronához csatolt külön testet képez és egyezzenek abba, miszerint Fiume közreműködése mellett barátságos úton állapittassék meg közöttük mindaz, a mit az illetők méltányos kívánalma és a magyar szent korona összes országainak közös érdekei követelnek.

Mint hogy pedig ezek állandóan legbiztosabban az illető felek között barátságos egyezkedés által állapithatók meg: ennél fogva fölszólítá ő fölsége mind Magyarország, mind Horvátország országgyűléseit, válaszszon e végből mindegyik saját kebeléből egy országos küldöttséget, melyekhez Fiume küldöttsége is fog járulni, és ekként kölcsönös egyetértéssel oly módozat találtassék fel, mely által a teljes kiegyenlítésnek ezen utolsó akadályá is elhárítható leend.

És csakugyan ő felsége ezen reményében nem csalatkozott, a királyi szó minden részről teljes elismerésre és méltánylásra találván, az új magyar-horvát pactum conventum 66. § ban mind a két országgyűlés abban állapodott meg, hogy Fiume városa, tengerre és kerülete a magyar koronához csatolt külön testet (se Paratum sacrae regni coronae adnexum corpus) képez, a melynek, mint ilyennek, külön autonomiájára és erre vonatkozó törvényhozási és kormányzati viszonyaira nézve Magyarország országgyűlése s Horvát, Dalmát és Slavon országok országgyűlése s Fiume közt küldöttségi tárgyalások útján közös egyetértéssel lesz megállapodás eszközlendő.

Vége tehát mindkét részről a meddő történelmi vitatkozás-

nak, vége a bekeblezésre czélzó követeléseknek ; a törvény innen-túl új kiinduló pontokat állított föl :

a) hogy Fiume a magyar koronához csatolt külön testet képez ;

b) hogy különálló autonomiával kell neki bírnia ;

c) hogy a törvényhozási és kormányzati viszonyok iránt a két ország és Fiume közt küldöttségi tárgyalások útján és közös egyetértéssel új megállapodás lesz eszközzendő ;

d) hogy, mi magától értetik, ezen megállapodás országgyűlési jóváhagyás és királyi szentesítés után fog törvényes erőre emeltetni.

Ezekben van kitézve a küldöttségi működés köre. Azonban a királyi leirat békéltető szavai és a törvényhozók szerény kijelentései korántsem merítették még ki azon fontos okokat és eszméket, melyeknek a küldöttségi tárgyalásoknál nemcsak tekintetbe kell jöniök, hanem irányadóul is kell szolgálniok.

Az irodalom hivatása bővebben kifejtteni, felvilágosítani és tőle telhetőleg elősegíteni azon üdvös czélt, mit a törvény a küldöttségek kezeibe tett le.

FIUME RÉGIBB KÜLÖNÁLLÁSA A MAGYAR KORONÁHOZ KAPCSOLÁSA ELŐTT.

Fiume nem a 79-ki thesianum diploma, nem az 1807: 4. és 183 $\frac{2}{6}$ 19. t. czikkek, nem is a 68-ki egyezmény 66. §-a által lett először különálló autonom testületté, hanem olyan volt már mindezek előtt több századdal. Nem volt tehát új Mária Terézia akarata a különállás fentartása iránt, nem új és föltűnő az most, midőn Európaszerte a meglevő autonom jogokat nemcsak fentartani, hanem kiterjeszteni is napirendre került.

Mielőtt a Habsburg dynastia a magyar trónra jutott, már Fiumét bírta, különálló autonom testület minőségében. Ez egy úttal azt is bizonyítja, hogy Fiume nem a magyar korona jogán került az uralkodó ház birtokába. Midőn V. Károly és I. Ferdinánd testvérek nagyatyjuk Maximilián császár halála után maguk közt 1522 februar 7-én Brüsszelben kelt okmány szerint*)

*) Bucholtz Geschichte der Regierung Ferdinand des Ersten. Wien 1831. I. B. 156 a császári levéltár eredetije után.

a reájok örökségül szállt országokat és tartományokat megosztották, azon birtokok közt, melyek Ferdinandnak jutottak, a különállók és különnevezettek sorában Fiume a szokásban lévő Sant Veit név alatt van említve, annak jeléül, hogy épen oly külön testületet, képezett, mint azon többi, melyekkel egy categoriába számíttaték, milyenek voltak: Görtz, Ortenburg, Karst, Triest, Cilly, Gradiska sat. Öt csoportból állottak pedig akkor az osztrák tartományok, melyek közül minden csoportban különálló test volt vegyítve. Fiume a Carniolia csoporthoz tartozott, de különállásának megtartása mellett.

I. Ferdinánd osztályába jutván Fiume, ez felismervén kedvező fekvésénél fogva tengeri kereskedési rendeltetését, kiváló gondot fordított reá. Velence, mely egykor az egész Adriai tenger kizáró uralmát követelte, ez időben már Austriának kereskedő hajóit az Adrián szabadon hagyá járni, hanem azon ürügy alatt, hogy az Adriai tengert a kalózok ellen védi, nemcsak vámolta az osztrák hajókat, hanem ennek eszközlése miatt azokat Velenczébe bemenni kényszeríté. Azon tárgyalásokban, melyek ez iránt a respublica és V. Károly császár meg Ferdinand követei közt 1529-ben megindultak és a melyek névszerint Triest és Fiume (Terra Fiuminis Sancti Viti) tengeri kereskedésének jelentőségét kiemelik, a fennebbi akadály is meg volt szüntetve. Érdekes e helyen felemlíteni azon haladást, mit a szabad tenger eszméje már ez időben tett vala: ő császári felsége, így szól az okmány, többi közt az összejövételben előadatni rendelé, hogy a hajókázásnak az Adriai és Keleti tengeren a császári alattvalók számára szabadnak kell lennie, mikép ő felsége is minden tengerein a velenczéseknek szabad hajózást enged . . . . mert a tenger joggal közös minden nemzeteknek.*)

Minden arra mutat, hogy a XVI. század kezdetén Fiume Triesttel nemcsak egyenközü versenyben állott, hanem azt hihe-tőleg meg is előzte. Ezt sejtetik azon kitüntetések, melyekben I. Ferdinánd Fiumét részesítette.

Igy midőn 1530-ki július 29-kén Fiume azon statutumait, melyeket ez 1527-ki június 19-kén ad mandatum domini regis in consilio összeállítva, a király elé terjesztett és a melyben ezen mu-

*) Bucholtz u. o. III. k. 664 l.

incipium az egykori Liburnia tartományban fekvését, mint annak néhai fővárosa, sőt az adriai tengerparton elterült Raguza és Poglizza respublikákkal egyenjogúsága tüntetéseül szintén „republika“ czímet is vett igénybe és ezen kiválóságok a királyi megerősítő levélben észrevétel nélkül maradtak; ezzel Fiumének jelentős különállását I. Ferdinánd kormánya elismerte, de még világosabban az által, hogy a statutumok első szakaszában, mely a fiumei hatóságokról szól, a városi hatóság semmi másnak alá nem rendeltetik. Még többet mondok: minthogy ezen statutumok csak névleg voltak olyanok, és e név a teljes független adriaparti respublikákban is, például Raguzában, a törvényeknek adatott, a fiumei statutumok is a fölkormányzat és a közigazgatás minden ágaira kiterjedtek; nincsen okunk tagadni, hogy Fiume az állami hatóság és különállás legnagyobbikának, a törvényhozási jognak is gyakorlatában volt a XVI. század elejéig. Idő-folytán, az absolutismus terjedése mellett, ezen jog is észrevétlenül fogyott és elenyészett, nem is veszem feleledésnek azt, hogy ezen statutumokat I-ső József és VI. Károly császárok, 79-ben pedig Mária Terézia megerősítették. Ez utóbbira nézve szükségesnek tartom megjegyezni, hogy 1777-ben Fiume a királynőhöz ezen statutumokat megerősítés végett felterjeszté, egyúttal azokat különállásának bebizonyításául használta.

Visszatérve I. Ferdinánd idejére, nemesak a fölkormány, hanem a főhivatalnokok körében is különállónak tartatott és iratott Fiume. Például Schepper stambúli osztrák követ két levelet intézván egy nap I. Ferdinánd királyhoz, így jegyezte föl egyikén a keltezés helyét: *ex oppido Sancti Viti quod est Liburniae* 28-a Aprilis Anno Domini 1533; a másikon pedig eképen: „*ex oppido Sancti Viti ad Flumen provinciae Liburniae* 28-a die mensis Aprilis Anno Domini 1533.“

De legvilágosabban kitetszik Fiume ekkori különállása egy jelentésből, melyet zarai Jeromos követ 1534-ki april hónapban fia Vespasian által a királynak németül iratott, hol többszöri megemlítése után Fiumének, melyet akkori divatos németiséggel „*Sant Veit am Pflaum*“-nak nevez, a fiumei kapitányságról mint önálló hatóságról emlékezik és ennek jeléül indítványozza: hogy Tersat vára a fiumei kapitányságba teljesen kebeleztessék

be. *) Ennek bővebb megértésére szükséges tudni, hogy Fiume külön királyi helytartók alatt állott, kik kapitányi ezimét viseltek és előkelő állami férfiak közül választattak. Ferdinánd királynak Prágában február 11-én 1534-ben stambuli követének adott útastás első sorai ezek: „Instructio de iis, quae spectabiles fideles nobis dilecti Hieronimus de Zara capitaneus noster in Sancto Vito Ferre Fluminis, nemorumque nostrorum in Istria, Foro Julio et Carsia praefectus ac Cornelius Dupplicius Sceperus nostri Consiliarii et Oratores apud Serenissimum et Potentissimum Principem Dominum Soleymannum Imperatorem Turcorum — nostro nomine agere et tractare debent.“***)

Fiumének jelentőségéhez ezen időben tartozott, hogy a keleti utazásnak egyedüli állomása volt az ausztriai utazók számára, kik vagy innét egyenesen, vagy Raguzát érintve indultak Konstantinápolyba és a keletre. Példát már fennebb láttunk. Egy másik következő: Barziza Jánosnak, kit Ferdinánd a portára követül szemelt ki, 1536 márczius 13-án ily rendeletet küldött: „meghagyjuk neked ezennel, hogy azon helyről, hol a jelen levél vételekor lesz, egyenesen Fiuméba indulj és onnét, ha még e jelen rendeletünk vétele előtt, másfelé nem indultál, egyenes utazással Raguzá felé a török esászárhoz.“ Barziza nemesak odamenet, hanem Fiumének jött vissza is, honnét megérkezése napján t. i. 1536-ki augusztus 8-án küldé előleges követi jelentését a királynak.***)

Ferdinánd már esászár 1554-ki januar 20-kán kelt ugynevezett eodieillusában, halála esetére, három fia közt elosztván or-

*) Gévay: Urkunden und Actenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Oesterreich, Ungarn und der Pforte. Wien. 1839. 4. L. 138. dass der Pfleger zum Tesat . . . die Jurisdiction so an Mittel zu der Hauptmanschaft zu Sand Veit am Phlaum gehör . . . zueignen vill . . . da Schloss Tesat zu der Hauptmanschaft zu Sand Veit am Phlaum eingeleibt werden soll. A cs. levéltár eredetijéből.

**) Gévaynál u. o. IV. L. 19. A esászári levéltár eredetije után.

***) Gévaynál u. o. IV. L. 102. „tibi committimus, ut ab eo loco, in quo ad harum literarum exhibitionem constitutus eris, recta ad Terram nostram Sancti Viti in Flumine te conferas et inde, si modo ante has nostras viam non es ingressus, recto itinere Ragusium versus . . . ad Caesarem Turcarum.“ A cs. levéltár eredetijéből. L. IV. No. XCVII 126.

szágait és tartományait, Károlynak, kitől a Stajer ág származott, Stiria, Carinthia és Carniolia csoportokhoz tartozó minden külön-álló birtokokat és így az utóbbihoz sorozott Fiumét is hagyományozta.**) Károly főherceg az atyai rendelkezést is tisztelve, mely szerint a hagyományozott birtokok azon állapotban voltak hagyandók, melyben az atya király alatt tartattak, Fiumét előbbi külön-állásában nemesak megtartá, hanem 1574 és 1580-ban kiváltságokkal is bővíté. Ezen időbe esik 1598-ki a magyar országgyűlésen hozott 32. törvényczikk, mely szerint a Zrinyiek panasza folytán, Károly főherceg mint Fiume uralkodója, meg volt kérendő elégtétel eszközöltetése végett a Zrinyiek jobbágyait túlságosan vámoló és a kereskedésben akadályozó fiumeiek iránt. Mi annak is bizonyosága, hogy Fiumét a magyar országgyűlés idegennek tekintette és hozzá soha jogot nem tartott. Károly főherceg utódai is megtartották Fiumét az őseitől átvett különállásában, melynek egyik kifolyása volt azon külön hódolat, a mit az új uralkodónak szokásosan bemutatott. Így 1631-ki marcius 11-kén III-dik Ferdinándnak, 1651 július 26-kán IV-dik Ferdinándnak, 1728-ban sept. 15-kén VI-ik Károly császároknak külön hódolt Fiume. Szintén czáfolhatlan különállási jelleggel bírt a *pragmatica sanctio*nak 1725-ki november 29-kén Fiume által történt külön elfogadása és aláírása.***) Ezen okmányokat különállásának kimutatására kétszer hozta már elő Fiume. Először az 1779-ki április 23-ki diplomának kikészítése végett másodszer pedig 1792-ben a magyar királyi helytartó tanács útján, midőn Carniolia rendének kérvénye ellenében különállását védelmezé.***)

*) *Prævia Responsis ad Fundamentarem Deductionem Jurium — Elektorali Domui Bavarice competentium. 1741. 142.*

**) *Chronologica Deductio Jurium et Privilegiorum F. M. C. U. L. P. Districtusque Fluminensis. Flumine 1832. p. 6.*

***.) A királyi helytartó tanácshoz küldött királyi leirat szövege ez: „*Advolutum isthic in origine erga remissionem Elaboratum Caes. Reg. Archivarii a Roschmann per quod Civitatem Fluminensem ad Ducatum Carnioliae pertinere praetenditur, Consilio huic LttliR. un acum accluso eo cum mandato hūc transmitti, ut penes communicationem horum tam Historiographus Pray catenus. an idem pro evincendo eo, quod Civitas Fluminensis una cum territorio suo olim quoque ad Coronam Regni Hungariae pertinuerit. seu diplomatica seu alia documenta suppeditare valeat. prout et ipsam civitatem*

Midőn Mária Terézia, a magyar tengeri kereskedést fölvirágoztatandó, Fiumét Horvátországon keresztül a magyar koronának adományozta, a királyi kormány megfeledezett Fiuménak annyiszor fejedelmileg megerősített és folyton gyakorlatban levő különállásáról, és azt egyszerűen egy újon alkotott Severin vármegyébe kebelezettni rendelé. Mit Fiume méltán zokon vévén, különállását az új összeköttetés mellett is védelmezendő, még 1777-ben egy documentált feliratot terjesztett fel a kormányhoz, melynek eredménye az 1779 ápril 23-ki diploma volt, vagyis visszaállítás az előbbi különállásnak. Erre vonatkozólag az 1866-ki horvátországi küldöttségnek utolsó válasziratában ezt olvassuk : Midőn a magyar-horvát küldöttség Fiume városát átvette, egyszersmind a kiváltságok, a város berendése és szervezése iránt stb. némely kérdéseket intézett a városi tanácshoz és ezt felszólította : nyilatkozzék, hogyan lehetne a városon legjobban segíteni. A városi tanács 1777-ki július 17-kén tartott gyűléséből a magyar-horvát bizottsághoz intézett felterjesztésében többek közt azt szorgalmazta : hogy Fiume városa és kerülete, minthogy századok óta nem volt alárendelve semmi más tartománynak, sem bármelyikbe is bekeblezve, tekintessék szintügy czentül is (porro quoque) Magyarország koronájához csatoltnak és abba kebelezettnek, erősítsessenek meg új kiváltság által a város törvényei és szabályai, azok kivételével, melyek az idő körülményeihez képest általakítandók ; rendelkezék a város jóvedelme felől a tanács és a városi képviselőség a civil kapitány

---

Fluminensem, qua procul dubio in archivo suo plura ad clarificationem rei deservientia documenta reperiet super eodem objecto audire accipiendamque ab iis informationem horsum submittere noverit. Datum etc die 9-a mensis Februarii 1792.“ A helytartósági kimerítő jelentés 1794-ki június 13-án ment fel Bécsbe, mely a történelmi adatokat döntőknek nem tekintve, ezzel zárja be véleményes jelentését : „Hinc non potest. o bseq hoc Consil. Little R. his ad unum collectis vel a procul tantum dubium haerere, Mattem V. SS. tam regni istius. quam civitatis terraeque Flumin. civium et incolarum fervidas preces paterno complexuram, atque magnae aviae suae divae Mariae Theresiae concessionis perpetuitatem per id adaucturam esse, ut Civitatem et terram Fluminensem ultro etiam atque constanter ad Regnum isthoc appertinentem benigne renunciare dignetur.“ Eredetije a volt helytartósági régi levéltárban. Megjegyzendő, hogy Horvátországgal ezen tárgy nem közöltetett, merta 79-i diploma után őt az nem is illethette.

elnöklete alatt, számadási kötelezettség mellett; erősítsék meg a fiumei patriciusok és egyéb nemesek nemessége; hozassék be polgári jogi és büntető tanács, mint első folyamodási rendes bíróság, mely a királyi ügyészen kívül, hét tülökből állana, kik a városi tanács kebeléből lennének választandók. A városi tanács tehát Fiume számára újabb közösségében is iparkodott azon helyzetet egyenlő helyzetet kieszközölni, melyben az osztrák örökös tartományokkal való közösségben részesült. Ezen közösségben pedig Fiume városa, mely akkor (1777-ben) kerületével 5132 lakost számlált, nem volt hozzá csatolva egy községhez, egy kerülethez sem, hanem egymaga külön községet képezett s úgy saját szabályzata mint sok számos kiváltságai alapján belső önkormányzattal volt felruházva. Csakis ily értelemben nem volt Fiume a *Seculis ulli provinciae subdita aut adnexa*. Im ez volt a 66-ki horvátországi bizottságnak Fiume különállása mellett tanúskodó vallomása.

Mária Terézia diplomája visszaadta Fiuménak előbbi különállását olyképen, hogy ezentúl is *porro quoque* — a magyar koronához kapcsolt külön festnek tekintessék és kezeltessék, és a Horvátországhoz eredetileg tartozó Buccari kerülettel semmiképen össze ne zavartassék.

A királyi kormány ez alkalommal Fiuménak a magyar koronával való összeköttetési viszonyait elmulasztá egészen szervezni, mi sok bajnak elejét vette volna. Azonban vannak mégis azon diplomában letéve általános irányelvek és némely rendezési egyes pontok is. Az elsők sorában megadatik Fiuménak a szabad tengerrevali jog, megadatik a szabad tengeri kereskedelmi várost megillető minden kiváltság, mentesség, szabadalom, — megadatik neki a kereskedelmi, váltó és tengeri törvényhatóság egész kiterjedésében, megadatnak végre négy pontban azon municipalis különállási intézkedések, melyeket Fiume a kegyes királynőhöz beadott folyamodványában magának megadatni kért, ugymint 1-ör a különállás és Horvátországhoz nem tartozás; 2-ör a legfőbb helyre terjesztett statutumai, mennyiben a körülményekkel és új viszonyokkal meg nem férnek, megerősítettek ugyan, de egy küldöttség fogott neveztetni, mely újra vizsgálat alá vegye és dolgozza át a kor kívánataihoz időmítva, mely alakban a királyi szentesítés alá kerüljenek. 3-ör visszaállítatván az előbbi különállás alapján a városi tanács és senatus hatósága, jövedelmeit maga kezelje és számadásait a

királyi helytartó tanács útján a királyi fölség elé küldeni köteleztessék. 4-szer megerősítettett a nagy és kisebb tanács és a patricius családoknak azon hatósága, miszerint ennek részesei voltak, a magyar nemesség elnyerésére is nyílt út engedtetvén nekik. Országgyűlési teendő volt volna a további rendezés; de mivel ilyen 1790 ig nem tartatott, a felállított tengerparti kormányzóságnak jutott a feladás, az új viszonyok eligazítására kormányi rendeletek alapján hatni. Kétséget nem szenved, hogy a mit Horvátország rendei az 1777 i október 27-én tartott tartományi gyűlésből a gubernium és Severin vármegye felállítása ellen többi közt azzal is indokolva felhoztak, hogy ők csak része a közös magyar diétának és e miatt Magyarország meg a szent korona jogai ellenére mit sem tehetvén, az egész ügyet a jövő közös országgyűlésre halasztandónak tartják. — alkotmányos szempontból alapos volt; nem is gyengítettett meg a királynő azon évi november 10-kén kelt leiratának ama érvelésével, hogy a magyar országgyűlés hálásan fogja fogadni a királynő ezen intézkedéseit és a beczikkelyezést készségesen teljesítendí*), mindazáltal az ellenzésekhez nem szokott királynő többé országgyűlést nem tartván, a helyett az ellenkező horvátok kezéből kivette Fiumét és azt közvetlenül Magyarországhoz kapcsolta a különállás fentartásával. Itt már azon forduló ponthoz jöttem, hol Fiume Eris almájaként tűnik fel a Magyar birodalom borús egén.

Mária Terézia valamint Magyar- ugy még inkább Horvátországban a fejedelmi hatalomteljességgel jótévéleg ugyan és kegyeivel halmozva a horvát nemzetet, de kényuralmilag vezette a kormány gyeplőit. Horvátország területi terjesztése és virágzása iránt nagyszerű terveket ápolt, de ezeket is önhatalmi úton volt szándéka végrehajtani. A Szerémi kerületet az 1741: 18 t. czikk által meghatározott és a nádor kinevezésétől függő magyar küldöttség mellőzésével, be nem várva az országgyűlésnek fentartott további rendelkezéseit, önhatalmilag Horvátországba bekebleztette 1767-ben a társországok számára külön királyi helytartóságot alkotott, melynek megnyitása alkalmával a királyi biztos Koller

---

*) Kukuljevich Jura Regni Croatia, Dalmatia et Slav. Zagrabiae 1862, P. I. 463, 466.

Ferencz által a hazafikat bátorította, hogy ők is nagy eszmékre érjedjenek, országuk határai terjesztetni fognak, hős fia vezetése alatt országukat országokkal szaporítandják. *) Ugyanczen kegyes királynő szavát tartva az országtól elszakasztott tengerpartot, mely Littorale Austriacum nevezet alatt az örökös tartományokba volt I. Leopold idejétől olvasztva, Horvátországnak „*proprio motu et tempore ubi minime putabatur,*“ mondja a királynő **) visszaadta, hozzá még ráadásul Fiumével tetézvén bőkezűségét. De ez mind országgyűléseken kívül, csak kormányi önkénykedő hatalommal történt, — habár történt Horvátország előnyére anyáskodó kegyelettel. Innét volt, hogy a királynőt minden ellenmondás, kivált az elavult törvényekre hivatkozással, mely a királyi hatalomnak megszorítására és a célba vett jóakaratu tervek vagy rendezések zsibbasztására volt irányozva, bántotta. Be lehetett volna látniok tehát az illetőknek, hogy azon ellenzékeskedés, melyet a fiúmei kormányzók felállítása és az azzal kapcsolatba hozott új alakítások ellen Horvátország 1777-ki október 27-ki feliratban mutatott és a melynek komoly ezáfolata már november 10-kén Zágrábba küldetett, a királynő kedélyét érzékenyen fogja sérteni. Az új Severin vármegye alakítása ellen Zágrábmegye rendei még külön kijelentették, hogy a részekből kivánt kikezlezés eszközléséhez semmi esetre nem fognak járulni. ***) Így tehát két oldalról nem csak oppositio, hanem a vis inertiae is egyszerre támadta meg a királynő akarata teljesítését. E közben a fiúmeiek folyamodványa autonom különállásuk visszaadása iránt, a váratlanul jött zavarból kivetű fonalként karoltaték föl, annál inkább, mert Fiumének mind multja mind új rendeltetése mellette szólt.

Egy folytonos' láncolatát összevágó cseményeknek tárja fel előttünk ezen korból a történelem. Ez időbe esnek a királynőnek a magyar nemzet iránt írva hagyott ezen szavai: „szívem esor-

*) Allocutio ad Praesidem et Reliqua Regii in Regnis Dalmatia, Croatiae et Slavoniae Commembra. dum idem Regium Consilium per L. B. Franciscum Koller de Nagy-Mánya — regia potestate instructum 20lt Augusti Anni 1767. in libera regiaque civitate Varasdinensi solemni ritu apertum et primum datum fuit. Wienae Typis Joau. Th. de Trattnerii C. R. Aul. Typographi et Bibliopoeae.

**) Kukulyevich u. o. 163.

***) Kukulyevich. u. o. 172.

dültig tele van hálával ezen derék és általam oly méltán szeretett nemzet iránt.“ Ez időbe esik a bánáti három vármegyének, Kraszó, Temes, Torontálnak a bécsi tanácsosok minden akadályozása ellenére a királynő hatalomszavával elrendelt és végrehajtott viszszafelezése. Ez időbe esik a horvátországi királyi helytartó tanácsnak tizenegy évi élete után egyszerűen elrendelt megszüntetése. Ez időbe esik végre Fiumének mint különálló testületnek Magyarországba bekezezése és a horvátországi összekötéséből kivétele.

Szinte tíz évig tartott még a szervezési vajudás, melynek iránya az volt, hogy az újonnan fölállított kereskedelmi gubernium kiválólag magyar hatósági alakot vegyen föl. Ennek különállása és Fiumének decretált különállása párhuzamosan mentek a fejlődés elé.

Mindezt a horvát testvérek zokon vették, főleg azt, hogy az alig két évig tartott kezdetleges birtoklás után Fiume tőlük elvettett; habár nem mutatható ki, hogy akár Mária Terézia, akár II. József uralkodása alatt a magyarok befolyásának műve lehetett volna a közbejött változás, kik mindketten autocrati hatalommal intézték terveiket. Ütött azonban valahára az óra, mely végét vala jelentendő az uralkodási önkénynek. Megjött válságos események után az 1790-ki időszak, és a kitűzött országgyűlés fölébressztett a múlt korból minden — az absolut kormányzás előtt elnémult vágyakat.

A horvátországi rendek az 1790-ki közös országgyűlésre küldött követeiknek utasításul adák: hogy Fiumének Horvátországhoz visszakapcsolását törvény által eszközöljék. Horvátország részéről tehát a tervezett antecoronationalis törvényjavaslatok egyike tárgyalta ezen kívánatot, melyben már ott áll elismerve Fiumének előbbi különállása azon kifejezéssel: hogy azt az uralkodó ház mint elkülönözött és semmi német tartományba be nem bekezezett területet bírta. Ezen törvényjavaslat azonban se az országos választmány tárgyalása alá nem került, se az országos ülésben a ház asztalára nem jutott. Hanem a helyett a tíz pontból álló praeferentialék szövegére hozásával, az országos Karok és Rendek a deczember 3-ki negyvenharmadik országos ülésben tizenegyedik pontul a fiúmei bekezezés tárgyát — a magyarok nézete szerint — fogadták el. De mivel azon XI. pontnak

választmányi első szerkezetében Fiume különállása és Horvátországhoz nem tartozása nem volt kellően hangsúlyozva, a másnapi december 4-ki negyvennegyedik országos ülésben lényegesen megváltoztatták az előbbi szerkezetet, még pedig az 1779-ki the-rezianum diploma szavainak befoglalásával eképen: „Mint hogy még dicső emlékü — — cs. és apostoli királynő Mária Terézia a magyar nemzet iránti jóakarata és kegyelme bizonyságául Fiume városát és kikötőjét Magyarországra kebelezni — — — méltóztatott — — legalázatosabban esedezünk felségednek, méltóztatassék ezen bekebelezést a köztörvénybe igtatni és a KK. és Rendeket biztosítani, hogy ezen kereskedelmi város, kikötő kerületével Magyarországtól sohase fog elszakittatni, hanem mindig mint a magyar szent koronához külön kapcsolt test fog tekintetni és mindenben úgy kezeltetni és a maga kiváltságos állapotában állandóan megtartatni, nem is fogván a másik buccari kerülettel, mely kezdettől fogva Horvátországhoz tartozik, semmikép összevegyittetni.“ *)

Ez volt első közös országgyűlési kijelentés Fiumének különállására nézve, mely hat nappal később az adómegajánlás alkalmával tetteleg foganatba vétetett, de erről alább tüzetesen.

Helyén van azonban itt azon lényeges nézet-különbséget feltüntetni, mely Fiumének állására és bekebelezésére nézve a horvát és magyar törvényhozók közt létezett. Az első Fiumét úgy kívánták Horvátországba foglalni, mint hozzátartozó alkatrészt — pars ad eandem spectans — vagyis mint 1777-ben és 1778-ban minden municipalis különállását veszítve Severin vármegyébe egyszerűen beolvastva volt; a vegyes országos választmány is ezen passust a maga első szerkezetében elfogadta; ellenben a magyar

---

*) Diarium Comitiorum Regni Hungariae Budae 1791. Irományok osztályában 369. lapon: „Cum adhuc gloriosae memoriae — Imp. et Reginae Apost. Mariae Theresiae — Urbem et Portum Fluminensem Regno Hungariae incorporare — dignata fuerit, — dignetur hanc incorporationem in publicam legem referri curare, una vero SS. et OO. Regni secura reddere, quod Urbs haec commercialis et portus cum districtu suo a Regno Hungariae nunquam velletur, sed semper tamquam separatum S. Regni Hung. coronae adnexum corpus considerabitur, atque ita in omnibus tractabitur, et in statu suo privilegiali constanter conservabitur neque cum alio Buccarano velut ad Regnum Croatiae ab incunabulis ipsis pertinente Districtu, ulla ratione commiscebitur.“

törvényhozók, a különállást világosan bevonták a megállapított második szerkezetbe, és az incorporatio szó alatt nem a beolvasztást akarták értetni, a mi onnét is kitétszik, mert a 79-ki diplomának kifejezéseit Fiume különállása és Buccaritól meg Horvátországtól elkülönözése iránt magokévé tették.

Ezen különállási nézetet Fiume irányában a magyar törvényhozások az 1790-ki első lépés után következetesen fentartották.

Egyenesen ugyan kitézött irányunk szerint nem tartoznék ide annak elmondása: miért maradt fogamat nélkül ezen országgyűlésen Fiumének beczikkelyezése, hanem a tárgy összefüggésénél fogva mégis röviden szólunk róla. Mellőzve az alattomos tényezők gyanúsítását s csak a tények előadására szorítkozva, két okban keresem a beczikkelyezés elmaradását. Első volt Carniolia rendinek kérvényezése, melyet a császárhoz, Fiumét követelve, intéztek, és a mely Roschman udvari levéltárnoknak azon meghagyással adatott ki, adjon felőle documentált véleményt; a másik ok a horvátok ellentétes kívánatában rejlett. Ide érzelt a zengi küldöttek röpirata is: „Littorale Hungaricum“, melyben a Német birodalom és Carniolia reclamátióját Fiumét illetőleg kárörömmel emlegették. Mindezek azon királyi választ eredményezték az országgyűlés XI. pontjára: hogy ő felsége a fiumei tárgyat beható megfontolás tekintetéből a jövőre halasztja.

Visszamenve tárgyamhoz, Fiume különállását az 1802; 1805-i és 1807-ki országgyűlések a 79-ki diploma értelmében következetesen fentartották. Az 1802-ki országgyűlés naplója a szeptember 29-ki országos ülés tárgyalásáról az ítélő mesteri ferde stílusban czekeket tartalmazza: „szükségesnek látszatna, hogy Fiume mint magyarországi tengeri révpart és város különös törvénybe foglalasson, valamint ezt még 1791-ben kérte az ország, úgy eziránt abban állapotok meg a SS. és rendek, hogy ezen kéréseket különösen most is megújítsák ő felsége előtt. E szerint lett meg egyezése a SS. és Rendeknek a fő Rendekkel teendő közlése végett ily értelemmel foglaltatott írásba: — a magyar kereskedésnek részszerint előmozdítására, részszerint biztosabb voltára szükségesnek vélnék tovább is esedezni ő felségének, hogy még 179-ben benyújtott esedezések szerint Fiume városa és tengerpartja a Terézianum Diploma értelmé szerint törvénybe foglalasson.“ Összevág ezzel az október 13-ki felirat szövege is:

„Most pedig azt az egyet kérjük felségedtől alázatosan : hogy felséges nagyanyjának Mária Terézia császárnő és királynőnek diplomáját, mely által igazságszereteténél és a magyar nemzet iránti hajlamánál fogva Fiumét mint magyar tengeri révet és várost Magyarországhoz kapcsolta, a kereskedés felsegítése és biztosítása tekintetéből törvény czikkelybe foglaltatni kegyelmesen engedje.“*)

Az 1805-ki közös országgyűlésen november 2-án újra felmerül a fiumei tárgy és terjesztett fel thörvényjavaslat, melyben a súlypont ismét a különállást biztosító teresianum diplomára volt fektetve, és habár a november 7-ki királyi válaszban az akkori politikai viszonyok miatt a tárgy elhalasztását már harmadszor mondotta ki a király, de az innét méltán támadt aggodalmak megszüntetésére biztosítá ő felsége az országot, hogy nagyanyjának bőkezűségét nem fogja visszahúzni.**)

Végre az 1807-ki országgyűlés huszonnyolcz év leforgása után elérte a különállást megadó teréziai diploma alapján Fiume beczikkelyezését.

De mivel mind az iménti törvényben, mind a törvényhozás fölrataiban csak általános kifejezések által volt a különállás ki mondva, a részletezés elmaradásával : szükséges a különállásnak az élet által kifejlett egyes részleteit elemeznünk, hogy az egésznek hü képét birhassuk. Előadom ezeket soronként külön czikkelyekben.

*) Naponként való jegyzései az 1802-ben Magyarország gyűlésének Pozsonyban 1802. — Act. No. XLV. 271. „Nunc autem id unum a Maje-tate Vestra Sacratissima demisse oramus, ut Augustissimae olim Imperatricis et Mariae Teresiae aviae Maiestatis Vestrae Sacratissimae diplomae, quo illa et de rei justitia convicta et amore ejus erga hungaros ducta Flumen veluti urbem portumque hungaricum Hungariae addixit, partim pro adjumento, partim pro securitate commercii in articulum referri benigne indulgeat.“ A reá következőct octob. 24-ki kir. leirat czúttal azt teljesíthetőnek nem találta, hanem reményt nyújtott az akadályok megszüntetéséhez.

**) Naponként való jegyzései az 1805. eszt. ben — Magyarországi gyűlésének. Pozsonyban 8-ik ülés 71. 9-ik ülés 75. — Act. XV. sz. 56. „Universos articulos, prater unum de Flumine, quem, licet nos Augustae Aviae liberalitatem revocaturi non simus, propter moderna politica adjuneta, praetermittimus censemus.“

I. FIUME HORVÁTORSZÁGBÓL ÉS SEVERIN VÁRMEGYÉBŐL KÖKEBELEZTETIK.

Mária Terézia visszaadván Horvátországnak, mint már érintettük „*proprio motu et tempore ubi minime putabatur*“ a „*Littorale Austriacum*“-má elnevezett és „*ab incunabulis*“ azokat illető tengerpartot, a visszaadott területből és Zágrábmegye kulpán túli járásából egy új vármegye alakítását rendelte el, melynek Severin nevezet adatott, és melybe Fiume városa is, a feledekenységből figyelmen kívül hagyott régi és folytonos különállása mulasztásával bekebeleztetett.

Már fennebb elmondottam azon egymásra következő fejleményeket, melyek az ilyen alig, két évig tartott alárendeltség megszüntetésére vezettek. Az 1779-ki diploma által visszaadott különállás testté vált azonnal az által, hogy kimondatott benne a buccari kerületi és horvátországi kapcsolattól való elkülönítés. Ezzel Fiume nemcsak politikailag hanem geographiailag is elszigeteltetvén Severin megyétől, Buccaritól és Horvátországtól, különállása teljességbe ment. Severin vármegye ugyan Fiume kiválása után is még egy ideig lézengett, de mivel életrevalósága tetteleg be nem bizonyult, II. József császár 1786-ki márczius 20-án fölösztatását elrendelte és akkor a hozzá tartozott terület egyik nagyobb része a Kulpán túl Zágrábmegyéhez visszakebelezetvén, másik állományából a három tengerparti kerület, úgymint a tenger-kamarai, buccarii és fiumei alakíttatott. Egy, de csak is egy okát ezen változásnak föltárják előttünk azon horvátországi küldöttségi tagok, kik 1841—43-ban a büntető codex kidolgozásával megbízott országos választmányhoz tartozván, a *separatum votumra* adott észrevételeikben ezeket jegyezték föl: „azon okból, hogy ezen új Severin vármegye nem volt képes tisztviselői díját és a házi pénztár más szükségéit fedezni, II. József 1786-ki márczius 20-án a bán által elrendelte, hogy Severin vármegye, melynek mint be nem czikkelyezettnek neve is elenyészett, Zágrábmegyéhez visszakapcsoltassék és csak némely helyek és a vinidoli és hrelini kerületek adassanak a fiumei kormányzó hatósága alá. — — Ezen új Severin vármegye eltörlése annál okszerűbb volt, mert az átadási okmányok bizonyosága szerint Zágráb vármegyének kulpántúli része 1778-ki február 24-én a Severin vármegyé-

nek lett átadáskor csak 197 frt 59 kr. adóhátralékban volt, 1786-ban pedig Severin vármegye csozlatásakor 15,718 frt 46 $\frac{1}{6}$ kr. adóval tartozott.“ Azt is említik az iménti, horvátországi küldöttek: hogy József császárnak 1786 ki rendelete csak három év múlva körülbelől 1789-ben teljesítettett. Legtöbb jelentősége ezen hivatalos nyilatkozatnak azon passus, hol vallomást tesznek a horvátországi képviselők arról, hogy a szabad tengerrévi fiumei kerület, — melyhez csak maga Fiume hozzávaló falujával tartozik, — a másik két tengerparti kereskedelmi kerülettől, a kamarai és buccariitól, Severin vármegye szétosztatása után, különálló hatóságot képezett. Ezen nyilatkozatnak szövege hű fordításban következő: „fölvilágosításul hozzáadatik, hogy a tengeri-kamarai kerület a fiumei szabad tengerrévi városhoz és kerülethez, mely különválasztott portákkal bíró különálló hatóságot tesz, — distinctam separatis portis gaudentem jurisdictionem efficit, — nem tartozik és soha nem tartozott, hanem csak a szomszédban fekvő szabadrévi buccarii kerülettel a fiumei kormányzó politikai igazgatása alá bízott, a nélkül, hogy ez által ezen két tengeri kerület horvátország kiegészítő része megszűnt volna lenni. — A fiumei kormányzó pedig azon okból, mert ezen két horvátországi hatóságot igazgatja, tudniillik mint a buccari szabad tengerrév és város kapitánya és a tengeri révpart kormányzója a Dalmát-, Horvát és Szlavon képesolt országok gyűlésén ülési és szavazati joggal van fölrüházva.“ *)

Igy nyilatkoztak a horvátországi képviselők ezelőtt huszonöt évvel a két nemzet füle hallatára, még pedig nem elvi, hanem tényi kérdésekben, legjobb tudomásuk szerint.

Megengedem, hogy Fiuménak Severin vármegyéből és a horvátországi összeköttetésből kiválása vajjudva és lépve ment. Például a nemesi kiváltságok féltékenysége az új kormányzati szervezés első időszakában túlságos óvatosságot vont maga után: e kiváltságos osztály ugyanis nehogy a per excellentiam nemesi hatóságon, a vármegyein alúl, más nem egyenszületésű és e miatt illetéktelennek látszó törvényhatóság alatt állván, a tekintetes Karok és Ren-

*) Reflexiones relatae ad Votum Separatum etc ily czimű munkában: „Az 1810. évi V. t. cikkely által a büntető törvénykönyvvel válthatlan kapcsolásban lévő büntető és javító rendszer. Budán 1813. — 236 lapon.

dek kiváltságokban esorbát szenvedjenek, a legközelebb álló zágrábmegyei telivér nemesi hatóságot ambiálta. Ez lett szokássá mind a három tengeri kerületben. De ez Fiuménak a Severinmegyéből kikebelezését semmikép nem nehezítette, mert csak ideiglenes kiegészítő intézkedés volt. Ennél tiszser nagyobb és szövevényesebb volt az összeköttetés a szerémi kerület három megyéje és Magyarország kormányhatóságai közt, és mégis azok a társországok állományába be voltak keblezve. A zágrábmegyei hatóság a fiumei nemesek irányában csak delegáltyszerű minőséggel birt. Kiteszik ez egy királyi leiratból, mely a magyar királyi helytartóság útján Zágráb vármegyéhez 1808-ki aug. 9-kén ezen tárgyban küldetett, melynek idetartozó szavai hű fordításban következők:

„Azon feliratokra, melyeket Zágrábmegye közönsége a Magyar Tengerparton lakó nemesek törvényhatósági illetékessége iránt 1806-i dec. 21-kén és 1807: 28-ik júliusban ideterjesztett, és ismét legfőbb helyre küldettek, méltóztatott ő felsége kegyelmesen határozni, hogy mivel már ezelőtt Severin vármegye a tengeri rövparton törvényhatóságot gyakorolt, és közgyűléseket nemesak Buccari városában, hanem Fiumében is tartván, később Zágráb megye a tengerparton lakó nemeseket az 1805-ki felkelés fejében taksálta, és jövendőre a hegyi és tengeri vidéken egy állandó alispánnal fog birni: ennélfogva a Fiumében és Magyar Tengerparton lakó magyar nemesekre nézve a törvényhatóság gyakorlata ezen vármegyére bizatik, nem lévén szükség arra külön hivatalnokot delegálni. Ezen ideiglenességnek azonban véget vetett az 183²/₆: XIX. t. cikk az által, hogy a fiumei nemesekre nézve a kapitányi szék mint első bíróság illetőségét állította fel, miről majd alább tüzetesen.

II. FIUMÉNAK TÖRVÉNYHOZÁSI KÜLÖNÁLLÁSA.

Mária Terézia Fiuménak törvényhozási jogot nem adott, nem is adhatott, mert csak az országgyűlés van hivatva ezen jogát az azt nem élvező törvényhatóságokkal megosztani. Fiume huszonnyolcz évig senki által nem volt képviselve a magyar országgyűlésen, melynek koronájához tartozott. Feltűnő, hogy legalább a magyar korona tengerpartja kormányzójának, ki az új földterület és a tengeri kereskedés érdekeit vala ott képviselendő, a törvény

hozásban helyet nem adtak, holott a nagy könnyűséggel osztott indigenatus útján sok olyan törvényhozó jutott a magyar államiság legfőbb szentélyébe, kik a tengeri kormányozók jelentőségéhez képest az összehasonlítást ki nem állhatták. Midőn a beczikkelyezés tárgya az 1790-ki országgyűlésen szőnyegre került, Fiuménak ott megjelent ügynökei meglegedvén az országos karok által szorgalmazott beczikkelyezés reményével, törvényhozói ülést és szavazatot egyelőre akkor nem követeltek. De a karok és rendek szándéka, úgy látszik oda volt irányozva, hogy Fiuménak követi jogot is adjanak. Érthető ez onnét, mert a királyi proposíciók 12-dik pontjára, az újonnan kinevezett királyi városok országgyűlési jogáról vitatkozván és azt megadni vonakodván, Fiuméra nézve a kivételes esetet világosan megemlítették; kívánságuk azonban ezen kijelentésen túl nem ment, mire befolyással lehetett azon körülmény, hogy a horvátországi követ Buccarira nézve világosan kijelentette, miszerint ezen város számára a beczikkelyezésen kívül országgyűlési ülést és szavazatot nem kérvényez;*) a miért is az ez alkalommal hozott 61-ik törvényezikk Buccarinak csak mint kereskedelmi városnak és szabad tenger révnek kiváltságos állapotját vette a törvény oltalma alá. Buccarinak ezen elkülönítése Fiumétól, a 79-ki diploma szellemében egy lépés volt előbbre. Visszamenve 1790-ki közös hongyülés tul szerény kívánataira, ezekhez képest szabadelvűebbek voltak a nézetek az 1802-ki közös magyar országgyűlésen. A kereskedelmi tárgyban kiküldött választmány indítványba hozta nemesak Fiume beczikkelyezését, hanem az országgyűlésen adandó szavazatot is. Ez által figyelmeztetve lévén a horvátországi követek, kívánataik 19-ik pontjában magok is, de esupán Buccari és a tengerpartnak számára kértek ülést és szavazatot a közös magyar országgyűlésen.**) Az 1802-ki kívánatok az 1807. országgyűlésen hozott 4-ik és 27-ik t. cikkek által mentek esati teljesedésbe. Ez volt újabb politikai elkülönítése a két országhoz tartozó területnek

---

*) *Diarium Comitiorum Regni Hungariae. Budae 1791. Sess. 44. 255 l. Actor. 417.*

**.) 1802-ki Napló 215, 312 Act. 73, 230. „*Supplicans idem Status et Ordines ut eadem partes maritimae una cum civitate Buccari ad generalia Regni Comitia pro futuro evocentur et nunciis eorundem competens post Tiropolitenum sessio assignetur.*“

szinte vég elválása az egykori vegyes házásoknak s a 79-i diploma elkülönítő szellemében ismét egy nagy lépés előbbre.

Horvátország ezen elkülönítést maga hozván javaslatba, ezzel részéről is a 79-ki theresianum diploma életbeléptetését előmozdítván, az 1790-ki közös országgyűlés és az 1791-ki saját tartományi gyűlése óta tizenkét esztendő lefolyta alatt semmi nyugtalanságot, vagy vágyat nem tanúsított se a közös országgyűléseken, se a maga tartományi gyűlésein Fiume irányában. Pusztá állítás, melyet a 66-ki horvátországi pesti küldöttség ez ellen felhozott és mit az országgyűlési naplók és irományok megezáfoltak, semmit sem nyom. Elég az hozzá, hogy csak a megnyugvás tizennyolczadik esztendejében támadt fel Horvátországban Fiume visszaszerzésének vágya. Ugyanis azon tartományi gyűlésen, mely 1808-ki február és márczius hónapokban a 1807-ki közös magyar országgyűlés törvényezikkeinek kihirdetésére volt kitűzve, a Fiume iránti 4. t. czikk alkalmából, a horvátországi tartományi gyűléseken is a fumei kormányzónak és Fiume városának a magyarok példájára filést és szavazatot adandók, ennek a legfőbb helyen leendő megnyerése végett — de mást is czélozva, — oly utat és módot választottak, mely azon felébredt visszaszerzési vágynak kifejezése volt.

A 66-ki horvátországi küldöttség utolsó válasziratában így adatik elő az 1807-iki magyarországi közös országgyűlés 4. tezikke elleni eljárás: „Se az akkori horvát küldöttek, se a horvát KK. és RR, nem értették e cikket úgy, mintha az Fiumét a három egy-királyság foglatatából kirekesztené. Amazok az 1808-ki február 29-én Zágrábban tartott országgyűlésen, illetőleg ekkor fölolvastott jelentésökben, kiemelték, hogy ő felsége a KK. és RR. ebbeli kívánatának, igtattatnék tezikke Mária Terézia kiváltsága eleget tett s megengedte, hogy a fumei kormányzónak a főrendi, Fiume és Buccari városok követeinek pedig a követek táblájánál hely és szavazat adassék. Ellenben a három-egy királyság országgyűlése, támaszkodva az 1807-ki 4-ik czikkre, saját országgyűlése 8-ik cikkében a három-egy királyság országgyűlésén is helyet és szavazatot adott a fumei és buccarii városi követeknek. E czikk alakjánál fogva oly jelentékeny, hogy lehetetlen itt mellőznünk. Tartalma ez: (ott latinúl, itt pedig hűn fordítva magyarul). Azon alkalozból, hogy a legutóbbi országgyűlés 4 ik czikke

által Fiume városa és réve Mária Terézia felséges császárné különös diplomájával az országba bekebelezve, azon országhoz tartozónak kijelentetik; minekutáná azon czikkben említett diploma és rescriptum (rescriptumról szó sincs) által, melyet azon halhatatlan emlékű császárné és királynő ezen országok KK. és Rendeihez 1777-ki november (helyesebben september) 5-én bocsátott, az érdeklött város közvetlenül Horvátországba és a létező Severin vármegyébe bekebeleztetett: ez okon az ország rendei és karai Fiume városát és révét ezen ország kiegészítő részének tekintik, és ezen tekintetből a nagyméltóságú kormányzónak az országgyűléseken a főispánok után ülést (tehát csak ülést és nem szavazatot is?) azon város követeinek pedig a szabad királyi városok között ülést és szavazatot engedtek, megkérvén ő excellenciáját, a bánt, hogy a jövő országgyűlésekre mind a nagyméltóságú kormányzónak, mind a fennevezett városnak meghívó leveleket (Invitatorias) küldeni méltóztassék. Elhatározván azt is a KK. és RR. hogy ő felségének a miért Fiume városa és réve bekebelezése által a halhatatlan emlékű nagyanyja jótéteményét befejezni méltóztatott, legalázatosabb köszönetet mondanak. — Ugyanczen alkalommal a legutóbbi országgyűlés 27. czikke következtében Buccari városa követeinek a KK. és RR. a szabad királyi városok közt ülést és szavazatot adtak. — Ezen város követeinek pedig azon kérelmére nézve, hogy nekik mint a buccarii kapitányság képviselőinek minden szabad királyi városok előtt ülést engedjék, a jövő országgyűlésre halasztották.“ — Eddig van az idézett 8 ik czikk, és aztán így folytatja a 66-ki horvát küldöttség okoskodását. „Tehát a horvát KK. és RR. az 1807-iki 4-ik czikkben Fiuméra való joguk semmi sérelmét nem látták; e czikkbe tehát bele nem egyezhettek oly értelemben, melyet ennek az ellenfél tulajdonit. Ép azért lehetetlen az 1807 t czikk nevében a Karok és Rendei nyilatkozataira oly értelmet ráfogni, mely ellenkezik azzal, a mibe beleegyeztek. Az 1807 ki 4-dik czikkbe egyezésök értelmét megmagyarázták ők az által, hogy ő felségének köszönetet szavaztak azért, mert Fiume becikkelyeztetése által a királyságnak Mária Terézia részéről adományozott kegyelmet tetézte, és hogy ugyanazon alapon a fiumei kormányzónak és az illető városi követeknek a három-egy királyság országgyűlésén helyet és szavazatot adtak. — De a törvény-

hozás másik tényezője sem látott ellenmondást az 1807-ki magyar országgyűlés 4-dik s az 1808-ki horvát országgyűlés 8-ik czikke közt. Ferencz király ugyanis 1808-iki augusztus 19-ki leiratával a 8-dik cikket megerősíté és megengedé, hogy a fiumei kormányzónak és városi követnek a háromegy királyság országgyűlésén hely és szavazat adassék. E kegyelmi tényt a horvát KK. és RR. az 1809-ik év kezdetén Zágrábban tartott országgyűlésen megköszönték, mint ez ezen országgyűlés 4-dik cikkéből kitetszik. Az 1807-ki magyar országgyűlés 4-ik czikke tehát Fiumét a magyar korona részének ismeri, s neki a magyar korona királysága s országai közös törvényhozásában helyet ad, az 1808-iki horvát országgyűlés 8. czikke pedig Fiumét Horvátország kiegészítő részéül ismeri s neki a háromegy királyság külön országgyűlésén ad helyet és szavazatot.“ Eddig megy az 1866-ki pesti horvát küldöttség utolsó válasziratának érvelése. Összeállítása ügyes tollra mutat és sokat nyomna, ha eltorzított tényekre és adatokra nem volna alapítva.

Mindenekelőtt ugyanazon horvát küldöttségi utolsó válaszirat néhány lappal alább a 37-ik lapon lerontja tulajdon szavaival fentebbi állítását, azt mondván, hogy már 1825-től fogva szó volt Horvátországban az országos közigazgatás újraszervezéséről, ez ügy külön országos küldöttségre bízott s ennek illető munkálata az 1832-ki (horvát) országgyűlésen került tárgyalás alá. Benne egy külön szakasz a severim megyei, fiume-városi és dalmát-országi kérdésnek van szentelve — az országos küldöttség javaslata szerint a fiumei kormányzóságnak az 1779-ki megállapodások (?) értelmében csak a kereskedelmi, tenger melléki és közegészségügyi teendőkre kellene szorítkoznia,—végül el volna háritandó az 1807-ki 4-dik cikkben fekvő akadály, és mint már a horvát követek 1790-ben sürgették, világos szavakkal kifejezendő: hogy Fiume a horvát királyságnak kiegészítő része. Ime tehát az 1832-i horvátországi tartományi gyűlés a magyarországi 1807-ki 4-ik cikkben oly akadályt látott Fiume iránt ápoltt terve ellen, melyet el kellett előbb háritani, mielőtt kimondathassék, hogy Fiume a horvát királyság kiegészítő része. És miért volt ilyen helyes fogalmuk a horvát atyafiaknak 1832-ben az 1807-ki 4-ik t. cikk igazi értelméről, holott 1808-ban azt ellenkezőkép magok szellemében magyarázták. Ezt meg fogom azonnal fejteni.

Igaz, hogy 1808-ban föltámadt Horvátországban a vágy Fiu-

mét, 17 évi ignorálás után, visszaszerezni, a két évi (1777. és 1778.) kezdetleges birtoklás alapján, és ezen vágnak az 1808-ki február 29-én megnyílt tartományi gyűlés 8-ik articulúsjában kifejezést adtak. Rámondja a 66-ki horvát küldöttség, hogy ezen 8-ik articulust ő felsége a király az azon évi augusztus 19-ki leirattal megerősíté. Ez nagy szó. Ha az igaz lenne, akkor a magyar király a közös országgyűlésnek általa szentesített törvényét, egy év leforgása alatt, a tartományi gyűlés alárendelt hatósága által megsemmisítette volna; és lehet-e ezt föltenni? A Horvát-, Dalmát és Szlavonországok jogai nagy gyűjteményében, melyet a szorgalmas Kukuljevich kiadott, ki a magyar és horvát nemzet közt fenforgó minden viszonynak és controvers kérdésnek horvát szellemben felvilágosítására szolgáló okmányokat összegyűjteni el nem mulasztotta, a kérdéses 1808-ik augusztus 19-ki királyi leiratot seholy közli, pedig ez lett volna a legszükségesebb okirat. Sajnos, hogy nem kereste fel és nem adta ki, mert akkor talán az 1866-ki horvát küldöttség utolsó válasziratának ügyes tollnoka, nem merte volna azon nagy szót kiírni, hogy az 1808-ki tartományi gyűlés 8-ik articulúsját ő felsége megerősítette. — Dehogy erősítette! — Ime szolgállok ezen királyi leirattal, melyből ellenkező fog kisülni.

A volt magyar királyi udvari kancellária levéltári eredetije szerint egész tartalma, latinból magyarra híven fordítva, következő:

„Mi I-ső Ferencz stb. Tisztelendő stb. Minthogy azon két rendű és pedig f. é. február 29-én és márczius 15-én ezen országaink hü Karai és Rendei által hozzánk felterjesztett föliratukból kegyelmesen általláttuk, hogy ezen országaink f. é. február 29-én és folytatva márcziusban tartott közgyűlésének 8-ik ezikke által leginkább az 1777-ki szeptember 5-én kelt királyi leirat alapján Fiume városát és révét Horvátország kiegészítő részének tekintik, és ezen okból mind a fiumei kormányzónak, mind pedig ezen város követeinek ülést és szavazatot adni valóságosan elhatározták: ennél fogva minden kétely megszüntetésére, a mely ezen tárgyban hozott törvények balmagyarázatából támadhatna, kegyelmesen jónak láttuk császári királyi ez iránti nézetünket ezen királyságok hü Karai és Rendei előtt kegyelmesen kijelenteni: hogy tudniillik Fiume réve és városa az 1807. 4. tezikk szerint a Terézia-

num diplomára való hivatkozással Magyarországra be van keblezve egyszersmind pedig azon ország és a kapcsolt részek státusaihoz sorolva; kegyelmesen megengedvén, hogy a fiumei és magyar tengerparti kormányzónak, valamint Fiume város követeinek ezen Horvát, Szlavon és Dalmátországok gyűlésén az idézett tezik következtében, Buccari városnak pedig azon országgyűlési 27-ik tezik folytán, ülés és szavazat adassék. Mely kegyelmes királyi leiratunkat ezen országok hű KK. és Rendeivel hozzátartás és tudomás végett ezennel kegyelmesen tudatjuk. Kikhez különben cs. kir. kegyelmünk és kegyelmességünkkel szünet nélkül hajlandók maradunk. Kelt főhercegi városunkban Bécsben Austriában augusztus hó 19-én 1808-ik esztendőben. Ferencz, m. k. Gróf Erdödy József, m. k. Vassich József, m. k. — Kivül: 8751. sz. Bécsből a magyar udvari kancelláriából.

Tisztelendő stb. Horvát, Tót- és Dalmát-országok minden Karainak és Rendeinek, kedves hiveinknek.*)

Épen annak ellenkezője derül ki tehát ezen királyi leirattól, mit a 66-i küldöttség, és mit a 1808-ki tartományi gyűlés e tárgyban kijelentett. Mert ő felsége királyi joga és kötelessége tudatában nem hagyta helyben se azon érvelést, melyet az 1777-i szeptember 5-ki rescriptumban Horvátország rendei kerestek, se azon bal magyarázatot, melyet az 1807-ki 4-dik czikknek adtak, hanem inkább magas királyi hivatásához képest atyai szelidséggel tudatta velök azon 1807-ki 4-ik czikknek igaz, abbéli értelmét, hogy Fiume réve és városa közvetlenül Magyarországra van bekeblezve, és csak mint a közös magyar koronának területe, a közös Magyarbirodalomnak, mely Magyarország és a társországok egyesületéből áll, egyik statusát képezi. — Különben pedig az országgyűlési ülésre és szavazatra nézve is a királyi leirat, Fiume és Buccari illetőleg, az 1807-ki közös országgyűlés elkülönítése nyomán járt. Hogy ezen királyi válasz útbaigazításában a horvátországi rendek megnyugodtak, a minthogy annak indokolása által nem lehetett meg nem nyugodniok, az 1808-ik tartományi gyűlés 4-dik articulusa bizonyítja, mert abban az augusztus 19-ki királyi

---

*) Mind ezeu, mind az alább idézett július 27-i 1840-ki okmányt Cimiotti Lajos fiumei patricius és egykori követtársam szivességének köszönhetem, mit ezennel elismerel kedves kötetességem.

leiratnak útbaigazító lényeges szavait magokévé tevén és megköszönvén azon articulus szövegébe foglalták eképen (latinból hűn magyarra fordítva.) „Mintán ő szentséges felsége f. e. augustus 19-kén 8751. szám alatt kelt kegyelmes leirata által kegyelmesen megengedni méltóztatott, hogy Fiume városa és réve az 1807. 4. t. czikk és abban hivatkozott terézianum diploma által Magyarországra bekebelezetvén és azon ország meg a kapcsolt részek statusai — közé számíttatván, a fiumei és magyar tengerparti kormányzónak, valamint Fiume város követeinek azon t. czikk szerint, ülés és szavazat adassanak: ezen kegyelmes válaszáért a Karok és Rendek ő szentséges felségének legalázatosabb köszönetet mondanak, és annak következtében a fiumei kormányzónak és követeknek ülést és szavazatot adnak, ő báni excellenciáját megkérvén, hogy jövendőre azokat ezen országok gyűléseire mindig meghívni (invitare) méltóztassék.“ (Jura Reg. Cr. Dal. et Sl. II. P. 275.) — Hogy ezen királyi útbaigazításban nem csak akkor megnyugodtak a társországok, hanem ezen megnyugvásuk egész 1832-ig szakadatlanul tartott, a mint fenebb idéztem, az mutatja, hogy még ekkor az 1807-ki 4. t. czikk mint Fiume iránti vágyuknak akadályát tekintvén, annak országgyűlési megváltoztatását szükségesnek tartották.

Az augusztus 19-ki királyi leiratot ugyanazon békéltető és közvetítő szellem lengi át, mely az 1868-ki november 7-iki legújabb királyi leiratnak oly hatásos varázserőt köleszönt. I. Ferencz hatvan év előtt a két nemzet közti ellentét kiegyenlítését eszközlendő, épen azon kiinduló pontot választotta, mely unokája békéltetésének alapját teszi, tudniillik Fiumét a közös magyar korona országaihoz közösen tartozó államtestnek jelentette ki.

Az 1808 és 1809-ki tartományi gyűlésnek ezen adománya, melyet a tengerparti kormányzó és Fiume városa irányában gyakoroltak egy a maga nemében. Eddig Magyarországon nem volt rá példa, hogy olyan testületre vagy egyéniségre, mely nem kért, nem akart országgyűlési jogot, azt rá erőszakolták volna. Tudtommal se a tengerparti kormányzó, se Fiume városa az 1808-ki tartományi gyűléstől nem kértek törvényhozói jogot. Az elsőre nézve azonban még volt azon adománynak értelme, miután a tengerparti kormányzó a kormányhoz tartozó kamarai és buccarii

kerületnek is kormányzója; de hogy Fiume városának és révnek miért adtak az 1808-ki horvátországi rendek magok közt ülést és szavazatot? midőn azt se nem kérte, se nem akarta, se nem volt már akkor horvátországi terület, ezt megfogni nem tudom; épen olyan volna az eset, ha a társországok, Muraköznek mivel a zágrábi egyházmegyéhez tartozik, országgyűlési ülést és szavazatot adnának. — Olyan törvénynek vagy végzésnek azután, melynek nincsen okszerű alapja, sőt azzal ellentétben áll, fogamatot szerezni, vajmi nehéz dolog! — Így történt a fiumei adományval is. Nem érezte magát kötelezve a nem kért nem akart joggal élni. De magok azon 1808 ki 8-ik és 1809-ki 4-ik tartományi tezikkek is, szerintem, nincsenek kötelező értelemben hozva, mert azon kifejezés, hogy invitatoriák által invitálja meg őket a bán a gyűlésre, kötelességre nem mutat.

Az élet is így fejtette ki azt, mert a meginvitált kormányzó és Fiume városa hol néha ritkán elfogadta az invitálást, hol többnyire nem. — A honnét aztán viszályok támadván és ezek panaszképpen a kormányzók és legfelsőbb helyre is felterjesztetvén, ő felsége 1836-ban és 1838-ban ismételve akkép döntötte el a kérdést, hogy az 1808-ki augusztus 19-ki kir. leirat a tengerparti kormányzónak és Fiume városának tetszésére hagyta — in sensu permissivo — a tartományi gyűlési joggal való élést, az 1807-ki 4-ik és 1836. 19. tezikkek pedig ilyen kötelességet szintén reájok nem róvtak, ennél fogva a tartományi gyűlésekben részvételre nem szoríthatók. A bizonyító kormányzói okmány ime szóról szóra így következik: (latinból magyarra értelmezve).

„Nro 489. Tekintetes kapitányság! Azon kérdésre: ha vajon Fiume városa és kerületének Horvát-, Dalmát- és Szlavonországok gyűléseire követeit elküldeni, kik a többiekkel ott a tanácskozásokban részt vegyenek, szabad tetszésétől függ, vagy arra kötelezve van-e? a legfelsőbb helyről azon választ kaptam, hogy az élő törvények, úgymint az 1807: 4. és 1836. 19: tezikkek, valamint azon kegyelmes királyi leirat, mely 1808-ki augusztus 19-én engedő értelemben — in sensu permissivo — azon országok karaihoz küldetett, és végre azon királyileirat is, mely nevezett országoknak 1836-ban legfőbb helyre történt abbéli felterjesztésre keletkezett: hogy se a kitűzött, se ezután kitűzendő hongyűléseikre megjelenni nem akarván, ellenük a köz kereset megenged-

tessék, — oda mennek ki, miszerint Fiume városa se a gyakorlatnál fogva, se a legújabb országgyűlésen hozott törvények (1836) szerint azon országok gyűléseiben részvételre nem szorítható. Mi annál fogva is rendes szabályúl szolgáljon, miután ő felsége az említett országokhoz 1838-ki ápril 16-án 13051. szám alatt utoljára küldött kegyes leiratában az előbbenit megerősíteni méltóztatott. Mi a tekintetes kapitányságnak hozzá alkalmazás végett tudomására hozatik. Kelt Fiumében július 27-kén 1840-ben. A tekintetes kapitányságnak lekötelezett szolgálja. Kiss Pál m. k.*)

Ezek szerint tehát Fiumének különállása törvényhozási tekintetben teljesen fel van világosítva.

III. FIUMÉNAK MINT SZABAD TENGERRÉV- ÉS KERESKEDELMI HELYNEK KÜLÖNÁLLÁSA.

Fiume és Triest már V. Károly és I. Ferdinánd császári fivérek idejében szabad tengeri révek voltak és legjelentékenyebbek minden e két uralkodó birtokában létező adriai parthelyek közt. Kitészik ez az általam már idézett azon egyezségi tárgyalásokból, melyek különösen Trieszt és Fiume révek érdekében 1529-ben a nevezett két uralkodó és Veneze követei közt az Adriai tengeren megalapítandó szabad kereskedés czéljából megindultak. Ott áll már világosan kifejezve, hogy a nemzetközi jog szerint a hajókázás a tengeren mindenkinek szabad, és ez okon az egyezkedő felek az Adriai, Keleti és minden más őket illető parti tengereken a szabad hajózást és kereskedést egymásnak kölcsönösen biztosítják.***) Ekkor még ezen két versenyző kereskedelmi telep közt nem nagy lehetett a különbség, sőt láttuk fentebb, hogy a XVI. század első felében az osztrák levantei hajózás leginkább Fiuméhez volt kötve. Minden adat arra mutat, hogy e két rév még a közel mult XVIII. században is egymástól messze nem maradt el. Például VI-ik Károly császár mind a kettőnek kevés időkülönbséggel adott szabad révi kiváltságot, Triestnek 1719-ben a másíknak pedig csak hat évvel utána. Triestnek 1758-ban még

*) Ezen okmánynak használatát is a fenníesért Ciniotti barátomnak köszönöm.

**) Bueholtz id. m. III. K. 664. l.

csak 6424 lakosa volt, holott három tized évvel későbbben Fiume is közel 7000 lakossal volt benépesítve. Amannak az 1770-es években egész kivitele csak mintegy 400,000 mázsányi és 600,000 forint értékkel birt; a fiumei kikötőből pedig a magyar korona alá jutása első tizedében 1780—90 közt évenként 1539 külföldi hajón másfél millió forintnyi árú szállított ki. *) De mindez folyó századunkban Triestnek óriási előnyére és Fiuménak tetemes hátrányára megváltozott. Az okokat és panaszokat nem ide tartozik elsorolni; csak a roppant nagy esést akarom újabb statisztikai számokkal bizonyítani. Álljon itt tehát előbb a tengeri forgalom kimutatása a trieszti kikötőben:

Év	kikötött hajó	érték millió forint	elindult hajó	érték millió forint.
1861.	7838.	49.	8293.	86.
1862.	8259.	90.	8666.	85. ₂
1863.	8335.	85.	8968.	83.

Ellenben a fiumei rév forgalma ugyan azon időben következő:

1861.	3367.	5.	3477.	6.
1862.	3621.	6.	3248.	7.
1863.	3541.	5. ₃	3462.	5. ₃ .

A gőzhajózási forgalom aránya még mostohább, mely főleg a Triestben székelő Lloyd hatalmas társulat nyomásának eredménye. **)

Ezen kitérés után, visszamegyek Fiume különállásának kimutatására szabad tengeri révi tekintetben. Habár mind a régi, mind VI. Károly császár idejebeli kiváltságnál fogva ezen kikötő szabadnak tekintetett, de miután a város 1777 és 1778-ban az újonnan alkotott Severin vármegyébe kezdetlegesen beolvasztatott, szabad révi minősége ez által meg volt ingatva és újabb rendelkezésének megfelelni nem lett volna képes, ha Mária Terézia azt ezen alárendeltségből ki nem emeli és szabad kikötői állásába vissza nem helyezi. Ezt eszközölte a 79-ki diploma. És ezen alap oly általános és széles, hogy általa Fiume a szabad révi és tengeri

*) Responsum Civitatis Fluminensis ad Libellum cui titulus: Littorale Hungaricum etc. Budae 1790.

**) Dr. Konek Sándor. Az ausztriai birodalom, jelesen a magyar korona országainak statisztikai kézikönyve. Pest. 1865. 383—85.

kereskedésnek minden kedvezését jogositva volt igénybe venni. Fiume e szerint ezen minőségben a három rendű, ugymint a nyílt, a szabad és a zárt tengeri kikötők közül a középsők sorába jutván, minden a magyar koronával és az ausztriai monarchiával békében élő nemzet hajóinak nyitva állt, természetesen a nemzetközi tengeri jog határai közt. Fiumét az Adria hajjai mosván, partjai és kikötője hosszában ezen tengeren divatos jogok, élvezetek és szokások megillették. Szintúgy megillették kereskedelmi hajóit minden rajtok lévőekkel, midőn a nagy tengerre kivitorláztak vagy szabad réveken kikötöttek, a nemzetközi jogból vagy szerződésekből folyó azon előnyök is, melyeket saját félszökbeng gyakoroltak, mert, mint a tengerészek mondják, a tengeri hajok a víz hátán útzó államot képeznek. Habár a nagy nyílt tenger semmi államuralomnak nincs alávetve, mert ott a kizáró birtoklás érvényesíthető nem lévén, csak szemfényvesztés lenne; abban mindazáltal a nemzetek közt már kölesönös megállapodás jött létre és nemzetközi jelleget vett fel magára, hogy azon és annyi parti tenger a part ura tulajdonához tartozik, melyet álgú golyói által védeni lehet, vagyis a tengerész jogtudósok axiomája szerint: „quousque mari a terra imperari potest.“ Fiumét is tehát a partjait mosó tenger szélein ezen messzeségig minden tulajdoni jogok gyakorlata megillette.

Mindezek, úgy hiszem, elegendők annak bebizonyítására, hogy Fiume a terézianum diploma és az 1807. 4. cikk által mint szabad tengeri kikötő a magyar korona államában különállással bírt, melyet még a Horvátországhoz tartozó hasonló szabadságú tengeri rév Buccari ellenében is a diploma világos szavai szerint oly elkülönözve élvezett, hogy a kettőnek összekeverése mindenben s így a tengeri viszonyokra nézve is tiltva volt.

IV. FIUMÉNAK ADÓZÁSI KÜLÖNÁLLÁSA.

A hadi adónak országgyűlési megajánlása alkalmával nyert Fiume legbiztosabb különállást. Alig ment fel 1790-ben december 6-án a király elébe a fiumei tárgy, már is december 10-én a hadi adó megajánlásokor a fiumei kerület hadi adója elkülönözve szavaztatott meg mind a magyar, mind a horvát adótól. A fölirat szószerinti tartalma latinból magyarra fordítva következő: „a mostani adón fölül, — valamint azt, melyet Horvátország Karai

és Rendei az általok nyilvánított föltételekben és módozatban, 104,186 frt $2\frac{1}{2}$ krajczárral, betudván a betudandókat, megajánlottak, végtére a Magyarországra bekeblezett Fiume város részéről 978 frt 19 krt, a Horvátországra keblezett Buccari város részéről pedig 1428 frt 15 krt legalázatosabban megajánlunk.*) Az adó megajánlási ügy ezen közös országgyűlésen a horvát követekkel közös ügygyé válván, szabad szólási joguk volt. A december 9-ki országos ülésben részükről felhozott ugyan, hogy az általok ajánlott 104,186 frt $2\frac{1}{2}$ kr. összegből évenként 12 ezer forint szokott levonatni, tehát a megajánlandó összeget ezen 12 ezer levonása utáni számban kívánnák kitétetni, de ez mellőztetett, hanem megnyugtatójukra az imputatis imputandis záradék igtattott a föliratba. Más kifogást, vagy észrevételt, se Fiumének Magyarországra bekeblezése, se adóbeli elkülönzése iránt nem tettek. A király az ekép fölterjesztett ajánlatot elfogadá. Ezen országgyűlésen e szerint Fiumének adóbeli különállása a törvényhozás minden tényezője hozzájárultával tényleg constatáltatott.

Az 1792-ki és 96-ki közös országgyűléseken a horvátországi adóba már a Buccari kerületi adó be van foglalva; mert miután 1790-ben a horvátországi régi adó összeg 104,186. for. $2\frac{1}{2}$ kr. a buccarii kerületi 1428. for. 15 krt tett, az iménti 1792-i és 96-ki adó-feliratokba Horvátország részéről ezen két tétel egybefoglalva 105,614 for. $17\frac{1}{2}$ krral fejeztetett ki. Természetes tehát, hogy Fiume 978 for. $19\frac{1}{2}$ krnyi hadi adója ezúttal is a horvátországitól elkülönözve állott.***) A két kerület közti különbségnek oka abban rejlik, hogy Horvátország Buccarinak különállását nem őrizte oly tüzetesen, mint Magyarország Fiumeét, mely multjánál és a therézianum diplománál fogva jogosítva volt az elszigetelésre, holott Buccari a horvát területbe levén elosztva, azt nem igényelheté.

E biztos úton tovább haladva, az 1802-ki országgyűléshez jutottam. Fiumének adóbeli különállása 12 év lefolytán már gyakorlati tény volt. Azért a junius 28-ki feliratban Fiume adójának számbeli összege fel nem említettett, úgy mint 1790-ben elégnék

---

*) Act. 407. „denique ab incorporata Regno Hungariae civitate Fluminensi cum florenis 978 xr. $19\frac{1}{2}$ a civitate vero Buccarana Regno Croatiae incorporata cum florenis 1428 xr. 15 obvenientem.“

**) 1792. Act.

tartatván azt általános kifejezésben a magyar és horvát adótól elkülönözni és ismételten hangoztatni, hogy a Magyarországhoz keblezett Fiume adója és a Horvátországba keblezett Buccari adója külön a magyar és horvátországi adótól ajánlatnak meg. Jóllehet pedig a horvát követek a reájok ezáltal rovott 20 ezer forintnyi adó emelése iránt nehézséget támasztottak, — de se a fiumei adó elkülönözése, se Fiume kerületnek Magyarországra kijelentett befoglalása, se annak a Buccari kerülettől elválasztása ellen észrevételt nem tettek. A július 4-ki királyi leirat sem érinté ezen momentumokat. Így ismét ez volt a negyedik közös országgyűlés, mely Fiume adóügyi különállását minden törvényhozási tényezők együttes hozzájárásával megerősítette.

Ezen országgyűlésen Fiume adóbeli különállásának érdekében még más is történt. Elhatározatván a porták rectificatiója, azal a nádor elnöksége alatt egy küldöttség bizatott meg. Horvátország részéről is tagjai voltak. Az általa készített munkálat szerint Fiume ekkor is a magyarországi adózó tiz kerülettől, — de még inkább Horvátországtól elválasztva, külön ígtattatott a kimutatásba $1\frac{3}{8}$ portával, mely tétel azonban már a $6210\frac{3}{4}$ összeg magyarországi kapuk összegébe volt vezetve. Ugyanezen alkalommal a buccarii kerület portái és adója horvátországi porták és adó sommájába lön befoglalva. Híu tartották tehát szemök előtt ezen országgyűlés törvényhozói a 79-ki diploma azon záradékát, hogy Fiume Buccari kerülettel, mely régtől Horvátországhoz tartozik, semmiben se kevertessék össze.

Az 1805-ki közös országgyűlés november 1-ső napján tett adóajánlatában ismét ötödször, még pedig szóról szóra használja azon kitételeket Fiumét illetőleg, a melyeket az 1802-ki országgyűlés felirata, tudniillik, hogy a Magyarországra kebelezett Fiume város adója külön, és a Horvátországba kebelezett Buccari adója is külön ajánlatnak meg. A november 4-ki királyi leiratban csak általánosan említettnek meg azon törvényhatóságok, melyektől külön adó ajánlatott. Horvátország ezáltal sem tett bármilyenü ide vonatkozó nehézségeket.

Az 1807-ki közös országgyűlés a megelőzött ötnek nyomán járhatott. A december 10-ki feliratban tehát ismét ki van emelve Fiume részéről a külön adóajánlás. Szavait idézem: „Az öt millióból álló adót — újra ajánljuk, bele tudván azokat, melyek ed-

dig is beleértetődtek — az úgynevezett bánáti vármegyékben, Temesvár városán, nemkülönben a visszafoglalt szepesi városokon, a Magyarországhoz kapcsolt Fiume, Horvátországhoz tartozó Buccari városokon fekvő, úgy a horvátországi Rendekek által a meghatározott mód és föltételek alatt ígért adót.“ A mennyiben ezen országgyűlésen Fiume becikkelyezése is valahára eszközöltetett, annyiban az idézett kifejezés értelme kétszeres jelentőséggel bír; Horvátország most se szólalt föl ellene, — már hatodik országgyűlésen.

Azok után a mik az 1808-iki magyar országgyűlést megelőző tartományi gyűlésen Fiumét illető törvényezik értelmezése iránt történtek, csak az augusztus 19-ki királyi leirat útbaigazító és békéltető hangjának kell tulajdonítani, hogy az 1808-ki közös országgyűlésre küldött horvát követek az október 29-ki adóajánlási fölirat tárgyalásakor semmi nehézséget az elkülönözési és bekelezési tények iránt nem gördítettek. A fölirat szövege ez volt: „Annakokáért az esztendőbeli hadi adót, ide értvén mindazáltal az 1741-ik esztendőbeli 18. tezikk szerint Erdélyhez szakított, de magyarországi adóhoz számlált vármegyéket, — a bánátusi vármegyékre, és a visszafoglalt szepesi városokra háromló részt, szinte Magyarországhoz kapcsolt Fiume, Horvátországhoz pedig tartozó Buccari városokon fekvő, úgy a horvátországi Rendekek által a meghatározott mód és föltételek alatt ígért adót.“ Ez volt a hetedik közös országgyűlés tizenhöz év leforgása alatt, hol Fiume adózási különállása minden törvényhozói tényezők hozzájárulásával ki lön mondva.

Nemcsak a hadi adóra nézve gyakoroltatott ezen különállás, hanem minden oly másnemű subsidiumok iránt is, melyeknek megajánlása országgyűlésen történt. Példákat mutatok föl az 1792 és 1796-ki országgyűlésekről. Az elsön a megajánlott pénzsegedelem fölosztásában a horvátországi vármegyékre és városokra együtt kivettetett 88,694 frt $30\frac{6}{3}$ kr.“ Ötezer megajánlott újonezból pedig ismét azon horvát megyékre és városokra együttesen 203 legény rovatott. Fiume külön kapott rovatot, a pénzből esett reá 89 frt $54\frac{2}{3}$ kr., a másodikból 1 újonez. A királyné koronázási díja a nádori porták szerint vettvén ki egész Horvátországra, ide értve minden vármegyét és várost, 136 $\frac{1}{6}$ porta után 7351 frt $24\frac{1}{3}$ kr. esett. Fiuméra 1 $\frac{3}{3}$ porta arányban lön külön

kivette és táblás kimutatásba igtatva 74 frt $15\frac{3}{8}$ kr. — Ezen elkülönítés gyakoroltatott az 1796-ki országgyűlésen is. Az ekkor megajánlott 50 ezer újonezból minden horvátmegye és város együtt tartozott kiállítani 2457 legényt, természetményekből 10 ezer mérő rozst, 20 ezer mérő zabot, 436 ökröt, 218 lovat. Az országgyűlési iratok közt olvasható kimutatásban Fiume külön áll, 30 újonez, 528 mérő rozsz, $827\frac{8}{10}$: mérő zab, 4 ökör és 2 lóval megróva.

Fiumének ezen adóügyi különállását elismerik azon horvátországi küldöttek is, kik a büntető codex tárgyalásában részt vévén, a Separatum Votum ellenében észrevételeiket, melyekre fennebb hivatkoztam, közétették, világosan állítván, hogy Buccari és a kamarai kerületek adója a horvátországi tiz adókerület adójába volt foglalva, ellenben a fumei kerület hadi adója oda nem tartozott, habár ez is Zágrábban székelő fő hadi igazgatóság pénztárába vitetett és ott végezte a hadi biztossággal számadásait.

Igy folytak a dolgok egész 1809-ig, midőn a franczia foglalás által Fiumének a magyar koronához való viszonyai megszakadtak. De az 1822-ki visszakeblezés, mint az $182\frac{5}{7}$ 13. tezikk mondja, azon állapotba helyezte a magyar tengerpartot, melyben az 1809-ki foglalás előtt volt.

V. FIUME IGAZSÁGÜGYI KÜLÖNÁLLÁSA.

A 79 ki diploma névszerint kiemelte, hogy Fiumének mint szabad tengerrévnnek és kereskedelmi helynek hivatása: a kereskedelmi és váltójog használatát igénybe venni, és ez akkor történt, midőn Magyarországon se kereskedelmi, se váltójog még nem voltak behozva. Fiumében a 79-ki diploma mind a kettőt részint az 1530-ki statutumok, részint pedig az egész Littorale Austriacumra kiterjesztett császári rendeletek alapján gyakorlatban találta és az új összeköttetésben is fentartandónak jelentette ki. Mivel azonban a fumei kormányzó már 1781-ben legfelsőbb helyre tett jelentésében kiemelte annak szükségét, hogy a magyar tengerparton divatos kereskedelmi, váltó és tengeri törvényt az új viszonyokhoz alkalmazni és illetőleg új törvényekkel fölcserélni kellenék: a magyar királyi kuria még azon évben bizatott meg ily munkálat kidolgozásával, mit még az év lejártá előtt teljesített is. II. József császár új törvénykezési rendszert hozván be, ismét megpa-

rancsolta a kuriának, hogy ezen új alaphoz idomitva alakítaná át a kereskedelmi váltó codexet, mely a 81-ki munkálattal és ezen tárgyhoz tartozó iratokkal együtt az 1790-ki országgyűlés elé azon czéllal terjesztetett a kormány részéről, hogy az e nemben hozandó törvények kidolgozásánál anyagúl szolgáljon. *)

Fiumének igazságügyi különállása még inkább nyilvánult a tengeri jog használata által, melyet a 79-ki diploma általános kifejezéseiben, mint a tengeri kikötő egyik kellékét, beleértette Fiumében is épen úgy, mint az Ádria többi tengerpartján az úgynevezett „Consolato del Mare“ latinul „Consulatus Maris“ tengeri törvény, kormányi rendeletekkel bővítve és helyi viszonyokhoz idomitva szolgált a tengeri tényleges joggyakorlat alapjául. A fentebb említett codexek is, melyeket a királyi kuria 1781-ben és 1787-ben kidolgozott, mennyiben a tengeri ügyeket érdeklík, kiváló tekintettel voltak reá. A Fiumét érdeklő iratokban és hazai törvényekben is névszerint az 182³/₇ : 14, 183²/₆ : 19. és 1840 : 15. II. R. 1. §. ezen tengeri törvényre hivatkozás törtévé, nem lesz fölösleges némi rövid ismertetését adnom. A XV. században spanyol földön, hihetöleg Cataloniában látott napvilágot, és onnét Európa déli országáiba, különösen az olasz tartományokba és ezekkel szomszédos területekre vitetett át. Az Adriának meg a földközi tengernek minden kikötőjében, Fiumét is ide érte, elismert jelességénél fogva, készséges fogadásra talált. Híres tengeri jogtudósok minden mostani európai tengeri törvények anyjának tartják, mindnyájan pedig dicséretében egyesülnek. A megváltozott újabb nemzetközi fogalmak mellett is, még jelen századunk ötvenes tizedében is kisegítő használatban részesült, mint például a római polgári jog elismert alaposágánál fogva maig Németországban.

Az 182³/₇ és 183²/₆ országgyűlések is, a kereskedelmi, váltó és tengeri ügyekre nézve megszüntetvé a delegatio útján tett intézkedéseket, Fiume különállását megerősítették. Az elsőnek XIV. czikke helybenhagyván az 1822-ki visszakapcsolás után a fiumei kereskedelmi-váltó-tengeri törvényszéket mint első bíróságot, felebezési fokozatul a fiumei kormányshéket állította föl; a második pedig mindamellert, hogy az egész bíraskodási rendszert

*) Diarium Com. R. Hung. 179°. Act. Num. LX. 445.

életbe léptette, a kereskedelmi-váltó-tengeri törvényszékre nézve az imént idézett XIV. cikk intézkedését annál kevésbé bolygatta, minthogy kiinduló irányúl a XIX. cikkben kiválóan van hangsúlyozva Fiumének különállási és szabadrévi minősége.

A polgári igazságszolgáltatás tekintetében is Fiume különállása, a mennyiben az a megerősített statutumokban meg van írva és a kapitánysági törvényszéket, mint első fokú bíróságot, illetve, a 79-ki diploma által volt megerősítve. Hanem a felebbezésre nézve 1777-ben és 78-ban, midőn még Fiume kezdetlegesen Horvátországhoz és Severin vármegyéhez volt kapcsolva, a báni táblát rendelte a királynő másodfoku bíróságnak; 79-től, vagyis a Magyarországhoz történt közvetlen bekebelezéstől fogva azonban kétféle szokás állott be, ugymint némelyek a kapitánysági törvényszéktől egyenesen a magyar királyi és hétszemélyes táblára vitték fel pereiket és azok ott megítéltettek, némelyek pedig, hihetőleg Pestnek nagy távolsága és Zágrábnak közelsége miatt a báni táblát választották felebbezési bíróságnak, mely azt szintén elfogadta és ítélte. Ezen kétféle szokásról a már fentebb idézett 1808-ki augusztus 8-ki helytartósági intézvényben rendeltetik: „Mínthogy a fiumei kormányzók a tengerparton folyó perek felebbezése iránt az eddig divatos szokást kegyelmesen megerősíttetni kívánja, ő felsége ezen szokást a törvényszékeknek a jövő országgyűlésen leendő rendezéséig kegyelmesen megengedni méltóztatott.“

Az imént említett két országgyűlésnek jutott az alkalom Fiume különállását mind a polgári, mind a kereskedelmi, váltó és tengeri ügyekre nézve az illető bíróságok rendezése által biztosítani. Kimondatván az ideiglenesen delegált bíróságok hatásának megszüntetése, a polgári lakosok polgári pereikre nézve első bíróságúl a városi törvényszék, második felső bíróságúl a kapitánysági törvényszék, harmadik bíróságúl pedig a magyar királyi tábla és tovább a hétszemélyes tábla állíttattak; a nemesek személyes pereikben a zágrábmegyei törvényszék delegált bírósága is megszüntettetvén, a kapitánysági törvényszék mint első bíró, fokozatosan pedig a királyi kuria két táblája ítéltek. — A kereskedelmi, váltó és tengeri ügyekben végre a kereskedelmi-váltó tengeri törvényszék volt első bíró, felebbezési bíró pedig a tengerparti kormányzók, honnét tovább nem lehetett felebbezni. — Az 1840: 15. t. cikk mind a kettőt épségében fentartatni rendelé.

A különállásnak ennyi jelei hathatósan mutatják, hogy Fiume elkülönülésére a közös törvényhozók kiváló gondot és figyelmet fordítottak.

VI. A KÜLDÖTTSÉGI TÁRGYALÁSOK APHORISMÁI.

Hogy a fiumei kérdésben ezélba vett egyezés tartós és üdvös legyen, a 66. §-ban letett alapra kell annak fektetve lenni. A multnak tanúlsága után tehát minden oly viszony mellözendő, mely a külön testületi minőséggel ellenkezésben állana.

A küldöttségi munkálatnak irányát magában foglaló törvény két fő kiinduló pontot állított fel: külön testületi állapotot, és ennek megfelelő külön autonomiát. Milyen volt ez az első a magyar kapesolat korában, öt cikkben bőven tárgyaltuk; most tehát már az autonomia kérdésének fejtegetésére térhetek.

I. Fiume autonómiaja.

A fiumei kerület nemesak a magyar koronának különálló teste, hanem a magyar korona tengeri kereskedésének is központja, és kivüle nincs, a közös tengerpart kormányzására alkalmas más székhely.

Ennyi minőségből fejlődő autonomia az, mi öt joggal megilleti.

Nem igényelhet tehát oly független állást, mint például egykor Ragusa, midön a magyar királyság protectoratusa alatt állván, respublicai államiságát mindenben megtartotta, és mintegy védenc szövetségese volt a magyar koronának. De viszont több önállással kell neki felruházva lennie, mint egy szabad municipiumnak. Az 1843⁴-ki országgyűlés a városok és kerületek szervezésével foglalkozván, Fiume rendezésére is rá fordítá figyelmét és egy szervezési tervet dolgozott ki, melynek némely részét az 1848-i 28. t. cikk kis módosítással átvette. Az iménti munkálat így irta körül ezen kerület autonómiaját: „e kerület önálló törvényhatóság — a törvényben körülirt felsőbb felügyelés alatt önmagát kormányozza.“ Még a főrendek bizottsága is megnyugodott, csekély lényegtelen változtatással, azon szerkezetben. Nem is lehetett ennél kevesebb szorítani azt, mert a szabad királyi városok autonómiajának is megadatott azon értelem, sőt ezek az 1848: 23 t. cikk által még

kedvezőbb szerkezetben részesültek, mint 184³/₄-ben volt tervezve, a mennyiben a minden más törvényhatóságtól függetlenség is a városi autonomia kellékének jelentetett ki; holott ezen megkötést jövőre a behozandó községi rendezés több városra nézve nem állhatja meg. Az 1848: 27. t. czikk 1. §. a 23-ik t. cikkhez képest szűkkeblűnek látszik ugyan, de épen azért, mivel a fiumei kerület másféle politikai egyéniség, mintsem hogy azt a megyékben fekvő királyi szabad városokkal egyenlő vonalba tehetnénk: nem forog fenn annak esete és szüksége, hogy más törvényhatóságoktól függetlensége a törvényben meg legyen említve.

Az 1848: 27. t. cz. az autonomiának csak egyes kevés tárgyaira szorítkozáván, a különállás igényeinek megfelelő új szervezeti rendszert, hogy úgy fejezzem ki magamat, H a n s a - a l a p r a kell fektetni. Az 184³/₄-ki rendezési tervezet leginkább a municipalitás körére szorítkozott, tehát csak egyoldalú volt s így jelenleg ki nem elégíthet. De különben is nincs szándékomban ezen munkálat taglalásába ereszkedni, és nem is tartom azt a két ország közti egyezkedés tárgyának, hanem országgyűlési teendőnek. Következve a m. k. miniszterium föladata, a fiumeiek és szakemberek meghallgatása után oly szervezeti törvényjavaslatot maga idejében az országgyűlés elébe terjeszteni, mely a 66. §-ban kifejezett irányelveknek teljesen megfeleljen.

II. A Condominium veszélyei.

Fiumének szükségkép közel és gyakori érintkezésben kell állani a magyar korona országaival. De ezen érintkezésnek nem szabad elfajulni oly közös uralommá, mely Fiume alárendeltségét két felé vonhatná maga után. A történelem óva int.

Három szűkebb, tágabb condominiumot ismerünk a múltban a magyar korona alatt, és mindeniknek rossz következményei voltak. A Partium eseményei ismeretesek. Utána a Szerémi kerület condominiuma alig született és azonnal a két nemzet közt a viszálykodások megeredtek, egy századnál tovább tartván, míg valahára a 66. §. által véget értek. Épen így fejlett ki a fiumei kérdés is. A kezdetleges két évi birtoklás emlékezetére elég csirául szolgált kilenezven évi viszálykodások magvát a két testvérnemzet közé elhinteni. Nincs kézzelfoghatóbb igazság annál, hogy semmi

nemzetközi területi közösség, s így a fiumei kérdés is újabb condominium által meg nem oldható tartósan és üdvösen. Ez több, mint magyar nézet, ez európaiag bebizonyult eszme. A horvát nemzet becsületét ki fogja elégiteni azon érintkezés, melyet a szent korona közössége nyújt s mely szerint Fiume a magyar korona összes országaihoz kapcsolt oly különálló autonóm tag, mely azokkal egy és megoszthatatlan állami összeget képez.

Magyar- és Horvátország a 68-ki egyezés erejével magok közt, — a külön területi birtoklás mellett, bizonyos ügyekre nézve állami közösséget állítottak fel. Azon ügyekre a fiumei kerület is területi különállása mellett, az állami közösségnek egyik láncszeme. Ennek legbiztosb kifejezést a közös országgyűlésen megjeleneése által fog adni. Szükséges e szerint, hogy Fiume kerülete egy képviselőt küldjön a közös országgyűlésre, ki az 1848: 5 és 27. t. czikkek szabályai megtartásával választatva, szavazati jogát önállóan, utasítás nélkül épen úgy gyakorolhassa, mint a közös országgyűlés többi tagjai.

Mivel azonban a fiumei kerület se nem külön tartomány se területi csekélységénél fogva nem bírhatja meg a külön törvényhozási és főkormányzati jogokat és terheket, nincs más kiegészítő hátra, minthogy területi és autonóm különállása fentartásával azon tárgyakra nézve, melyek a közös országgyűlésnek nincsenek átadva, a (specialis) magyar törvényhozásban is részt vegyen és arra akár azon képviselőjét bizza meg, kit a közös országgyűlésre küldött, akár pedig egy más utasítás nélküli képviselőt válasszon, ülésel és szavazattal bírandót.

Az imént fölállított állami viszonyból következik: hogy a fiumei kerületben nem csak a közös országgyűlés, hanem a (specialis) magyar országgyűlés által hozandó és hozott, újabb és régebbi élő törvények is kötelező erővel bírnak.

Ugyanezen viszonyok kifolyása az is: hogy Fiuménak úgy az összes magyar korona országait együtt illető ügyekre, valamint a belkormányzat azon ágaira nézve is, melyek az autonómián kívül állanak, az illető közös és külön királyi magyar miniszteriumok és ezeknek közegei alatt kell állani.

Milyenek legyenek ezen közegek, az a miniszterialis rendszer organismusához tartozik. Az 1848: 27. czikk 10. §-a ki nem

merítő és ki nem elégitő, mert a tenger melléki kormányzó jogait és teendőit, az elnöklés kivételével, csak tágas általánosságban említi.

III. A magyar korona összes tengerparti kerületeinek egyesítése.

A fumei kerület magánállva és magára hagyatva nem eredményezheti a magyar korona összes országaira kiható azon üdvös célokat a tengeri kereskedés érdekében, melyeket csak egyesítő szövetségben a horvátországi tengerparttal képes előidézni. Már a 79-ki diploma kiadása után fel volt ismervé annak szüksége, hogy Fiumét össze kell, hogy úgy mondjam, házasítani a szomszédos horvátországi területtel, habár az összeolvadás ellen maga a diplomában óvás tétetett. A Severin vármegye megszüntetése után 1786-tól 89-ig történt a két horvátországi kerületnek a fumeivel a közös kormányzóság alatt egyesítése. Mivel pedig az az országgyűlésen kívül hajtattott végre, nehogy József császár halála után ezen kapcsolat elenyésszék, a fumeiek az 1790-ki közös országgyűlés alkalmával ügynöki küldötteik és az irodalom mezején iparkodtak kimutatni: hogy az országok Fiumének nem veendik hasznát máskép, ha csak az a másik két kerülettel egy kormánysszék alatt nem fog meghagyatni. Igaz, hogy a körülmények akkor különbözök voltak, mennyiben a Károly és Luiza műutak fentartása, és rajtok a közlekedés előmozdítása közös igazgatás nélkül kivihetőnek nem találtatott. Ezen okok azonban még most is mindig nagy részben állanak, a tervezett vasút elkészítéséig, de más részben a vasút kész használata után is. Az országok ugyan és a központi kormány rajta lesznek, hogy a vasút minél előbb létesüljön, hanem az akaraton kívül, több másra, kivált pedig sok pénzre is van szükség, hogy az ige testté váljék.

A 68-ki egyezmény 9. §-a szerint a magyar korona összes országainak közös ügyei sorába különösen a tengerészeti, kereskedelmi, váltó és bányajog s általában a kereskedelem, vámok, távirdák, posták, vasútak, kikötök és hajózás tartozván, miután ezekre nézve a horvátországi földterületen is a 43. §. szerint a végrehajtó hatalmat a Budapesten székelő központi kormány saját közege alatt gyakorolja, a 45. §. értelmében Hor-

vát és Szlavon országok külön autonóm kormányával egyetértőleg eljárni utasítatván: ennél fogva azon tárgyakra nézve a közös tengeri kormányzék alatt egyesítendő fennebbi kerületek igazgatása semmi nehézséggel nem járna. Hanem a mennyiben a 68-ki egyezmény 47. és 48. §§. szerint a buccarii és kamarai tengeri kerületek mint a 66. §-nál fogva kétségtelen horvátországi földterületen levők a beligazgatási ügyekben az autonóm kormányzat alatt állanak: ennyiből a közös tengeri kormányzék csak mint delegált hatóság gyakorolhatja azon két kerületben közigazgatási jogot, — és ezen tekintetben a Horvát- és Szlavon országok autonóm kormányával is egyetértési viszonyban állana. — Ezen összeköttetés kivánatosá teszi, hogy a fiumei kormányzónak ne csak a közös és különös magyar országgyűlésen, hanem a társországok gyűlésén is a főispánok közt ülése és szavazata legyen; a mi ellenben magára Fiuméra nézve ninesen indokolva, sőt a múltak után ítélve, káros lehetne.

IV. A küldöttségi tárgyalások módoszata.

A két testvér nemzet törvényhozásának kebeléből választott, 68-ki országos egyeztető küldöttségek a kiegyezési szent szándék által vezetettve, kitünő buzgalommal és hűséggel jártak el nagy feladatuk megoldásában. A horvát tagok menten a kényszer árnyékától is, önkéntes jó belátásuk szerint a nekik nyújtott fehér papírra az új pactum-conventumot megírták. Sok szép emlékét a kölcsönös bizodalomnak vitték magokkal mindkét részről haza a küldöttségek tagjai. A testvéri viszonyosság azonban, mely sikeres eljárásukat credményezte, betetőzésre vár és az 1869-ki küldöttségek számára van fentartva.

Az egyezménynek 66. §-a Horvátország részéről kétségtelenül nagy vívmány. Az 1866-ki magyar országos küldöttség még azon utasítással volt ellátva: hogy a területi kérdésben a 48-ik előtti állapot visszaállítását szorgalmazza. Ez a jogfolytonosság. Tudva van, hogy az 1715 : 92, 1741 : 18, 1751 : 23, t. czikkek alkotásától a szerémi kerület, melyből Szlavonia alkottatott, tetteleg összeköttetésben állott Magyarországgal az adó és arról való számadási viszonyok, az úrbér, katonaszállásolás és regulamentum,

a külön törvényhozási részvét kifolyásai tekintetében, mely összeköttetés túl egy századon egész 48-ig szakadatlanul felállott. De mivel az 1868-ki magyar küldöttség előtt tudva volt, hogy ezen condominium és abból az 183²/₆-ki, 1840-ki, 184³/₄-ki országgyűléseken keletkezett viták a társországoknak mindig kellemetlen érzést okoztak és ők a közösségi kérdés vitatását perhorrestálták: ezt tehát a 68-ki magyar küldöttség a kiegyezkedés szent czéljának feláldozva, testvéri gyöngédségből még csak említésbe sem hozta, hanem, hogy úgy mondjam, agyonhallgatta; holott a jogfolytonosság elve szerint, jogos és alapos lett volna a „Status quo ante“ állapotnak követelése. — A 69-ki horvátországi küldöttség előtt meg fog nyilni a szép alkalom, a testvéri viszonyosságot hason mértékben gyakorolni.

Kétségtelenül nagy figyelemmel fogja kísérni Dalmátia is a 69-ki küldöttségek működését és annak Fiuméra nézve eredményeit, mert ezekben mintegy vissza fognak tükröződni azon kilátások, melyekre számot tarthatnak a visszakapcsolás esetére a tengerparti dalmát városok. Mennyi ovatosság, körültekintés és mily eszélyes eljárás szükséges arra, hogy Dalmátia egyesülésére az út egyengettessék, tapasztalhatták magok horvát atyáinkfiat az Unio kérdésének sikertelen tárgyalásánál. Nem ide való annak taglálása, de lehetlen, hogy akkor, midőn a magyar korona érdeke is ezen uniot ajánlatossá teszi, említésbe ne hozzam az 1861—5-ki horvát országgyűléshez küldött királyi leiratnak intő és tanácsló szavait: „ezen törzsrokon országok összekapcsolása, — ezek a király szavai, — csak úgy történhetik meg, és csak úgy háromolhatnak abból áldásos következmények, — ha nem csak a nemzeti leszármazás egycdül, hanem a százados különállás által képződött felfogás is mind a két részről számba vétetik. Ennélfogva a jövő Horvát- Szlavon országgyűlésnek feladata leend Dalmátia kapcsolatát — nem annyira tőlünk (a királytól) kérni, mint inkább saját bölcs eljárása és a dalmát lakosok sajtáságos érdekeik és kívánalmaik tekintetbe vétele által előkészíteni.“ Ezen bölcs tanács szellemétől áthatva a horvátországi törvényhozók 1866-ki február 26-ki feliratukban nyilvánították: „hogy készek a Velebiten túli testvereikre (dalmatákra) bizni, hogy a nemzeti egyesülés módozatait magok jelöljék ki.“ Igen helyesen így az annexiók jelen századának fogalma szerint, melyek minden kényszerrel kizárván, az

érdeklettek szabad akaratától tételezik fel az egyesülést. Nem bocsátkozom azon kérdés fejtegetésébe: milyen kellékek szükségese arra, hogy a nép akarata előtérbe álljon. De a hol ezek megvannak, hogy ott a nép votuma döntő nyomatókkal bír, tények bizonyítják. Lord Russel angol külügyi miniszternek 1860-ki október 27-ki diplomatikai körjegyzéke az olasz annexiók korában befutotta Európa minden udvarait, melyben a jeles államférfi a híres Vattel jogtudós classicus nemzetközi jogtanára nem tartotta érdemetlennek hivatkozni és a nép akaratával keletkezett annexiók jogosságát az angol nemzet pártfogása alá venni. Nagy érv rejlik tehát a fiumei népesség kitarató ragaszkodásában is azon különállás és kapcsolathoz, melyet a magyar koronával összetartozása első percztől fogva tanúsított. Kilenczven év, három nemzedék kora telt le azóta, és Fiume nem habozva, nem tántorodva, jó és bal szerencse közt, egyaránt, hűn ápolta keblében azon viszonyt. Magokhoz birták a horvátok, követelték a krajnaiak, ijesztették a zengiek, de Fiume soha nem tágitott.

V. A VÉGSŐ KIEGYEZÉS FORMULÁZOTT TERVE.

Miket eddig részben meglehetősen kiterjedéssel, részben pedig aphorismai rövidséggel előadtam, legtömöttebben összpontosíthatók formulázott egyezmény alakjában. Álljon tehát itt következőleg:

P ó t e g y e z m é n y.

Melyet egy részről Magyarország, más részről Horvát és Szlavonország, Fiume kereskedelmi szabad kikötő város és kerülete hozzájárulásával, az az 1868-ki XXX-ik tezikk, illetőleg azon törvénybe igtatott alapegyezmény 66. §-a értelmében egymással kötöttek.

1) Fiume (Szent-Vid) szabad kikötő város és kerülete a magyar korona összes országaihoz csatolt különálló autonom test, mely azokkal egy és megoszthatlan állami közösséget képez.

2) Ezen megoszthatlan állami közösségből és összetartozásból folyólag Fiume mind azon ügyekre nézve, melyek a magyar korona összes országait az 1868-ik XXX-ik tezikk szerint együtt illetik, a Budapesten székelő közös központi kormány alatt állván,

a közös országgyűlésen egy képviselője által részt vesz, ki az 1848. 5. és 27. tezikkek értelmében megválasztva, szavazati jogát önállóan utasítás nélkül épen úgy gyakorolja, mint a közös országgyűlés többi tagjai.

3) Mindazon többi tárgyakra, melyek a közös országgyűlésnek és központi kormánynak nincsenek fentartva, tekintettel ezen város és kerület csekély területére és népességére, a külön törvényhozás és teljes önkormányzat kivihető nem lévén: ezeknek gyakorlata a magyar királyi miniszteriumra és magyar országgyűlésre átruháztatik, hova Fiume az 1848. 5. és 27. tezikk értelmében egy utasítás nélkül választandó s másokhoz hasonló képviselőt küld.

4) Úgy a közös országgyűlésen, mint a külön magyarországi országgyűlésen hozandó és hozott élő törvények Fiuméra nézve kötelező erővel bírnak.

5) Fiume nemesak a magyar koronához csatolt különálló test, hanem a magyar korona országai tengeri kereskedésének központja és kormány széke lévén, ezen minőségnek megfelelő autonómiával bír.

6) Ezen autonómiának, a mennyiben az az 1848. 27. tezikk által nincsen szabályozva, rendezéséről a magyar királyi miniszterium egy kimerítő törvényjavaslatot köteles a jelen magyar országgyűlés elé terjeszteni.

7) A magyar korona országainak közös kereskedelmi és tengerészeti érdekéből a Horvátországhoz tartozó buccarii és kamarai-tengeri kerület az 1848-ig létezett kiterjedésben a különálló fiumei kerülettel egy közös tengeri kormányzók és kormányzó alatt egyesítettnek nemesak azon tárgyakra nézve, melyek Magyarország és a társországok közt 1868-ban kötött és törvénynyé vált egyezmény szerint ezen országok közös ügyei, hanem delegált minőségben azokra is, melyek az iménti egyezmény 47-ik és 48-ik §§-ai szerint a társországok autonom kormányzata alá tartoznak.

8) A Horvátországhoz tartozó ezen két kerületet illető autonom kormányzati ügyekre is a közös tengeri kormányzók és kormányzó csak egyedül a királyi magyar miniszteriumtól függenek, de ott azon társországok törvényei szellemében vezetik a közigazgatást.

9) A közös tengeri kormányzónak a társországokhoz tartozó buccarii és kamarai-tengeri két kerület tekintetéből azon or-

szágok országgyűlésén a főispánok közt ülése és szavazata va-
gyon.

BOTKA TIVADAR.

U T Ó I R A T.

Midőn e nagybecsű jogtörténeti értekezésért köszönetet mon-
dok az én igen tisztelt barátomnak: egyszeremind alkalmat ve-
szek, röviden a czikk utolsó fejezetére megjegyezni, hogy részem-
ről a fiumei kérdés olyatén megoldását tartanám czélszerűnek, a
mely a közös birtoklás elvének alkalmazását tovább vinné, mint az
érintett utolsó fejezetben tisztelt barátom javasolja.

Az általam említett alapon, főbb vonalakban, a következő
megoldás volna lehetséges.

Fiume városa és kerülete a magyar korona összes országai-
hoz csatolt különálló (autonom) test, mely az érintett országokkal
egy és megoszthatlan állami közösséget képez.

Ezen közösségből és összetartozásból folyólag Fiume mind
azon ügyekre nézve, a melyek a magyar korona összes országait az
1868: XXX. törvényczikk szerint együtt illetik, a magyar korona
összes országai Budapesten székelő közös, központi kormánya
alatt áll s a magyar korona országai közös országgyűlésén egy
képviselője által vesz részt, a ki ott szavazati jogát önállóan, út-
sítás nélkül s épen úgy gyakorolja, mint a közös országgyűlés
többi tagjai.

Azon tárgyakra nézve, melyek a fenebb idézett egyezmény
által (1868: XXX t. cz.) a magyar korona országai központi kor-
mányának és közös országgyűlésének nincsenek fentartva, Fiume
városát és kerületét, mint különálló, autonom testet, teljes önkor-
mányzat és külön törvényhozás illetné. Miután azonban a nevezett
városra és kerületére, területe kicsinyiségénél és népessége csekély
számánál fogva, az önálló törvényhozás és kormányzat sok nehéz-
séggel járna és szerfölött költséges is volna; miután továbbá e
városban és kerületén, mint a magyar korona országai tengeri kikötő
helyén és egyik kereskedelmi központján, a helyhatósági érdekek
mind Magyarország, mind Horvát- Szlavon és Dalmát országok
érdekeivel szükségkép gyakori érintkezésben vannak: Fiume, Ma-
gyarország, és Horvát- Szlavon országok részéről, közös egyetér-
téssel megállapittatik, hogy Fiume kormányzatának és törvény-
hozásának meghatározásánál, a belügyeket illetőleg is, a magyar
korona országai közös birtoklásának elve vétessék alapul.

Ehhezképest Fiumét illetőleg a törvényhozás joga, a belügyekre nézve is, a magyar korona országainak közös országgyűlését fogja illetni.

Fiume városa és kerülete közigazgatási, vallásügyi és közoktatási, valamint igazságügyi tekintetben a magyar belügy-, cultus és közoktatási s a magyar igazságügyi minisztereknek rendeltetik alá: e miniszterek azonban, Fiume és kerülete belügyeit illetőleg, nem a külön magyar törvényhozásnak, hanem a magyar korona országai közös országgyűlésének a melyen Horvát-Szlavonországok is képviselvek, lesznek felelősek; s valahányszor a magyar korona tanácsában Fiuméra és kerületére vonatkozó belkormányzati ügyek tárgyalatnak, Horvát-Szlavon-országok társas nélküli minisztere szintűgy jelen lesz, mint a midőn a magyar korona országai közös ügyeiről van szó.

A magyar korona országainak közös kereskedelmi és tengerészeti érdekéből a Horvátországhoz tartozó Buccarii és kamarai tengerparti kerületek, ugyanoly kiterjedésben, mint 1848-ig, a különálló Fiumei kerülettel egy közös tengerparti kormányzó alatt egyesítettnek, mindazon tárgyakra nézve, melyek az 1868: XXX t. cikkely szerint a magyar korona országainak közös ügyei.

Fiume városa és kerülete, belügyeire nézve is alárendeltetik a tengerparti kormányzónak, mint a fentebb megnevezett magyar belügyi, cultus-közoktatási és igazságügyi miniszterek közegének. A Horvátországhoz tartozó Buccarii és kamarai tengeri kerületek azonban Horvát-Szlavon országok törvényei szerint intézik autonóm közigazgatásukat, s a tengerparti kormányzó hatásköre csak delegált minőségben a horvát-szlavon autonóm kormányzat beleegyezésével, terjesztethetik ki e kerületek belügyeire.

A tengerparti kormányzó, a magyar miniszterelnök ellenjegyzése mellett, ő felsége által neveztetik ki.

A kormányzó alá rendelt egész tengerparti terület számára közös tengerészeti és kereskedelmi törvényszék állittatik fel.

E törvényszék tagjai, a magyar igazságügyi miniszter ellenjegyzése mellett, ő felsége által neveztetnek ki, tekintettel a magyar korona összes országainak s a tengerparti városoknak és kerületeknek érdekeire.

E törvényszék vagy annak egy külön osztálya képezi Fiume városa és kerülete legfelsőbb felelbiteli törvényszékét.

ADATOK
SZEMERE BERTALAN
ÉLETRAJZÁHOZ.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

Országgyűlésen is egyike volt Szemere azon nehány tagnak, kik az egész testület helyett dolgoznak.

Mint író, jegyzőnek választották már az 1843-ki országgyűlésen. S lapidaris irmodora, ez erőteljes rövid, szabatos nyelv, e szép mozaik-styl, különösen alkalmas volt törvényalkotásra.

A törvényszerkesztés, formulázás ügyességében Szemere, Deák és Szalay László mellett áll.

Szentkirályi értelmezései inkább illettek tankönyvbe, mint törvényezikkbe. Neki, mint jegyzőnek nagyobb érdemei vannak az izenetek, határozatok és alsóházi nyilatkozatok szerkesztésében, mint a törvényalkotás körül. A hosszú körmondatos, kormányzéki és megyei styl helyett már rövidebb, egyszerűbb, tisztább, szabatosabb szerkesztést látszik iratain. A köziratok európai, hivatalos nyelve.

Szemere jegyzői munkálatai azonban mint irodalmi művek is jelesek. Kölcsey szép izenetei és lelkes föliratai jutnak eszünkbe az 1836-ki országgyűlés kezdetéről. Csakhogy Kölcsey melegebb, Szemere tartalmasabb.

Szemere olykor egész törvényhozási, egész jogphilosophiáját kimerítette a tárgynak. Fölvilágosított, meggyőzött, a nélkül, hogy oktató modorba esett volna.

Ő hozta be a karok és rendek táblájához a külföldi parlamentek szokását: indokolt jelentéssel kísérni a benyújtott törvényjavaslatot.

A magyar törvényhozás története nem mutathat föl e részben szebb, jelesebb példányt Szemere jelentésénél az írói jogok biztosításáról szóló czikkelyekhez. Egyaránt becses az az irodalom és törvényhozás történetírója előtt.

A képviselőház, egyetlen módosítás nélkül fogadta el.

Előadója volt továbbá Szemere a bánya- és büntető törvénykönyvi javaslatnak. Az utóbbi munkálat második részébe ő szötte be az esküdtszéki eljárást. Vitte küldöttségben a Pestre tervezett országház ügyét. S törvényt szerkezett a honosításról, a községi jegyzők állapota felől, és egyéb tárgyakban.

Emlékszik e fölött a magyar olvasó a törvényhozás üléseire, mikor az utóbbi időkben már közlötték tanácskozásait a lapok, hányszor olvasta a megjegyzést egyes javaslatok tárgyalása közben: „Szemere módosítása, ajánlata szerint.“

Éber figyelme a codificatio legkisebb részleteire kiterjedt.

S ha szószerűkre lépett: ő volt a háznak legragyogóbb szónoka.

Mások beszéde alatt rendesen könyökére dőlve, papír darabokra jegyzéseket tett. S midőn a rend során szólított, lassan, emelt fővel, gondolkozólag, kelt föl előttünk.

Nem azon tekintet, melytől Caesar félt, de eszméktől át-sugárzó.

Közép termetű alak. Éles inkább, mint ragyogó szemek, mosolyra kész ajkak, s mindezekhez átlátszó tiszta arcz.

Rendkívül derült kinézés, ha gazdag fekete hajfürtei nem árnyazák vala szoborszerűen domború homlokát, s ha bajusza kissé nem leplezi az eleven ajkak mosolyát és az elül borotvált állat s teljes arcot szintén dús növési szakál barna szálai nem veszik körül. Így a tiszta tó vizéhez volt ez arcz hasonló, terepély fák árnyékában, melyeknek sűrű lombjain keresztül tör a holdsugár, átragyog egy-egy nagyobb csillag. E csillag, ama sugár, a mosoly, a szemragyogás elé olykor felhők vonultak. S

midőn szónokolt, egész komolyságában állott előttünk a törvényhozó.

Ritkán hagyá el arczát a vér, ritkán lett sápadtabb, mely színben oly gyakran láttuk Kossuthot, és ismét nem gyuladt föl arca, mint amannak, a lelkesedés perczeiben, hogy lángolónak lehetne mondani. A szenvedélyek változásait a komolyság és derültség tüntették föl arczán. A lélek derengése és borongása inkább, mint azon indulatok visszatükrözése, melyek szivből fakadnak.

Ilyen volt szónoklata is. Többször fölvilágosította a tárgyat, mint elragadott. Beszédében legtöbb kép csak drága ékköve, foglaltványa volt eszméinek, gondolatainak. Többször csillogott, mint melegített.

Hangja nem csengő, de tisztán érthető, férfias s eléggé terjedelmes. S magassága, ereje és gyorsasága növekedett a szenvedélyesb helyeken. Egyéb árnyalatok, főleg faj érzés szavalás színei csak ritkán mutatkoztak.

Rendelkezett ugyan Szemere az érzelem fegyvereivel. Írásban minduntalan föl-föl bugyog a költői ér. Az került neki erőtetésbe, jobban nem színezní beszédeit. De büszkesége volt, az értelmiségre hatni inkább, mint a sokaságra. A magyar tanácskozás különben is hasonló lett oly zenekarhoz, a melyben igen erős a buzdító harsonahang.

Egyszer akart szónok nagyobb hatást idézni elő, midőn 1844-ben a horvát ügy volt szőnyegen. Alig emlékszem ily fölindulásra az országteremben. Este fáklyás zenét vitt neki az ifjúság.

Testhordozásában volt némi fesz, némi nehézkesség. Igaz, hogy a szószer nem szinpad. S Szemere beszédének nem volt szüksége, hogy tessék, a hatás külső eszközeire; mint nem volt szüksége hízegő szavakra, hogy megnyerje hallgatóságát. Mindég távol volt ajkaitól a hízegő tetszelkedés. Örömmel láttuk mindazáltal, mint vetkezte le időnként azt a feszességet is. A miniszterség e részben jó hatással volt rá. Sokszor volt kénytelen rögtönözni, otthonosabb lett a szószeréken, s a gyakorlás több könnyüségét adott taglejtésének is.

Előadása is erősödött naponként.

Kezdetben némi töredékesség jellemzé előadását, a nélkül, hogy akadozónak mondhattuk volna. Olykor mintha törvény szava-

vált volna. Bizonyos imperatív szónoklati modor, mely érzi a styl szépségét, az okoskodások erejét, de mintha érzene a tartalom súlyát is. Méltóságos, de nem bír elég folyékonyssággal. Megragadóbb helyein áradózó inkább, mint folyékony.

Folyvást beszélt, de nem folyékonyan.

Alig lehetett máskép. Ilyen szavalás illett a stylhez, mely Kölesey nyelvét Tacitus irmodorával igyekvék egyesíteni. Annak mértékes prózáját ennek töredékes rövidségével.

Nem a hosszú, körbeszédes írásmód, melyet Cicerótól tanultak szónokaink. S nem is egészen a forradalmi styl rövid pontjai. Egyszerű körmondatok, túláradók néha a ponton, hol megnyugodnék az író. A szónok nyelve teljesebb, áradózóbb. S Szemerénél egyszersmind tartalmasabb, művészebb, iróibb nyelv, mint minden egyéb szónokainké. Annyira szabatos, hogy szó szerint kelle utánírni, még a szavak elrakásában is. Egyedül ő volt, kinek egyetlen sorát el nem hagyhatta a gyorsíró. Különben nem volt képes beszédét visszaadni. Elveszett a nyelv hűsége, ereje, csak a gondolat, a kép maradt meg, szép kerete nélkül. S ez írói műgond nagyon is keresettnek látszott néha a magyar parlamentben. Némi akadémiai szint mutatott. Csakhogy a politikai szószék szenvedélyei nem türtek annyi simaságot. Ebben különbözött. Egyezett abban, hogy minél miveltebb volt a közönség, mely előtt szólott, annál inkább tetszett. S a sokaság? mintha egy gazdag képesarnok remekei vonultak volna elszemei előtt. Tetszett az eleven színezés, az élethűség, a sok találó kifejezés; s tapsolt is az értelmiség éljenceihez, midőn a szép beszédből megmegüté fülét a drága „hon“ és „szabadság“ nevezet.

S alkalmi, sőt utczai beszédeiben és rögtönzéseiben is mutatkoztak e jellemvonások.

Minő különbség O'Connel parlamenti és meetingi szónoklata közt!

Szemere az utczai nép előtt is, mely tiszteletére összesereglett, a parlamenti szónok egész fényében jelent meg. Mint La martine a franzeria lakomákon.

1846-ban borsodmegyei tisztelői díszkarddal ajándékozáék meg szónokunkat.

„Őszintén megvallom, mondá ez alkalommal, hogy jutalomra sem ily sem másféle alakban nem számolok. Ki országgyűlésre követül

elküldetik, arra nézve a jutalom már az elküldésben s a bizodalomban van, mely annak alapja. A mi ezentúl van, az a meglevő érzelemnek csak kifejezése, mely megvan, ha nem mondatik is ki.“

„És mégis sok örvendeztetés, sok vigasztalás van politikai barátaink emlék-ajándokában. Javallása ez eljárásunknak. Hozzánk mintha így szólanának elválasztáskor: bizunk benned, tehát elküldünk, az emlékadás pedig azt jelenti: hazafiai bizodalomunkban nem is csalatkozunk meg. És hogy ne lenne ez megnyugtató, sőt vigasztaló a közpályázóra nézve, ki a közvélemény tengerében ellenkező hatalmakkal küzd, most a mélység vonja le, majd a habok eltemetni készülnek, majd a szél csapkodja ide s tova. A sokaság könnyen rásüiti embereire a változékonyaság s következetlenség bélyegét, felejtik, vagy nem bírják felfogni, hogy politikusban nem a tudomány merev következetességét, hanem az örökké változó életét kell keresni. Az élet nem engedi magát holt szabályok közé foglalni, és így nem lehet a közélet embereinek pályáját sem azok szerint itélni meg. Olyan a politika, mint némely folyam mely néhol nagy kanyarodással forrásához látszik visszatérni, de csak látszik, mert így jut céljához biztosabban. Ezért nincs könnyebb, mint politikai pályán csalódni, de könnyebb sincs, mint politikai pályák megítélésében csalatkozni.“

„Ti tisztelt barátaim és én, ugy látszik, elveinkre nézve tisztában vagyunk egymással. E kardot bizonyosan nem azért adátok, hogy a tiétekkel ellenkező hiedelmeket védjek. És én kedvellem, hogy emlékül kardot kegyeskedtetek választani. Emlékeztessen ez bennünket arra, hogy a mely nemzet még teljesen nem szabad, az még tartsa meg a kardot oldalán, a hősi bátorságot szívében s az erőt inaiban; emlékeztessen arra, hogy mi a nyers vitézséget és férfias erőt sokkal előbb elhagyjuk, semmint a polgárisodás hatalmait megszereztük volna, s mely nemzet ezek közül egyikkel sem bir, sem fegyvereivel nem vitéz, sem értelmiség által nem hatalmas, az a sülyedés szélén tántorog.“

„Azt pedig különös hálával köszönöm, hogy a honi jeles művészetű kardon, a drága haza czimerének árnyékában, üsömmek, a vezér Hubának képe nyugoszik. Azt vélitek talán, annak örvengek, hogy ezer év előtt élt? nem, hanem annak, hogy néki és általa nekem nem ember fia adta a szabadságot, hanem azt, ugyszólván egyenesen isten kezéből kapta az üs hon ismeretlen földén. Az én szívemnek csak ez okból szent az emlékezet. Köszönöm továbbá, hogy mellöle Kölcsey és Deák képe tündöklenek előmbé, amaz mesterem, ki mint prófétai szellem,

túlvilági szózattal állott az 1836-diki diéta nagyrészben törpe emberei közt; emez mestere az alkotmányos ellenzéknek, ki a böles törvényhozónak nevével tiszteltetik meg. E két férfiú az eget és a földet képviseli a magyar törvényhozásban, amaz a csillagok közül olvasott, ez a földi élet szövőszékén dolgozza ki stb.“

, Én az emléket tükörként függeszttem előmbé: mint honi mű, a hazai művészet ápolására ébreszt, mint kard a vitézségre emlékeztet, melyet újra vissza kell szerezniünk, ősem a szabadság isteni képét hívja fel lelkemben, ama két mester képe pedig a tiszta és böles hazafiságra int, mely az égben tanul, s a földön cselekszik. Legyen azon emlék közöttetek és közötttem mátkagyűrűhöz hasonló, melynek jelentése van a multra, s jelentése van a jövőre nézve, multban a szeretetet, jövőben a hűséget jelentvén.“

Az alkalmi szónoklat egyik legszebb példánya.

S az olvasó írott és rögtönzött beszédét sem mindég volt képes megkülönböztetni. Az alak egyformán művészi gondosságra mutatott.

Soha sem állott föl szónokunk csupán azért, hogy zsebében ne maradjon a beszéd, melyre készült. Soha sem mondott olyast, mi a tanácskozások keretébe nem illett, a mi szükséges, körülmény szerű nem volt. Soha nem szólott alkalmatlan időben. Mit előre elgondolt, tudta rögtön alkalmazni. S a mit mondania kellett, mindig előre átgondolá. Nem ismételt másokat írott beszédeiben; s elég szabatos volt rögtönzéseiben sem ismételní önmagát.

S midőn a hanglejtés s teshordozás mesterségében naponként fejlődött, a rögtönzés ügyességében is óriási előhaladást tanusított a forradalom alatt.

A legmeglepőbb példánya volt ennek rögtönzött beszéde a szegedi országgyűlés egyik tanácskozmányában.

A ház határozottan nyilatkozott Görgei mellett. S nyilatkozat roszalása volt Kossuth és a kormány eljárásának a fővezéri ügyben.

Szemere válaszolt. Öt óranegyedig tartott rögtönzése. Felelt mindenkinek. Fölleplezé a tényeket. Hatalmasan igazolá az ismeretes mondást: a tények meztelensége a leghódítóbb ékesen-szólás.

Midőn a ház a fővezéri ügy elintézésétől remélt mindent: a miniszter tovább ment. Forradalmiabb szabályt ajánlott. Az utolsó

lépést merészle. A közveszély ijesztő képe mögött föltünteté a diktátorság szükségét.

Tényeket, adatokat sorolt elő, megannyi vádpontot Kosuth és Görgei ellen, a nélkül, hogy vádat emelni tűzte volna czélul. S midőn mutogatta, hogy Görgei fővezérnek való, mert parancsolni tud, alvezérnek nem való mert nem tud engedelmeskedni: nem a beszéden múlt, hogy a ház föl nem kiáltott: „le Görgeivel!”

Antonius beszéde jut eszünkbe Shakespearenél, Caesar holt teste fölött. A híres refrain: „Azonban Brutus derék férfiú.” Szemere meghajlott a ház akarata előtt, mely Görgei fővezérségéhez csaknem a kétségbeesés utolsó reményével ragaszkodott. A tények ugyan Görgei ellen szólottak beszédében. „Azonban Brutus derék férfiú.”

Bizonyos pongyolaság jellemzé e szónoklatot, a mi Szemerenél addig nem volt tapasztalható. S e fölött köztársasági egyszerűség, határozottság; a forradalmi irány egész meztelenségével. Elhánnya beszéde szokott ékességeit, s azok helyett gúny, elmésség mutatkozott. S megerősödött éle a logikának, nyers őszinteséggel. Ez visszataszított; míg amaz meggyőzött, elragadt az okoskodás ellenállhatlan erejével. S mindezekhez szokatlan könnyűség, majdnem cynismus az előadásban.

Különösen meglepő volt e beszédben azaz őszinteség, melyel Szemere dolgok és emberek felől nyilatkozott. Váratlan épen tőle, kit a közönség zárkozottnak ismert.

Nem egészen igazságos ítélet.

Igaz, hogy a közönség nézetét, véleményét rendesen a szószékről hallá először; de onnan oly határozottsággal, mint senkiét. Az ellentábort nem egyszer megdöbbsentette férfias, bátor föllépése.

Emlékezzünk csak híres követjelentési beszédére a 44-diki országgyűlés után.

A szószéken kívül azonban tagadhatlanul nem volt eléggé nyílt. Bensőbb baráti közöl is csak igen kevésnek tárta föl utógondolatait. Státusférfiuban, diplomatában gyakran dicséretes tulajdon. De inkább helyén van a cabinet, mint a forum férfiai-ban; a miniszteri padon inkább, mint az ellenzék élén. Amott több a puszta tekintély összetartó hatalma, erősebb a fegyelem.

Az ellenzék már hajlamánál fogva gyanakodó. S ha magánviszonyokban is csak nyíltszívűség szerez bizalmat, közpályán okvetlenül félreismerés kíséri a ki nem eléggé közlékeny pártja irányában.

Szemerének különös szerencsétlensége volt, félreismertetni.

Csuda-e, mikor oly kevesen ismerték?

Sokszor hallottam panaszkodni ezt is, amazt is, hogy Szemere minden iránt kérdezte őt, a nélkül, hogy saját nézetét tudatta volna. E tapogatózó modor a lelkiismeretes író eljárásához hasonlított nála, ki megolvas előbb minden könyvet, kimeríti a tárgy egész irodalmát, melyről írni készül. Tájékozza magát a vélemények iránt. Az angol törvényhozás kikérdező eljárása. Olykor meg mintegy mérkőzött is szelleme. Azon mértékben nőtt ereje, önbizalma, a mint látta, minő tehetségek mily sikerrel szerepelnek nálunk. Egyszerű lélektani indokok. A gyanúsítás azonban ezeknek is más okokat helyettesített. S Szemerének nem egyszer volt oka pályáján panaszkodni a rágalom ellen, mi reá nézve annál kellemetlenebb, mert többnyire párthíveitől jött.

S meg kell vallani, eléggé férfiasan tűrte a félreismerést, a rágalmakat.

„Igaz,— mondá 1845-ben, egy szép őszi estén, midőn a fővárosi ifjuság fáklyás zenével tisztelé meg — igaz, félrei smertetni a legnagyobb kín, maga a halál. De e halálból már itt a földön van föltámadás. Hol? Önérzetiünkben.“

„És a rágalmak? Ezek természetes sebei a politikai küzdelemnek, mint a hadi csatának vannak sebei. Keservesek ezek va lóban, úgy hogy hősiebb lélek kell a hazát szolgálni, ezeket is szenvedvén. De ki ezektől fél, az ne lépjen politikai pályára, azokat lehetetlen elkerülni, boldog az, kiéinek gyógyítására találkoznak hálás polgártársak, kik azonban nem mindig találkoznak. Vigasztalásúl ilyenkor emlékezzünk a régi kor nagy embereire, föl a megváltóig, emlékezzünk a nagy rómaina, ki örültnek mutatkozván, a legnagyobb félreismertetésnek s rágalomnak tette ki magát, s ha nagy célja előtt meghal, mint bolond temettetett volna el, így pedig, a kellő idő a maga teljességében elérkeztvén, mint hazaszabadító halhatatlan.“

„Várjunk az időtől, ez a polgári jellemek igaz megfejtője.“

„Midőn tehát most bucsuképen azt kívánom nektek, hogy legyetek munkás, önálló, szilárd polgárok, jót kívánok; de ha azt kívánám,

hogy soha félre ne ismertessetek, se ne rágalmaztassatok, lehetetlent kívánnék. De mit sem tesz. Nyuljatok kebletekbe s ottan érezni fogjátok, hogy haza és szabadság drágább kincs, semhogy érettök ezeket is nem lehetne s nem kellene elszenvedni, s ki miattok riad vissza utjából, honát és a szabadságot az soha nem szerette.“

Szépen és igazán van mondva.

Gyönyörű vigasztalás a félreismert polgárnak. De nem nyugtathatja meg a közpálya emberét, ki az egyszerű polgár egyéni kötelességeinél többre van hivatva. Többre, mint egy szavazatot adni a közügyhez. A rágalom kétségtelenül nem homályosíthatá el a szónoki dicsőséget; de e fény nem volt hasonló a csillag ragyogásához Betlehem fölött. Nem indultak utána „kelet“ bölesei.

Közlékenyebb modor, több bizalmasság, megnyerőbb társalgás pártot gyűjthetett volna körüle.

De ő nem bírt azon tulajdonokkal, melyek Deákot annyira alkalmassá tévék vezéri szerepre. Nem elég e részben a szószerű rábeszélő ereje. Nem tanszék ez. Ott nem lehet mindent kifejteni. Nem is tanácsos mindent elmondani. A legmakacsabb vitázó is gyakran megadja magát négy szem közt. S a ki tapsok után indul, csak szerepre vár. Adj neki eszméket, gondolatokat, s hirdetni fogja igéidet.

Deák magánbeszéd közben is mindig több eszmét adott, mint vett. Azért keresték társaságát.

Szemere nem volt nyílt levél, melyben mindenki olvashatott. Hasonlatosabb a naphoz: pályája fényes, de csak kevés szem láthatott belé.

Azonban legyűnk igazságosak.

Helyzetében is sok volt, mi miatt a 43-diki országgyűlésen nem hathatott eléggé, nem léphetett föl, mint mások, kik szabadabban mozoghattak.

A személyes érdekek, melyeken által a szegény de nagy tehetségű ifjúnak pályát kellett törnie, már a megyében fölkeltek és rágalmakat szórtak utána. S az ifjú országfi szerény, de folytonos növekedése nem egy régi tekintélyt megdöbbsentett a megyén kívül is.

Föltámadt ellene a féltékenység. Tehetségét meg nem tagadhatták; jellemét kezdték gyanúsítani. S a kik elismerték is

felsőségét, részint megszokásnál, részint barátságnál fogva gyitlekeztek a vezér körül.

1843-ban, Deák távollévén, Klauzál volt az ellenzék vezére. A legjobb akarat mellett is, történtek hibák. Unszolták Szemerét az ifjabb követek, lépjen föl. Szemere kísérletet tön. Klauzál távollétében a városi ügyet, mely már fennakadott, új elvre állítja az egyenes választások alapján. Maga Szentkirályi, a városi kérdés előadója is, örvendett. Beöthy is helyeselte. Azonban megjelent ismét Klauzál. Tiltakozott az új irány ellen. S bár ellenében Szemere maradt győztes a vitákban: egyik is másik is visszatért a régi tekintélyhez. Klauzálnál hagyták a legfőbb befolyást.

Szemere visszavonult. Irányt akart adni, és nem szakadást idézni elő. De bosszantotta őt pártjának e kiskorúsága. „Ez egy kiszínezett liberalismus — írta e sorok írójához — mely általános európai, világszerű álláspontra nem tud emelkedni.“

S azt se feledjük, hogy a régi magyar országos pályán az utasítás az egyéniségek megölője volt. Szemerétől sok függött ennek készítésekor; de ha távol volt, mindég tartania kellett. S az utasítást is, a melyet ő készített, ketten magyaráltak Pozsonyban, ő és követtársa. Mi könnyű volt a meghasonlás, midőn az öreg Palóczyt barátság megszokás vonzotta az ellenzék régi irányához; s mikor a vén diaetalistának szükségkép úgy tűnt fel, mintha az ifjú vetélytárs, minden beszéddel, melyet mond, minden javaslattal, melyet formuláz, egy-egy babérszálat tépne le homlokáról. A hol csak lehetett, megelőzte azért a szólásban; s Szemere mindenkor átengedte a szót. Meghasonlásuk megjéjőket döntötte volna zavarba.

Csak a párt magán tanácskozmányában állt tehát elő ezentúl Szemere eltérő véleményeivel. De többsége nem lévén, nem újította meg indítványait az ülésben. E pártfegyelmet nem becsülték benne társai; gyanúsították; s a közönség nem tudta hallgatása okát.

Egyébiránt a mely kérdésekben szólt, többnyire döntött.

Az alsó házban kiválólag alkotó eleme volt az ellenzéknek. S egyszersmind alapos ismeretű szakember.

Az esküdtszékek és magánrendszer behozataláról s a halálbüntetés eltörléséről tartott beszédei a tárgyaló ékesenszólás, a

kimerítő parlamenti szónoklat legszebb, legteljesebb példányai közé tartoznak a világirodalomban.

Az 1844-diki országgyűlés nagy reményei meghiusultak; s a rendek, mielőtt eloszoltanak, bizalmatlanságot nyilatkoztattak ki a kormány iránt.

Ez értelemben szól Borsodban Szemere követjelentési beszéde is.

„A karok és rendek — úgymond — gyönyörködni látszottak követtársam előadásában, kinek tiszteletben megöszüilt hajai, mint egy fejér zászló, a békét jelentik; én úgy állok itt föl, mint e zászlónak fegyveres nyele, mely némileg háborút hirdet, midőn hegyes vége lefűrődik azon haza földébe, mely ép azoktól tiportatik leggyalázatosabban, kik fiai levén, belőle teremtettek.“

„Mindent nem mondok el, — folytatá — csak annyit, hogy hallgatás bűnével ne vádolhassam magamat; hiszen sok mondani valója volna annak, ki egy országgyűlést figyelemmel kísért, ki egy törvényhozásban cselekvő részt vőn, — annak, ki ben üle azon szövöszékben, min készül a nemzetnek sorsa, mely nemzeti sorsunkon ott a polgárerény és a bűn keze együtt dolgozik, — annak, ki látta, a haza legszentebb jogai s érdekei körül nagylelkűség és önzés, értelem és ostobaság, árulás és becsületesség, mint foglalkozik, — annak, ki látta, dicső életkérdések mint szenvednek hajótörést egyesek, gyakran jelesek, pedig hazafiak hiúságán, s más részről nagy eszmék mint születnek gyakran a véteflenből, jeleül a gondviselés örökös lételeének úgy az álladalmak, mint az emberek dolgai fölött. Higgyék el a karok és rendek, hogy messziről s külsőleg bármint ragyogjon, senki nem szenved, nem aggódik, nem hányatik többet, azon követnél, ki szabad elvekkel bír és törvényhozói állásának roppant feladatát érezi; pillanata az egész kormányra folytonosan kiterjed, s minden mozgás, melyet akár a nemzetben, akár a kormányban észrevesz, szívére hat, és körülményeinkben többször hat fájdalmasan, mint örvendeztetőleg; és különben is a közügyek meneteléből ott oly kevés az öröm, több a remény, de ez elműlik, s legtöbb a keserűség, és ez megmarad, — legalább én másfél év alatt tíz évnek hazafiúi aggodalmait éltem keresztül, ellenben az örömeke másfél évéit is, csak reményekben ismertem.“

Ezek után éles vádakát emel szónok a kormány és főrendek ellen. Nem ismerünk azon időkből bátrabb ellenzéki beszédet. Már fenebb említők megdöbbenő hatását az ellenpárt között. A reform emberét azonban kiválólag jellemzik a sorok, a melyekben magára az alsóházra tér.

„Midőn — úgymond — az országgyűlés eredménytelenségének okául a kormányt s a főrendeket nevezém meg, ott kevésbé vádolám a rendszert, s inkább a személyeket, kik annak hordozói, ellenben itt (az alsó házat illetőleg) vádam kevésbé — bár még is — illeti a személyeket, s inkább a rendszert a mint ez alkotva van, Nem ember az, ki soha nem hibázott, de legyünk igazságosak : a követi tábla annyit mint most, soha nem dolgozott, az álladalom annyi s oly nagy élet- s alap-kérdéseinek megoldásához oly bátor kebellet soha egy sem nyúlt, úgyhogy ha a nehézségek sokaságát s eszközeinek hiányát tekinti vala, vissza kellett volna rettennie, de szívében csak a kötelességérzet uralkodott mely mellett megbukni lehet, de elesüggedni nem, s így a reform terén, szomorú körülményeinkben, legjobb lépésnek tartá nem válogatni kérdései között a reformnak, hanem bele kezdeni. Mit tekintek én a követi tábla alkotásában hiánynak, megpróbálom röviden kimagyarázni.

Hogy valamely képviselő ház hivatásának megfelelően s tekintéllyel birjon, szükséges :

I-ször, hogy eljárása szabályozva legyen. Vanc a mienké? Nincs. Tanácskozunk választmányban, utána kerületi, aztán országos ülésben. Mely időtétkozlás! mintha a tábla a rohanástól nem volna eléggé megóva már az által is, hogy útasításokkal kötve van. Ezen felül semmi tanácskozási szabály, mindenki mennyiszor akar szól annyiszor, a kérdések föltevésében nem állandó szabály, de a felekezetek közt mindannyiszor megújuló harez dönt, és semmi nem gátolja hogy mely határozat az ülés elején hozatott, végén az föl ne forgattasék. Ki is gátolná? A kerületi elnökök? Ezeknek nem adtak hatalmat. A királyi személynök? Ennek nem lehet adni hatalmat. S valóban én egy képviselő házban sem ismerék oly szerencsétlen tüneményt, milyen nálunk a királyi személynök. Ez bíró, tehát nem tagja a kormánynak, mégis ő védi a kormánynak előtte leggyakrabban ismeretlen tetteit; szól, de szavazata nincs; módosítást javasol de kezdeményt nem tehet az igazságszolgáltatást elhagyja bírótársaival, hogy a törvényhozókat bámulja, kik közti jelenléte mint egy kémé, nem rendet de, ingerlödést

s időpazarló czivódást okoz; — valóban úgy látszik, csak azért van, mint egy kő, oda lökve, hogy legyen mi a törvényhozás csendes folyamában harsogást és zajt indítson.

T. KK. és RK. ! az idő a maga méhével terhesen közeledik, napokint nagyobb tárgyak várnak elintéztetést; de én azt hiszem, szabályozatlan tábla azokat jól megoldani soha nem lesz képes. Okvetlen kell tanácskozási szabályt alkotni; mely szükségtelessé tegye a pártok mostani mérkőzéseit minden egyes kérdés föltevésénél, mik a hónapokból heteket vesznek el, s egész üléseket huznak ki; — okvetlen kell, hogy a képviselők magok közül állandó elnököt válasszanak s azt hatalommal ruházzák föl, ki a szabályt szilárd kézzel alkalmazza; — okvetetlen kell, hogy a személynök, mint bíróhoz illik, a politikai tértől távol maradván, tetteit s szándékait a kormány a képviselők előtt ön maga védje; okvetetlen kell, hogy a hallgatóság közbeszólóvá, mely most a nyilványt pótolja, szabad országgyűlési hírlap által váltassék föl. Ha mind ez nem fog megtörténni, a tábla tanácskozásaiból, melyeket az újabb nagy kérdések ereje annyira megázott ki fog veszni minden rend s méltóság, csak hosszúsága marad meg a nélkül hogy kimerítő lenne, csak a zaj, de az nem lesz férfias erő jele, ellenben soha sem fog kifejléni azon nyugodtabb, készületebb s magasabb neme, hogy mondjam, főnsége a tanácskozások, melyet némely szabad nép törvényhozóinál csodálunk.

Szükséges

2-or, hogy a tábla mindenféle értelmesség gyűlöpontja legyen. Most a követi tábla csak polgári törvénytudókból s theologokból áll, ilyen tábla legfőlebb a polgári törvénykönyvet s a theológiát reformálhatja, de az országot nem. Hajdan mikor mind a házi mind a közélet oly egyszerű volt, midőn a nemzetek örökös harcban s egymástól elszigetelt állapotban éltek, oly egyszerű elemeknek oly egyszerű viszonyokban elintézésére képes volt a közönséges józanész is; de a status most egy mesterséges gép, melyet csak az ért, ki ismerni tanulta, most a törvényhozáshoz ismeretek kívántatnak, sőt nem elég magát a hont ismerni, kell a külföldet is, mert sajtó, kereskedés, ipar, közlekedési pályák annyira kiteszik a népeket egymás hatásainak, hogy magát a többtől egy sem különözheti el, mert mely nemzet az egyetemi haladásban megállapodnék, annak a többiek által el fogna tiportatni anyagi függetlensége, szabadsága, nemzeti létele. A törvényhozás a legmagasabb s legnehezebb mesterség a földön. A régieknél egyszerű volt a társaság szerkezete, s törvényhozóik még is

mindig a bölcsek voltak, kik isteni fényben tiszteltetnek; korunkban pedig a törvényhozás már valóságos tudománynyá s művészetté vált, s ha mind e mellett találkozunk, kik szentségtelen s készületlen kezekkel mernek nyúlni hozzá, annak tulajdonítható, hogy most nem egy levén a törvényhozó mint az ősidőkben, hanem sok személyből állván, s a felelőség e szerint sok közt oszolván meg, az ilyen emberek nem elég lelkiismeretesek megborzadni azon büntől, melyet a nemzet jövődjén elkövetnek akkor, midőn azt avatatlanul illetik. Minden esetre a statuséletnek annyi oldala van, hogy miként egy emberélet rövid azokat mind átérteni, ugy nincs egyes néposztály az álladalomban melynek értelme magában nem volna elégtelen azokat mind kiművelni, következöleg az országot gyorsan, biztosan, bölcsen csak, egy olyan követi tábla fogja reformálhatni, mely a nép mindenféle osztályai értelmességének megnyilván, ezt magában egyesíti.

Hogy hivatásának megfelelően s tekintélylyel birjon a képviselő ház, szükséges

3-szor, hogy tagjai felelősek ugyan de szabadok legyenek. Most a követek felelősek, de nem szabadok. És ha az utasításjog továbbá is ily részletesen gyakoroltatik, a diaeta mindig soká fog tartani és mindig keveset végezni. Hiszen kérдем én a T. Kkat és Rket, ha valamely tárgy utasításba adatik, s ha az többséget nyer, és ha az utasítástól a követek el nem állhatnak, meg fognak e valaha egyezhetni akár a fő Rkel, akár a kormányval, sőt magok közt a követek az első határozatot meghozhatják-e ha csak relativ többség nem döntögeti el az ország dolgait? Ha pedig elállhatnak, miben van a biztosíték. hogy épen azon potokban engedtek, melyekben lehetett engedniök? A felelőségben van, — tehát az utasítás maga még nem végbiztosíték, mert biztosíték annak megtartására is kell, s ha a felelőség biztosít az iránt, hogy utasítását követ megtartja, ugyanaz biztosíthat az iránt is hogy, hatusítás nem leend, hazafiai kötelességét teljesítendi. És vajjon nem megfordított bölcsesség e az, hogy egy választmány, tehát nem az országgyűlés, valamely törvénykönyvjavaslatot kidolgozván, az a törvényhatóságoknak megküldetik, s kiknek itthon idejük sem volt azt kellő vizsgálat alá venni, ezek küldik kötelező utasításul épen azoknak, kiknek tiszte lenne ott a tárgyat tanulni, róla gondolkodni, felejtve saját ügyeiket, felejtve gyermekeket és szülét, nőt és testvért, emlékezve csak a honra, és a honnak bajaira? Azonban ki utasítást kapott, az már hiában gondolkodik, ezért az utasítás a követi restségnek valóságos pár-

nája, mely nem csak gondatlanná teszi a követet, hanem azt az országgyűlés eredményére nézve a felelőség alól is föloldozni látszik ; s nem ez-e az oka, hogy e táblánál politikai nagy jellemek nem fejlődhetnek ki, miután azon felül hogy egy szavazattal bíró két személy közül a kérdések különbsége szerint most egyik majd másik szükségképen elnyeletik társa által, az utasítás is lehetetlenné teszi, hogy meggyőződéseiket következetesen és bátran vigyék keresztül politikai életükön ? Az utasítási rendszer arra jó, hogy a mit már birunk, azt megvédjük, de arra nem hogy magunkat reformáljuk. Avagy mi csak maradni akarunk ? nem, sőt haladni, — nincs iparunk, nincs kereskedésünk, nincs erőnk, tehát azt akarunk szerezni, szegénységből gazdagságra törekszünk, a kormány ellenében gyarmat vagyunk, tehát szabadok kívánunk lenni, töredék nép vagyunk, tehát egységre kellene emelkedni, s Európa nemzeteinek sorában ismét megjeleni díszben, és hatalommal, — mind ez pedig nem az által mehet végbe, ha a diaeta száz s néhány törvényhatóság által, mint egy gép, most előre lökve majd visszataszitva tervszerűtlenül mozgatatik, hanem, megfordítva, ha a z ország a törvényhatóságok szabad választottainak a nemzeti közvéleményre figyelő gyülekezete által vezéreltetik stb.

Azonban, kivált ha a követek több diaetákra választatnának, elismerem, a képviselő ház elfajulhat, lehet zsarnokká, elfeledkezhetik a szabadság elveiről s a nép jogairól melyeknek szülötte, a közpénzt vesztegetve szavazhatja meg, s hazafiai s nemesi jelleméből kivetközhetik, tehát a törvényhozás s különösen a képviselő ház mellett szükséges a szabad sajtó ellenörködése a nemzet nevében ; utasítás mellett a nyilvánvaló nélkülözhető, sőt ha tökéletes nyilvánvaló levén, a követek utasításait szorosán megtartanak, ki fogna sülni, hogy az országgyűlés nem is mozoghat, — ellenben szabad követtábla mellett szükséges a nyilvánvaló szóban és írásban, e szerint midőn azt hirdetem szabad követek kellenek, kik csak egyszersmind igazán felelősök, hirdetnem kell a szabad sajtót is, mely a követi táblát tanácsolja ha az gyöngye, buzdítsa ha félénk, feddje ha dologtalan, magasztalja ha jeles, s nekem teljes meggyőződésem, hogy a képviselő tábla se önmagában soha meg nem érhetik, sem nagyokat nem mivelhet mindaddig, míg szabad követek nem lesznek, s míg ezek felett a szabad sajtó intve, tanítva, bírálva, és hol kell sajtva szigorun és kérielhetlenül nem ellenörködik.

Vége, hogy tekintélylyel birjon a képviselő ház, szükséges

4-szer, hogy ez valamennyi néposztály érdekeit egyesítvén magában, a nemzeti akaratnak képviselője legyen. Midőn ez országgyűlésen mi alsó tábla azt állítottuk, hogy ennek és annak meg kell történnie, mert azt mi akarjuk s mi a nemzet akaratának képviselői vagyunk, mit felelték rá? Azt, hogy mi nem az egész nemzetet, hanem csak azon egypár százezer nemest képviseljük, kiktől választatunk. És kik mondták ezt? Ezt mondta a clerus, ezt mondták a sz. k. városok és kerületek, ezt mondták a fő Rk.; és a kormány? ez viseletével mutatja, hogy a követi táblát mostani formájában a nemzeti akarat képviselőjének nem ismeri el, mert csak arra ad választ mire akar, csak abból enged törvényt alkotni mi, neki kedvére s javára van, — neki talán úgy látszik, most nincs testület melyet az összes nemzet organumául lehetne elismerni, mivel egy sincs, melynek alkotásába minden elemek befolynának, s így annak ép oly joggal tekintheti magát, mint bár mely más testület az országban. De ebből mi következik? Az hogyha a követi tábla eddig nem volt a nemzeti akaratnak képviselője, váljék azzá az által, hogy valamennyi néposztály választottaiból alkottassék össze. És valóban midőn a mostani követi tábla a kormány eljárása ellen küzd, s a népben maga mögöttgyámot reményl, azon bajnokhoz hasonlítható, ki fegyverhordóul magához egy szolgát vesz, kit rabbá tön. Meggyőzheti e így a kormányt? s ha meggyőzné, nem váraoznék e rá új csata saját szolgájával? Nem tanácsosabb-e tehát így, mind az igazság mind saját érdekében, hogy ki szolgája volt azt barátjává, ki hátul szinte ellene volt azt frígyesévé tegye, s így induljon tusára és bizonyos győzelemre, mert az egyesülés mindig diadalomra vezet, mint a meghasonlás mindig romlást szerez? Majd így támadand a nép osztályai közt a jogok egyenlősége, s ebből születik az érdekek hasonlósága és e jog- és érdekegységből, fog kisérgározni a nemzeti egység ama nagy eszméje, melynek hiánya miatt sülyedt oly mélyen a haza s a hazában a nemzet, s mely költöink bús énekeiben s történetíróink munkáiban mindenütt úgy kívántafik s íratik le, mint leendő megváltója a magyar népnek és hazának. És ha a népnek minden osztályai egy jogban s érdeken egyesülnek, s ha a követi tábla ez egységnek lesz kifolyása, csak akkor s nem előbb fogja ez birni azon sülyt és hatalmat mely megilleti, mert akkor valólag a nemzet képviselője lesz, akkor akarata a nemzetéé lesz s mint ilyennek szükségképen törvénynyé kell válnia; most a képviselők szavának semmi nyomadáka nincs, de akkor lesz, a fő Rk. meg fognak hajolni előtte,

s a kormány nem tekinti azt egy gyöngé szélnek, mely arcát alig érintvén ellebben, hanem figyelni fog a nép szózatára mint a meny dörgésére ; egyszóval csak akkor és nem előbb lesz szentség a törvény, valóság az alkotmány, azon értelemben, hogy a felség uralkodik, a kormány igazgat, s a nemzet hozza törvényt. De mind ez T. Kk. és Rk. csak úgy fog megtörténni, ha a képviselő ház maga körül tekintélyvel s hatalommal bír, ezzel pedig a képviselő ház csak úgy fog birni, ha nem néhány százezer, de 14 millió nevében szólhat követelhet és határozhat!

S midőn a nemzeti fejlődés több akadályait elszámlálta.

„Vajon — kérdezé — vajon e nagy részben organikus akadályokat el fogja-e addiglan háríthatni azon párt, mely magát a szabadság és haladás párjának vallja, míg tetteiben terv, és terveiben országos egység s öszhangzó számitás nem leend? Soha sem. E szerint vajmi elérkezett az idő, hogy e párt magát organisálja országszerte, s ez organisált pártegység legyen azon alap, melyen annak minden tagja, minden hírlapja, s minden hozzátartozó törvényhatóság következetesen mozogjon. Tehát a jelszó legyen: pártorganisálás, de nyiltan s az alkotmány mezején, mert én azt hiszem, míg a szabadság s haladás pártja nem lesz organisálva, addig nem győz, s míg ez nem győz, addig hazánk nem lesz virágzó, s szabad és dicső nem lesz nemzetünk.“

Majd azon kérdés merült föl előtte: mit és mily sorban kell tenni? „A végzendők sokasága — úgymond — egy nagy sereget képez.“ Említ többeket.

„Rendezni kell a sz. k. városokat, melyek most is azért buktak meg, mivel a megyék szabadelműebbek voltak követeiknél s rendezni kell a kerületeket, nem azért mivel sz. k. városoknak s kerületeknek hívják, hanem mivel bennök egy része lakik azon népnek, mely míg az alkotmány javaiban és terheiben jogosan nem részesítetik, a nemzet gyöngé marad, s hiában fog mindent kívánni, azért belőle semmi sem fog teljesedni.“

„Szabályozni kell birtok s különösen vám és kereskedési viszonyainkat, máskép a szép Magyarország koldúsok országa lesz; ha gyávák vagy gyöngék vagyunk vám korlátokat állítani föl a határszéleken, ott van a védegyelet, s tanulva nélkülözni, állítsuk föl azokat házaink küszöbénél, — ha győzni nem birunk, meghalni félünk, nincs hátra más, mint lemondani s nélkülözni.“

„Be kell hozni a büntető törvénykönyvet; irtózatot az önkény,

mely büntető bíránk kezében van, s azon felül nem is függetlenek, a polgár élete s becsülete szakadékony hajszálon függ, s tömlőzeinknek veszélye azon arányban, a mint belső viszonyaink bonyolodnak s a népesség szaporodik.“

„Utak, csatornák, vaspályák által könnyíteniünk kell a közlekedést, mert e nélkül az ország egy nagy halott, melynek ereiben a vér megállt.“

„S ki kell mondani a köztelcerviselés elvét, mert jog és érdek egységet szül, pedig most a nemzet sokféle osztályaiban ugyanannyi veszszószálakat képez, melyet eltördelni könnyű, de akkor tömegben kél föl, s hasonlítand az összekötött vesszőcsomóhoz, melyet semmi hatalom nem törhet el.“

„Igen, szabad föld, szabad ember kell, s kell felelős kormány, — azonban e biztosíték erejére nézve ne ámitsuk magunkat, felelős kormány mindenütt szükséges, mely nyilatkozik, ha kérdeztetik, védje magát, ha vádolják s úgy a sajtó, mint az országgyűlés terén megjelenjen; de benne ne reméljünk valami csudatalismant; felelős kormányban a szabadság magasb érdekeire nézve biztosíték csak úgy van, ha mellette s körülte már erős, kifejtett, bátor nemzet örködik.“

„Ezek, s még több efélék azok, miket tennünk kell, s közöttök sorozatot megállapítani én nem tudok, szegény hazánk hasonló levén a beteghez, kit isten olyan nyavalyákkal látogatott, melyekből egyszerre is s egymás után is kigyógyíthatatik. Én első helyre mást sorozok, első helyre azt sorozom, mi mind ezeknek, mind általában a szabadságnak s nemzeti fejlődésnek föltétele és ez a sajtó szabadság; csak ennek mezején s munkássága által és világa mellett fognak az országos kérdések mind kifejtethetni, mind egymás közt soroztathatni, — mint tanító, bíró és őr áll ez a trón mellé, a kormány mellé, a törvényhozás mellé, — hasonló ez a napvilághoz, mely maga nem terem, de a természet fejlődésének nélkülözhetlen föltétele.“

„Tehát — monda végül — kettő az, mit én első teendőnek tartok. egyik: pártorganizáció, és ez csak magunktól függ, másik: sajtó szabadság, ezt ki kell vivnunk, és ki fogjuk vívni, ha nem akkor pihenünk meg, midőn kifáradtunk, hanem midőn győztünk stb.“

A pártrendezés, mit Szemere oly fontosnak hirdetett, annyival inkább halaszthatatlan lett, mert a reformpárt kebelében, az 1844-ki országgyűlés alatt, a sajtó terén szakadás történt. Midőn Szalay vette által a Pesti Hírlapot.

Sokan nem akartak e szakadásban egyebet látni, pusztá szóvitánál. Mások kárhoztatták az új P. Hirlapot, hogy általa az ellenzék benső kötelékei tágulni kezdettek.

Pedig az természetes volt.

Míg az ellenzék csak az ör szerepét vitte alkotmány és nemzetiség körül, ez általános jelszavak után könnyen indult a sokaság. E harcban csak két vélemény, két tábor lehetett. A reformok útja szövevényesebb. Több érdek, több nézet, több árnyalat tűnik föl. Egyik tatarozást ajánl, a másik gyökeres javítást. Ez fényes palotát tervez, hol az aristotratia kényelmesen lakozhassék, mint egykor Velence palotáiban; s amaz tágasabb épületet, hogy a népet is befogadhassa.

Legnevetségesebb, a ki terv nélkül fog az építéshez.

A régi magyar ellenzék szerepe, kevés jelesnek kivételével. S a megyék államférfiai, a táblabírák, kénytelenek voltak pártuk országos embereinek tanácsát minden egyes reformkérdésben megkérdeni, mint megkérdezték hajdan a jószékeket.

Az új P. Hirlap írói mondák el először egészben nézeteiket az átalakulás formáiról.

Ez oszlatá meg a reformpártot rövid ideig. De aztán ez is adott később nagyszerűbb körvonalokat az ellenzéki reformpárt programjához.

Addig az ellenzék elsőbjei csak egyes kérdésekben nyilatkoztak, de az általános politikát fejtegető s vezérlő szavakat nem lehetett hallani tőlök.

Szemere kikelt ez eljárás ellen, fenebb érintett beszédében is, midőn egy 1845-ki szeptemberi napon a fővárosi ifjúság fákllyás zenével tisztelte meg. Egyszersmind a sajtószabadságról is újra megemlékezett.

„Emlékszem itt, — mondá többek közt, — Guizot, a doctrinair miniszter szavaira, ki a minap így nyilatkozék: minél tovább vesz részt a nyilvános életben, alkotmányos kormány alatt, annál inkább meg van győződve, hogy a tárgyalási szabadságnak, a sajtószabadságnak vannak baloldalai, de melyeket lételöktől nem lehet elválasztani. Ez a politikai élet munkásságának osztályrésze, melyből, mindent összevéve, sokkal több jó származik, mint rossz. Ennek folytában kormányunkról ezt mondom: én bizodalमत hozzá nem egészen attól függesztem föl, most mindjárt mit tesz, mert a tettek lassan érnek, hanem

attól, mi tért enged i r o d a l o m b a n és a közéletben a tárgyalási szabadságnak, mert én csak azon kormányban bízom, mely a nyilvánt és a küzdést nem rettegi. Ellenzék-reform pártunknak pedig azt kívánom, hogy politikájában következetesb, eljárásában s öröködésében munkásb, erélyesb, s az eszközökön túl a fő czélokban egyetértőbb, s szerkezetében országosan organizált legyen.“

„A kormánypárt — monda továbbá — magát organisálta, s mit így tervez, annak kivitelére a megyékben egy-egy hatalom is állitatott. Ama párt e szerint munkálataiba egységet, rendet, tervet hozott, míg a reformpártéban nincs egység, terv, rend, sem összefüggés, sem egyetértés, s így azt hiszem, hogy elérkezett erre nézve is a legfőbb idő, magát organizálni országszerte.“

E sürgetések daczára mindazáltal a conservatív párt programja megelőzte a reform pártét.

Az ellenzék programja 1847 márczius idusán kelt, melynek, évnapján két nagy halott hűnyt el. Julius Caesar hajdan, s most, egy évvel utóbb, az ő magyar alkotmány.

Ez ő alkotmány romjain intézményeket láttunk emelkedni, melyeket az ellenzék programja még csak homályos vonalokban formulázott.

Természetes. Azon program egyezkedés kifolyása volt a párttörédek közt.

Szemere az új P. Hirlap tanait képviselte az egyezkedésekben oly határozott, mint gyönyörűen szerkezett javaslatával.

Sőt tovább ment. A P. Hirlap irói meggyőződéssel ragaszkodtak a képviseleti alkotmányos monarchiához. Szemere már akkor bevallotta előszeretétét a köztársasági intézmények iránt, melyeknek, nem mondjuk, legrégibb, de talán egyedül igaz hive volt a forradalom szónokai közt.

Akkor még senki sem képzelte, minő jelentősége van a jövőben e hitvallomásnak.

Midőn Szemere programját fejtegetvén, respublikai végcélról beszélt: többen mosolyogtak. Kossuth megjegyzé, hogy az ily gondolattal csak ötven év múlva álljanak elő.

Azonban közelgett az 1847-ki országgyűlés.

A pártok hazánkban soha sem fejtettek ki nagyobb élénkséget. Eldöntött irány volt a haladás. Kormány és nemzet elfogadták azt. Amaz kész javaslatokat ígért az országgyűlés elé terjeszteni; s a megyék többsége évenkénti országgyűlést kívánt több évre választott követekkel. Több helyt kárhoztatták az utasítási rendszert, mely ellen a Pesti Hírlap élénken izgatott. Pestmege mint Bács, amaz ellenzéki és ez conservatív, egyképen csak iránypontokat, csak vezéreszméket tűztek követeik elé. S az utasítások általános körvonásaiban még inkább föltűntek az alkotmányos élet alakuló formái; megannyi időjel, megannyi „primula veris,” mely tavaszt hirdet, midőn a hó mutatja, hogy még tél van.

Ez időjelek egyikéül tekintették a P. Hírlap írói, hogy egy magas állású egyéniség, gróf Széchenyi István, ki csak nemrég a kormányban foglalt helyet, mint követjelölt lépett föl.

Örömmel üdvözölték a karok és rendek táblájánál a felsőház e nagy tekintélyét; a közlekedési eszközökre ügyelő bizottság elnökét. Nemcsak az ügyre nézve, melyet képviselt, tekintettek e férfiuban kezességet a sikerre; úgy tűnt föl előttök követi pályája, mint egy új rendszernek kezdete.

„Eddigélé — úgymond a P. Hírlap — ha az ellenzéki követ, kinjában már nem tudta kihez, nem tudta mihez forduljon, hogy fölvilágosítást nyerjen a kormány szándokai, czélja, politikája iránt, fölhitva a vele történetesen együtt követeskedő királyi tisztviselőket: adjanak számot, miután ők is tagjai a kormánynak, mi szándéka, mi nézete a kormánynak erről, amarról. S mi történt? A fölhevített követ válaszában elmondá, hogy ő nem a kormány, — oly dolog, a mit lelkiismeretességgel állithatott — hogy ő itt csak mint X. megyének követe ül, s hogy neki magának is, kit kormánynak kereszteltek, panaszai vannak a végrehajtó hatalom ellen, mert az ő utasítása már 1825 óta sürgeti Gallicziának bekebeleztetését, sürgeti azon gravamennek, hogy valaki „pro audiendo verbo regio“ a fejedelem elé hivatott, megszüntetését, sürget több ilyenén, a mily dicsőséges, oly korszerű dolgokat.“

Igy voltunk eddig kormány-képviselők dolgában.“

„Pedig — írta ismét más alkalommal a Hírlap — megtanúl-

hatók már a régiebb angol historiából, hogy a törvényhozás sokkal használhatóbb eredményeket könnyebben előidéző géppé válik, ha azok, kik kormányoznak, részt vesznek a törvényhozásban. Ez iránt köztünk még most is előítélet uralkodik. Az ellenzékiek azt hiszik, hogy nem lehet két úrnak szolgálni; a magas kormánytagok pedig azt vélik, hogy tekintélyök sülyed, ha egy padra ülnek a követekkel, kiket eddig a kormányászéki titoknokokkal egyrangúaknak tekintettek. stb.“

Szemere azok közé tartozott, kik korán belátták Széchenyi lépése fontosságát. Nyílt levelet intézett a P. Hirlapban a nemes grófhhoz.

De — úgymond — nem a követi szék, a mit önnek ajánlok.“

„Hogy az alsó tábla hivatásának megfelelően, lényegére nézve szükséges: hogy az mindenféle értelmiség gyűlpontja legyen, hogy benne valamennyi érdekek képviseltessenek, hogy tagjai felelősök legyenek ugyan, de szabadok. És formájára nézve mi szükséges? Okvetlenül szükséges tanácskozási szabályt alkotni, mely lehetlenné tegye a pártok folytonos mérkőzéseit minden egyes kérdés föltevésénél; szükséges az elnök szabadon választhatása magok a követek közöl, ki, teljes hatalommal ruháztatván föl, a szabályt szilárd kézzel alkalmazza; szükséges, hogy a hallgatóság közbeszólóása, mely most a nyilvánnt pótolja, szabad országgyűlési hirlap által váltassék föl. Ha mindez nem fog megtörténni, a tábla tanácskozásaiból, melyeket az ujjabb nagy kérdések ereje annyira megrázott, ki fog menni minden rends méltóság, és soha nem fog kifejléni azon nyugottabb, készültrebb s magasabb neme, hogy úgy mondjam, fűnsége a tanácskozásnak, melyet némely szabad nemzet törvényhozóinál esodálunk.“

És mi szükséges még mindezekén kívül? Az, hogy az országgyűlés termeiben a kormány maga védje terveit, maga magyarázza szándékait, avagy védesse és magyaráztassa kormányi képviselők által.“

„És e szék az, melyre a nemes grófot meghívom, e szék az, melyet a nemzet osztatlan tapjai közt foglalna el, e szék az, melyet ha elfoglalhat a nemes gróf, alkotmányos érzésű kebelnek ama faszék, melyen először ülend, drágább emlék leend mindazon emlékeknél, miket dicsőségére a maradék valaha fogna emelhetni.“

„Lehetne felhozni példákat a hajdankorból, mik szerint kormányi képviselők az ülésekben szóval adtak fölvilágosításokat. Megegyeznék

ez törvényeinknek úgy betűjével, mint szellemével is. Egyébiránt e parlamenti gyakorlat egy felírás által mindjárt az országgyűlés kezdetén föleleveníthetnék. Hogy az országgyűlés és kormány közti közvetlen és nyilvános érintkezés üdvös a köznek, ha a feleknek mindig nem is, azt hiszem, a nemes gróf nem veszi kétségbe, s most, midőn a kormány kész törvényjavaslatokkal lép föl, e mód elkerülhetlenné vált. A törvényjavaslatot mindenki nem értheti magyarázat nélkül s a magyarázat kérdéseket idéz elő a gondolkodó lelkében, és ha nincs, ki feleljen rögtön és annyinak, maradjon a kétség eloszlatlanul avagy minden kétségből egy fölírás szerkesztessék-e? Az lehetetlen, hogy a kormány tetteiért és terveiről a kir. személynök personalis, az alsóház régi elnöke feleljen, s ha tehetné is királyi hivatalánál fogva, mint elnök nem teheti, mert e szerep elnöki tisztével összeférhetetlen. Egyes követekre bizoni a kormány védelmét, mint ez némileg gyakorlatban van, ez a kormánynak méltóságával, a követnek állásával ellenkezik. Azonban biztosan a törvényhozás nem munkálkodhatik, ha a tények és nehézségek tapasztalásával a végrehajtó hatalom nem segíti. Hová jutottak a forradalmi törvényhozó gyülekezetek Franciaországban, midőn azokból a kormány képviselői, magok a miniszterek, kizárattak?“

„Még Német földön sincs oly országgyűlés, melyben a kormány saját tagja által nem képviseltetnék. És szükséges és hasznos, nélküle se jól, se illedelemmel nem végezhetni soha. Az első porosz diaeta tanácskozásainak, annyi pezsgő erő mellett, mi adta meg ama higgadt-ságot? Az, hogy a kormány jelen volt az ülésekben. Hol az ellen jelen van, ovakodóbb mind a két fél úgy vádjaiban, mint nyilatkozásaiban. Még alig születik meg a kétség, a kérdés, a vád, már követi a felvilágosítás, a válasz, a mentség. Azért, hol a kormány képviselve van, ott a vita mind alaposabb, mind illedelmesb, a nélkül, hogy erélytelenebbé válnék. A mi diaetánkon a kormány csak eszmében van jelen, s így személyesség nélkül van, ezért nem bánunk vele kellő tisztelettel. Megtámadásainkban helyet, módot és időt nem válogatunk, leginkább mivel a kormány tagja rögtön nem felelhet, vissza nem utasíthat, meg nem czáfolhat, és épen mivel senki sem czáfol, ép ez ismét megmérgezi a hazafiúi fájdalmat. Ez az ember természetében s oka helyzetünk saját-ságában van, mely helyzetben nem mi segíthetünk. Ha a kormány azt akarja, hogy megértessék közöttünk, meg kell jelennie, hogy meghallgattassék, velünk szólnia, értekeznie kell; ha azt akarja, hogy az országgyűlési tanácskozás hevesb, helyén kívüli kitörésekkel, több ovatos-

sággal és meggondoltabb nyugalommal, több fönséggel haladjon: képviselői által jelenjen meg a két tábla teremeiben, jelenléte a hazafiúi bátorságot nem riasztja vissza, sőt emeli, de korlátolja az éretlen heveskedést.“

„Nem akarok se ámitani, se ámitatni. Midőn a kormányt képviselő jelenlétét sürgetem, nem forog gondolatom a miniszteri felelősség körül. Jól tudom, mikép ehez nem elég a miniszter jelenléte, sem az irt törvény nem elég; ehez a politikai fejlettség azon foka kívántatik, midőn a kormány a többség ellen nem akar s a többség maga ellen nem enged (erkölcsi lehetlenséget értek) kormányozni. Jelenleg elmémet csak azon két meggyőződés vezérli, egyik: hogy az országgyűlési tanácskozások szabályszerű menetele sok részben a kormány jelenléte által föltételeztetik, — kormány és haza elég nagy két hatalom arra: hogy egymással szemközt igazságosan, de tisztelettel bánjanak; másik, hogy ha nem az elvekben is, de a munkálkodásban öszhangzásnak kell lenni a törvényhozó és végrehajtó hatalom közt, aképen, hogy mindazon ismeretekkel, miket a végrehajtó hatalom birhat, ez az országgyűlésnek segedelmére legyen, folyvást, szakadatlan résztvevén a tanácskozásokban, a hibás nézetet fölvilágosítván, a hamisat megczáfolván, a vádra felelvén. Ez egyik kiegészítője a diaetái életnek. Ilyen kormányi képviselők nélkül, hangja csak a nemzetnek levén, lehetetlen a hallgatag kormányt megbecsülni érdeme szerint, s igen könnyű (mindkét értelemben) félreismertetnie. Tehát ez oly rendszabály, mely nincs a reform, sem a conservatív párt érdekében, hanem általában az alkotmányos élet érdekében van. Ki szemközt akarja állítani a nemzetet és kormányt, nem hogy veszekedjék, hanem hogy élő szóval értekezzék és kérdezősködjék egymástól; kinek nem telik kedve pusztán a kormány bevádolásában, hanem annak nyilván hirdetett mentességét és okait is kívánja ismerni és meglátolni; ki óhajtja, hogy a kormány diaetái jelenléte által a törvényhozói tanácskozás alaposb, nemesb, magasb typust nyerjen: annak óhajtania kell, nem bizonyos párt, nem bizonyos elvek, nem is egyoldalúlag a kormány, sem nem a nemzet jogai, hanem az alkotmány nagy érdekében, hogy diaetái tanácskozásokban a kormány saját megbízottai által képviseltessék.“

„A követi szék helyett e kormányképviselői szék az, minek kieszközlését és elfogadását ajánlom a nemes grófnak. És benne senkit se üdvözöl önnél szivesebben a nemzet. Alkalmasint a kormány sem. S egyenlő hálával fog tartozni érette mindkettő, mert hatalmából nem

vesztett bár egyik sem, de az alkotmányos élet, mind a kettőnek közjavára, rendkívül nagyon fogott tökéletesedni. És ha csakugyan elfoglalhatja e széket a nemes gróf, tartsa meg örök emlékül, mert csak ezen és ennél fogva lehetséges a nemzet és kormány közt a bizodalmat visszaidézni és megtartani.“

Jól látta Szemere, miszerint attól, hogy a kormány megbizottja ott ül a törvényhozásban, csak egy lépés van a parlamenti kormányig.

A kérdés másik oldalához tartozott, vajon a kormánybiztosok csak úgy legyenek-e jelen, mint a hogy jelen voltak a porosz diaeta kuriáiban s a hogy több német tartomány képviselő-kamarájában jelentek meg, vagy egyszersmind úgy is, mint választott követek?

Erre nézve a P. Hirlap, mintegy folytatólag a fentebb idézett sorokhoz, ekkép fejté tovább nézeteit:

„Constant Benjamin mondá egy ízben, miszerint Angliának alkotmányát az mentette meg nehéz időkben, hogy a miniszterek úgyis, mint az alsóház tagjai, vezérelhették, nérsékelhették, módosíthatták a tanácskozásokat. S Constantnak tökéletesen igaza van. Kormánybiztosság követség nélkül valóságos „fausse position“ minden viszonyok közt, s e „fausse position“-nak csak úgy vehetni elejét, ha a biztos miniszteri kötelezettségéhez, a korona jogait védeni, még hozzájárul követi kötelezettsége, a nemzet jogai fölött örködni. Szükség azért, hogy a kormánybiztos követ legyen. A tábla tanácskozásaiban csak annak van joga részt venni, ki a táblának tagja, s így természetes, hogy azon esetre, ha a kormánybiztos nem követ egyszersmind, felelhet ugyan az elébe tált kérdésekre, de nem tehet indítványt, nem léphet föl módosítvánnyal, azaz: nem eszközölheti azt, a minek eszközölhetését a kormánybiztosok jelenlététől várjuk. Isten mentse azért, hogy a mellett nyilatkozzunk, miszerint miniszter ne lehessen követ. Ez állítás, melylyel a magyar ellenzék soraiban is találkozunk, következményeiben szintoly gyászos, mint ama másik, mely azt tartja, hogy követ nem válhatik miniszterré. Ez annyit jelent, mint antagonismusba helyezni egymással nemzetet és kormányt.“

Igy érlelődtek, ekkép fejlődtek az eszmék tovább és tovább. S helyzetek támadtak, az eszmék fejlődése folytán, melyeknek háttérében már feltűnt az új forma, mely alakulóban volt.

Ily helyzetben volt Széchenyi, mint már külön tárcza keze-
lője a testületi kormányban; ily helyzetben a magas kormánytag
a követi széken.

(Folytatjuk.)

CS. A.

... voltak a porosz
... a hogy több német tartomány képviselő-kama-
... meg, vagy egyetemesen, vagy is, mint választott
... kivétel?

... P. Hirlap, amely egy helyen a fentebb idézett
... a következőképpen fejezte ki magát:

... Benjamin mondja, hogy a mi szerződésünk az a
... a melytől az nem fogja megvédeni a német államokat
... az a melytől az nem fogja megvédeni a német államokat

... a melytől az nem fogja megvédeni a német államokat
... a melytől az nem fogja megvédeni a német államokat

... a melytől az nem fogja megvédeni a német államokat
... a melytől az nem fogja megvédeni a német államokat

... a melytől az nem fogja megvédeni a német államokat
... a melytől az nem fogja megvédeni a német államokat

... a melytől az nem fogja megvédeni a német államokat
... a melytől az nem fogja megvédeni a német államokat

... a melytől az nem fogja megvédeni a német államokat
... a melytől az nem fogja megvédeni a német államokat

... a melytől az nem fogja megvédeni a német államokat
... a melytől az nem fogja megvédeni a német államokat

... a melytől az nem fogja megvédeni a német államokat
... a melytől az nem fogja megvédeni a német államokat

... a melytől az nem fogja megvédeni a német államokat
... a melytől az nem fogja megvédeni a német államokat

JAPAN ÉS NÉPE.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

I.

A japaniak ősi vallása a szinto-vallás vagyis kami-tisztelet*), mely részint a természet, részint a hősök tiszteletében áll. Ehez Kongfutsze tanai járultak, melyek Sinából származtak Japanba s mint lényegesen erkölestanok nagy befolyást gyakoroltak a japaniak életére. Később a Kr. utáni VI századtól kezdve ugyancsak Sinából Buddha vallása terjedt, mely Japanban sajátságos, az indiai és sinai buddhismustól nagyon különböző alakot és kifejlődést nyert. Kivált a buddhavallásúak sok külön felekezetre szakadtak, s a kormány egyaránt tűrte a különböző felekezeteket. A bonczok vagyis papok ugyan erősen czivakodtak egymással illető felekezeteik tanításai elsőbbsége fölött, de a nép a vallási üldözésre, vakbuzgóságra és hitdühre sohasem adta magát. Kiki azon hitet és tant vallotta, a mely neki legjobban tetszett; gyakran egyazon családnak tagjai különböző felekezetekhez tartoztak, mégis egyetértésben és békeségben éltek, mint a keresztyén híthirdetők csodálkozva megjegyzezték. — A keresztyén vallás elnyomatása óta a kormány a buddha-vallást állami vallássá tette, de a nép még most is a kami-tiszteletet gyakorolja leginkább, a felsőbb osztályok pedig leginkább Kongfutsze erkölestanaikhoz ragaszkodnak.

---

*) „Szin-tu“ sinai szó s annyit jelent, mint „régí vallás“; japani nyelven kami-no-mi-dsz-i-nek nevezik e vallást, mely annyi mint „a kami-k tana vagyis útja.“

Nem tudjuk, micsoda hitágazatai vannak a szinto-vallásnak. Úgy látszik, ezen vallás szerint az, mit isteni tisztületnek és áhitatoskodásnak nevezünk, csak abban áll, hogy a lélek a természet csodás erőinek s az emberi nagyságnak szemléletében gyönyörködjek. A hitágazatokat erkölcsi szabályok pótolják, melyeknek: az ember tiszta szívé legyen, igazságot és hitet ápoljon elméjében, tiszta áldozati adományokat hozzon, kérje a kami-t, hogy jóllétet és áldást adjon, a bűnt megbocsássa s a bűnösnek lelkét minden gonosztól megszabadítsa. A lélek tisztasága a test tisztasága által tüntesse ki magát; a tűz és víz a tisztaságnak és tisztulásnak jelképei. A vérrokonok halála s holttestek megérintése, valamint a vérontás, a vérrel való megfertőztetés s a házi állatok élvezése tisztátlanná teszi az embert. Ez az istenek előtt csak úgy kedves, ha lelkében tiszta öröm lakozik; a szomorúság, vad indulatosság s a rothadt testek megérintése kizárja őt az istenekkel való közösségből. Mikor az ember tisztátlan állapotban van, szakállát és haját nem beretválja le, fejébe szalma kalapot, (a nő fehér fátyolt) tesz; a ház ajtaja és ablaka zárva marad, s künn egy táblán ki van írva, hogy a benlakók tisztátlanok. Hogy az istennel való közösségbe újra bejusson, a kegyes japáni ember újonnan megtisztított házban vonul meg, fehér gyászruhát ölt magára, csak könnyű eledellel él, nagy gonddal tisztogatja magát s idejét imádkozással és épületes könyvek olvasásával tölti. Azon türelmes gyakorlatok és böjtölések rövidebb hosszabb ideig tartanak, azután az ekkép megtisztult ember ünnepi ruhát öltvén, szakállát és haját a honi szokás szerint levágván, viszszatér rokonai és barátai körébe s ismét részt vesz a szokásos ünnepélyekben. A föld- és kézművesek akkor is böjtölnek, mikor búcsúra vagy előkelő személyek látogatására készülnek.

Az eredeti szinto-vallás megfíltja a képek tisztületét, úgy látszik, templomok sem voltak, kivéven az ősrégi szentséget Iszjében. — Kr. utáni 906 táján a mikado minden tartomány számára bizonyos isteneket, őrszemleket rendelt, s azóta a kami-k száma nagyon szaporodott.*) A szinto-templomok (mija

---

*) Összesen az égi és földi őrlekek száma 3132, ezek közül 180 felsőrendű. A birodalom tartományi közt egyenlőtlenül vannak fölosztva:

vagy ja s z i r o) többnyire nagyon egyszerű, kívül és belül dísztelen épületek, náddal vagy zsindelelyel fedvék.

Közülök kivált huszonkettőt látogatnak sokan, mint melyek legszentségesebbek. Az isten jelképeül mindenütt a papirszeletekből készített go he i szolgál, mely vagy rostélyos szekrényben, vagy külön szentségben a templom mögött őriztetik. Az oltáron fémtükör van, mint a nap és tisztaság jelvénye; a templomi szerek: néhány áldozó eszköz, egy dob, csengettyű s kagylóforma g o n g (húros hangszer). A nagyobb templomok mellett néhány mellék épület van, a víztartó, a papok lovai, a fogadalmi tárgyak stb. számára. Gyakran kisebb kápolnák (mija) is vannak hol az áhitatoskodásra előkészülnek.

Azon kami-templomok vagyis udvarok rendesen sűrű ligetekben, hegylejtőkön, tavak vagy folyók partjain vannak. A terület természeti viszonyait igen ügyesen fölhasználják és az építészeti elrendezés által öszhangzásba hozzák. Ragyogó források, vizesések, szép bokrokkal és virágokkal ékesített foklaposok (terraszok), halas tavak, szép tollazatuk vagy énekük miatt kedvelt madarak stb. környezik a kami-templomokat, s a nép örömet mulat gyönyörű környékeikben, hol a hűs ligetben pihen, eszik, iszik, versel, az arany halakat és a többi állatokat eteti, vagy a szép kilátáson gyönyörködve andalog és mereng. A szinto papok nyájasak, vendégszeretők, osztoznak a nép örömeiben, többnyire a felsőbb néposztályokból valók. Megnősülnek, fegyvert viselnek s öltözetre keveset különböznek a többi embeektől; de ünnepeken igen fényesen öltözködnek, oly formán, mint a mikado. A ki imádkozni akar, a templom előtt levő medenczéből vizet fecskend, azután az ajtóhoz lép s egy lefüggő kötéllel háromszor az ajtó fölött levő gongra üt, vagy háromszor tapsol; a papok erre többnyire dobbal vagy haranggal felelnek. Azután az áhitatoskodó az ajtón állva vagy térdepelve lestitött dob az oltárra. A papok főteendői: az áldozatok bemutatása, az ünnepek alkalmával végezendő szertartások vezetése, a búcsujárók fogadása, a sokféle talismanok és bünbocsátó levelek készítése. Nejeik az istentiszteleti szertartásoknál segédkeznek s az újdön született gyermekeket beavatják. A búcsujárások igen divatoznak; leghíresebb búcsuhely az Iszje tartományban levő

templom, mely *Ten czi o-d a i c z i n*-nek van szentelve. Ezt leg-többen szokták meglátogatni, hogy bűnbocsátó levelet szerezze-nek magoknak. Ez egy fa szekrénykébe (ofarrai) van zárva s bi-zonyos díjért kapható. A bűnbocsánat csak egy évre szól. Az ó-farrai szekrénykéek tehát újévkor, mely a tisztulás ünnepe, a nap-tárakkal együtt árulhatnak csekély pénzen.

Említettük, hogy a japaniak legtöbbszörre külsőleg a buddha-vallást követik, de ez sokat vett föl a szinto-vallásból. Japan-ban *Buddha* (Sziaka, Indiában *Sakjamuni* a neve) s az egyes felekezetek alapítói, névezetesen *Darma* és *Amida* az istenség megannyi megtestesülései, istenek, közbenjárók és próféták, kikhez benső buzgósággal fohászkodnak. Leginkább *Amida* és *Kuannon* tiszteltetnek; az utóbbi a birodalom védszentje. A japani buddhizmus szerint az egész világ meg van telve szent lényekkel, melyek a csudálatos természetűeket, az istenség különböző tulajdonságait s részint az istenített embereket képviselik és személyesítik. — A buddha-templomok (*téra*k) sokkal számosabbak és díszesebbek mint a kami-esarnokok; oltáraikon gyertyatartókat, tűzjén-üstöket virág-bokrétákat, bronzból való állatképeket stb. találunk; az oltár mögött gyakran nagy bálványképek vannak, arany rácszal elrekesztve*); a mellékkápolnában sok mindenféle kisebb képek és szobrok vannak. Kivált *Buddha* szobrai fából, kőből, bronzból mindenfelé láthatni. Minden hegy, folyó és völgy valami szentnek van szentelve; az utak szélein bálványképek állanak, föliatokkal, melyek az elmenőket áhitatoskodásra serkentik. Nehogy a hívek az előszabott imádságok elmondásával sok időt vesztegessenek, egy a bálványképek előtt czölöpbe illesztett vas korongot forgatnak, melyen az illető imádságok be vannak vésve. A hívő úgy tartja, a hányszor a korongot megforgatja, annyszor mondja el az imádságot.

Mint mindenütt, úgy Japanban is a buddha-vallás intézményei és szokásai a római kath. egyház intézményeire és szertartásaira emlékeztetnek sokszor. *Linda* u egy Nangaszakiban levő buddha-kolostorról beszélvén, ezt mondja: „A szerzetesek áhitatoskodása

---

*) *Adai-Butsz* vagyis *Nagy-Buddha* képszoira Kiotóban 75 láb magas, Kamakura mellett *Jeddo* közelében 50 láb magas, bronzból öntött képszo-bor van, mely *Linda* u szerint igen szép.

reggel meg estve sokáig tartott. Énekeik mind a hanglejtésre mind a dallamra nézve nagyon hasonlítanak a mi egyházi énekeinkhez. Mikor hajnalban felébredvén, a rejtélyesen kivilágított nagy templomból a szerzetesek egyhangú énekét meghallám, azt vélhettem, hogy álmomban ezer mértföldnyi távolságra szállítottam el innen s valami keresztyén kath. országban trappista vagy chartreux-i kolostor mellé kerültem. Így estve is úgy rémlett előttem, hogy hirtelen Európába varázsolttattam át, midőn Nangaszakiban a szép csengésű harangok a nap végét hirdették s az embereket nyugalomra és imádkozásra szólíták.

A buddha-papok egész fejöket leberetválják s hozzá bő, redős öltönyt viselnek. Nem szabad megházasodniok, hússal és hallal élniök. Mindazáltal többnyire kicsapongók és kapzsiak, s a miveltségi osztályok általában megvetik őket. A templomi papokon kívül sokféle férfi- és nő-szerzet van; tagjaik többnyire koldulásból és kuruksolásból élnek.

A nemzet köz és családi életével nem a buddha-vallás, hanem a szinto-vallás vagyis kami-tisztelet van összeforradva. Minden házban egy fehér fából készített apró kápolnácska (mija) van, melyben a papirszeletekből készített gohei, a kami jelképe, őriztetik. E gohei előtt virágcserepek és áldozó eszközök, két oldalán pedig sajátságos alakú lámpák vannak. Ezen házi szentséget friss mirtus és cipresszus ágakkal ékesítik, időről időre theát, szakit (rizs-sert) és rizst raknak eléje áldozatul. A kertekben is van ily házi szentség, mely rendszeren azoknak legszebb diszhelyét foglalja el.

A különböző felekezetek most is békeségben élnek egymással s a kölesönös türelmetlenséget nem ismerik; az egész nemzetet s egyes osztályait inkább a gyakorlati erkölcs, mintsem a közös vallás köteléke fűzi egybe. Gyakran hallani e verset: A ki tiszta elméjű és igazságos, becsületesen él és cselekszik, az kedves az az istenek előtt imádkozás és templombajárás nélkül is.

A buddha-vallás erkölcstana a követező öt tilalmon alapszik „Ne ölj; ne lopj; ne légy házasságtörő; ne hazudjál; ne részegeskedjél.“ Fő hitágazata ez: az ember teste semmiből lett és semmivé leszen, lelke istenhez költözik, ki megteremtette, de bizonyos idő múlva ismét a földre száll s új testbe öltözik.

A japaniak ünnepei szintén inkább a szinto-, mintsem a buddha-vallással függnek össze. Számos ünnepeik közül a következők

legnevezetesebbek: az új év ünnepe, mely a japaniak első hónapjának első napjára esik; a barackvirág- vagy bábutünnep, mely a harmadik hónap harmadik napján tartatik; a lobogó-ünnep, az ötödik hónap ötödik napján; az esti ünnep a hetedik hónap hetedik napján s az aranyvirág ünnepe, a kilencedik hónap kilencedik napján. Általában a japaniak mindazon napokat, melyek a hónapok hasonló páratlan számával összecsennek, szerencsétlen napoknak tartják s azért üllik meg, hogy az isteneket megkértejjék s haragjokat magokról elhárítsák.

Az újévi ünnep általános tisztelgési és szerencsételtetési ünnep. E napon kiki ünnepi ruhát vesz magára, s az ismerősök egymást vendégelik és ajándékozzák meg három egymásutáni napon át. Bárhol s akárhányszor találkoznak e napokon, szerencsét kívánnak egymásnak. Minden ház fel van ékesítve, az ételek és italok készen állanak, sőt a vendégeskedések egész hónapban át folynak, úgy mint nálunk farsangkor. 1861-ben az újévi ünnep a mi naptárunk szerinti február 10-dikére esett. A porosz expedíció tagjai ekkép írják le: „A boltok becsukvák, minden munka és üzlet szünetel, minden háznak homlokfalán egy rizsszalmából való kötél van végig húzva, s e kötélről egy láb széles közökben kis szalmacsomók és valamely harasztfünek villás végei csüngnek alá egymással váltakozva; az ajtó felett egy rizsszalmából kötött vastag fonadék van felakgatva s ezen bokréta-alakban a következő tárgyak vannak egybefűzve: egy narancs, egy darab fa-szén, néhány aszalt kaki (körtealakú gyümölcs), egy szál chetó tengeri moszat, néhány papirtölesérke rizskásával és konyhasóval; középett egy megfőtt tengeri rák piroslík. Ennek megkonyult farkát az aggkor hajlott korával hasonlítják össze s általa az ember hosszú életét jelezik; a szén a házi tüzhely kedves melegét, a tengeri moszat a vigságot jelenti, stb. egy szóval minden tárgynak megvan szerencsehozó jelentése. Az ajándékok, melyekkel egymást megörvendeztetik, hasonló jelképekkel vannak ékesítve, s tárgyaik következők: szép tengeri halak, narancsesal megtöltött kosárcák, rizslisztből sült lepények stb. Értékek és elrendezésök a különböző néposztályok szerint szabatosan meg van határozva. Előkelő és vagyonos házakban külön tisztviselő van, ki az ajándékokat és szerencsekívánatokat a szépen leirt jegyzékkel együtt el-

fogadja s könyveibe beírja, a kapunál e napokon két szolgál ül, kik az érkezőket mély bókokkal üdvözlík.

Az aranyvirág-ünnep megütlését a poroszok Jeddóban látták, s ezt írják róla: Már az előtte való estve a házakat tarka lámpákkal, a templomok kapuit és lépesöit zöld lombokkal ékesítették, s az útezákon sok magas árboctfát állítottak fel, melyek csúcsa zöld bambuszcsomókkal volt koszorúzva, s melyeken hosszú zászlók feliratokkal lobogtak. Az útezákon sok gyermekesapat vonult fel s alá újongva, zöld ágakat és lámpákat hordva; itt is ott is énekesek, fúresa álarozosok és tréfálók mulattaták a sokaságot.. Midőn estve felé kirándulásunkból haza lovagoltunk, ittott részeg emberekkel találkozánk, kik csak vonakodva tértek ki útunkból, számos lovas számrái is vágatott az útezákon fel s alá fedetlen fővel, kipirosodott képpel, némelyek közülök megálltak előttünk, gúnyolódtak, sőt kardjok markolatához is kaptak; de nem bántottak. Úgy mondják, hogy az aranyvirág-ünnepen különösen járja az evés megívás, a szomszédok és ismerősök sorban vendégelik egymást.

A bábünnep különösen a leányok ünnepe s minthogy tavaszkor van, azért barackvirág ünnepének is neveztetik. A hareziás lobogó-ünnep az ifjakat, az esti ünnep pedig az iskolás fiúkat lelkesíti, az utóbbiak ünnepökön bambusz botokat tűznek fel s ezeket saját versikkel vagy szorgalmok egyéb mutatóványaival akgatják tele.

Azonban öt általános fő ünnepen kívül sok más hasonló, de inkább helybeli vagy vidéki ünnep van. Általában minden népünnep istentiszteleti szertartásokkal is össze van kötve, de egyiknek sines kizárólag vallási jelentősége. A minden hónapnak első, tizenötödik és huszonnyolczadik napján tartott havi ünnepek (reibi) vasárnapjainkhoz hasonlítanak ugyan, mégsem tisztán vallási szent napok, hanem inkább polgári tisztelkedési és dísznapok, mint Kaempfer nevezi. Azon napokon szintén ünnepi ruhájokat s egyszersmind rendjök és hivataluk jelvényeit veszik fel, rövid imádságot mondanak a templomban, azután előljáróiknál és ismerőseiknél tisztelkednek. A nők, leányok és gyermekek ünnepiesen feldíszítve a templomokba és kami-udvarokba járnak s ott mulatoznak. A kézmives előljáróinál és azoknál tisztelkedik, kikkel üzleti összeköttetésben van, a földmives falujának előljáró-

jánál tisztelkedik, azután az is ez is leveti ünnepi ruháját s illető munkájához lát mint hétköznapon. Ez ünnepek nem oly napok, melyeken a japaniak a munkától megpihennék, általuk csak a kami-k, előljáróik és embertársaik iránti kötelességeikre figyelmeztetnek, s azokon egyszersmind családi ügyeiket, a menyegzőket stb. végézik.

Az ünnepek harmadik osztályát a matszuri ünnepek teszik, melyek búcsúinkhoz hasonlítanak s az istenek évfordulatnapjai. Némelyek közülök egész Japanban tartatnak, pl. a Ten-czi-o-dai-czin napisten napja, mások csak helybeliek. Siebold következőleg írja le azon ünnepek megünnelését. Az ünnepélyt a testi és lelki tisztítás parancsa nyitja meg. Hét és több napig tartó tisztogatás után az egy kami-esarnokhoz tartozó papok és nem-papok az áldozó papnál gyűlnek össze s onnan többnyire éjjel lámpavilágnál az illető kami esarnokához mennek, hol a mikoszit tisztogatásához látnak. A mikoszi beces gyaloghintó, melyben a kami eszközeit, fegyvereit s egyéb maradványait tartják. Ha a körülmények szerint lehetséges, a gyaloghintót tiszta folyóvizhez viszik, s ott mosogatják a papok különböző ünnepélyes szertartásokkal. A szintócsarnokok valamint az út is, melyen a menet jár, kivilágíttatnak. Azalatt a papok és nép a kami lelkét imádsággal és zenével megengesztelni igyekeznek, míg a gonosz lelkek eltávolítására több helyen tüzet raknak. E szertartások késő éjjelig tartanak, sőt a szent kar zenéje gyakran még a következő egész napon is megszólal, hogy az égbe szállt léleknek a földön való dicsőítését hirdesse. A megtisztított mikoszit azután, a többi szent tárgyakkal együtt, egy különösen e végre készített csarnokba viszik, hol az istentiszteleti szertartások s különböző ünnepélyességek és multságok néhány napig tartanak. E csarnokok az ősi kor emlékeztetésére nagyon egyszerűek, rendszeren csak bambuszdöröngökből és gyékényekből rakvák és szalmával fedték, homlokukon a napfa vagyis japani cipressus (Thuja hinoki) ága tüzetik fel. Bejáratuk elé két zöld fenyőfa van ültetve. Közéjükben lángoló tűzön vizet forralnak, ebbe időről időre bambuszágakat mártanak, melyekkel a mikoszit megfecskenedik. A kami ezen ideiglenes szállítását szalmakötelek koszorúzzák, minden tisztátalan dolog eltávolítására. Egyes papok lóháton ülve fel s alá vágtatnak s nyilatkat lönek ide-oda, ezzel mutatván harcukat a gonosz lelkek ellen. Az egész ünnepély azzal végződik, hogy a mikoszit ismét eredeti csar-

nokába viszik, mely időközben megtisztított. Az ünnepélyek helyen- és vidékenként különbözők, mert az illető kami egykori életéhez és viszonyaihoz alkalmazkodnak, erényeikre és tetteikre emlékeztetnek. Ünnepélyes körmenetek, zenekarok, pantomimikus tánczok, álarezos mutatványok, színi előadások, kivilágítások, versenylovaglások, nyilazások, birkozások s egyéb testi gyakorlatok hősi dalokkal, kalandos történetek felolvasásával, sorsjátékokkal, vendégeskedésekkel és áldomásokkal váltakoznak. Ez ünnepek tehát a japaniak szokásaira, erkölcsire nagy befolyást gyakorolnak.

Nangaszakiban különösen a l á m p a - ü n n e p e t üllik, mely, úgy látszik, Sinából származik. Ez ünnep a hetedik hónap 13—15 napjain tartatik, nagy vigalommal. Egymásnak szerencsét kívánnak s az ismerősöket hallal vendégelik meg. A megházasodott fiúk és férjhez ment leányok, s a fogadott gyermekek is szüléiknek lakkozott szekrényekben friss, beszózott és szárított halakat küldöznek. A lámpa-ünnep jelentésére nézve halotti ünnep s az elhunytak lelkeinek meghívásával kezdődik: az első napon az egész népesség a temetőbe jár s visszatérve azt hiszi, hogy az elhalt atyafiak lelkeitől haza kísértetik. Otthon az elhaltak emléktábláit (ifai) kiveszik a szekrényekből, a főszoba diszhelyén, a fülkében kiállítják s zöld szittyógyékényen rizsből, főzelékekből és gyümölcsökből álló lakomát tesznek eléjük. Középre raknak egy edényt füstölő gyertyákkal, egy korsó vizet, melyből a rizst kenderesomókkal fecskendik, egy vízzel töltött tálát, melyben nyers rizskása szemek virágleveleken úsznak, és virágokkal meg zöld ágakkal telt kelyheket. E mellett egész éjjel égnek a gyertyák és lámpák, s a ház népe ott imádkozik s kéri Buddha-Amidát, hogy az elhunytaknak boldog életet adjon. A második nap reggelén a vizkorsót elveszik s helyébe thea csészéket raknak; reggelire és ebédre rizsteleket és nyalánságokat tálalnak fel; estve a sirok előtt lámpákat gyújtogatnak, s melléjük serlegeket zöld ágakkal, tálakat nyalánságokkal és füstölő gyertyákat raknak. A lámpákat egész éjjel hagyják égni; harmad npra kelve korán reggel három óra tájban a tápszereket tarka szövétnekekkel, füstölő gyertyákkal és pénzdarabokkal szalmából kötött s papír vitorlákkal felszerelt hajócskákra rakják fel, s azután ezeket a vízre boesátják. Együttal a házak minden helyiségeiben, még a padláson is, nagy zajt ütnek,

hogy egy lélek se maradjon hátra s mint kísértet a családot ne ijesztgesse. — Nangaszakiban a temetők meredek fokozatokban emelkedve a tengeröblöt környező partmagaslatokon terjednek el, számtalan lámpával való megvilágíttatásuk tehát elragadó látványt nyújt. A város utczái is egész éjjel fényesen kivilágítvák a járó-kelő emberekkel népesítvék; a harangok megszólalnak, a papok litániákat énekelnek, s kiki úgy és oly hangosan zajong, a mint birja. Ha azután egy széllokés a vízre bocsátott szalma hajócskát a tengeröblbe hajtja, akkor a vizet is számtalan világ lepi el, s a hajócskák egymás után lángba borúlnak.

A gyermekszületést, házasságot és temetést szintén holmi ünnepélyes szertartásokkal szokták megülni. A csecsemőt születése harminczadik napján megmosogatják, haját levágják s ünnepiesen feldíszesítve azon kaminak templomába viszik, melyhez a család tartozik; ott megfeeskendik vízzel s a vetett sors szerint nevet adnak neki, az alatt a szent kar litániákat énekel. Ezen beavatás után még más kami-csarnokokat is meglátogatnak s ezután a legközelebbi atyafihoz viszik a csecsemőt. Ha ez fiú, akkor az atyafi két legyezőt s egy csomó kendert ad neki, a leánynak pedig egy esészében arezfestéket, egy csomó kendert, talizmánokat és holmi ékszereket adnak. A legyezők kardot, tehát férfias vitézséget, a festék női bájta, a kender hosszú életet jelentenek. Mikor a fiú a legény korát éri el, haját úgy vágják és beretváltják le, miként a férfiaknál divatos, t. i. a homlokon kezdve a fej tetejéig, a fej hátulján pedig patkóformára meghagyják a haját egészen a halántékig; a meghagyott haját összefonják a fej tetején, s a nem igen hosszú, de feszes és vastag fonadékot előre hajtják a homlok felé. Mikor az ifjú haját ekkép levágják és összefonják s ezzel őt a férfiak közé felveszik, egyszersmind eddigi nevét is megváltoztatják; de ezen nevet sem tartja meg haláláig az illető egyén, hanem fontos események alkalmával gyakran utóbb is más névvel cseréli fel.

A házasság a japaniaknál írott szerződésen alapszik, melyet a házasulók kötnek s írnak alá. A vőlegény elsöben a mátká szülöivel alkudozik, azután kiállíttatván a szerződés, azonnal házába viszi mátkáját, s itt tartatik meg a menyegző a két fél szülöi s néhány tanú jelenlétében. A házassági szertartások részletei, úgy látszik, nagyon különbözök s minden néposztály

számára külön vannak megállapítva. Mindazáltal a főszertartás abban áll, hogy a jegyeseknek egy csésze szakit nyújtanak, melyet közösen megisznak, s egyúttal az év istenasszonyának valamely áldozatot mutatnak be, hogy a házasulóknak hosszú életet adjon. Lakodalom alatt a boldog élet jelvényeit (szimodaj) állítják föl, s az ősök egyszerű életére való emlékeztetésül tengeri moszatot és kagylót esznek. A mátká fehér ruhába van öltözve, a fehér szín az ártatlanságnak és erénynek, de egyszersmind a gyásznak is jelképe. Lakodalom után a menyecské azonnal fogait feketére festi, szemölteit levágja s általában elrúttítja magát; ezzel azt jelenti, hogy minden élvezetről és gyönyörről lemond s egész éltét férjének és házi kötelességének szenteli. De a házassági kötelék fölbontható, s mihelyt mindkét fél beleegyezik, azonnal elválhatnak egymástól. A férj elbocsátó levelet ad volt neje-nek, s ez legott szabad személylyé válik, megtisztítja fogát, megneveszti szemölteit s bármikor újra férjhez mehet.

Japanban minden osztálynál az egynejség divatozik, csak a mikadónak van több törvényes felesége. A közvélemény nem tiltja ugyan a többnejséget, s a férfiak iránt e tekintetben nagyon engedékeny. A gazdag uraknak csakugyan vannak ágyasaik, s ezt el sem titkolják; de a nép és középosztály egy nővel éri be.

A holtakat a buddha-vallás szertartásai szerint temetik; a koporsót fából készítik s fehér papírral takarják be; a holttestet ülő helyzetben teszik a koporsóba. Ezt az atyafiak és rokonnok vállaikon viszik ki a temetőbe s gyászénekek közt csesztik a sírba.

„A ki látta — ezeket írják a poroszok, — mily egyetértés, derültség és elégedettség uralkodik a japaniak családi életében: mily tisztelettel és gonddal viseltetnek az öregek, nők és gyermekek iránt; mily illedelmes udvariasság jellemzi társas életüket: kénytelen megvallani, hogy ők az értelmi és erkölcsi műveltségnek magas fokán állanak, noha nem egy furcsa kinövést vagy elfajulást veszünk is náluk észre. Menjünk a munkás osztályok házaiba s azt fogjuk találni, hogy a fiatal férfiak serényen, elégyülten és derülten dolgoznak, míg a család öreg tagjai a theakancsót guggolják körül s apró pipáikat szívják, a nők és leányok a házi teendőket végzik s körülöttök a csinos és vidám gyermekek forgolódnak vígan játszadoxva. Még a szegény néposztá-

lyok is, úgy látszik, gyötrő gond nélkül élnek; házaik és hitoraik szintén tiszták és rendesek, a mennyiben foglalatosságuk és műveltségök megengedi; foldózást és toldozást igenis láthatunk ruháikon és házaikban, de rongyot, piszkot és szemetet seholsem találunk. Miként lakásuk, úgy testök is tiszta; naponként fürdenek, ha otthon nincs fürdőjük, a közfürdőbe járnak.

Közfürdőkét városban csaknem minden utczában, kis helységben vagy faluban legalább egyet találni. Városban minden közfürdő két nagy elkülönözt helyiségből áll, egyikben a férfiak, másikban a nők fürdenek közösen. Mindnyájan egészen meztelenül fürdenek, s a meztelenséget nemcsak magok között, hanem az európaiak előtt sem szégyenlik, s ezeket is beeresztik minden ellenzés nélkül a közfürdőkbe. Falun a közfürdőben rendesen csak egy helyiség van, melyben mindkét nembeliek együtt fürdenek. Ebben úgy látszik, természetes naivságuk nem talál semmi illetlen vagy botrányos dolgot.

Előttünk ruházatauk is gyakran illetlennek látszik. Közönséges öltözetök szabásra nézve a két nemnél s a különböző osztályoknál majdnem egyenlő, és leginkább csak a kelme minőségére és színére nézve különbözik. A szegények és munkások rendesen csak egy újjast, vagy kabátforma öltönyt viselnek, az előkelő és vagyonos emberek pedig két három, hosszabb és rövidebb, de többnyire bő ruhát öltenek egymásra, melyeken se gomb se kapocs nincsen, s melyek háló kabát- vagy köpenyeghez hasonlítanak. E ruhákat egy övvel szorítják derekukhoz. A felső öltönynek különösen bő, hosszú s a karról lecsüngő újja van, ennek lefüggő végét összekötik és zacskó vagy táská gyanánt használják. A daimiokat egy vörös színű s aranyos szegélyű kis köpönyeg tünteti ki; a poroszlóik és szolgálók ruháján az öczimerők látható. A közkatonák térdig érő zubbonyt s nem igen bő bugyogót viselnek. Esős időben legfelső ruhául egy olajozott papírból készült köpenyeg szolgál, mely sohasem ázik át; a parasztok ezen japani „mackintosh“ helyett szalmaköpenyt vesznek magokra, mely úgy van kötve, hogy külső fele bozótos, borzos, mint a szőrével kifordított juhászbunda. Kalapot csak akkor viselnek, mikor a nap süt erősen, vagy az eső esik. A kalap vékony falemezből, vagy szalmából, gyékényből, vagy végre bőrpapírból van készítve. Többnyire nagy tálhoz vagy tányérhoz hasonló, igen széles karimájának szélei lefelé hajtják.

A falemezből való kalap külső fele többnyire fekete színű, belső fele pedig gyakran veres lakkal van bevonva és holmi ábrázolatokkal ékesítve. Lábbeliül többnyire egy fából vagy bőrből való talp szolgál, mely szalmából vagy gyékényből vagy papirból való szegélylyel van beszegve; azon talpsaru hegyén két gömbölyű zsinog van, melylyel azt a lábhoz kötik, még pedig a zsinogot a hüvelyk és második ujj közé fogják, s azért a harisnya, melyet azonban rendszeren csak hűvös időben viselnek, úgy van készítve, mint nálunk a gyermekeknek való keztyűk, hogy t. i. a hüvelykujj külön van. Sáros időben oly fatalpat viselnek, melyen a tarok és a hüvelykhús alatt egy-egy táмка van. Egyébiránt bármilyen a lábbeli, a szoba ajtajánál mindig levetik, mielőtt belépnének.

Természetes, hogy a leányok Japanban is tetszeni akarnak s többé kevesebbé hiúk és kaczerók. A legcsekélyebb polgár leánya is örül, mikor új ruhára való kelmét vásárolhat, s gyönyörködve készíti azt a legközelebbi ünnepre. A divat Japanban is oly széleslyes s oly észszerütlen mint Európában, de Japanban a női ruhák szabása szintén oly egyszerű, mint a férfiaké, s a két nem ruházata között az egész különbség leginkább csak abban áll, hogy a férfiak a sötét és bágyadt, a leányok és gyermekek pedig az élénk, tarka és czifra színeket szeretik. Japanban tehát a női divat uralkodása, ugyszólván, csak a hajdíszt illeti; s e tekintetben híres művészek vagyis fodrászok vannak, kik a hajnak legújabb divatszerinti fésülésére, fonására és fürtözésére nagy gondot és tanulmányt fordítanak. Ünnepnapon a leányka korán reggel kél s órákig bibelődik hajával. Fürtjeibe krepp szalagokat is fon, s azután a kontyba gyöngyházból, aranyból vagy ezüstből készített és kláris gombbal való vastag tüket szúr. Nagy gondot ad a kendőzés is. A leányok arcaikat, ajkaikat, szemöldeiket, nyakaikat stb. festik, s erre mindenféle fehér, vörös, fekete és aranyos festékeket használnak, úgy hogy e tekintetben európai testvéreiktől mitsem tanulhatnak. Öltözetük igen egyszerű. Az üng helyét egy mindenféle színű krepp darabokból összeférezelt, valóságos harlekin köpenyhez hasonló tunika borítja; erre egy rendszeren sötétszínű selyemből való hosszú alaktalan, elől végig nyitott ruhát öltenek s ezt a derékhoz egy széles, hátul nagy csokorral összekötött övvel szorítják. Azon ruha bő újjai széles nyílásúnak s úgy csüggnek le, mint a férfiaknál. Az övben a bársony tokba zárt pipácskát s a tárczát viselik, melyben

egy apró tükör s az evésnél használt két ezüst botocska van. Czipőt a japáni nők nem ismernek, lábbeliük olyan mint a férfiaké, csak-hogy talpuk szegélye gyakran bársonyból van. Kalapot csak a kolduló apácák viselnek, s ez roppant széles karimájú; szintén medenczéhez hasonlít.

A japaniak öltözetéhez a legyező is tartozik; a legyezőt mindkét nem egyaránt használja. Többnyire nap- vagy esernyőt is visznek magokkal, s ezt a eseléd szokta vinni, ha t. i. az illetőnek eseléde van.

Jóllehet a japaniak állásra és jogra nézve egymástól élesen elkülönzött osztályokra szakadnak: családi életök mégis olyan, milyenek az őskori pátriárai életet képzeljük. Úr és szolga között a legbizalmasabb viszony van; a eseléd a család tagja, minderről, mi a családban előfordul, tudomása van, csaknem minden dologban az ő tanácsát is meghallgatják. E viszonyt a törvény is szentesíti, midőn rendeli, hogy a szolga, ki urát megöli, mint apagyilkos büntetessék.

A társas összejöveteleket a japaniak nagyon szeretik, s a szomszédok és ismerősök gyakran látogatják egymást. Magokviselésében mindig nagyon illedelmesek és udvariasok; mikor az utcán találkoznak, egyik is másik is megáll, komolyan és mélyen meghajtják magukat és csak azon udvarias köszöntés után mennek el egymás mellett. Az ismerősök mindig köszöntik egymást a szokásos mély bókkal, bár hányszor találkoznak is napjában. A nők még nagyobb udvariasságot tanusítanak egymás iránt. Mikor látogatóban vannak, homlokukkal ismételve a gyékényig hajolnak, melyen guggolnak, mosolygó és eleven képeikben a viszontlátás öröme sugárzik. Ha talán egyik a másiknak valami ajándékot küldött vala, elsöben azt köszönik meg: „nagyon köszönjük az ekkor vagy akkor küldött ajándékot!“ ezt ismétli örege apraja. Erre azután a házi asszony megtömi az apró pipát, rágyújt, letörli a szipókát s odanyújtja vendégének, a esésze theával együtt, mely ilyenkor sohasem marad el.

Legnagyobb öröme a japáni polgárnak abban telik, hogy a szép ünnepnapot nejével, gyermekeivel és barátaival a szabadban töltse; ilyenkor tehát a temetőket, kami-udvarokat és théaházakat látogatják meg. Ott az öregek nyájas beszélgetéssel, a fiatalok társas játékkal mulatnak; némelyek a tavakban és patakokban

halásznak horoggal, mások ezélba lőnek nyíllal; míg mások viadalok, színi előadások és más mutatványok nézésében gyönyörködnek. Minden kornak és minden osztálynak megvannak saját játékaik és mulatságai, melyek a lélek és test ügyességeinek fejlesztésére és gyakorlására szolgálnak.

Színházaikban komoly és vig színdarabokat adnak. A női szerepeket is férfiak adják. Diszitményeik, változataik körülbelül olyanok, mint Shakespeare korában Európában voltak. Színházi gépezetet alig ismernek. Az európaiak csak vig népdarabjaik nézésében találhatnak némi élvezetet; ezeket sokkal természetesebben adják, mint a feszes komoly darabokat. Furesa, hogy a vig darabok előadásakor gyakran a nézők is beleszólnak.

A japaniak nemzeti jellemét bajos híven leírni. Az európai tudósítók e tekintetben tetemesen eltérnek egymástól. Bizonyos, hogy a nemesség jelleme különbözik az alsó néposztályok jellemétől. A nemesség általán véve büszke, harezias szellemű, s az idegenek iránt megvetéssel, gyakran gyűlölettel viseltetik; a sérelmet meg nem bocsátja, hanem előbb-utóbb megboszulja, s erre nézve nem igen válogató a ezélra vivő eszközökben. A nép a kiváltságos osztályok és előjárók iránt alázatos, engedelmes, egymással az idegenek iránt is nyájas indulatú, előzékeny, munkás és békeszerető. Fortuna állítja, hogy a japáni kereskedők csalják, gyakran szöszegők. Lindau és Alcock állítják, hogy nemesak a kereskedők hazudnak és csalnak, hanem hogy általában a japáni nemzetnek nincs őszintesége és igazságszeretete, s hogy az emberek talán sehol a világon nem hazudnak annyit, mint Japanban. Még a legközségesebb, legközömbösebb dolgokban sem restelnek hazudni. Alcock erre nézve a következő példákat idézi: egy angol fűvész Jeddóban egy szép fenyőfajt látván, magvait óhajtá megszeretni, de kísézője, a jakunin, határozottan állítja, hogy e fának nincs magva, s midőn a fűvész néhány magot, melyeket már megszerzett vala, neki megmutatá, minden tétova nélkül azt mondá, hogy e magvak nem esiráznak. Más alkalommal maga Alcock a külügy egyik főtisztviselőjétől a Thujopsis dolabra nevű felséges fenyőfa magvait kérte, a főtisztviselő megígérte, hogy majd szerez és küld neki magvakat, de három hét múlva száraz ágat küld az azon üzenettel, hogy ez a kérdéses fa magva. — Alig hihető, hogy a szentelen hazugság és csalás a japániak jellemének kifo-

lyása volna; elhihetjük, hogy a japani kereskedők az európaiak iránt nem igen őszinték és becsületesek, annyival inkább, mert a Japanban tartózkodó európai kereskedők sem a legerényesb s legigazságosb emberek. De ha az európai utazók oly kevés nyíltságot és őszinteséget találnak a japaniak közt, az alkalmasint azon gyanakodásnak és bizalmatlanságnak tulajdonítandó, melylyel a japani kormány s az uralkodó nemesség a betolakodó európaiak iránt viseltetik. Tudják, hogy mit miveltek az európaiak Sinában, s így nem minden ok nélkül tartanak a jövevényektől. Innen magyarázható az, mit Alcock a maga útazásán Nangaszakiból Jeddóba tapasztalt. A japani rendőrség mindent elkövetett, hogy Alcock minél kevesebbet tudjon és lásson meg útjában. Gyakran meghagyta az illetőknek, hogy boltjaikat zárják be azon utcákban, melyeken Alcocknak át kellett mennie. Mikor öt angoltól álló kíséretével valamely előre megjelölt vendégfogadóban megszált, elmozdítható magas kerítéssel és ponyvakkal vették körül a házat, hogy kifelé semmit se lássanak az idegenek. Ezt állítólag az idegenek biztonságára tették. Az országútról nem volt szabad letérniök s midőn Alcock egy helyütt Kiusziu szigeten Fidszen fejedelmének köszénbányáit akará megnézni, melyek csak néhány száz lépésnyire estek az országúttól, majdnem erőszakhoz kellett folyamodnia; a bányák előtt bambuszkerítés volt s mellette két fegyveres őr állott, kik erősen kiabálni kezdenek, midőn Alcock a bányához közeledett.

Fortune azt is állítja, hogy a japaniak a reszegítő szakítottúságosan szeretik és élvezik, s hogy kivált Jeddóban igen sok reszeg embert látni. Estve csaknem minden ember reszeg; s mint-hogy az ittas japani ember nagyon ingerlékeny, indulatos, sőt dühös, azért nem tanácsos, hogy európai ember estve az utcán mutatkozzék. Más tudósítók ellenben azt mondják, hogy a japaniak mind az ételben, mind az italban általán véve mérsékletesek.

Főeledelök a rizs, melyet lisztté is őrölnek s ebből többféle süteményt készítenek. Mindenféle vaddal, többi közt majom hússal is, szárnyasokkal s kivált tengeri és édesvízi halakkal élnek, disznóhúst is esznek, de marhahúshoz nem nyúlnak. Növényi eledeleik sokfélék. Mindenféle süteményeket és nyalánkságokat is készítenek. A czukros dolgokat izletesen és sokféle alakban készi-

tik, gyakran a háziúr czimere is látszik rajtuk. Kivált Jeddóban számos czukrászat van. Legközönségesebb italul a thea szolgál.

W i c h u r a az ebédet, melyet theabázi an kapni, következőleg írja le. „Az ebéd alkotó részei ezek voltak: híg tojás, főtt hal, nyers hal (hihetőleg lazac szója-mártással), tengeri rák szintén szójával, főtt fehér répa szeletek, melyek vörös porral voltak behintve; megczukrozott kalmusz (vizi növény) és paprika; retek, sárga öszirózsából való pép, szintén szója-mártással; rizs és szaki.“ Wichurát két lovas jakuin s egy betto (lovász szolgál) kísérte, s a négy ember ebédje s három ló takarmánya összesen csak 2 ft 50 krba került. Ebéden vagyis főevésen kívül theát, szakit, többféle gyümölcsöt, szőlőt is, tojást, süteményt és czukros dolgokat szoktak felhordani.

A porosz követség tiszteletére a japáni kormány által adott lakomát a porosz tudósítás következőleg írja le: „Az egész dolog japáni szokás szerint igen csinosan volt elrendezve; a követség fogadó teremének felső végén a követ számára külön asztalka állott, mellette más asztal volt három teritékkel, odább egy hosszú asztal következő 16 teritékkel. Minden teritéken két feketére lakkozott talap volt, mindegyike öt befedett csészével, melyek a sokféle levest és eledelet tartalmazták, azonfelül mindenik vendég számára külön porcellán tányéron egy hal volt tálalva. Ez s a czukorsütemények legjobban ízlettek nekünk, a többi eledeleket izetleneknek találtuk. Természetes, hogy a japániaknak sok tekintetben más izlésök van, mint nekünk, de az is bizonyos, hogy a szakács mesterségét értik, s azon eledelek és italok, melyekre nézve az ő izlésök a miénkkel megegyezik, nekünk is nagyon jól estek. Kivált a lazacot igen jónak találtuk, úgy mint ők készítik. T. i. a lazacot egészen nyersen és frissen besózva és szójával leöntve eszik. Italul az apró csészékben nyújtott szaki szolgált, mely rizsből főzött erős ser; inkább pálinkához hasonlít, ize is kozmás, de a hollandiak, kik tudják, mikép készítették, azt mondják, hogy ser. Minden teriték mellett két botoeska volt, (az európaiak chopsticker-nek nevezik); e nagyon egyszerű eszközt a japániak és sinaiak kés, villa és kaná helyett használják. A szilárd eledeleket már a konyhában vagdalják apró darabokra, a levest és mártást kis csészékből szörpölik. Az evő botoeskákat és czukrokat a szolgálak a lakoma befejezte után az egyes vendégek szobáiba viszik — így kívánja ezt a japáni szokás.

Az itt említett szóját más helyen így írják le a poroszok. Ez egy babfaj, melynek meghonosítása Európában igen kívánatos volna. A lé, vagyis mártás, melyet Európában e néven árúlnak, nagyrészt mesterségesen kevert készítmény, s csak a gazdagok asztalaira kerül; de az is, melyet Japanból hoznak Európába, attól, melylyel Japanban minden ember mindennap él, annyira különbözik, mint a főzött magyar bor különbözik az igazi hamisítatlan tokajitól. Úgy mondják, hogy a szoja elkészítése nagyon egyszerű: megfőzik a babot, azután rizs- vagy árpa-malátával keverik, s meleg helyen 24 óráig erjedni hagyják; azután megsózzák és vízzel eresztik fel, s az első napokban gyakran kavargatják, azután pedig nagy és elzárt fazekakban két három hónapig tartják. Az így elkészített szoja hig folyadék, kissé sós és fűszeres ízű hig eledel, mely mártáshoz hasonlít, az étvágyat kellemesen ingerli s az emésztést is előmozdítja. Mondják, hogy minél régibb, annál jobb, de úgy lát-szik, nem tartható sokáig.

A hollandiak által Európába bevitt szóját felforraltják, mielőtt hajóba viszik, hogy tartósabbá tegyék; de felforraltatván, sűrűbbé és csipősebbé is válik.

Végül a japaniak szokásainak leírását a következő közléssel egészítjük ki, melyet csaknem minden európai utazó tudósításában találunk. Minden japani városban egy külön negyed van, mely a város többi részeitől egy széles árok vagy más korlát által van elkülönítve. Az út azon elkülönített városnegyedbe a rendőrség éber figyelme alatt van. Az oda vivő útezák mentén számos közfürdő, vendéglő, lövölde s más mulató hely található. Azon elhírhedt és megbélyegzett városnegyed a Josivara, a kéjhölgyek negyede. Mikor a város többi részeiben már setétség és csend uralkodik, azon negyed legjobban van kivilágítva. Egy-egy kert vagy udvar körül terjedelmes épületek emelkednek, melyeknek földszinti helyiségei nagy faketrechez hasonlítanak. Ezekben fiatal lányok vannak, kik tűzhely körül kuporodva pipáznak; aranyhimzésekkel gazdagon kivarrt selyem ruhába öltözték, hajdiszökbe számtalan gyöngyház tű van tűzve, képök fehér és vörös festékekkel van bemázolva. Ezek a kéjhölgyek, kik csak a josivarában türetnek, de ott egész nyilvánossággal üzik gyalázatos mesterségüket. A josivara útezai nagyon népesek és látogatottak, s ha ebből itélnünk szabad, meg kell vallanunk, hogy a feslettség és prostitutio Japanban igen nagy mértékben harapózott el. De a helyett, hogy, mint az európai

városokban szokás, a gyalázat minden városrészben s minden keresztútca sarkán ólálkodik s a véletlenül elmenőkre hálót kivetni törekszik, Japanban tömegestül egy külön s világosan elválasztott negyedre szorítatják, melybe az ember nem akaratlanul és véletlenül vetődik, hol meglepetésnek nincs helye. Egyébiránt mint mindenütt, úgy Japanban is a gyalázat és nyomorúság karöltve jár s ezer részletben mutatkozik. A kertet környező nagy épületek mögött nyomorúlt fanyák vannak szűk és büdös utcákban, hol nagyon is korán elhervadt lények, sápadt, kiaszott arcokkal s rongyokba öltözve nyomorognak, csak néhány lépésnyi távolságban a fényes csarnokoktól, melyekben a kölcsönzött ruhával és ékszerekkel büszkélkedők színlelt vidámsággal kéjelegnek. A szánakozásra méltó lányok, kik magokat azon gyalázatos keresetre adták, akár kapzsi szülők által adattak el, akár magok szántából tették, az élvek vagy szép ruhák szeretete miatt, a japáni társadalom legalsóbb osztályai közé tartoznak, s nem igaz, a mit némely útazók állítottak, hogy a josivara a fiatal lányok iskolája, melyben zeuét, éneket stb. tanulnak, s hogy ott szerzik ismeretségeiket, melyeknél fogva férjhez mennek. Nincs japáni ember, ki feleségét a josivarában keresné. Igaz, vannak ott énekes és zenés lányok, kik a vendégeket mulattatják, vannak ott igen esinos színházak, hol kis lánykák játszanak, de mindezek, mind az ott tartózkodó kalmárok, étkezők, alakosok stb. csak egy társaságot képeznek a csarnokokban kacérkodó vagy a sötét odúban fetregő kéjhölgyekkel.

Képzhetjük magunknak, hogy a josivarában a társadalmi rangfokozat s a néposztályok különbsége megszűnik. A polgár, kereskedő és napszámos összekeveredik a kisebb és nagyobb tisztviselőkkel. Ott nincs versenygés meg civakodás, noha a rendőrség teljesen hiányzik. A ki részeg, torok szakadtából énekel és tántorog ide-oda, de goromba sértést sohasem követ el. A jövő-menő sokaságban furcsa vegyületét látni a különböző foglalkozásoknak, osztályoknak, öltözeteknek, mindazáltal az alsó osztály és pamut öltözete uralkodik. Látni, hogy azon alsó osztály itt bonosnak érzi magát, hogy itt oly zajosan mulathat, a mint csak neki tetszik. Nyáron a kertek áttetsző selyem szövetből készült lámpákkal vannak kivilágítva, azon lámpák képekkel megrakvák, melyek a nép apró zsarnokait torzalakban mutatják, s a sokaságot hangos kacagásra fakasztják.

Az évnek bizonyos napján a josivara legszebb lánya ünnepélyes kitüntetésben részesül. A kiválasztott szépség a legszebb ruhákba öltöztetik, selyem ruhájába holmi képzelt állatok alakjai vannak szöve, s a sok aranyhímzés miatt oly nehéz, hogy széleit két társnője utána viszi. Így felöltözve s rendkívül felezifrázva ünnepélyes körmenetet tesz a kertekben, nagy kísérettel. Versenytársnői irigy pillantásokat vetnek rája, a báméskodók némá csodálattal nézik. Az egész ünnepélyesség oly renddel és esennel történik, hogy alapját egyedül a feslettségben és erkölestelenségben alig lehet keresni.

Az itt érintett viszonyra nézve a poroszok így nyilatkoznak „A japaniak erköleseinek egyik legrútább kinövése, mely miveltségük magas fokával nehezen egyeztethető, az elhírhedt szabadoság a nemi közösülésben. A feslettség ugyan náluk talán nincs jobban elterjedve, mint nálunk Európában, de a vele összekötött gyalázatot csekélyebbnek tartják, s a mérték, melylyel e tekintetben az erényt és vétket mérik, nyilvánvaló mocok erkölesiségükön. Ha e mellett a szép családi életet, a házi asszony és lányai tisztaságát látjuk, melyet minden néposztályban elfoglalnak, azon gondolatra juthatunk, hogy azon baj inkább külső kinövés, mintsem belső fekély, hogy az csak a rosz nedveket szívja fel, de a velőre nem hat, s az egészséges szervezetet nem támadja meg. Hogy a japáni nőknek tisztességes állásuk van, arról legjobb tanúságot az elfogulatlan szabadság tesz, melylyel mozognak s a férfiak foglalataitosságaiban részt vesznek. A középrendből való nők és lányok leplezetlenül s férfi-kiséret nélkül járnak-kelnek az utczákon, gyakran a boltokban árúlnak, mi más keleti országban nem szokás. Magokviselete szerény, de egyszersmind oly elfogulatlan és szabad mint ez csak ott fordul elő, hol a két nem egyenjogú. A nőnek tisztaság, gyakran becses ruhája mutatja, hogy férje vagyonából neki is van része, tisztaság, illedelmes és gondos öltözete mutatja, hogy magát megbecsüli; még a koros nők sem hanyagolják el magokat s tisztaság, szelid arcvonásaik erkölesös hivatásukat s azt bizonyítják, hogy életük helyzetével meg vannak elégedve. A japániak történelme számos példáját mutatja fel a jeles nőknek, olyanoknak, kik a költészetben, zenében és tudományban kitűntek, s olyanoknak is, kik lelki nagyságuk által az ország eseményeire befolyást gyakoroltak, sőt a kormányt is vitték.“

A japaniak köz- és magánéletének ismertetésére szükséges még némelyeket építkezéseikről közölni. Mind köz- mind magánépületeik egészben véve kisszerűek, és sem szilárdság sem építészeti dísz által nem tűnnek ki. Kőből való szilárd épületet alig látni Japánban, legfeljebb alapfalaik vannak kőből rakva, különben pedig a templomok és más középületek, valamint az úri paloták is jobbára fából építvék, sőt a közfalak rendszeren csak papírral bevont ráházatból állnak. Meg kell azonban itt előlegesen is jegyezni, hogy a japani papír nem olyan, mint a miénk, hanem sokkal erősebb. Továbbá a japani házaknak nincsenek üvegabla-kaik, az ablaknyílások vagy átlátszó papírral bevonvák vagy nap-
pal egészen nyitvák, és csak éjjel tétetnek be fatáblával. A közön-
séges lakóházak ekkép építvék: négyszegletű, kisebb-nagyobb vas-
tagságú fakarók, mint pillérek, keresztgerendák által vannak össze-
kapcsolva, a pillérek oldalain eresztékek vagyis vájadékok vannak
melyekbe a papírból való közfalak keretei illesztvék, e közfalak,
az egyes szobák és helyiségek válaszfalai, fel s alátolhatók, ki is
vehetők, úgy hogy a szobákat tetszés szerint nagyobbítani vagy
kisebbiteni lehet. A szobák padlása a keresztgerendák közötti
közöket kitöltő deszkákból áll, ezeket is ki lehet venni. A földszinti
palló nincs deszkákkal kirakva, hanem duzzadozó, vastag, fehér
szittyógyékénnyel van beterítve, mely kis kockákkal van kötve
és szélein csinosan beszegélyezve. E gyékényen ülnek és feksze-
nek, az tehát a szék és nyoszolya helyét is pótolja. A lakóházak
igen egyszerű és könnyű építmények, majdnem csak sátrak, de fe-
delők rendszeren nehézkes. Gyakran ki van kanyarítva s elől több-
nyire messzire kinyúlik. Városokban többnyire cserépfedeleket
látni, falun pedig igen ékesen és gondosan készített szalma-
vagy nádfedelek vannak. A japaniak szándékosan készítenek oly
nehézkes fedeleket, mert azt hiszik, ez a legcélszerűbb építési mód
oly országban, mely sokat szenved a földrengésektől. Városokban
a polgári házak alsó, földszinti része rendszeren boltúl szolgál, felső
emelete pedig lakásúl. A bolt és lakhelyiségek falépcsőzet által
vannak összekapcsolva, az egyes lépcsők úgy készítvék, hogy fió-
kokúl szolgálhatnak. A házak helyiségeinek belső felszerelése na-
gyon egyszerű. Minden lakszobában egy tüzhely van, mely nem
egyéb, mint sajátágosan készített s elmésen berendezett szénme-
deneze. Alakja négyszegletű, külseje meg van lakkozva. Benne

esaknem folyvást van égő parázs. Körülte gyülekezik a család, hogy a theát szörpölje és téiben melegedjék. A szobafal hosszában egy fiókos szekrényt találunk, mely fehér fából készült s szegletein vassal van befogva; továbbá egy almáriumot, mely szétszedhető, s melyben a konyhai és szobai eszközök, az edények, seprők stb. tartatnak. A felsőbb emeletek helyiségeiben még durva takarókat pamutból vagy selyemből és egy sajátságos dolgot találunk, mely vánkosul szolgál. Ez csonka kis gúlához hasonlít, fából van készítve, alja kerek, s ezen úgy hintázható mint gyermekeink falovai; tetején egy igen piczike párna van, melyet összefűzött fehér levelekből álló papíresomó takar; a gulácskának oldalai szépen simátvák és lakkozvák; bennök apró fiókok vannak, melyekben holmi apróságokat, kulesot, erszényt, levelet stb. tartanak.

A japaniak építésének ismertetésére szolgáljon azon szállás, melyet Jeddo városban a porosz követség kapott. Azon szállást a porosz expedítoról tett jelentés ekkép írja le:

„A követség szállásául rendelt telek Jeddo déli részében van, melynek neve A k a b a n e. A kikötő felől egy hosszú egyenes, kalmároktól lakott úteza visz oda, mely a tengerparttól körülbelül egy negyedóra járásnyira szabad térre nyílik. Itt egészen falusias látvány tárul fel előttünk. Balra egy daimio-lakás (jamaszke) hosszú homlokfala húzódik el, előttünk zöldellő partok között folyócska csergedez, melyen túl felséges növényekkel fedett dombra dülő kertek vannak. A dombon tisztas kryptomeriák sötét bársony-zöld lombjai közül egy magas, toronyforma sirbolt nyúlik fel, mely veres lakkal van borítva, mindenik emeletén kinyúló súlyos fedelekkel, — az a taikunok temetkezési helye.

A folyócska fahídján átkelve, ismét az összecsűrűlő útezába jutunk, s itt balfélle a követség szállásának kapuzata mutatkozik. A kapuház vastag gerendákból van összetákolva s nehéz cserépfedéllel fedve; jobbra erkélyhez hasonló helyiség szökik ki, ez a kapus helye, homnan mind az udvarra, mind az útezára nyíló bejárás látható. A kapu esarnokában a tolvajok és büntevők elfogására szolgáló három eszköz van felakasztva; t. i. egy kétágú széles villa, melylyel a gonosztevőt a falhoz szoritják; egy gereblyeforma szerszám, melyet a gonosztevő lábszárai közé dugnak, s egy pózna, melynek végiben újjnyi hosszú, horogként meggörcsített szegek vannak beverve, s melyet a gonosztevő ruhájába igyekeznek for-

gatva bonyolítani. E szerszámok vasból vannak, s hosszú fanyelők van. Minden kapusnál s különösen a sok rendőri tanyán látható.

A kapu két oldalán, az udvaron két nyílt szin van, a lovak számára. Az udvar ökölnyi kavicsokkal van kirakva, melyeken a járás nem igen kellemes; de a kapuból egy faragott kövekkel rakott széles járda is visz a lakházba, melynek kiugró, fakarókon nyugvó könnyű fedele van. A pítvarból balra a fogadási helyiségek bejárása, s egyenest széles folyosó nyílik, melynek két oldalán a követség tagjainak lakszobái, odább pedig a fürdő helyiségek s konyha vannak; jobbra egy rövid folyosón azon helyiségekbe jutunk, melyekben a követség mellé rendelt japani tisztviselők és szolgák tartózkodnak. E helyiségek több egymással egybefüggő házban vannak, melyek különböző udvarokra és udvarkákra nyílnak. Az egyikben azon udvarok közül a főkaputól jobbra az istállók vannak, odább egy kapu van, melyet csak a japaniak használnak, s mely valami mellékütezára nyílik. Az előudvartól balra egy fekete deszkákkal bekerített gyepes tér van, mely a japaniaknak a nyilazási gyakorlatokra s a lovak jártatására szolgál.

Az egész ház sátorra emlékeztet, de szép és meleg időben nagyon kényelmes és lakályos. Csak földszinti emelete van. A palló majdnem három lábnyira van a föld felett s vastag faüzölöpökön nyugszik, melyek nincsenek a földbe beverve, hanem kőtalpakra rakvák. Az összes épületek csaknem egészen fából vannak, mindegyiknek állványát négyszegletű karók képezik, melyek vízszintes gerendákkal összekapcsolvák; a közöket keretbe foglalt, mozgó papir- és kárpitfalak töltik be, csak kevés helyen van könnyű vályogfal. E vályogfalak többnyire csak a háznak hátulsó felén s két oldalán vannak, a homlok- és válaszfalak majdnem mindig papírból vannak. Ha tehát az ember szobáját nagyobbítani akarja, csak néhányat azon könnyű spanyolfalakból kell kivenni, ha kifelé akarja megnyitni, az egész homlokfalat félre teheti. A fakeretek mind fent, mind alant eresztékekbe illesztvék, tetszés szerint ablakul és ajtóul használhatatnak, a külső falakon áttetsző papírral, a belső válaszfalakon pedig rendszeren fehéren mustrázott kárpitokkal bevonvák. A talajt finom, ruganyos szittyógyékények takarják, melyek vastagsága egy hüvelyk, hossza és szélessége meg van szabva, úgy hogy ha valamelyik elkopott, a legközelebbi holtból mást vehetni. A padlás egyszerű deszkázatból áll. A fűdelek

mindig igen gondosan készítvék, zszindelylyel, szalmával, s előkelők házain finom, kékes-zöld agyagcseréppel fedvék; a cserepek ragasz által egynemű szilárd tömeggé egyesítvék.

A követségi szállás főépülete jóval magasabb volt, mint a többiek, s három helyiségből állott, melyek egy kis zöldellő udvarra nyiltak. Elöttük egy négy láb széles fedett veranda húzódott el, mint az Japanban rendszeren szokás, a verandát a ház kiugró fedele fedi. Estve a verandát deszkatáblákkal berakják, s ezzel a ház be van zárva. A három fogadási helyiség közül az elsőt étteremül használta a követ; a második előszoba által a bejárás csarnokkal függött össze, a harmadiknak hátulsó falában egy fülke volt magasabb talajjal, hol japani szokás szerint az előkelő háziúr guggol, midőn a látogatókat fogadja. Alsóbbrendűek be sem eresztetnek e szentélybe, hanem a szomszédhelyiségben kuporodnak le, arcukat a kárpittal felé fordítva, melynek középső szakaszai kihallgatáskor félretolottnak, s az úr intésére ismét bezáratnak. Az említett fülke oldalán egy más kisebb fülke van, melyben alúl egy állvány látható, melyre a látogatók kardjaikat rakják, fent polchoz hasonló, lakkozott bútor van, melynek fiókjai félretolható ajtókkal zárvák, ebben tartják ékszereiket és ritkaságaikat. — Az említett három helyiséget három percz alatt egy nagy teremmé lehetett egyesíteni, s ebben szoktak volt estve az expeditio tagjai a követnél összegyűlni. A padlást tartó papillérek a talajtól hat—hét lábnyi magasságban vízszintes gerendákkal összekapcsolvák; ezek között s a talaj eresztékeiben járnak a válaszfalak keretei. A mesztergerenda és padlás közötti 3—4 lábnyi köz könnyű léczrácsesal van kitöltve s e mellett még áttetsző papirernyőkkel befedve, melyek szintén félretolhatók, vagy egészen ki is vehetők. Így, ha tetszik, felülről is kaphat az ember levegőt és világosságot. Mind ezen helyiségekben a farészek szépen csiszolvák, csak a fehér fényes papírszőnyegekkal bevont tolófalak fakeretei feketére lakozvák. Az előkelők házai csak azáltal tűnnek ki, hogy becses fából építvék s néha holmi faragványokkal is ékesítvék. A karók és gerendák mindig nagyon gondosan és csinosan készítvék, úgy mint nálunk a legszebb bútoroknál, nem látni rajtuk se foltot, se repedést vagy hasadékot, se vetemedést és ferdeséget. A gerendák kapcsain szépen kivésett és kivert fémgombok vannak. Általán véve a japaniak házai kellemes benyomást tesznek az emberre; szellő-

sők és világosak ; az átlátszó papirablakok enyhe, szende világot eresztenek be, mint a homályosra köszörült üvegtáblák.“

Messziről tekintve a japani házak dísztelenek és alakfalanok. Fedeleik többnyire sötétszürkék, néha fehér csipkézettel ékesítvék. A városok útezai szintén egyhangúak és szintelenek, csak helylyel közzel látni fehér vagy fekete vakolatú füzmentes vályogházat, a legtöbb ház merőben fából van építve. Az útezák egyhangúságát csak a boltok czifraságai szakasztják meg. Azoknak elcjen gyakran barna-eres vagy indigó-kék függönyök vannak, előttük pedig sokféle tarkaszínű jelképek és czimerék láthatók. Itt egy torzomborz manó hívogat a játékszer-kereskedésbe, ott óriási legyező lóg le, másutt magas bambusz póznákon tarka lohogók lengedeznek. Nagyobb kereskedések előtt a czimer többnyire magas faállványról lóg le, s az állványon vagy függönyön a czég arany vagy veres betűkkel van kiírva, rendesen tarka alapon.

II.

E szakaszban a japaniak földmívelését és kertészetét akarjuk megismertetni. Már megjegyeztük, hogy Japanban a forró, mérsékelt és hideg földövek növényei találkoznak, s hogy az ország eredeti viránya igen gazdag és változatos. De a japaniak már régtől fogva azon törekedtek, hogy az idegen földön termő hasznos növényeket is meghonosítsák hazájokban, s mostanában a külföldről bevitt növények nagy része már teljesen meghonosodott Japanban, úgy hogy széltiben vadon is terem. Azért bajos meghatározni azt, hogy micsoda növények tartoznak Japan őseredeti virányához s melyek származnak külföldről. Fortune mondja, hogy sehol annyi hasznos és dísz-növényt nem talált, mint Japanban. Siebold a Japanban termesztett hasznos és dísz-növények fajaiknak számát 500-ra teszi, s állítja, hogy azoknak nagyobb fele külföldről származik. A külföldről bevitt növények közé tartoznak pl. a következők : repeze, festő csikszár, dohány, vadsáfrány, mák, kender, széksam, pamut, édes narancs, granátalma, őszi baraczk, kajszin baraczk, körtve, birsalma. Az itt említett gyümölcsökön kívül sok mást is természetnek Japanban ; névszerint említendők : a kaki vagyis birsalmafüge (*Diospyros kaki*), mely tojásdad alakú s körtvéhez hasonlít, igen leves és jóízű ; továbbá két szilvafaj,

vad citrom, cseresznye, naszpolya, mandola, dió, gesztenye, salisburia dió, kaktuszfüge, auberginea, szőlő, görög dinnye, tök, málna, eper.

Az égalji viszonyok kedvezők a földművelésnek, s a szokott időjárás épen olyan, mint a különböző vetések és ültetések az illető időben megkívánják. Aránylag legtöbb eső május közepétől június végéig esik, tehát az esős időszak akkor áll be, mikor az őszi vetés már megért s a rizst és egyéb nyári vetést kezdik vetni. Ekkor a folyók és patakok megtelnek, s a rizsföldek könnyen megöntözhetők. A theabokrokat is megszedték már első ízben, mielőtt az esős időszak beáll, s a nedvesség most előmozdítja új hajtásaikat. Mikor azután az eső nem kell többé, az ég ismét kiderül s az őszi hónapokban gyakran egész hetekig felhők sem mutatkoznak.

A mezei termények közül a rizs legfontosabb. Két fajja honos, a lapályi és hegyi rizs. Emaz öntözés nélkül terem magas fekvésű vagy lejtős szántóföldeken. Nem sokat természetnek belőle. A lapályi rizs a japaniak fő tápláléka. Lapos völgyekben és gondosan lejtezett földeken terem, melyek a hegyek alján fokozatosan vonulnak fel, egész 600 lábnyi magassáig a tenger felett. A lapályi rizst rendszeren öntözni kell, s ez a völgylapály legmagasb helyén vagy a hegyoldalokon 6—700 lábnyi magasságban levő víztartókból eszközöltetik. A zsilipje rendszeren hatósági felügyelet alatt van, nagysága szerint a felhasznált víz mennyiségét pontosan meg lehet határozni. A zsilip a szükséghez képest megnyitattik s így elsőben a legfelsőbb, azután az egymásra következő zsilipek segítségével az alsóbb földekre eresztetik a vizet. Ha elegendő víz van, egyszerre több földet is öntöztethetnek. A víztartóból egy esatorna a szomszéd folyóba vagy tengerbe szolgál, s azon foly le a víz, mikor öntözésre nem kell, valamint az is, mely, a földek megáztatása után, azokról leszivárog. A hol ez öntözési rendszer nem alkalmazható, merítő kerekek segítségével történik a vizesítés.

A rizsföldek télen át rendszeren ugarban maradnak, csak kevés helyen van két termés egy évben. A hol ez az eset, ott késő őszszel a földet egyenközü sorokban három láb széles ágyakká halmozzák fel, s ezeket keresztben menő sorokban korai árpával vetik be. Az árpa csakhamar kikel, s ekkor a halomsorok mint buja gyeppadok emelkednek ki a vízzel beborított rizsfenekekből. Június elején learatják az árpát, erre az egész mezőt felforgatják, kiegyengetik,

a tarlók által megtrágyázzák s azután rizszel, vetik be, mely őszszel új aratást ad. Ha csak egy termést akarnak, aprilban kezdik a megmunkálást; a földeket többnyire megkapálják és ássák, ritkán szántják. A talaj a csapadékok és öntöztetés következtében nagyon megázik, gyakran el is öntetik, a munka tehát bajos, szántáskor vagy kapáláskor a barmok és emberek az iszapban és vízben szügyig és mellig süppednek be. Azalatt a nők és gyermekek a mesgyéken és lejtőkön termő fűvet vágják le, melyet zöld állapotban a földre szórnak s az iszappal összekevernek, úgy hogy az hamar elrothad, erre a felületet kiegyengetik, s már két hét múlva nyoma sem látszik a zöld trágyának.

Azalatt a mezők szegletein kis vetőágyakat készítenek, melyeket gondosan megművelnek, trágyáznak, alacsony töltéssel vesznek körül és szükség esetében külön áztatnak meg. A rizsmagot elsőben evbe mártják s úgy vetik az említett ágyakba, igen sűrűn. A vetés három négy nap múlva kikel és a nyirkos és meleg levegőben gyorsan nő. Miután a vetés eléggé megerősödött, kitépik a csemetéket s átültetik. Ekkor a földekre annyi vizet eresztenek, hogy az rajtuk 3 hüvelyknyi magasságban áll; egyik munkás előre menve esomónként az álló vízbe dobja a csemetéket, más munkások utána menve sorba ültetik azokat. Jeddo környékén a rizs átültetése június elején kezdődik s körülbelül egy hónapig tart. Azután a földeket már csak öntöztetni kell, kellő időben, s olykor felporhanyósítani és a gyomtól megtisztítani, s novemberben az aratás áll be. Csak némely, kedvezőtlen fekvésű földeken vetik egyszerűen a rizst s nem ültetik át, de termése akkor sokkal silányabb. A megért rizs magvait így választják el a szalmától: egy 2—3 láb magas deszkázat felső végén sűrű fogak vannak beütve, s ezen álló gereblyén keresztül huzzák a rizsesomókat, úgy hogy a deszkázat egyik oldalán a magvak hullanak le, másik oldalán a zsúp halmozódik össze. Végre a rizsszemeket nagy s alul szűkebb öblű fa mozsarakba vetik, melyeknek fa-törőit emberi vagy vízi erővel mozgatják, így választják el a szemeket a héjaktól. Az ekkép megtisztított szemeket azután egy töleséralakú edénybe öntik, mely előtt legyezővel szelet támasztanak. A szél elhordja a polyvát és port, s a tiszta szemek a földre hullanak.

Rizsen kívül a lapályokon még az e h e t ő k o n t y v i r á g (Arum esculentum), a g u m ó s k á k a (Scirpus tuberosus) s a kalló

gyékények kötésére szolgáló béka szittfő (Juncus effusus) természetik. A szent lotos (Nelumbium), melynek gyökerét részint főzelék gyanánt eszik, részint nyilgyökérféle (arrauroot) anyaggá változtatják, a folyókon és tavakon terem.

Lejtős és magas földeken melyeken rizst nem lehet termesztetni, más gabnákat, főzelékeket és hüvelyes veteményeket termesztenek. Őszi vetéseik: búza, árpa, reepe s más hasonló növények, tatarka, bab, borsó, hagyma. A búzát és árpát október végén vetik, a vetés hamar kikel s egész télen át zöldel. A földeket csak kapával művelik meg, boronát sem használnak, mégis termő kérgök oly porhanyós, tiszta és síma, mintha hengerrel egyengetnék. Mikor a megmunkált földet be akarják vetni, közepén keresztül kötelet feszítenek ki, s ennek két oldalán egy barázdát vonnak, a többi barázdákat azzal egyenközül s egymástól 26 hüvelyknyi távolságra szabad kézzel vetik fel, tökéletesen egyenes vonalban, a barázdákba egy-egy lábnyi távolságban 20—30 vetőmagvat vetnek, mire a földet kapával bevonják. Tehát a vetés nem úgy mint nálunk, hanem fészkenként történik. Mibelyt a vetés kikelt, a barázdasorok közötti földet a gyökereire halmozzák s azután időről időre trágya-lével öntözgetik meg. Jeddo környékén a reepe márcziusban vagy áprilban virágzik s május végén megérik; a megért repczt gyökerestől kitépik a mezőn, hogy néhány napig száradjon, azután szerükön kinyomtatják. A gatz ott hagyják, június elején összehalmozzák s meggyűjtják, hogy hamvával a földet megtrágyázzák. — A búza és árpa ápril végén vet kalászt; az utóbbi június elején, a búza valamivel később érik meg. Mind ezt, mind azt rövid sarlóval aratják le s részint mirdjárt behordják és csürbe rakják, részint kis kévékbe kötve a mezőn hagyják. A behordott életet erős bambusz rácsokon csépelik ki. A mezőn hagyott kévét sorban felszedik s a fej toklászeit meggyűjtják, ekkép a szalmaszár felső vége elég s a kalászok kissé megperzselve lehullanak, az égő szalmát a mezőn hagyják, a kalászokat pedig a földről felszedik s kosárban hordják haza, hol szerün kiesépelik. E szerint szalmástól csak annyi életet hordanak be, hogy kevés házi állataik eltartására elegendő zsúpjok legyen, a többi szalmát a mezőn égtik el trágyául.

Tavaszi vetésül a szárazabb dombvidéken pamutot, szeszamot, tojásnövényt, tengerit, hegyi rizst,

murokrépát, retkets más répafajokat, egy fajtát a szerecsen kölesnek, hagymát, mákot, gobbót (Aretium gombo), pázsithagymát, ugorkát, görög dinnyét, édesburgonyát, gyömbért, jamszgyökeret, kaladiumot, aubergineát, lencsét, borsóts többféle babot természetnek. E termékeket többnyire ugyanazon földeken természetnek, melyeken az őszi vetés áll; jóval előbb, mintsem az megérnék, bevetik a hézagokat és közbeneső csikokat, melyeket előbb gondosan meggyomláznak, felporhanyósítanak s hamuval vagy mesterséges trágyával megtrágyáznak. Mikor az őszi repczét és gabnát aratják, akkor a tavaszi vetés már kikelt. Az őszi vetés behordása után, a tarlós földet megkapálják s a tavaszi vetés gyökereire halmozzák, azután ismételve evvel öntözik meg. Az őszi vetést ismét a tavasziak megérése előtt vetik s ennek maradékaival trágyázzák.

Oly váltógazdaságot, milyen nálunk szokott lenni, nem ismernek; minden évben azt vetik, mire szükségük van s mit leginkább értékesíthetnek, s így azt érik el, hogy termésük meglehetősen egyenlő minden évben.

A japaniak általában a földet nagy mélységre munkálják és porhanyósítják meg, s ez földmivelésök egyik előnye. Másik előnye az, hogy tökéletesen tudják, mennyi trágya kell egyik vagy másik telekre, s hogy sohasem vetnek be több földet, mint a mennyit kellőleg megtrágyázhatnak. A trágyát legnagyobb gonddal készítik, s részint híg állapotban részint por alakjában hordják a földekre.

A házi állatok száma oly csekély, hogy az azoktól eredő gaej jelentéktelen. Tehát a japani földmives nagy gonddal gyűjtögeti a maga és embertársai ürülékeit, nemcsak a házban, hanem az útezán, mezőn és erdőben is mindent összegyűjt. A trágyául szolgálható anyagok gondos gyűjtögetésének szükségességéről és nagy jelentőségéről egyaránt meg vannak győződve úgy a legalsóbb, mint a legfelsőbb néposztályok. Azért csúnyitást seholsem látni, még faluhelyen s a legfélreesebb gunyhóknál sem. Városban az emberi ürülékekkel való kereskedés egészen szabályozva van; a trágyanyagokat bizonyos időkben hordják ki; Jeddo környékén naponként találkozik az ember a trágyával megterhelt lovaknak hosszú soraival s a csatornákon járó trágyaesónakkal. A trágyát nagy hordókba vagy kő fazekakba gyűjtik, melyek az udvarokon s a mezőkön mindenttt egészen felső párkányukig a földbe vannak

ásva. Az ezen hordókba vagy fazekakba gyűjtött ürülékeket vízzel eresztik fel s gyakran kavargatják. Az edényeket szalmafedéllel takarják be, de csak esős időben, derült napokon félretolják a fedelet, hogy a nap és levegő kellő hatását gyakorolhassa s az erjedést előmozdítsa. Mikor az edény megtelik, újra felkavarják s még két-három hétig hagyják erjedni, csak azután viszik a földekre.

A composzt trágyát szalmából, szecskából, pelyvából, a lovak felszedett ganéjából, mindenféle zöldség hulladékaiból s halakból és tengeri állatokból készítik. Mindezen dolgokat pázsitfölddel keverik s kis halmokba rakják, melyeket szalmafedéllel betakar-
nak. Néha néha a halmokat feltúrják s megöntözik, hogy a rothadást előmozdítsák. Ezen száraz trágyát vetés előtt viszik a földre, ellenben az emberi ürülékekből készített pépforma trágyát a vetésre alkalmazzák.

A burgonyát ismerik a japaniak, de nem élnek vele, azért csak kevés helyen termesztik az idegenek számára. Ellenben a d o h á n y n y a l, melylyel a portugálok által korán ismerkedtek meg, szenvedélyesen élnek mindnyájan; de a nők és lányok rendszeren csak otthon a házban szivják.

Legközönségesebb italul náluk a t h e a járja; szegény és gazdag egyaránt él vele. A theabokor leveleire és virágaira nézve a kameliához hasonlít; csakhogy azok kisebbek; virága fehér, egyszerű öt szíromból áll, számos porodája sárga. Sok helyütt, kivált a sövényekben és a szántók mesgyéin vadon terem a theabokor, s házi szükségletét ebből fedezi a földműves. A nagyobb theaültetvények az ország belsejében vannak; közülök leghiresebbek azok, melyek F i d s z e n és J a m a s z i r o tartományokban talál-
tának. Mondják, hogy a theabokor 5—600 lábnyi magasságban a tenger felett, s oly hegyoldalokon diszlik legjobban, melyekre alant járó fellegek szoktak ereszkedni, s melyek emberi lakásoktól, füsttől s egyéb gőzöktől távol esnek. Magból tenyésztik a bokrot, úgy hogy azt elsőben kerti ágyba ültetik, a csemete sudarait már az első évben levágják, hogy ágai szétterjedjenek s terebélyes koronává alakuljanak. Megerősödvén a csemete, szárított szardellákkal, olajlepényekkel s kisajtolt mustármaggal megtrágyázott ültetvényekbe ültetik át, úgy hogy az egyes csemetek 3—4 lábnyi távolságra legyenek egymástól. Azután evvel öntözzetik. Harmadik vagy negyedik évben az átültetés után először szedik leveleit, s az ép

bokrok azután néhány évig egymásután bő termést adnak, végre a folytonos levélfosztogatás miatt elsatnyúlnak, s más csemetéket kell helyökbe ültetni. Minden évben háromszor szedik a thealeveleket. Az első levélszedés april elején történik; ekkor csak a fiatal, 2—3 hüvelyk hosszú hajtásokat törik le s haza viszik, hol a nők és gyermekek a leveleket leszedik. A legzsengőbb szívlevélkéket elválasztják a többitől, s ezek a legfinomabb theát szolgáltatják, a durvább levelekből pedig az úgynevezett örlő thea lesz.—Mihelyt a bokor újra kihajtott, a második szedés következik s most nem az egész hajtást, hanem csak a leveleit szedik le, de a finomabbakat és durvábbakat most is elválasztják egymástól. A harmadik szedéskor már csak durva és kemény leveleket kapnak. — Minden nap csak annyi levelet szednek le, mennyit még az nap elkészíthetnek; ezt vagy nedves vagy száraz eljárással teszik. A száraz eljárás ebből áll: a fris leveleket vas terpenyőre rakják s egy ideig izzó parázs felett tartják folyvást kavarva, azután gyékényre terítik s az egyes leveleket pusztá kézzel némileg megnyomogatva összegömbölyítik. Azután meghagyják hűlni a levegőn. Erre ismét felszedik, újra pörkölik a serpenyőn s megint összegömbölyítik. Ezt még egyszer vagy kétszer ismétlik, míg nem a levélkéek egészen megszáradnak és összegömbölyödnek. A nedves eljárás következő: a fris leveleket egy edénybe rakják, melynek finom bambuszfonádkból álló több feneke van; az edénybe forró vizgőzt eresztenek s ekkép hervasztják el a leveleket, azután összegömbölyítik s vas serpenyőben megszárazítják. Sinában, Fortune szerint, ezen nedves eljárást nem ismerik, s mind a zöld mind a fekete theát az említett száraz eljárással készítik el. A színbeli különbség csak onnan ered, hogy a levelek zöld szíűket megtartják, ha gyorsan száríttatnak meg, ellenben lassú szárítás mellett megfeketülnek. A zöld theában több bódító anyag van, mint a feketében, ez jobban ki van szárítva, mint amaz, s azért tartósabb. Az igen finom s azért csak gyengén pörköltető s nem eléggé kiszáritott zöld thea hamar elromlik, ki nem vihető s tehát Európába soha sem kerül. A japáni thea rendszeren se nem zöld, se nem fekete, hanem barnás színű. Ezt is úgy, mint a sinait, még egyszer pörkölik, mielőtt elszállítás végett a hajókba rakják. Az úgynevezett örlő thea összedörzsölt thealevelekből készített finom por; ezt a esészébe teszik, azután forró vizet öntenek rá, felhabarják s így iszzák üledékestől, mint hig

pépet. Különben a japaniak igen apró csészékből iszszák a theát, nagyon gyengén készítik és se czukrot, se rhumot vagy tejet nem tesznek beléje. Az európaiak nem találják oly illatosnak és zamatosnak, mint a milyenhez otthon szoktak. Hideg vizet alig isznak a japaniak, helyét a thea pótolja.

A többi természetett növények közül legnevezetesebb a bambusz, melynek több faja Japanban vadon is terem. Bambusz-nád nélkül a japaniak építkezése, ruházata, fegyverzete s egész ipari foglalkozása képzelhetetlen volna. Csaknem minden ház körül bambuszültetvényt találunk, s Jeddóban a boltokban a legkülönbözőbb bambuszszárok, a legvastagabbak s legvékonyabbak, a leghosszabbak s legrövidebbek külön csomókba szedve ezer meg ezer számra kaphatók. Egy fánem se versenyezhet könnyűségre, erősségre és ruganyosságra nézve a bambuszáddal. Külső héja vagyis kérge sok kovát tartalmaz s oly fényes, mintha síkárólva volna, egyszersmind oly kemény, mint a kő. Belőle igen esinos kosarakat kötnek, bútorokat, vértzetet, kólyafedőt, legyezőt, ablakernyőt, dobozt, kalapot stb. készítenek; magát a nádat mindenféle czélokra használják, szarufául és ecsetnyelül, hágesóul és nyilul; belőle készítenek vedret, kehelyt, lámpaoszlopot, horognyelet, pipaszárt s ezer más dolgot. Zsenge gyökérhajtásait a bambusznak czukorba főzik be, az erősebbeket lovászostorul használják. Az öreg nád átmérője 4—5 hüvelyk, fiatal hajtása oly vékony, mint a tű.

A szövő és kötő anyagok közül bizonyos csalánfaj, a kender, pamut és selyem említendők. A japani pamut rövid rostú, de kiténő minőségű. Még sokkal nagyobb kelendősége van a japani selyemnek. A japani nyers selyem általában igen jeles; legjelesebb s legdrágább faja az, mely a tölgyfa-levelekből élő vad selyemhernyótól (*Antherea Jama-Maju*) származik: Ezt Európában Hoffmann leydeni tanár emlité meg legelőször 1848-ban kiadott értekezésében, de azon rovarról való tojások csak 1861-ben kerültek Európába. Azóta Hollandiában, Poroszországban s másutt is tettek vele kísérleteket. Hoffmann tanár egy japani könyvet is fordított, melyben részletesen le van írva, mikép bánnak Japanban e rovarral.

A japaniak szenvedélyes kertészek s a virágtenyésztésben és kertmivélésben nagy jártasságot mutatnak. Kertek környezik a templomokat, theaházakat és egyéb mulató helyeket, kisebb

nagyobb kerteket találunk falun az urak kastélyai-, s a földmivesek házikóinál, sőt még a városokban is alig van ház, melynek ne volna kertje vagy legalább eserépbe ültetett néhány virága és bokra. „A japaniak szépségi érzéke — írja Wichura — nemcsak a rajzban, festészetben, szobrászatban, faragványokban, díszítményekben nyilvánkozik, hanem, a mi ritkább, a tájék művészi berendezésében is. Alig találunk festőileg kinyúló hegyet, melynek csúcsán sűrű facsoportok között elrejtett templom ne volna. S a hol igazán kies, bizalmas völgyeleg simúl a hegyhez, ott bizonyosan emberi szállást találunk, melynek fedele a zöld fák és bokrok közül kikandikál. Hogy a bambusznád, fenyő és pálmafa egyesítve festői látványt nyujtanak, a japaniak oly jól értik, mint mi, s különösen azon fa-fajokat találjuk a templomok körül s más közhelyeken összecsoportosítva. Sövényeik oly bokrokból állanak, melyek szép virágaik vagy csinos leveleik által tűnnek ki. Csaknem minden háznál, még a legapróbbaknál is, virágkerteskét vagy legalább egy ékes bokrot találunk. Sőt még a házak fedelén is ültetnek virágokat. Kanagavában, a szomszéd Kodongaia faluban s általán Jokuhama és Jeddo köröyékén minden faluban a parasztházak fedeleinek gerinczén nősziromféle virágok díszlenek. A theaházak kertjei többnyire kicsinyek. Egyik szögletükben rendszeren valami fenyőfa áll, melynek ágai néha a legfurcsább s legmesterkétebb állást foglalják el. A közepén egy vízmedenceze van, melyben aranyhalak úszkálnak. Szélét eserepek környezik, melyekbe igen piczike törpe fenyők s más apró, mindig zöld bokrok, harasztok stb. vannak ültetve.“

A japani kertészek egyik sajátos szenvedélye abban áll, hogy mindenféle fogásokkal minél törpébb növényeket, fákat és bokrokat tenyésztenek, M e y l a n pl. egy skatulyát látott, melynek alapja csak egy négyszög hüvelyk, magassága pedig három hüvelyk volt, s e kis skatulyába egy bambusznád, egy jegenyefenyő és egy szilvafa volt ültetve; a fácskák mind díszlettek, sőt a szilvafa teljes virágzásban volt. E parányi ültetvényért 1200 frtot kértek. — Ily törpe fácskák tenyésztésére leginkább a thuját, gyalogfenyőt s más fenyőfajokat, a bambuszt, eseresnye- és szilvafákat használják. A japani kertészek másik szenvedélyét a csikos vagy pettyes levelek teszik. Különösen azt szeretik, ha a levelek fehér és zöld, vagy sárga csikokat és pettyeket mutatnak. S ily csikos

és pettyes válfajokat a fenyvekből, sokféle lombos fák, bokrok és virágok közül képesek előállítani. Sőt pettyes levelű kaméliákat, theabokrokat és pálmafákat is látni.

Jeddóban igen sok kereskedő kertész van, s kertjeik nagyobb területet foglalnak el, mint bármely európai fővárosban. Japan eredeti viránya bővelkedik szép virágokban, melyek közül a kaméliák, paulowniák, hortenziák, kerriák stb. a mi kerteinkben is tenyésztetnek. De nálunk a kertészek mestersége nem képes azon csodálatos látványt előidézni, melyet Japanban az éjszaki és forróövi növények tarka vegyülete nyújt. Japanban terem egy pálmafaj, melynek 10—12 láb magas törzse, s legyezőalakú levelei vannak. Bambusznádat mindenütt találni, s védett helyeken a bananfa is megterem, noha gyümölcse meg nem érik. S a forróövi növények mellett igen sokféle tülevelű fák, czipresszusok, thuják, jegenyé- s erdei fenyők, tiszafák stb. teremnek, melyek a bambusz bájos könnyedségétől annyira elütnek. Ezekhez járulnak számos, mindig zöld lombfák, a babér- és tölgyfák, a csinos mimozák, repkények, viasz- és kámforafák, vad szőlő*) stb. S a honos vagy meghonosított növényeken kívül sok külföldit is találni, pl. kaktuszokat, aloékat, fuksziaikat s másokat, melyek Dél-Amerikából származnak. — Némely kertész csak egyik-másik növényt tenyészt nagy mennyiségben.

A japani diszkertek általában nagyon hasonlítanak a 17. és 18. századból való francia kertekhez, melyekben a mesterkéltég uralkodott a természet felett. Kivált a kertek azon részleteiben, melyek a lakóházak felé szolgálnak, egy fa s egy bokor sem tartalmaz meg természetes alakját; ott minden meg van nyesve, nyirbálva, görbítve, hajlítva, kuszálva. Ott látni legyezőket, vitorlás hajókat, kerek asztalokat, karos gyertyatartókat, nagy félgömböket, feszes merev derékszögletű falakat; mindezt élő fákból és bokrokból. A talajt gyepbársony fedi, a tisztán tartott utak tarka kövecekkel vannak kirakva, törpe fákkal és virágcserepekkel szegélyezve; az aranyhalas tócsákból és mesterségesen kanyarított vízesatornákból mohos paránysziklák emelkednek ki, melyekhez csinos hidaeskákon lehet jutni, s a kert legtitkosabb zugában a

---

*) Bort nem termelnek Japanban, noha ott igen jeles szőlőfaj terem, melyet Fortune Amerikának ajánl meghonosításra.

házi isten bálvány-szekrénye áll. E diszrészlet oldalait és hátfalát gondosan megnyírta és megnyesett magas sövények képezik, melyek a kertnek vadabb részeit, hol a természetnek nagyobb szabadságot engednek, elfedik. E kéjkerteeskék minden mesterkélt-ségök mellett is csinosak és nyájasak, olyanok, mint a divatosan felpiperézett hölgyecske.

Legbájosabb látványt késő ősszel nyújtanak a japani kertek, midőn a juharfa világos, az azaleák és viaszfák sötét biborszínt öltenek. Azon időben a japaniak kedvenc virága, a téli aranyvirág (Chrysanthemum) is virágzik, melynek számtalan válfaja van; esillagos virágjaiknak nagysága és pompája gyakran bámulatos. Más évszakokban a nyárban virágzó őszi rózsák, a szekfűk s nősziromok virágoznak nagy pompával, a virágokat az illető évszakokban nagy bokrétaiba kötve az útezán árulgatják. Azonban a japani kertészek leginkább azon vannak, hogy nagy cseresnye-, szilva- és barackfa-virágokat nyerjenek, melyeknek gyöngéd szépségeit a költők gyakran dicsőítették. A kamélia oly sokféle s oly közönséges, hogy tenyésztésével nem sokat gondolnak, de oly tökéletes és teljes virágokat, milyeneket a mi üvegházainkban láthatunk, Japanban nem mutatnak fel. Meleg- és üvegházakat itt nem ismernek, csak zsúppal fedett színekbe teszik a növényeket, mikor igen zord idő van.

III.

A japaniak ipari és művészeti készítményeivel s részint irodalmi termékeivel is úgy ismerkedhetünk meg legjobban, ha Jeddo különböző kereskedéseit látogatjuk meg.

A selyemkereskedések többnyire igen terjedelműek; az útezára szolgáló homlokuk földszint egészen nyílt, csak kék függönyök takarják el, melyeken a nagy fehér betűkkel írt czég látható. A boltok pallóján finom gyékények vannak kiterítve, melyeken a sok fiatal segéd guggol; némelyek közülök a kereskedelmi könyvekkel foglalkoznak, mások a velök szemben guggoló vevőknek az árukat mutogatják. Az alsó cmelet helyisége igen tágas és mély esarnok, padlása faoszlopokon nyugszik; kirakatok nincsenek, s az árukat csak a vevők kívánságára hozzák elő a szekrényekből és fiókokból. A selyemárúk között igen szép krepp

kelméket, virágos nehéz, és vékonyan sávolyozott szürkés-kék vagy barnás szöveteket találunk, melyek az európai izlésnek is tetszenek. De a szövetek mind nagyon keskenyek, s egy vég csak 20—30 rőf hosszú; azután ritkán talál az ember csak két véget is, melyek szövetre és színnyomatra nézve tökéletesen egyenlők volnának. Európai nők számára tehát alig lehetne belőlük ruhát készíteni. A kelmék továbbá többnyire fénytelenek, bádgyadt színűek, gyakran olyanok, mintha pamutból volnának, pedig éppen ezek a legárossabbak.

Igen érdekesek azon boltok, melyekben fegyvereket árulnak. Ott láthatjuk a legkülönbözőbb kardokat, melyek éleik, markolataik és hüvelyek tekintetében oly különbözők, hogy egy sem tökéletesen olyan, mint a másik, noha alapalakjuk ugyanaz. A poroszok véleménye szerint a japani kard a legszebb vágófegyver; éle vagyis pengéje súlyos, kissé hajlott, markolata rája-bőrrel van bevonva s azonfelül gyakran még vastag selyemzsinórral befonva, tojásdad ellenzője vasból, hüvelye fából van, de sokféle-képen kiczifrázva és kiverve. Legszebben a markolat gombja és ellenzője van készítve, majd domború és művésziileg kivésve, majd kimetszve s arannyal, ezüsttel s tarka öltvényekkel kirakva, díszítményei hol összefonódó és szövődő vonalokból, hol jellemzetesen ábrázolt levelek, virágok, álarczok, szerszámok, emberek és állatok képeiből állanak. Többnyire a domborművet a metszéssel és kirakással összekapcsolják, s így igen kis helyen egész genreképeket, sőt tájképeket is állítanak elő. Hasonló díszítmények a markolat két oldalán is vannak s gyakran a selyemzsinórok alatt félig elrejtve. A kisebb kardok hüvelyében többnyire kis kés is van a markolat ellenzője alatt; a késnek fémbe készült ékes markolata van, alatta szintén fémbe való gomb van, melyen egy selyemzsinórig van áthúzva, mintegy bojtúl, melynek, úgy látszik, gyakorlati czélja nincsen.

A fahüvely mindig lakkozva van, a lakk majd fekete, majd más színű, hol esikos és tarka, hol egyszínű, fényes vagy bádgyadt. Legtöbb gondot a pengék készítésére fordítanak, s a híres mesterek által készített pengék nagyon árossak. A pengék éle nagyon kemény s igen jól köszörülhető, de a fokuk puha vas; meglátszik a pengén, hol az aczél él a vas-fokkal össze van forrasztva. Mint-

hogy a penge nem egyöntetű, azért nem igen rugékony, s ha meg-görbül, magától nem egyenesedik meg.*)

Más boltokban sisakokat, hadi álarczokat, vérteket s egész fegyverzeteket árúlnak. A vérték többnyire erős bőrből vagy bambusz-nádból készítvék s lakkozott fémmel borítvák; sok külön darabból állanak, melyek vastag selyemzsinórokkal befonvák s összekapcsolvák. Minden előkelő családnak megvan saját családi színe, s ezt a hűbéresek, csatlósok és poroszlok is viselik. — A hadi álarczok szintén bőrből és vasból készítvék és sok külön darabból állanak, úgy hogy az izmok mozgását nem akadályozzák. A hadi legyező, úgy látszik, buzogányúl is használtatik, erős nyele vasból van készítve. A sisaknak karimája is van, belül bőr, kívül fém, mely majd oly fényes mint az ezüst, majd aczéllék, gömbje és kanyarvasai fényesek. Elején néha ábrándos alakok láthatók, felső gombjába forgót vagy más diszitményt dugnak; a sisakról nehéz és drága, gyakran gazdagon hímzett lebernyeg lóg le a vállakra, a halántéket és nyakszirtet befedve. A teljes fegyverzethez egy hadi zászlócska is tartozik, mely a hátrvértlen levő két fülbe erősítettik meg s a vitéz feje felett lobog.

Igen számosak azon boltok, melyekben ijákat és nyilakat árúlnak és készítenek. A legnagyobb ijak hossza hét láb; röpitő erejük roppant, ha húrjok kellőleg meg van feszítve. Rendesen három rétből áll az ij, belül szívos fából, két oldalán egy-egy bambusz hasábból. Gyakran az ijak feketére vagy veresre vannak lakkozva, s közönként rotangszalagokkal körülkötvé. A nyilak vékony, olajba mártott s tűzön megbarnított és megkeményített bambusz-nádból készítvék, sohasem hasadnak meg. Hegyök vasból van s a különböző rendeltetéshez képest különböző alakú. Tollazatuk saszatollakból áll és hármásrétű. A nyilazást a japaniak szenvedélyesen gyakorolják, s azért mindenféle szerkezetű és nagyságú ijákat és nyilakat árúlnak. Vannak olyanok is, melyeket szét lehet bontani, s egyes darabjaikat a zsebbe dughatni. Ezekkel kivált a leánykák élnek. Ez apró ijak és nyilak valóságos remekművek — oly csinosak és tökéletesek.

*) Azon nagy kardot, melyet a samurai-k viselnek., „k a t a n a“-nak nevezik, rövidebb kardjok neve: „v a k i s z a s z i“, ehhez hasonlók azon kardok, melyeket a földművesek s kiváltságos kereskedők viselnek. Rendesen az ővben viselik a kardot, ritkán szíjon.

Most a japaniak már mindenféle lőfegyvereket, ágyúkat is tudnak készíteni, s a tajkunnak és egyes daimióknak nagy fegyvergyáraik vannak.

Mindenek felett kitűnők a japaniak a sokféle lakkos árúk, továbbá a bronz-öntvények, a papír, tus és porcellán készítésében.

A lakk-árúk gyártásának főhelye Miako, hol nagyszerű műhelyek vannak, s hol mindenféle tárgyak készíttetnek, melyek szépsége bámulatos, noha a régibb készítmények még szebbek és drágábbak. Nem tudni, mi az oka, hogy a lakktárgyak gyártása már nem oly tökéletes, mint hajdan volt, az anyag ugyanaz, de a készítmények rajzában, felületök finomságában és szépségében hátrózott hanyatlást vehetünk észre. A lakktárgyak alapszíne rendszeren fekete vagy vörös, néha sötétzöld; a fekete lakk arannyal van pettyezve. Ettől különbözik a tulajdonképi aranylakk, mely a legdrágább s melynek sokféle árnyalata van. A sötét alapon a rajzolatok többnyire kissé domborúak s fémesszínűek, úgy hogy bádgyadt és fényes színű fémek váltakoznak. A japaniak az anyag mesteri kezelése által alig képzelhető változatosságot tudnak a színekben és szövetben előállítani. A régi drága készítményeken a lakkba gyakran arany és ezüst lemezek vannak beeresztve. Ugyancsak a régibb készítményeken a rajzolatok gyakran gyönyörűek, az alakok és kivitel oly előkelő, tetszetős választékosságot és színbájt mutatnak, hogy az ember könnyen elragadtatik általuk; pedig az ily gyönyörű tárgyak ára igen nagy. A legfinomabb jelenkori készítmények szintén igen szépek és drágák, annál olcsóbbak a közönséges árúk, melyek gyakran szintén igen esinosak, tetszetősek és tartósak. A lakkárú-kereskedésekben nevezetesen a következő tárgyak kaphatók: apró szekrények, alacsony asztalok, tálcák, ételállványok, (ezek egymás fölé polezformára rakott fatálak, melyekben az ételeket felhorlják), szénmedence-állványok, dohányzó készülékek (szénmedence, hamutartó, pipatartó), író-eszközök, orvosság-dobozok, tükörtartók, mindenféle nagyságú és alakú szekrények, ivócsészék stb. A vagyonosak házaiban minden bútort és szerszám lakkkészítmény, a mosdótól s a lovak itatására használt meritőkanál is az.

A különböző lakktárgyak közül rendszeren az ivócsészék, a tálcák, a dohányzó s különösen az írókészülékek vannak legna-

gyobb gonddal és csinnal készítve. Az utóbbiakban a legnagyobb változatosságot találhatunk. A lapos szekrényke közepén a kőből való s aranyozott szélű dörzsölőcsésze van, mellette az ezüsből, vagy kivésett bronzból készült igen piczike ibrik, mely hajszálnyi tüllel van fedve, hogy belőle a vizet cseppenként lehessen önteni, két felől hosszukás rekeszek vannak az író ecsetek számára. A szekrényke boritéka könnyen és kényelmesen csukódik, s külső oldala rendesen sötét alapra rajzolt képet mutat, belseje aranylakkal van bevonva s gyakran virágok, levelek vagy állatok rajzaival ékesítve. Általában a lakktárgyakon többnyire növényeket és állatokat ábrázolnak, de gyakran emberi alakokat és tájképeket, különösen pedig az örök hóval fedett Fuszinyama hegyet láthatni rajtuk. A fő alakok rendesek és összhangzók, nevezetesen a címerek is, de a mellékes díszítmények ábrándosak, szeszélyesek, kedvderítők.

Európában kivált azon lakkkészítményeket kedvelik, melyek gyöngyházzal vannak kirakva; Japanban éppen ezeket nem sokra becsülik.

A szép lakktárgyakat külön kereskedésekben árúlják; Jeddóban legnagyobb lakkárú-kereskedés az, mely a „Nippon-Bazi“ nevű hid közelében, a forgalom és kereskedés központjában van. Községes lakkárúkat más boltokban is lehet kapni, hol egyszersmind az apró házi bútorokat és szerszámokat árúlják: t. i. a sokféle fiókos és más szekrényeket, dobozokat, szelencéket, tálcákat, tártartókat, mely tárgyak bambusznádból, kámfora s másféle fából készülnek, továbbá szittyóból és meghasogatott rotangból kötött kosarakat, fából vagy nádfonadékból készült vánkost stb. Mind ezen árúk nagyon csinosak s a mellett olcsók is.

Felette érdekes tárgyakat találunk a sokféle z s i b á r u s o k n a l s a b r o n z á r ú - k e r e s k e d é s e k b e n . A z s i b á r u s o k n á l a legkülönbözőbb tárgyak, mindenféle művészeti és régiségi s legközségesebb ócska vasdarabok vannak. Azok tehát részint valóságos mű- és régiség-kereskedések, részint igazi zsibárúk és ócskáságok rakhelyei. A különböző tárgyak vagy állványokon és polczokon vannak elrakva, vagy a padlásról függnék le zsinórokon. A zsibárusoknál nevezetesen ócska bronz- és lakkárúkat, mindenféle házi eszközöket, fémből való ezifraságokat és a levéltárczák és dohányzacskókhoz való gombokat stb. találunk. A japaniak

fényűzése kevés tárgyra szorítkozik, ezek között talán első helyet a dobányzó készülékek foglalnak el. Ezek a zсібárusoknál a legnagyobb változatosságban és mennyiségben találhatók, s részint valóságos remekművek. Ilyenek különösen a zacsokótartók, melyek majd szaruból, elefántesontból, fából vagy fémből való gombok, majd emberi és állati alakok vagy csoportok. A gombok domborún metszve, kiverve, kivésve, zománcozva, lakkozva készíttetnek. Az alakok és csoportok gyakran utólréhetlen szépséggel vannak rajzolva és kivive; majd csak könnyen és vázlatosan oda vetvék, majd teljesen s a legapróbb részletekig tökéletesítvék. Az ábrázolatok többnyire szeszélyesek, a mellett bámulatosan élénkek s a természetet hiven kifejezők. A fémművek gyakran mint kerék pajzsok az elefántesont vagy kemény fagombokba vannak beillesztve, vagy a levéltárczák és dobányzacsokók zárait képezik; különbféle öntvényekből készíttvék, melyek fő alkatrésze, úgy látszik, mindig a vörös réz. Néha egy gombon, vagy záron, melynek felülete csak egy négyszeg hüvelyk, három nagy különböző, kivert, kivésott, kirakott vagy homorún metszett öntvény van egy egészszé összeolvasztva, úgy hogy a színek ellentéte valóban bájos. Általában a japaniak művészete és ízlése ez apróságokban felülmúlhatatlan. Ezekben is a pusztá díszítményeken kívül, a hómoros és szeszélyes tárgyak és jelenetek uralkodnak, milyenek pl. a következők: a nyúl mint gyógyszerész, nagy mozsártörővel; a hold világában andalogva tánczó kandur; fellegek között repülő és szép bűvésznőt magával vivő sárkány; kincsásók, midőn szekrényt nyitnak, melyből ábrándos kísértetek szállnak ki; tánczó gyermekek; virágbokréta; teljesen felfegyverzett lovag; a hullámzó tenger felett repülő fecskék; kakasviadal, egyik kakas ördög alakjában; halcsoport; a víz partján esős időben ülő és horgát a vízben tartó halász stb.

A kivert bronzművek, főleg a régiebbek, szintén remekművek. Ezek leginkább állatokat ábrázolnak, a kisebb darabok különösen teknősbékákat, halakat, gyíkokat, kígyókat, tücsköket, bogarakat s más rovarokat, leveleken stb. Nagyobb műveken kócsagok, sárkányok, tigrisek, mesés fáczánok és orosz lányok, stb. láthatók. Az edények alakjai igen kedvesek s az ő görögök ebbeli készítményeire emlékeztetnek. Az ábrázolatok vagy bemetszvék vagy esütös körrajzokban kirakvák, legtöbbyire azonban domborművek. A rajz

és felfogás, valamint az egész kivitel gyakran nagy szabatoságot, világos akaratot, eredetiséget és hűséget tanúsít. Az ily igazán művészeti tárgyak, természetesen, nem igen közönségesek,—főleg csak a gyűjteményekben láthatók, s mindig nagyon drágák. A mit a külföldiek Jokuhamában és Nangaszakiban összehárolnak s Európába küldenek, az többnyire csak közönséges, beesnélküli áru. A bronzfém készítésében a japaniak mindig kitűntek, fajai sokfélék, előttünk részint ismeretlenek. A régibb bronz rendszeren jelesebb, mint az, melyet most készítenek.

A bronzárúk igen sokfélék, közönséges és diszitmény nélküli házi eszközök mellett nagy vázakat, ibrikeket, szőnmedencéket, hamuedényeket, gyertyatartókat, lámpákat, füstölőket, harangokat, theaüstöket, mindenféle csecesbecsüket, dísz- és fényűzési árukat stb. láthatni.

T u s - b o l t o k sok útczában vannak; ott mindenféle írőcseteket s pala, márvány és más kövekből készített dörzsölő eszékéket is árúlnak. Ez utóbbiak úgy vannak készítve, hogy a dörzsölt tus egy mélyedésbe folyhat; némelyek közülök igen ékesek és drágák. Az eseteknek könnyű, síma nádnyelők van; csak hegyök használtatik, feljebb a szőrük erősen össze van tapasztva. A tus nagyon sokféle, van olyan, melyből egy font csak néhány krajczárba kerül, s van olyan is, melynek egy latja néhány tallér. Az egyes darabok alakja és nagysága is nagyon különböző, valamint a rájuk nyomott aranyos és más színű czifrázatok és versek is igen nagy változatosságot mutatnak. A legjobb tusnak pézsmaszaga van. A japani tus ugyanazon anyagból van készítve, mint a sinai, alkalmasint különböző fának kormából, de a legfinomabb japani tus még jelesebb, mint a legjobb sinai. A tus készítése az európaiak előtt még most is titok, a mit e néven Európában készítenek, az korántsem pótolhatja ki az igazi sinai vagy japani tust.

A sinai és japani **p a p i r t** sem tudjuk még utánaozni. A japani papír fő alkatrésze talán ugyanaz, mi a sinai papíré, de szövete különbözik. **R e m b r a n d t** s más hollandiai művészek gyakran japani papíron nyomtatták karezműveiket, s azon nyomatok lágyaságuk és mélységök miatt még most is nagy becsben tartatnak. Jelenben a legszebb nyomatokra a sinai papír használtatik, melyet Rembrandt idejében még nem ismertek, ellenben a mostani japani papírt aczél- és kőmetszetekre Európában nem tudják használni,

Ugy látszik tehát, hogy most Japanban másképp készítik a papírt, mint hajdan. Talán sehol a világon nem fogyasztanak annyi papírt s nem használják oly sokféle czélra, mint Japanban. Itt t. i. a papír nemcsak írásra és nyomtatásra szolgál, hanem legyezőket, nap- és esernyőket, zsebbevalót, mindenféle ruhadarabot, esőköpenygeket, kalapokat, gyertyabeleket, zsinegeket s ezer másféle tárgyat készítenek belőle; ablaküveg és bőr helyett is használtatik.

A szijgyártói készítmények is Japanban jobbára papírból vannak. A japani papírral a természetes bőrt alakra és színre nézve úgy tudják utánozni, hogy belőle oly kárpitokat készítettek, melyek a régi francia bőr kárpitokhoz tökéletesen hasonlók. A japani papír fő alkotórésze bizonyos eperfa (*Morus papyrifera*) hancsának rostjai, de állítólag bambuszból és más növényekből is készítenek papírt. Némely papírfajtenkívül erős és szívós, úgy hogy alig szakad meg, más fajok finomságuk és fényök által tűnnek ki. A japani papír színe különböző, rendszeren sárgás, sohasem egészen fehér. Igen csinos a tarka s aranypettyes papír, valamint az is, melyet néha ablaküveg helyett használnak, s melybe finom áttetsző mustrák vannak nyomva.

A porzellángyártás Kiusziu szigeten, még pedig Fidszen tartományban virágzik leginkább, mely közel esik Nangaszakihoz. Azért e városban nagyobb porzellán-raktárak vannak, mint Jeddóban, s azokban már oly vázákat és edényeket is lehet kapni, a milyenek Európában divatoznak. Egy 12 személyre való terítéknek ára Nangaszakiban 70—80 tallér, mit Wichura, tekintve a különböző darabok sokaságát, nem tart túlságos árnak. Jeddóban többnyire még csak azon porzellán-árúkat találjuk, melyek a hazai szükséglet kielégítésére szolgálnak, t. i. különböző nagyságú tálat, theakannákat, apró findzsákat és ivóesészeket, szaki-palackokat stb. Ezen porzellán nem oly vékony, mint Nangaszakiban láthatni, mely félig átlátszó s olyan mint a tojás héja. De anyaga és üvegmáza szép és tiszta, színei és festményei pedig a legnagyobb eredetiséggel bírnak. Főleg a madarak, halak, lombok, pillangók stb. tárgyak ritka szépséggel és bájjal vannak rajta rajzolva és festve. A mostani porzellán rendszeren az üvegmázon van kifestve, míg a régiebb porzellán festése részint az üvegmáz alatt történt, s azért sokkal erőteljesebbnek és fényesebbnek látszik. Európában kevés festőszert ismerünk, mely az üvegmáz előállítására megki-

vántató forróságot kiállja. — A Jeddóban kapható porcellánárúk közül némelyek a régi olasz majolicára, mások a palissy-i fajence-ra emlékeztetnek. Igen nagy becsben tartatik az aranyos mustrákkal diszesített fekete porcellán, ez vagy az üvegmáz alatt van feketére festve, vagy pedig egész anyaga feketeszínű.

Sok érdekes dolgot talál az ember azon boltokban is, melyekben a különböző érezekből készített s gyakran nagyon czifra pipákat, azután a legezöket, nap- és esernyöket, a vékony fale mezből, papirbörből vagy nádból készített kalapokat s a sokféle játékszert árulják. A játékszerkereskedések száma Jeddóban felette nagy. Azokban mindenféle alakú és nagyságú bábokat, gyermekkardokat, ostorokat, fapapipákat, sárkányokat, hajtócsigát, csecsebecsüket stb. találunk. Minden kor és nem szeret mulatni és játszani, s a japaniak nagy leleményességet tanúsítanak a különböző kornak való játékszerek feltalálásában. Pl. vannak zenélő sárkányaik is, vagy harmincz különböző hajtócsigáik között olyanok is vannak, melyek hegyen felfelé futnak, kötélén tánczolnak, egyes darabokra szétpattannak, s ezek ismét tovább keringenek stb.

Az érintett különböző kereskedésekben sokféle más műdarabokat is találunk, de a japaniak tudományos és művészeti törekvéseivel a könyv- és műkereskedésekben ismerkedhetünk meg legjobban. Ezek előtt többnyire tarka szeszélyes torzképek függnek, melyek gyakran az európaiakat ábrázolják, ezek mellett tájképek, állatok s holmi genre-képek, nevezetesen pompás öltözetű szép hölgyek, de egyszerűs mind borzadalmas gyilkossági jelenetek is láthatók. Általában a képeket nagyon szeretik, örege-apraja gyönyörködik bennök, csaknem mindenki tud rajzolni. Már a japani írás nagyon gyakorolja az ember kezét és szemét, s minthogy nemcsak az kívántatik, hogy az ember valahogyan írni tudjon, hanem hogy szép írása is legyen, azért gyermekségtől fogva sok időt és gondot fordítanak e mesterségre.

A japani nyelv, azt állítják az európai tudósok, egészen eredeti s nincs rokonságban sem a sinaival, sem a környező országok más nyelvével. Úgy látszik, nem nehéz, s az európaiak, kik néhány hónapot Japanban töltenek, nemsokára megtanulnak annyit belőle, hogy a mindennapi közlekedésben magokat a belföldiekkel megértethessék. Oly lágy és hangzatos, hogy az olasz nyelvhez hasonlítják, s a szók kiejtése könnyű. De az írás és olva-

sás nagyon nehéz. T. i. a japaniak az írást a sinaiaktól kölesö-nözték. Már pedig a sinai írásjelek legtöbbszörre nem egyes han-gokat, hanem fogalmakat fejeznek ki, tehát a sinai írás volta-képen képirás, és csak bizonyos esetekben válik hang-, azaz betűírassá. A japaniak a sinai írásjeleket állítólag különbség nél-kül és egyaránt fogalomírásul és hangírásul használják, s ez már igen megnehezíti a dolgot. De azonkívül a közönséges négyszeg-letű sinai írásjeleket háromféleképen írják, s e hármas íráson kívül még kétféle megrövidített és dült (*cursiv*) hangírás, az úgy-nevezett *hiragana* és *katakana* írás is divatozik. A mivel-t vagy legalább a tudós japani embernek tehát ötféle írást és olva-sást kell megtanúlnia és tudnia. A jeddoi egyetemen a japani és sinai írás és olvasás tanítása a fődolog; ez mulhatatlan előkészü-let. Nagyon különös, ha igaz, mit *Alcock* és *Medhurst**) állítanak, hogy a japaniak saját nyelvökön kívül oly gyakran és szeszélyesen a sinai nyelvvel élnek, még pedig úgy, hogy a két különböző nyelvet minden közvetítés nélkül összekeverik. A theaboltokon és theaházakon, a gyümölcskereskedéseken, fürdő-kön stb. mindig csak sinai fölírás van. Az országúton találtató figyelmeztetések is sinai nyelven írva. *Medhurst* Jeddo egyik főútezőjében is, melynek kövezetét igazították, azt találta, hogy a munkások egy táblát kifüggesztettek, melyen sinai fölírás volt, figyelmeztető a gyalogokat, hogy a másik oldalon járjanak. To-vábbá azt mondják, hogy a könyvek czimei és előszavai, a metszvények és térképek czimei többnyire sinaiul vannak írva; a hivatalos levelekben és diplomatikus sürgönyökben a külügymi-niszter czíme mindig sinaiul, személyes neve pedig japanul van írva. Úgy látszik, hogy a városoknak is rendszeren japan és sinai nevek van; sinai nevek többnyire körülírás; pl. *Jeddo* sinaiul így neveztetik: a folyam kapuja, *Jokuhama*: pedig a kereszt partja.

A ki tehát a japani nyelvet alaposan akarja megtanúlni, a sinaival kell kezdenie; mint ezt magok a japaniak is teszik isko-

---

*) *Sir Rutherford Alcock*: The capital of the Tycoon. E munka függelékében a sinai nyelvben járatos *Medhurst* tárgyalja a japaniak ezen sajátosságos szokását, mely szerint a sinai nyelvet saját nyelvökkel összekeverik.

lákban. Az európai diplomátákra nézve természetesen nagyon jó, sőt szükséges volna, a japáni nyelvet és írást alaposan tudni, hogy tolmács nélkül közlekedhetnének az ország hatóságaival. Most ez rendszeren két tolmács közbenjárása által történik pl. az angol követ elébb hollandiai tolmácsnak mondja mondandóját, az egy japáni tolmácssal, s ez végre az illető tisztviselővel közli. A félreértések e szerint alig kerülhetnek ki.

Az írás mestersége tehát a japániaknál nem könnyű dolog, s valóban csodálkoznunk kell azon, hogy az írás és olvasás annyira el van terjedve köztük, sokkal inkább, mint a legmiveltebb európai országokban. De a japániaknál az írás egyszersmind festés, s kívántatik, hogy az szép arányossággal, ugyszólván, művészileg vitessék ki. Pl. szép költeménynek csak azt tartják, mely nemcsak értelme és alakja, egyszersmind szép írása által is hat; az írás náluk körülbelül az, mi nálunk a fülnek tetsző mérték és rhytmus. Miként ránk a szép szaválás vagy ének hat, ugy hat rájok a szép-írasi művészet. E szerint nevelésük lényeges része a kéz és szem képzése, s ez természetes fogékonyságuk és eleven érzésük mellett leginkább fejlesztí elöszertetöket és képességeköt a képes ábrázolatok iránt.

A könyv- és műkereskedésekben mindenféle japáni és sinai könyveket találunk, melyek a természettudományokat, a mezőgazdaságot, ipart, a hazai történelmet stb. tárgyalják. Köztük fölötte sok illusztrált munka van. Igy többnyire illusztrálva vannak a növény-, állat-, természet-, bonsz- és hadtani munkák, mind az eredetiek, mind a fordítottak, továbbá a fegyverekről, lovakról, vadászatról, halászatról, a kert- és földmivelésről, fatenyésztésről, építészetről, földrengésekről, esillagászatról, meteorológiáról való könyvek, azután az állami naptárak, genealogiai munkák, a regények és történelmi művek, s a néprajzi, régészeti, vallási könyvek. A szöveg nélküli képes könyvek száma is igen nagy; ezek majd tájképeket, majd a mindennapi életből s a természetből vett jeleket foglalnak magokban. Vannak továbbá az olvasást, a vívást és lovaglást s a rajzolást tárgyazó képes könyveik. Ez utóbbiakban a minták részint ki vannak vevé, részint az alak alapvázlata csak matematikai vonalokkal van kitüntetve. Kivált a madarak, halak, rovarok igen remekül vannak rajzolva. Legtöbb képes könyveik tarka egyveleget foglalnak magokban, gyakran valóban kicsapongó

szeszélylyel egyazon lapon a legkülönbözőbb tárgyak ábrázolvák. Minden ábrázolataik, noha a rajzban gyakran sok hiba van, felette elevenek, s tanúsítják, hogy a japaniaknak az alakok jelentősége és jellemzetessége iránt helyes felfogásuk és érzésük van.

A nyomtatványok és képek rendesen fametszetek, szürkés vagy verhenyes alapnyomaton, gyakran a metszetek kiszínezvék. A világot és árnyékot önkényesen használják, úgy, miként az értetőség és a festői hatás kívánja. Az unalmas helyeket, p. házfedelet rendesen felhők által eltakarják. A vonalperspectivát jól ismerik ugyan, de szabályait nem követik szorosan. Művészeti készítményeikben tehát sok önkény van, de a friseséget, naivságot s gyakran a szépséget sem lehet tőlük megtagadni.

A könyvek és nyomtatott képek felette olcsók. Jele, hogy nagy kelendőségük van. Csakugyan minden osztálybeliek nagyon szeretnek olvasgatni; még az őrálló katonák is olvasgatnak; a gyermekeket, leányokat és nőket is gyakran látni könyvekbe elmerülve.

Minden könyvkereskedésben a birodalom minden részeit ábrázoló térképek s igen részletes és hü várostervek is vannak. Többi közt Jeddo tervrajzának nagysága négy négyszögláb, s részletessége és hűsége oly nagy, hogy az idegenek is teljesen tájékozódhatnak szerinte. A térképek között sok olyan is van, mely európai atlaszok után készült.

A japaniak már sok és mindenféle európai munkát, kivált a hollandiai nyelvből fordítottak, nevezetesen több csillagászati, földrajzi, orvostani és hadászati munkát*.) A kormány csak az európai államok történelmét és alkotmányait tárgyazó, továbbá, a theologiai és bölesészeti munkákat tiltotta meg és tiltja még most is.

HUNFALY JÁNOS.

---

*.) A poroszok meg voltak lepve, midőn a hozzájuk küldött két bunyótól megtudák, hogy földijök Brandt hadászati munkáját a japaniak már lefordították s hogy Decker e című munkáját: Handbibliothek für Offiziere is ismerik. Brandt munkája most már két kiadásban jelent meg Japanban. Alig hiszem, hogy a mi honvédeink nagyon ismernék.

ADATOK
SZEMERE BERTALAN
ÉLETRAJZÁHOZ.

~~~~~
HARMADIK KÖZLEMÉNY.

Ismeretesek az 1847/8-ki országgyűlés eseményei. Hírlapok és naplók hosszasan közölték a pozsonyi országház történeteit.

A színpalak titkairól azonban hallgatnak ez okiratok. Pedig azok nélkül az események sem érthetők egészen; annál kevésbé ítélhetők meg a jellemek, s magyarázható ki az egyéniségek viszonya egymáshoz.

Egy fényes tehetségű publicistánk érdekes adatokat nyújtott röpiratában nem rég,*) az utolsó pozsonyi országgyűlés titkos történetéhez.

„Az ellenzék — írja Kemény Zsigmond — a megnyitó beszéd után mindjárt központosítá az ügyek kezelését, nem előre készített terv szerint, de a parlamenti erők önkéntes megegyezésénél fogva.“

„Hat vagy hét befolyásos képviselő és — a főbb kérdésekben — a felsőházi tagok közül Batthyány Lajos és Teleki László grófok, szakadatlanul magán tanácskozmányokat tartottak, melyekben a

*) Megjegyeztük első közleményünk kezdetén, hogy ez életrajzi adatok még 1851-ben állítottak egybe, s most változtatás nélkül közöltetnek.

napi renden levő tárgyakra nézve megállapították eljárásukat és az ellenzék teendőit.“

„Ezen ülések — melyeknek eredményeit a meghívottaknak erkölcsi kötelességből, az ellenzék többi tagjainak pártfegyelméből kellett előmozdítaniok — Kossuth túlnyomó befolyása alatt állottak ugyan; de a vélemények kimondásában elég szabadságot, a kérdések összeállításában s kifejtésében sok szorgalmat tüntettek föl. Szentkirályi éles esze és nagy munkássága, Szemere és Pázmándy európai s parlamentaris műveltsége sokkal jobban valának e conferentiákban használhatók, mint a czifra szavak és virágos eszmék.“

„Kossuth, kivált az országgyűlés kezdetekor, az ellenzéki titkos conferentiákban fölmerült nézetek iránt nagy figyelemmel volt, egyszer sem tette magát a lábra kapott eszmékkal éles ellentétbe, sőt gyakran változtatta meg szándékait s áttért a mások által indítványozott véleményekre.“

„Neki tömérdek ismerete volt az országgyűlési irományokból és jegyzőkönyvekből. A kérdések történelmi előzményeit legjobban tudta. De az európai alkotmányos élettel felületesen volt megbarátkozva; belőle csupán a regényesebb tájképeket és a polgárisodás óriás törekvéseiből a merészebb ábrándokat kedvelte.“

„Mínthogy pedig az utolsó pozsonyi diéta különösebb gondal a reformok iránt viseltetett, természetes vala, hogy Kossuth a titkos conferentiákban néha nem vitt activ szerepet s inkább ő kölesünözött elvbarátaitól véleményt és adatokat, mint azok tőle. E függése addig ment, hogy a legfontosabb kérdést, mely a magyar alkotmányos élet elvei fölött határozott volna, tudniillik a királyi városok rendezését, egészen Szentkirályi intézkedése alá vetette, s minden ellenzéki tagok közül legkevesebb kifogást űtett Szentkirályinak oly tervei ellen, melyek se szabadelvűség, se kivihetőség tekintetében nem felelhettek meg a közvárákozásnak.“

„Mig Deák, az ellenzék régibb vezére, épen a belső pártconferentiákon adott irányt, az előkészítő tanácskozományokban osztá ki szellemének roppant kincseit, gazdagítá meg a körüle levőket: Kossuth itt csak akkor volt irányadó, ha a szenvedélyek kérdései kerültek elő, és szükség volt ostromot vagy rohammal támadást rendezni; de midőn a reformok felől és a föl-

merült tárgyak megoldásáról kellett intézkedni; Kossuth nem annyira a hitelező, mint a kölcsönnevő helyzetében volt, és nem volt makacs, saját nézeteiről elvarátainak jobb nézeteihez partolni.“

„Ez akárhányszor megtörtént.“

„De midőn a kitűzött tervek életbe vezetése volt a főadat, midőn egy kérdésnek nyilvános tanácskozás elé kellett vezetetni: akkor Kossuth mindent magához kívánt ragadni.“

„Nem osztá úgy ki a népszerű tárgyakat, mint Deáknak volt szokása. Nem adta a szövevényes ügyet, miután a konferenciák kifejtetett, oly tehetséges, de még eléggé nem méltányolt egyénnek át, ki ennek következtetésében, a kerületi és országos ülések ünnepektől hősévé válandott volna. S ha egy meghatározó vagy elragadó szónoklatra volt szükség, melynek a vita-nap kezdetén, mint Tyrtaeus tárogatójának, harcz és diadalra kellett buzdítani: bizonyosak lehetünk, hogy Kossuth nem fogja Deák példáját követni, ki ily alkalmat mindig valamely vetélytárs emelésére hagyott használni.“

„Ily öntagadást a lángeszű, de hiú és beesszomjas pártvezérnél soha sem valánk szerencsések találhatni.“

„Kossuth, nem sokat tekintve arra, hogy a pártkonferencián maga vagy pedig más örülte ki a kérdést, mihelyt megállapodás eszközöltetett, s már az egész párttal kellett az elfogadott nézetet közölni, vagy a kerületi ülésekbe átvinni, — legott kapott alkalmat egyéniségének föltolására. „Az indítványt megteheti valamelyik közölnünk, vagy megtehetem én.“ „A kérdés kifejtését magamra vállalom“: ezen nyilatkozatok ritkán maradtak el, midőn a szönyegen levő ügy karzattapsokra és kardzörejre igényt formálhatott.“

„Semmi kétség, hogy Kossuth esodálatosan szép organummal bírt, melynek a suttogástól kezdve a legélesebb hangokig saját varázsa volt, ellenállhatatlan s majdnem bódító. Őt az arezkinyomattól egészen a kéz legkisebb motszanatáig, ha nem is művészi, de gyakorolt, kellemes és néha kiválólag nemes előadási módor jellemzé. Beszédei, melyek félig készültek, félig rögtönzöttek valának, soha sem voltak az unalmassáig hosszúak, vagy a figyelem fárasztásáig tartalmasak. Ezért is kellett hatniok. S hatottak, mert bennök emelkedettség és csillám vala, mélység és sötétség nélkül; bennök, gyakran egy fölkiáltásban vagy egy mellékeszmé-

ben a szenvedélyeknek egész fergetege tört ki. Kossuth beszédei a többi magyar tekintélyek beszédeinél sokkal inkább tetszettek, mert rajta kívül senki magát úgy nem mivelte ki, hogy a tömeg minden előítéleteit és előszereteteit a polgárisodásba átvigye, és a magasabb szónoklat mezején népszónoknak maradjon.“

„Önként folyt tehát, hogy Kossuth a magánconferenciák rendezett eszméire mint egy talajra, egy diszes és erős pedestalra lépve föl, az országgyűlésen kitűnő szónoki tehetségével rendkívüli hatást gyakorolt.“

„S az által, hogy a párteconferencián engedékeny volt, de az elfogadott tárgyat maga vezette a nyílt ülésekbe, — kettőt nyert Kossuth: tudniillik a közönség óriásnak hitte, és bálványoztatván a karzatok által, a conferenciát mindig kényszeríthette, izgatási kérdésekben, az ő extrem nézeteit pártakarattá emelni.“

„Hogy ily helyzet veszélyét a többi tekintélyek átlátták: természetes.“

Szemere, Kossuth egyénisége szerfölötti tulnyomóságától tartván, ohajtott egy párttöredéket, mely őt fékeze.

De halljuk őt magát, mint ír e dolgokról, szokott töredékes levélírási modorában, e sorok írójának.

A levél, a melyből a következő sorokat idézzük, Pozsonyban 1848 január 14-dikén kelt.

„Itt baj van, még csira, de nőhet. Az isten mindenható; bürköt vetünk, rózsát növelünk. Van kis és nagy conferentia. A kicsinyben részt veszünk heten: Szentkirályi, Kossuth, Lónyay Gábor, Andrássy Gyula, Pázmándy, Szentiványi Károly és én. Kossuth akarta, hogy részt vegyenek Batthyányék . . . Nézetem szerint, abban állapotunk meg: alkalmilag meg-meghívjuk. Eddig kétszer történt. Batthyány Lajost és Telekit. Hanem hogy Kossuth amannál conferálgat, okom van hinni.“

„Kezdetben alkudni próbáltunk Apponyival. Az adrese lehangolásaért az évenkénti diétát kértük, s az adóra közremunkálást. Csak Kossuth volt ellene; mint a víz, részt keresett mindenfelé, de az eszmét helyeselte. Én és Szentkirályi egy óráig értekeztünk Apponyival, de mások is. Azonban István és mások széthúztak, a nem apponyifélék, és elesett. Annyi haszna volt, hogy az adrese nem iratott rettenetes menydörgő hangon, mi különben történt volna.“

„Kossuth előre intett, ne tartsunk gyakran nagy conferenciát. És

hogy nőtte ki magát? Igy. Mi előbb megvitattuk a tárgyat. Kossuth itten enged, sőt rendesen kisebbségben van, bár örökké beszél. Például nem akart az adóban se országos választmányt, sem az örök váltságban; a válaszfelirat letételét sem akarta; az administratori kérdés küldöttségre bizása sem az ő eszméje stb. . . . Következik a nagy conferentia. Bohus akként bútoroztatá egyik szobáját. Már a mit kifőztünk, azt ő, Kossuth, találja elő. hosszán, bőven. Ő épen nem lelkiismeretes más találmányait elsajátítani. Természetes, hogy ama kiegyenlítés után mi nem ostromolhatjuk. A többiek hallgatva helyeslik. Ritkán és rövid vita van. Ekképen a conferentia az egység sikeres módjának mutatkozáván, most már naponként szeretne tartani.⁴

„Ehhez járúl több körülmény. Neki (Kossuthnak) szerkesztő korából sok adatai vannak, mik zsebben maradtak a censura miatt is. Sokat dolgozott maga is. Azóta is sokat jött politikai érintkezésbe, és kér, kap mindentől. És ő felhasznál mindent; neki nincs tára, ő csupa Auslag. Midőn az adó országos választmányról volt szó, elbeszélte a só történetét, szólt a harminczadról, pedig a conferentiában neki hallgatás ajánlatott. Ma az 1836: XXI. törvényezikk végre nem hajtásáról kellett volna szólnania, és ő a részek történetét hosszán beszélte elő, mintha a törvényt most kellene hoznunk. A részek (Partium) küldötteitől (kérelmi küldöttek) minden adatot magához csikart. És oly hangon mond el sokat, mintha ő a tanár volna egy auditoriumban. S a tábla határozatairól is mint indítványáról beszél; soha mi, hanem én, az én irányom, és így magát helyezi ellentétbe a főrendekkel, s ha elfogadják a rendek, akkor érteni kell, hogy ezeket is. És ő mindig a mostani politika bölcsességét magasztalja, a magáét, mindig azt emlegeti, hogy tudna agitálni, de ő mérsékléssel jött ide, s inláz nélkül soha sem szól. Ő soha sem pártol indítványt, hanem ha magáévá teszi, egyet csavar rajta, hogy nevét veszítse s az ő nevét kapja. Ő például emlegeti, hogy stafétát küldött Biharba, nagy hangon oda vetve; (mert egy staffeta 50 p. frt.); és pedig a beesületes P. fizette és küldte. Ő minden olyan tárgyat magához ragad, a mi ragyogó oldalt mutathat, előre jelentvén, hogy ha senki sem ellenzi, az indítványt ő is megteheti. Sőt bár pajtáskodást mutat, de kissé nyersen, fensőségi hangon felelget a követeknek ülésekben és conferentiákban.“

„Már most mik ennek következményei?“

„A követi karban az elégedetlenség nagy. Untalan nógatnak a próbára, segíteni a helyzetet, mert átallják e helyzetet. De én, miután

kezdetben nóm betegsége miatt, ki hét hét óta fekszik, nem hathaték eléggé, hagytam rohanni a folyamot. A dolgok folyásának magának kellett kimutatni, a mi rosz van. Nehány baknak kellett történni, hogy fölébredjenek embereink. Más mód gyanús lett volna és sikertelen. És ime, a külső, látszatos egység mellett, bennünk nagy egyenetlenség dül, még benn forrva.“

„És itt nagy tér van. Soha sem volt ily dologtalan követi kar. A késznek örül. Még hallgatni is röstel. Ezért lehet tartani az egyoldalúság veszedelmétől. És azért, mert a conservatív párt hallatlan erőtlen. Én sajnálom, hazafiúi lélekből. Nekünk erősebb conservatív ellenzék kel-
lene, mely vigyázóbbá tegyen. Ha ez így megy, a bizakodás ront meg stb.

„Széchenyi most beteg. Ha nem beteg, jön-megy, conferálgat, velem többször már; de ő vele nem lehet beszélni. Neki tisztán személyes, subjectiv politikája van. Ő neki minden más eszköz. Csodálatos dolgokat összebeszél. Ma bökdösésről, túlzásról beszél az ülésben; ha kijövünk, örvend a zavarnak, azt mondja, ő így szereti stb.“

„Valami szövetségnek kell alakulni, ha az egyoldalúságtól menten akarunk maradni. Minek alapján? Miképen? Mely alkalommal? Magam sem tudom. Nehéz föladat, hol az eltérés nem sűrű, nem elv-beli, külön állanunk. Az olykori elállás pedig gyanús, és különzködésre mutat. A föladat inkább az volna, t u l n y o m ó s á g o t n e m e n g e d n i, nem engedni a jövő miatt. De ezt a hiúság, az elbizott szólásmód, a tanárkodás alapíthatja meg, és az ellen mit csinálsz? Azt fogjátok mondani: „ne szóljon s ne ily hangon“ stb. Alig értetheted meg, bár érezi minden.“

„Én tartok tőle, végre, ha nem segítünk rajta, e helyzetbe a többség betalálja magát. Kivált miután sejti a jobbat, de röst mód nélkül. De szörnyű baj, hogy a conservatív fél alig ellenkező-vén, sőt gyakran épen nem, mi látszanánk helyét elfoglalni, nem pedig közvetíteni, rectificálni. Mert conservatív rész, úgy-szólva, nincs, stb.“

Igy írt Szemere. S idézett töredékes sorai, midőn a háttért megvilágosítják, az államférfiú politikai jellemére is vetnek egy sugárt.

Kezdetben mindjárt egyezkedni látjuk őt a kormány fejeivel. Sérelemi kérdések lehangolásaért egyes reformokra alkuszik. Majd aggodalmát fejezi ki, hogy az egyensúlyt megzavarja egy

túlnyomóságra törekvő egyéniség; s ki oly merész volt a végezel kitzítésében, a követi pályán közvetítő álláspontot keres.

Ismeri a különbséget az elv és alkalmazás közt. Kivánata gyökeresebb, modora békesebb, politikája számítóbb, mint Kossuthé. Ez fényes izgató, legkitünőbb ellenzéki tag; s Szemere a reform ünnepezt szónoka. Az főleg orator, Szemere kiválólag törvényhozó.

„Én — úgymond Szemere, mintegy folytatólag egy más levelében, ugyanezen országgyűlésen, — sokat foglalkoztam specialis törvényhozási kérdésekkel. Olvastam más törvényhozások eljárásait. Hiszem látom, hogy számítlan politikát követünk, mely bukni fog, ha csak a sors ki nem segít. Az elégtelenek járnak hozzám. De sok van közöttök, ki az ellenzék soraiból akar menekülni. Ez nem tetszik nekem. Nem akarok sereget gyanúsokból. Ily áron a felelősséget nem birom elvállalni. És azt látom, Kossuthot fékezni, helyreigazítani lehet három — négy embernek; de az következetes, bátor, hitellel bíró legyen. Kossuthnak nagy ereje van a szerenesében, a népszerűségben; a tusában csügged. Ha meg birom nyerni Szentkirályit, Pázmándyt, Lónyay Gábort, nem késem semmit.“

Míg azonban ekkép keresé a támaszkodási pontokat, a közbejött európai események váratlanul összezavarák Archimedesünk politikai körvonalait.

Alig múlt el egy pár hét, az idézett sorok kelte után, a februári forradalomig.

Szemere azok közé tartozott, kik ezután még többet dolgoztak, de a szót még kevésbé vitték.

Ő formulázta, többek közt, azon törvényjavaslatot, mely az évenkénti országgyűlésről szól. Épen egy angol utazó volt nála. Szemere fölolvása előtte a szerkezetet. Az angol ellenmondást látott annak két pontja közt. „Eloszlathatja — úgymond — a király az országgyűlést; és mégis mielőtt eloszlattatnék, a budgetet előbb meg kell szavaznia.“ — „Igaz, — válaszolá Szemere —; de a mi viszonyunk sajátságos. Szükség, hogy a kormány minél több törvényt legyen kénytelen megszegni, ha alkotmányellenes úton szándéka járnai.“ Tudva van, hogy az érintett záradék volt, a mire 1848-ban az octoberi feloszlató rendelet ellenében, hivatkozott az országgyűlés. Permanenssé lett; a nélkül, hogy, hite szerint, a törvényes tért elhagyta volna.

Egyébiránt az 1848-ki pozsonyi országgyűlés utolsó ülései sok részben a véletlentől függöttek. Deáknak és Szemerének kellett, utólagosan a szerkezettel is, sok hibát helyrehozni.

Jelen volt Szemere azon küldöttségben is, mely a független felelős miniszteri kormányformát, a magyar nemzet e második arany bulláját, Bécsből lehozta.

Jelen volt az első miniszteriumot alakító tanácskozmányban is. „Ez — ügymond — egyenesen a conservatívek figyelembe vételével is, alkottatott. Nem Auszriától, mindenki a conservatívektől félt akkor. Igy jelent meg benne Széchenyi, Eszterházy.“ Kossuth akart lenni belügyminiszter, de előbb Deákot kínálta meg vele. Később azt hívén, hogy Magyarországon nem lesz fényes tere, a pénzügyhez ragaszkodott. Batthyány és Deák akarták, hogy Szemere vegye által a belügyi tárezát.

Batthyány első hivatalát Szemere rendezte mindjárt Pozsonyban. És mivel a régi kormányiszékek, a helytartótanács és kancellária, működni megszűntek, Batthyány mint miniszterjelöltet Pestre küldte őt. „Kossuth — írta Szemere egy ekkor kelt levelében — irigylé tőlem e provinciát, oda igtatá tehát e sorok közé Klauzál nevét előmbé, s Pulszkyét és Nyáryét utánam.

1848 márczius 25-én érkezett le Pozsonyból Szemere. A két főváros — Buda-Pest — polgárai fáklyás zenével, tisztelkedtek azon nap este a belügyminiszteri jelöltnél. Szemere a következő beszéddel válaszolt:

„Vannak idők, midőn a népek lelke, mint a mennynek kapuja megnyilatkozik, és benne a szabadság érzete csudamódon revelálja magát, mint egykor az isteni vallás magát a megváltóban revelálta. Az ilyen időket én az emberiség történeteiben szent pillanatoknak tekintem; a mi bűnök és kihágások ilyenkor elkövetettek, azoktól undorral fordítom el szememet, de más részről gondolatom a lélek mélyébe száll, hol lakik a szabadság, mely elnyomatásában hasonló azon tűzhöz a földnek kebelében, melyre a sors egy Vezúvot hengerített, s terhe alól magát rengés és rázkodás közben szabadítja ki.“

„Ilyen időnek éljük mi első napjait, első heteit. Most minden perez komoly és szent, mint az életé s mint a halálé. Európa népei zajlásnak indultak, tehát mi sem tespedhettünk, mi sem hallgathattunk; organizálni kellett magunkat, különben elhordja a vihar e nemzetet és annak királyi székét. És nem késtünk, nem töprenkedtünk, az idő maga

gondolkodott helyettünk, mi tettük azt, a mit rögtön tenniünk lehetett, a népek megnyitottuk az alkotmány sánczait, az osztályok közt leromboltuk a válaszfalakat. Mi nem kérdeztük többé küldőinket, hanem a hazát, az útasítások elnémultak, mert a nemzet szólalt fel, azon fatum, mely Európa népeit megragadta, rendelkezett velünk is; a haza szívéből a pártok eltűntek e pillanatban, előlépett a haza szent, és a korona ősi képe, s e kettő körül, mint oltár körül gyülekezett össze az imádó hazafiak serege.“

„Tehát a népekre nézve is megjött elvégre az idő a maga teljességében. Az a hosszú szenvedés, az a sok türés egy felleggé sűrűdött össze a népek lelkében, mely néhol leütött mint mennykő, néhol pedig, mint záporosó, áldása lett a földnek, melyre hullt.“

„Hazánk e boldog, e szerencsés országok közé tartozik. Eljött a felleg, de a veszély elment, csak áldása maradt meg.“

„Tudniillik: A nemzetet ezután nemzeti független, magyar miniszterium fogja kormányozni. Tehát Magyarország többé nem gyarmat.“

„A lélek, e roppant óriás, kiszabadult rozsdás békóiból, a sajtó szabad.“

„Csaknem egészen valósággá vált hazánkban is azon szent elv: egyenlő jogok és egyenlő terhek.“

„A föld szabad, melyet a nép bír, és szabad a nép, mely azt bírja.“

„Nemzeti őrség öröködik felettünk, mely palladiuma a szabadságnak.“

„Tehát mindent még nem nyertünk meg, de megnyertük azt, mely alapja mindennek. Megvan már a föld lábaink alatt, melyen állásponthoz vehetünk, megvan már a nap fejuink fölött, mely világít és melegít, még kevés fejlődés, kevés előhaladás kell, és mint nem sokára a világra nézve a természet tavasza bekövetkezik, úgy bekövetkezik hazánkra nézve is a szabadság tavasza.“

„Egy szóval nem sok hiányzik már ahhoz, hogy a nemzet minden érdekeiben egység legyen, mely egység alapja minden hatalomnak, melyre a magyar nemzet számot tarthat Európa népeinek magas sorában.“

„Legyetek bizonyosak benne, hogy mi hiven megőrizzük az elveket, melyeket kivitünk. És alkalmazni fogjuk azokat minden következményeikben. Az ó alkotmány, mint egy vén épület, összedőlt, új fog omladékainak helyén emelkedni. De ehhez idő kell, és az időben rend

és béke és bizodalom, de félre ne értsetek: béke, rend és bizodalom sohasem a szabadság rovására kell.“

„Hanem az igaz elveket könnyű megismerni, nehezebb kivívni, legnehezebb alkalmazni. Hosszú idő is kívántatik hozzá. Tehát legyenek várakozással és bizodalommal is. Hiszen e néhány nap alatt, a villámnak gyorsaságával, félszázadot éltünk át, istennek különös gondviselése virasztott felettünk, és a ki eddig kételkedett, most meggyőződhetett róla, hogy a magyaroknak saját istene van.“

„Ennek kegyelmét kérjük ki a további nagy munkához.“

„Üdvezlek, tisztelt polgártársaim. Üdvezlem Pest városát, mint a hazának szívét, üdvezlem Budával együtt, mint a hazának két szemefényét, mint példaadót és hatalmas tényezőt a rendben és szabadságban, országszerte. Üdvezlem imádott hazámat a valódi szabadság küszöbén, a paradicsomnak ajtajánál. Üdvezlem e három szent elvet: szabadság, egyenlőség és felebarátság.“

„És még egyet. Mi t. i. Batthány Lajos miniszterelnök, és azok, kik mint miniszterhársai királyi megerősítés alá vagyunk terjesztve, más biztosítékot a jövőre nézve nem adhatunk, mint hogy mi a szabadságot nem tartjuk eszköznek, hanem célnak, mi a rendet is a szabadságért ohajtjuk, és azt a szabadság szempontjából a szabadság eszközeivel ohajtjuk fentartani; mi azok leszünk a kormányon is, a kik valóán az ellenzék sorában, mi a mely elveket hirdettünk, azokat életbe is léptetni igyekeziünk, ime itt a szabad ég alatt, az éjnek ünnepi esendében, az örökké való isten színe előtt esküszünk: a mint e fogadásunkat megtartjuk, isten minket úgy segítjen!“

Mint miniszteri biztos Pesten, rendben tartá, de lángolni hagyta a tüzet, mert úgy hívé, hogy az visszahat Pozsonyra és Bécsre. „E nélkül — úgymond — „Bécs sokat nem adott, Pozsony sokat nem tett volna.“ „A pesti mozgalom — mondá előttem más alkalommal — nekem csak eszköz volt. Sohase féltem tőle. Sőt egy éjjeli fölkeléskor magam javasoltam, hogy csak 24 óráig várakozzunk. Megéjleneztek, és eltávoztak, örülvén, hogy csak 24 óra múlva kell tenniök. Nyári és Klauzál nem helyeselték azt, nem csak mivel bátor, tehát népszerű szó volt, hanem mivel amaz azt hitte, a pesti forradalom valami komoly, nagyszerű, fontos, ámitotta magát, mint a sereg vezére, s emez félt tőle, mint veszedelmestől.“

Midőn az országgyűlés eloszlott s az első magyar miniszte-

rium Pestre érkezett, Szemere készítette a miniszteriumok közötti munka-cloisztást.

Ezután a belügyminiszter a cabinetben eltűnik szemeink elől.

Azon cabinet rejtjelmeit kellene tudnunk minden részleteiben, s bepillantannak a belügyek titkos tárczájába is, hogy megítélhesstük a minisztert.

A parliament nyilvános története nem nyújt elég adatot e korból az államférfi jellemzésére.

Várjunk az időtől. A történetírás mindent földeritend.

Addig legyen elég az ide vetett néhány töredékes adat, a melyeknek legfőbb érdeme, hogy többnyire azon férfi előadásából vannak merítve, a kinek életrajzát vázolják e sorok.

Szemerének, mint belügyminiszternek, helyzetére nézve tudni kell: hogy a mi fontos történt, mindig a miniszteri tanács eredménye volt; s úgyszólván csak e tározának levén dolga, a részletek, a végrehajtás a miniszter minden idejét elfoglalták.

Miniszteri tanácsban mintegy hagyományilag, Batthyány, Kossuth és Deák kezében volt az ország politikája. Ők hárman voltak az irányadók; Szemere a végrehajtó kar. Egyébaránt a mennyiben Kossuth gyorsabb eljárást követelt, a miniszteri ülésben, Szemere mindig vele szavazott; nyilvános szereplését azonban, a parliamentben és sajtóban nem helyeselte. Azt is ellenezte, hogy Kossuth legyen az alsóház vezére, a miniszterium szóvivője; s midőn Kossuth lapját hivatalossá akarta tenni, Szemere a „Közlönyt“ alapította.

De halljuk őt magát, mit ír egy levelében, mely ez időkre vonatkozik!

„Széchenyi, Eötvös, Klauzál — írta többek közt Szemere — a tanácsban mindig a kiegyenlítés reményén csüggték. Deák volt képviselőjük; Batthyány csak némileg. Én áruást láttam, mint Kossuth; de ő hirdette, de ő ingerelte, én készülni akartam a védelemre és szinlelni az egyességet, az engedést.“

Módora mint látjuk, Kossuthétól a forradalom terén is különbözött. Nem hitt a kiegyenlítésben, de nem akarta elzárni le-

hetőségét; nem nyújtott tápot a szenvedélyek lángolásának, innen és tulnan a határokon.

Kossuth és a baloldal előtt azonban nem elég forradalmi-
nak látszott e viselet. Gyanúsirák, más jelöltnek nevét hozzák ke-
ringésbe a tárczára, mely Szemere kezében volt. Többi társai pe-
dig nem boesáthatták meg neki, hogy a miniszteri tanácsban
gyakor ízben szavaz a pénzügyminiszterrel. Midőn azért a ná-
dor újra megbizta Batthyányt miniszter-elnökséggel, Kossuthal
együtt Szemere is kimaradt az új jelöltek közül.

A mit már a minisztertanács végzett, annak többnyire Sze-
mere volt végrehajtója. S ebben szigorú, határozott, fáradhatlan,
haladó.

Tárczája minden idejét igénybe vette. Új viszonyok, új
rendszerek, új választások, új miniszteri tisztviselők, szóval
egészen új világ. Szemere reggeli 6 órától éjfélutánig dolgozott,
s alig volt képes végezni a folyó tárgyakat, azt, a mi halaszthat-
lan volt, a mit a miniszteri tanács végzése húzott maga után.

Csak ő alkotta miniszteriuma személyzetét egészen új embe-
rekből. Alig hagyott két embert a régiből, a kik nem bírtak po-
litikai súlylyal, s azokat is csak az előzmények ismerete miatt.
De a belügy alig rendelkezhetett 30—40 helylyel. Az ifjuság egy
része pedig, érezvén, hogy semmi szakot nem ért, a politiká-
ban akart kontárkodni; s többnyire e tárczához folyamodtak al-
kalmazás végett, sok követelő módon. Szemere nyersen bánt a
tolakodókkal. S az elutasítottak a sajtó körül sereglettek, abban
tetszvé magoknak, hogy az ország legérdemesebb férfiai, egy
Deákot és Széchenyit is, sárral dobálták.

1848 augusztusban, a miniszterelnök gróf Batthyány Lajos
és Deák, az igazságügyi miniszter, Bécsbe mentek, még egyszer
megkísérteni a felforgó viszályok kiegyenlítését.

Mészáros, a hadügyminiszter, pedig az alduvai táborban
volt.

Az elnök és hadügyminiszter teendőit ideiglenesen, majd
három hétig, vitte Szemere. S ekkor nyílt alkalma, mint a ma-
gyar miniszterium tagjának, önállólag is működni.

Nehéz napok valának ezek. A remény és aggodalom súlyos napjai.

Már augusztus közepén híre szárnyalt, hogy Pesten nagy-szerű zavar fog kitörni. Híre volt, hogy a jel gróf Széchenyi István meggyilkoltatása lesz. Ez két ismeretlen ifjú éjjeli beszélgetéséből, melyet az útczán véletlenül kihallgattak, jött keringsbe. Mennyi volt alapos e hírben — mondá Szemere, kitől közvetlenül hallotta e sorok írója e napok eseményeit — nem tudhatni. Annyi igaz, hogy Széchenyi István barátai mindent megtettek a nemes gróf védelmére. Családja elküldetett s házá 80 fegyverrel láttatott el. A lánczhid építő legénység rendelkezésre állott. S a lánczhid udvarában a gróf részére folyvást esolnak állt készen.

Ehhez járult egy más körülmény.

Kossuth szállásán miniszteri tanács tartatván, ez egy puska-mintát vevén kezébe, midőn társainak mutatá azt, e szavakkal szögzé Széchenyire: „Be jól lehet ezzel az árulókat lelőni!”

„Volt-e valóban czélzás e szavakban, nem tudjuk. De oly izgalmas időben, mikor úgyszólván a lég is terhelve volt gyanúval, mint ragály idején van kóranyaggal, — ily időben, mondom, e szavak sem maradhattak fontosabb jelentőség nélkül.

S meg kell vallanunk, hogy a zavarra ez időszertint nem kis lehetőség mutatkozott fővárosunkban.

Míg Deák és Batthyány Bécsben jártak: az alatt Kossuth mindent elkövetett, hogy magát az ügyek urává tegye Pesten.

Mondják, hogy a Budán tanyázott sorkatonaságot annyira sikerült saját részére vonni, hogy a nádornak alig maradt 50 katonája, a kibén bizhatott. E fölött minisztertársai tudta nélkül számos fegyvert és ruhát vásárolt össze, s megindította Pesten a toborzást saját nevére.

Híre volt, hogy dictaturáról is gondolkodott. Előbb a ná-dort akarta annak fejevé, majd egy három tagú kormányt tervezett, a melynek élén ő maga állt volna.

Madarász, a későbbi hirhedt rendőrfőnök, volt leginkább tanácsadója és végrehajtója.

Ez ember különösen egy klub élén állott, mely magát „egyenlőségi” nek nevezte. Tagjai néhány rajongó és mellözött egyénen kívül, többnyire a régi conservatív párt szolgálai eleméből

gyülekeztek, kik azelőtt a rendet Jupiter Stator szobrában tisztelték, s egy márcziusi napon nagy hirtelen a romistenhez szegődtek. Köpenyforgatók, kik bármely oltáron csak saját érdekeiknek áldoznak. Vétkesen könnyelmű s egyszersmind könnyű emberek, kiket a zivatar fölszínre kap.

E klubb september 8-án már kísérletet tön, a kormányt is magához ragadni. Fölszólítá a várost, hogy főkapitányát, vagy a tanács valamely tagját küldje a klubb ülésibe, hogy az ott hozandó határozatokat ismerje és végrehajtsa. Bizottságot nevezett ki, mely az események fölött örködik. S september 9-diki nagy gyűlésében küldöttség által interpellálta a nádort is. A francia jóléti bizottság példájára, majd a kormány, majd a parlament jogaiba avatkozott.

A pontok közt, melyekre nézve a klubb fölvilágosítást kívánt a nádortól, csupán a következőket említjük:

Mi célból és kinek rendeletére történt a fegyverek átszálltatása Budára, s való-e, hogy a várba fölösleges tüzérség rendeltetett? S továbbá

hogya Kresz könnyű lovasok be vannak-e rendelve Budapestre és kinek parancsából?

E pontokra nézve meg kell jegyeznünk, hogy a forradalmi tervek ellenében István főherczeg is gondoskodott óvszerekről.

Váczon 4—5000 nyi magyar tábor állott. Ezt Kossuth a fővárosba akarta vonni. Ugyan ide rendelt a nádor, Melzer ezredes által, több század rendes gyalogságot Györből és Pozsonyból, s mintegy 4—8 osztály (divisio) német lovasságot. S már a kiáltvány (proclamatio) is készen volt a nádor részéről, a nemzethez, egy követ által szerkesztve, annyira bizonyosnak tartották az összeütközést.

Szemere, mint ideiglenes elnök és hadügyminiszter, mind az egyik, mind a másik törekvést akadályozta.

A német lovasságot útban megállította. Egy kész lovas telepet Szegedre küldött. Más részről Kossuthnak megtagadta a töltéseket s a váci táborból 1100 embert engedett Pestre bejönni.

Igy ellensúlyoztam — jegyzé meg e sorok írójának — így ellensúlyoztam a titkos reactio és a meggondolatlan forradalom törekvéseit.“

A Kossuth által titokban szerzett fegyvereket pedig később Batthyány foglaltatta le.

Minő rendeleteket tön ugyanekkor Szemere a komáromi várra nézve, midőn annak parancsnokává b. Majthényit nevezte ki; s mily összeütközései voltak Hrabovszki tábornokkal: oly részletek, melyeknek fölvilágosítása, adatok nyomán, a történetírás körébe tartozik.

1848 szeptember 4-én nagy országos küldöttség küldetett Bécsbe.

A küldetés oka és eredménye a történetírás körébe tartozik.

A küldöttség elnöke sept. 11-én tett jelentést. Csupán egy részletet idézünk belőle. Jelenté a ház elnöke: hogy Batthyány, a miniszterelnök, s Deák, az igazságügyi miniszter, azon törvények szentesítése végett, melyeket magokkal vittek Bécsbe, több napig nem nyerhetvén kihallgatást se, a küldöttséggel, mely utánok fölküldetett, már csak úgy jelentek meg, mint egyszerű követek. Herzeg Eszterházy pedig még azelőtti napon leköszönt, és eltávozott Bécsből.“

A titkos ülésben, hol a miniszterek lemondásáról értesítettett a ház, csak Deák és Szemere ültek a miniszteri padon. Deák mondá: hogy ő sietni nem akar, de kész reá; és ő is fölkel. Szemere megjegyzé: „én attól tartok, hogy leköszönvén, nem fog új miniszterium kinevezetni. Én tehát megtartom a miniszteri tollat, mig vele egy új miniszterium kinevezését ellenjegyezhetem. Most nehezebb itt ülni, mint elmenni innen, de ez a kötelesség.“

E rövid észrevétel fölviányozta a követeket. Roppant éljenzés vala. Asztalos, Máramaros egyik képviselője, fölkiáltott: „ebben ismerek a római jellemre!“

Kossuthot meglepte e hatás. Így adá ugyanez nap este azon jelenetet, midőn visszaült miniszteri székére, melyet már elhagyott.

István főherceg leveléről vala szó. Magyarország nádora tudatá a nemzetgyűléssel, hogy miután a miniszterelnök hivataláról lemondott, s ő ezen lemondást elfogadván, az új miniszterelnök nevét, megerősítés végett, a fejedelem elé terjesztette, addig is, mig a megerősítés lejőne, maga személyében megragadja a kormányzás gyeploit, és a ház erélyes támogatására számít.

Kossuth ez iratot törvénytelennek nyilvánítá. „Én ugymond — ki ő felsége által neveztettem ki miniszternek, tagadam, hogy István herczegnek joga legyen miniszteri ellenjegyzés nélkül parancsolni ez országnak.“ Említé, hogy ha a miniszterium lemondott is, ott vala Szemere Bertalan, ki megtartá székét; miért nem ellenjegyzette ő ezen helytartói iratot? „És én — monda folytatólag — ki lemondtam, ezen székét most] e pillanatban ide teszem és ráülök.“

E nyilatkozat után székét a miniszteri pad elé tevén ráült.

Jellemző, hogy Kossuth e beszédében, melyet rendkívüli taps és éljenvihar kísért, olyasmit mondott, mintha Szemere többeknek s azok között az ő kérelmére is, tartotta volna meg tárczáját, melyet társai letettek.

Különös, tehát miért mondott le előbb maga is, ha ellenkezőt tanácsolt Szemerének, ha ellenkezőt sugallt, mint este megjegyzé, a köteleességérzet?

Azonban mellőzzük az észrevételeket; maradjunk a száraz adatoknál.

Az események egybefüggése igazolni látszik, a mit egy levélkében, mely e korból fölmaradt, följegyzett Szemere.

„Midőn — írja többi közt — midőn a miniszterium lemondása történt, az nem történt közös értelemmel. Egyik mondá, ő már beadta, másik, hogy beadandja lemondását. Könnyelműleg történt, mintha Magyarország állapota olyan volna, mint egy békes országé stb.“

Mi Kossuth szavait illeti, hogy kérésre tartá meg székét a belügyminiszter: „sőt — írja Szemere — sőt némi szégyennel ültem ott. Kétlém, hogy a mi okból teszem, el fog ismertetni.“

Az esti ülésnek, mint tudva van, az lett eredménye: hogy Szemere és Kossuth bizattak meg a kormány ideiglenes vitélével.

A Dumaparton, a redoutterem erkélye alatt, tömérdek nép várta a gyűlés kimenetelét. Alig érkezett e tömeg közé a határozat híre, roppant éljenzés tört ki, melynek zaja, a Dumán keresztül, a budai vár falairól verődött vissza.

„Kossuth — jegyzé föl Szemere említett levéltöredékében — kiment a balconra. Engém is erőtettek, de nem tettem. Agyamat nehéz idők előérzete nyomta; nem volt eszem a pillanatnyi dicsőségre.“

Az ülésből Szemere és Kossuth együtt mentek haza.

Egész éjjel dolgoztak az utóbbinak szállásán.

Szemere kérdezé: „S most, mit gondolsz te?”

„Azt — felelé Kossuth — hogy a hatalom kezünkben van, és tőlünk függ minden.“

„Én pedig — viszonzá amaz — úgy látom, hogy nincs seré-
günk, nincs pénzünk, a pénztár üres, tehát tehetetlenek vagyunk.
Ha másként vélekedel, még e perczen elválok tőled; s ha egyet-
értesz, igyekeznünk kell, hogy új miniszterium alakíttassék, és
főkép Batthyány elnöksége alatt.“

Kossuth is [e véleményre tért. Másnap Batthyány miniszter-
ségét támogatta.

Az érintett párbeszédet még akkor hallottam Szemerétől, va-
lamint azt is, hogy másnap, midőn a két miniszter István fő-
herczeghez ment, Szemere iránt rendkívül ingerültnek találták
őt. „Ha az országgyűlés rendel — úgy mondá többek közt a ná-
dor—hogy Kossuthal kormányozzak, szívesen; Szemerével soha.“

Batthyány föltételelesen vállalta el ismét a miniszterelnöksé-
get; s míg föltételeire Bécsből válasz érkezett, egyedül vitte a
kormányt.

Szemere, mint fentebb megjegyzők, nem volt az újonnan
földerjesztett miniszterjelöltek között; mindazáltal szintoly örködő
figyelemmel kísérte a közdolgozat, mint előbb a miniszterium
kebelében. Sokra figyelmeztette szóval és csaknem óránként kül-
dött levelekben Batthyányt, a mi iránt az rendelkezett.

A kormányzás, a súlyos körülmények minden terheivel, ne-
hezült e férfiü vállaira.

A horvát bán már átlépett a határokon seregével s ellenál-
lás nélkül nyomult előre. A fővárost ezer különféle hírek tarták
örök izgatottságban. S a parlamentben egy féktelen töredék, mely
a bizalmatlanság argusi szemeivel keresett föl minden anyagot a
nyugtalanításra, s most a hadsergek mozdulatairól, majd az
iránt kívánt fölvilágosítást: van-e biztosítva ez vagy ama vár? A
miniszterelnök, kit a védelmi rendelkezések mellett, a kormány-
zás minden ügyei éjjel-nappal elfoglalva tartottak szállásán, mind-

untalan hivatott a gyűlésbe, most egy, majd más kérdésre adni feleletet.

Szemere nem helyeslé ezt, s a miniszterelnök támogatását tartá inkább rendén levőnek, mint örökös faggatását. Ő adta ter-
vét egy bizottság kiküldésének, mely a minisztert egyedüliségé-
ben támogassa, s figyelmeztesse, a mire kell.

Kossuth e bizottságot mindjárt kezdetben ellenörködővé akarta tenni, mi miatt Batthyány, mint bizalmatlansági nyilatko-
zat miatt, csaknem lemondott.

A bizottság első utasítása tehát Szemere értelmében szólt. S hogy a nyugtalanabb hongyülesi tagok elhallgattassanak, kö-
zölök a szájassabbak is tagjai lettek e bizottságnak.

Igy jött bele Madarász.

Akkor még senki sem sejté, mivé fogja magát e bizottság
kinőni. Azonban az események gyorsan fejlődtek. Batthyány a
táborba, mely a horvát bán előtt állott, s innen Bécsbe utazott;
a főváros, az ország kormány nélkül maradt, s az érintett bizott-
ság, a nemzetgyűlés nevében, megragadta a kormányt.

Ez a honvédelmi bizottság eredete.

Szemere a bizottság első tervezője, nem volt az először ki-
küldöttek között.

Kossuth kifeledte, s csak egypár nap múlva igtatták be
nevét.

Később, midőn a bizottság már a kormányt vitte, Kossuth
után Szemere lett legmunkásabb tagja. Azonban Kossuth elnökké
neveztetik a bizottságban. Szava eldöntő; csak Szemere és Nyáry
Pál képeznek ellenzékét több kérdésben.

Itt veszi kezdetét a gyűlölség Kossuth és Nyáry közt. Szeme-
rét azonban még kevésbbé szenvedhette a dictator; s midőn maga
nem jelent meg a bizottság ülésében, az elnöki széket nem volt
minisztertársának adta át, hanem inkább Nyárynak, vagy másnak.

Szemerének föltűnt e mellőzés, de nem csinált miatta szem-
rehányást. Nem még akkor sem, midőn a bizottság miniszteriummá
alakításáról vala szó, s Kossuth a belügyre Madarász nevét hozta
szóba, kit később csakugyan rendőrfőnökké nevezett.

Szemere csak baráti körben hallatta méltányos neheztelését.
Kossuthal azért közre munkált. „E lelki erőre, — mondá Szegeden
visszaemlékezve — e lelki erőre büszke vagyok.“

Az octoberi napok után mindinkább a harezmezőn csoportosulnak az események. A koczka el volt vetve, s minden eredmény a kard élén függött.

Szemere odahagyta a fővárost, s Felsőmagyarországot választá működése helyéül, mint országos biztos; e vidéket, hol Schlick, az ügyes osztrák tábornok, merészen haladt előre.

A magyar hadügyminiszter személyesen indult ellene. Táborozása balúl ütött ki. Ekkor irt Szemere, hogy küldessék más vezér Mészáros helyett, mivel azért folyvást baráti viszonyban maradt.

Damianichot kérte, s Klapkát küldték.

Köz hit vala Felsőmagyarországon, hogy az országos biztos majdnem annyit tett, mint a tábor. Megjelent a csaták színhelyén s Mészáros elszéledt hada összeszedésében rendkívüli erélyt tanúsított.

Veszélyektől sem rettent vissza. Neje gyakran sírva panaszkodott.

Schlick hada Szikszón volt, a magyar sereg Tokaj felé, s Szemere két napig intézkedett Miskolczon egyedül. Végre a városiak kérték, menjen el. Hasonló helyzetben volt Négyesen, és másutt, midőn nem egyszer a császári had közte és a magyar seregek között táborozott. Olykor egész a vakmerőségig ment bátorsága Igy Tokajnál. Schlick e városból, s a magyar sereg a Tisza inuen. ső partjáról ágyúzott. A hidat fölgyújtották. Este, midőn az örök visszavonultak, Szemere, Wartensleben őrnagy kíséretében Rakamazról egész a hidfőig ment. „Esztelenség volt, — ugymond — magam sem tudom, miért tevém. „Talán a borzasztóan nagyszerű látmány vonzott közelébe. A hid tüze megvilágosítá a vidéket; a tul partról látszottak a fölállított ágyúk. A Tisza lángszínű tükörét csak az égő gerendák lehullott üszkei törték meg.

Azonban a bányavárosok felől, hová a téli hadjárat alatt vonúlt, megérkezik Kassára Görgey. Szemere eszközlte ki, hogy Klapka sietett, vele csatlakozni.

Az egyesült magyar seregek vezérévé Dembinszky altábornagy nevezetik. Szemere vezetí őt be az ügyekbe.

A kápolnai csata történetét, a vezéreken kívül, ő tudja leginkább. E részben a historia tőle vár adatokat.*)

Ütközet után, mint tudva van, a magyar vezérek visszavonták hadaikat a Tiszához.

*) Többször megjegyztük már, hogy e sorokat 1851-ben írta szerző. Budapesti Szemle XIII. köt.

Füreden volt a főhadi szállás.

A seregben nagy izgatottság támad a fővezér ellen. Intézkedései miatt vádolták, gyanúsították. Leginkább Klapka s Görgey hadának némely fő tisztjei zúgolodtak.

Csaknem tábori lázadás volt keletkezöben, az ellentáborral szemközt, melynek előőrsei a Tisza túl partjaihoz közel állottak.

Ekkor érkezett át Szemere.

A törzstisztek épen a Józsa-féle kastély előtt gyülekeztek. Görgey vitte közöttök a szót, a Klapka és Dessewffy hadteste nevében, midön Szemere történetesen oda vetődött.

A törzstisztek kiálták: „Görgey a fővezér!“ Szemere közbelep. „Nem csak országos biztos vagyok, — úgymond — de a honvédelmi bizottságnak is tagja, tehát a kormány maga. És ezennel nyilvánítom, hogy semmi fővezér-választásba nem egyezem bele, mert ha kell más, azt ideiglenesen én nevezem ki. Egyébiránt irtam Debreczenbe, jön az elnök és hadügyminiszter, 24 óra alatt itt lesznek. Addig elég, ha Dembinszki velem és a tábornokokkal közli, a mit teendőnek vél.“

A magyar törzstisztek beleegyeztek. Nem így Dembinszki. Szemere esti hét óráig kérte, hasztalan. „Fővegemet is ellökném — felelé az agg tábornagy — ha tudnám, hogy ismeri fejem terveit.“ A makacs és szenvedélyes öreg arra sem vala vehető, hogy hadi tanácsot tartson.

A magyar törzstisztek erre fölindultak. Gyanúsításuk határt nem ismert. Ört állítottak a fővezér ajtaja elé.

Szemere az ört elrendelte onnan. Egyszersmind azonban Görgeit, mint legöregebb tábornokot, fővezérnek ideiglenesen kinevezte, miután Dembinszki közvetítő módról hallani sem akart. Szemerének akarta átadni a fővezérséget.

Azonban Kossuth, a hadügyminiszterrel, megérkezik.

Szemere, elébe utazván, előre értesíté a történetekről.

Kossuth mondá: „Görgey áruló!“

Szemere: „Nem, de mély ambícióju ember.“

Kossuth értekezett Görgeyvel. Ez megnyerte őt. S az elnök visszaütazott Debreczenbe, a nélkül, hogy tudatta volna Szemerével, a tábori országos biztossal, mit akar tenni.

Országgyűlési jelentése, mint tudva van, Dembinszkyt sujtotta; s mindamellert nem Görgeyt, hanem Vetter altábornagyot

nevezte ki egy pár nap múlva fővezérré, a ki Görgey elől csak hamar ismét visszavonult.

Azt mondák: beteg lett. A közönség azonban ismerte a hadsereg és főtisztek hangulatát.

Az újabb táborozást, a tavaszi előnyomulást Pest felé Görgey vezérlete alatt, kezdték meg a magyar hadak.

S Kossuth írta róla: „Hajoljon meg a nemzet ez ember előtt!”

Mielőtt az események fonalán, tovább füznök az életírás adatait: lássunk még némi vonásokat az országos biztos működéséről.

Rend, szigor jellemzi Szemerének ez eljárását, kegyetlenség nélkül; s e fölött tekintély, részletes szorgalom, mint a kivitelnél kell, és gazdálkodás.

Megjelenése azonnal félelmet és bizalmat ébresztett.

Fő- és alispánokat tett le, kormánybiztosokat mozdított el, s a hol szükségesnek ítélte megyegyűlést is függesztett föl, mihelyt megjelent a vidéken, hol a rendkívüli időkben, rendkívüli hatalommal járt el.

A forradalom biztosai közt senki sem használta e hatalmat több erélylyel.

Hadi törvényszék és sajtó valának kormányzási eszközei. Rettentett és világosított, mint a villám.

A „Miskolci Értesítő“-t napi lappá változtatta, s abban jelentek meg kiáltványai, rendeletei és cikkei. Mert a legtöbb munka között is ráért az írásra. Így írta egy ebéd közben, a huszár dícséretét. *)

Rendeleteinek minden szava egy szigorú parancs; s kiáltványai megannyi remek az irodalom e nemében.

Nem szólok tartalmukról.

Szemere a forradalom alatt sok hajlamot tanusított rémuralomra. Kiáltványai végén gyakran fordul elő a borzasztó refrain: golyó és lőpor.

*) Megjelent a Pesti Hírlap 1848-ki folyamának egyik decemberi számában.

Sokan azért a francia convent biztosaival teszik őt egy sorba. S meg vagyok győződve, nem egy irata maradt fenn, mely e hasonlatot igazolandja.

De fogtok-e egyetlen tetteire hivatkozhatni?

Szemere kiáltványai szenvedélyes, izgatott időkről tesznek bizonyosságot; jelleme megítéléséhez nem nyújtanak biztos adatokat.

A büntető politikáról, a közveszély közepett, változni látszottak nézetei; s eljárása mutatja, hogy jogérzete ugyanaz maradt, a mely beszédeiben, értekezésében a halálbüntetés ellen oly kiáltólag nyilatkozott.

Nem ezáfolta meg tetteiben szavait, mint Marat, mint Robespierre, kik egykor szintén szépen értekeztek a halálbüntetés ellen.

Marat jelleméből egy vonást sem találunk a képen, melyet e sorokban vázolunk. S Robespierre arcvonásából csak a fénypontok mutatkoznak. Szemere is oly egyszerű, és tiszta külsejű volt; jellemében takarékos és vesztegethetlen. Viseletében némileg mesterkélte. Még beszédeiket is egyforma gondal készítették.

Egyébaránt a magyar országos biztos emlékezete és a francia forradalom rémalakjai közt a guillotine véres alkotmánya emelkedik; a szabadság rajongóinak e gyászos oltára, ha szabad e hasonlattal élnünk, — melyen a közjó nevében nem sokkal kevesebb emberélet esett áldozatul, mint a pogányistenek véres szent berkeiben.

Szemere biztosságát nem szennyezi vér. Mindamellett egy biztosnak sem volt nagyobb tekintélye, senkinek szavára később engedelmesség.

20—30,000 nemzetőr állt készen rendeletére, ha a vezérek akarák vala használni. S hat hét alatt 5000 főnyi védsereget állított 4 évre, olcsó áron, a vidék legszebb ifjaiból. Egynek egynek alig került 30 váltó forintba ruházata.

A termék árát, mit némely biztosok ügyetlen eljárással két annyira emeltek, Szemere megszabta.

Igy egypár milliót gazdálkodott meg.

S midőn 1849 május elején miniszterelnök lett, számadását három nap alatt beadta majd két millióról.

Az alsóház megtapsolta az erélyes országos biztost, midőn

Debreczenben megjelent. A hírlapok magasztalással irtak felőle, s a közvélemény oly hangosan nyilatkozott, hogy Kossuth már Miskolcra írta Szemeréhez „hogy nélküle kormányt alakítania lehetetlen.“

Annál föltünőbb nyilatkozat, mert oly férfiú részéről jött, a ki eddig Szemere iránt kevés rokonszenvet tanúsított.

Kossuth, ki mások irányában oly bőkezű volt dicséretekben, soha egy szót sem ejtett az országgyűlésen Szemere egész eljárásáról. Elmenetéről sem tett jelentést. S ha észrevételeket írt Szemerere, hidegen, visszataszítólag felelt; s midőn amaz 5000 guerillát állított, a dictator ellenozte.

„Ki annyi érdemetlent fölemelt, — panaszlá Szemere egyik levelében — feltékeny volt minden egyéniség irányában, a ki önjével emelkedett föl. Félt bennem is a vetélytárstól.“

Görgey diadalmas előnyomulását, 1849 tavaszán, az ápril 14-ki nyilatkozat kimondása követte.

Kossuth ekkép tudatta azt, egy hivatalos levél végén, Szemerével: „midőn e levelet veszi ön, a décheance már ki van mondva.“

Szemere röviden válaszolta: „szükségtelennek és politikát lannak tartom.“

Azonban Kossuth, a debreczeni nagy templomban, kormányzóvá kiáltott ki; s Szemere egy pár nap múlva miniszterelnök lett.

Szemere habozott egy ideig. Neje mindent elkövetett, hogy visszavonulásra kényszerítse. De ő már elégette a hidat háta mögött. Engedett baráti kérelmének s nem utasította el a feléje hajlott közbizodalmat.

Mindenekelőtt azonban egyezkedésbe bocsátkozott a kormányzóval.

Ohajtotta körülfratni az állapotot, melybe a dolgok jutottak; formuláztatni a viszonyt, mely a kormányzó és miniszterium s a kormányzó és a törvényhozás közt létezni fog.

A határozatlan kormányzói állás mindenhatóságával szemközt nem akarta elvállalni a felelősséget.

S az egyezkedés folyama is eléggé igazolta aggodalmait.

A poutok, melyeket Szemere formulázva előterjesztett, olyforma viszonyt javasoltak a kormányzó és miniszterium, s a törvény-

hozás között, a milyen a köztársaság elnöke és az állam nevezett hatalmai közt 1848-ban alakult Franciaországban.

Kossuth ellenben annyira sem tűrte hatalma korlátozását, mint egy alkotmányos momarcha.

Sok lelki erőbe került, csak arra határozni magát, hogy a képviselő házzali folytonos szóbeli érintkezésről lemondjon.

A kegyelmezési jog gyakorlásában is több jogot vőn, mint a mely a francia köztársaság elnökét illette, több jogot épen a nemzetgyűlés ellenében.

S még nagyobb volt a vitály a kormányzó és kormány hatáskörének körülírását illetőleg, midőn arról vala szó, mely tárgyak tartoznak a miniszteri tanács, melyek csupán a kormányzó elé; s a kormányzói felelősség meghatározásánál.

S midőn a sok bajjal megállapított pontokat Szemere a ház vizsgálata alá akarta terjeszteni, hogy a nemzetgyűlés szabja meg az ideiglenes kormányalakot: Kossuth az egyezményt, már miut bevégezt tényt, melyben miniszteriumával megállapodott, terjesztette a törvényhozás elé. Oetroyalta mintegy az új alkotmányt.

Ez egyezkedés közt Szemere többször volt azon a ponton, hogy visszalépjen. Barátai nem hagyták. Érezték, hogy kétszeresen szükség van reá, ez egyedüli rendező tehetségre, miután Deák a közügyektől elvonulni kényszerítettett.

Szemere tehát elvállalta a miniszterelnökséget azon kormányban, a melynek tagjait sem ő alkotta egybe.

„Kossuthnak — jegyzé meg Szemere egyik levelében azon időkből — kevés érzéke van az alkotmányosság iránt, kevés ismerete annak európai formái körül. Ő a szabadságot valami általános, harározatlan eszmében tiszteli“ Szemerének, ki az érintett formák ismeretében, már az első miniszteriumban tekintély volt, többször volt oka e miatt panaszkodni. A miniszterium tagjait is nélküle hívta meg Kossuth, nélküle, a ki elnök és azért felelős volt a kormány politikájáért.

Az új miniszterelnök a képviselők máj. 2-ki ülésében, általános vonásokban ekkép fejtegette e politikát.

„Uraim! A miniszterium semmi hosszú szóbeli programmal nem lép föl, nem lép fel pedig azért, mert a miniszterek mindnyájan jelen nincsenek; nem másodszor azért, mert nem akar mondani sem sokat, sem keveset.

„Programmúl szolgáljon az, hogy a miniszteriumot a kormányzó alakította, ki bírja a nemzet, bírja a ház s bírja a hadsereg bizalmát. Programmúl szolgáljon az, hogy az országgyűlésbe csaknem mindnyájan az élet és cselekvés teréről léptünk be, hol alkalmunk volt elveinket nemcsak bevallani, hanem kérlelhetlen szigorral gyakorolni is, nem a körülmények gyáva mérlegezése, hanem a haza megmentésének szükségére szerint. Programmúl szolgáljon végre, az elveket illetőleg, multunk a jövőre nézve.“

„Mi nem igénylünk magunknak oly erőt, hogy az országos chaosból, melybe a háború sodort, egy rendezett világot teremtsünk. Mi nem hiszszük, hogy ennek ideje megérkezett; mi csak azt hiszszük, hogy nincs a haza megmentésének műve bevégezve, s ha a haza szent területének földéről az utolsó ellenség is ki lenne irtva, hátra volna még megállapítani Európához viszonyunkat, miután az ápril 14-ki határozat a dynastia s az ország közti kérdést európai kérdéssé tette. Ellenben igyekezetünk van, s elhatározott akaratunk, a hazát megmenteni; a munka eredményének biztosítékát önök támogatásában szemléljük.“

„Hármat azonban szükségesnek látunk nyilvánítani. Először: a miniszterium magát forradalmi kormánynak vallja be. Épen azért nem irtózik semmi eszköztől, mi a haza megmentésére megkiváncsoltatik, semmitől, saját felelőssége alatt. A mint a béke helyre áll, megszűnik forradalmi kormány lenni; mert rendkívüli szabályokhoz végszükség nélkül nyulni, polgári bűn volna. Másodszor: a miniszterium magát republikai irányúnak vallja; minden törekvésnek ellene lesz, mi a monarchiára visszavezethető; de ellene minden republicának is, mely a községi rendszer, családi élet s munkabiztonságon túl, a tulajdon ellen és ennek rovására, alkottatnék. Oly republicát akar, — ha isten megsegít, — mely inkább boldogitson, mint fényljk. Harmadszor: a miniszterium magát democratá irányúnak vallja. Democratái értelemben kíván és fog minden törvényeket formuláztatni. A népfelségnek elvét minden, de minden következményeiben elfogadja. A népszabadság rovására, mely minden hatalomnak örök kútfeje, senkinek nem ad kezébe tulhatalmat, a mennyiben azt meggátolhatja; és ha a kormányzó és országgyűlés közti helyzetből ilyesmit venne észre: el fogja hagyni helyét; s ha szükség az országgyűlést, ha szükség a kormányzót, és ha szükség, a nemzetet fogja fölébreszteni.“

„Ezen alapelvek nyomán indulva, nem kérünk bizalmat, mert a bizalomnak önként kell származni; de ha a ház bennünket bizalmával

megajándékoz, tisztelettel, hódolattal elfogadjuk: kijelentvén, hogy mi csak a nemzet s ház akarata szerint tudunk s remélünk kormányozhatni; de kijelentvén egyszersemind azt is, hogy csak oly háznak kívánunk végrehajtó hatalma lenni, mely ház a democratia tiszta alapjaira rakja le határozatait.“

Alig van okirata a forradalomnak, mely oly különböző magyarázatokra adott volna alkalmat, mint e programm.

Szemerének ellenségei a socialismust, sőt communismust is kiolvasták e beszédből, mely a családi élet s a tulajdon alapján kívánja rendezni az államot.

Részünkről épen nem esodálkozunk, ha Szemere is megragadta az alkalmat, kikiáltani az eszmét, a melynek oly régi, s mint fenébb mondók, egyetlen őszinte híve volt a magyar forradalom hősei között.

Az 1848-ki tavasz jelszava volt az; egy gyöngye viszhangja azon igének, mely Lamartine ajkairól kiröppenvén, átrezgett Európán, sok helyen torlaszokat emelt, s a magyar alföld rónáin enyészett el.

„Csak a magyar forradalom ne mondotta volna-e ki e szót?“ jegyzé meg Szemere, midőn barátai e miatt szemrehányást tettek.

„De az államférfiú nem Memnon szobra, melyből egy tavaszi nap sugárai hangokat csalnak ki, nem költői kedély, melyet egy eszme dalra lelkesít, mely minden benyomást viszhangoz, visszatükröz. Az államférfiú megfontolva teszen; körülményeket és eredményeket egybevet. Mint állanak az európai viszonyok, mit mond a diplomatia e lépéshez?“

„Ha e kérdést az april 14-ki nyilatkozat iránt teszitek, válaszolá Szemere, -- megfoghatom. Az volt az elvetett koczka Ausztriára nézve. Az én programmom, e lépés után, egészen közömbös a diplomatia előtt. Nem így reánk nézve. A szakadást kimondani, s mást semmit, nem egyéb, mint jesuitai fogás, esalás fogott lenni.“ — „Egyébiránt — szokta utána vetni, valahányszor forradalmi kérdésekről szólott e sorok irójával — ti nem vagytok forradalmi emberek. Hibásan ítéltek, ha közönséges idők államférfiának mértékével ítélitek meg a forradalom vezetőit.“

Szemere nem türhette a rendezetlen állapotot semmi viszonyok közt. Ismerni akarta állását, viszonyát a nemzetgyűléshez, a kormányzóhoz; s miután e viszonyt nem sikerült törvényben

körülíratnia: szükségesnek hitte egy általános elv kimondását, a mely közös felelősség alá vonja a kormányzót és miniszteriumot, s tiltakozás legyen minden egyedüri igények ellen.

Ezért is mondta ki a „köztársaságot.“

„De az én idealom — írta Szemere — azon tiszta republica, mely a polgárok belső tökéletessége, a törvény, szabadság és a rend szeretete, s a polgári erények gyakorlása által erős és tündöklő. A kik csak nevét pengetik, üres czimbalmon játszanak, és én az ilyen republicanusokat a leghitványabb képmutatóknak tekintem, kik a czímnak örülnek, a valóság előttök ismeretlen dolog.“

Első gondja volt ezért az új miniszterelnöknek az egész Madarász-féle pártot háttérbe tolni. Kiseprüzöm e párt embereit a közügy csarnokából: mondá e sorok írójának. S a mely nap kezökből kiragadta a zászlót, hatvanöt hivatalnokát boesátotta el a megbukott rendőrfőnöknek.

A közönség tapsolt. S azok is némi bizodalommal sereglettek az új zászló körül, a kik föliratát különben nem kedvelték. Mindenki a rend biztosítékát látta Szemere egyéniségében, már az által, hogy leszorította a térről e párttöredéket.

Kossuth, ki csak nem rég a sajtó és nemzetgyűlés ellenében oltalmába vette Madarászt, most hallgatott. Csak augusztus 10-én Aradon tett szemrehányást Szemerének e programm, a köztársaság kikiáltása miatt.

Budavár bevétele, e borzalmasan nagyszerű látmányt, néhány nap mulva ünnepélyes jelenet váltja föl.

A nemzetőrség, lovas és gyalog, már korán talpon van. Minden ablakból nemzeti zászló lobog, s ezer meg ezer kíváncsi fő néz ki a fő útezákon, hol tömérdek nép tolong előre és hátra, nagy várakozásban.

A kormányzó tartja fényes bevonulását a fővárosba, melyből néhány hónap előtt, Sylvester napján, egy rideg deczemberi éjen, oly örömtelenül, annyira leverten távozott.

Azonban a szolnoki vasuton megérkezik a pályafőhez a diszkoci, mely a debreczeni magas vendégek elé vala küldve.

A fővárosi és megyei küldöttek tisztelegnek.

Az üdvözlő beszédek után Kossuth megindul. Neje félretaszítja a miniszterelnököt, s a férj karjába fogódzik.

A miniszterelnök használja ez alkalmat, a sokaság közé ve gyülni, s eltűnik a közfigyelem, az ünnepélyes szertartások elől, melyek annyira terhére voltak.

Hogy is ne?

Hiszen e díszmenet, melyet oly részletesen irtak le az akkori lapok, e fényes díszmenet, melyből neki volt szánva egy rész, mintegy gúnyirata volt köztársasági programjának.

Fejedelmét fogadja így a nép.

Az öröm népies kitörése — jegyzé meg Szemere — nem ily ünnepélyesen szertartásos.

Szemere egy lap alapításával felelt e szertartásokra, melynek homlokára írta: „Respublica.“

S midőn a kormányzó körül udvari szokások utánzását vette észre: a „Respublica“ tüstént hallatta tiltakozó neheztelését. A közönség gyakran észre sem vette a czélzásokat, melyek a kormányzó környezetében visszatetszéssel fogadtattak.

Kik a dolgokba közelebbről voltak beavatva, tudják, mennyire foglalkoztatott ez időben bizonyos női köröket az udvari páholy elfoglalása a nemzeti színházban. Szemere közlönye levéetelni indítványozta a diszes kárpitos munkát e páholyról, s egy miniszteri rendelet volt készen, a nagy udvari páholynak két kisebb páholylyá alakítása iránt.

Soha sem bocsáthaták meg a miniszterelnöknek ez eljárást.

A „Respublica“ másik föladata volt: a kormányzói és miniszteri felelősség közt fentartani a szükséges egyensúlyt, nehogy a miniszterium annak egész terhe alatt leroskadjon; s a közvélemény ítéletének, a felelősség ez egyedüli biztosítékának, a vak bálványozás és könnyenbivő bizalmatlanság ez izgatott napjaiban helyes adatokat nyújtani.

Ehhez járult egy más körülmény.

Már fentebb említők, hogy a dictator nem igen kedvelte a formák korlátozását. Ambíciója nem örömezt osztozott másokkal a dicsőségben, mely valamely tethől származott. Mindent maga akart végrehajtani. Tevékeny szelleme sokat végzett, a mi nem tartozott köréhez; holott már egyénisége, elragadó lelkesedése, roppant rá-

beszélő, leigéző ereje, tulnyomó befolyása, mondhatni varázsa alatt tartá a miniszterium többségét. A lapok mindazáltal mindenért a mi történt, nem őt, ki csaknem mindenható volt, hanem a miniszteriumot vádolták.

A „Respublica“ végre visszaútasította a miniszterium részéről a vádakat, s kimutatta, hogy ez és amaz, a mi gyanúsításra használtatott föl, a kormányzótól származott.

A kormányzó, ki hallgatag türte miniszteriuma gyaláztatását más lapok részéről, most felszólalt a miniszteri tanácsban — a „Respublica“ ellen, mely előtt a kormányzó személye „sem sértethetlen.“

Szemere megjegyzé, hogy e sérthetlenségről nem tud semmit az új alkotmány. S a „Martius XV-dikének“ több számát előmutatván, kiemelte a méltatlanságot, miszerint a kormányzó intézkedései miatt, a legkeserűbb vádak szórattak a miniszterium ellen. „Közlönyöm, ugymond, nem támadá meg, sőt menté ez intézkedéseket, csak kimutatta az igaztalanságot, midőn azok miatt mi vádoltatunk!“

„Kossuth mondá: bármi okból származzék, ez eljárást tovább nem türhetni. Tiltassék be tehát a „Márczius XV-dike.“

Igy adatott ki, Kossuth aláírásával, a rendelet, mely a nevezett lapot elnémitotta, s szerkesztőjét rendőri ügyelet alá rendelte vetetni.

Néhány nap múlva a „Respublica“ is elhallgatott.

Az orosz hadak előbb és előbbre nyomultak, s a magyar kormány másodizben hagyta el a fővárost.

Szemere távozott utoljára.

Kossuth már öt nappal előbb Czeglédre vonált.

Szegeden, hol a magyar kormány s a nemzetgyűlés utolsó napjait tölté, nem jelent meg Szemere közlönye. Ha megjelenik, talán egészen kifejlett volna hasábjain a nyílt ellenzés, a melynek addig csak egyes cikkekben látszottak nyomai.

A forradalom ez utolsó napjaiban mind inkább mellőzte a kormányzó minisztereinek tanácsát. Legfontosabb intézkedéseit, a hadsereg körül, — mint Szemere gyakran panaszlá e sorok írójának — nem is közölte velök, sőt polgári biztosokat is nevezett ki nélkülök, tudtokon kívül.

Igy lett Perczel fővezér Czegléden, így Sillye Gábor teljhatalmú biztos Debreczenben.

Midőn június végén, egy időre, Görgey megfosztatott a fővezérségtől: Kossuth maga akart lenni fővezér. Szemere és Csányi elleneztek. Azért midőn később Szegeden 30,000 embert akart gyűjteni saját vezérlete alá, nem is közölte tervét miniszterével. Maga adta ki rendeletét, s vette azonnal teljesedésbe.

A miniszterek nehezteltek e mellőzésért.

Szemere egy emlékirat kíséretében, mely a kormányzó és miniszterium közötti viszonyra nézve legkimerítőbb adatot nyújt e korból a történetírásnak, beadta lemondását.

Később azonban visszavonta, nehogy az utolsó perczben menekülni látszassék a baj elől.

Tudva van, hogy Szegeden már az országgyűlésben is elégedetlenség jelei kezdtek mutatkozni a kormányzó iránt. A többség hangosan nyilatkozott Görgey mellett. Szemere figyelmezteté e lehetőségre Kossuthot, mielőtt az országgyűlés ide összehívatott. „Mit teszsz akkor?” veté kérdőleg utána.

„A népre hivatkozom!” válaszolt a nagy izgató.

A kormányzó azon viszályok kiegyenlítése végett, a melyek közte és Görgey tábornok között fenforogtak, annak táborába utazott. Azonban orosz csapatokkal találkozáván, visszatért útjából, mielőtt célt ért.

Csakhamar ezután hire jött, hogy az orosz fővezér alkudozásba bocsátkozott Görgeyvel. A hír nagyitva érkezett; Kossuth azonban mindent veszve látván, megragadta ez alkalmat, indítványozni, hogy a magyar korona egy orosz főhercegnek ajánlatssék.

Szemere és a külügyminiszter, gróf Batthyány Kázmér ellenzték. Mindazáltal elfogadák a küldetést Görgey táborába, mely az orosz hadakon át, Vácznál útát törvén, vonult lefelé Debreczennek és Nagyváradnak, hogy Arad mellett a többi magyar seregekkel csatlakozhassék.

Szemere mindig némi bizalmatlansággal kísérte Görgey pályáját. Hadvezéri tehetsége iránt sem volt kellő elismeréssel. Inkább helyén látta a miniszteriumban. Ez értelemben szólott felőle

Kossuthal is, már a tiszafüredi jelenet után. Gyakran mondá e sorok írójának is: „jó lenne hadügyminiszternek; a hadügyet senki sem volna képes úgy rendbehozni; de a seregnél nincs helyén.“ Midőn azért Kossuth a hadügyi tárczára hívta meg Görgeyt: Szemere kikötötte, hogy fővezér ne maradjon.

Kossuth ekkor nem ragaszkodott e föltételhez. Pedig csak hamar nyilván lett, hogy a két állomás, háború idején, nem volt egyeztethető. Míg Görgey Budán hivatalában volt, táborára nem pótolhatta a seregnél. Alvezérei esatákat vesztek.

Azonban Görgey és Kossuth közt, a hadi mozdulatokra és tervekre nézve, meghasonlás támad. Kossuth leteszi őt a fővezérségből. Dembinszky és Mészáros nevezetik helyébe. Később e rendelet úgy módosítatik, hogy csak az összes magyar hadak fővezérletétől fosztatik meg, a felsődunai tábor élén meghagyatik. De tudtára adták, hogy a hadügyminiszterséggel e vezérlet sem férhet össze.

Görgey a hadügyminiszterségről mond le.

A képviselőház pedig Szegeden az egyesülendő magyar hadak fővezérletét is reá kívánja ruházni. Ez azon meghasonlás a nemzetgyűlés s a kormányzó között, melyről csak imént szóltam.

Ekkor mondá Szemere a rögtönzés ama remekét, melyet a szónok jellemzésénél kiemeltünk.

Mindenki aggodalommal nézett a jövő elé, midőn az alsó és felső tábor vezérei, Görgey és Dembinszky találkozni fognak. Anyuivalinkább, mert Kossuth újabb bonyodalmakat okozott azért, hogy saját vezérlete alatt gyűjtött egy tábor; s másfelől még Pestről irt Bemnek Erdélybe, hogy siessen Alsó-magyarországra, átvenni a fővezérletet.

Mily eredményyel voltak e bonyodalmak, e vizályok a vég kifejlés siettetésére; mennyiben folytak be arra, hogy Dembinszky Arad helyett Temesvár felé vonúlt s mennyiben mozdították elő a világosi katastrophát: nem kívánjuk e helyen fejtegetni. A történetírás itt akkor mondhat itéletet, ha az illetők mind nyilatkoztak.

Várjuk el e nyilatkozatokat.

Addig állítsuk össze a töredékes adatokat, a melyeknek birtokában vagyunk, nem annyira a történetírás mint az életrajz részleteinek némi kiegészítésére.

Már említők a bizalmatlanságot, melylyel Szemere Görgey iránt viseltetett.

E bizalmatlanság kölcsönös volt.

A tiszafüredi jelenet előtt, sőt azután is még egy ideig, levelezésben állottak; s volt idő, mint Szemerének egy fenmaradt levele bizonyítja, mikor Görgey Szemerét ohajtotta a kormány élére.

„Tudod—mondá a vezér tábori biztosához, Ludwighhoz,—tudod, Szemere épen nem szívem vágya; de most kell, hogy ne szoknyák kormányozzanak, hanem hogy férfiú legyen a kormányon. Szemere, ha nem is az én emberem, bátor, kitartó, következetes férfiú, s ilyen kell.“

Ludwigh megjegyzé: „hiszen ott van Szemere, miniszterelnök.“ Mire amaz, többek közt felelé: „egyedül Szemere is csak, a ki Kossuthnak szólni mer.“

A tiszafüredi jelenet után Debreczenben találkozott ismét a két férfiú, Szemere és Görgey, amaz mint már miniszterelnök s ez hadügyminiszter. Találkozásuk rideg érintkezések már bizalmatlan volt.

„Görgeyt — panaszlá Szemere e sorok írójának, — többször próbáltam tenni őszintévé, belátóvá, de lehetlen volt. Nem annyira mély volt, mint határozatlan.“ — „Midőn — monda ismét debreczeni találkozásukról — midőn véleményét kértem a teendők iránt, a kormányforma és egyebek felől, mindig azzal menekült kérdéseim elöl, hogy ő azt akarja, a mit a nép. De a nép vezéreitől vár útmutatást. Ez nem volt őszinte, s legkevésbbé státusférfiúi válasz.“

Mondják, hogy a mi ezután történt Görgey ellen, abban része volt Szemerének is.

Görgey azonban már dönthetlen vala, s a viszályok közte és a kormányzó között csak a kormány gyöngeségét tüntették föl.

„Miután ezt láttam—mondá Szemere, — miután Görgey nem birt engedelmeskedni, Kossuth nem birt parancsolni: egyezséget akartam köztök eszközölni.“ Ez értelemben irt Szemere jul. 24-ről Görgeynek, őszintén, nyersen, midőn Kossuth a nevezett vezér táborába indult. Kossuth azonban mint érintve volt, visszatért; s eljutott-e a levél Görgeyhez: nem tudom.

Midőn Szemere és gr. Batthyány Kázmér a táborba mentek: már késő volt. „Megyünk — mondá Szemere e küldetéséről e sorok írójának — megyünk részint összeköttetésbe tenni magunkat

az oroszokkal, kiknek közelítési demonstratióit nem értjük, részint Görgeyt szemmel tartani és sürgetni, hogy haladjon.“

Fogadtatásuk, helyzetük olyforma volt itt, mint Questenberg tanácsosé Wallenstein táborában. Ismeritek Schiller jeles művét.

Azonban írta Szemere Kossuthhoz: „ez nem Wallenstein tábora, a Monké.“

Paskiewich, orosz tábornagyhoz kétszer irtak a miniszterek. Egyszer sem kaptak választ.

Görgey is egészen mellőzte őket. Augusztus 9-én, az utolsó állomásról, Aradra ment a nélkül, hogy távozását tudatta volna. S Kossuth és a többi miniszterek az orosz ügyről tanácskoztak, végeztek vele, Szemere és Batthyány nélkül. S másnap miniszteri tanács volt szintén nélkülök. Batthyány Kázmér neheztelt ez eljárásért, s kijelenté, hogy nem folytatja az orosz értekezést.

Nélkülök történt Görgeynek dietatorrá neveztetése. Csak akkor tudták ezt meg Batthyány és Szemere, mikor az indítvány irásban már beküldetett. Várták, hogy miniszteri tanács fog tartatni. Azonban Kossuth a kiáltványt, mely Görgeyt dietatorrá nevezte, aláírva, délutáni 2 órakor elűtazott. Radnán találkoznak ismét vele.

Aug. 11. és 12-kén értek Lugosra. Kossuth csakhamar innen is elment, titokban, leborotválkozva, s vendég haját levéve. Aug. 17-kéig bujdokolt az Oda-Kale vár körül, bebocsátást kérve.

Szemere és Batthyány Lugoson maradtak egyideig, s onnan irták Kossuthhoz azt a két levelet, mely a köllni újságban volt közölve.

Bem nyilvánítá: hogy csak e két minisztert ismeri el kormányának. S azok, utolsó perczig, intézkedtek.

A főtisztok, hallván Kossuth távozását, le akartak köszönni. Sok baja volt velök Szemerének. Előre mondta Bemnek, hogy Kossuth távozását a sereg feloszlása fogja követni. Nem hitte.

Bem s a sereg egy része most Facset felé vonúlt, a másik részszel a két miniszter ment Karánsebesnek. Így akarta Bem. Azonban alig telt bele egypár nap, Bemnek már nem volt serege, s a miniszterek háta mögött Karánsebesen letette fegyverét egy csapat.

Szemere és Batthyány Orsovára szorúltak. Ott voltak aug. 24-ig, nem tudva Bem serege fölözslását. Aug. 23-kán még csátztak. 24-én 2500 emberrel átléptek a határszélen. Előbb tizenhat

ágyút, fogatokkal, a török szultánnak ajándékoztak, remélvén, hogy ez által jobb bánásmódot eszközölnek a legénységnek. Ez volt az utolsó szabad fegyveres csapat a sikon.

Augusztus 26-án értek Widdinbe.

Augusztus 28-án nyolcz útlevelet kaptak Belgrádból. Ezzel heten a widdini várból elszöktek, Szemere indítványa, terve, fáradsága után. Batthyány elmaradt tőlök, remélvén, hogy egypár nap múlva török hajón mehet a hová tetszik. Szemere számított. „A mérleg egy felén Ausztria és Oroszország, más részen a török; ez nem egyensúly“: gondolta magában; s ezért merészelte a szökést.

Szemere Várnából, veszélyezve magát, osztrák hajóra lépett. Azon ment Stambulba, hol elbúvék a kémek elől, a kik lakását fölfedezték.

Smyrnán keresztül utazott Görögországba. Beútaza az ország nagy részét. Fájdalmainak enyhítése volt: e szép ország romokban.

Oktober végén, Máltán keresztül, ment Franciaországba; míg Kossuth és társai száműzetésbe vitettek Ázsiába.

Különös játéka a sorsuak. A két világrész, hová vetődtek, mintegy újmutatás a két polus felé, mely a két férfi politikáját jelöli. Szemere inkább „nyugot“ fölé hajlott mindenkor; míg „kelet népe“ — miként nevezte Széchenyi a magyart — Kossuthban látta leginkább megtestesülve szenvedélyeit.

Ez kulcsa a roppant hatásnak, melyet gyakorolt.

S most átadjuk a férfiút, kinek életrajzához adatokat nyújtánk a történetírásnak. Itéljen az kérlelhetlen szigora szerint, működésének iránya, hatásának eredménye fölött; ítéljen ha majdan tisztába lesznek hozva a nagyszerű események, a melyek között szerepelt e férfiú is.

Mi, utólagosan, csak az ember ismertetésére vetünk még ide néhány általános észrevételt. Megállapodunk pillanatra, mint a művész, ki még egy tekintetet vet a kész szoborra, mielőtt távozik műteremből. Mintegy a hatásról számolunk, melyet a részletek, a kép összes vonásai ébresztenek bennünk.

Nem tudom, hasonló benyomást teend-e vázlatom másokra is.

Mindenekelőtt úgy tetszik, Szemere nem az, a kinek szillettett. Kedélye hajlott a sentimentalismusra, s mint író mégis tárgyilagos. Eleven, tüzes, szenvedélyes, préda és félnék hajlamokkal, erkölcsi úton képezte jellemét nyugodttá, hideggé, bátorra és önmagán uralkodóvá. Ezért hasonlít a tűzökádó hegyhez, a melynek felületén dús tenyészet van, bensejében tűz forr. Innen volt, hogy viseletében olykor némi mesterkéeltség látszott, a nélkül, hogy képmutató, színészkedő volt volna valaha.

Életét jellemző, hogy fáradtsággal jutott mindenhez. Soha sem lépett elébe a szerencse előzőleg. S hogy mégis oly magasra tört útat, nagy lelki erőről tesz bizonyosságot.

A ki vagyona szorult helyzetét, küzdését a körülményekkel, eljárását a megyében, a korteskedésben, az országgyűlésen, az ország érdekei kezelésében a forradalom előtt figyelmesen kíséri: azt fogja találni, hogy mint becsületos polgár járt el mindig küzdve, mindig növe, mindig tisztulva. A nélkül is azt szokta mondani, az ember élete dráma, ennek is, annak is végén tudni meg jó-e? Nem veszélyeztetett semmi köz és idegen érdek. Nem hazudtolta meg, a mit egyszer mondott. Soha senkisért érte őt következtetés, nem mintha cselje mindig ugyanaz lett volna, hanem mivel lelkiismeretes volt az elv elfogadásában.

Élete és politikai pályája ugyanaz, egyik nem mond ellene a másiknak. Szegény levén, elvonult; fontosnak, nehéznek látván a politikát, nem kérkedett indítványokkal, nem hányt oda könnyelműleg az eszméket. Érezte a hivatás szentségét, a haza érdekeit intézni. Ez hivatás volt nála, mint a prófétia, mint kell, hogy legyen a törvényhozás. Kevés ember nézi ezt így, innen a rettenetes különbség Szemere és mások közt. Nála ez nem szerep, nemesak a nap dolga, valami szent kötelesség volt. Ki őt, tetteit nem e kötelesség-hű kiindulási szempontból fogta föl, az nem érthette, nem becsülhette eléggé.

Mindig azon kört akará betölteni, melyet elfoglalt. Mikor tanuló, jegyző, szolgabíró, alispán és miniszter volt, csak és egészen az vala. E teljesség jellemzi őt feltűnőleg. E teljességben tartá Szemere a polgári nagyságot. „Természetesen

— szokta mondani — feltünőbb a csillag, mely elhagyja helyét, és farkat nyújtva, nyom nélkül, de pattogással oszlik szét, s beszél róla a krónika.“

Forradalmi pályájáról csak azt jegyezzük meg, hogy bátor vala illusio és kétségbeesés nélkül.

Sok államférfiút elviseltek a lefolyt nehéz idők, ki azelőtt nagy tekintetben állott. Szemere folyvást nőtt, emelkedett volna.

CS. A.

AZ ÁLLAMI SZÁMVITEL ÉS AZ ÁLLAMHÁZTARTÁS ELLENŐRZÉSE.

Ö T Ö D I K K Ö Z L E M É N Y .

FRANCZIAORSZÁG.

1862 május 31-én császári rendelet szabályozta az összes számviteli szolgálatot. Ezen 883 szakaszból álló rendelet a szolgálat minden ágazatára figyelmet fordít és mondhatni, hogy alaposság és tökéletesség tekintetében felülmúlja minden más európai állam hasonló szabályzatát. Mint minden emberi mű, úgy ezen francia szabályzat is bír hiányokkal, a melyek azonban nem a számvitel technikájában és nem a szolgálat berendezésében, hanem azon eseményekben mutatkoznak, a melyek az alkotmányos elvek szerint a törvényhozást illetik, míg Franciaországban, politikai helyzetének megfelelőleg, a végrehajtó hatalom hatásköréhez soroztattak.

A számviteli és ellenőrzési szolgálat korántsem az 1862-ik évi rendeletnek köszöni létét; az 1862-dik évi rendelet csak szerkesztés és összefüggő formába hozta az elszórva megjelent rendeleteket, itt-ott kiegészítve azokat és pótolva a hiányokat. E század elejétől fogva épül ezen intézmény; évtizedek igényeltettek ahhoz, hogy a számvitel a tökély azon fokára emeltessék, a melyen jelenleg látjuk és két nemzedék szolgálta ezen fejlődő intézményt, míg az állam oly számviteli hivatalnokokra tebetett szert, a kik fela-

datuk tudatában a nagy eszme fogantatását képesek is voltak előmozdítani.

Az 1862-ik évi rendelet oly sok becesest tartalmaz, hogy valóban megérdemelné, miszerint azt teljesen, szakasról szakaszra, lefordítsuk. Azonban a mű terjedelme nem illik be azon ismertetés keretébe, a melyet itt megindítottam; úgy tartom, hogy midőn a magyar állam hasonló intézményének törvényes szabályozása szóba jövend, az említett francia szabályzat igen jó szolgálatot tesz.

Ismertetésemben nem követhetem se az illető szabályzat, se a teendők sorrendjét, mert különben a t. olvasó egyetmást csak az egész értekezés elolvasása után értene meg, azért is mindjárt beszövöm azon dolgokat, a melyek a megértéshez lépésről lépésre szükségesek és rekeszben idézem a törvény vonatkozó szakaszait.

Az értekezés alapjául szolgál: az említett rendelet 1862-ik évből; a törvényhozó test elé terjesztett előirányzat, kezelési számadás stb. 1862-ből 1863-ból; Hippolyte Martin következő munkája: „Application aux écritures de la comptabilité publique de la tenue des comptes en partie double“ Paris 1865; Hoek: „Finanzverwaltung Frankreichs“ című munkája; Czörnigtől „Darstellung der Einrichtungen über Budget . . . in Oesterreich, Preussen, Frankreich“ . . . Wien 1866.

Franciaországban a számadási év a naptári év. De valamely naptári év állami háztartására vonatkozó előirányzat számadása ugyanazon év végével nincsen befejezve, hanem túlterjed még 7 illetőleg 8 hónappal. Ugyanis a dolog természetében fekszik, hogy még december 31-én nem folyt be minden bevétel és nem fizettetett ki mindaz, a mit az illető év előirányzata engedélyezett, azért a szabályzat értelmében úgy bevételt mint kiadást utalványozni a következő év július 31-éig lehet, és az állami pénztárak aug. 31-ig fizetnek a lefolyt év rovására. E szerint az állami számadás évről évre két költségvetés teteleit veszi fel, t. i. a folyó éveket, és a múlt évről valókat, a melyek t. i. a lefolyt év államháztartásának számadására ez évben fizettetnek vagy bevételeztetnek. Lássuk már most erre nézve a törvény szabatos intézkedéseit.

„Exercice“-nek vétetik és nevezetik a valamely budget szolgáltatának kivételére kiszabott időtartam (§. 4) és ahhoz tartozónak vétetik mindaz, a mi azon év számadására bevétetik és kiadatik január 1-től december 31-ig (§. 6) „Gestion“-nak mondatik a számadó (comptable) cselekvényeinek összege valamely évben, vagy működésének tartama alatt.

A valamely „exercice“ részére nyitott hitelt, nem lehet más exercice javára felhasználni (8) és külön kell kimutatni az anyagbeli és személyes szolgáltatást (9).

A ki fizetéseket utalványoz és adminisztrál (ordonateur, administrateur) nem lehet egyúttal „számadó (comptable)“ t. i. fizető pénztárnok vagy egyáltalában végrehajtó.

A rendelkezés és utalványozás vagy közvetlenül a miniszter által történik, vagy pedig meghatalmazottjai által (külső közegek), a kik részére a miniszter azután a külső fizető hivatalnál hitelt nyittat. (82) Minden ily utalvány (ordonance) csak akkor fogadtatik el a pénzügyér által, ha törvényesen nyitott hitelre van fektetve, és az esedékes havi részlet határain túl nem megyen (83). A miniszter által közvetlen kibocsátott utalvány „ordonance de payement“-nak nevezetik, míg azon utalvány, a melyben fölhatalmazza közegét (ordonateur secondaire) valamely pénztárnál utalványozhatni „mandat de payement“ által, — „ordonance de delegation“-nak nevezetik (84).—A miniszterek a közvetlen fizetési utalványokhoz a fizetést igazoló okmányokat is csatolják. szintűgy a másodfokú rendelkezők (ordonateurs secondaires) a fizetési mandatok jegyzékéhez kapcsolják az igazolványokat, mely jegyzék a fizetőnek adatik.

A fizetési utalványok könyvezése magából érthető számviteli teendő. Minden miniszterium különös központi számvevőséggel bir, mely egy általános közös szabály szerint van berendezve. A segédkönyveken kívül van egy főnapló (journal général) és egy főkönyv (grand-livre), vezetve a kettős könyvviteli szabály szerint, a melyekbe időszerinti sorrendben mindaz bejegyztetik, a mi a hitel meghatározására, a kiadások megvizsgálására és kifizetésére vonatkozik; — azonban mindezt csak főösszegekben mutatják a most említett főkönyvek, mert a részletek a segédkönyvekben foglaltatnak. E könyvvitel eredményei a pénzügyminiszteriummal közöltetnek (296) és a pénzügyi igazgatás

általános számadásához kapcsolhatnák. — Minden hó első harmadában a kincstári fizetők²(payeurs) a másodfokú rendelkezőknek jegyzékeket küldenek az előbbi hónapban történt fizetésekről, szolgáltatati év, miniszteriumok, fejezetek szerint kimutatván azokat. A rendelkezők e jegyzéket láttomazzák és megküldik az illetékes miniszteriumnak, mely azokat saját feljegyzésével egybe hasonlítja.

A mint az exercices befejezve van (clôture de l'exercice) a fizetőhivatal jegyzéket ad a kincstár elleni követelésekről, megnevezvén a hitelezőket (298). A másodfokú rendelkezők egy naplóba, időszerinti sorrendben, írják be a kiadásokra vonatkozó adatokat, és e naplóból a rovatok szerinti összegek egy főkönyvbe jegyeztetnek, a melynek számlái a napló rovatainak felelnek meg. Segédkönyvek a kezelési ág szerint különböznek, esakhogy mindenkor láthatóvá teszik, kinek, mely czim alatt, mekkora hitel van nyitva, kinek mi jár, mi lett mandatummal kiszolgáltatva, mely czim alatt (fejezet szerint) mi lett pénzben kifizetve.

Mindazok, a kik részére egy vagy más miniszterium hitelt nyitott valamely pénztárnál, havonként és pedig minden hó 10-én, a lefolyt hóban volt hitel-forgalomról kimutatást küldenek illetékes minisztereiknek, mely kimutatásban látható legyen: a) az engedményezett hitel, b) a tett szolgáltatokért járó illetőség, c) a kibocsátott mandatumok összege, d) a teljesített fizetések; mind-ez fejezet és tétel szerint (chapitre et article). A mint az exercice kezelése (8 hóra az illető év végével megszűnik, a rendelkezők bezárják könyveiket és egy fő áttekintést küldenek a miniszternek (305).

A közjövendelmek beszédő hivatalainak főnökei tartoznak megállapítani az adózók tartozásait az állam irányába, a kivett összeget az adó-köteles tudomására hozni, az illetőséget beszédni; a direct adó kivetése különös közegek teendője (306). Az adó beszédésével megbizott számadók, az előirt időben a pénzeiket beküldik, a kezelési és beszédési költséget kifizetik és számadásba teszik. — A számadó köteles a következő könyveket vezetni: 1) egy naplót a pénztár és táreza részére, a melyben naponként a bevétel és kiadás, pénzüemek szerint és a pénztár-maradvány ki van tüntetve, ez tulajdonképen semmi egyéb mint pénztári napló; 2) segédkönyveket, a szolgáltatati ágak szerint; 3) egy összesítő könyvet, a melyben naponként a kezelés eredménye ösz-

szegekben van kimutatva. A közjövödelmeket beszedő hivatal főnöke bejegyezni tartozik a bevételt vagy kiadást és nyugtát adni. -- Valahányszor a közjövödelmek szedői készpénzt vagy pénzértéket küldenek a főbeszedőknek (receveurs généraux) vagy az állami külön pénztáraknak, azonnal nyugtát kapnak (312) a melylyel havonként beszámolnak azon magasb fokú számadónak, a ki alatt a pénztár áll, a ki megint a kerületéből vett igazoló nyugtákat a pénzügyérnek megküldi. (313).

A főszámadók tartoznak havonként jegyzéket küldeni a pénzügyi miniszterium számvevőségének bevételeikről és kiadásairól, mellékelvén az igazoló okmányokat.

Ezen főszámadók*) felelősek az alájuk rendelt számadók kezeléseért és a főszámvevőségek bíraskodása alatt állanak közvetlenül. A számadásokat naptári évek szerint készítik személyes felelősség mellett. Minden ily számadás két részből áll, az egyik a megelőző év kiegészítő kezelését tartalmazza (operations complémentaires de l'exercice épiré), a második a folyó évet illető adatokat foglalja magában, a mihez ismét az elsőben említett számadás adatai esatoltatnak, a teljes évikezelés ismertetése végett. A második egybeállítás a következőket tartalmazza: 1) az évi kezelés megkezdésekor a számadó birtokában volt pénz és tőzsaérték, a számadó által fedezendő követelések vagy előlegek táblázatát, 2) az év folytán eszközölt mindennemű bevételt és kiadást, végre 3) az év végén mutatkozó pénztári maradványt és a mivel a számadó kötelezettségben maradt. (317) Ezen számadások, a kezelési évet követő első három hó alatt, a pénzügyminiszterhez, innét pedig, igazolva 3 hó alatt a főszámvevőségekhez, juttatnak. -- Ha valamely departement ban (megye) nincs főszámadó, az alsóbb számadók kimu-

*) Az 1862-dik év előirányzatában (fol. 341) említés van tve 88 „receveurs généraux“-ról, 1 párisi recev. central-ról és 282 „receveurs particuliers“-ról, az elsőbkek 6000, az utóbbiak 2400 frk fizetést huznak. -- A „recev.gen.“ inkább bankárok, a kik bizonyos jutalék mellett kötelezik magukat az előirányzott állami jövödelmeket, havonkénti részletekben, tekintet nélkül arra, hogy azokat az adózók befizették, avagy nem, a kincstárnak folyósítani. A provisió $\frac{1}{3}$ a váltók és hiteljegyek után, a melyekben az adókat fizetni lehet, ezen provisiót az adózó fizeti. Az állam $\frac{1}{4}$ % provisiót fizet mindazon pénzekért, a melyeket anticipandó kap, és azon összegek után, a melyeket állami utalványokra a „rec. gen.“ fizet. -- Van „rec. gen.“ a kinek jövödelme 100,000 frankot is meghalad.

tatásaiból a pénzügyminiszteri főszámvevőség állítja egybe a főki-mutatást és küldi a főszámvevőszéknek.

A pénzügyminiszterium alá rendelt számadók teletöltek a kivetett és általuk beszédendő közjövedelmek valódi bevételéért. A főszámadó felelős az alája rendelt számadók kezeléseért, a kiket mulasztásuk esetében állásuktól felmenthet és helyettesíthet, megindítván egyúttal a vizsgálat a hatóság által. Minden év november hó 30-án a receveurs generaux és particuliers tartoznak sajátjukból készpénzben a kincstárba fizetni azon hiányt, mely a múlt évi direct-adók kivonása szerint e napig be nem fizettetett. A közjövedelmek egyéb szedői a kezelési évet követő év lejárta előtt kimutatást készítenek, hogy mennyi van még hátra a múlt évre előirányozva, kivetett és beszédendő adókból, mennyi fedezendő okvetlenül a beszédő által, mennyi az, a mi mint be nem szedhető rész „non valeurs“ leszámítandó lesz és végre mely összegek beszédése tehető a következő évre (325). A mint a számadó sajátjából fedezte a hátralékot, azon jogokba lép, a melyekkel a kincstár a hátralékos adós ellenében törvényesen bír; szintűgy a főszámadó, a ki az alája rendelt számadó hiányát fedezi, ez ellenében a kincstár jogait nyeri.

Ha igazoltatik, hogy valamely összeg beszédése a számadó általi kötelesség teljesítése daczára sem volt eszközölhető, a számadó e teher alól felmenthető, és pedig a pénzügyminiszterium vagy az államtanács pénzügyi osztályának határozata folytán.

A mi különösen a receveurs generaux és particuliers des finances-ok állását és kötelességet illeti, a 330—338 szakaszokban a következő rendeltetik. — A főadószedők (így akarjuk nevezni a „recev. gen.“-t) és az alájuk rendelt külön adószedők („rec. partic.“) összpontosítják a beszédett direct adókat; némely más közjövedelem is náluk foly be és ők teljesítik a kincstári teendőket a departement-okban. Kettős könyvviteli rendszer szerint vezetett könyveik: a főnapló, egy főkönyv és a szükséges segédkönyvek. Naponként minden eselekvény egy elemző könyvbe jegyeztetik, a honnan naponként a főnaplóba iratik be minden tétel, mely főnapló előkönyv (Prima nota) és pénztár-könyv gyanánt szolgál. A főnaplóból a főkönyvbe iratnak be naponként a tételek, a melyben a kincstár külön számlával bír és a melyre minden bevétel és kiadás, mely

részére történt, a bejegyzés napjától fogva kamatoz. Hogy a részletek a segédkönyvekbe könyvezendők, magától értetik.

A külön adószedők kezelése a departement főadószedőjének főügyelete alatt áll, a kinek számolnak (333.) és a ki értők felelős, szemközt a főszámvevőszékkel, a miért is a számadásuk utáni terhettől a főadószedő őket érvényesen felmentheti. A külön adószedők minden tíz napban megküldik a főadószedőnek és a pénzügyérnek naplójok másolatát, és minden hó végével a főkönyvi mérleget, mindazon okmányok kíséretében, a melyeket az útasítás rendel. A főadószedők évenként számolnak a miniszteriumnak.

A közkinestár szolgálata Párisban egy igazgató vezetése alatt áll, a kinek czíme: „Directeur comptable des caisses centrales du trésor.” A közkinestári igazgatón kívül van még egy központi ellenőr, a kinek megbízottjai mindazon pénztáraknál teljesítik az ellenőri teendőket, a melyek az említett igazgató rendelkezése alatt állanak (340). — A központi ellenőr naponként igazolja a pénztár állását; s a vert pénz és fr. bankjegyen kívül értéknek csak az számítható be, a mit az ellenőr annak elismer. A pénztár az igazgató és ellenőr kettős zárja alatt állván, reggel mindenkor az igazgató rendelkezésére bocsátatik, a ki a pénztárakat a szükséghez képest ellátja. A központi pénztárak igazgatója könyveit szintén a kettős rendszer szerint vezeteti. E könyvek a következők: 1-ör. Előkönyvek, a másodpénztárnokok és másodfizetők által vezetettek, minden esemény azonnal bejegyeztetvén. 2-ör. A főnapló fölveszi az egész napra vonatkozó összegeket. 3-ör. A főkönyv, a melybe a naplóból könyveznek. 4-er. Segédkönyvek, a melyekben a bevételek és kiadások elemzetnek. 5-ör. Lejáratikönyvek. 6-ör. Segédkönyvek, a miniszteriumok részére teljesített fizetések részletezésével. 7-er. Jegyzőkönyvek, a fizetési rendeletek bejegyzése végett az előirányzat fejezetei és tetelei szerint, a kifizetett utalványok s a még forgalomban levők evidenciában tartása végett.

A főpénztári igazgató által aláirt vevény (récépissé) csak akkor kötelező, ha az ellenőr által is aláíratott és a vevény talonnal van ellátva. Ugyanaz áll minden más érték kötelező crejének tekintetéből.

A kincstár fizetéseire, értékek kibocsátására, a kincstárt kötelező aláírásokra (acceptation) előzetes meghatalmazást csak a főpénztári igazgató adhat. Ezen meghatalmazások vagy általánosak vagy különösek.

A főpénztári igazgató naponként estve a pénzügyminiszteri számvevőségnek megküldi azon kimutatásokat és okmányokat, a melyek a pénztári forgalom megbírálásához és ismeretéhez szükségesek. E kimutatásban a közszolgálat részére történt kiadások egy összegben foglaltatnak.

A pénztár és táreza álladékat jegyzékben mutatja ki naponként az igazgató és ellenőr, és e vagyonállás jegyzéke a miniszternek küldetik. — A hó végével a főpénztári igazgató a „Comptabilité general“-nak részletes kimutatást készít a bevételekről és kiadásokról, miniszteriumok, fejezetek és a szolgálati év szerint kifüntetve. — Nem tekintetik bevételnek vagy kiadásnak a mi csak érték-átalakítás (párisi váltók beszédese, folyó számla a banknál) mert általa a pénztár egyenleg nem változik. A főpénztári igazgató az alája rendelt biztosokért (agents) szüntűgy felelős, mint a főadószedők az alájuk rendelt különös adószedőkért.

Minden megyében (departement) van külön, fizetómester (payeur) ez Párisban az említett közpponti vagyis főpénztári igazgató. A fizető mestereket pénzzel, a szükséghez képest, vagy a főadószedők vagy a párisi főpénztári igazgató látja el. A számadó az ellátásról vevényt ad talonnal, láttamozva egy ezzel különösen megbízott tisztviselő által. A vevények talonjai időről időre a pénzügyminiszteriumnak megküldetnek (353). A fizetómesterek csak fizetési rendelet után fizethetnek, a melyet feltétlenül láttamoznak. Fizetómesterek (payeur) mindazokat nevezzük, a kik állami pénzeket beszednek, kezelnek és szabályszerűleg fizethetnek az állam pénzeiből és rovására. Ezen „fizetők“ („payeur“) a már fentemlített napló és főkönyvön kívül még egy külön utalványozási könyvet is vezetnek, a melyben az előirányzat fejezetei szerint bejegyeztetnek a rájuk utalványozott összegek. A fizetómesterek minden tíz nap naplójok másolatát küldik a pénzügyminiszteri számvevőségnek, és ugyanoda küldik minden hó elején a múlt hóban eszközölt fizetések jegyzékét és a hozzávaló igazolványokat, mely küldeményhez a havi számadás, a főkönyvi mérleg, és mindazon kimutatások csatoltatnak, a melyekből a pénzkezelés

az államháztartás fejezetei és tételei szerint kivethető. — Ezen számadások igazoltatván a pénzügyminiszterium által, átadatnak a főszámvevőszéknek. A „receveurs generaux“ és „rec. partic.“ egyúttal fizetőmesterek is.

Eddig a pénzügyi szolgálat utolsó szálaiban levő kezelést és számadást ismertettük és azt láttuk, hogy úgy a bevételekről mint a kiadásokról részletes számadás küldetik nemcsak a pénzügyminiszteriumnak, hanem az illetékes többi miniszternek is, a mennyiben részére bevétel vagy kiadás történt. Mindezen bevételek és kiadások kimutatása a pénzügyminiszterium főszámvevőségénél egyesül és egy egészbe vonatik össze, mintán a csak átfutó tételek, a melyek valódi állami bevételt és kiadást nem képeznek (ellátások egy pénztártól a másikhoz, előlegek . . .) kiküszöböltettek és ezekről egyúttal a főszámvevőszék is értesíttetik (366).

Ezen főszámvevőség (comptabilité generale des finances) alapítja meg az összes számviteli szolgálat szabályait, és örködik a munkálatok egyöntetősége felett.

Számviteli munkálatai az alsó közegek eddig említett havi számadásaira vannak fektetve. A p. m. főszámvevőség tételenként megvizsgálja a bevételeket és kiadásokat, egybevonja az összes adatokból a havonkénti tételeket és bevezeti a főösszegeket a naplóba, innét pedig a kettős rendszer szerint vezetett főkönyvbe, miután az egynemű tételek egybeállítása a segédkönyvekben megtörtént (373).

Minden év végével a számadók által beküldött évi kezelési kimutatások megvizsgáltatván és igazoltatván, ezek áttétetnek a főszámvevőszékhez főáttekintések kíséretében departement-ok, és a szolgálati szakok szerint.

Az évi főszámadás, a budget szabályozása, és a közhírré teendő pénzügyi helyzet, a p. m. főszámvevőség adatain alapszik. A most említett hivatal egybehasonlító táblázatokat is készít a főszámvevőszék részére, ez készíti az előirányzatot, a zárszámadást és pótelőirányzatot.

Mielőtt a számadások részletezésébe és ismertetésbe bocsátkoznánk, néhány közérdekű intézkedést említünk fel, a mely az 1862-dik évi szabályzatban foglaltatik.

Minden miniszterium, minden kezelési ág, minden közalap,

megye és község részére az 1862-diki törvény a számvitel és leszá-
molás módját, rendjét megálla-
pítja.

Hitel, mely valamely „exercice“ érdekében engedményezte-
tett, fel nem használható más év „exercice“-c javára.—A számadót
kezelő nem vihet semmiféle magán üzletet, vagy ipart, nem vehet
részét az állam részére folyó szállításokban (18. 19. 20. §.) és csak
a cautio letétele és föleskettetés után kezdheti meg működését.
Az állami pénzek és bármintemű alapok pénzei csak egy pénztárban
örzendők, a melyekért a kezelő felelős. A kezelő könyvei deczem-
ber 31-én egy biztos jelenletében, jegyzőkönyv felvétele mellett
bezáróltatnak (21. 22 §.) A Code Napoleon 2321 §. értelmében az
államnak, községeknek és közalapoknak törvényes hypotheka nyi-
lik követeléseik összegében a számadó ingatlan vagyonára.

A budget készítése a következő módon történik. Minden mi-
niszter saját költségvetését elkészítvén, azt átadja a pénzügymin-
iszternek, a ki a magát befoglalva az államháztartás előképét
készíti. Ezen teljes előirányzat az államtanács bírálata és határo-
zata alá bocsátatik, mely a miniszterek, meghallgatásával azon
tett változásokkal a császárnak felterjesztetik, a ki rendelettel bo-
csátja a törvényhozó test elé, a hol is az mindenkor az exercice
megkezdése előtt tárgyalatik. A budgetet a törvényhozó testnél
nem a miniszterium, hanem az államtanácsnak valamely tagja kép-
viseli és védi. Ha az exercice tartama alatt az irányadó költség-
vetéstől eltérés kívántatik, ez csak úgy történhetik, ha egy erre
ezelő külön előterjesztés a törvényhozás által jóváhagyatik; ugyan-
ez szükséges, ha póthitel kívántatik, melyet ezelőtt előzetesen a
császár is engedményozhetett, 1862 óta azonban csak a törvény-
hozás által határozott engedély után folyósíthat a pénzügyér.

Közmunkák mindig csak császári rendelet alapján indíttat-
hatnak meg, a melyekre, ha a közkinestárra terhet rónak, a szükséges
pénz csak törvény útján folyósítható (39 §). A pénzügyér felelős,
hogy az engedményezett hitelen túl mi se ültványoztassék. Az
engedélyezett hitelt más bevételi forrásokból öregbíteni nem lehet
és minden nem előirányzott bevételt külön kell kimutatni. Illeték-
telenül felvett és a kinestárnak visszafizetett pénzek ismét az ere-
deti hitel javára esnek és az illetékes miniszter rendelkezhetik azok
fölött, ha erről a pénzügyért értesíti három hó lejártá előtt, azonban
a második év november 30-ik napjától a rendelkezési jog megszűnik.

A pénzügyi törvény hitelt nyit a szükséges kiadásokra. Minden miniszterium szükséglete szakaszokra van beosztva (section), a melyek fejezetekre (chapitre), ezek pedig tételekre oszlanak. A törvényhozás a szükségletet sectiók szerint szavazza meg. Az így engedélyezett szükséglet sectiók szerint, császári rendelettel osztatik fel a fejezetek és tételek között, mintán e tekintetben az államtanács, a miniszterek meghallgatásával javaslatait a császárnak megtette. Ugyan ily úton állapittatik meg a virement is. Mind-ezen rendeletek a pénzügyér és az illetékes miniszter ellenjegyzésével ellátva a „Bulletin des lois“-ban tétetnek közhírré.

Póthitel csak virement által, ha t. i. más rovásban megtakarítás tétetik át, vagy külön törvény útján, mely forrást nyit, érhető el. A császári rendeletben fejezetek szerint megállapított hitelt az illetékes miniszter osztja föl tételekre. Minden hóban a pénzügyér a császár jóváhagyása alá terjeszti a következő hóban folyósítandó hitel jegyzékét, a mely fölött a különböző közigazgatási ágazatokban a miniszterek rendelkezni kívánnak.

A kincstár terhére szóló követelést csak az illetékes miniszter vagy ebbeli megbízottja liquidálhatja. A minisztereknek első berendezési költség csak külön császári rendelet folytán adathatik. A ki többféle fizetéses állami hivatalt visel mindannyi után a teljes fizetést nem húzhatja; ha két fizetés járna, ezek kisebbje felére leszállítandó, a harmadik negyedére, stb.; a 3000 frankon alúl levő fizetések nem jönnek szóba, szintűgy a tanárok, tudósok és művészek tandíjai e szabály alól ki vannak véve, ha összes fizetésük 20,000 frankot meg nem halad; szintűgy a tábornagyok, admirálok s számos más állás fizetése ki kivételt képeznek.

Két hónapra az „exercice“ számadásainak bezárása után a règlement définitif du budget a törvényjavaslattal s a miniszterek külön zárszámadásaival a törvényhozás elé terjesztendő (107. §.). A bevételekre nézve ki van mutatva az előirányzat, a megállapított kincstári követelés vagyis az adózók tartozása, a beszedett összeg és a még beszedendő hátralék. Hasonló ki-mutatás készül a kiadásokról. A már bezárt évi számadás után fennmaradt és beszedett hátralékok a folyó évi bevételek közé sorozandók.

A règlement du budget törvényében láthatóvá van mindenkor téve, mely engedményczett, de eddig igénybe nem vett hitel

tehető át a következő év rovására. — Öt év lejártával kivétel nélkül minden hitel megszűnik, szintűgy az állam irányában létező és a hitelező hibája miatt eddig nem igazolt és nem folyósított követelések.

A „Compte générale de l'administration des finances“ mindenkor az illető évet követő első negyedévben közhírré teendő, a mi nem jár nehézséggel, mert decemberben az előbbi 11 óról a kezelési számadás már rendben van és így már csak a december hó tételeit kell hozzá csatolni. Ezen „Compte générale de l'administration des finances“ áttekintést nyújt az összes bevételekről és kiadásokról és 5 melléklettel bír:

1) a közjövödelmekről; évszám, exercice, valamint jövedelmi ágazatok szerint ismerteti a megállapított követelést, a tényleges bevételt és a hátralékokat;

2) a közkiadásokról miniszteriumok, fejezetek és exercice szerint;

3) a pénztári számadásról, ez mutatja a számadók pénzforgalmát, az év elején és végén mutatkozott egyenleget; ehhez van csatolva egy kimutatás az állam-adósság és az állam vagyron állásáról;

4) a budget-számadásról, mely mutatjaa lefolyt exercice definitiv állapotát, a folyó évi exercice ideiglenes (provisoire) állapotát, az előirányzott, megállapított és folyósított tételeket külön részletezvéen.

5.) A „különféle“ ezimű kiadások számadása (comptes des divers services publique) azon szolgálati ágazatokra terjed ki, a melyek közvetve vagy közvetlenül a budgetörvényt állami segélypénzek stb. által érintik. — E helyen az államadósság és biztosítékok (cautionnements) állandéka tőkében és kamatokban láthatóvá teendő.

A számviteli szolgálat eredményének gyakorlati megismeretése végett lássuk az 1862-dik év számadásait, később áttérünk a főszámvévőszék ismertetéséhez.

Az előirányzat. (Budget).

Az 1862-dik évi budgettel bemutatottat a törvényhozó testnek:

1) a kiadások fő budgete,

2) a kiszabandó direct adók, és azok pótléka (en principal et en centimes additionnels)

3) a telekadó, személy adó, az ajtók és ablakok utáni adók, megyék szerint;

4) jegyzéke az engedélyezett adóknak;

5) a fedezési fő budget (budget général des voies et moyens),

6) Külön szolgálat — (Services speciaux rattachés pour ordre du budget),

7) megyei szolgálat (services départementals).

Ezek után következik a részletezés minden miniszterium részére, s egybehasonlítások az 1861 dik évi előirányzattal, úgy hogy az előirányzat és mellékletei 827 nagy negyedréttü lapra terjednek.

Ezen előirányzat már 1861 márczius 2-án terjesztetett a törvényhozó test elé, néhány lapra terjedő magyarázat kíséretében. Szintügy a császárság pénzügyi viszonya és állapota is ismertette tett egy előterjesztésben, a mely az 1860-dik évi budgetről szól, a kezelési eredményt és indokait részletezi, azután az 1861 évi budget kezelésénél mutatkozott változásokat fejtegeti és úgy azután az 1862 dik évi előirányzat képét adja úgy vonásokban.

Az 1862-dik évi budgethez van csatolva a törvényjavaslat is, a melynek czime „Projet de loi portant fixation du budget général des dépenses et des recettes de l'exercice 1862.“ — A törvény csak fő számokat foglal magában és utal a mellékelt táblázatokra. A törvény négy czimre oszlik. Az első czim (Titre 1-er) a „budget général“ mely 9 czikkből áll, és így szól:

1. §. Engedélyezett hitel (Crédits accordés.)

1-ső czikk. A minisztereknek a mellékelt A) táblázatban foglalt hitel nyitfatik az 1862-ik évi exercice rendes és rendkívüli szükségleteinek fedezésére. — Ezen hitelek fordítandók:

Az államadóságra és a miniszteriumok által teljesítendő közszolgálatra mint valódi államterhekre (les charges de l'état) frs 1.310.329.412 —

az adók beszedésére és átfutó hitelekre

(Crédit d'ordre) 619.119.313 —

(minden szám szavakban is kiíratik) összeg 1.929.448.725 —

2. §. Beszedhető adók (Impôts autorisés)

2-ik czikk. A telekadó, az ingóságok utáni és személy-adó.

az ajtó és ablak-adó, iparjegy-adó (patentes) 1862-ben, pótlékaikkal, a mellékelt B) táblázat szerint, a létező törvények szerint beszedendők és pedig megyénként a C) alatti táblázatban foglalt összegben:

3-ik cikk. A megyék szükségletének fedezésére a centimes additionals beszedhető, azonban legfeljebb 10°-kal, mely szám csak akkor emelhető, de ekkor is csak legfeljebb 20° ig, ha biróilag megítélt adósságok fedezése igényli.

4-ik cikk. A mennyiben a rendes jövedelmekből az „écoles primaires communals“ szükséglete ki nem telnék, a községek külön 3 centimes pótlékot a „conseils généraux“ pedig 2 centimes pótlékot vehetnek ki.

5-ik cikk. Ha a rendes jövedelem nem elegendő a mellék utak építésére, a conseils généraux (megyei tanácsok) felvannak hatalmazva külön 5 centimes adópótlékot vetni ki.

(A 6. és 7. cikk a fentlevő adók érvényben tartásáról szólnak és beszedésüket rendelik el. A pótlék mindig csak a 4-dik direct adó után számíttatik.)

3-ik §. A fedezet előirányzata és a budget eredménye (Évaluations des voies et moyens, et resultat général du budget).

8-ik cikk. A fedezet az 1862-ik évi exercice részére 1.941.030.275 frankkal van előirányozva. Az átfutó tételek 619.119.313 frankkal, a valódi és állami célokra fordítható bevételek 1.321.910.962 frankkal vannak számítva az E) melléklet szerint.

9-ik cikk. Ezek után az 1862. év fő eredménye:

a rendes és rendkívüli kiadások összege az 1 cikk szerint:

	teljes budget	átfutó tételek	állami terhek és források
fres	1.929.448.725	— fres 619.119.313	— fres 1.310.329.412

a rendes és rendkívüli bevételek összege a 8 cz. szerint:

fres	1.941.030.275	— fres 619.119.313	— fres 1.321.910.962
több bevétel	11.581.550	—	11.581.550

II-ik ezim. Külön szolgálat (Services speciaux).

10-ik cikk. A budgethez tartozó külön szolgálatok szükséglete és fedezete a mellékelt „F“ táblázat szerint 91.826.745 frankban állapítatik meg az 1862-ik évi exercice-ben.

11-ik cikk. A megyei szolgálatra szükséges 124.855.000 frk költség a fedezeti előirányzatban foglaltatik, és a miniszteriumok szerint van beosztva, a mint az a „G.“ alatti mellékletből kitünik.

III-ik ezim. A szolgálat eszközei és különböző intézkedések (moyens de service et dispositions diverses).

12-ik cikk. A pénzügyminiszter felhatalmaztatik a kincstári szolgálát és a „banque de France“-szal való ügyleti érintkezés érdekében kamatozó és a lejáratú napon beváltandó kincstári utalványokat kibocsátani. A forgalomban levő kincstári utalványok összege 250 millió frankot meg nem haladhat, mely összegben nem foglaltatnak a törlesztési pénztárnak kiszolgáltatót utalványok és a biztosíték gyanánt a „banque de France“-nál letéteményezett bons. — A mennyiben ez összeg nem volna elegendő, a további kibocsátás császári rendelettel fog megengedtetni, mely a törvényhozó test elé terjesztendő, a mint összeül.

13-ik cikk. A hadügyérnek 2.200.000 frank hitel nyitattik a kincstár terhére, az 1862-ben liquidálandó katonai nyugdíjak részére.

14-ik cikk. Az államminiszternek 200.000 frank hitel nyitattik a kincstárnál az 1862-ben engedélyezendő nyugdíjakra.

15-ik cikk. A Páris városi közmunkák pénztára 1862-ben frknál több utalványt nem bocsáthat ki.

16-ik cikk. 1862 január 1-től kezdve a magasb intézetek (chargés de la collation des grades) megszűnnek külön szolgálátot képezni, és költségeik az általános budgetben foglalnak helyet.

17-ik cikk. Az alkuszok által történt nyilvános árverésről szóló jegyzőkönyv bélyegilleték alá vonása 10 nap alatt esz közlendő ;

18-ik cikk. (Ez a postabért határozza meg.)

IV-dik ezim. Általános intézkedések (dispositions générales)

19-ik cikk. Más bárminemű adót, mint a mi a jelen törvényben foglaltatik, kivetni, beszedni, büntetés terhe alatt tilos. A hi-

vatalnok, a ki kiveti vagy beszedi szintűgy vizsgálat alá esik, mint a ki a törvénytelen adót befizeti stb.

Mint látni, a törvényjavaslat nem veszi fel szövegébe a költségvetés részleteit, hanem terjedelmes melléklete kre hivatkozik, a melyek e szerint a törvény részeit képezik. — Lássuk már most a mellékleteket:

Melléklet. A.) Ebben a kilencz miniszterium szükségletének főösszege foglaltatik:

	Kiadások mint		
	Kiadások az állam terhére	átfutó tételek és beszédési költségek.	Együtt
	m i l l i ó k b a n		
Állam-miniszterium . . .	fre 17.777	fre —	fre 17.777
igazságügyi miniszterium	„ 31.581	„ —	„ 31.581
külföldi miniszterium . . .	„ 11.213	„ —	„ 11.213
belügyi „ . . .	„ 48.557	„ 122.245	„ 170.802
pénzügyi „ . . .	„ 484.821	„ 483.395	„ 968.216
hadügyi min. és algiri korm.	„ 387.333	„ 3.155	„ 390.487
tengerészeti és gyarmatok min.	„ 148.820	„ 0.517	„ 149.337
vallás és közokt. miniszt.	„ 66.822	„ 6.210	„ 73.032
földm., keresk. és közm. min.	„ 113.402	„ 3.597	„ 116.999
megszavazandó hitel	„ 1310.329	„ 119.615.19	„ 1929.448

Magából érthető, hogy a mi itt helyszűke miatt csak milliókban van kitéve, az eredetiben teljesen ki van írva.—E sommás táblázat alján a részletezés „rendes“ és „rendkívüli“ valamint szolgálati ágazatok szerint van, ugyan azon rovatokkal, felsorolva; rendkívüli szükséglet csak két miniszteriumnál fordul elő: az államminiszteriumnál (1 millió fre) és a közmunkák részére 43.430 millió. A szolgálati részletezés a következő alosztályozásra szorítkozik: a belügyi miniszteriumnál, a) központi, b) megyei szolgálat; a pénzügyinél: a) államadósság, b) törvényhozási költségek, c) központi igazgatás, d) kezelési és beszédési költségek, e) visszatérítések, lerovandós be nem szedhető adók és kamatlerovások; a hadügyinél: a) hadügyi költség, b) Algir kormányzóságá; a vallás és közoktatásinál: a) vallás, b) közoktatás.

Melléklet. B.) A direct adók jegyzékét, összegét és elzárját mutatja ki, a mint azok 1862-ben beszédendők. E szerint először az állami adó, azután a pótlékok a megyék, a községek, elemi

esapások költségeinek fedezésére vannak felsorolva. A rovatok a négy direct adónemnek felelnek meg, a melyek: a) foncière, b) personelle et mobilière, c) des portes et fenêtres, d) des patentes — 1862-ben a direct adók brutto összege 488.808.416 frankkal volt előirányozva, mely a négy adónem sorrendje szerint a következő elemekből állott (a) $(19 \frac{1}{2} \%)$ 288,5 millió fr.; (b) $(36 \frac{1}{2} \%)$ 73,6 m. frank; (c) $(18 \frac{8}{10})$ 45,6 millió fr. (d) $(15 \frac{8}{10})$ 80 mill. frk.

A rekeszben levő számok mutatják, hogy a gyökadón kívül mennyi a pótlék százaléka a különböző czimek szerint.

Melléklet C.) Mutatja, hogy az első három direct adóhoz gyökadóban mennyivel járüljon minden megye.

A *D) alatti mellékletben* fel vannak sorolva azon adók és illetékek czimei, a törvények kelte, a melyeknek kivetése és beszedése 1862-ben az államnak, megyéknek, községeknek s közintézeteknek meg van engedve: Az adó összege nincs kimutatva, mert azt meghatározni egyelőre nem lehetvén, annak összegét bizonyos határhoz kötni nem volna okszerű, annál is inkább, mert e táblázat csak jegyzéke a törvényeknek. Maga az államháztartás fedezési előirányzata az

E.) alatti mellékletben foglaltatik, melynek czime „budget général des voies et moyens de l'exercice 1862.“ Az adatok három pénzrovat alatt jelentkeznek, a) a bevételek várt (brutto) összege b) átfutó tételek (recettes d'ordre c) az állam szükségletének fedezésére fordítható összeg (a — b). — A jüvedelmi források részletezve a következő czimek alatt fordulnak elő: 1) direct adók öt tétel, összege a c alatti rovatban 384,741 millió frank; 2) Illetékek, bélyeg-díjak 377,402 millió frank; 3) Jüvedelem erdőkből és halászatból, öt tételben (egyáltalában az első hat cím mindegyikénél öt tétel fordul elő) 41,9 mill. frank; 4) Vám és sójüvedék 170,675 millió fr. 5) indirect adók 545,763 millió frk., 6) postajüvedék 62,976 millió fr.; ezután jön a „különféle bevételek“ hosszú sora 42 tételben, mi által a bevételek összege 1.645 millió frankra emelkedik. A rendkívüli bevétel (két tétel, vasúti papírok eladásából) 833.363 frank. Ha ezen bevételekből, a melyek összesen 1645,250 millió frankra rugnak a két tételben ismertetett beszedési költségek, visszatérítések, váltó és útalvány-kamatok, leírások — 323,939 millió összegben levonattak, marad rendelkezésre, mint előirányzott összeg (Total général des voies et moyens de l'exercice 1862) 1321,910 m. frank:

Az *F.) melléklet* a „különféle szolgálatok“ budgetjét mutatja, voltak pedig 1862-ben:

a belügyminisztériumnál a „legion d'honneur“; bevétel és kiadás egyenlő 14.841,100 frk;

az igazságügyminisztériumnál a császári nyomda 3.853,900 frkkel;

külügyi m. a consulságok 1.750,000 frankkal;

pénzügyminisztériumnál a pénzverde 1.861.745 frk,

hadügyminisztériumnál a hadsereg nyugdíj alapja (caisse de la dotation de l'armée) 56.710.000 fr;

tengerészeti minisztérium, caisse des invalides de la marine 12.810.000 fret;

Ezen összes mellékletek oly főösszegeket tartalmaznak, a melyek az előirányzati részletes kimutatások eredményei.

Mint már fentebb mondatott a költség „sectio“-k szerint szavaztatik meg. Azonban ezen sectiók igen nagyon különböznek az összegek mennyiségére nézve. Az *államadóssági* költség négy sectióba van osztva, a melyek következők voltak 1862-ben: a) állósított adósság (459½ millió frk); b) külön kölesönök közmunkákra (9½ m. frk); c) visszafizetendő kölesönök (37 m. frk) d) életjáradékok (nyugdíjak) (72¾ m. frk); összesen 578,865.462 frank.

Az *államminisztérium* 2 sectiót mutat; az első 16¾ m. frk költséget okoz (ebben központi igazgatás, államtanács, császári archívum, polgári építkezés, tudományos és művészeti czélok, ménesek), a második sectió rendkívüli építkezések: 1 millió.

Az igazságügyi és külügyi minisztérium egy-egy osztályt képez; a belügyi két sectiót, a pénzügyi négy osztályt mutat; a hadügyi, tengerészeti és a közoktatási minisztérium külön-külön mindegyik két osztályt.

Minden minisztérium külön előirányzata a legkisebb részletekig ismerteti a múlt évben engedményezett kiadást, a folyó évre előirányzott összeggel és kifejti a különbség vagy eltérés okát.

A bevételek előirányzatának részletező táblázataihoz beható előterjesztések vannak csatolva, a melyek a múlt évek eredményeit fejtegetik és indokolják az előterjesztett budget számaint.

Ez képe kevés sorban a budgetnek.

A budget törvénye irányadó a kezelési számítás elkészítésé-

re nézve. Magából értetik, hogy a kezelési számadás megvizsgált és helyesnek talált adatokból áll és így logícailag a vizsgálat és ellenőrzés módját kellene ismertetnem, mielőtt a zárszámadás formáiról szólnék; tekintve azonban azon körülményt, hogy a kezelési zárszámadás összefüggésben áll az előirányzattal, a kezelési zárszámadás formáit akarjuk előbb vizsgálni, és ehhez használjuk az 1862-ik év kezelési zárszámadását.

K e z e l é s i z á r s z á m a d á s.

A törvény értelmében 1862 december 13-án egy számvizsgáló bizottság (Comission de verification) küldetett ki császári rendelettel megvizsgálandó és igazolandó: 1) a központi könyvezést és egybehasonlítani adatait a miniszteriumok számadásaival; 2) a pénzügyi főszámadást 1862-ről; 3) a miniszterek által közhírré tett számadásokat az 1861-ik évről; 4) a számadások igazoló okmányait.

Lássuk már most az egyes számadásokat.

Az 1862-ik évi kezelési zárszámadásával egy törvényjavaslat tétetik a törvényhozó test asztalára, a melyben az 1862-ik év kezelési eredményei végleg megállapíttatnak.

Az 1862-ik évi főszámadás (compte général de l'administration des finances rendu pour l'année 1862) bevezetésében mondatik, hogy ezen főszámadás a főnaplóból és főkönyvből vonatott ki, a melyek hivatalos adatai egyrésztől azon egyének számadásai-ból merítvék, a kik az adók kivetésével, a közkiadások liquidálásával vannak megbízva, — másrésztől pedig azon adatokra fektetve, a melyek a számadók (comptables) egyéni számadásai-ból kitévnek. Ezen főszámadás az összes pénzügyi szolgálat forgalmának és állapotának, az év kezdetén és végén, képét adja. Az áttekintések könnyebb megértése végett mindegyikhez magyarázó előterjesztés van csatolva. A főszámadás hat kimutatásból áll: ú. m.

1) Az évi forgalom számlája (compte des operations de l'année). Ez mutatja a pénztár és tárcza állapotát az év első napján, az év alatt eszközölt összes bevételeket és kiadásokat, és az év végén fennmaradt pénztári álladékot. A forgalom miniszteriumok, jövedelmi és kezelési ágak szerint van előtüntetve. Ehhez részletező kimutatások vannak csatolva:

2) A közadók és közjövödelmek számadása (Compte des contributions et revenus publiques) mutatja az előirányzott, a kiszabott és tényleg beszedett, ezután a hátralékban maradt jövedelmeket az előirányzat fonalán. Ezen számadás czélja láthatóvá tenni az összes jövedelem forrásait, azokat, a melyek az 1862-ik évet valamint a melyek az 1861-ik évet illetik, a melynek tartozás- és követelésbeli egyenlege az 1862-ik év első 8 hónapjában rendes kezelés alatt van. Azon jövedelmek, a melyek megszűnt kezelési és szolgálati évből (exercice expiré) származnak (az 1861-ik év előtti időszakból) külön számadásba foglaltatnak, és a reglement definitiv törvényjavaslatában külön tárgyalatnak.

3) A közkiadások számadása (compte des dependes publiques). Ez csak miniszteriumok szerint adja a fő összegeket a fejezetekben. Itt láthatóvá vannak téve az állam ellenében megállapított követelések (droits constatés au profit des créanciers de l'état), a kifizetett összegek és a még fizetendő követelések. Ezen fő összegeket tartalmazó számadás igazolásául szolgálnak az egyes miniszteriumok részletes külön számadásai.

4) A kincstár számadása (compte du service de tresorerie) megmagyarázza azon operatiókat, a melyek az év alatt a kincstár activáit érintették, valamint a fizetendő értékpapirokat, a folyó számlákat és a kincstár tartozásait; a pénzforgalmat a kincstár és a számadók között; a törvény szerint engedményezett hitel operatiókat; és a pénztár állandékot időről időre.

5) A budget számadás által ki van tüntetve a kezelési eredmény és előirányzat számai között lévő különbség és pedig úgy az 1861-ik befejezett, mint az 1862-dik évi folyó exerceice-re nézve.

6) A pénzügyi állapot, az 1862-ik év végén, két részből áll, 1) a főkönyvi mérlegből az év végével és 2) az állam activáinak és passiváinak egybeállításából.

Ezeken kívül a „külön szolgálatok“ az „államadósság“ a „nyugdíjak“ számadása 1862-ről is mellékeltetett, valamint azon számadások is, melyek a megyei kezelést illetik.

A számadások formáira nézve következők említendők fel:

A „compte des operations de l'année 1862“ két oldalon áll. A bal oldalon a bevételek, a jobboldalon a kiadások

állanak. A bevételek előtt még a pénztár- és tárcza-álladék 1862 január hó 1-ső napjáról áll, mint következők:

Numeraire	frcs 159.311.897 „ 65)	
Effets à recevoir „	200.267.153 „ 33)	359.579.050 „ 98
Malières d'or et d'argente à convertir		
co espèces monnayés		2.933.655 „ 43
		<u>frcs 362.512.106 „ 41</u>

Ezután jön: „Bevétel adókból és közjövödelmek“ fölírás alatt:

1) „1861 exercice“ czim alatt 13 tétel rendes' bevétel és 5 tétel rendkívüli bevétel;

2) „1862 exercice“ ugyan így.

Van pedig a bevételek részére öt rovat, a következő fölírással:

a) 1862 január elsején befizetendő volt állami követelés, (Droits qui restaient à recouvrir au 1. janvier 1862).

b) 1862-nek folytán megállapított állami követelések, (Droits constatés pendant l'année 1862)

c) 1862 előtt megállapított és megsemmisített követelések, (Annulations de droits constatés antérieurement à 1862)

d) 1862-ik évben történt befizetések, (Recouvrement effectués pendant l'année 1862)

e) az „exercice“ befejezésekor fennmaradt követelés (Reste à recouvrer à la cloture de l'exercice.)

Mínthogy azonban főkép az év végével már a következő évi exercice részére történnek bevételek (előre befizetett adó) és kiadások, az 1861 évi exercice adatai után még az 1863-ik évre bevett pénzek összege is ki van mutatva.

A jobb oldalon a kiadások „Dépense“ czime alatt először az 1861-ik évi exercice rendes és azután rendkívüli kiadásai, úgy azután a hasonló 1862-iki adatok következnek, végre pedig az 1863-ik évi exercice-re előlegezett költségek. — Ezen oldalon ugyanazon rovatok fordulnak elő (a, b, c, d, e) a melyek a baloldalon, csak-hogy természetesen „recouvrir“ helyett „payer“ és „recouvrement“ helyett „payement“ áll. A rendes kiadások egy-egy tételbe foglalják a miniszteriumokat és csak a pénzügyminiszterium részére van külön 9 tétel (dette consolidée, fonds d'amortissement, emprunts speciaux, capitaux remboursables, dette viagère, dotations

des pouvoirs législatifs, service général, frais de régie et perception, remboursements et restitutions non-valeurs . . .)

Ezen, két oldalon vitt, számadás folytatásában következik a bal oldalon a bevétel a következő czimek alatt: „services spéciaux“ (15 tétel), „service de trésorerie“ (10 tétel); — a jobb oldalon ugyanazon czimek alatt a kiadások, és ez oldalon végre a pénztár állapota 1863 január 1-jén, oly alakban, a mint az a bevételek első tételét képezte fres 342.025,241,70 e összegben.

Főlemlítendő, hogy a most utóbb említett két czimnek adatai csak egy rovattal bírnak, mert tényleges kiadást és bevételt képeznek a pénztárra nézve, mely bizományilag történik a külön alapok részére és a melyek a szolgálati év szerinti fölosztást külön tartoznak készíteni.

A számadás végén egy ismétlés áll, mely a fő összegeket adja, és így néz ki: (például szolgál a kiadási oldal).

Dépenses publiques	$\left. \begin{array}{l} \text{Exerc. 1861 fres } 357,956.940 \text{ „ } 05 \\ \text{„ } 1862 \text{ „ } 1,863.920.826 \text{ „ } 99 \\ \text{„ } 1863 \text{ „ } 10.290.924 \text{ „ } 68 \end{array} \right\} 2.232.168.691 \text{ „ } 72$	
Services spéciaux		336.607.992 „ 40
Operations de Trésorerie		$\left. \begin{array}{l} \text{Bons du Trésor remis a la caisse} \\ \text{d'ammortis } 178.064.843 \text{ „ } 78 \\ \text{Bons du Trésor aux comptoirs d'esc} \\ \text{compt } . 178.064.843 \text{ „ } 78 \\ \text{Payements en attenuations d'ere} \\ \text{ances passives } 7.678.949.607 \text{ „ } 57 \\ \text{Payements en augmentations des} \\ \text{creances actives } 38.897.596 \text{ „ } 76 \\ \text{monuments de fonds entre le} \\ \text{comptables (fonds envoyés)} \\ 4.503,001.267 \text{ „ } 34 \end{array} \right\} 12.398.913.315, 45$
	Total de la dépense	fres 14.967.689.999 „ 57
	Report des valeurs de caisse et de portefeuilles au 1 jan. 1863	„ 342.025.241 „ 70
	Total général	„ 15.309.715.241 „ 27

mely föösszeg a bevételek föösszegével egyezik.

Ezen egybeállítás után következik a bevételek részletezése a számadók szerint, Itt is először az „Exercice 1861“ és csak az-

után az „Exercice 1862“, „Exercice 1863“, „Services speciaux“ . . . következnek. A bevételek ezen részletezésénél (developpement) a rovatok fejei a következők:

„receveurs de l'enregistrement, du timbre et de domaine.“
 „receveurs de douanes,“
 „receveurs de contributions indirecte,“
 „directeurs des postes,“
 „directeurs de la fabrication de monnaies,“
 „receveurs généraux des finances,“
 „caissier payeur central du trésor public,“
 „comptables des finances en Algérie,“
 „trésoriers des colonies,“
 „agent responsable des virement de comptes constatés par la comptabilité générale des finances.“

Az utolsó rovatra nézve megjegyzendő, hogy ez csak átfutó tételleket tartalmaz, mert ezen rovat a kiadásoknál is előfordul, az összegek egyenlők.

A kiadásokra nézve is van egy részletezés (developpement) a fizető pénztárak szerint, a melyek természetesen ugyanazok, mint a melyeknél a közjövédelmek befolyanak és azért a rovatok fejei ugyanazok.

Ezt követi egy táblázat, a mely a forgalmat mutatja a most említett fizető hivataloknál. E táblázat 6 rovattal bír, a következő felirásokkal: a) pénztári maradvány 1862 január 1-jén; b) bevétel 1862 év folytán c) összeg, d) 1862-nek folytán tett fizetések, e) pénztármaradvány 1863 január 1-jén, f) összeg. — Ezen adatok az előbbi táblázatokkal egyező összegeket mutatnak, a mint az a dolog természetében fekszik.

A most említett számadások általános áttekintést nyújtanak, de ezeken kívül még 500 lapra menő részletezések adattak, a melyek szolgálati ágak, pénztárak, megyék . . . szerint ismertetik az 1862-ik év kezelését és a melyek további ismertetésébe nemesak hely szűke miatt, hanem már azért sem boesátkozom, mert az eddig ismertettekből igen könnyen lehet következtetni arra, hogy a részletes számadásoknak mely formákkal kell bírniök. Évenként statistikai adatok is szoktak mellékelteni a zárszámadáshoz, a melyek valamely jövedelem, kiadás, vagy kezelés fejlődését évtizedeken át láthatóvá teszik, úgy hogy ezen

zárszámadások a francia pénzügyek állapotát vissza e század kezdetéig ismertetik és így nagy becsesel bírnak.

Évenként vagyonmérleg is készül. Így például 1862-ben a vagyonmérleg készítésekor minden kezelési ágra nézve vagyon-állapota 1861-nek végével meg lévén állapítva, ezen összeghez az 1862-ik évbéli kiadás levonatván, a vagyonállapot 1862 december 31-én kitűnik. Ennek megfelelőleg készül a mérleg évről évre. A kétes követelések is külön vannak kimutatva.

A budget végleges szabályozása.

(Réglement définitif du budget de l'exercice 18)

A törvény azt rendeli, hogy két hónappal azután, hogy valamely exercice bezáratott, (mondtuk, hogy minden exercice számadása 8 hónapra az év vége után záratik csak be) az illető exercice-nek kezelési eredménye külön kimutatandó. Ezen adatok azután az illető budget végszabályozásának törvényére vonatkoznak. Az 1862-ik év exercice bezárt számadásai a következő törvényjavaslattal terjesztettek a törvényhozó test elé.

Első czim Az 1862-ik évi budget szabályozása.

I. §. A kiadások meghatározása.

1-ső czikk. Az 1862-ik évi exercice rendes és rendkívüli kiadásai, a miniszterium által előterjesztett A melléklet értelmében fres 2.219.171,356 „ 87 összegben állapították meg.

Az erre történt fizetések, az exercice bezárásáig tesznek „ 2.212.839,327 „ 30
a még fizetendő kiadás „ 6.332.029 „ 57

Ezek kiegyenlítése a folyó évi exercice számadására fog általványoztatni.

II. §. A hitel meghatározása.

2-ik czikk. Az 1862-ik évi exercice-re engedményezett hitelösszeg a rendes és rendkívüli kiadások fedezésére, befoglalva a rendeletileg engedményezett virement — 2.307.534.790 fre 99 c-re rugott, a mely a következő összegekkel szállittatik le:

1. az 1862-ik évnek megállapított (constatés) kiadásai által igénybe nem vett és definitif megsemmisítendő összeg fre 65.095.114 „ 19

2. A megállapított, de 1862-ben nem folyosított kiadás mely a folyóévi exerceice-re utalványoztatik fre 6.332.029 „ 57

3. A megyei és külön szolgálatokra fel nem használt összeg, „ 23.268,319 „ 93

miután azon kiadások a mindenkor bevett jövedelmekhez alkalmaztatnak ; ez összeg áttétetik az 1863 és 1864 évi exerceice budgetjére, a hol rendeltetésének céljára fordittatik (1854—jun 22-iki törvény) és ekkép oszlik fel :

az 1863-ik évi budget exerceice-számadására megyei szolgálat fre 11.995,949 „ 99
külön szoldálatok „ 1.547,158 „ 28

az 1865-ik évi budget exerceice — számadására :
megyei szolgálat fre 5.151,726 „ 30
külön szolgálatok „ 4.574,485 „ 41
a megsem. összes hitelösszeg „ 94.695,463 „ 69
egyezőleg az A alatti táblázattal.

3-ik cikk. Az előbbi cikkben foglalt adatok alapján az 1862-ik évi budget exerceice részére a hitelösszeg, egybehangzólag a valóban teljesített fizetésekkel, fr 2.212,839.327 „ 30 c-ben állapittatik meg az „A“ táblázatban foglalt felosztás szerint.

III. §. A bevételék meghatározása (fixation).

4-ik cikk. Az 1862-ik évi exerceice-ben az állam javára megállapított (constatés) adók és jövedelmek a mellékelt „C“ táblázat szerint fres 2.185.364,397 „ 03
összegben határozatnak meg.

Az exerceice végéig befizetett összeg „ 2.178,971.853 „ 56
lévén, még befizetendő 6.392,541 „ 47

5-ik cikk. Az előbbi cikkben említett 1862-iki exerceice bevétele fres 2.178.971,843 „ 56
öregbittetik az 1860 és 1861-diki budget szabályozási törvény értelmében az azon exerceice-ben igénybe nem vett azon összegek által, amelyek a megyei és különféle szolgálatokra engedményezve voltak : „ 22.182,167 „ 69
együtt fre 2.201.154,021 „ 25

Azonban a 2-ik cikk értelmében az 1863 és 1864 évekre az említett szolgálatok javára 23.268, 319 „ 93

számítandó, a melyből az 1862-ik évi e x e r c i c e
bezártakor fenmaradt e szolgálatbeli kiadások
lesznek fedezendők; marad frc 2.177.885,70 „ 32
a melyből az 1862-ik évi e x e r c i c e szükségletei fedezendők.

§. IV. A b u d g e t e r e d m é n y é n e k m e g h a t á r o z á s a.
6-ik cikk. A végeredmény ekkép szabályoztatik:

Meghatározott jövedelmek (*5-ik cikk*) fres 2.177,885,701 „ 32
„ fizetések (*1-ső cikk*) „ 2.212.839,327 „ 30

A folyósított kiadások többlete fres 34.953,625 „ 98

M á s o d i k e z i m. Különféle szolgálatok szabályozása.

7-ik cikk. A különféle szolgálatok bevételei és kiadásai a
mellékelt *E* táblázat szerint fr 107.020,204 „ 10 összegben végleg
állapítatnak meg, ugyanis:

Legion d'honneur	fr 15.602,979 „ 11
Császári nyomda	4.262,407 „ 02
Consulatusok	1.923,405 „ 46
Pénzverdék	1.477,373 „ 36
A hadsereg pénztára	68.028,154 „ 45
A tengerészeti nyugdíjasok pénztára	15.725,883 „ 70
	fres 107,020,203 „ 10

H a r m a d i k e z i m. A megyei szolgálat szabályozása:

8-ik cikk. A megyei szolgálat kiadásai és bevételei az
1862-ik évi „exercicio“ részére frc 157.377.347 „ 93 összegben ál-
lapítatnak meg a melléklet *F*) táblázat adatai értelmében, és pedig:
a belügyi miniszterium számadásaiban frc 149.072.346 „ 81
a pénzügyi „ „ 427.011 „ 40
a közoktatásügyi „ „ 7.877.989 „ 72
„ 157.377.347 „ 93

N e g y e d i k e z i m. Külön intézkedések.

9-ik cikk. Az államadósság terhére az 1862-ik évi exerceice-
ben történt katonai nyugdíjak czimén történt bejegyzések az illető
törvények alapján, a mellékelt *G*) táblázat szerint, franc
2.718.156 „ 50-ban állapítatnak meg.

10-ik cikk. A kikötőkben és tengerészeti szertárakban
1862-ik év december hó 31-ik napján talált készletek értéke
242.835.182 frc 25 c-ban állapítatnak meg.

Ezen javaslat törvényerőt nyert.

Nem lesz fölösleges a mellékletek berendezését is, habár csak röviden, ismertetni.

A) *Melléklet.* A kiadások definitív budgetje az 1862-ik évi „exercice“-ben. Ezen 40 lapra terjedő egybeállításban minden miniszteriumot és kezelési ágat fejezetenként ismertet és így eléggé részletesnek mondható a mindamellett csak sommás egybeállítás. Így például az államminiszterium rendes szükségletére 33, a rendkívüli 12 tétel, — az igazságügyi 12,—a külügyi 13,—tételben részleteztetik. Minden kezelési ág kiadásainál az utolsó tétel „dépenses des exercices clos“ ezimet visel és itt számoltatik le az, a mi már befejezett exercice-k után mint hátralék lett kifizetve.

A táblázatnak hét rovata van, két osztályba foglalva. Az első osztály fejében a felírás „Situation des dépenses“ = a kiadások állapota olvasható. E gyűjtő felírás alatt a következő rovatok foglaltatnak :

a) Engedményezett eredeti és külön törvényekbe foglalt hitel“ (Crédits accordés par le budget primitif et par des lois spéciales).

b) A tett szolgálatból folyó kiadás, — megállapított követelések az állam irányában (Dépenses résultant des services faits, — Doits constatés au profit des créanciers de l'État).

c) A miniszterek útványaira történt fizetések (Payements effectués sur les ordonnances des ministres).

d) Az exercice bezártával maradt fizetendő: (Reste à payer à la clôture de l'exercice).

A rovatok második osztálya fölött olvasható: „Règlements des Crédits“ „Hitelszabályozás.“ A rovatok :

a) Igénybe nem vett hitel, mely végleg megsemmisül. (Crédits non consommés par les dépenses, annulés définitivement).

b) Igénybe nem vett, de az exercice bezárta után még fizetendő hitel.

(Crédits annulés) (Crédits non consommés par les paiements, représentant les dépenses restans à payer à la clôture de l'exercice).

c) végleges hitel, mely egyenlő az exerciceben fizetett összegekkel.

(Crédits définitifs égaux aux paiements effectués sur l'exercice 1862.)

B) Melléklet. Ebben az 1862-ik évi exercice engedményezett jövedelmei vannak kimutatva és pedig nemesak azok, a melyek az előirányzatban foglaltak helyet, hanem azok is, a melyek külön törvényekben, póthitelképen engedélyeztettek; ugyanez van kimutatva a kiadásokra nézve.

C) Melléklet. Ez jövedelmi ágak szerint mutatja, mi volt előirányozva, mi lett kiszabva, mennyi lett behajtvva és mi maradt hátralékban.

Hasonlóképen vannak elkészítve a többi mellékletek, te kintve mindig a czélra, mely miatt a törvényhez esatolvák.

E l l e n ő r z é s.

Az eddig előadottakból ismeretes, hogy a központi könyvezés a pénzügyi miniszteriumnál történik, hogy ott a számvitel fonalai egyesülnek, a miért is az administratív ellenőrzés a központi számvetésnél gyakoroltatik. Az ellenőrzés hathatós gyakorlatára áll fenn a „*Cour des Comptes*“ főszámvevőszék, melynek teendőit és befolyását a számviteli szolgálatra az 1862-dik évi törvény ekkép szabályozza.

A főszámvevőszék kötelessége a számadásokat a bevételekről és kiadásokról, a melyeket a főadószedők, a kincstári fizetők, az illetékek és bélyegdíjak szedői, a vámszedők, az indirect adók szedői, a posta-igazgatók, a pénzverdék igazgatói, Algir és a gyarmatok számadói, a központi pénztár igazgatója és a virement számadásait kezelő biztos — előterjesztenek, megvizsgálni, valamint mindazon kezelési ágak számadásait, a melyek az állami előirányzattal közvetlen vagy közvetett összeköttetésben állanak. Az anyagokról való számadások szintén a főszámvevőszék bírálata alá esnek. Ugyan a főszámvevőszék határoz, ha a megyei tanács végzéseire ellenében a megyét illető számviteli ügyekben a számadók abhoz folyamodnak (375).

A számadók a törvény vagy szabályzatok által előirt időben számadásaikat a főszámvevőszék titkárságánál beadni tartoznak, az ebbeli mulasztásokat a törvény vagy szabályzat által meghatározott büntetésekkel fenyitheti a főszámvevőszék. — A főszámvevőszék tagjait élettartamra választja a császár. A főszámvevőszék rangban közvetlen a legfőbb semmisítő törvényszék mellett áll és

ugyanazon előjogokkal bír. — A főszámvevőszék áll egy elnökből, három alelnökből, 18 tanácsosból (maitres des comptes) előadó tanácsosokból két rangosztályban, egy közzvádlóból és vezető titkárból. A főszámvevőszék három tanácsra (chambres) oszlik, mindegyik hat tanácsost és egy elnököt (az alelnökök egyike) számít; a főszámvevőszék elnöke minden tanácsban elnökölhet. A tanácsosok beosztása az első elnöktől függ (380). Minden évben, minden tanácsból két tag a másik két tanácshoz osztatik be. — A tanács szótöbbséggel határoz, egyenlő szavazatoknál az elnök szavazata dönt.—Ítélethozatalra 5 tagnak jelenléte kívántatik. — Az előadók nincsenek beosztva a tanácshoz, jelentéseket tesznek, de szavazati joggal nem bírnak. A három tanács egyesülhet nagy tanácsesá.—A főszámvevőszéknél 20 auditor van, a kik az első elnök rendelkezése alatt állanak, a ki őket az előadók mellé adja a vizsgálati teendőikben való részesülés végeit. Ezekből négy évi szolgálat után a császár — legfelelbb tizez, — felhatalmazhat jelentéstételre a tanács előtt, és a hozott végzések aláírására. — A közzvádló azon számadók jegyzékét kapja, a kik számadásaikat a főszámvevőszék elé terjeszteni kötelesek, és vizsgálja, hogy ezen számadók megfelelnek-e kötelezettségüknek, és hanyagok irányában büntetést hoz javaslatba. További kötelessége meggyőződni arról, hogy a tanácsok megtartják-e rendesen üléseiket, az előadók és auditorok teljesítik-e kötelességeiket, ha hanyagságot tapasztal, jelentést tesz az elnöknek. (391) A közzvádló intézi a főszámvevőszék határozatait a pénzügyminisztériumhoz, és a főszámvevőszék részéről veszi az útasítást és az ítéletet azon kérelmek felett, a melyek oly hibák kiigazítása végett adtak be, melyek a kincstár, a megyék, községek vagy közintézetek rovására esnek. — Mielőtt valamely biztosíték kiadatik, leszállittatik vagy megszüntetik, a közzvádló véleményét kéri ki. Valahányszor a esalás vádja valamely számadó ellen emeltetik, a közzvádló a tanácsülésben meghallgatandó a végzés hozatala előtt. A közzvádló minden számadást megtekinthet, ha tisztje szükségessé teszi. Gátoltatása esetében azon tanácsos által helyettesítettik, a ki a pénzügyér megbiz. A közzvádló levelezésben áll a ministerekkel oly kérdés felett és oly ügyben, a melynek felvilágosítására szüksége van határozatok és végzések végrehajtásánál, és bírói eljárásoknál.

A fő titkár (greffier en chef) a főszámvevőszék teljes

üléseiben a jegyzőkönyvet viszi; őt illeti az igtató-könyvek vétele, főleg az, mely a főszámvevőszék végzéseit tartalmazza. A titkár örködik a fölött, hogy a végzések eredetije őrizet alatt tartassék, annak rendje szerint expedíáltassék, és a fölösleges irományok szabályszerű megsemmisítésénél jelen van. A számadók által beküldött iratok megérkezésük sorrendjében vétetnek jegyzékbe. — A főszámvevőszék első végzéseit és küldeményeit díjmentesek, a következők iratonként (par rôle) 75 centimes illeték alá esnek.

A végrehajtásokat tartalmazó végzések ekkép szólnak: „Napoleon, Isten kegyelméből A főszámvevőszék a következő végzést hozta (jön a végzés). Határozzuk és rendeljük. A minék igazolásául a jelen végzés az első elnök és titkár által aláíratik.“ Az igazolványokat, a titkári hivatalból menő minden okmányt, a számadókkal való levelezést stb. a titkár írja alá (398—404).

Az első elnök osztja fel az előadók között a számadásokat és határozza meg, hogy mely tanácsban adassanak elő. Az előadó ugyanazon számadó számadásainak megvizsgálásával kétszer egymásután meg nem bizatik. Minden megvizsgált számadásra kétféle észrevételt jegyez az előadó; az első a számadást csak számviteli szempontból mérlegeli, a második a tételek egybehasonlításából az előirányzattal és törvényekkel származik. Az előadók a számadót vagy meghatalmazottját meghallgatják; a levelezést az előadók fogalmazzák és terjesztik elő az elnöknek, a kinek tanácsa elé a tárgy tartozik. Ha valamely számadás igazolásához több előadó hozzájárulása kívántatik, ezek tanácsban vitatják a kérdést és terjesztik elő nézeteiket a rendes tanácsülés elé. — Az előadók jelentéseit a tanácselnök egy tanácsosnak adja át, a ki: 1) megvizsgálja, hogy az előadó maga készít-e a munkát, és hogy a jelentésben emelt nehézségek indokolva vannak-e? 2) a számadás egy némely részét az igazolványok kézhez vétele által megvizsgálni tartozik és így meggyőződni arról, hogy az előadó alaposan járt-e el? — Ugyanazon tanácsos nem véleményezheti kétszer egymásután ugyanazon számadónak számadásait.

A tanácsülésben a tanácsos véleményt mond az előadó által készített jelentésről és pedig annak mindkét részéről. Az elsőre nézve (számviteli vélemény) a tanácsfőnök kimondja a végzést; ha

észrevételek vannak, (a tételek egybehasonlításából az előiránnyal és törvényekkel) ezeket a közös ülés (chambre du conseil) elé terjeszti. — A jelentést tevő előadó elmondja nézeteit, a melyekre nézve a jelentésttevő tanácsos véleményét mondja és utána rangsorozatban minden tanácsos nyilatkozik, a mely nyilatkozatokat a tanácsülés elnöke a jelentés oldallapján följegyez és ki mondja a végzést. A végzést a jelentésttevő tanácsos formulázza és az elnökkel aláírja, a mely miután a titkár által az első elnöknek aláírás végett bemutatott, kiadatik.

A főszámvévőszék végzései ideiglenesek vagy véglegesek. Miután minden számadás fölött határozat hozott és az eredeti végzések aláírtak, az összes iratokat és számadásokat átadja a titkárnak, a ki az eredeti számadásokra a végzéseket reá írja és azokat a levéltárba teszi (418). A főszámvévőszék tisztába hozván a számadásokat, megállapítja, hogy a számadó követelésben vagy tartozásban maradt. Ha a számadás ki van egyenlítve, vagy pedig követelésben maradt a számadó, végfelmentését mondja ki a a főszámvévőszék és ha ily esetben a számadó működését megszünteti, a biztosíték kiadását, vagy a fekvő birtokra történt előjegyzést törölteti. — Ha tartozás mutatkozik a számadó terhére, elrendeli a tartozás befizetését a törvényszabta időben.

A kincstári hivatalnokok számadásai fölött hozott végzések a pénzügyminiszteriumnak adatnak ki. (419).

A végelhatározás daczára megújítható a pör és pedig úgy a számadó kérelmére, ha új okmányokat mutat föl igazolásául, valamint hivatalból is, de a közzvádó keresetére is, ha a szóban lévő tárgyra hibák vagy más számadások befolyása mutatkozik.

A főszámvévőszék határoz azon kérelmek felett is, a melyek a biztosíték leszállítását vagy más hypothekára átirását tartalmazzák, szem előtt tartva a kincstár érdekeit.

Ha a számadásokban hibák vagy csalások mutatkoznak, erről jelentés tételik úgy a pénzügyi, mint igazságügyi miniszternek, mely utóbbi a vétkeket a rendes bíróság előtt beperli.

A főszámvévőszék végzései a számadók ellenében végrehajthatók, és ha a számadó a végzést a törvénnyel és formáival ellenkezőnek ismerné fel, annak tudomásul vétele napjától számított három hó alatt az államtanácshoz felebbeztet. A miniszterek a hivatalaikat illető végzések tárgyában szintén fordulhatnak a

koronához a végzés áttétele végett az államtanácshoz, ha a végzést törvényellenesnek tartják.

Ha az államtanács a főszámvevőszék valamely végzését megsemmisíti, az ítéletet a főszámvevőszéknek megküldi, mely azt tanácsülésben tárgyalja. Azonban sem a tanácsülés, sem annak tagjai nem lehetnek ugyanazok, a honnét az eredeti végzés kiindult.

A főszámvevőszék nem gyakorolhat hatósági jogot a rendelkezők felett (ordonnateurs) és nem emelhet nehézséget a fizető ellenében, ha ez a törvény és a szabályoknak megfelelő útvány alapján teljesíté a fizetést.

A községek, kórházak, jótékony intézetek, közezelű egyesületek és az elemi tanodák gazdáinak számadásait nem a főszámvevőszék vizsgálja meg, hanem a minden megyében létező „Conseil de préfecture“ a melynek tagjait a császár nevezi ki. Ezen bíróságok szintügy járnak el mint a főszámvevőszék; végzései ellen a főszámvevőszékhez történik a felelkezés.

Az évi pénzügyi számadáshoz jelentés van csatolva a főszámvevőszék tevékenységéről. (435)

A főszámvevőszék, a számadók által előterjesztett részletes számadások alapján, igazolja a miniszterek főszámadásait. Az egyéni számadások megbírálása után a főszámvevőszék évenként két jelentést tesz, az egyik azon év forgalmáról és kezeléséről a mely a lejárt exercice-nek adja a nevet, a másik a folyó évi exercice-ről szól. — Az ellenőrzés könnyebbitésére a főszámvevőszék sommás áttekintést kap a pénzügyminisztertől a pénzügyi administrioról, és pedig azon számadásokról, a melyek a következő számadók külön számadásait érintik: az illetékek és bélyeg-díjak, a vámjödvek, a posta, a pénzverés s a megyei pénzbeszedők, a kincstári fizetők, az algiri pénzügyi számadók, és a gyarmati pénztárnokok — számadásait.

A sommás áttekintésekhez csatolandók a központi pénztár igazgatójának és a virement-ok számadása, és ezek egészítik ki azon elemeket, a melyek az ellenőrzés alapjául szolgálnak.

Ugyanezen kimutatásokkal megküldetik az eredmények egybehasonlító táblázata azon számadásokról, a melyekkel a „compte général“-ban összeköttetésben állanak (447).

A főszámvevőszék külön határozatok által igazolja a számadók egyéni számadásait felett hozott végzések üszhangzását a

sommás kimutatásokkal és egy általános nyilatkozatban (declaration general) kijelenti, hogy határozata az egyéni számadások összesége felett egybehangzik azon adatokkal, a melyek a „compte général de l'administration des finances“-ban állanak. — A külön nyilatkozatokat az illető tanácsülések, az általános nyilatkozatokat a közös tanácsülés — adják (438).

Minden évben július hó 1-je előtt a pénzügyminiszter a főszámvevőszéknek megküldi az előbbi évről szóló egy behasonlító táblázatot a „compte généralban“ lévő közjövödelmekről és kiadásokról, azon egyéni számadásokkal és ezek sommás kimutatásával, a melyek már előbb a főszámvevőszéknek megküldettek. — Ezen egybehasonlító táblázat adatai összehasonlítottatnak a főszámvevőszék által hozott külön nyilatkozatokkal (declarations speciales), a melyek ha rendben és egyezőknek találtnak, kiadatik a „declaration général.“ A főszámvevőszék hasonló nyilatkozatokat a miniszteriumok évi számadásairól is tartozik készíteni.

A külön nyilatkozatokat egy tanácsos egybegyűjtván, jelentést tesz az általános nyilatkozat tárgyában a közös összes ülésnek, a melyben a közvádlo is jelen van. A főszámvevőszék végzései a zárszámadások felett, meghatározott napon ünnepélyesen és nyilvánosan az elsőelnök által közhírré tételnek.

A főszámvevőszék szeptember 1-jéig, az exercice bezárását követő évben, megküldi a pénzügyminiszteriumnak az összhangzást igazoló általános nyilatkozatokat kinyomás és a törvényhozó test elé terjesztés végett (445).

A főszámvevőszék évenként jelentést tesz az uralkodónak a testület működéséről és a számviteli szolgálatban tett javításokról, e jelentés kinyomatik és a törvényhozótestnek, valamint a senatusnak átadatik.

A mi a főszámvevőszék költségeit illeti, az 1862-ik évi előirányzatban a következő adatok állanak (a 328-dik lapon).

Személyes kiadás 1.386,600 fres, anyagbeli kiadás 73.500 francs, a következő részletezéssel:

I. (P e r s o n n e l).

1 első elnök	35.000 fres
3 elnök 25,000 frankkal	75.000 „
1 közvádlo	35.000 „
18 tanácsos 18.000 frankkal	306.000 „

1 titkár	17.000	fres
24 első osztályú előadó 7000 frankkal	168.000	„
60 másod „ „ 3000 „	180.000	„
jutalmazások a tanácsosoknak	420,000	„
10 első osztályú auditor	20.000	„
az auditorok jutalmazására (Précipul)	20,000	„
segédszemélyzet (irodatisztek = agents)		
37 egyén 1.400—5.500 frankkal	102.600	„
szolgazemélyzet, 35 egyénnek	42.500	„
külön díjak	2.500	„

mely összegek, levonva az időközbeni megtakarításokat, 1.386.600 frankkal voltak előirányozva.

Anyagi szükséglet:

irodai s nyomtatási költségek	12.400	fres
fűtés és világítás	35.000	„
a szolgazemélyzet ruházata	3.900	„
butorzat és javítások	16.000	„
apróbb szűkségletek	6.200	„

Az 1862-ki törvény 192—195 és 880 szakaszában az eddig említett ellenőrző közegeken kívül még egy vizsgáló, igazoló bizottság is rendeltetik ki „Comission de vérification“ czim alatt. Ezen bizottság alakul kilencz tagból, választva az uralkodó által a pénzügyminiszter előterjesztésére a senatus, törvényhozó test, államtanács és legfőbb számvevőszék tagjaiból. A bizottság főadata december 31-én a „Comptabilité général des finances“ naplóját és főkönyvét megvizsgálni és a központi följegyzések összhangzását az egyes miniszteriumok följegyzéseivel igazolni. E tényről jegyzőkönyv vétetik föl, mely a pénzügyminiszterrel közöltetik, ki azt a senatus és a törvényhozó test elé terjeszti. — A bizottság elé egy összeállítás adandó a lefolyt bezárt exercice-ről, a melynek végleges elintézése (réglement définitif) a törvényhozás elé terjesztetik. E táblázatból ki kell tűnni az összhangzásnak a főszámvevőszék végzései és a miniszteriumok által közhírré tett számadások között, a mely táblázat igazoltatván, a senatus és törvényhozó test elé terjesztetik. Ugyanezen bizottság az államadossági számadásokat és főkönyveket is verificálja, úgy mint az anyagkészlet és minden miniszterium külön számadásait.

A bizottság terjedelmes jegyzőkönyvéhez 32 lapra terjedő táblázatok voltak csatolva 1862-ben a következő tartalommal:

1. A befejezett 1861-dik exerceice bevételei és kiadásai, kimutatva 1860, 1861, 1862 kezelési évek szerint.

2. Sommás kivonat az 1862-dik évi pénzügyi naplóból (Resumé analytique du journal). Ezen kivonat két-két oldalon 28 tételben 104.050.220,644,21 forgalmat mutat. A bal oldalon a könyvezési tétel természete (mult évi mérleg-összeg, előirányzati évi hitel, előirányzati évi költség) van körülírva; a jobb oldal két széles rovatra oszlik, az egyikben megneveztetnek a főkönyvi számlák a melyek terhére az illető összeg irandó, a másik rovat a „követelő” számlákat nevezi meg; ezen két főrovat mellett áll mindegyik összeg rovata.

3. A főkönyv mérlege az év végén, a főkönyvi számlák főösszegeivel; ezen kimutatás a legjelentékenyebb előterjesztés, mert a főkönyv minden előirányzati fejezetre nézve bir számlával és így a főkönyv nyersmérlege 22 oldalra terjed.

Póthitel (Crédits supplémentaires).

Az előirányzatban lévő kiadások és bevételek hitele változásoknak van alávetve, a mennyiben esetleg külön törvényekben az év folytán is engedményeztetnek kiadások és bevételek. Ezen összegek a gyökhitelhez (credit principal) csatoltatnak, úgy azonban, hogy minden számadásban kitünjék az eredeti és utólag ahhoz jött hitel. De póthitel is fordul-elő évenként a francia háztartásban, mely egy külön előirányzatot képez. Így az 1862-ik évi exerceicehez 1862-ben május 5-én lett a törvényhozó test elé terjesztve egy törvényjavaslat, a melyben 177.795,382 frank póthitel kéretett. Az ily előterjesztés, a hozzá csatolt kimutatásokkal együtt, véleményezés végett egy bizottságnak adatik ki, mely azután véleményét a ház elé terjeszti.

Ha végig tekintünk a francia számvitel és ellenőrzés rendszerén, következő észrevételeket teszünk:

1-ör. A számvitel és számolás alaki része kitünőnek mondható. A végtelen nagy részletezés már nem annyira állambáztar-

tási mint statistikai becsesel bír, és épen ezért a kevésbbé gyakorlott egyén nehezen tekintheti át az államháztartás képét. Mondhatni, hogy csak igen iskolázott és nagy munkaerővel lehet azon számos számviteli teendőket elvégezni, a melyeket a francia számviteli rendszer a számviteli közegekre mér;

2-szor, az ellenőrzés a törvényhozás által nem gyakoroltatik, a mi a Franciaországban jelenleg uralkodó politikai rendszer természetes folyománya. Ugyanis a „*Cour de comptes*“ — törvényszék, mely a törvényhozástól független, és a „*Commission de verification*“ a pénzügyminiszterium javaslatára az uralkodó által választatván, szintén nem tekinthető alkotmányos ellenőrző közegeknek.

3-or. Nagy előnye a rendszernek, hogy a második évben az *exercice* számadása végleg befejeztetik; hátránya, hogy a múlt évekből fenmaradt kiadási vagy bevételi hitel még négy éven át azon évszám alatt lesz kimutatva, a melyből eredt, mi által a bezárt *exercice* tulajdonképen még sem tekinthető szorosan véve befejezettnek.

4-er. A „*Cour de comptes*“ működése nehézkes, mert administratív teendőkkel is meg van bízva, és tanácsülésekben intézetnek el kezelési ügyek. Ezen tanácsülések épen azért csak képzetes értékkel bírnak, mert elvégre az előadó és tanácsos végzik el a teendőket, és csak kivételesen, a ritkán előforduló kétes esetekben, midőn t. i. az előadó és tanácsos között nézetkülönbség uralkodik, bír a tanácsülés jelentőséggel, különben a rendes menetű tárgyaknál öt tanácsos czél nélkül vétetik igénybe és vesztegeti az időt ülésekben; — e tekintetben a porosz eljárás előnyösebb. Kifogás alá esik még az is, hogy a sommás kimutatások nem a főszámvevőszéknél készülnek és hogy a főszámvevőszék nem egyúttal központi főszámvevőség.

5-ször. A francia államháztartásra és számviteli szolgáltatásnak rendjére jelentékeny befolyást gyakorol a „*receveurs généraux*“ intézménye, a kik a közjüvedelmek beszédeseért felelősek. A mindennemű adók kivétele az állam organumai által történik; a beszédés a *receveur* kötelessége. A *direct* adó havi rátákban fizettetik be és akár folyt az be akár nem, a *receveur* az esetékes összegekről a kincstár javára számolni tartozik. A *direct* adók beszédésénél az eljárás a következő. Az adózó értesítettik az illetőségről, a

melyet befizetni tartozik (ezen „*avertissement*“ költségei mintegy 900,000 frankra ruznak és a „*receveur*“ javára esnek); ha az adózó be nem fizeti azonnal illetőségét, jön a figyelmeztető felszólítás a melyért 5 centime a díj, és ha erre be nem fizeti tartozását, exquáltatik, beszedetvén adó és késedelmi kamat. A késedelmi kamat a „*receveur*“ javára esik, a ki a kincstárnak az esetékes, ha be sem folyt, adókat lefizeti. Így tehát az állam biztosan számíthat a direct adók bevételeire. Ugyanez áll az indirect adóra nézve is, mely kiszabás alá esik, mert a mint ki van vetve, ki van szabva, annak beszedeése épúgy a pénzbeszedő terhére esik, mint a direct adó. — Ily eljárás mellett a pénzügyminiszteriumnál a havonként kivetett, megállapított adókat mindjárt az államháztartás javára és a beszedő terhére irhatják. Ha valamely adó mint be nem szedhető igazoltatik, a „*non valeus*“ terhére és az érte terhelt beszedő javára iratik. Miután a beszedők egyúttal fizetők is, és mintegy az állam bankárjai, folyó számlájuk havonként könnyen ellenőrizhető. A francia pénzügyi rendszernek elemzése e sorok czélján túl esik, és csak annyiban érdekel, a mennyiben az állam számvitele általa érintetik, és így nem lehet említés nélkül hagynom azt, hogy a kincstár és így az általános pénzforgalomra nézve nagy jelentőséggel bír az, miszerint a „*receveur*“ fizetéseit a központi pénztárba Párisban nemesak készpénzben, hanem Párisban fizetendő váltókban és útalványokban is teljesítheti, a melyeket az adósoktól készpénz gyanánt elfogadott és a melyekért a „*receveur*“ kezekedik. Ezen eljárás mellett a készpénz-küldés ide-oda a lehető legkisebb összegre apad.

6-szor. Nagy ellenvetés tárgya, hogy a budget szakaszonként (*section*) vagyis osztályonként szavaztatik meg. Az egyes osztályok oly nagy összegeket igényelnek, hogy ezen megszavazási mód mellett valóban csak általánokat szavaz meg a törvényhozás, nem pedig meghatározott kiadásokat és bevételeket, a mi a költségvetés megszavazását, — alkotmányos szempontból tekintve a francia rendszert, — képzetessé teszi. Ugyanis az általánynak fölosztása fejezetekre s a virement nem a törvényhozás, hanem a végrehajtó hatalomnak tartatott fen, és így a törvényhozó test, midőn például az államminiszterium részére az első sectióban 16.777.600 frankot megszavaz, nem szavazta meg a központi igazgatás, államtanács, tudomány és művészet emel-

sére stb. szánt külön összegeket, hanem $16\frac{3}{4}$ millió frankot az államminiszterium rendelkezésére bocsát, és pedig egy nem felelős miniszterium alatt; hogy miért osztatik föl a $16\frac{3}{4}$ millió, az ugyan az előirányzatban láthatóvá van téve, azonban nem kötelezi a kormányt az előirányzat tétéleit megtartani. — Ezen eljárás valódi képtelenség, játéklőzés a törvényhozás czége alatt, és azért bátran mondhatni, hogy a mennyire kitünő a számvitel és ellenőrzés technikája, annyira ki nem elégitő a törvényhozó test befolyása az államháztartásra Franciaországban.

És ezzel befejeztem értekezéseim sorozatát az államháztartás ellenőrzéséről és az állami számvitel rendszeréről, a melyek célja volt dióléjba szorítva ismertetni ezen intézmény állapotát más államokban, és könnyíteni a vélemény megállapodását elvi kérdésekben. Mindenesetre könnyebb lett volna reám nézve, ha egy vagy más író munkáját, a melyben az államok főszámvevősegei vannak le írva, lefordítottam volna. Azonban kerültem ezen módot és pedig nem azért, mintha a létező e nemű munkák fölött kicsinylőleg vagy elvetőleg gondolkoznám, hanem mivel források, törvények állván rendelkezésemre, ezekben több megnyugvást találtam, mint ismertető kivonatokban, — és azért is, mert a nézetek, valamely tárgy ismertetésének legezészerűbb módjára nézve annyifélek, a hány az író, — és ezen írói sajátság vagy hiba alól — én sem vonhatom ki magam.

Annak, ki nem rendelkezik annyi idővel, hogy terjedelmes forrásokból merithetne, némileg könnyíti a tárgy feletti áttekintést egy ily ismertetés, — a ki mélyebbre akar hatolni, az az idézett forrásokat fogja használni, a melyeket éppen e czélból, mindenkor megneveztem.

WENINGER.

A KÖZÉPOKTATÁS EURÓPÁBAN.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

Skótország ámbár két és félszázad óta van politikailag Angolországhoz csatolva, szokásaiban, intézményeiben megőrizte nemzeti jellegét. — Különös, hogy távolsága daczára inkább latin mint szász maradt. A skót értelmes, takarékos, mértékletes és munkaszerető. Akárhova vándoroljon ki, akármire kezdjen, sikerül neki. Ezért állása tisztas is a polgárosult országok közt, ámbár éghajlata rideg, földje hegyes és terméketlen. A skót nép még nem ismeri a kalandos vállalatok s a hirtelen meggazdagodás mámorát; társadalmi szokásai még mindig pátriarchálisok. Fearen találó megjegyzése szerint a gazdagság itt nem előzte meg a polgárosultságot. Glasgownt s néhány főbb kereskedő várost kivéve, sehol se lehet azt az Angolországban oly gyakori tudatlan szerencsefit (parvenu) találni, kiket a szerencse egy szélselyes percében szegény sorsból rögtön az előkelő családok sorába emel.

Angliában a kinek 100,000 frank jövedelme van nem társalog azzal, a kinek csak 10,000 frankja van, s ez utóbbi megvetéssel tekinti azt, a kinek semmije sincs. A kereskedő szégyelné abban az iskolában taníttatni gyermekét, a melyben segédje gyermeke tanul. A skótok nem oly lenézők, osztályaik könnyebben vegyülnek, a nevelés náluk általánosabb és nagyobb becsben tartatik, mint Angliában.

Azonban e szabály sincs kivétel nélkül, mert el kell ismerni, hogy a skót tanodákban csak is a középosztály és a munkások

gyermekei vegyülnek könnyű szerrel össze, a nemes családok, a nagy birtokosok és gazdag gyárnokok többnyire Angolországba küldik gyermekeiket. E fiatal nép középoztatást Eton, Harow és Rugbyban, felsőbb oktatást Oxford- és Cambridgeben nyer. És mindezt nem azért teszik, mintha honi tanintézeteik oly gazdag és értelmes fiatalság kiképzésére alkalmatlanok volnának, mert hiszen tanáraik között európai hírű jelesek vannak. Hanem van ebben része a könnyű közlekedésnek. Sok szülő ismét azért nevelteti Angolországban gyermekét, hogy elszokják a skót tájkiejtésről, mely később a magasabb körökkel való társalgásban nevetségessé tenné. A magasabb körök gyermekeinek ezen rendszeres távolléte azt eredményezi, hogy az otthon maradt csekély számú fiatalság huszonnégyszázöt éves koráig járja az iskolákat. A szegényebb sorsúak sietnek lehetőleg gyorsan végezni be az iskolai pályát, hogy életmódhoz kezdhesseik. Mostanában szokássá kezd válni, hogy a közép-tanodákból tizenöt tizenhat éves korában, az egyetemből tizennyolcz tizenkilenc éves korában kilép az ifjú.

Skótország méltán büszke lehet iskoláin ak régiségére; mert több tanodája van, melyet 1200 előtt alapítottak, s már a XVI-dik században több közép-tanoda volt ebben az Európa értelmiségének központjától távol eső országban. Sőt még egy okmányt is mutatnak fel ebből a korból, mely szerint a földbirtokosok kötelezve voltak iskoláztatni gyermekeiket. A népoztatás általános szabályozása a reformáció alatt hajtattott végre; ekkor minden egyház köteleztetett egy iskolát tartani, utóbb lassanként alakultak a felsőbb tanodák, végre az egyetemek, mely utóbbiból e csekély területen öt áll fen jelenleg.

Senki se képzelje ezeket a skót falusi iskolákat más országok falusi iskoláihoz hasonlóknak. Az egyház bőkezűleg gondoskodik az oktatási szükségletekről, s a tanító rendes fizetéséből és az apró járulékokból 2000 franknál nagyobb jövedelmet húz. Olesó országban, hol a mértékletesség szokás, már ez is egy kis vagyon volna, a szerint alapítványok is sok helyen jelentékenyen javítják az elemi oktató helyzetét. Így alapítvány a Milne-é, mely az aberdeeni grófság minden tanítójának 500 frankkal pótolja fizetését azon feltétel alatt, hogy mindegyik 25 gyermeket ingyen tanítson. A Dick alapítványa, melynek tőkége 3 millió frankra megy, Moray, Bariff és Aberdeen grófságok iskolái közt osztatik ki. Dick James, ki 1828-

ban halt meg, csaknem egész vagyonát a népoktatás javítására fordította. Az alapítvány kezelői egy felügyelőt megbiznak, hogy a három grófság elemi tanodáit minden két évben legalább egyszer látogassa meg. Angliában van egynehány iskola, mely rendkívül gazdag lett az által, hogy régi alapítványai értékben növekedtek. Skótországbán a vagyon szabályosabban van megosztva, de mind a két országban az egyén segíti az államot. Franciaországban hasonló példát nem lehet felmutatni. Kinek is jutna eszébe a központosított hatalom által egyformásított iskolákat gazdagon adományozni?

A skót alapítványok jóhatása nem váratott soká magára. A Dick alapítvány kezelői a tanítókat szigorú vizsga alá vetik, mielőtt az alapítvány jótékonyágában részesítenék; azért a tanítók legnagyobb része egyetemen graduált, elismert tehetség. E képzett és jól fizetett tanítók egy kis falu vagy mezővároshoz kötve, nem elégszenek meg azzal, hogy írni és olvasni megtanítsák a parasztyermekeket, hanem keresik a hivatást, képezik a növendékek természeti hajlamait s gondosabban nevelik azt, a ki arra méltó. A falusi iskolákban is tanítják a latint, görögöt és a mértant, e szerény iskolák is előkészítnek az egyetemre. A szegény meztlábos gyermekek is fordítgatják Homerust és Virgiliust és feloldják a másodrangú egyenleteket. Ha az ilyen bármily csekély ösztöndíjhoz jut, elmegy valamelyik olcsó skót egyetemre, s így szegény származásuk daczára teljes klasszikai nevelésben részesülnek. A két francia kiküldött tanár ezt szerencsétlenségnek tartja, mert az így képzett ifjak a falusi életből kiemelkedve szégyenleni fogják származásukat, s gyűlölni a társadalmat, mely félig feltárja előttük a kapukat, a nélkül, hogy jövőjüket biztosítaná. A fiatal földész felülemelkedve a környezetben, melyben született, nem lesz hajlandó megfogni az eke szarvát.

Ily aggodalomnak van értelme Franciaországban, hol a becsvágyó paraszt faluját oda hagyva, a szomszéd faluba költözik. De Nagybritanniában ha valaki nem érzi magát honosan, kiköltözik Canadába, Indiába, vagy az ausztraliai szigetekre. Itt aztán, ha valóban képzett és értelmes, meggazdagszik, s öreg korában visszatér szülőföldére. Példája követésre buzdítja a fiatal nemzedéket.

Látható ebből, hogy Skótországbán az elemi és közoktatás közt nincs határozott választó vonal. Azonban a főbb városokban

vannak ugynevezett városi iskolák, melyekben a régi nyelveknek nagyobb tér van engedve, mint a falusi iskolákban. E városi iskolák a városi hatóság alatt levén, ennek hibája miatt gyakran hanyatlásnak indulnak.

A pénzalapban nincs hiány, mert a jótékony alapítók ezekről is épen úgy megemlékeznek mint a falusi iskolákról. Egy Andrew Bell nevű pap, ki Madrasban nagy vagyont gyűjtött, 1830-ban 3 millió frankot hagyott oly közép-tanodákra, melyeknek alapja a kölesönös oktatás. Mackintosh egy indiai hajós kapitány még különösebb alapítványt tett 1809-ben 10,000 font sterlinget hagyva az invernessi akademiának a Mackintosh nevű gyermekek ingyen-oktatására. Ez a bőkezűség czélját tévesztette, mert oly kevés jogosult jelentkezik, hogy az alapítvány kezelői kénytelenek minden évben a jövedelem egy részét a tőkéhez csatolni.

A skótországi középoktatást nagy tévedés volna a Bell-féle intézetek, vagy a hatóságoktól elhanyagolt városi tanodák vagy épen a magán tanodák után itélni meg. E végett a nagyobb városi iskolákat, például az edinburgit, glasgowit vagy aberdeenit kell szemügyre venni. Ez utóbbiak szintén hatósági iskolák, de gazdag városok tulajdonai, s mindnyájan a század követelményei szerint szervezvék. Az iskolák, melyekben a tanrendszert mostanában módosították, akadémiáknak nevezik magukat, azonban ez újabbakban is épen oly kevésbé látszik a határvonal az elemi és középoktatás között. Falusi iskola, akadémia, egyetem mind versenyez egyik a másikkal.

Ennek némileg a tanszervezet az oka. Skótországban nincs a tanulók számára közös tanterv. Tanítják az élő és holt nyelveket, a számtant, a természettudományokat és rajzot. Minden tantárgy külön árszabály alá esik; a szülőknek szabadságában áll tetszésök szerint válogatni a tárgyak közt, a melyekre gyermekeiket taníttatni akarják. Az egyik megelégszik a latinnal, a másik csak a számtant választja. Még a vallási oktatás sem kötelezett. Legfőbb előnye e nevelési rendszernek, hogy minden családapa tanodái kiadásait vagyoni állásához alkalmazhatja. És minthogy egy iskolában sincs benlakó, a vidéki gyermekek a városban szerteszét válogathatnak a lakások között, s a szegényebb sorsúak is könnyebben győzik gyermekeik iskoláztatását. Ezen rendszer azt is megengedi, hogy a fiatal leányok és fiúk egy

osztályba közösen járjanak. A skót közoktatásnak egyik meglepőbb jellemvonása a fiú és leány gyermekeknek ez az együttes tanítása.

A fenebbiekből látható, hogy a skót tanodák feltünőbb jellemvonásai közé lehet számítani a teljes szervezetlenséget. A szabadság fölötté áll mindennek. Nincs itt miniszteri rendelet, mely elkülönözze a nemeket, szabályozza a belakást s kötelező tanterveket írjon elő, mindamellett a dolog rendiben megy, mint-hogy a skót ifjúság a nevelésben edzett, szilárd jellemet nyert, és van egy erő az iskolán kívül, mely egyensúlyozza a rendszer hibáit. Ez erő, a szülőknek érdekeltsége gyermekeik nevelése iránt. Az apa azon kívül, hogy elég képzettséggel bír, megítélni, mily terjedelmű oktatásban részesüljön gyermeke, és vonakodás nélkül fizeti a tandíjt, megteszi azt is, hogy napról napra figyelemmel kíséri a gyermek haladását. A teljes szabadság némely barátja talán irigyelheti ezt a nevelési rendszert, és óhajtja annak más országba áttünetését. Pedig csakis a nemzeti szellemet lehet irigyelni, mely egyedüli oka annak, hogy ily rendszer zavar nélkül fenállhat.

A britt sziget lakóinak tanítási szabadsága természetesen megvan az Egyesült-Államokban lakó angoloknál is, az amerikai társadalmi szokásokhoz módosítva. Itt a közép-oktatás el van hanyagolva, de annál általánosabb az elemi oktatás, mégis azt is megkísérelték, hogy ezt kötelezővé tegyék. Minden gyermek szegény és gazdag, fiú és leány együtt növekszik. Az állam nem gyakorol semmi ellenőrzést az iskolák fölött, ezek csak a helyi hatóságtól függenek. A tanítók kevésbé képzetek, szigorúak ridegség nélkül, a fegyelmet fen tudják tartani, és végre erélyesek, mi az amerikaiak legkedveltebb jellemvonása. „Az osztályokban élet van, ott soha sem szunnyadnak el,“ írja az angol tanulmányozó bizottság egyik tagja. Ez a nevelés nem képez tudósokat, hanem egyenes előkészítő az életre, melyet az Unio minden polgára folytatni hivatva van. A németországi köztanodák ugyanazon elv által vezéreltetnek, de egészen más úton.

II.

A németországi iskolákat háromszáz év előtt a vallásújítók

reformálták, mert Luther követői naggyobbára mivelt, tanult emberek voltak. Poroszországban az iskolák a folyó század kezdetén új életre serkentek a nagy és hazafias mozgalom közepett, mely 1806—1812 között a királyság egész polgári és katonai szervezetét módosította. Már Nagy-Fridrik uralkodása óta létezett egy közoktatási főtanács. Képzett miniszterek kormánya alatt — kiknek egyike volt a tudósnak és politikusnak egyiránt jeles Humboldt Vilmos — a közoktatás lépést tartott a korrall, s az iskolák lerázták a középkor hagyományait és figyelemre méltó tény, hogy a porosz iskolai tantervekben a klasszikai irodalom mellett nagy tér van engedve az újkori tudományoknak is.

Németországban a közepoktatást különböző természetű intézetben nyerik a növendékek koruk és életcéljokhoz képest. A gyermekek tíz éves korukig előkészítő iskolába járnak, honnan kiállott vizsga után, felsőbb tanodába, gymnasiumba vagy reáliskolába lépnek. A gymnasiumok hasonlóak a francia lyceumokhoz, csak hogy ezeknek alsóbb osztályai hiányzanak benne. A taurendszer miniszteri rendeltet által szabályozva Poroszország valamennyi gymnasiumában egyenlő, de nem oly kimért, mint a francia, hanem a kijelölt korlátok közt kellő szabadságot enged a tanítóknak, de nem engedi, hogy tanításának gyakorlati jellemet adjon. A cél itt az, hogy a tanulás természeti tehetségeit fejtsse ki az ifjúnak, nem pedig, hogy valamely életmódra képesítsen. A gymnasiumok mellett, melyek az egyetemekre vezetnek, a reáliskolák azokat fogadják magokba, kiknek a tanulói pályát gyorsabban kell végezniök. Ez utóbbi intézeteknek már neve eléggé megmagyarázza azoknak célját. A nélkül, hogy az értelem kifejtését mellőznék, kiváló gondot fordítanak arra, hogy a növendék hasznos ismereteket szerzen s behatoljon a dolgok lényegébe. Észak Németország több iskolájába már száz év előtt megkisérlették behozni azt a tanmódot, de akkoriban minden siker nélkül. Az iparnak és kereskedésnek a jelen fejlődési fokot kellett elérnie, hogy az ily tanodák jótékonyágát teljesen méltányolhassák. A reáltanodák 1859-ben egyenlő szervezetet nyertek, s ugyanakkor az állam megkönnyítette az ily intézetekkel nem bíró városoknak a reáltanodák felállítását. A tantervben a latinnyelv tisztet helyet foglal el; a számtan és természet-tudományoké a tér legnagyobb része, a vallási oktatás nincs elha-

nyagolva, s az idegen nyelvek, jelesen a francia, kiváló gondgal, taníttatnak.

A 18 millió lakossal bíró Poroszországban 1863-ban 255 nyilvános közéletanoda volt 66,000 növendékkel. Ez körülbelül annyi, a mennyit a francia lyceumok és collegiumok is képeznek, míg Angolország nyilvános és magán tanodáiban összesen alig van 16,000 tanuló. Ebből látható, hogy a három állam közül Poroszországnak van legtöbb virágzó közéletanodája. Nem hasztalan munka ez eredmény oka után kutatni. A hivatalos oktatásnak nincs semmi kiváltsága, sőt hátrányára van az, hogy az ily intézetek növendékei mind künlakók, szülők házában vagy idegen családok körében élnek. A magán iskolák pedig szállást, tápot, oktatást, szóval teljes ellátást adnak a gyermeknek. Ennyi előny és a szabad verseny mellett miért nem virágzóbbak ez utolsók? Mindenekelőtt a kitűnő tanításnak, a tanítók érdemének kell ezt tulajdonítani, de leginkább az érettségi vizsgának, melyet a középoktatás befejezésekor le kell tenni a növendéknek, hogy az egyetemre vagy valamely külön célú felsőbb tanodába felvétessék.

Említettük, hogy a gymnasium az egyetemre vezet, a reál tanoda az iparos pályára készít elő. Huzamos időn át a tanuló felvétel csak annyiból állt, hogy jelentette magát beiratás végett azon kar dékánjánál, a melynél leczkéket akart venni. A felvételi vizsga épen oly felületes volt, mint Angliában. Ezért gyakran megtörtént, hogy a tanfolyamra bocsátott, de kellőleg elő nem készült ifjú sok időt vesztegetett el az egyetemen. Ez annál sajnósabb volt, minthogy a tanulók egyéb kiváltságok között a katonai szolgálatban is különös kedvezményt élveznek. Később szigorúbb felvételi vizsgát rendeltek, de ezt a kar tanárai előtt kellett letenni, kiknek érdekében volt nem útasítani senkit vissza, minthogy a tanpénzből növelték jövedelmeiket. — Végre egy 1834-dik évi reform után az érettségi vizsgáról szóló bizonyítványt egy a gymnasiumi tanárokból álló bizottság adja ki. A vizsgán, más országi szokásoktól eltérőleg, a növendéknek nem ismeretei terjedelmére, hanem képességére van tekintet, az oktatás célja, mint a németek mondják, nem az, hogy a növendék emlékezetét emésztetlen adatokkal megtömjék, hanem hogy a szellemet célszerű tanítás által kifejtsék. Az eszme nem új, más országokban is vallják ugyan

ezen elvet, de Poroszországban talán jobban sikerült azt a gyakorlatba átültetni. Ha az egyetemi jelölt nyilvános iskolából jön, ott két évet kellett töltenie a legfelsőbb osztályokban, a magán iskola növendékének a többi időről is igazolnia kell magát. A vizsga minden esetben arra irányoztatik, hogy kitűnjék, miszerint a növendék több éven át ezélszerű oktatásban részesült.

Most tekintsünk meg néhány porosz tanodát; Beřlinben sokat találunk. Van itt nyolcz gymnasium, melyek közül kettőhöz realtanoda van esatolva; ezen kívül van önállóan is négy realtanoda s egy városi felső iskola. Ez iskolákban összesen — az előiskolákat nem számítva — 1863-ban 7000 gyermek tanult. És a közönség mégis panaszoł, hogy nincs elég hely a tanulni vágyók számára. „Egész Poroszországban, mond Arnold, hallhatni azt a panaszt hogy a középtanodák nem képesek befogadni azt a tenger növendéket, kik a növelés jótékonyágában ohajtanak részesülni. Az állam növeli adományait, községek új áldozatokat hoznak, és mind a mellett, ámbár a tandíjt is felemelték, mindig több a növendék mint az üres hely. Berlinben a középtanodák között a legnagyobb-szerű a Fridrik-Vilhelm gymnasium. Itt együtt van a gymnasiummal egy realtanoda, egy előkészítő és egy leány-tanoda, összesen 2200 mindkét nemű tanulóval. Ezen intézetnek egyik saját-sága, hogy a tanpénzektől fedezi csaknem minden kiadását; biztos jövedelme igen kevés s az államtól alig kér valami segílyt. Egy protestans lelkész alapította száz év előtt, de bár protestans eredetű befogad katolikuskokat, zsidókat egyiránt. Mint a többi nyilvános tanodának ennek is csak künlakó növendécki vannak. A tandíj egy évre 98 frank, s még e szerény összeg fizetése alól is fel van mentve tiz közül egy. A klasszikuskokat nagy sikerrel tanítják a Fridrik-Vilhelm gymnasiumban; a latin nyelv annyira virágzik, hogy a tanár a felsőbb osztályokban latinúl kérdezi ki tanítványait s ezek ugyan azon nyelven felelnek. Mindamelltt elfogadott vélemény, hogy egy idegen- s épen holt nyelv használata inkább alkalmas az emlékező tehetség gyakorlására, mint az izlés és szellem mivélésére.

Az északnémetországi tanodák legjelesbiki nem Berlinben, hanem Pfortában van; hajdanában ez cistercita apátság volt s a reformatio alatt secularizáltatván, később protestans tanodává alakítottott. A volt apátság jövedelme, melyet a kerületi hatóság kezel,

meghaladja a 200,000 frankot. Ez intézet, mely 1815-ig annyira birtokában volt a lübéri előjogoknak, hogy polgári és bünvádi ügyekben bíraskodott, még ma sem menekült egészen középkori hagyományaitól: a növendékek mindennap egy latin hymnus elneklése után ülnek ebédhez. Az intézetben 250 gyermek van, mind kegy-alapítványos, kik a táplálásért lakás- és tanításért nagyon jelentéktelen összeget fizetnek. A megürült helyek felett részint a porosz, részint a szász kormány, részint néhány város hatósága rendelkezik. A felveendő növendék tizenkét évesnél ifjabb nem lehet, s nagyon szigorú vizsgát kell kiállnia. A klasszikai tudományok műveléséről egész Németországon híres ez intézet. A növendékeknek minden héten van egy szabad napjuk, nem pihenésre hanem arra, hogy azt tanuljanak, a mire éppen kedvük van. A siker elismerőleg tanúskodik az ifjúság jelleme és szorgalma mellett. A pfortai tanoda erdők és mezők közepett feküdvén, éppen mint az angol iskoláknak, nagy tere van a játékra, csak hogy itt a cricket és a csolnakázás helyét a testgyakorlat pótolja, mely alkalmasabb is a szorgalmatos s a munka miatt kevés idővel rendelkező tanulóknak felfrissítésére, mint az angol ifjúság időtöltései. Mindent összevéve ez a tanoda az etonival és harrowival egy pontból indulva ki, eléggé tanúsítja, mennyire voltak képesek a németek nyilvános tanodáikból kiirtani a gyomot, mely az angol intézetekben folyton tenyészik. Tegyük hozzá, hogy Németországon a tanítói kar nem emészti fel az iskola jövedelmének nagy részét, mint Angliában. Egész Poroszországban nincs oly középtanodai tanár, kinek évi jövedelme meghaladja a 9000 frankot; a pfortai igazgató fizetése 7500 frank és szabad szállás. A német tanárok, ha nem is dúsak, mint angol tisztvársaik, de elégtlenül és boldogul élnek; képességük és hivatalukhoz ragaszkodásuk sem csekélyebb, s a csekélyebb fizetés kárpótolva van a nagyobb elismerés által. Egy romlatlan országban az elismerésnek éppen úgy megvan az értéke, mint a pénznek, jegyzi meg Arnold helyesen.

Rövidbe foglalva a fentebbieket: az északi németek büszkék oktatási rendszerükre, és méltán. A tudományos kiképzést adó gymnasiumok, és a reáltanodák, melyekből a klasszikusok nincsenek kizárva, egyaránt részesülnek a közönség kegyében és az állam pártfogásában. Többféle iskola van a társadalom különféle osztályai igényének kielégítésére. Az osztályok telvék, a tanítók érdem-

lett tiszteletben részesülnek. Annak, e ki a virágzás titka után kérdezősködik, elégszes azt felelni, a mit fentebb Skótországról mondtunk: a családapákis képzett emberek, tudják méltányolni a jó növelést, és képesek megítélni, hogy mifele oktatás lesz legezél-szerűbb gyermekeiknek.

III.

Németországból lépjünk át Schweizba. A világon egy ország sines, a melynek aránylag annyi tanodája volna. Vegyük például Zürichet, mely talán fölötte áll a szövetség valamennyi kantonának, a nélkül azonban, hogy mindenben meghaladta volna azokat. Egy 31 négyszög mértföldnyi területen lakó 166,000 lelket számláló népnek van egy egyetemc, egy összművészeti tanodája, állat-gyógyászati — egy gazdasági iskolája, két nagy gymnasium, két nagy reáltanodája, egy tanító képezdeje, 57 középtanodája és 365 elemi iskolája. Méltó megjegyezni, hogy ez iskolák legnagyobb részét Európa legjobb iskolái közé sorozzák; az is figyelmet érdemel, hogy ez iskolák a legegyszerűbbtől kezdve a legfelsőbbig egy közös szervezet köteléke által egybe vannak kapcsolva.

Az elemi iskolába járás kötelezett minden 7—13 éves gyermekre nézve. A családapa külön neveltetheti gyermekét, de tartozik igazolni, hogy oly oktatásban részesítette, mely felér a nyilvános tanodai oktatással, s ezenfelül tartozik megfizetni a tandíjt. — Az elemi oktatás tanterve sokat felüel, magába foglalja a természettan és a földmérés elemeit, a történelmet, földleirást, éneket és rajzot. A nyilvános tanodák oly jó hirben állanak, hogy a társadalom minden osztályából vonakodás nélkül küldik oda a gyermekeket. A szegény sorsú gyermekek kilépésük után még három évig tartoznak hetenként egyszer iskolába menni, zene és középtanodai oktatásra. A többiek e három évet a felsőbb elemi tanodákban, a mesterségekre előkészítő ipariskolákban, vagy a gymnasiumokban töltik, mely az egyetemre vezet. Az ipariskola előkészít a műegyetemre is, (polytechnicum) honnan nyerik mérnökeiket s a gyakorlati tudományok tanárait. — E tanintézetek minden osztálya fölött egy nevelési bizottság áll, melyben a szülők, a hatóság és tanítói kar képviselve van. A nem tálságosan, de jól fizetett tanítóknak jelentékeny befolyásuk van.

Az ipartanodák a porosz reáltanodák mintájára rendezték, azaz a kivétellel, hogy a latin és a görög nyelv egészen mellőzve van. A miben ez intézeteket leginkább lehet hibáztatni, az, hogy a tanárok nagyon is bebocsátkoznak a részletekbe. Gépészeket, vegyészeket, kereskedőket képeznek, de nem képeznek embert. Ugyanez az eset a gymnasiumokban is, melyekben a görög nyelv nem kötelező tantárgy, nem fogalmazzatnak nem verseltetnek latinul. Az irodalmat és természettudományokat, inkább a remélhető gyakorlati haszonért, mint a nevelés magasabb igényeinek kielégítéseért tanítják. „A Zürichben s a német Schweiz fejlettebb kantonaiban uralkodó szellem, mond Arnold, az értelmes industrialismus szelleme, de mely nem annyira értelmes, hogy felül-emelkednék a hétköznapiságon. — Lausanneban és Genévában a francia nyelv használata, s a műveltebb értelmi élet más elemeket hoztak be; azonban még ezekben a városokban is a harmincz utolsó év mozgalmának az lett az eredménye, hogy a német Schweiz industrialismussá fejlődésnek indult.“

Mindent összevéve a fiatal schweiziak nevelése a fiatal skótokéra emlékeztet, inkább fölvilágosodott, mint fenkölt szellemeket képez. Így még tanárja sincs Schweiznek a felsőbb oktatásra, Németországból kénytelen bevitetni. És ha bevitték, nem sokáig marad a zürichi egyetemen vagy polytechnicumon, mert a környezet nem kedvező a tudományos szemlélődésre és az irodalom komoly tanulmányozására. Egy szóval a felsőbb oktatás csaknem teljesen hiányzik.*) Mindamellett e parányi föld, szerény körében tündöklő például szolgál: a tanítás szabad, a magán tanodák nyitása nincs terhes föltételekhez kötve; azonban mindenki nyilvános iskolába jár, a magán iskolákat csak idege- nek látogatják, a tanodák régi hírneve vonz ide. Oly országban, hol mindenki képzett ember, kétségen kívül értékes bizonyítvány a hivatalos oktatás szervezetének helyessége mellett az elsőség, melyet a közönség a nyilvános iskoláknak ad.

Ha csak a régi hagyományok iránti tiszteletből is, illő megemlékezni Olaszországról, az európai középoktatás szemlájében. Páris volt ugyan a XI. és XII-ik században az egyetemi nagy

*) Túlszigorú ítélet, melyet egész általánosságban nem írának alá,

mozgalom központja, de Olaszországnak hamarabb volt egyeteme, mint Franciaországnak, mert azt állítják, hogy a páviai egyetemet Nagy-Károly alapította. Bologna a középkorban a polgári és egyházi jog tanodáiról volt híres; 12,000 tanuló gyűlt össze ebbe a városba. Salerno a gyógyászat oktatásával hasonló nagy hirre tett szert. A katolikus papság befolyása nagyon sokat tett arra, mint Angolországban, hogy az elavult szokások iránti tisztelet lehetetlenné tegye a közoktatásban a reformokat, melyeket a kor szelleme igényel. Arnold nyilatkozata szerint: semmi sem hasonlít úgy az etoni vagy harrowi tanodához, mint egy római tanoda. Ha az oktatás nem halad előre, akkor hanyatlik, így hanyatlott mindkét országban, csak hogy Olaszországban hamarabb tűnt ki a hanyatlás, mint Angolországban. A néhány század előtt oly virágzó olasz egyetemek oda jutottak, hogy nem annyira az oktatás központjának mint oklevél osztogató testületeknek tekintik őket. Volt Oxfordnak és Cambridgenek is olyan korszaka, midőn a jelöltek kinézése szerint osztogatta a címeket; Nápolyban az A v e l l i n o családnak kiváltsága volt orvosi és jogi doctor-ságokat osztogatni, s a kiállított oklevelekért díjt szedni. A XVII. és XVIII-ik század a zsibbadás két százada volt Olaszországban a művészetre és irodalomra nézve. A természeti tudományok azonban élénk fényben ragyogtak föl Galilei, Toricelli, Spollanzani, Galvani és Volta által. Arnold, mint a klasszikai irodalom hü pártolója, nem mulasztja el ez esetet bizonyítványúl mutatni fel arra nézve, hogy a természettudományok művelése még nem képes egy nemzet értelmiségi színvonalát fentartani, és az olaszok — úgy mond, az irodalom iránti közönynek e korszaka után, a magasabb tanulmányozásra még kedvezőtlenebb légkörbe jutottak.“

Készséggel adhatunk Arnoldnak igazat abban, hogy az 1789-diki forradalomnak egyik legfőbb érdeme Európának a középkori hagyományoktól megmentése, és hogy Olaszország iskolái újjá születése a francia foglalással kezdődik. Napoleon részint hajlamból, talán számításból is, pártfogolta a tudományos képzettséget, s újjá teremtette az iskolákat. Ugyanakkor, midőn Párisban a párisi mintájára tanító képezdét alapított, s Nápolyban újra szervezte az orvosi egyetemet, testvére József király a kolostorokat iskolákká változtatta át, és a félvad állapotban levő déliolasz tartományokban lyceumokat alapított. Ez első reformok, melyeket az

1815-ik évvel kezdődő reactio egyidőre feltartóztatott, indították meg azokat az előretörő eszméket, melyeket mostanában, több jó szándékkal mint sikerrel, igyekeznek kifejteni.

A középoktatás virágzó tebát Skótországbán, de még inkább Poroszországban és Schweiczban, hol az elemi oktatás általános; kevésbbé fejlett Angolországban, hol el van hanyagolva az elemi oktatás. Ismert tény az is, hogy a francia collegiumok és lyceumok népessége abban az arányban szaporodik, a melyben terjed a szegényebb osztály iskoláztatása. Nem lehet hát bámúlni azon, hogy Olaszországban, hol háromnegyede az ifjúságnak nem tud se írni, se olvasni, a felsőbb oktatás szánandó állapotban van. A két Sziezilia egykori kormánya még az elemi tanodák felállítását is ellenezte; Nápolyban az Olaszországba bekebelezés előtt nem volt több négynél. A középtanoda teljesen ismeretlen volt. A szerzetesek által tartott iskolákban egy kevés latinon kívül egyebet nem tanítottak, a görögöt, élő nyelveket, történelmet, természettudományokat elhanyagolták. Midőn egy épületet egészen át kell alakítani, az alapon kell kezdeni. Ezért Olaszországban minden igyekezetet az elemi oktatás fejlesztésére kell irányozni. De hogy tárgyunktól el ne térjünk, arra szoritkozunk, hogy mit tettek a középoktatás érdekében. Az 1859-ben kihirdetett C a s a t i törvény szolgál utánzása a francia iskolai intézményeknek; megszabta a tantervet, a vizsgát, melyből a tanár képességét s a növendék előmenetelét meglehessen itélni, szervezte a felügyelőséget s a nevelési tanács községi képviselétét. Végre azon törvény felállította a rangsorozatot a különböző tanintézetek között. A klasszikai tanulmányok tanítására felállította a gymnasiumokat és lyceumokat, s ezekkel párhuzamban a hasznos ismereteket terjesztő ipar-iskolákat. Ezen iskolai szervezet összes terve jó, de a valóságban nem voltak képesek következetesen létesíteni. A lyceumok, gymnasiumok és ipariskolák száma aránytalanul növekedett, 1865ben 200-nál több volt 25,000-nél kevesebb tanuló számára. A tanítói kar igen nagy, roszul díjazott és kevésbé képzett. A tudományos képzettség színvonala nagyon alant áll, e miatt a vizsga túlságos elnézéssel foly, s az oklevél semmit jelentő. A nápolyi nagy egyetem, melyre 5000 tanuló jár, még mindig nem kér az ifjaktól képességi bizonyítványt. E hiányokat sokan hajlandók az olasz nép elpuhultságának tulajdonítani, pedig helyesebb volna azon iskolai

rendszer rovására írni fel, melyet a Casati törvénynek kellett volna reformálnia, de nem reformált.

A fentebbiekben felmutattuk, mely elvek vezérlik a középoktatást a legpolgárosultabb népeknél. Láttuk, hogy az angolok túlságosan klasszikusok az ő nagy köztanodáikban, túlságosan szabadok oktatási módszerökben s túlságosan függetlenek tanodáik szervezésében. A skótok hajlandók a felsőbb oktatás színvonalát leszállítani, de kárpótlásul az elemi oktatás rendszere erőteljes. Az északamerikaiak a hasznos ismereteknek feláldozzák a magasabb értelmi műveltséget. A schweicziak egészen az iparos irányra vetik magukat, mi annál sajnósabb, mert elemi tanodáik szervezete tökéletes. Olaszország csak éppen dícséretes törekvéseket mutat fel. Északi Németország kitűnik iskoláinak jósága, s a humanistikai és reál tudományok észszerű megosztása által. Végre Franciaország egy úton jár Németországgal, s különbség talán csak abban van, hogy a központi hatalom befolyása, gyakrabban mint kell túlnyomó a helyi hatóság s a családapák befolyása fölött.

Befejezésül, jegyezzük meg, hogy úgy Franciaországban, mint egyebütt a vallási és politikai vitákon kívül, melyeket soha sem kellene a közoktatás kérdésébe vegyíteni, a középoktatás leggyakrabban vitatott kérdése az irodalmi és reáltudományi oktatásnak észszerű megosztása. Egy részről erősítik, hogy a társadalom felsőbb osztályának erkölcsi fensősége megtartására a klasszikai tudományok nélkülözhetetlenek, másfelől nem lehet tagadni, hogy egy nemzet ipari és kereskedelmi fensősége a természettudományi ismeretek terjedtségétől függ. Az is kétségtelen, hogy a kizárólagos klasszikai tanulmányok nem adják meg a fiatal embernek azt a határozott okoskodást, a mire szüksége van az életben. Őszintén szólva, a természettudományok tanítása nem szorúl többé védelemre, hasznosságuknál fogva még az angol tanodák által sem mellőzhetők tovább. Kevesebbet fognak e tárgy felett vitatkozni, mihelyt a tanítást és nevelést kellőleg megkülönböztetik egymástól. A tanításban csak arról legyen szó, a mit a gyermek tanul, természetesen csak hasznos tárgyakkal kell őt foglalkoztatni. A nevelésnek magasabb célja van, mert feladata embert képezni, jellemet edzeni, és szellemet élesíteni. A nevelés két szorzó eredménye, a tudásé és értelemé, melyek nem függet-

lenek egymástól, de nem járnak mindig egy úton. A humanistikai tudományoknak sajátos ereje, hogy a két tényezőt kellő arányban tartják, s ezzel kitűnő szolgálatot tesznek nekünk, mert ha sajnálatos is, midőn értelmes embereknek nincs elég ismeretök, az már veszélyes vagy legalább is fölösleges, hogy egy embernek több ismerete legyen, mint értelme, mi gyakran hiánya a rosszúl irányzott nevelésnek.

A X E L.

Tegnér Ésaías költői elbeszélése.

(Svéd eredetiből.)

Tegnér e költői elbeszélését maguk a svédek, különböző időkben, különbözőleg itélték meg. Atterbom, Tegnér kortársa és egy-szersmind irodalmi ellenfele a „Svensk-Litteratur-Tidning“-ben keményen megbirálta, hol is röviden előadván az elbeszélés tartalmát, így folytatja bírálatát: „Látszik már ebből is, hogy e mű concep-tiója teljesen trivialis, részben egészen valószínűtlen.“ Ezt hossza-san mutogatja aztán mind a külső, mind a belső körülményeken. Megrója Tegnért számos kifejezéseért, (bombfritt hvalf=bomba-mentes kupola) (Den sköna werld som nu gar under=Mely romja már egy szebb világnak stb.) mint a melyeket majd dagályosaknak, majd alacsonyaknak állít. Azonban bírálata végén még ő is bevallja: „Az ének vége felé a költő nem vadászsza e keresettségeket,... és ép azért az elbeszélés utolsó harmada egészen szép, sok benső-séggel s mesterkéletlen elegiai hangban tartva, melyre nézve pedig sokan kételkedtek, hogy Tegnér úr bard hárfáján van-e e nem számára is egy húr.“ (att herr Tegnérs bardlaharpa skulle äga en sträng.)

Atterbom szigorú ítéletével szemben Malmström—tudtommal a legújabb svéd irodalom legkitünőbb irodalomtörténet-írója — így szól: „Reánk, kik az ifjabb nemzedékhez tartozunk s a kik meg-szoktuk gyermekségünkötől fogva hódolattal tekinteni fel Tegnérre, reánk különös hatást fog gyakorolni, ha látjuk, mily hyperkritikus érzékenységgel támadák meg az újabb iskola kritikusai egy igazi költői képzelemnek e szép, naiv, bárha némileg vakmerő szüle-ményét.“

Nézetem szerint Atterbomnak sokban csakugyan igaza van, mert annyi való, hogy Tegnér költészete csakugyan nem ment minden keresettségől. Axel, a Frithiof-mondához hasonlítva — legalább a mennyire én képes vagyok megítélni — nem áll oly kedvező arányban, mint, például „Katalin“ „Toldi“-val szemben. Mindazáltal midőn nyilván látott hiányai daczára mégis fordításához fogtam: azon meggyőződés vezérlett, hogy a mi irodalmunk az ilyen rövidebb epikus művekben nem oly tulságosan gazdag még, hogy egy jeles külföldi költőnek kisebb s talán némileg gyengébb műve abban egészen és teljesen fölösleges volna. De szóljon magáért a költemény; mely itt következik:

A múlt idő kedves nekem,
 Károly korának hősisége;
 Vidám volt az, mint lelki béke,
 S bátor, minő a győzelem.
 Hazámban itt e fennvidéken
 Viszfénye csillog még az égen
 S tüzén az est sugárinak
 Fel- és lejár sok hős alak
 Aranyszín övvel, kék ruhában.
 Oh, hősek ott a jobb hazában,
 Szent tisztelettel csügg szemem
 Pánczéltokon s fegyverteken!

Egy régi hőst, gyermekkoromban
 Közülök én is ismerék.
 A föld fölött úgy álla még
 Mint győzelemjel áll — de romban.
 Csupán csak a száz évü fön
 Maradt ezüstje már a vénnek;
 Arczán a sebhelyek beszéltek
 Mint rúna szól a b a n t a k ő n. *)
 Szegény volt, ám nyugodt a bajban,
 Jól ismeré, türe téhát;

*) Sírkő, melyre rúnák vésettek, az alatt nyugvó bajnok hős tetteit elbeszélők.

Az erdön épített tanyát
 S úgy élt, mint a táborba' hajdan.
 De mégis volt két ékszere,
 S e kettőt legfőbb becsbe' tartja:
 A bibliája s régi kardja,
 Vasán Károly király neve.
 A nagy király sok hősi tette
 (Azóta száz könyv ismertette,
 Mert a merész sas messze szállt)
 Mint mély ölnön zöld siri hantnak
 A rég időkből hősi hamvak:
 Szívébe rejtve ép úgy állt,
 Oh hogyha a király s a „kékck“*)
 Merész csatáiról beszélt,
 Mily büszkén festé a veszélyt,
 Hogy ége lángja két szemének,
 S úgy pattant egy szavára más,
 Mint a suhintó kardesapás.
 Az éj így gyakran ülve lelte
 Beszédben a múltak felöl;
 S ha Károly nevét hozta föl:
 Kalapját mindig megemelte.
 Bámúlva álltam térdinél
 (Csak addig értem s túl ezen nem)
 De hőseinek képe bennem
 Gyermekkoromtól fogva — él.
 Azóta nem egy monda képe
 Lakik szívemnek rejtekébe',
 Mint liljom, mely még nem fakadt
 Szunnyadva él a hó alatt.

Az agg azóta sirba tére.
 Áldás reá! Ez éneket
 Ő adta. Éjszakom, te vedd
 S sirasd velem mit Axel ére!
 Az aggéhoz képest, — dalom
 Bágyadt bár rimbe foglalom.

*) XII. Károly svéd király harczosai.

A nagy király Benderbe' fekvék.
 Hazája rom, s mely úgy nevekvék:
 Előbbi hire hunyni kész.
 És népe, mint sebzett vitéz
 Már-már halál fagyától érten
 Még pajzs mögött küzd, bárha térden.
 Nincs melegség, — minden azt hívé,
 Csupán egy szív nem — az övé.
 A sors könyvét forgassa vész bár,
 A föld rendüljön: ő soha!
 Mint bombamentes kupola
 A városou, mely lángba vész már,
 Áll, mint a szirt vad ár között
 Mint' lelki nagyság sir fölött.

Egy este Axelt így fogadta:
 „Itt egy levél — s kezébe adta —
 Vedd, Axel, és nyargalj vele
 Éjjel-nappal Svédhon fele.
 S mihelyt elérsz székvárosomba,
 Nyújtsd a tanács kezébe nyomba'.
 Indulj ma még, Isten veled,
 Köszöntsd a régi szirteket!”

Ez a levélt vigan fogadja;
 Mindig örömmel ült lován.
 Harezban, királya oldalán
 Holofzinnál esett el atyja;
 S a gyermek ott nevelködött
 A harc- s a fégyverzaj között.
 Oly szép alak, milynek szülője
 Már számos ízben volt hazánk;
 Fris mint a rózsa és nylánk
 Mint béreceink sudár fenyője.
 Nyiltan domborúl homloka
 Borútlan égnek iveképen,
 És mindenik vonás e képen
 A hűség s komolyság maga.

A csillogó szem telve fénynyel
 S úgy látszik arra alkotott,
 Hogy felfelé tekintsen, ott
 Keresni Istent szent reménnyel,
 Majd meg nyugodtan nézni le
 Az örök homály éjire.
 A testörök közé vevék be
 Rokon szivek kívánt körébe.
 Ez kis csapat, mindössze hét,
 Mint Carlavagnba^{*)} csillag égen,
 S ha több: kilenez, mint Múza régen,
 S bejutni súlyos próbatét.
 Kard s láng között álltak ki próbát ;
 Viking-faj, mint a hajdani
 Mely át merészle hajtani
 A kék vizen sárkányhajóját.
 Ágyban soh'sem pihent e had,
 De a köpeny, le földre vetve
 Bár éji vész zúg is felette,
 Megadta csendes nyugtokat.
 Kezökbe' patkó összeroppant,
 De tüzi helynél láng ha lobbant
 Sütkérezön egy sincs jelen.
 Hanem vágytak golyó tüzére,
 Mely mint a nap piros, ha vérbe'
 Leszáll a téli estvelen.
 Törvénye volt a hősi harcznak,
 Hogy héttől hátrálhat csak e g y,
 De az se hátfordítva megy,
 Hanem csatázva, arczzal arcznak.
 És végre még egy a szabály,
 — S tán ezt a legbajosb követni: —
 Lányt addig meg nem szeretni,
 Míg maga nőtlen a király.
 Az igéző szem bármi kék is,

^{*)} A Carlavagn (olvassd Karlavagn) szóról szóra Károly-szekér, s ugyanazon csillagzatot jelenti, melyet mi Gönczöl-szekér néven ismerünk.

A rózsá-ajk akárhogy ég is,
 És a fehér hatyúkebel
 Bármint hullámzik is le-fel,
 S bár élte vész a hős szívének :
 Ők — kardjainkhoz esküvének.

Kantároz Axel nagy vigan,
 S megy éjjel-nappal untalan.
 Így ér el az ukrán határra,
 De im az erdön szablya, dárda
 Csillámlik fel köröskörü,
 Majd fénygyűrűvé tömörül.
 „Levél van Benderből tenálad ;
 Le lórul, — és azonnal átadd ;
 Add, vagy nem élsz !“ — Egy kardesapás
 A gyors, a svéd választ-adás,
 S amaz mély hódolatra készen,
 Vérben, földig hajolt egészen.
 Most vívni kezdve, egy erős
 Tölgynek veté hátát a hős.
 A kit sulyos csapása ére
 Rogyott a térde, hült a vére ;
 Beváltja nagyhiven szavát :
 Az egyet itt nem hét köríté
 De kardját huszra is röpité,
 S úgy álla, mint Rolf-Krake állt.
 De nincs reménység, mind hiába,
 Csak társakat küzd a halálba ;
 S nem egy seb biborajka már
 Azt sügja : végórája vár.
 Kezd már már szívverése fogyni,
 A kardhoz nőtt kar már lerogyni,
 Tekintete homályostul,
 S fáradtan a nagy éjbe hull.

Hajrá ! Az erdő zeng ; a vadnak
 Nyugalmat sólyom, eb nem adnak ;
 Az gyors, ez hü, — a föld dobog,

S fel egy vadászesapat rohog.
 Gyors tarka ménen, zöld ruhában
 Előttök rózsá arcu lány ;
 Viharszél törtet így esupán,
 S szép, mint a nap, ha kél vidáman.
 Fut a rabló ; horkanva áll
 A mén holtak hulláinál,
 De szökve len terem lovagja.
 Ott fekszik a hős mint a eser
 Apró bokrok között hever,
 Ha rontva zúg a vész haragja.
 Mily szép így a mint vére folyt !
 Ott álla Mária s ráhajolt
 Mint Latmoson Diana hajdan
 Az égi pályát odahagytan,
 Míg a vadászat messze szállt,
 Endymionnál a hogy állt.
 De ott a szunyadó varázsa
 Szebb nem volt mint e hős vonása.
 Egy életszikra éle még
 A majdnem szertelött kebelben,
 S így galyból ágyat kötve helyben
 Az ifjút arra fekteték,
 Majd gonddal a leány lakába
 Vívék, mely a közelben álla.
 Részvéttel és búval tele,
 Az ágyhoz ült, s halvány színére
 — Mely egy egész országot ére,
 Olyan szemmel tekinté le.
 Ugy ült, mint berkén Graeciának
 (Ma romja már egy szebb világnak)
 Vadon nőtt rózsá, Hereulesz
 Ledölt szobránál révedez.
 De ébred im az ifju végre,
 És nyilni kész az ajk beszédre :
 De ah ! mely egykor oly szelíd
 Vadúl mereszti most szemét.

„Mi hely? Mi ezéled, itt ülőnek?
 Rám nem szabad tekintni nőnek.
 Én Károlyé vagyok. Szemed
 Nem áztathatja sebemet.
 Atyám lát mennyből s néki sértő
 E köny, ki esküim ismeri;
 Oh mennyi bájjal van teli
 E szép varázsló! — El, kisértő!
 Hol a levél, vivő a hírt,
 Mit Károly önkezével írt?
 Jó még az ősi kard egészen
 Lecsapni az oroszra készen.
 Minő öröm volt a vitály!
 Bár látta volna a király!
 Sarlótul így dől értt növény is;
 Majd — úgy tudom — vérzettem én is.
 A levelet tovább viszem
 Zálogban áll becsületem.
 Fel! Pillanat sínes késni véle!“
 A láz hevében így beszéle;
 Majd holtfehér lesz, élte fogy
 S a csendes ágyra vissza rogy.

Élet s halál kél most tusára, —
 De győz az élet s ő megél;
 És a hogy eltűn a veszély:
 Rá nézhet im védangyalára
 — Eszmélve, bár félig talán —
 Ki most is ott ül oldalán.
 E lány nem az idyllek szépe,
 Nem az örök busongás képe,
 Ki lomb alatt sohajtva jár,
 Mint éj-virág, halvány színekkel,
 Epedő nefelejtszemekkel
 S aranyhajjal mint napsugár:
 Kelet szülötte ő; borúsan,
 Setét haj úgy köríti dűsan
 Mint rózsabokrot éjhomály.

Arczán a kedv derüje kelvén,
 Mint pajzson győzedelmi jelvény
 Olyan büszkén s nemesen áll.
 A művész ilyen üde színben
 Festi Aurórá t fényözönben ;
 Növése oreadi szép,
 S a láb vidáman lejtve lép.
 Magas hullámuvá emelte
 Keblét egészség s ifjúkor ;
 Kész rózsá- s liliombokor
 A test, de tiszta tűz a lelke.
 Egy déli ég, — ha jő a nyár
 S rajt mindenütt fény s illatár.
 Két tűz lobog sötét szeméből :
 Egy földi és egy mennyei ;
 Tud oly büszkén tekinteni,
 Mint Zeűsznek ölyve fenn az égből ;
 Majd galambpárként néz alá,
 Mely Aphroditét hordozá.

Oh Axel ! a seb már nem éget,
 S egyéb se látszik, mint a hely ;
 Kívül meggyógyúlt a kebel :
 De ah ! Szíved nem bánt-e téged ?
 Finom, márvány fehér e kéz,
 Rá oly szerelmesen ne nézz,
 Híven kötötte a sebet be,
 De nem nyugodhatik kezedbe.
 Veszélyesebb ez, meghíhet'd,
 Annál is, a mely görbe kardot
 Vagy mordályt rád szögezve tartott
 A harez terén Bender fölött.
 S zengési e piros ajaknak
 Melyek vigaszt, reményt susognak
 Mint égi dal, varázsolón :
 Vészesbek a dörgés szavánál,
 Miket reátok Pultawánál
 Péter czár onta egykoron.

S ha fogy — a verőfényen járva —
 Még gyenge tested ereje :
 Támaszkodjál kardodra te,
 S ne a lány gömbölyü karára,
 Mit ép' párnául alkotott
 Ámor, pihenni vágyva ott.

Óh szerelem! Föld s ég esodája!
 Te üdvösség lehellete!
 Istenség üde szelleje,
 Az élet pára-telt honába',
 Világ keblében szivverés,
 Ember- s Istennek enyhülés!
 Csephez fut a csep tengerárban,
 S a csillag is fen, mind a hány van
 Sarktól sarkig, napja körül
 Aratánczot lejt egyedül.
 Az emberi lélekbe' még te
 Viszfénye vagy, halvány emléke
 Szebb s jobb időknék, a midőn
 — Ezüst csillárral a tetőn —
 Övéi még az égi termék,
 Hol vigan lejte ő, — a gyermek,
 S esténkint, hogy ha kimerült.
 Atyjának hű karjába dült.
 Óh e lakás mily düssá tette!
 Beszéde ott csupán ima,
 S a mennynek minden angyala
 Édes testvéreként szerette.
 De ah! A földre hullt, a hol
 Nem tisztán szerelem honol;
 Csak kedvesén táialja még föl
 Egy régi társ vonásit égből
 S szavuk zenéjét még csupán
 A nyár vagy a költő dalán.
 Ilyenkor olyan élvét érez
 Mint Schweicz fia, kit visszaesul

Lélekben egy-egy honi dal
Gyermekkorához s Alpeséhez.

Est volt. Álomra hajlani
Nyugat vet ágyat már a fénynek ;
A csillagok halkan jövének
Mint hajdan a Nil papjai.
A föld úgy állt az esthomályban
Mint szent oltár előtt ara,
Kinek bibor száll arczira
S gyémánt ragyog setét hajában.
Hevülten dől le a Najád,
A nap játéka véget ére ;
S ragyogva tüzi kebelére
Az alkony, rózsabimbáját.
S mely kötve nappal : ime serken
Minden szerelmi főerő,
Ivet, nyilat feszítve jó
S csapong a holdsütötte berken ;
Egy zöld diadalkapu az,
Hol nem rég jött be a tavasz.
Csalogány-ének szólt a tölgyön,
Szeliden áradt szét a völgyön,
Oly édes s tiszta — szép vala
Minő Franzén egy-egy dala.
A természet kimondni látszik
Hogy ő is pásztorórát játszik ;
Oly élénk s még is oly nyugodt
Szívverését meghallhatod.
S varázi közt e bűvös éjnek
Az ifju pár im útra kél ;
Mint két jegyes gyűrűt cserél :
Ők szóval úgy multat cserélnek.
A lős, a sok vidám napot,
Midőn még anyjánál lakott,
Vörös fenyő padolta házában,
Hol lombot éjszak fenyve lajt ;
A szent hazát említi majd,

S testvérit, — már mind siri gyászban.
 Elmondta, hogy a hős dalok
 S a bőrkötésű iratok,
 A régi korból hősi mondák
 Szívét minő igézve vonták,
 És hányszor üle álmiban
 A magas Grane*-n, kardtalan,
 S nyargalt — Szigurdként, — nagy lovával
 A Vafur-lányokon is által,
 A dal szüzéhez a ki fen
 Hegyormon élt a büszke várban,
 Mely tündökölt a holdsugárban
 Borostyánfáknak berkiben.
 Szive szorúlt, ha járt, ha fekvék ;
 S ki a fenyűk közé menekvék
 S fel a facsúcsig ment vigan,
 Hol a merész sas fészke van ;
 Itt ringatá magát a szélben,
 Ez hűti arczban, ez szívében.
 Oh! bárcsak ott mehetne fen ;
 Az átvonuló fellegen,
 El, el a szebb, dicsőbb vidékre
 Hol győzelemlang zeng fel égre
 És koszorúval várja ott
 A hír a győztes bajnokot,
 S hol Károly, a hazának atyja
 (Csak nyolcz évvel több mint te, ládd)
 Karddal szedi a koronát
 S mint Isten, újra másnak adja!
 „Elérve a tizenhatot,
 Anyám nem tartóztatott ;
 Még átöleltem sirva — s jöttem
 Azóta itt folyt életem
 A harczi vész közt szüntelen,
 Hol kard s golyó zúgott fölöttem.

*) Szigurd, az éjszaki hősmondák egyik legdaliásb alakja ; paripája a több lómagasságú Grane.

De látva egy-egy kis madárt
 A mint kicsinyjeit etette,
 Vagy part viráginak közöttte
 Ha játszó gyermekeeske járt :
 Rídeg lön ekkor harezos éltém,
 Mosolygóbb képek keltenek
 Szivemben, édes gyermekek,
 Zöld lomb, arany kalász a réten.
 A esendes kunyhó küszöbén
 Egy lányka állt, s az est sugára
 Bibor fényt hinte homlokára,
 Álomban őt már láttam én !
 Azóta mindig itt e képek,
 Körülragyognak szüntelen,
 S habár bezárom is szemem ,
 Azért élénk színekben égnek.
 S kit köztük látok állani ,
 Az a kép: — a tiéd , Mari!“

„Oh milylen szerencsés a férfi
 — Zavartan a leány felel —
 Erős az s lánczot nem tűr el,
 Éltét a szabadság vezérli.
 Veszély varázsa s a héré,
 A föld , az ég — mind az övé.
 Éltéhez függelék a nő csak,
 Sebét beforrasztó kötő csak .
 Kell, míg a gyógyulás beáll ;
 A sors őt áldozattá tette,
 A férfit a lánggá felette,
 A mely ragyogva égbe száll.
 Atyám elhalt a czár hadában ;
 Anyám milyen volt , nem tudom.
 E pusztán nőttém föl vadon,
 Hol — Istent látva tán urában —
 A türodelmes szolgáló-nép
 Imád, hiú bálványakép' !
 Ily hódolat-kész szolgálélek

Csak undor a nemes szívének.
 A puszta sikon kelve át:
 Láttad szabad, szép vad lovát?
 Mint hős merész, gyors mint a zerge,
 S urat maig sem ismer ez;
 Nyugodtan áll, fület hegyez,
 Neszel, vigyáz s ha vész közelge:
 A sik avarban feldobog
 S a port kavarva elrobog.
 Patkótlanul tör ellenéhez,
 Ő is csatázik, szenved, — élvez.
 Oh boldogok ti, a vadon
 Szülötti ilyen szabadon!
 — Szóltam nem egyszer — s várni kértem;
 Lovam rohant s rabszolgaként
 Türe magán az úri kényt
 S szabad testvérít rajt' elértem;
 De a ménes nem tűrt meg ott,
 Ránk megvetést lövelt, — s futott.
 Szabad szívemnek nemsokára
 Kin lett a vár egyformasága;
 Aztán a harezi kedv kísért,
 Nincs vad minőt kezem le nem vert,
 Majd medvétől mentettem embert,
 Ki így, valamit mégis ért.
 De a természet győzhetetlen;
 S a kúnyhóban, vagy trónuson,
 Varró-leány vagy amazon
 A nő csak nő marad szünetlen.
 Hiányzik lényének fele;
 Támasz nélkül: fá gyenge ága,
 És nincs igazi boldogsága
 Ha nincs, ki megosztsza vele
 Nincs nyugtom itt baloldalomban,
 S van mégis élv e fájdalomban;
 Mit én tudom mi vágy gyötör,
 Oly kínos ez s mégis gyönyör.

Határt, irányt keres, ha lelne,
 Úgy látszik, mintha szárny emelne,
 Föl a földről a csillagig,
 A rögtül az Isten-lakig.
 Majd újra, mintha meg leszállnék
 Hozzád te régi, drága tájék,
 Hozzád, velem felnőtt falomb,
 Hozzád, virág földötte domb,
 S szerelmet suttogó patak te!
 Oh hány ezerszer láttalak, — de
 Akkor szobor gyanánt csupán,
 S szeretve csak most igazán.
 Csak önszerelmem az, mi esőkkent,
 Tisztább, magasb ez érzélem
 A réginél“ Itt hirtelen
 Arczára bíbor árja szökkent,
 S mit rejtve hagytak ajkai —
 Egy halk sohajtás mondta ki. —

A csalogány mind zengőbbé lett,
 Felhők között a hold pihent;
 S egy esőkbán, a mely tiszta, szent,
 Hív mint a sír, hó mint az élet,
 S feledhetetlen hosszú volt
 Egész valójok összefolyt.
 Két láng a szent oltáron égve
 Egymásnak ilyen esőket ad,
 Új fényt nyer, így egygyé ha vált,
 S ragyogva száll a tiszta égbe.
 Világ előttök eltűnnek,
 Idő repülni megszűnnek.
 Mert, itt alant, perez, óra tölte
 Mind végesek, mind elmulók;
 Csak a halál — s szerelmi esők
 Ez az öröklét két szülötte.
 A boldogok! Ha a világ
 Kigyúlna és láng lángra gyűlne
 S az égi bolt ha romba dülne

Ok nem látnák s nem hallanák.
 Csak ajkkal ajkon állanának,
 Két geniuszként, csendesen,
 Nem tudva, sőt csak sejtve sem,
 Hogy földi üdvből mennybe szállnak.
 A mennyből Axel szállt alá
 Először: „Im, tanúm reá
 E kard, becsületem s az égnek
 Csillagja mind, mik ott fen égnek,
 Tanúm a föld, tanúm az ég,
 Hogy az enyim te s én tiéd.
 Oh, messze így a harez zajától,
 Egy csendes völgy ölébe távol,
 Mily édes lenne, a hegyek
 Közt véled élni s halni meg!
 . . . S az eskü?! . . . Ah! hogy tiltva mind ez'
 Halvány arczczal s feddön tekiut ez,
 S im forró szíveink közé
 Már is fagyos kezét veté,
 De hadd! Lesz napja még örömnök,
 Beváltom esküm s nem töröm meg;
 Mennem kell; ám mihelyt a nyár
 Minket virágünnepre vár:
 Hidd, újra itt leszek tenálad,
 S magammal viszlek, én arámat.
 Bizzál! E szív el nem feled,
 Én mindenem, Isten veled!“

Bucsút vesz így a szép jegyestül;
 Övet csatol, kardot ragad,
 S megkezdli bátran az utat
 A czár száz országán keresztül.
 Az erdő rejti nappal el,
 S ha jő az est, rejtelmivel:
 Vezérel az égbolt magva
 Az észak-csillag áll ragyogva.
 Majd nézi a Károly-szekért,
 A mely tündöklő rúd-hegyével

S aranyból vert kerékszögével
 Az alászálláshoz nem ért
 S habár ezer veszély kíséri
 Az ellenek között : eléri
 A Mälar*) ösi székhelyét,
 Hol a merészt minden csodálja,
 Ki hűn átadja most királya
 Köszöntését és levelét.

Axel nevét sohajtja a lány
 A puszta házban ez alatt;
 Hegy-völgy tanulja e szavat,
 S e sóhaj zeng a berkek alján,
 „Mily eskü tiltja őt vajon?
 Leány? Régibb szerelme honn?
 S egynél, ugyan, lehetne több itt?
 Eltiltja szívem mind a többit!
 El, havas észak lánya, el,
 Egynek közülünk halni kell!
 A dél hevét nem ismered te;
 Jégvíz, s havas szirtnek mögötte
 Légy bárhol, e szív megtalál
 S az én jöttöm neked halál.
 . . . De nem! Hisz' gyermek vala még csak
 Midőn utolszor látta észak.
 S azóta? A tábor-helyen
 Nem él a félénk szerelem.
 Arcán a hűség lángja fénylik,
 S nem a csalárdságé e fény;
 S keresztül, tündöklő szemén
 Beláttam én, le a szivéig.
 Igy látnak nap sugári be
 Ezüst patakesa medribe.
 Mi üz hát? Esküd azt susogta:
 Törd meg szívem? . . . Mért . . . Ah! e szó
 Csak a pusztába' hangozó;

*) Stockholm.

Egy özvegy ez, siron zokogva,
 Galamb, mely földre-égre száll
 Panaszszal, — s választ nem talál.
 Köztünk, ah! erdők, vizek állnak,
 S Axel nem hallja meg szavam.
 . . . S ha én követném? Én! Hogyan!
 Ezt tenni nem szabad leánynak
 Leány? S ki tudja azt? E kéz
 Kardot köt és a férfi kész.
 Veszélylyel élet- és halálra
 Kockát nem egyszer játsztam én;
 Alám termett a harezí mén
 S golyóm mindig híven találta.
 Egy Isten sügta ezt nekem;
 Most már enyim vagy kedvesem!
 Keresni elmegyek hazádba,
 El értted az egész világba.
 Völgyön, vizen, hegyormokon,
 S levivom ajkid eskü-titkát.
 A lányt te vedd föl, harez, s te vidd át
 Axel honába szárnyidon.“

Szólt s megtevé. Határozat és tett
 Ez egy a nőnél. Mit se késett,
 Sisakba rejté éj haját,
 Dús keblét pánczél fogja át.
 Port és golyót rak fegyveréhez,
 S mely biztosan halálra vérez,
 Ott függ ragyogva vállain
 A vést lövellő karabin.
 S mit ismersz a görög regéből:
 Most görbe kard függ bájövről.
 S jelezni a szakál helyét:
 Homályt von ajka biborára,
 Mely úgy áll, mintha rózsapárra
 Gyász' fátyolát térítenéd.
 Olyan volt e fegyverkezetben,
 Mint Ámor, hősnek öltözöten,

Mint festve, fénylő pajzs fölél,
Kliniasz fia*) viselő.

„Isten hozzátok, drága' térek!
Hiszem, hogy újra visszatérek,
Szeretve s megnyugtatra majd.
De nincs nyugtom maradni többé
Fátyladdal, éj, a lányt te földd bé,
S vezesd hová a szív ohajt.“
. . . . Már ott feküdt, az alvó észak
Szemének sarkán, Pétervár,
— Rabolt helyén — a mely ma már
Törvényt a félvilág elé szab.
A k k o r csekély. Bölesőiben
A most lett sárkány így pihen.
De a meleg fővényre kelve
Látszik, mi fajta, ifju bár
Pezseg fogának mérge már,
S sziszeg hasított lángu nyelve.
Most ott rakodtak a hajók,
Sveára**) vészt, romlást hozók.
Írányt is e hely ád a lánynak,
S hol a zászlók, a kardok állnak,
Mihelyt a partra érközött
Helyet kér a sorok között.
A vad csoportok egy vezére,
Keményen nézi s így beszéle:
„Te nőknek többet ártsz, tudom,
Mint férfiaknak, északon.
A harez akárhová tegyen ki,
Szakálad meg nem tépi senki.
De hogy mit áll ki a had: ott
Egészen megtanulhatod.
Élet vagy a halál-e útja,
Csak Isten és Szent Miklós tudja!“

*) Alkibiadesz.

**) Költői neve Svécziának.

És a vitorla már dagad,
 Megy a hajó s az est sugára
 Fellángoltatja nemsokára
 Előttök a svéd ormokat,
 Melyek mint oriások állnak,
 Daezára kor s hab ostromának.
 Kiszálltok öble^{*)} Sotaskär*)
 E sok hü szívnek drága tér;
 Itt vette Hjalmar**) régbuesúját
 Szép Ingeborgtul egykoron.
 S a leányka itt e partokon
 Vivé a sirba szíve búját.
 De lelke följár még ma is
 S föl-fölkörog siralma is.
 Oh normann Lekas, már hazádban
 Feledni kezdik híredet,
 De a költő el nem feledt,
 És élsz örökké gyászdalában.^{3*)}

S tűz bontja már a falvakat,
 Gyermek sikong, asszony szalad;
 Tudják, mi vészthozók e hangok
 És körbe zúgnak a harangok,
 Mind nappal-éjjel untalan.
 De hajh! a megholt fel nem ébred;
 Szegény ország, jaj árva néked,
 Hogy bajnokod mind sirba van!
 S mégis gyül egy had, sikra szálló
 Vénekből s gyermekekből álló,
 De kardja régi, bárdja rom;
 E fegyverekkel ment csatába
 Gusztáv Adolf, Germaniába,

*) Olvasd: Szótasér.

**) Hjalmar a hős és kedvесе Ingeborg szerelméről a Hervaramondában van szó.

3*) A Hervara-Saga 5-dik szakaszában, mely az egész monda egyik legszebb része.

A Belt en *) által egykoron.
 Egy-egy muskéta is van itt-ott,
 Kanóczos, — rozsdával borított.
 Csak ilyen volt a svéd erő,
 Kicsiny had, fegyverezve rosszúl,
 De még se' retten az orosz túl
 Söt ellenállni vakmerő.
 De nem jut férfi férfi ellen,
 Mert messze szétterül az ellen,
 S a szírtóromról szór tüzet
 Hová betörni nem lehet ;
 Ott a halált sértetlen ontja.
 S a béna hadsort egyre bontja.
 De ekkor — így rontott elő
 Szekerezés Thor is övesatoltan **)

Hős Axel érkezik meg ottan,
 Hol már a vész végfokra nő ;
 Védangyalül küldött a bajra,
 A melle érez, halál a karja.
 Új sort teremt. Mindenhova
 Repíti hófehér lova.
 „Megálljatok! Károly szavára
 Jövök hozzátok e csatára!
 Ő üdvözöl ; mi harezolunk,
 Isten s király a jelszavunk!“
 „Isten s király! a had rivalja,
 S utána zengi mind ki hallja ;
 S a honnan a halál omolt,
 A szírt lesz nyomban ostromolt.
 A mély betel, s a szirtes oldal
 Borítva fegyverrel, — halottal.
 Vakon dühöng a kard s hiven

*) Az északi és keleti tenger összekötő része Svédország és Dánia közt.

**) Thor, az ó-german mythológiában a harcok istene. Midőn maga is harcra kelt, derekára a Megingjard övet csatolta fel, mi által, különben is szörnyű ereje, megkettőztetett.

Vadúl menekvők sergiben ;
 A rabló vízre száll ijedve
 S horgony-levágva*) fut sietve.

Mint jóllakott vad, úgy pihent
 S aludt a harez immár a téren ;
 Fényét a hold ezüst-fehéren
 Önté a gyászra idelent.
 Axelt a gond a partra hajtja,
 S ott jár a holtak közt sohajtva.
 Itt svéd s orosz együtt pihen,
 Egymást öelve mereven.
 Akarsz szoritást látni hívet ?
 Ne azt nézd a ki szivre szívet
 Szerelmesen von és nevet :
 Fredj el a csaták terére
 S nézd, hogy szoritja kebelére
 Holt ellenét a gyűlölet.
 Ah ! szerelem s kék mámore
 Szellő gyanánt illan tova,
 De kinja bűnnek s gyűlöletnek
 Hü, míg a sírba nem temetnek.
 . . . Igy sóhajt, s ime szomorú
 Panaszhang rezgi át a léget :
 „Nyújts egy italt, a szomj ugy éget,
 S fogadd el Axel végbucsúm !“
 A szirtre fel — hogy ront e szóra,
 Ez ismerősen hangozóra !
 Halálos sebbel megrakott
 Idegen ifju vérzik ott.
 Kivál a hold a fellegekből,
 A halvány arczon fény rezeg föl,
 S feljajdul Axel rémszava :
 „Szentséges ég, ez Mária !“

*) „Med kappedt ankartag“, a hajósok nagy veszedelem és sietség idején nem érnek rá a horgonyt felhúzni. hanem ily esetben elvágják köteleit s a horgony a tengerben marad.

S ő az. Leküzdí szenvedését,
 S halk szóra nyitja ajakát:
 „Jó estét, nem, — jó éjszakát;
 Szivem fogyasztja már verését.
 Ne kérdd, miért van itt a lány,
 Szerelme csábitá csupán.
 Ah! kezdetén e mély homálynak,
 Ha sírba kell leszállani:
 Az élet s apró gondjai
 Mi mások mint előbb valának!
 S csak egy lesz a mit fel vivénk,
 Szerelmet, oly hűt mint miénk.
 Gyötrődtem esküd néma titkán:
 A csillagok majd felfedik tán, —
 Ott fel lesz írva; — mint azok,
 Ártatlanságod úgy ragyog.
 Tudom, könyelmű volt e tettem,
 Tudom, szívből kesergsz felettem,
 S ha vesztem könnyekre fakaszt:
 Szerelmemért bocsásd meg azt.
 Nem volt atyám, anyám, fivérem,
 Testvér, anyám s atyám, — te, nékem;
 Te mindenem! . . . Csak azt a szót:
 Szeretsz-e engem, elhalót?
 . . . Kimondád! . . . Nincs már kín a sebben
 Legszebb hírét mondá ki ebben
 Az élet. Óh! s megnyerhetem
 Hogy itt haljak meg kebleden?!
 S melyhez te jöttél oltalomnak,
 Ez a föld ad-e sirt poromnak?!
 Nézd, Axel, egy felhő nyomúl
 A hold elé; mig elvonúl
 Meghaltam addig, s lelkem ott jár
 Hol üdvözülten új lakot vár.
 Ott is teérted mond imát
 S csillagszemekkel néz le rád.
 Siromra déli rózsaszált hozz,
 S ha majd a tél itt rá halált hoz

A napszülöttre, jussak én
 Eszedbe jégsírom ölén.
 Rövid volt életem virulta,
 Nézd, nézd, a felleg elvonta,
 Isten veled!“ Kezet adott
 Sohajta -- és elszunnyadott.

Az alvilágból, most a térre
 Nem a halál, de ifjabb vére
 A téboly lép; oly halavány
 S mákfüzér leng zilált haján.
 Lenéz merőn a földre, majdán
 A csillagos magasra fűn;
 Félig kihalt szemébe' könny,
 Mig bús mosoly vonaglik ajkán.
 Megilleté Axel fejét,
 Ott bolyg ez aztán szerteszét
 A sir körül, mint a regében
 A holt, hol rejtett kincse áll;
 S a nap ha jó, a nap ha vál'
 Keserve zeng a partvidéken:

„Csak lassu-halkan, kék habok,
 A parthoz úgy ne esapjatok;
 Ti csak zavartok álmainban,
 Az ilyen áradatba' kín van
 Hol a fehérek hab vérré vált
 S partomra hozza a halált.
 Nem rég egy ifju halt meg itten,
 Sirjára rózsám mind kivittem,
 Mert ő hasonló volt ahoz
 Kit majd a nyár lakomba hoz.
 Mondják: arám a sirba szállott
 S szél lenget hű szivén fűszálat;
 De nem való; ott üle fen
 A sziklán amaz éjjelen.
 Igaz, halálnak színe fedte,
 De ezt csak a hold fénye tette;

Az ajk s az arcz hideg talán,
 De ezt a szél tevé csupán.
 Kértem, ne hagyna itt magamra,
 Keze rásimult homlokomra,
 S mely oly nehéz, sötét vala,
 Megint új fényt nyert általa.
 Távol keletről fölragyognak
 Emléki elmúlt szép napoknak.
 Oh szép idők, oh égi fény,
 Mily boldog voltam akkor én!
 Egy várlak állt a zöld ligetben,
 Úrnő az én szépem volt ebben;
 Legyilkoltan feküdtem ott
 S egy csók föltámadást adott.
 Szívét adá nekem szegénynek,
 Nekem, dús kincsét hő szivének!
 Ott nyugszik ez most fagyosan
 Dúlt kebliben; hajh vége van!
 Ti csillagok fen, égi fényvel,
 Oltsátok kérlek azt a fényt el;
 Regcsillagát ismertem én:
 Várba tünt le a szegény!
 A vér a parton most is érzik,
 S önön kezem, lám szinte vérzik.“

A partvidéken így kesereg,
 Ott van midőn a nap közelg,
 S az alkony ott találja újra
 Zokogva s bút tetézve búra.
 Egy hajnal őt holtan lelé
 Kulcsolt kezekkel ég felé;
 Halvány vonásin könnyje fénylik,
 A reg szelétől fagyva félig;
 S a sir felé, hol ő pihen,
 Nézett törötten még a szem.

Ez volt az agg regéje. Mélyen
 Hatott reám azon az éjen!
 Harminczszor lön azóta tél,
 S a dal, szivembe' máig él.
 Költő-kebelben rejtve állnak
 Gyermekkorának képei,
 Miként Aslög*), az isteni,
 Hárfájában Heimer királynak;
 Mig, mint ez is, kiszállanak
 S mint égi származásuak
 Ragyognak bájoló kellemmel,
 Aranyhajjal, királyi szemmel.
 Ah! szép gyermekkorunk ege
 Arany lantokkal van tele,
 S mit férfi ajkán zeng az ének,
 Már szebb alakban mindazok,
 Kicsiny virág s hős bajnokok,
 Gyermek-szemünknek feltűnének.
 Ma is, ha csendes éjjelen
 A fürj verése megjelen,
 S mint siri szellem, tengerárból
 Kiszáll a hold s fehér sugárból
 Halotti szemfedőt ha sző,
 S oly bús színű orom s mező:
 A régi dalt ballom susogni,
 Az ismerős hangot zokogni,
 És újra zengni a regét
 Siratva Axelt s kedvesét.

GYÖRY VILMOS.

*) Tegnér ezen egész hasonlatot a Volsunga-Saga 52-dik fejezetéből vette. E régi monda szerint az isteni Aslög, Heimer király varázs-hárfájába rejtezek, s csak akkor lépett elő földfeletti teljes pompájában, midőn a művész király újjai a hárfa hurjait megérinték.

MAGYAR TUD. AKADEMIA.

(Márczius — június.)

Márczius 1-jén philosophiai, törvény- és történettudományi osztályülés.

Csatskó Imre lev. tag. „A büntetés-rendszerről általában és különösen a halálbüntetéstől Poroszországban“ értekezett.

A büntető törvénykönyvnek (mondá értekező) feladata: a büntetteket körülírni, s az azok elleni büntetéseket meghatározni.

A jogosság követelménye, hogy minden büntetés a büntett nagyságának fokozatához mért legyen.

A büntett nagyságának fokozata tárgyi s alanyi mozzanatoktól függ. A tárgyt képezik: a megtámadott jognak fontossága, és az okozott sérelemnek nagysága. Az alanyit: a büntett végbevitelkor nyilvánuló bűnösségnek foka, s annak a közbiztosságra nézve veszélyessége.

A törvényhozó, midőn a büntettek ellen büntetéseket szab, leginkább a tárgyi mozzanatokot veszi figyelembe; az alanyit tekintve, azt szintén általában körülírni igyekszik, de annak egyes esetben pontos meghatározását a bíróra bizza. Miután a büntettek már tárgyi mozzanataikat tekintve, különböző fokozatúak, kell, hogy a büntetések is olyak legyenek.

Legegyszerűbbnek és természetesebnek látszik, hogy valamint a büntett által valami jogunkban sértetünk meg, úgy a bűnös is büntetéképen valami jogától fosztassék meg. Életet életért, testi fájdalmat testi fájdalomért, vagyontól megfosztást vagyonban károsításért sat.

Valamint leggyakrabban sértetünk meg büntett által életünkben, testi épségünkben, vagyonunkban, szabadságunkban, becsületünkben:

ügy leggyakoribbak a halál-, testi-, vagyon-, szabadság- és becsület-büntetések.

Más, például házassági, társulati jogokban korlátozást is lehet büntetés gyanánt használni, de ez csak mellék büntetésképpen szokott történni.

A büntető törvényhozás első állapotában eldöntendő egyik legfontosabb kérdés az: hogy, mely büntetések, mily módon, mily mértékben és egymáshoz mily arányban használtassanak? Mert se a törvényhozó a büntettek ellen a törvényben, se a bíró egyes büntettek ellen az ítéletben más büntetést, és más módon nem mondhat ki, mint az, a törvényhozónak további eljárását megelőzőleg, megállapított. Például: ha ily megelőző megállapodás folytán a halálbüntetés mellőztetni határoztatott, azt többé se a törvényhozó a törvényben, se a bíró az ítéletben nem használhatja. Az, hogy mely büntetések, mily módon, mily mértékben, és egymáshoz mily arányban használtassanak, a büntetésrendszer képezi, minek fontossága a büntető törvénykönyvben, az előbbiekéből kiténik.

A büntetéseknek valószánságnál befolyást gyakorol, a törvényhozó által vezérül elfogadott büntetőjogi elmélet; az eddigi törvények és törvényes gyakorlat; a népek műveltsége, életviszonyai, erkölcsi és jogi érzülete. E mozzanatok szerint a büntetés-rendszer eddig is változott, és azok változásával ezután is változni fog.

A tudománynak befolyása a büntetőjogi elméleteknek helyes kifejtésére, a törvények és törvényes gyakorlat tökéletesítésére, a nép műveltségére, erkölcsére, és jogi érzületére, úgy a büntetés-rendszerre is tagadhatatlan. S a köztudományságnak haladása a büntetés-rendszerre nézve is a legszebb, legalaposb reményekre jogosít.

A törvényhozónak tekintetbe kell ugyan venni a népek műveltségét, erkölcsi, és jogi érzületét, ha törvényeinek sikert szerezni óhajt; de ne feledje, hogy hivatása a népek a haladásban vezére lenni, és szem előtt tartsa Baconak e mondatát: loquendum est, ut vulgus, sentiendum est, ut sapientes.

A büntetteknek és az azok ellen kimondandó büntetéseknek, nagságát a törvényhozó kimerítőleg meg nem határozhatja; ez pontosabban az egyes büntetteknel előforduló tárgyi és alanyi mozzanatok szerint a bíró teheti. De méltó aggodalom támad a bíró önkénye miatt, ha annak ítéletése a törvényben kellőleg körülírva nincsen. A

bőséges casuistica és a bírói ítélhetés közt a kellő közepet eltalálni, a törvényhozói bölcsesség feladata.

A büntető törvénykönyvekben a bírói ítélhetést szabályozva találjuk akként, hogy 1) vagy egy büntetés van kizárólag; 2) vagy többféle büntetések vannak valami büntett ellen vagy lagosan kimondva; az előbbi esetben a bíró csak az egy büntetést használhatja, az utóbbiban pedig a több büntetés fajok közül belátása szerint választhat; vagy 3) valamely büntetésnek, például börtönnek, legnagyobb és legkisebb mértéke van a törvényben a büntett ellen kimondva, mikor a büntetnek fokozata szerint a bíró határozza meg a maximum és minimum közt a büntetést; vagy 4) a büntetésnek csak legnagyobb fok van a törvényben meghatározva, mikor a bíró a büntett esekélyisége szerint a legkisebb büntetésig szállhat le.

Az, hogy a bíróságnak mily ítélhetési tér engedtetik, lényeges kapcsolatban van a kegyelmezési jognak gyakorlatával; mert hol a bírói ítélhetés korlátolva van, ott a bíró gyakran szigorúbb büntetéseket lesz kénytelen szabni, és e szigorúságot a jogosság és méltányosság követelményei szerint szükség leend a kegyelmezési úton enyhíteni.

Mielőtt a büntetés-rendszernek bírálatába bocsátkoznám, czél-szerűnek tartom a porosz büntető törvénykönyvben elfogadott büntetés-rendszert előadni, s ezt különösen azért, mert a porosz büntető-törvénykönyv jelesnek van elismerve, min esodálkozni alig fog az, ki tudja, hogy annak elkészítésén 1826-tól 1851-ig majdnem szakadatlanul miniszteri és országgyűlési bizottságok fáradoztak, s e közben több javaslatot készítettek, melyek (különösen az 1843-ki) fölött a legjelesebb jogtudósok bírálatokat irtak; míg végre a büntető törvénykönyv 1851-ki april 14-én megerősítettvén, az az évi julius 1-ső napján életbe lépett, mert a porosz büntető-törvénykönyv még 1866 előtt több német államban elfogadtatott, mint Hohenzollern 1852-ben, Anhaltburgban 1852-ben, Walberndeckben és Pymontban 1855-ben, Oldenburgban fontos változásokkal, különösen a halálbüntetés kihagyásával 1858-ban, Lübeckben 1864-ben; — mert végre az, egy 1867-ki junius 25-én kelt rendelet által, a Poroszországgal 1866-ban kapcsolt államokban behozatván, a német birodalomnak legnagyobb részében érvénnyel bír, s egy behozandó német közös büntető-törvény készítésénél valósi-

nüleg alapul fog szolgálni, — Poroszthonban az 1851-ki büntető-törvénykönyv behozatala előtt háromféle büntetés-rendszer volt érvényben, t. i. a német közös büntetőjogi, a porosz tartományi közös-jogi (Preussische allgemeine Landrecht II. 20-ik czime) és a rajnai.

A poroszországi büntetés-rendszer nem felelt meg a jelenkor igényeinek, mert a tartományi köztörvény szerint, mi 1794-ben lépett életbe, még a következő büntetések voltak elfogadva, mint 1) a halálbüntetés, mi végrehajtott kerékkal alólról, vagy felülről, tűzzel, kötéllel, karddal, később bárdal, és szigorított az a bűnösnek téhen bőrön hurezolásával a vesztő-helyre, s a holt tetemnek kiállításával. 2) Szabadságbüntetések, mint: fegyház, büntető munka, fogság és várbüntetés; ez utóbbi vagy vármunka, mi a szabadságbüntetésnek legszigorúbb faja volt vagy várfogság, a fogságnak legenyhébb faja, az úgynevezett custodia honesta. A szabadság-büntetéssel kapcsolt szigorítások voltak: megbélyegzés, vesztőzés, testi fenyték, nyilvános kiállítás, 3) testi büntetés önállólag, 4) becsület-büntetések, 5) jószág-elkobzás, 6) pénz-bírság, 7) hivataltól elmozdítás, vagy felfüggesztés, 8) száműzés.

A rajnai tartományokban a francia büntető törvénykönyvvel az abban foglalt büntetés-rendszer volt érvényben. A halálbüntetés lefejezés által gyakoroltatott és ha szülegyilkos (Code pénal 13-ik czikke) mondatott ki, akkor az a bűnösnek öltözete, kiállítása és jobb kezének levágása által szigorított.

Megjegyzést érdemel, hogy Franciaországban az 1832-ki april 28-ki törvény által a büntetés-rendszer enyhítettett, a mennyiben az említett kézlevágás, megbélyegzés, kiállítás és jószág-elkobzás megszüntettetett, s az ideigleni kényszermunka és fegyház közé a letartóztatás hozatott be; a rajnai tartományok azonban, mint ez időben nem a francia-törvényhozás alá tartozók, ez enyhítésekben nem részesültek.

A közös német büntető-jogban foglalt büntetések kegyetlenek voltak, de az úgynevezett jogászok joga (Juristen-Recht) által szelidítették, a halálbüntetés korlátoltatott, a kegyetlen testi büntetések megszüntettetettek, és majdnem kizárólag a szabadság-büntetések használtattak.

Az 1851-ki büntető-törvénykönyvi büntető-rendszer a porosz és francia büntető jognak kiegyeztetéséből származott, jobban

közelít az mégis a francziához, és mindkettőt megelőzi enyheség és és emberiség által.

A porosz büntetés-rendszer kapcsolatban van a büntethető tetteknek hármas osztályozásával. A büntetések kiszabásánál a francia jogot követve, a törvény előtti egyenlőségi elvet fogadta el. Az előbbi büntetésekből kihagyta: 1) a szigorított halálbüntetést, 2) a testi fenyítéket, 3) a megbélyegzést, 4) a nyilvános kiállítás, 5) a bírósági megdorgálást, 6) az arczképnek és névnek az akasztófánál kiszégezését, 7) a jószágelkobzást, 8) a helyből kiutasítást, 9) a várbüntetésnek különböző fajait.

Szinte ismeretlenek jelenleg a rajnai jog szerint használt kényszer-munka bélyegzéssel, vagy a nélkül, az elszállítás, a pelengezés a polgári halál.

Mint mellék büntetések újak: a rendőri fölügyelet alá helyezés, elvesztése a képességnek vagyonáról rendelkezni, és a javított becsületbüntetési rendszer.

A halálbüntetés meg vagy meg nem tartásáról a porosz büntetőtörvénykönyv készítésénél is folyt a vita. Az utolsó törvényjavaslatnak indokolásában mondatik, hogy a halálbüntetés által lehet csak a legnagyobb büntetteket kiengesztelni, és az állam lételét biztosítani; a népnek jogtudata szerint is a legnagyobb büntetteket csak a halálbüntetés által lehet kiengesztelni, a halálbüntetésnek megszüntetése a jogtudatra rossz hatást gyakorolna. Az országgyűlés 2-ik kamarája bizottságának jelentésében ama remény fejeztetik ki, hogy a halál-büntetés korábban vagy későbbben a polgárisodás haladtával meg fog szünni; hogy négy szavazat annak megszüntetését akarta, de a többség megtartása mellett nyilatkozott. Az 1-ső kamara bizottsága pedig amaz óhajátását nyilvánította, hogy miután jelenleg még a halál-büntetés szükségesnek látszik, az annak megszüntetéséről való kérdés ne élesztessék föl.

A porosz országgyűlés a bizottságoknak véleményét, s ezzel a halálbüntetést is, minden további vita nélkül, elfogadta.

Poroszhonban a halálbüntetés lefejezés által hajtatik végre (7-ik §.) És miután a lefejezés módja a törvényben nincsen meghatározva, az eddigi gyakorlat tovább is megmaradt, miszerint a halálbüntetés a külön felebbviteli törvényszék területén nyaktilóval, az állam többi részeiben pedig bárdal hajtatik végre.

A rajnai jog szerint (Code penal 27. §.) a halálbüntetést ter-

hes nön csak a szülés után lehetett végrehajtani: ez, mint magából érthető, a törvénykönyvben ki nem mondatott, mert a méh-magzat is a törvény oltalma alatt van, és a halálbüntetésnek végrehajtása terhes nön a törvény és az ítélet czélzatán túl haladna. A 8-ik § szerint a halálbüntetésnek végrehajtása bekerített téren, vagy a börtönintézetnek falain belüli helyen, vagy más elzárt téren történjék. — A kivégzésnél jelen legyen legalább két tagja az első folyamodási bíróságnak, egy hivatalnoka az államügyészségnek, egy törvényszéki irnok, egy felsőbb börtön-tisztviselő. A kivégzésről a helységnek, hol az végrehajtatik, községi előljárója tudósítandó, ki a községnek képviselőiből, vagy a községnek más tiszteletre méltó tagjaiból 12 személyt küldjön ki, hogy a kivégzésnél jelen legyenek. — Ezeken kívül az elítélt vallásabeli egy lelkésznek a jelenlét megengedendő. — A védelmezőnek, és, különös okoknál fogva, más személyeknek is, a jelenlét megengedtetik. — Az ítélet végrehajtása harangozás által adatik tudtúl, mi a kivégzés befejeztéig tart.

A f a l a k k ö z t i kivégzésnek hehozata által ama hátrányokat akadályozni volt szándék, melyek a nyilvános kivégzéssel kapcsolvák. A titkosság pedig mellőztetett az által, hogy a törvény rendelete szerint a kivégzésnél többeknek kell jelenlenniök. Csak, hogy M i t t e r m a i e r*) helyesen nyilvánítja aggodalmát az iránt, hogy miként lehet kötelességül tenni, hogy olyan is jelen legyen a kivégzésnél, ki idegenséggel viseltetik az iránt, vagy kinek egészségére is káros hatású lehet a kivégzésnél jelenlét; hogy, ha a halálbüntetés el van fogadva, jobbnak látszik, ha a nép jelen van a kivégzésnél, mint ha arról elferdített és nagyított hírek jönnek a nép közé.

A 9-dik §. szerint a kivégzettnek hullája rokonainak, azok kívánságára kiadatik, egyszerű minden akármiféle ünnepélyesség nélküli eltemetés végett. — Ez intézkedés megegyez a rajnai tartományban érvényes Code pénal 14-dik §-ával.

A halálbüntetéssel Poroszországban a 7-ik §. szerint a polgári becsületnek elvesztését lehet kimondani, ha az egyes esetekben a törvényben kiszabva van, vagy a büntett különösen súlyosító körülmények közt vitetett végbe.

A porosz országgyűlés különös fontosságot helyezett itt abba, hogy

*) Archiv. des Crim. Rechts. 1851-ki folyan. 311—312 l.

a becsület elvesztésének hatását a jogérvényes ítéletnek kihirdetésétől egész a kivégzésig eltagadni nem lehet.

Az iránt, vannak-e különösen súlyosító körülmények jelen, miután ezek a törvényben kijelölve nincsenek, minden esetben különös kérdést kell az esküdt bírákhoz intézni.

Az ítéletek megerősítési jogát Poroszthonban tág terjedelemben gyakorolta a király, és a jogügyi miniszter. A miniszternek megerősítési joga 1849-ben megszüntetett; a király kegyelmezési joga pedig a halálos ítéletekre szorított, s akként szabályoztatott, hogy halálos ítélet végre ne hajtassék előbb, mint ha tudva van, hogy a király kegyelmezési jogával élni nem akart. — Beseler*) szerint ellenkezést foglal magában, az ítéletet, mi a király nevében hozatik, mindaddig nem tekinteni érvényesnek, míg azt a király meg nem erősíti. A kegyelmezési jog oly helyzetbe hozhatja a királyt, melyben nehéz azt a fenforgó viszonyoknak tárgyilagos megfontolása szerint gyakorolni.

Mittermaier**) mondja, hogy a kegyelmezési jogra nézve könnyen támad a vélemény, hogy az önkényt, vagy esetleges befolyások szerint gyakoroltatik, ha a nép látja, hogy oly esetben, melyben a kegyelem megtagadtatott, több ok volt a megkegyelmezésre, mint egy másikban, melyben az megadatott. Hogy kellemetlen helyzetbe jöhet a kegyelmezésre hajlandó király alkotmányos országban, ha azt a miniszter határozottan ellenzi.

A halálbüntetés Poroszországban a következő büntettek ellen van rendelve, mint, 1) felségárulás, ha az végbevitett, 61, 62-dik §§; 2) honárulás súlyosabb esetekben 67, 68, 69-ik §§; 3) a király személye elleni tettlegesség súlyosabb esetekben 74-dik §; 4) gyilkosság 175-dik §; 5) agyonütés különös esetei 178, 179-dik §§; 6) közveszélyességű büntettek, mint gyújtogatás 285-dik §, vizáradás-okozás 290 dik §; löpor vagy más fellobbanó anyag általi épületnek, hajónak, vagy más helyiségnek elrombolása 289-dik §; vasútnak elrontása 294-dik §; hajónak elsüllyesztése 302, 303-dik §§; kútnak, áruknak megmérgezése 304-dik §, ha ily tettek folytán valaki életét veszttette.

16 évnél fiatalabb ellen halálítéletet kimondani nem lehet, 43 dik §. 1-ső pt. Az 1858, 1859, 1860-ki kimutatások szerint Poroszthonban,

*) Kommentar über das Strafgesetzbuch für die preussischen Staaten Leipzig. 1851. 98. lap.

**) Arch. d. Cr. R. 1851, 308. s köv. l.

gyilkosság miatt halálra ítélt 69 büntetett közül kivégeztetett 10; agyonütés miatt halálra ítélt 11 közül csak 1; gyujtogatás miatt elítélt 8 közül egy sem. Erre nézve megjegyzi Kraewell*), hogy miután Poroszhonban a megkegyelmezés csak a jogosság és méltányosság okaiból következik be, azt tehetni fel, hogy a megkegyelmezettek kivégzése igazolatlannal lett volna; hogy miként lehet igazolni azt, miszerint a megkegyelmezett a halálítélet kimondásától a megkegyelmezésig a halálra ítéltnek kínjait szenvedje? s minthogy gyujtogatás miatt halálra ítélt egy sem végeztetett ki, ez arra mutat, hogy a halálbüntetés gyujtogatás ellen szigorú s enyhébbel helyettesítendő büntetés. Megjegyzi még Kraewell, hogy a törvényhozó tisztjét sérti, ha egyes büntettek ellen oly büntetéseket szab, melyek a tapasztalás szerint jogtalan szigorúságok miatt a kegyelem útján legtöbbnyire enyhíttetnek.

A kegyelmi folyamódásoknak megszorítását úgy lehetne eszközölni, hogy a halálbüntetés nem rendeltetnék a törvényben kizárólag, hanem vagylagosan börtönbüntetéssel; mikor a bíró, az enyhítő körülmények figyelembe vétele mellett halálbüntetés helyett börtönbüntetést is szabhatna.

A halálbüntetés helyet foglaljon-e a büntetés-rendszerben vagy sem? még mindig vitás kérdés. Örvendetes jelenség azonban, hogy a halálbüntetés szükségtelenségéről, és czélszerűtlenségéről meggyőződés mind az elméletben, mind a gyakorlatban terjed. Az újabb törvénykönyvekben a halálbüntetés, a magán természetű büntetteket tekintve, csak a gyilkoságnál van rendelve; több büntetőtörvényben az ki van végkép hagyva, valamint szintén több törvényjavaslatban is, milyen az 1843-ki magyar, s a halálbüntetés mellőzése az akkori országgyűlésnek követi tábláján is el lett fogadva, a jóval később, t. i. 1866-ban Zürich Kanton, 1867-ben az olasz királyság, és legközelebb a német-éjszaki szövetség számára készített javaslat. Legörvendetesebb esemény azonban, hogy a halálbüntetés a száz év királyságban 1868 ki június 6-án megszüntetett.

És méltán lehet reményleni, hogy a műveltség haladásával, az erkölcsök szelidülésével, a büntettekre szolgáló okok s alkalmak mel-

*) Allgem. deutsche Strafrechts-Zeitung, 1863. foly. 252. l.

lözésével, a büntetésrendszernek javításával, és főkép a czélszerű börtönrendszer behozatalával, a halálbüntetés tere szűkebb körre szoríttatni, s az végkép meg fog szüntettetni.

Thaly Kálmán lev. t. „A nagyszombati harc 1704.“ czimű előadását folytatta.

Értekező e nagyterjedelmű, külön monographiát képező művénél, melyből csak egyes részleteket olvasott föl, a következő a) nagyrészt egykorú kútföket és b) levéltárak adatait használá föl:

II. Rákóczi Ferencz emlékiratai. — Histoire du Prince Ragotzi, 1706. — Theatrum Europaeum; Frankfurt, 1718. — A „Wienerisches Diarium,“ 1704 és 1705-iki folyama. — Illyés István püspök egykorú naplója. — Kollinovic Gábor: Rerum Ungaricarum Libri sedecim. — Bél Mátyás: Notitia Hungariae Novae. — Kazy: Historia Universitatis Tyrnaviensis. — Wagner: Historia Leopoldi Magni. — Spangár András: Magyar krónika — Ketteler: Istvánffy folytatása, Köln, 1724. Katona: Historia Critica Regum Hungariae, — Szalay László: Magyarország története. — Thaly Kálmán: „Rákóczi Tár.“

A budai magy. kir. kamarai archivum. — A magy. nemzeti muzeum kéziratára; és a M. Tud. Akadémia kéziratárában az Este-ház modenai levéltárából, másolt egykorú követjelentések. A Rákóczi-Azpremont-Erdődy, — a gr. Forgách-, a gr. Andrássy- és a gr. Károlyi nemzetségek levéltárai, Vörösvártt, Gáeson, Krasznahorkán és Pesten. A pozsonyi evang. lyceum és végre értekező saját okmánygyűjteménye — A felmutatott erődítési és csatatérképek a gr. Károlyi levéltárból valók. — Az értekezés a selmeczi békealkudozások felbomlásával megújult hadjáratokkal kezdődik. Részletesen leírja Érsek-Újvár ostromát, megvételét és Rákóczi által lett megerősítettését. Azután Leopoldvár ostromára tér át; vázolja Bercsényi csatározását a Morva mellett Heisterrel, s Ocskay beütéseit Morvába, Austriába. Majd Heisternek a Morván átkelését s a két tábornak Nagy-Szombat előtt találkozását. Ismerteti a terrenumot; a hadfelállítások terveit és megvalósítását; az ütközet megkezdődését s folyamát tüzetesen beszéli el. Mily hadmozdulatok fejlettek ki e közben, s mily strategiai hibák követték el mindkét részről: ismerteti és bírálja. Kimutatja, melyik fél mennyit veszített. Leírja Nagy-Szombat meghódolását, Lipótvár megsegítettését, s a Vág mellett megújult csatározásokat; majd, hogy a kurucok mint nyomúlnak ismét a morva határokra, mint törnek be másfelől Austriába, Bécs alá, s mint szorítják vissza Heister Beczkónál. Leopoldvárt újra ostromzár

alá fogják, Nagy-Szombatot visszanyerik, sőt Modor, Bazin, Szent-György városokat is megvívják, s Heister gyalogságával — míg ő Dunán túl csatározna — a fegyvert letéttetik. Bercsényi már Pozsonyt fenyegeti; Heister sietve visszajő, de az armáda már elveszett, miért is őt a bécsi udvar a főhadparancsnokságtól elmozdítja, s új, a dán királytól zsoldba fogadott hadakkal gr. Herbeville tábornagy küldetik Magyarországra. Mind e hadjáratok történelmileg és harcászatiilag előadatnak az értekezésben.

Márczius 8-án matematikai és természettudományi osztály ülés.

Petzval Ottó r. t. „egy újonnan fölfedezett forgatási gözmozdítóról“ értekezett.

Ezen mozdítónak célja, a meglevő hengeres gözgépek általános reformatiójában áll, minek kellő megértésére, az előadó mindenek előtt azon számos hiányokat sorolja elő, melyek a jelenleg használatban levő hengeres gözgépeknél vannak, s ennek megtörténte után, mozdítójának tárgyalására megy át.

Továbbá ezen mozdítónak a miben létét s előnyeit három szakaszban adja elő, még pedig 1-ször) a kérdéses mozdítót leírja, azaz szerkezetét bemutatja 2-ször) ezen mozdító általános elméletének az eredményeit, azaz mindazon matematikai képleteket előterjeszti, melyek okvetetlen szükségesek egy adott erejű mozdítónak szerkesztésére, végre 3 ször) azon legnagyobb fontosságú körülménynek a tárgyalását veszi elő, melynél fogva megmutattatik, miként az előterjesztett elméletnek eredményei, mindenféle gyakorlati esetekre alkalmazandók, mely alkalommal világosan megmutattatik, hogy a kérdéses forgatási mozdító egyaránt jó sikerrel alkalmazható: álló gözgépeknél, hajjogépeknél, mozdonygépeknél és minden más bármiféle gépek hajtásánál, különösen pedig ki van emelve, hogy ezen mozdító, a legegyszerűbb módon, és a legbiztosabb sikerrel alkalmazható az úgynevezett esavargözösöknél.

A legnagyobb fontosságú tény pedig, mely szintén az előterjesztett elméletből következik, abban áll, hogy a kérdéses forgatási mozdítónak hajtására, ugyanazon körülmények alatt, alig fele kívántatik azon gözmenyiségnek, mely egy ugyanazon erejű hengeres göz gépnek hajtására szükséges, miből a tüzelék nagy takarékoságát szabad következtetniünk.

Végre az előadó a Magy. Tud. Akadémiának bejelenti, hogy ő

az ezen mozdítóról szóló elméletet magyar és német nyelven írta, és a magyar részt a Tud. Akadémiának ajánlja, kiadásra a német résznek kiadásáról pedig maga fog gondoskodni.

Ribáry Ferencz tanár, mint vendég „Babylonia és Assyria őskori történelmének hitelességéről“ értekezett.

Azon ásatások, monda szerző, melyet nagyobbára angol és francia tudósok, mint Layard, Loftus, Botta, Bireh, Rawlinson Henrik és mások a régi Babylon és Assyriában eszközöltek, s azon fáradságos kutatások, melyeket az említett tudósokon kívül még különösen Norris és Oppert a nyugat-ázsiai ékiratok megfejtése körül tettek, az őskor történelmének határát tetemesen kitágították, oly világitásban tárgyalván azt, melyet a sikeresen értelmezett ékiratok arra vetettek.

A régi Khaldaea- és Assyriában tett ásatások számos, az idő viharai által elpusztult ókori város romjait hozták napfényre, ilyenek Khaldaeában: Babylon, Ur (Mugheir), Warka, Niffer, Szerkerreh, Borzipa, Akkerkuf; Assyriában: Kileh Sergát (a régi Assur), Ninive, Nimrud (Kalah), Khorszabad (Bit Sargina) stb. Az ezekben talált mű- és házi eszközök, cserép- és üvegedények, fegyverek, kő- és ércszobrok, a falakon levő dombormű-faragványok és festmények, a cseréptáblákon és hengereken bevéselt fölíratok a régi népek eddig ismeretlen történeteit beszélnek el, házi életök, szokásaik, erkölceik s hadakozási módjukról hitelesen tudósítanak, s általuk kitölthetjük azon űrt, melyet a classicus és bibliai írók tudósításai a régi Babylon és Assyria történelmében hagytak.

Khaldaea őskori történelmére nézve a görög írók mellett leghitelesebb kútfőnk Berosus chaldaeus pap 280 körül „Babylonica“ című műve, mely azonban, fájdalom, elveszvén, csak töredékei maradtak fenn, melyek leginkább Eusebius chroniconjában följegyezték.

Legbecsesb hagyatéka Berosusnak chronológiája, melyben az ős időkre nézve mythicus királyok uralkodásának 34,080 évet jelöl ki; ezután következik 8 mőd király 224 év alatt, ezek után 17 király közelebbi meghatározás és évszám nélkül; a következő dynastiát khaldaeusnak mondja 458 uralkodási évvel, melyet sémi uralom követ, és pedig először 9 arab király 245 év alatt, azután 45 assyr király 526 év alatt, és ismét assyr uralom a királyok számának és uralkodási éveiknek meghatározása nélkül, az egészet bezárja 6 khaldaeus király 87 évig tartó uralma.

Khaldaea chronológiájának meghatározásánál fontos a Berosus

tábláján mutatkozó hiányok betöltése. Ezt igen elmésen eszközölte Gutschmied, tőle átvette R. Henrik a történész testvére s az angol irodalomban e számítás, egy két író kivételével, mint Bosanquet és Tyrwhitt, biztos alapúl van fölvéve, a régi népek chronológiájának meghatározásában. E szerint Babylomnak Cyrus által történt elfoglalásának évét az 538-kit vevén alapúl, s ehhez adva 87 évet mint az utolsó khaldaeus dynastia uralmának tartamát, kijön a 625-ik év, melyben Nabopolaszar megalapítá az assyr uralomtól fölszabadult Khaldaea függetlenségét. Innen 747-ig Nabonaszar aerájának kezdetéig 122 év folyt le, s ez volt a második assyr uralom korszaka, azon hypothesis mellett, hogy Nabonaszar aerája politikai jelentőséggel is bírt, mi igen hihető, mert ezen időtől fogva nagy változás állt be a Babylon és Assyria közt fennforgó viszonyokban.

Ezt megelőzte a nagy assyr birodalom korszaka, mely Berosus szerint 526 évig tartott, és ha e számot a fentebbi 747 hez adjuk, kijön az 1273-ik év, melynek táján az assyr emlékek szerint Tiglath-Nin Assyria királya Babylont meghódította. Az arab uralom ezelőtt 245 évig tartott, ezt 1273-hoz adva, megkapjuk az 1518-ik évet, melyben az ős khaldaeus dynastia megszűnt uralkodni. E dynastia 49 királylyal 458 évig uralkodott, kezdete tehát 1976-ik évre volna teendő.

Itt azonban ismét hézag van, és ennek betöltésére mind Rawlinson, mind Oppert Syncellus tudósítását használták fel, mely szerint a babyloniaiak Nagy Sándor előtt 1903. évben kezdték meg csillagászati észrevételeik feljegyzését, és R. ezt adván az arbelai csata évéhez, azaz 331-hez kihozta a 2234-ik évet, mint a 17 királyból álló, de közelebről meg nem határozott dynastia uralkodásának kezdetét, mely egyszersmind a méd királyok kiűzetésének éve is volna. Oppert a 2225-ik évet hozza ki, az említett 1903-at hihetőleg Nagy Sándor halála évéhez, 322-hez adván, mi ily messze ős időkre nézve csekély eltérésnek mondható. E számítás elfogadása azon egyszerű föltevésen alapúl, hogy az idegen hódítók elűzetése és a honi királyok uralkodásának kezdete korszakot alkotó lehete a nemzet történetében, mely időtől csillagászati észrevételei följegyzését is számítá a nép.

A méd királyok uralmának kezdetét R. a 2458-ik, Oppert 2449-re teszi, mi ismét csekély eltérés, és a Syncellus által említett évek különböző összeadásából származik; nagyobb eltérés van azonban az első dynastiára nézve, melyet az évek hosszú soránál fogva R.

mythicusnak hisz, Oppert ellenben ős khámifélének, melynek a királyság alapítása is tulajdonítandó.

Khaldaeának az emlékek által igazolható története a 2234-ik évvel kezdődik Kr. e. Ezen első dynastiája a benszült turáni fajhoz tarthatott. Az ékiratok szövege ugyanis Oppert szerint turáni nyelvet mutat föl. Az első korszakból azonban írott emlék csak egy királytól maradt fenn, kinek neve, bár nem teljes hitelességgel, U r ú knak olvastatik, ki Chaldaea több városaiban templomokat és palotákat építtetett. Több fenmaradt eszeréptábla adja nevét, valamint I l g i fiát is.

A második 49 királyt számláló dynastia korából számos emlék maradt fenn; R. mintegy 16, Oppert 51 nevet állít föl, de megvallják mindketten, hogy néhány, az assyr emlékek által igazolt királyt kivéve, a legtöbbnek chronologiai sorrendje meg nem határozható. Annyi bizonyosnak látszik, hogy e dynastia uralkodói szuszai vagyis elámi származásúak voltak, mit több körülmény igazol. Így a bibliában Ábrahám kortársa Khedor laomer Elam királyának mondatik, továbbá ezek írásmódja eltérő Urukétól, neveik a szuszai királyok neveivel mutatnak hasonlatosságot. Hogy Szuziánában az uralkodó faj szintén turáni volt. ezt az ékiratok tudós fejtegetői, Rawlinson kivételével, ki az uralkodó fajt mind Szuziana-, mind Chaldaeában khaminak lenni állítja, egyáltalában bizonyítják.

Az arab és assyr uralom korszakából, a későbbi Aszarhaddon babyloni palotáját kivéve, emlékek nem maradtak fenn; azonban ennél gazdagabb Babylonia oly emlékekben és építményekben, melyeket Nabukodonozor és utódai hagytak hátra, és melyeknek általok szerkesztett feliratain ezek igen gyakran említik elődeiket, az ős khaldeus királyokat.

Assyria chronológiáját ismét csak Berossus adatai nyomán lehet meghatározni, ha t. i. Nabonaszar aerájának kezdetéhez, mely időben az assyr nagy hatalom megingattatott, azaz 747-hez adjuk az assyr nagy birodalom 526 évét, így ki jön a fentebb említett 1243-ik év, melyben Tiglath-Nin (Oppert szerint I. Tiglath Pilezar) király Babylon meghódítása által a birodalom nagyhatalmi állását megalapította. Oppert számítása ettől különböző, ő Csesias adatát Ninive 788-ki állítólagos elpusztításáról elfogadván, ehhez adja az 526 évét, így hozván ki az 1314-ik évét, mint a nagy birodalom kezdetét.

Az assyr emlékek a királyság kezdetét még négy századdal feljebb viszik, mely időben Assyria részint Chaldaeának helytartók által

kormányzott tartománya volt, részint saját királyokkal bírt, kik Chaldaeae királyaihoz hűbéri viszonyban állottak. Görög írók tudósításai a királyság kezdetét, Ninus alatt, ki különben egészen mythicus alak, kevés különbözőssel a 2000-ik évre teszik Kr. e. Oppert Ninust a khaldaeus dynastia élére állítván, azt hiszi, hogy e kaszdím szküth nép nemcsak Khaldaea, hanem Assyria lakosságának is zömét képezte.

Az első hat király, kiknek nevei az emlékeken olvashatók, Belus, Pudil, I. Ivalus, I. Szalmanaszar, I. Tiglath-Nin és II. Ivalus; koraik Tiglath-Nin kora után határozható meg. Ha ez a XIII-ik század közepén uralkodott, úgy e hat király uralkodása, 20 évet vevén fel egy-egy királyra, mint az a chronologiai számítás alapján fölvehető, 1350-től egész 1230-ig lefolyt időszakot tölti be.

A következő hat király korszakát ismét Tiglath Pileszar kora határozza meg, ki Szennacherib 694-ik éve előtt 418-al, tehát 1112-ben győzetett le Merodach-baldin a khibabyloni király által. E király felirata négy tudós által majdnem egyhangulag fejtetett meg, és a legrégebb írott történeti emléket képezi Assyria történelmét illetőleg. Ebben vereségét nem említi, így tehát az uralkodása vége felé eshetett, mely ekkép 1130—1110 ig tehető.

E felirathban elbeszélvén hadi és béke-műveit, megemlíti négy elődjét; e szerint tudjuk, hogy Ninpalarriva öse, Assur-dahil szép apja, Mutaggil Nebo öreg apja Assur-riszilim atyja; megemlíti azonkívül Assur-bilkala nevű fiát is. E hat uralkodó az 1210—1090-ig terjedő korszakot tölti be.

E korszak után mintegy két századig tartó, az az 910-ig homály borúl Assyria történelmére, melyben csak egyetlen király nevét említi egy későbbkori emlék, ez Assur-Mazur, ki az Eufrát folyó melletti Muddina városát elfoglalta. De e korszak lefolyása után már történelmi térre lépünk, a mennyiben 910—640-ig, tehát 270 éven át, a Ninive romjaiban felfedezett chronologiai tábla, melyet assyr canon neve alatt Rawlinson Henrik 1862-ben adott ki Londonban, az uralkodott királyok teljes névsorát, és országlásuk tartamát adja: Tizennégy uralkodó III. Ivalustól egész Asarhadon utódának Assurbani-pel vagyis Szardana-palnak uralkodása elejéig, kiknek léte többnyire egyéb történeti emlékek által igazoltatik.

Az évszámok meghatározásánál segítségünkre van a Ptolomaeus-féle babyloni canon, e kettő egybehasonlítása biztos eredményre vezet, és pedig következőkép: Az assyr canon Szargonnak 17, Szennacheribnek 24, tehát e kettőnek összesen 41 uralkodási évet ad;

de Szargon egy saját feljegyzése szerint Merodach Bala dan babyloni királylyal egy évben lépett a trónra, ettől pedig a Ptolomaeus-féle canon szerint Aszarhaddon assyr-babyloni közös király trónraléptéig épen 41 év folyt le, tehát ennek uralkodása első évét vevén kiindulásul, mely a 680-ik Kr. e. visszafelé számítva, az előbbi királyok uralkodási idejét is meg lehet pontosan határozni.

Ezen Aszarhaddon utóda volt Assur-bani pál azaz IV. Szardanapal, kinek 667—647-ig tartott uralma, fénykorát képezte Assyria történelmének. Nemcsak nagy hódító volt, hanem alatta emelkedett az assyr építészet és művészet a kifejlődés legmagasb fokára, tudomány szeretetéről pedig a ninivei palotájában talált s több mint 10,000 cseréptáblából álló királyi könyvtár tanúskodik.

Utódának neve a görög írónál Szarak és Szardanapál, saját emlékein Assur-emid-ilin, kinek gyáva és tehetetlen kormányja elegendő volt Assyriát a hatalom, gazdagság és fény magas polczáról a porba sujtani. Két körülmény sietteté Assyria romlását, a méd hatalom váratlan s gyors kifejlődése, és a szküth pusztítás, mely Assyria nagyobb részét sivataggá változtatta.

Nem csuda, ha Cyaxares és Nabopolaszar egyesült erejének így azután sikerült, a szküth pusztítás által porba sujtott országnak, fővárosának elfoglalásával, 625-ben a végsapást megadni.

Karácson Mihály l. tag folytatta múlt évben megkezdett előadását: „Etelvár történelme a hunok idejében.

Márcezius 22-én nyelv- és széptudományi osztályegyszersmind összes ülés.

Gyulai Pál r. t. mint a gróf Teleki József-féle 186⁹/₁₀ ik évi pályázat bíráló bizottságának előadója következő jelentést olvasott föl:

Tekintetes Akadémia!

Az 1868-ki gr. Teleki-pályázat eredményéről van szerencsém jelentést tenni a bíráló bizottság nevében, mely erre megválasztott.

A bíráló bizottság b. Kemény Zsigmond tisz. tag elnöksége alatt a következő tagokból állott: Gyulai Pál r. és Pompéry János l. tagokból az Akadémia részéről; Paulai Ede és Szigeti József színész urakból a nemzeti színház részéről.

A Teleki-pályadíjra 1868-ra tragédiák pályáztak; tíz tragédiát vettünk át a titkári hivataltól. E tragédiák majd mind történelmi tárgyúak, sőt a melyek nem azok is, legalább háttérök történelmi. A legtöbb a magyar történelemből merít, az Árpádok, a vegyes királyok, az erdélyi nemzeti fejedelmek korszakából. A VI-ik sz. a negyedik Béla

és fia István közti viszályt rajzolja, a X ik sz. a szerencsétlen Zách Klára esetét, az I-ső sz. Nápolyi Johannát, a IV-ik Martinuzzit, a IX-ik Rákóczy György viszontagságait. Csak kettő fordul a világtörténelemhez: a VII-ik sz., melynek tárgya Lucanus római költő összeesküvése Nero ellen, s a VIII-ik sz, mely egy negyedik századbéli dalmát királyi ház szerencsétlenségéből szövi meséjét. A többiek csak történelmi hátterűek, s a II-ik és III-ik számúak tulajdonkép nem is tragédiák, s általában bírálaton aluliak.

Ha igazna volna azoknak, kik a történelmi dráma és regény legfőbb céljául a történelem népszerűsítését tűzik ki, talán megeléghetnénk e pályázat eredményével. Több-kevesebb szerencsével írt, de mindenesetre elég érdekes rajzokat találunk itt hazánk múltjából, s a kik regényből és drámából kedvelik tanulni a történelmet, nem minden multság s tanulás nélkül olvashatnák át e pályaműveket. Azonban ha költői vagy éppen drámai emotiót keresünk bennök, — pedig ezt kell keresnünk, — most unatkozunk, majd boszankodunk kell, s a legjobb esetben is hidegen maradunk. Akad ugyan közöttök egy pár oly mű is, melyek egy vagy más tekintetben költői tehetségről tesznek tanúságot: de a valódi drámát, a valódi tragédiát hiába keresük, csak történelmet találunk.

Épen nem hibáztatjuk a pályázókat, hogy tárgyaikat a történelemből merítették. A történelem egyik fő forrása volt a tragédiának régi időktől fogva. A régiségben már magában fenség rejlik, az idő fensége, s a múlt inkább engedi nagyítani a körvonalakat, mint a jelen. Továbbá a társadalom és állam magasb fokain, a királyok és hősök életében a szenvedély korlátlanabbúl, nagyobb arányokban nyilatkozhatik, a tévedés és bűn megrázóbb katastrofot idézhet elő, s mindig fogékonyabbak vagyunk az oly emberek szerencsétlensége iránt, kiket szenvedélyök magas polczról buktat le, a mi ritkább eset lévén, szintén emeli a tragédia fenségét. Ide járúlnak még a nemzeti emlékek, bizonyos analogiák a múlt és jelen között, melyek ritkán tévesztik el hatásukat. Azonban a történelmi tárgynak is megvannak örvényei. Nem oly könnyen alakítható, mint a monda, s bizonyos pontnál a történelmi hűség egy része a költői hatásnak. E mellett a nagy tények és alakok gyakran megcsalják az embert. A mi a történelemben nagy és érdekes, nem mindig válik azzá a drámában, tragédiában is. Gyakran a történelmi eseményekben, a főszemélyek viszontagságaiban megtalálhatni a tragicum magvát, de az események nem eléggé drámaiak, vagy be nem

szoríthatók a drámai forma szűk keretébe. Néha megfordítva az események drámaiak, de bajosan hozhatók kényszerű kapcsolatba a fő hős tragikumával. Az is megesik, hogy a történelmi nagy érdekek és elvek küzdelme pusztán családi drámává törpül, s a magán-ember a közélet hőisével nincs kellő összhangban, vagy megfordítva a pusztán politikai közdelmek, cseleszövények tolnak előtérbe, s nem nyernek elég táplálékot a szív szenvedélyeitől, melyek egyedül igaz forrásai a költészetnek. Az események halmaza, a személyek sokasága, az epizódok érdekessége, a korrajz teljessége epikai szélességre csábítják a költőt, s az egyszerű tragédia részben vagy egészben az eposz episodos természetével s a regény részletrajzaival kíván vetekedni. S ha ide vesszük még, hogy költők és criticusok a történelmi dráma oly elméletét állították fel, mely azt egy pár lényeges pontban kiveszi a dráma törvényei alól, s mindezt Shakespeare nevének tekintélye alatt: majd minden főbb örvényt előszámláltunk, melyek a történelmi dráma-költőt fenyegetik, s melyeken a jelen pályázók többé-kevésbé, de mindnyájan hajótörést szenvedtek.

Kétségkívül Shakespeare a történelmi dráma terén is örökbecsű műveket hagyott hátra. „Coriolan“ és „Julius Caesar“ a történelmi tragédia felül nem mult példányai az összes drámai költészetben. De ha római tárgyú tragédiáitól az angol történelemből írt drámáihoz fordulunk, egyet-kettőt kivéve, csak történelmi rajzok állanak előttünk, melyekben erőteljes korrajz, bámulatos egyénítés, s részben gazdag drámai élet nyilatkozik ugyan, de egészben véve sem drámák, sem tragédiák. Hajlanak az eposz felé, s cyclusos bevégeztségökben drámai formában írt hőskölteménynek tűnnek föl, melyben az egyes drámák mind megannyi rhapsodiák. Maga Shakespeare „Chronikled histories“ néven nevezi e drámáit, melyek kedvenc darabjai voltak a kornak, midőn minden műnem és faj mintegy a drámába olvadt. Mily különbség római tárgyú tragédiái s az angol történelemből vett drámái közt! Amazokban a cselekvény kerek, egész, egységes: emezekben alig található meg olykor az alapeszme egységét is, s csak a személy egysége tartja össze a cselekvény szálait. Amott egymásból foly a cselekvény, a fő hős fejlődő szenvedélyével a legszorosb kapcsolatban, a hatás és visszahatás drámai fokozatain: emitt nagyrészt egymás után vagy mellett fűződnek az események, s kapcsolatuk a dráma hőisével meglehetősen külsőleges vagy laza. Szóval amazok valóban történelmi tragédiák, míg ezek csak biographiák vagy krónikák; de mind-

amellett, kivált a részleteket tekintve, rendkívüli báj és erő van bennök. Nem esoda, hogy részint ez, részint a korrajz varázsa, részint pedig a kevésbbé szigorú forma könnyebbsége, utánzásra ragadta a költöket. A németek közt előbb Goethe „Götz von Berlichingen“-jével, majd a romanticusok indultak e nyomon, s a német kritika igazolásukra a történelmi dráma oly elméletét állította fel, mely lényeges pontokban tér el a drámáétól. E hatást a magyar irodalom is érezte. Vörösmarty történelmi drámáin, sőt Kisfaludy Károly „Csák Máté“ töredékén is, észrevehetni a német romanticusok szellemét, kik szerint a történelmi dráma ikertestvére az epepeiának. Ez irány, mely a magyar történelmi dráma törekvéseit többé-kevésbbé, de egész napjainkig kísérté, ritkán nyilatkozott oly élesen, mint a jelen pályázatnál. Épen azért nem fölösleges tiltakoznunk ellene, s hirdetni, hogy a történelmi dráma törvényei ugyanazok, mint a más drámáéi, s a történelmi tárgy követelményei nem lehetnek ellenkezésben a drámai költészet lényegével.

Azonban ez, úgyszólva, európai jelenségen kívül még egy más specificus magyar vonást is fedezhetni föl e pályázó történelmi drámák némelyikén, mely szintén nem új jelenség t. i bizonyos üres hazafiságot, nemzeti dicsekvést, a virágos és virágtalan szónoklat kaczerkodását az ősi dicsőséggel, hazaszeretettel és szabadsággal. Itt-ott néha azt hiszi az ember, hogy némely képviselői programot, politikai beszédet olvas drámai jelenet helyett, s épen oly kevésbé talál bennök költészetet, mint amazokban szónoki erőt s államférfiúi tehetséget. Különben épen nem csudálhatni, hogy a drámairók kapnak e czafrangokon. Ha a magyar politikai életben középszerű tehetséggel, kevés eszmével, bő beszéddel és nemzeti göggel kitünő szerepet is játszhatni, miért ne higgye e szegény drámairó, hogy az a közönség, mely az ilyesmiken lelkesül, a színházban sem lesz fukar a tapsokban? A léha költészet és léha politika, a hóbortos politikai eszmék és rozsz izlés között sokkal több kapcsolat van, mint egyelőre gondolnók. Politikai életünk nem egy megdöbentő jelenségét az a szellem magyarázza meg, mely e közelebbi húsz év alatt több-kevesebb tetszéssel kísérté a költészet és izlés némely nagy tévedéseit.

A bíráló bizottság a füz pályamű közül hetet ez általános megjegyzések után mellőzendőnek vélt, részint mint kritikán aluliakat, részint mint kevésbbé sikerülteket. Csak hármat vett részletesb bírálat alá: a IV. VI. és VII. számúakat, melyek egy vagy más tekintetben kiválóbb figyelmet érdemelnek.

A VII-ik sz. L u c a n u s, leginkább hangzatos verselése, szabatos nyelve s helyenként költői emelkedettségével vonta magára a bírálók figyelmét. Expositiója s menete gyorsasága is igérni látszik, de az expositio drámaiság nélküli cselekvényt nyit meg, egy alapjában elhibázott hőshöz vezet, s gyorsasága nem fejlődés, csak sietség, néhány rajz összefoglalása végett, a hanyatló Róma sivár korszakából. Nem veszszük rosz néven a szerzótől, hogy nem Tacitus Lucanusát rajzolja előnkbe Tacitus ugyanis azt írja róla, hogy költői hiúsága megsértése miatt a Pisók összeesküvésébe elegyedett Nero ellen, s midőn az összeesküdtek vallomásra kényszerítetve kinpadra vonattak, Lucanus, hogy megmeneküljön a büntetéstől, kiadadta saját anyját, ki az összeesküvésnek szintén részese volt, de azért Nero még sem kegyelmezett meg neki. Ha a szerző e nyomokon halad, a vég kevés tragikai érdekű lesz vala, de saját maga útja még kevésbé vezette sikerhez, mert egy embert rajzol, ki iránt nem viseltethetünk érdekléssel, egy léha, higvelejű politicus, kit bukásában sem lehet szánnunk.

A szerző Lucanusa összeesküvést szervez Nero ellen, kit gyűlöl mint Róma elaljasítóját és anyja gyilkosát. Egyik barátját Galliába másikat Hispaniába küldi a sereg föllázítása végett, maga Rómában marad, hogy szemmel kísérhesse Nerót, közelébe juthasson, s akkor döfje le, midőn a lázadó sereg mozdulni kezd. — Az egyik barát elárulja Nerónak a tervet, ki színből kegyébe fogadja Lucanust, hogy inkább őrizkedhessék tőle s ártalmatlanná tegye. Ez a cselekvény bonyodalmának kezdete, de itt azután vége is szakad. Többé hire-hamva nincs a drámai bonyodalomnak. A küzdő szenvedélyek összeütközésének egymásra hatása, fordulatai, melyek siettetnék a katasztrófát, mind hiányzanak itt. Lucanus a császár udvarában él, a tettető Brutus szerepét akarja játszani, de csak valóságos torzképévé válik. Nero kegyeivel halmozza el, s előbb a tévedés ürügye alatt megöletti Lucanus két keresztyén nővérét, majd bocsánatot kér tőle, s vigasztalásul légyottot eszközöl neki kedvesével, egy vesta-szüzzel, mit Lucanus elfogad; azonban Nero úgy intézi a dolgot, hogy Lucanus helyett maga jelen meg. A meggyalázott vesta-szüzet eltemetik; Nero egy őrtisztre fogja, a csalást, s a költői díesőséggel vigasztalja barátját. Költői versenyt rendeztet a színházban, hol magát megtapsoltatja s Lucanust kifütyölteti. A jámbor Lucanus, ki csak annyiban új Brutus, hogy minden brutalitást a leghéltásabb passivitással eltűr, ezt már nem tűrheti. Kardját ugyan most sem döfi Neróba, de dühbe jő, s összeszidja a közönséget

és Nerót egyaránt, mire aztán Nero, megöletti. Azonban a lázadó sereg közeledik s Nero uralma véget ér. Íme a tragédia hőse! A Lucanus és Nero közötti drámai küzdelem csak olynemű, midőn egy szolga szívből vagy színből ura minden szeszélyének engedelmeskedik, azután utoljára feleselni kezd, de azzal is csak magának árt. S minő a vég! Szánhatjuk-e e hőbortos költőt, hig-velejú politikust, ki egész érthetlen és embertelen alakoskodásával semmit sem folyt be Nero bukására? Nerót a legiók buktatják meg a színfalak mögött. S vajon ama füttyös catastrophen tragédiába való-e s nem inkább helyén volna vigjáték- vagy satírában? Az egész ma sem dráma, sem tragédia, Lucanus dramatisált életrajza az, mely történelmi tekintetben hűtlen, költői szempontból pedig, kivéve egy pár epizodot, s Nero egy-két jól talált jellemvonását, érdeknélküli vagy épen neveltséges.

A VI-ik sz. N e g y e d i k B é l a, nem ily elhibázott mű, de van egy nagy hibája, mely több sok hibánál: erőtelen és bágyadt. Szorosan történelmi tárgyával sok külső fény párosul. Van benne koronázás, harc, számos király, herceg s nagyszámú személyzet, de a benső drámai élet csekély, erélytelen, s itt-ott némi csekélyes érzégsébe vesző. Tulajdonképen nem tragédia, hanem érzékeny dráma. Szerző olykor nem épen mindennapi szerkezetbeli ügyességet tanusít, de egészben véve nehézkesen mozgatja személyzetét, s annyi fő személyt tol előtérbe, hogy művének nem csak egy vagy két fő hőse van, hanem négy is. Egyik Béla király, ki ellen fia föltámad, épen a mint ő is föltámadott volt atyja ellen. A másik István, az agg király fia, már koronázott király, kivel az atya megosztja trónját, s ki részint a házi viszálytól, részint tanácsosaitól ingerelve, az egész trónt el akarja foglalni. A harmadik Erzsébet István neje, ki hátratételét, napa sértegetéseit nem tűrhetvén, leginkább idézi föl a családi és országos viszályt. A negyedik Mária, az agg királyné, a ki kisebbik fiának, Béla hercegnek kedvez; nem szenvedheti nagyobbik fia, Istvánnak nejét, s midőn a lázadó fiú seregét legyőzi férje, kedvencz fiának akarja adni a trónt; de ez meghal betegségben, s koporsója fölött azután az ő szíve is megszakad. Tulajdonképen a negyedik fő hős, az anya szenvedélye képezne e műben a tragikai elemet, mint a ki épen azt a fiát vesztí el, kit másik fia rovására leginkább boldogítani akart, s maga is utána vesz. De a katastrof egészen esetleges. — Béla herceget nem anyja ejti veszélybe nagy szeretetével, e jámbor fiú csak meghal betegségben, mi teljességgel nem tragikai. — Béla király és fia

István nem tudnak elég érdeket kelteni, és szenvedélyökben némi gyámultalanság nyilatkozik. Legélénkebb érdeket gerjeszt Erzsébet királyné büszkesége, gyűlölete, de ez is később oly jámbor asszonynyá válik, hogy elvesz benne mind a lélektani igazság, mind a költői fenség. A többi személyek érdektelenek, a korrajz sem jellemző. A sok fő személy miatt az érdek megoszlik, a cselekvény nem találhatja meg központját. A műnek csak egyetlen kitünő drámai jelenete van, midőn a két királyné békülni akar és összevesz. Ez többet ér az egész műnél, mely szintén nem igen emelkedik felül a történelmi rajz színvonalán.

A IV-ik számú: *F r a t e r G y ö r g y* nem új a pályatér homokján. Tavaly a Karácsonyi-díjra szintén pályázott, s mint jelentéstevő épen én valék az, ki főbb hibáit és hiányait fejtegettem, s a bíráló bizottság meghagyásából némely jeles tulajdonainál fogva dicsérettel emeltem ki. A szerző, mint utó-zavában mondja, köszönettel fogadva a jó tanácsot, igyekezett segíteni műve hibáin s reménye lerontott fészket most újra rakja. Mind én, mind bírálótársaim, most is abban a véleményben vagyunk, mint tavaly, s azt hisszük, hogy szerző javításai legfeljebb csak egyik kifogásunkat tették erőtlenné, de a más két legfontosabbhoz most is joggal ragaszkodhatunk.

Mint tavaly, úgy most is elismerjük, hogy, a mint a szerző felfogta, Martinuzzi tragikái alak, szereti szerencsétlen hazáját, meg akarja menteni, nem kedveli se a törököt, se a németet, de a haza javára mindkettővel kaczerkodik, mindkettőt fölhasználja, míg végre erkölcs-telen eszközeinek nemesise ellene fordul, és megbukik. De mindjárt a jellem expositiója ellen azt a kifogást tettük, hogy az olvasó sokáig nem tudja: van-e Martinuzzinak valami nagyobb célja, s csak a mű vége felé veszi észre, hogy e nyughatlan férfiú nem önző eselszövő, mint a dráma személyei hiszik. Megjegyeztük, hogy így nem lehet iránta elég részvétünk s e hibát a szerző még azzal tetézi, hogy a hazaszeretet ambícióján kívül nem fest benne más emberi szenvedélyt, s ezt sem festi némi megindítóbb, erőteljesb vonásokkal, s mert e jellem az abstractio szülötte, hidegen hagyná a nézőt még akkor is, ha jókor tisztában lehetne vele. Elismerjük, hogy a szerző hőse jellemnek expositióját világosabbá tette; de azon, hogy Martinuzzi jellemrajza inkább az abstractio szülötte, mint a phantasiáé, szerző javításai nem segítettek, s nem is oly könnyen segíthetnek. Hogy szerző kincsszomját is feltünteti, az ily módon inkább árt, mint használ, mert

se elevenebbé nem teszi a jellemet, se be nem foly a cselekvényre. A szeretet és gyűlölet leküzdése czéljaiért, vallásos buzgalma' szemben esze jesuitismusával, sokkal jobb alkatrészek lesznek vala e jellem elevenebb és drámaibb kiképzésére. A legnagyobb baj épen az, hogy küzdelme inkább külsőleges, mint belső, s a jellem drámai fejlődésének nincs egészséges magva.

A mű másik nagy hibáját abban találtuk volt, hogy Martinuzzi küzdelmének nagy része ugyan előttünk történik, s elég drámai kapcsolatban az előzményekkel, de a katastrof teljességgel nincs előre-készítve, s a műben addig nem is szerepelt egyének idézik elő. Szerző ezen azáltal igyekezett segítni, hogy most Ferrarit mindjárt a második felvonásban, később Castaldot és Pallavicini is föllépteti, s Frater György megbuktatása és megöletése egész cselszövényét Eszékytól származtatja, ki kezdettől fogva mint a bécsi politika eszköze szerepel a drámában. De ez nem sokat segít a dolgon, legfeljebb vendéghaj-nak illik be, mely a kopaszságot eltakarja. Ferrari fölléptetését a második fölvonásban minden ügyes rendező ki fogja hagyni, mert teljesen henye jelenet. A Castaldo és Pallavicini fölléptetése, valamint az Eszéky-n tett változtatás, már indokoltabbak, de ellenvetésünket a maga lényegében még sem ezáfolják meg. Mindkettő inkább külsőleges tény, mint belső mozzanat; a katastrof így sincs eléggé előre készítve, s nem kényszerű következménye a bonyodalomnak, melynek minden nagyobb hullámán már sejtetni kell az örvényt, hová a hős sodródik.

Mindent összevéve, e műben nem hiányzik a tragikai conceptio, de nincs benne elég drámai élet. A tényekben és a fő létsben megvan a tragicum magva, de az események nem elég drámaiak, s nem igen szorithatók be a drámai forma szűk keretébe. A pusztán politikai küzdelmek, cselszövények nagyon előtérbe tolódnak, s nem nyernek elég táplálékot a szív szenvedélyeitől, melyek egyedül igaz forrásai a költészetnek. A bíráló bizottság nem tartja sikerült tragédiának, s a színpadon sem remél sok sikert tőle; de jobb levén társainál, s általános költői szempontból is méltánylandóbb: a szabályok értelmében egyhangúan a IV-ik számú Frater György szerzőjének kéri kiadatni a pályadíjt.

A jeligés levél felbontatván, Szász Károlynak, mint „Frater György“ szerzőjének a pályadíj kiadatni határozottatott.

April 5-én philosophiai, törvény- és történettudományi osztályülés.

Rómer Flóris emlékebeszédet olvasot föl Ráth Károly elhunyt l. tag fölött.

Keréky Árpád, fölolvassa székfoglaló értekezését ily czim alatt: Magyarország alkotmánya biztosítékainak története.

Ápril 12-én mathematikai és természettudományi osztályülés.

Haynald Lajos t. tag felolvasta székfoglaló értekezését „A szent írásban megemlített mézgák és gyanták termő növényeiről.

Kubinyi Ágoston: A temetőkről és temetkezésekről.

Ápril 17-én XXIX-ik ünnepélyes közülés tartatott, melyet elnök b. Eötvös József a következő beszéddel nyitott meg:

Mindenkinek állása azon befolyástól függ, melyet körére gyakorolni képes. Így van az nemcsak egyeseknél, de nemzeteknél is, s így volt minden időben. Mert habár akkor, mikor a magasabb műveltség csak az egyházi rendnél volt található, s a nagyobb birtok kizárólag a nemesség kezében központosult, az állam csak ezen osztályok által kormányoztatott; és oly korszakokban, melyekben a népek csak csatamezőkön érintkeztek, minden nemzetnek állása kizárólag harcziás tulajdonaitól függött, bizonyos, hogy minden felsőbbségnek oka, akkor mint most, nem az egyesek törvényes kiváltságaiban, vagy a népeknek historiai jogában, hanem azon befolyásban kereshető, melyet a nagyobb birtok és intelligentia egyes osztályoknak és harcziás erényei egyes nemzeteknek adtak. Ezt bizonyítja hazánk története is, s a kitünő állás, melyet nemzetünk a 14-dik századtól a 16-ikig elfoglalt; és fentartásunk a török járom korszakában, szintugy mint azon tény, hogy a magyar nép épen akkor súlyedett a legmélyebbre, mikor a 18-ik század kezdetével a veszélyek megszüntek, melyek létünket fenyegeték, s országunk csaknem másfél századig ellenséget nem látott határai között, sack egy példával többet nyujt annak bebizonyítására, hogy oly nemzetnek léte biztosítva van, melynek fenmaradása a civilisatio érdekében szükséges, s hogy a legnagyobb veszély, mely országot vagy nemzetet fenyegethet, az, ha fenmaradása az emberiség érdekében közönyössé válik.

Végkép nem a szám s a geographiai helyzet, s nem a szerencse adományai, hanem a képesség s erény jelölik ki mindenkinek helyét; s ha a sors egyes nemzetet néha a szabadság s hatalom nem várt fokára emel is, dicsősége hasonló a hullámhoz, melyet a szél hatalma magasra emel, hogy egy rövid pillanat után ismét természetes színvonalára súlyedjen vissza, mert e világon minden csak azon helyet tarthatja meg, melyet betölt.

E vigasztaló tapasztalás, melyet a történetből merithetünk, egyszersmind azon meggyőződéshez vezet, hogy miután minden egyes népnek állása azon befolyástól függ, melyet az emberiség közös céljának előmozdítására gyakorol, azon iránynyal, melyet az emberiség különböző korszakokban követ, változnia kell azon iránynak is, melyben az egyes nép nemzet nagyságának megalapításán dolgozik és be kellene hunyni szemünket az iránt, mi körülöttünk történik, ha azon tanulságról megfeledkeznénk, melyet ebből merithetünk.

A világ — legalább a mennyire keresztyén civilizatióink befolyása terjed — újabb időben nagy átalakúláson ment keresztül, melynek az államok egymás közötti viszonyaiban, s a társadalomban történt változások csak egyes jelenségeit képezik. Alapja ez átalakulásnak azon befolyásban található, melyet napjainkban szellemi tényezők az államra s a társadalom minden viszonyaira gyakorolnak.

A büszke jövendölés, hogy a tudomány hatalom, korunkban teljesült, legalább annyiban, hogy többé nincs hatalom tudomány nélkül.

Nincs kör, hol azon hatást nem jelölhetjük ki, melyet a tudomány állapotainkra gyakorol, s ez nem csekélyebb az állam s társadalom, mint anyagi fejlődésünk körében. Mert ki nem látja, miként az, hogy korunkban bizonyos kiváltságok megszüntek, csak azon befolyásnak köszönhető, melyet az ész és tudomány, azaz nem az örökösödés törvényei szerint bírt tulajdonok, napjainkban mindenre gyakorolnak, s hogy valamint egész századunk demokratikus iránya ebben találja magyarázatát, ugy azon állás is, melyet egyes államok egymás irányában elfoglatnak, inkább azon előnyöknek következése, melyeket nekik szellemi kifejlődésük biztosít, mint azoknak, melyeket a természetnek köszönnek.

Ezen nézetek vezették törvényhozásunkat is, midőn annyi teendői között, melyek sürgetőbbeknek látszottak, mindenekelőtt a nemzet szellemi fejlődésére fordítá figyelmét, s arra törekedett, hogy népoktatási törvényében mindenekelőtt a nemzet mivelődésének biztos alapját rakja le, mert belátá, hogy jólétünk emelésére irányzott egész törekvésünk, a közigazgatás és igazságszolgáltatás körében célzott minden javításaink, sőt még a polgári szabadság és jogegyenlőség megalapítására alkotott törvények is meddő kísérletek fognak maradni mindaddig, míg a nemzet cultura-viszonyai politikai institutióinak nem felelnek meg.

Bizonyosan nincs, ki a népnevelés tulnyomó fontosságát nem ismerne el, s nem helyeselné törvényhozásunk eljárását, mely mindenek-

előtt erre fordítá gondoskodását, de' nem kevésbé tagadhatlan az is, hogy a népnevelés a nemzetet még nem emelheti a műveltségnek azon színvonalára, melyre törekednünk kell.

Demokratikus korszakban élünk; s ez általános irány észrevehető a szellemi törekvések mezején is. Valamint a múlt században azon uralkodók s egyesek, kik a műveltségért buzogtak csak a tudomány és művészet magasabb ágaira fordíták figyelmüket, s a népnevelés ügye csaknem mindenütt háttérbe szorított, úgy jelenleg mindinkább szaporodik azoknak száma, kik a magasabb tudományt, mely a practicus életben közvetlenül nem alkalmazható, ha nem is feleslegesnek, legalább olyannak tartják, mi a nemzetnek legszebb díszje; de végre is csak fényűzési cikk, melynek megszerzését az egyesek lelkesedésére vagy hiúságára bízhatjuk, és melyért a nemzetnek áldozni legalább addig nem szabad, míg a népnevelés minden szükségeiről gondoskodva nincsen.

De a tapasztalás megezáfolja e nézeteket, s akár az útát végig figyelembe, melyet a civilizatio fejlődésében követett, akár korunk tapasztalásait, az ellenkező meggyőződéshez jutunk. Mint a napvilág elébb a legmagasabb csúcsokat világítja meg, s csak később terjed el a rónaságon, behatva végre a legszűkebb völgyekbe is, ugyanezen útát követi minden civilizatio, az egész történetben nem mutathatunk föl példát, hogy a tudományokban tett haladás, nem vont volna haladást maga után a társadalom és politikai élet körében is. Mert lehetetlen, hogy azon igazságok, melyeket a tudomány feltalált, elébb-utóbb az élet viszonyaira ne alkalmaztassanak, és kik a tudományt, melynek közvetlen anyagi hasznát nem látják, fölöslegesnek hirdetik, hasonlók ahhoz, ki a magas hegylánczot, melynek sziklái vetéseket nem teremnek, haszontalannak tartaná, elfeledve, hogy a folyó, mely a rónaságon termékenyítve átfolyik, csak e kopár csúcsok között vehette eredetét.

Valamint az anyagi, úgy a szellemi érdekek terén a solidaritás létezik, s miként daczára azon panaszoknak, melyeket a munkások az iparral foglalkozó nagy capitális ellen emelnek, el kell ismernünk, hogy ott, hol nagyobb capitális az iparral nem foglalkozik, ennek magasabb kifejlődése lehetetlen: úgy a népnevelés, melyet a jogegyenlőség s haladás alapjának tekintünk, csak ott teremheti várt gyümölcseit, hol a tudomány érdekei sem hanyagoltatnak el.

Átlátta ezt intézetünk nagy alapítója, s ha ő, kit méltán a legnagyobb magyarnak nevezünk, a nemzet regeneratióját tűzvéni ki föl-

adatúl, reformatori művét épen akadémiánk megalapításával kezdé meg, s ha a nemzet később e palotát emelte a tudománynak, akkor mikor a falusi iskola még szerény hajlékot sem talált, ez csak azt bizonyítja, hogy a nagy férfi belátta, hogy a nemzet érzi az összefüggést, melyben a tudomány egész nemzeti fejlődésünkkel áll.

S vajon mi erről megfeledezhetnénk-e s azon meggyőződés, hogy midőn tudományos feladatunkon dolgozunk, egyszersmind a honnak legfontosabb érdekeit mozdítjuk elő, nem fogja-e még növelni buzgóságunkat?

Mondják, a tudósnak nincs szüksége ily serkentésre, s lealázza a tudományt, ki azt bármí más célok eszközeinek tekinti. Cél az magában is, a ki a valóért lelkesül — s csak ez érdemli a tudósnak nevét — ez nem keres más jutalmat, mint azon gyönyört, mely szívét eltölti, ha a valóhoz közeledhetik.

Míndez igaz. A tudománynak nincs hazája, nincs nemzetisége. Magasan áll az küzdelmeink fölött, s ki egész életét ennek szentelheti, ki mindig magasabbra törekedve oda ért, honnan mint a hegytetőről, a rónaságon elszórt falvak s városok, az emberek fáradozásainak s küzdelmeinek színhelye, mindig kisebbnek látszik, kit gyengesége vagy kötelességei emelkedésében nem gátolnak, azt méltán boldognak nevezhetjük.

Miután természetünk úgy hozza magával, hogy megnyugvásunkat csak erős meggyőződésben találhatjuk, a hit után csak a tudomány boldogíthat, sőt a megelégedés, melyet ebben találunk, még élénkebb lehet, mert azon megnyugváshoz, melyet csak erős meggyőződés adhat, még azon öntudat járúl, hogy azt magunknak köszönhetjük.

De vajon a sors azon ritka kedveltjei is, kiket csak a tudomány tiszta szeretete lelkesít, a kik távol az élet küzdelmeitől tágabb látkörön kívül mást nem kívánnak a világtól, vajon a tudomány emberét is vissza fogja-e tartóztatni törekvéseiben azon gondolat, hogy midőn magas céljának él, egyszersmind embertársainak javára dolgozik, hogy nemzetének dicsőségét, hogy az őt környező hazának jólétét mozdítja elő, s nem fog-e inkább vigasztalólag, buzdítva hatni reá is, legalább azon pillanatokban, melyek a tudósnak életében talán még többször fordulnak elő, mint más pályán — midőn erőnket lankadni érezzük s törekvéseink eredményén kételkedni kezdünk.

Nemesebb törekvéseink nem allanak ellentétben egymással, s

ha újabb időben többször azon kérdés állítottat fel, vajon az akadémia akkor felel-e meg inkább hivatásának, ha eltekintve minden nemzeti érdektől, tisztán a tudományt tüzi ki céljának, vagy akkor, ha, a tudományt csak eszköznek tekintve, kizárólag a nemzet érdekeit tartja szemel előtt, én ezen kérdés tárgyalását, mely oly éles vitatkozásokra adott már alkalmat, legalább is meddőnek tartom.

Miután minden nép, mely a tudomány törekvéseiben részt vesz, egy új erő; minden nyelv, melyen a tudományt műveljük, egy új eszköz; minden ország, melynek története és természeti viszonyai tudományosan megvizsgálhatók, egy új tér, mely ismereteink terjedésére nyitlik, s így a tudomány közös érdekeit nem mozdíthatjuk elő semmi által inkább, mint midőn azt nemzetünk körében terjesztjük, saját nyelvünkön műveljük, a hazánk viszonyainak megismerésére felhasználjuk, és miután nemzetünk állását a jelenben, emelkedését a jövőben csak úgy biztosíthatjuk, ha a tudomány körében is mentül magasabbra emelkedünk, a két különböző kiindulási pont egy célhoz vezet.

Azon kérdés fölött: mi akadémiánknak közvetlen föladata? nézeteink eltérhetnek egymástól; de azon kérdés iránt: mi mindenikünknek, minden egyes akademikusnak kötelessége, csak egy meggyőződésünk lehet, s a lelkesedés, melylyel a tudomány, s az, melylyel hazánk jövője iránt viseltetünk, egyre intenek, s ez az, hogy lankadatlanul haladjunk a pályán, s hazai tudományunkat, s vele intézeteink fényét minél magasabbra emeljük, nem feledkezve meg soha arról, hogy miután az akadályok, melyek tevékenységünknek előbb útjában álltak, eltávolítottak, a nemzet most méltán nagyobb eredményeket követel munkásságunktól, s hogy reánk, mint e hon minden polgáira nézve, a szabadsággal, melynek birtokába jutottunk, egyszerűs mind nőtték kötelességeink is.

A titkári jelentés után Haynald Lajos olvasta föl a közülésre átdolgozott fenn említett székfoglaló értekezését.

Végre Greguss Ágost tartott emlékbeszédet Erdélyi János felett, melyet egész terjedelmében közlünk:

Minden életnek megvan a maga föladata, minden életnek megvan a maga titka. Minél korábban aratja le a halál, annál több marad fön titkából; minél későbben hamvad el, annál világosabb lesz föladata. De bármikor hamvadjon el, az életnek csakugyan a halál pillanatában kezd titka oszolni, föladata kivilágosodni; s a közmondás: „hunytával

dicsérd a napot“ nemesak azt jelenti, hogy senkit sem magasztalhatni, mielőtt életét be nem végezte, hanem azt is, hogy általában ítéletet sem igen mondhatunk fölöle. Csak ha be van fejezve az út, tekinthető át teljesen: olykor az é't utolsó pereze meghazudtolja egy hosszú élet becsületét, s viszont megfordítva, egyetlen erős kanyarodással megszentelheti a hibák, sőt bűnök emberét. Alig egy évtizede mindnyájunkat elborzasztottak a szomszéd főváros eseményei, hol a polgári és katonai osztály előkelői már-már megfutott pályájok tisztességes napfényéből egyszerre a gonosztevők éjjelébe sülyedtek alá; míg másfelől a bűnperek véres történeteiben föl-föl szokott merülni amaz engesztelő jelenség, hogy a magába szállott lélek határozottan elfordul a rostól s igazi bánatával fátyolt von egész multjára.

Mindenki életének van bizonyos törvénye, bizonyos nyitja. Ennek megfejtése némelyeknél igen egyszerű; — vannak azonban az emberiségnek munkásai, bonyolultabb viszonyú, sokféle oldalú és irányú, látszólag önmagoknak ellenmondó munkásai, kiknek föladata kiderítésére olykor századok kutatásai szükségesek. A tudós Aristoteles működésének teljes méltányolhatására szintén századok kellettek ugyan, de élete valóságos hivatása iránt soha kétség nem uralkodott; a politikus Machiavelli ellenben olyan retélyt hagyott maga után, mely nevét hosszú időre megbélyegezván, gazdag élete hazafias törekvéseit homálylyal borította.

Embertársaink igazságos megítélése pedig, különösen a jelesek és nagyok érdemeinek elismerése csak úgy lehető, ha életök feladatát tisztán megértettük.

Erdélyi János élete — melynek föladata méltó kifejtésére csekély erőmet elégtelennek érezvén, arra csak a mélyen tisztelt Akadémia kitüntető meghagyása folytán merészelttem vállalkozni, — Erdélyi János élete nem mutatkozik oly simának, oly egyöntetűnek, hogy egyszerre ki lehetne mondani küldetését, vezéreszméjét. Annál kevésbbé telhetem ezt én, kit ő ugyan szíves barátságára méltatott, kinek azonban alig jutott három-négy izben személyesen találkozhatnom vele, úgy hogy barátságunk jóformán csak levelező barátságul maradt, s nem volt alkalmam huzamosb érintkezésben elkapnom azon bizalmas nyilatkozatok valamelyikét, melyek olykor világosságot árasztanak a nyilvános pályák egy-egy homályos pontjára, sem megismerkednem azon apróbb sajátságokkal és egyéni vonásokkal, melyek nélkül találó képet rajzolni nem lehet.

Az egyén tehát kisiklik kezem alól és csak az író áll előttem.

De hiszen itt épen az író életének föladatáról, az író küldetéséről kell szólanom; s midőn erre készülök, újra meg újra meggyőződöm, mennyire szükséges az életnek befejezett körét áttekintenünk s mennyire nem szabad egyes szakainál megállapodnunk, ha volta szerint és híven akarjuk fölismerni.

Ez az igazság különösen oly dus és sokszerű élet által világosodik meg elménkben, minő volt azé, kinek emlékezetét ma ünnepeljük.

Menjünk például vissza 25 esztendővel, helyezkedjünk 1844-be, midőn Erdélyi János már teljesen kivivta volt költői irodalmunkban ama polczot, melyet maiglan elfoglal, s összegyűjtött versei egy termes kötetben épen sajtó alól kikerültek: ha ekkor kell vaia szólanunk a harmincz éves férfiú írói küldetéséről: vajon mit mondhattunk volna felőle?

Igyekezünk volna méltányolni benne a költőt. Elbeszéltük volna, hogy már atyja, a kiskaposi egyszerű földmivelő, szeretett verselni, s a költői hajlam mintegy örökségképen szállott reá. Gyermekkori emlékezéseiből magyaráztuk volna rokonszenvét a népeletből vett tárgyak iránt, valamint magyaros előadását és tösgyökeres kitételeit, melyek akkori műköltészetünk sima nyelvétől szintannyira elütnek, mint önkénytelenül fel-fel zendülő hangsúlyos rhythmusa mértékes verselőink idegenszerű ütemeitől: mind olyan tulajdonságok, melyek költészetünk ama szakában Arany és Petőfi megjelenése előtt, még Vörösmarty és Czuczor hason vívmányai mellett is, nagyon méltányolandók. De hozzátettük volna, hogy művein az irodalmi tanulmány is örvendetes nyomokat hagyott, mert a sárospataki diák önszorgalmával pótolta az elégtelen iskolai oktatást, utóbb 1835-től 40-ig mint házi nevelő saját lelke kincseit is szakadatlanul nevelte, s mielőtt Pesten, 1840-ben, mint a Regélő szerkesztője megtelepednék, szellemi látkörét hosszabb külföldi utazással is tágitotta. Kiemeltük volna, hogy a műfordításban is jeleskedik, s ráúttunk volna Boileau verses értekezésére a költészetéről, melyet nyelvünkbe átültettett. És helyeseltük volna, hogy az Akademia 1839-ben, a Kisfaludy-Társaság 1842-ben tagjai közé sorolta; és megemlékezvén a népköltészetet tárgyazó székfoglalójáról, melylyel a Kisfaludy-Társaságban beköszöntött, s melyben kimondja, hogy a költőnek a népköltésztől kell erőt, alakot és nyelvet merítenie, buzdítottuk volna őt, hogy merítsen hát belőle, pengesse tovább is a hárfát, — melynek hangjai oly ünnepélyesen tol-mácsolják a honszerelmet, — oly meghatóan siratják első hitvesét Vahot Kornéliát, oly derűlten csevegnek magyar vitézek dolgairól, s

a mely hangok ugyan nem mindig olvadnak tiszta, teljes öszhanggá, mert kiérzik belőlök a forrongó átmeneti korszak meghasonlása és az erős egyéniség darabossága, de mindenkor igazak és férfiasak, mélyek és gondolatteljesek.

Igy ismertük Erdélyit 1844-ben, ilyen vágyakat, ilyen reményeket köthettünk hozzá — s vajon e remények, e vágyak teljesültek-e?

Tíz esztendő múltával egészen más Erdélyi áll előttünk; s ha ekkor szólunk élete föladatairól, küldetése merőben új színben tűnik elő.

De nemcsak új színben, hanem nagyobb mérvű, nagyobb fontosságú hatáskörben is: mert irodalmi munkásságának ez a második időköze foglalja magában korszakos működését: népköltészeti maradványaink legelső rendszeres gyűjtését, kiadását, magyarázatát s ezzel kapcsolatban a népköltészet tanulmányából meritett új, legalább akkor és nekünk új, széptani elvek vitatását, terjesztését s viszonyainkra alkalmazását. A költő Erdélyi szinte végképen megszűnik a fárathatlan bűvár és szigorú bíráló mellett.

A buvárnak köszönjük a magyar népdalok és mondák három kötetét, (1846—9) s a közmondások könyvét (1851), melyeket a Kisfaludy-Társaság megbízásából szerkesztett s melyek után később (1855) még egy kisebb kötetnyi magyar népmese következett; a bírálónak köszönjük azon hadjáratot, melyet szintén a Kisfaludy-Társaság megbízásából szerkesztett Szépirodalmi Szemlében (1847) a divatozó eszménység ellen az egyéni, a klasszikai ellen a regényes elv zászlaja alatt folytatott, és pedig annál diadalmasabban, mert elméleteit a gyakorlat is támogatta: egyfelől elásott kincses ládaként váratlanul föltárt népköltészetünk félre nem magyarázható példáival: másfelől műköltészetünk mind inkább reál irányba forduló jellemével.

Hogy önálló, jellemzetes nemzeti költészet egészségesen csak a népköltészet alapján fejlődhetik, hogy a műköltészetnek, ha vértelen vázzá nem akar száradni, a népköltészetnek élet ifjító forrásában kell meg-megújodnia: olyan igazságok, melyekről ma már senkisésem kételkedik; de a negyvenes években még nem voltak általánosan elismerve s bizonyítékokat s felvilágosításokat igényeltek. A bizonyítékokat, dalaink, meséink, közmondásaink kritikai egybeállítása és egybevetése által, a felvilágosításokat, ama kincseknek szintugy mélybe ható, mint részletekre terjeszkedő ismertetése által, Erdélyi szolgáltatta: s a ma-

gyar költészet és a magyar tudomány ezért nyújtja neki legszebb koszorúját.

A sors szeszélye volt, hogy Erdélyi János épen élete legnagyobb munkájával elfoglalva sodródott másnemű olyan műkörökbe is, melyek abban csak akadályozhatták, mert vele semmi rokonságban nem állottak. A Kisfaludy-Társaság titkári tisztje mellé, a forradalom küszöbén, Bajza lemondása után, a nemzeti színház művezetését, magában a forradalomban Szemere Bertalan „Respublicá“-jának szerkesztését vette át. E nem neki való izgalmak mint költőt is megszólaltatták, de szintén nem neki való módon: a „Velencei hölgy“ mely 1851-ben jelent meg, nyomtalan drámai kísérlet: a „Szabad hangok“ füzeté politikai ingerültségének erőyes, de ephemer kifakadása. Sem egyik, sem másik nem emeli költői hírét s inkább iratlan maradt volna; de a „Szabad hangok“ részben mégis gyűjtői működéséhez tartoznak, a mennyiben az úgynevezett „történeti elégiát“ is „Rákóczy korából“ fölvette közéjük.

Következett, a világoosi nap után, bujdoklása, majd 1851-ben megszállása a sárospataki főiskolában, mely egykori növendékét most tanáraül fogadta. Új körök, új gondok. Tevékenyen részesül a tiszamelléki ref. egyházkerület ügyeiben, kivált az oktatásiakban, s két kartársával tudományos folyóiratot indit, a „Sárospataki Füzeteket“, melyek még a mai, kizárólag politikai világban is fenállanak.

Szerencse, hogy Erdélyi még Pesten, a 48-diki fordulat előtt, elvégezte azon munka nagyját, mely őt irodalmunk nagyjai sorába igtatja: különben lehetséges, hogy utóbbi viszontagságai végképen elvonják tőle, s most befejezetlen épület romjain kellene búsulnunk és nem hirdethetnők büszke örömmel, hogy a magyar nemzetnek is támadt Erdélyiben egy Percyje, Grimmje, Tommaseoja.

De ha azt hirdetnök, hogy Erdélyi most már betöltötte hivatását, miután népköltészeti kincseink tárnoka lett a széptani realizmus elméletét hazánkban megállapította: ő maga czáfolna meg bennünket: mert — ki hinné? — küldetése még ennyi sokkal sincs kimerítve, és újra tiz év alatt megint új emberré változik.

Új emberré nem azért, mert írói életének e harmadik szakában félreteszi előbbi elméletét, s megdöbentve a Petőfi nyomába lépett költői nemzedék üres népszerűsködése, anyagias felfogása, tartalmi eszmekuszáltsága, alaki széllhüdede, szóval a reál elv túlnyomósága által, mely már a nyelvet és előadást is megrontja, a legújabb lyrá-

ról értekezvén (Budapesti Szemle, 1859), ismét az eszményit kívánja behozatni az el-széffolyó egyéniség közé összetartó, elevenítő elemül; nem is azért, mert népköltészetünk tanulmányától átmegy műköltészetünk vizsgálatához s megírja Vörösmarty korának történetét Aranyig. (Egy századnegyed a magyar szépirodalomból); még azért sem, mert kilépvén hazai világunk szűkebb köréből, Gérúzez koszorus munkája fonalán a franczia irodalom múltját tárja föl (Budapesti Szemle, 1865), s azután az összes emberiség szellemi terményeit átkarolva, elkészíti az egyetemes irodalomtörténet könyvét, utolsó munkáját, nálunk elsőt a maga nemében. Mindezek még a régi Erdélyit tüntetik elénk, az irodalmi hagyományokkal foglalkozó aesthetikust és műbíró, csakhogy haladtában; de az új embert, kivel itt benne találkozunk, az új alakot, melyet itt magára ölt, lényegesen más körben kell keresnünk: nem a költészetben többé, nem a széptani buvárkodásban, hanem a bölcsészetben.

A bölcsészetben — melynek mívelése folytán a föléledt akadémia 1858-ban Erdélyit, rendes tagul, philosophiai osztályába helyezte, Hegel volt mestere, s e mester befolyásának tulajdonítható, hogy első szépművészeti elmélete merevségéből kivetkőzve, a kritika terén is az el-lentétek egyeztetésén fáradozott.

A bölcsészet a tiszta eszmékkal foglalkozik, az eszmének pedig, a maga tisztaságában, nemzetisége nem lévén, Erdélyi határozottan ellene fordult azon tudósainknak, kik valami külön, magyar bölcsészet föllállítására törekedtek, s nemzeti saájtnak csupán azt a részt s azt a módot vallotta, mely részszel s mely módon az illető nemzet az eszmetisztázás közös munkájához hozzájárul. De ezt a nemzeti osztályrészt, a bölcselkedés nemzeti módját a magyar számára is fenn akarta tartani, és pedig nemcsak a jövőre, hanem a múltat nézve is. Lehetetlennek látszott előtte, hogy a magyar nemzet, az európai nemzetesalád ezredéves tagja, az európai művelődés vívmányainak (csékély száma s mostani körülményei mellett is) mindenkor kész meghonosítója, sőt nem egyszer előharczosa, hogy ez a nemzet, épen a philosophiai gondolkodásban ne társult legyen testvéreivel. Hátra pillantott: s a XVII. század kétszeres harczi, vallási s politikai harczi közepett meglátja Apáczi Csere Jánost, Descartes magyar megszólaltatóját (Sárospataki Füzetek, 1856.); s még távolabb a X. század zárkövén, a magyar királyban fölismeri az első magyar állambölcsész is.

Ilyen meggyőződéssel telve, „A hazai bölcsészet jelene“ című röpiratában (1857-ben) szózatot intéz a hazai bölcsészet munkásaihoz, forduljanak vissza, a mennyire csak nyomokat lelni, a múlt emlékeihez. „Bölcsészeti múltunk összeállításából“ — úgymond — folyó fogna előállani a szellemi élet mozgalmával, elevenségével; és ki fogna tűnni a munkarészlet, melyet a magyarság elméje von a gondolkodás nehéz pályáján, az a részlet, melyet nemzetünk az ész, a tulajdonképi emberiség ügyében leszolgált, azon illetőség, mely reánk mint nemzetre, az emberiség egy családjára, világpolgári kötelesség gyanánt esett a közös teendőből. . . Öt-hat század beszélhet nálunk a bölcsészetről; s a mit ők beszélnek, az lesz a magyarság szelleme s bölcsészete okvetlenül. . . Helyezzük be magunkat, bölcsészetiileg is, a történeti állás jogaiba, mint a költészeti oldalon már eddigelé behelyeztük.“

E szózatnak a legszebb sikere lett: hazai bölcsészetiünk múltjának csakhamar akadt egy hivatott buvára s kritikai feldolgozója: ő maga.

A „Budapesti Szemle“ 1865-ben kezdette közlenni új tanulmánya eredményét e szerény cím alatt: „A bölcsészet Magyarországon“; s megtanultuk belőle, hogy a bölcsészetnek is van hazánkban múltja, hogy külön, egyszabású fejlődést ugyan nem mutat, de az európaiat koronkint átveszi, és pedig oly szerencsés önállósággal, hogy nem halad utána, hanem vele; megtanultuk, hogy, a természet és hit tárgyival keveset foglalkozva, színezete jellemzőleg erkölcs-politikai s írása kiválóan gyakorlati.

Erdélyi Jánosnak, irodalmi élete harmadik korszakában, ez főmunkája, s párhuzamos azzal, melyet a másodikban végzett. Bölcsészetiünkkel ugyanazt tette, a mit népköltészetünkkel fölkutatta, megmagyarázta. Itt is, amott is úttörő.

Ha még megemlítjük Vischer szépészetének ismertetésére czélzó „Aesthetikai tanulmányait“, s a bölcsészeti Columbus, Verulami Baco-ról irt monographiáját (1861), jóformán elsoroltuk mindazt, a mi nevezetesebbet irodalmunk Erdélyi Jánosnak köszönhet; s ha ezek után visszapillantunk egész irodalmi életére, azt vesszük észre, hogy az épen úgy tagozódik, mint általában a nemzetek irodalma: hajnalban az ifju költészet, délben a munkabíró férfi gyűjtő, rendező, bíráló tudománya, alkonyatkor az öreg bölcsészet. Erdélyi János élete: a költészet haladása a bölcsészetiig.

Vajon rátalálhatunk-e immár ez élet nyitjára? meghatározhatjuk-e föladatát?

Először föllép mint költő. S mit tekint költői föladatának? Székfoglaló értekezését a Kisfaludy-Társaságban im e szavakkal rekeszti be: „A tenger soha ki nem fogy felhőiből, bármennyi eső esik: ilyen tenger a nép, az élet. Ha belőle merit a költő, lesz a ki őt hallgassa, seregestől találand megnyílt szívekre mindenkor, ha csak vesztét nem érzi a nemzet. Tehát tanulni a népet, az életet, beállni a tengerbe, mint Jézus, midőn a lélek kegyelmét venné, a Jordánba: ez a mai költő hivatása, nemes kötelessége.“

E szavak mutatják, hogy Erdélyi János öntudattal teljesítette költői tisztjét, hogy a hangokat, melyeket hárfájából kicsalt, a néptől leste el, hogy írói nyelvét a nép nyelvére alapította, s ezen tanulmányoknak köszöni tudományos prózája is azt az elevenséget, s az idegen szólások sűrű átültetése mellett is, azt a magyar zamatot, minélfogva a legelvontabb tárgyak körül is érthető s gyakori feszeségében is folyvást rokonszenves.

A költészettől a bölcsészethez legtermészetesb átmenetül szolgál a költészet bölcsészete, tehát a népdalok és mesék aesthetikai vizsgálata; s még inkább a közmondások gyűjtése: mert ezekben, mintegy esirákban, a költészettel együtt a nép összes bölcsészete is le van téve, s valamint a mondákban szunnyad a nép ős történelme, úgy a közmondásokban villan meg első költői s bölcsészeti tudalma.

Hogy Erdélyi e maradványokat nemcsak irodalmi, széptani tekintetből becsüli, hanem a bölcsészet, és pedig különösen azon gyakorlati, erkölcs-politikai bölcsészet érdekét is hozzájuk fűzi, melyet a magyar bölcselkedők sajátságaul tüntetett föl: arról ismét önön szavai győznek meg.

A népdalok gyűjteményét kísérő értekezésében mondja: „Van az irodalmin kívül más tekintet is, mely a népi költészetet a kor egyik és fő szükségévé teszi: ez a magyar nép lélektudománya. . . A népköltészet egyik fő érdeme a valóság, miszerint a mit benne találunk, az mind igaz tény, azaz: ha valami benne történetre vonatkozik, az történet; ha erkölcsre, az erkölcs; ha izlésre az izlés; minélfogva itt minden betűi adat, hol a történet, hol az erkölcs, hol az izléshez, vagyis a nép egész belsejének felvilágosításához. Ez okból minden hűséggel, iskolainál szigorubb és pontos lelkesímerettel jártak el a tudósok mindenütt népök költészetének magyarázatában és adtak annyit a népismerethez, meny-

nyit más forrásból soha sem adhattak volna. Csak vegyük fel a magyar népdalokat. A különböző című könyvek legalább ugyanannyi oldalát fedik fel a magyar természetnek. Mennyiféle érzés, gondolat, eszme nem fordul itt elő külön alakban és színek alatt! Látható itt a nép a maga egész valóságában. Pusztán vagy faluban lakván, megismerhetsz egyeseket, de itt az egészet; s valóban fogalmat szerezeni a népről, melynek tudomány és törvényhozás egyaránt hasznát vehesse, csak ily könyvek átismerete után lehetséges, mint a népköltészeti gyűjtemény.“

S a közmondások gyűjteményéhez csatolt értekezésében, egyes kitételek lélektani jelentését feszegetve, fölkiált: „Higyjétek el, mély és belső összeköttetés van a nép kedélye s annak kifolyása között, mikor aztán a gyermekség nagy dologgá leszen. Ki fogja mindezeket kimagyarázni? . . . mi a magyarnak történeti és népnemzeti psychológiája? Hogy ily eredményhez a népi lélek ismerete is szükséges, mondani sem kell. E sorok írója itt, ugyszólván, fennhangon gondolkozik, s legrégibb vágyait árulja el, mert bizony nemzetének lehető kitudása volt a czél, melyért a népi dolgokat útjába ejtette.“

És ugyanezt a czélt, harmadik irodalmi korszakában, midőn már mint bölcész a magyar bölcészlet multjának földerítését sürgeti, még világosabban kifejti. „A hazai bölcészlet jelené“-ben ekkép nyilatkozván: A szellemnek kell kiösmerszeni a történetből, mely az összes emberiség vagy egyes népfajok szerint válik emberiség vagy nemzet szellemvilágának tükrévé. Mert a történet nemcsak tények halmaza, előszámlálása, de sőt inkább a tények magok is az akarat, meggyőződés műveletei. E szerint a mi nálunk az idő folytán ténynyé vált, az egyszersmind visszamatat a lélekre, a meggyőzések mibenlétére. Csak a tények és meggyőzések szigorú egybefoglalása viheti oda műveltségi haladásukat, hogy saját egész valónk, nemzeti méltóságunk, magunk és az emberiség irányában, önismeretté világosíttassék fel, s egész történelmi életünk átlátszóvá tétessék a nemzeti öntudalomban.“

Erdélyi János tehát mint költő, mint aestheticus, mint bölcész egyaránt a népet, saját nemzetét tanulja, s oly erős benne a néphagyományok cultusa, hogy az — Cicero híres szavai szerint — vele hál, vele utazik, vele gazdálkodik, disziti jó szerencsését, vigasztalja balsorsában, táplálja ifjuságát, gyönyörködteti öregségét; sőt elkíséri halála közvetlen pillanatához: mert életének utolsó estején (1868. jan. 23.) — mint tanártársa, Emödy Dániel a sárospataki főiskola gyászünnepe (1868. jul. 12.) tartott emlékebeszédében mondja — haza térvén második

hitvese Csorba Honával alkotott holdog családja körébe, kis fiának egy népdalt danolt el, kis leányát pedig egy tündérmesére tanította: azután álomra hajtván fejét, többé föl sem ébredt.

Bátran elhunyhathott: mert fölébresztette már honfitársai érdeklődését, szeretetét, tiszteletét azon nemzeti hagyományaink iránt, melyeket addig, ha valamennyire ismertek is, de nem sokra becsültek, s melyek mégis a népnek, nyelvében megőrzött, legdrágább ereklyéi, mert szelleme nyilatkozásait, még pedig szelleme legtisztább, legnemesebb nyilatkozásait, a nép érzelmének és gondolkozásának műkincesit foglalják magokban.

De midőn érdeklődést, szeretetet és tiszteletet költött e hagyományok iránt, buzgólkodott meg is fejteni értelmöket, s így valósággal a nép szellemének történetírója lett. Saját költeményeiben szintugy, mint danáink, meséink és közmondásaink magyarázatában, költészeti terményeink megrostálásában szintugy, mint bölcsészeti múltunk földerítésében, ő azon egy nagy munkát írta: a magyar nemzet lélektanát. Mert a nemzeti szellem történetében van letéve a nemzet lélektana.

Erdélyi János a magyar nemzet pszichologya, és ugyanazt hirdeti minékünk, a mit delphosi templom fölirata hirdetett a görögöknek: Ismerd tenmagadat!

A nemzeti önismeret volt a czél, melynek megközelítésére kiténő elméje minden erejét szentelte: a nemzet saját szellemét tárta a nemzet elé, hogy önmagával megismerkedjék, hogy lássa ama tulajdonait, melyeknek eddigi fennállását köszöni, de lássa azokat is, melyek nem egyszer vézékbe döntöttek. Kétszeres fontosságú tanulságok ránk magyarakra nézve, kiknek — ellentétben más, boldogabb, nagyobb nemzetekkel — nem csupán arról kell gondoskodnunk, hogy haladjunk, hanem arról is, hogy megmaradjunk. Ennek legelső kelléke pedig a meg nem hamisított, világos önismeret.

A nemzetet saját lelkével megismertetni: ez volt Erdélyi János életének főadata; s dicsőség neki, mert megoldotta!

A p r i l 26-á n n y e l v- é s s z é p t u d o m á n y i o s z t á l y- s e g y z e r s m i n d ö s s z e s ü l é s.

H u n f a l v y P á l r. t. felolvassa értekezését ily czim alatt: „Az osztják evangélium s az éjszaki osztják nyelv.“

Vologodszki orosz pap, sokáig az Ob mentében az éjszaki, különösen obdorszki osztjások között tartózkodván, s ezen osztjások nyelvét megtanulván, nemcsak szótári gyűjteményt készite, hanem a

Máté evangéliumának tíz első fejezetét is lefordítá, mely fordítást, a pétervári Wiedemann átvizsgálása után (mert Vologodszki összes osztják nyelvbéli dolgozatai a pétervári akadémia birtokában vannak), Bonaparte Lucian 1868-ban Londonban kiadott. Ennek egy példánya jutott minap az értekezőnek kezeihez, ki azt igen kedves ajándéknak vette.

Reguly hagyományai között az éjszaki vagy obdorszki osztják nyelvbéli szövegek 83 sűrűen beirt félivet tesznek, mely osztják nyelv-kines, azonképen mint a vogul szövegek, alkalmasint unicum. Fájdalom, Regulynak nem volt érkezése az osztják nyelvből is szókat gyűjteni, jegyzeteket tenni, mint a vogulról tett volt; az osztják szövegeket tehát lehetetlen úgy megérteni, hogy tudományosan használhassuk. Castrén soványka osztják nyelvtana és szógyűjteménye csak a déli vagy irtisi osztják nyelvet illetik; azokugyan untig elegendők arra, hogy megmutassák az osztják nyelvnek testvéries voltát a vogullal, s így felette nagy nevezetességét az ugor nyelvek között: ámde nem elegendők az éjszaki osztjáknak megismerésére, vagy épen az osztják szövegek megmagyarázására. A magyar nyelvtudomány tehát csak onnan vár segítséget, hogy a pétervári akadémia Vologodszki hagyományait Wiedemann által kiadatja, ha kiadhatók, s így hozzánk is eljutnak.

Vologodszki fordítása első, bár kis mutatóvány, az éjszaki osztják nyelvből, s Hunfalvy Pál megismertetvén azt, alkalmat veszen magának annak bizonyítására, mennyi felvilágosítást nyerhet nem csak a vogul, de a magyar nyelvtudomány is az osztjáktól általában, különösen pedig az éjszaki osztjáktól. Ennek példája gyanánt előadá Hunfalvy, hogy az éjszaki osztják lu, ö, mely a déli osztják és vogul, t ä u, ö, helyett van, egyike azon számos nyelvtényeknek, melyek a t, l, s, h, r hangok változását a szók elején mutatják. A lu személyi névmás mint birtokos és tárgyi rag l; p. o. lovi, ló (mely a vogulban is l ü, de a a déli osztjában t a u, t l a u) a birtokos raggal így vagyon: lo v e m, lo v e n, lo v e l, lovam, lo vad, lo va, mi a vogulban így van: lu-m, lu-n, lu-ä. A vogul lu ä, lova, tehát azonos az éjszaki osztják lo v e l szóval. De az éjszaki osztják birtokos ragok még más nevezetes tényt világosítanak föl, ha az osztják és vogul birtokos ragokat a magyarok mellé teszszük:

V o g u l :	M a g y a r :	É j s z a k i o s z t j á k :
1) lu-m	lov(a)m	love-m
lu-n	lov(a)d	love-n
lu-ä	lov-a	love-l
2) lu-u	lov-un ^k	love-u
lu-un	lov-atok	love-en
ln-a nl	lov-ok	love-l
3) lu-a-nem	lov-a-im	love-l-am
lu-a-nen	lov-a-id	leve-l-an
lu-a-nl	lov-a-i	leve-l-al
4) lu-a-neu	lov-a-ink	lovel-au
lu-a-nen	lov-a-itok	love-l-an
lu-a-nl	lov-a-ik	love-l-al.

Ezen alakok 3 és 4 csoportjai, a birtokos ragok előtt, melyek a személyt és számot együtt foglalják magukban, még valami más elemet ($a \equiv l$) mutatnak, melyet az igék tárgyi ragozásában is találunk, és melyet legvilágosabban mutat e következő példa:

bot-ja-im	tud-j-uk	bot-ja-ink
bot-ja-id	tud-já-tok	bot-ja-itok
bot-ja-i	tud-já-k	bot-ja-ik.

A bot-ja-im, bot-ja-ink alakokban az *i* a számot az *m*, *n* k pedig a birtokos személyt jelölik; a *ja* tehát nyilván mást jelöl. S látjuk, hogy a vogulban a megfelelő *a*, *s* az északi osztjában a megfelelő *l* ugyanott van. Hunfalvy felhozott nyelvtényekkel azon *ja*, *a*, *l* jelentését és szereplését bizonyossá teszi; a miből kitetszik, hogy miért nem hasonlíthatnak a birtokos ragok az alanyi (*k*, *sz*, *n*) ragokhoz, hanem hasonlítanak a tárgyas alanyi ragokhoz, midőn ezekben a tárgy és alany összeforrott (*m*, *d*; tudom, botom, tudod, botod), s miért vesznek egyébkor a személyes, vagy alanyi ragok elé tárgyi ragot fel (bot-ja-im, bot-ja-ink stb.) Mert a rokon nyelvek példái azt mutatják, hogy ez: *botok*, *botsz*, annyi volna, mint: én bot vagyok, te bot vagy, mint *tudok*, *tudsz* ennyit jelent: én tudó vagyok, te tudó vagy. Valamint tehát ez: *tudom*, *tudod*, *tudja* stb. annyit teszen, hogy én annak tudója vagyok stb. vagy azt tudni enyém, úgy ez is, *botom*, *botod*, *botja*, azt jelenti, hogy én a botnak birtokosa vagyok, azaz, a bot enyém stb.

Ebből is látható, hogy a fölolvastott értekezés sok meglepő föl-

világosítást nyújt, miből az éjszaki osztják nyelv nagy fontossága kiteszik a rokonok sorában.

Gyulai Pál r. t. bemutatja Brassai Sámuel r. t. értekezése folytatását „A magyar mondatról.“

Május 3-án philosophiai törvény- és történettudományi osztályülés.

Csatskó Imre l. t. felolvassa értekezését: „A szabadságbüntetések Poroszországban.“

Múltkori (f. é. márczius 1-ső napján tartott) felolvasásban előadtam, hogy miféle szabadságbüntetések voltak Poroszországban az 1851-ki büntetőtörvények behozatala előtt gyakorlatban.

Poroszországban a büntető intézetek a múlt század végén és a mostaninak elején sanyarú állapotban voltak, mint ezt Schüek, a boroszlói fogdának jelenlegi igazgatója, előadja*). Legtöbbnyire a régi klastromi és kastélyok alakították át börtönökké, mi mellett fő tekintet arra volt, hogy a foglyok megszökése akadályoztassék.

Öt évre ítelt foglyok, bünteterei tekintet nélkül, lábukra vasat kaptak; a tiz évre elítéltek vasat még nyakukra is. A ki megszökést kísérelt meg, az vas szarvakat kapott, miben esörgök voltak.

A fogdák építési módja az egészségre káros hatású volt, s azok a foglyok közössége miatt az erkölcsre is rossz hatást gyakoroltak, úgy hogy azok Mittermaier szerint méltán a büntettek iskolájának mondhatók voltak.

Harmadik Fridrik Vilmos trónra lépte óta sok történt a büntető igazság-szolgáltatásra nézve. A foglyok elkülönítése már egy 1799-k február 26-án kelt körrendeletben van megemlítve, és 1801-ben a magán rendszerű fogdák behozatala volt megrendelve. A porosz kormány a börtönök javítása körül nagy érdemeket szerzett, dr. Juliust használta, és több fogdának a hallgató rendszer szerinti építését, valamint a foglyok teljes elkülönzésének megkísérlését még 1851. év előtt elrendelte.

Az 1851-ki büntető törvénykönyvben háromféle szabadságbüntetés van elfogadva, t. i. a fegyház (Zuchthaus), a bezárás (Einschliessung) és fogság (Gefängniss).

*) L. Die Einzelhaft und ihre Vollstreckung in Brucksal und Moabit. Leipzig. 1862, 8-ik s. köv. lap.

A fegyházbüntetés életfogytiglani, vagy ideiglenes. Az ideigleni fegyházbüntetés tartama legalább hét év, és legfőlebb húsz év. (Büntető törvénykönyv 10-ik §.)

A fegyházbüntetésre ítélték büntető intézetben őriztetnek, és az ottan behozott munkákra szoríttatnak. A büntetés tartama alatt a fegyházbüntetésre ítélték képtelenek vagyonukat kezelni, és az élők közt arról rendelkezni; azok, amaz alakszerütések szerint, melyek a gondnokoknak kinevezésénél előszabvák, gondnokság alá helyeztetnek; azoknak a büntetés ideje alatt vagyonuknak vagy jövedelmöknek része ki nem adathatik.

A fegyházbüntetésre elítélés a polgári becsületnek elvesztését jogszerűleg vonja maga után. (Büntető törvénykönyv 11-ik §.)

A fegyházbüntetés rendszerint a büntettek ellen használtatik. A gondnokság megrendelése mellett érvül hozatott fel, hogy az elítéltnek és családjának érdeke a gondnokságot megkivánni látszik; ez azonban csak a vagyonra az abból teljesítendő kötelességre vonatkozik; a büntetés kiállításával megszűnik, mikor a gondnok a kiszabadult büntetvőnek számolni tartozik. A fegyházbüntetéssel kapcsolt polgári becsületnek elvesztése nincsen bizonyos időre szorítva.

Az életfogytiglani fegyházbüntetés kizárólag (absolut), azaz úgy van rendelve, hogy más kisebb fokú büntetést a bírónak kiszabni nem lehet vagy pedig mint legnagyobb fokú (maximum) szabadságbüntetés kisebb fokú szabadságbüntetéssel, mint minimummal együtt a mikor a bíró az esetek különfélesége szerint a szabadságbüntetést a legalsóbb foktól egyész a legnagyobb fokig választhatja, de a törvényben kimondott minimumon alul nem mehet. Az életfogytiglani fegyházbüntetés előjő 10 évi, és 5 évi minimummal.

Az ideiglenes fegyházbüntetés ritkán van időtartam nélkül a törvényben rendelve, mikor a bíró az előforduló illető esetekben a fegyházbüntetést 2 egész 20 év közt szabhatja ki. Fegyházbüntetés egész 20 évig előjő 20 §-ban; 15 évig 16 §-ban; 10 évig 26 §-ban; 8 évig 1 §-ban; 5 évig 13 §-ban.—Az ideiglenes fegyházbüntetésnek legalsóbb fokai (minimumai) is különfélék; legtöbbynire a 2 évi minimum jön elő; de van fegyházbüntetés 3 évi, 5 évi, 10 évi minimummal is.

A minimumok is a maximummal különféleképen fordulnak elő; így van 2 évi minimum 5 évi, 8 évi, 10 évi, 15 évi és 20 évi maximummal. — Van 3 évi minimum 10 és 20 évi maximummal; öt

évi minimum van 15 évi, 20 évi maximummal; tíz évi minimum van 15 és 20 évi maximummal.

Egy §-ban több fokú fegyházbüntetés is fordul elő az illető büntettnék enyhébb vagy súlyosb fokozata szerint, például a hamis eskü ellen a 216. §-ban; a mélnagzatelhajtás ellen a 182-ik §-ban sat.

A büntetés szigorát tekintve, a szabadságbüntetések közt Poroszországban második helyet foglal a fogság büntetés.

A fogságbüntetésre ítéltek fogdaintézetbe záratnak, és ottan képességük és viszonyai szerinti módon foglalkoztatnának. A fogságbüntetés tartama, a mennyiben a törvény mást nem rendel, legfölebb öt évi legyen. (Büntető törvénykönyv 14-ik §.)

A fogságbüntetés rendes büntetése a vétségeknek; ritkán van a helyett pénz bírság kizárólag rendelve, gyakrabban van a választás azok közt megengedve. A fogságbüntetéssel a polgári becsületnek teljes elvesztése nincsen kapcsolva, és csak a törvényben kijelölt esetekben lehet vagy kell azzal a polgári becsületjogok élvezetének ideiglenes eltiltását, mint szigorítást összekapcsolni.

Az esetek, melyekben a fogságbüntetés öt évnél tovább tarthat, a Büntető törvénykönyv 35-ik 43-ik 57 és 58 §§-aiban vannak megemlítve.

Az öt évi fogság mint legnagyobb büntetés különféle fokú kisebb büntetésekkel mint minimummal jön elő; így 2 évi minimummal 2 §-ban; 1 évi minimummal 3 §-ban; hat havi, három havi, két havi, 1 havi, 4 heti, 14 napi, 1 heti minimummal. Ha a fogságbüntetés a nélkül jön a törvényben elő, hogy annak legnagyobb és legkisebb foka ki volna téve, akkor a rendes öt évi maximum és a 15-ik §. szerinti egy napi minimum közt választhat a bíró.

Négy évi fogságbüntetés van szabva a 143-ik §-ban, hol a minimum hat hó.

Vannak esetek, melyekben a 3 évet meghaladó fogságbüntetés fegyházbüntetéssel vagy lagon jön elő; így van fegyház 2 évtől 20 évig, vagy fogság 1 évtől ötig; fegyház 2 évtől 15 évig, vagy fogság 6 vagy 3 hótól 5 évig, fegyház 2 évtől 10-ig, vagy fogság 1 naptól 2 évig. A fogságbüntetés alkalmazása itt akkor van megengedve, ha enyhítő körülmények forognak fén.

Ezenkívül a fogságbüntetés még különböző fokozatokban van rendelve, így mint legnagyobb büntetés: 3 évi, 2 évi, 1 évi, 10 havi, 6 havi, 3 havi, 2 havi fogság különféle legalsóbb fokú fogságbüntetéssel.

A porosz szabadságbüntetések közt legenyhébb a bezárás, mely a foglyoknak foglalkozására és életmódjára felügyelettel kapcsolt szabadságmegfosztásból áll; végrehajtatik az a v á r a k b a n vagy más e végre különösen kijelölt terekben. Bezárásra nem lehet hűsz é v e n túl itélni. (Büntető törvénykönyv. 13-ik §.)

A bezárás a korábbi custodia honestát pótolja; rendszerint várakban hajtatik az végre, vagy ha ott e l e g e n d ő h e l y nem volna, más e végre különösen kijelölendő helyiségekben. A bezárásnak kimondásánál jelenleg nincs tekintet a p o l g á r i o s z t á l y különösségére, mint volt az előtt a várbüntetéseknel.

A bezárás a fegyházbüntetéssel v a g y l a g o s a n kapcsolva jön elő különösen a p o l i t i k a i büntetteknel, ha enyhítő körülmények vannak jelen; s o l y büntettnél, mely nem aljas indokból veszi eredetét, mint a p á r v i a d a l. Annak, hogy a bezárás a fegyházbüntetés után van mindjárt említve, oka az, hogy a bezárás b ü n t e t t e k n é l is előfordúl, és mert tartama a fogságnál hosszabb.

A porosz büntető törvénykönyv 15-ik §-a szerint a napok, hetek vagy hónapok szerint kiszabott szabadságbüntetéseknel a n a p 24 órával, a hét hét nappal, a hónap 30 nappal számittatik. A szabadságbüntetéseknek tartama l e g a l á b b e g y n a p i legyen. (Büntető törvénykönyv 15-ik §.)

Az utolsó pontnak rendelete csak a fogságnál és bezárásnál alkalmazható, mert a fegyházbüntetésnek legrövidebb időtartama határozottan két évre van szabva.

Ha a szabadságbüntetéseknel a törvényben kiszabott büntetésfaj átváltoztatásának kell bekövetkezni, akkor egy évi bezárás n y o l e z h a v i fogságbüntetéssel, 1 évi fogságbüntetés nyolcz havi fegyházbüntetéssel egyenlőnek tekintendő. (Büntető törvénykönyv 16-ik §.)

A szabadságbüntetések közti arányt meg kellett határozni azért, mert a büntetőtörvénykönyv 56-ik és 57-ik §§-ai szerint, ha dologi b ü n h a l m a z a t esetében, például, fogság és fegyházbüntetés volna kimérendő, akkor az enyhébb fajú büntetést a s z i g o r ú a b b r a át

változtatni kell, a végrehajtásnál másként támadható nehézségek eltávolítása végett.

Az ily arányt tekintve azonban megjegyzendő, hogy annak meghatározásánál minden önkényt mellőzni alig lehet, és hogy e részben is sok függ a fogdák szervezetétől.

A büntető törvénykönyvnek 1850-ki javaslata fölötti tanácskozás közben az országgyűlés 2-dik kamrájának bizottsága úgy nyilatkozott*): hogy miután a becsületvesztés gyakran érzékenyebb, mint a mérsékelt szabadság- vagy pénzbüntetés, a becsületvesztést a törvényhozónak a büntetések kiszabásánál figyelmen kívül hagyni nem kell. Nehogy azonban a büntettekkel jellemzett büntethető cselekvényeknek, s így az esküdtszékek teendőinek száma szerfölött szaporodjék, a bizottság a javaslatnak ama részét, melyben minden oly büntethető cselekvény, mely a polgári becsületnek végképeni elvesztését vonja maga után, büntették, oly büntethető cselekvény pedig, melynél a polgári becsületjogok élvezetének ideigleni elvesztését lehet vagy kell kimondani, vétséggké jellemeztetik, elfogadta.

Megjegyzé egyszersmind a bizottság, hogy a becsület szó alatt érteni lehet: 1) az állam által biztosított polgári jogoknak foglalatját és élvezetét, 2) amaz elismerést, mely a személyi érdemnek a közvélemény által a jó névben és hírben megadatik. A becsület első értelemben lehet csak bírói ítéletnek és büntetésnek tárgya. — A törvényhozásnak a becsületvesztés körül, ha már az a büntetés-rendszerben el van fogadva, úgy kell eljárni, hogy a becsületvesztést csak ott rendelje meg, hol a becsület a vádlottól már a közvélemény által elvonatik.

A 2-ik kamarai bizottság a polgári becsületnek elvesztését a legalsóbb fokú fegyházbüntetéssel is, ama nézet ellenében, mely szerint a polgári becsületnek elvesztését csak az öt és több évig tartó fegyházbüntetéssel kellene kimondani, összekapcsolandónak vélte, hogy így fő különbség legyen a fegyház és szabadságbüntetés közt an

*) L. Verhandlungen der ersten und zweiten Kammer über die Entwürfe des Strafgesetzbuches für die preussischen Staaten. etc. Berlin. 1851.

nál is inkább, mert a javaslat csak oly büntethető eselekvényeknél rendel a polgári becsületnek elvesztését, melyek aljas és becstelen érületből származnak; ott pedig hol ez érület iránt kétség támad, a bíróra hagyja annak meghatározását, vajon az előforduló esetben mutatkozó indokok szerint fegyház vagy más szabadságbüntetés alkalmazandó-e.

A bizottság egyszersmind abbeli nézetét nyilvánítja, hogy a fegyházbüntetésnek szigorán a közizgatás útján változtatni nem szabad, és hogy ha szándék volna a magán rendszerű fogdákat behozni, ez a törvényhozás útján történjék; s ehhez volna megszábandó az arány is, mely szerint azután a szabadságbüntetés tartama rövidíttessék.

Mittermaier-nak a porosz büntetőtörvénykönyvben foglalt szabadságbüntetések fölötti bírálatában*) különös figyelmet érdemel az, hogy ő hiánynak veszi, miszerint a büntető törvénykönyvben nincsen kimondva, hogy mely börtönrendszer vétetett a szabadságbüntetéseknél alapúl (a magán- vagy közös-e), mit pedig előlegesen kell megállapítani, hogy azután a szabadságbüntetéseknek tartamát a szerint lehessen meghatározni, a benhatályra nézve különbség levén a magán és a közös fogság közt.

Ha a törvényhozó, a nép nézetét figyelembe véve, czélszerűnek tartja a szabadságbüntetéssel becsületvesztést kapcsolni össze, akkor kétféle szabadságbüntetés kell, de elég is; egyik, mely becselenítő, másik, mely nem olyan. A becselenítés azonban nem függ a büntetés tartamától, mert lehetnek oly büntettek, mik hosszabb tartamú szabadságbüntetést követelnek, de nem becselenítők, mert például: alapos ingerültséghől és nem aljas indokból származnak (agyonütés, lopás).

Hátrányosnak nyilvánítja Mittermaier a politikai büntetteknek, közönséges, aljas indokokból bünöző foglyokkal egy büntetőintézetbe (fegyházba) zárását; mert fogalomzavar támad a népnel, ha ily, különböző indokokból bünözött foglyokat lát

*) L. Archiv des Criminal-Rechts 1851-ki foly. 431-ik s. köv. lap.

együtt a fegyházban, és mert ily eljárás mellett a közönséges bünhönczöknél a fegyháztól, mint beestelenítőtől való félelem csökken.

Hogy a porosz büntető törvénykönyvnek, már elfogadtatásakor elismert, hiányait annál biztosabban javítani lehessen, a jogügyi miniszter 1851-ben october 22-én a bíróságokhoz és államügyészségekhez rendeletet bocsátott ki, mely szerint oly eseteket, melyek folytán a büntetőtörvénykönyv javításának szüksége mutatkoznék, feljelentsenek. Ennek eredménye az lett, hogy a kormánynak 1853-ban tett indítványa következtében a büntető törvénykönyvnek 56, 219, 240-ös és 280-ik §-aiban foglalt büntetések enyhébbre változtattak.*)

Az említett rendelet folytán négy év alatt beérkezett jelentések-ből ama közös meggyőződés tünt ki, hogy a szabadságbüntetések enyhíteni, és több büntettnék fogalmát kisebb körre szorítani szükség. A tapasztalat pedig azt tanúsította, hogy a behozott s időtartamra nézve szigorúbb szabadságbüntetés miatt a fogdák túlterhelve lettek.

E bajnak orvoslása tekintetéből, az 1855-ki országgyűlésnek 2-dik kamrája a kormánynak megfontolásul ajánlotta a kérdést: vajon a szabadságbüntetésnek szigorítása és e mellett azoknak rövidebb időre szorítása, nem volna-e alkalmas eszköz a büntetőintézeteknek kiürítésére?

A kormány a szigorítások ellen nyilatkozott, mert azok a bünhönczöt m a k a e s e s á és elkeseredetté teszik, a bünbánatot, és a bünhöncznek javulását akadályozzák. Szigorításokat, mint például testi fenyítéket vagy börtönt használni oly bünhöncz ellen, ki a fogdában magát jól viseli, ki a rá mért munkát pontosan teljesíti, ellenkezést foglal magában, és bosszúra mutat.

A négy év alatt nyert adatok alapján a kormány 1855-ben a büntető törvénykönyvnek javítását indítványozta, mely szerint a fegyházbüntetésnek legalsóbb foka 2 évről 1 évre szállíttassék le, és 27 §-ban az 1851-ben meghatározott büntetés s az illelő büntettek

*) L. Verhandlungen der 1-ten und 2-ten Kammer, und der beiden Häuser des Landtages üb. d. Entwürfe zu den Abänderungen u. Ergänzungen des Strafgesetzbuches f. d. preussischen Staaten. Berlin. 1856.

fogalmazványa pontosabban körülírassék. — A fegyházbüntetés legalsóbb fokának 2 évről 1-re leszállítását a kormány igazolhatni vélte az által, hogy a bíróságnak elegendő ítélhetési tér van engedve, minélfogva a büntetett nagyságához mért büntetést kiszabhassa, és hogy az 1 évi minimum csak a kisebb büntettek ellen van szánva.

A 2-dik kamarának bizottsága a fegyházbüntetés minimumának 1 évre leszállítása iránti indítványt el nem fogadhatónak nyilvánította; mert e leszállításnál az egész büntetésrendszert átvizsgálni, és minden egyes büntettnél megbírálni kellene, vajon annak tényálladéka a büntetés leszállítását megengedi-e; mert az enyhítő körülményeknek több esetre szándékolt kiterjesztésével, ezeknél már így is a fegyházbüntetés enyhülni fog; mert a büntettek száma szaporodott, és mert a bírák az enyhébb büntetés kimondására úgy is hajlandók.

A bizottságnak ebbeli nézetét a 2-ik kamara elfogadta még azért is, mert a büntetőtörvénykönyv alapos átvizsgálatára hiányzik még az elegendő tapasztalati adat, és mert a törvényeknek az életre hatása miatt a rendszeres törvénykönyveket különösen minél ritkábban kell változtatni. S miután a jogügyi miniszter is úgy nyilatkozott, hogy a kormány a kamara nézetével egyetért, a fegyházbüntetés minimumának leszállítása iránti további tanácskozás feleslegessé vált.

Megjegyzést érdemel, hogy az 1-ső kamara bizottsága a szabadságbüntetések szigorítása mellett nyilatkozott az okból, mert csak így lehetne eszközölni, hogy a szabadságbüntetések a büntettekől elijesztek legyenek.

A kormány jó szándékú javaslatának ilyképeni mellözése Kraewell naumburgi főttörvényszéki tanácsost egy munkának irására bírta,*) melyben czélul tűzte ki magának az országgyűlésen képviselve volt laicusokat a büntető törvénykönyvnek szigoráról kitanítani, s igazolni, hogy tévedésben vannak, kik azt hiszik, hogy az állam tiszte, mindig új és nagyobb fegyházakat építeni, mert e fegyházbüntetések száma szaporodik; a rosznak forrását kell bedugni, és módot keresni, mely a szaporodást korábbi rendes állapotára visszavezesse.

Kraewell előadja, miként szaporodott a fegyházra ítelt bűnhönczöknek száma 1848-tól 1849-ig többre 547-tel; 1849-től

*) Vorschläge, wie durch Beseitigung der Horren des preussischen Strafgesetzbuches der Überfüllung der Zuchthäuser abzuhelfen wäre. 1857.

1851-ig többre évenként 1201-gyel, 1851-től 1854-ig többre évenként, 3335-el. — A fegyházi költség is, mi 1848 ban 535,190 tallér volt, 1.114,726 tallérra szaporodott. Az új építkezési költsége 20 — 30 millióra vannak téve.

• E szaporodás leginkább az 1851-ki büntető törvénykönyv behozatala után következhetett, minthogy abban a büntetések tetemesen szigorították. E szigorról Kraewell mint bíró mindig jobban jobban meggyőződött, s annak mikénti mellőzhetését kimutatni munkájának egyik feladata. S megjegyzi, hogy a két évi fegyház sok büntettnél igen magas büntetés.

A fegyházbüntetésnek szigorát szelidíteni igyekezett a törvényhozás az által, hogy több esetben az enyhítő körülményeknek figyelembe vételét megengedte. Azt azonban nem helyesli Kraewell, hogy az enyhítő körülmények jelen, vagy nem létének kimondása az esküdtekre van bízva, kiktől azt is kellene kérdezni, vajon vannak-e súlyosító körülmények is jelen, mintán bírónak a büntetés kiszabásánál ezeket is figyelembe kell venni. Czélszerűnek tartja ő az esküdteteket csupán csak a bűnösség vagy nem bűnösség kimondására szorítani.

A kegyelmezést sem tartja Kraewell czélszerű módnak a fegyházbüntetés szigorúságát enyhíteni, mert a szóbeli eljárásnál a periratok nem nyújtanak annak biztos gyakorolhatására elegendő alapot.

A büntetések szaporodásából csak azt lehet következtetni, hogy a szigorúbb büntetések sem elegendők a büntetettől tartóztatni; ámbár a jogügyi miniszteriumnak hivatalos lapjából (1856. 303-ik lap) kitűnik, hogy a népesség számának szaporodása mellett (15 millióról 17-re) 1840-től 1854-ig némely büntettek száma kevesbedett, ilyen a gyilkosság, rablás, gyűjtogatás; a pénzhamisítás, majdnem ugyanazon számban maradt, a hamis esküvés száma azonban szaporodott.

Arra nézve, hogy a bírák hajlandók az enyhébb büntetés-fokot kiszabni, azt mondja Kraewell, hogy a bírák a büntetés-fokot is szigorúnak tartják, és gyakran sajnálják, hogy a törvény szerinti szigorú büntetést kell kimondaniok. — Munkájában a büntető törvénykönyvnek 27 §-át veszi bírálat alá, melyeknél vagy a fegyházbüntetés legalsóbb fokának egy évre leszállítását, vagy az enyhítő körülményeknek figyelembe vételét ajánlja. Kitünteti, hogy több esetben a büntetés az előbbiekhöz képest kétszer, háromszor, sőt többször is szí-

gorúabbá lett; és megjegyzi, hogy a tartományi köz törvénynek (allgem. Landrecht) enyhébb büntetései is a közbiztosság fentartására elegendők voltak.

Az 1851-k-i porosz büntető törvénykönyvnek hiányait és szigorát főképp annak tulajdonítja Kraewell, hogy a törvénykönyvi javaslatokat készítők a német büntetőjognak egyszerű elveitől eltérvén, a hibás és szigorra hajlandó francia büntetőjogi elveket fogadták el.

A Kraewell munkájához csatolt kimutatás szerint a naumburgi esküdtbírósnál 1855-ben 116 vádlott ellen fegyház 282 évre s 1 óra, fogság pedig 36 évre s $5\frac{1}{2}$ óra volt kiszabva. Az 1856. ápril 14-k-i törvény szerint fegyházbüntetést 4 évvel kevesebbre lehetett volna kimondani; az ő javaslata szerint pedig a fegyházbüntetést 46 évvel és 3 hóval, a fogságot 3 évvel alább lehetett volna szállítani. A poroszországi esküdtbíróságok előtt 1855-ben kimért fegyházbüntetéseket 3143 évvel lehetett volna alább szállítani.

Elszállítás folytán Kraewell számítása szerint az állam évenként megta karitna 1,029,607 tallért. S itt figyelmet érdemel az a költség is, mit a községek a foglyok családjainak fentartására kiadni kénytelenek.

Mindezekből Kraewell az államnak abbeli kötelességét származtatja, miszerint a szabadságbüntetéseknek időtartamát a lehetséges legalsóbb fokra szállítsa le.

Az 1851-k-i porosz büntető törvénykönyvben javítás még 1859-ben is történt, mikor a 35-ik §-nak változtatása által a részvét és kísérlet eseteiben enyhébb büntetésnek alkalmazása lehetségessé lett, és a 243, 263, 316-ik és 349-ik §§-bani eseteknél az enyhítő körülményeknek figyelembe vétele mellett a szabadságbüntetések leszállítása megengedett.

Május 10-én matematika i és természettudományi osztályülés.

Than Károly l. t. „Előleges vegytani Közlemények“ czim alatt, követ kezőleg értekezett:

Bocsánatot kérek tek. Akadémia, így kezdé, midőn két oly tárgyról bátorkodom jelentést tenni, melyek csak töredékek és egészen befejezetlenek. E lépésre azonban egy sajnós tapasztalat kényszerít, melynek ha egyéb haszna nincsen, legalább ismét egy alapot szolgáltat annak kiderítésére, mily sajnálatra méltó helyzetben van a magyar

tudós, ha kedvezőtlen viszonyaink daczára mindenek előtt időt és kellő nyugalmat igénylő önálló bűvárlatokkal törekszik foglalkozni. Az érintett tapasztalat ugyanis a következő: Már több évvel ezelőtt megállapítottam elméletileg egy módszert, melynek segítségével az állati szervezetben, különösen az izmok nedvében és a vizeletben állandóan előforduló két légenyertartalmú vegyületnek, a kreatinnak ($C_4 H_9 N_3 O_2$) és kreatininnek ($C_4 H_7 N_3 O$) mesterséges előállítását czéloztam. E módszer kiindulási pontját képezte azon már Liebig által megállapított tény, hogy a kreatin brútvizzel főzve víz felvétele mellett sarkosinra és a huyanyra oszlik fel, $C_4 H_9 N_3 O_2 + H_2 O = C_3 H_7 N O_2 + H_4 N_2 O$

kreatin víz sarkosin huyany

Mivel a kreatin és sarkosin képlete $CN_2 H_2$ vagyis a cyanamid elemei által különböznek egymástól, ez utóbbi pedig víz felvétele által szintén huyanyná alakítható át, valószínűnek látszott, hogy a sarkosin és cyanamid közvetlen egyesülése által kreatinnak kell létre jöni, melyből savakkali melegítés által kreatinin állítható elő. Ezen okoskodás helyességéről, és különösen arról, hogy a főnebbi vegyületek az elemekből mesterséges úton előállíthatók, mindinkább meggyőztek azon felfedezések, melyek e tárgyra vonatkozólag Perkin és Duppa*) továbbá Cahours**), különösen Strecker***) és Vohlhard †) által időközben tétettek. Az ide vonatkozó kísérletek kivételét már két évvel ezelőtt valóban megkezdtem, és az 1868-ik július haváig annyira vihettam is, hogy e vegyületek másodikát a kreatinint sike rült az említett módszer szerint a szervezeten kívül, tehát az úgynevezett életerő befolyása nélkül, vegyi úton létre hozni. Mivel azonban a költséget és sok időt igénylő kísérlet első kivételénél a vegyületet csak csekély mennyiségben nyerhettem, mely e vegyület főbb sajátságainak, továbbá szény- és köneny-tartalmának meghatározására elég volt ugyan, de belőle a légeny meghatározására és physikai sajátságainak szabatosabb megállapítására már nem: ezen tények ugyan már teljesen meggyőztek engemet arról, hogy a kérdéses módszer szerint a két test valóban előállítható de a kísérletek a főnebbi hiányoknál fogva annyira befejezettek nem voltak, hogy közzétételhetek volna. A vizsgálat teljes befejezéséhez

*) Perkin és Duppa The Quarterly Journal of Chemical Society XI. 22.

**) Cahours Compt. rend. XLVI. 1044.

***) Strecker Compt. rend. LII. 1212.

†) Vohlhard Annalen der Chemie & Pharm. CXXIII. 26.

nem kívántatott már semmi egyéb, mint a kísérleteket kissé nagyobb mennyiségű anyagokkal ismételni és kiegészíteni. Szóval semmi más mint egy kissé több szabad idő. Azonban viszonyaink mellett igen bőségesen van arról gondoskodva, hogy a kísérleti szaktudománnyal foglalkozóknak önálló buvárlatokra a kellő idő és eszközök ne álljanak rendelkezésére. A múltból fenmaradt számos nyomasztó viszonyokon kívül ugyanis mindenféle gyűlések, ülések, szakértői és nem szakértői véleményadások, bírálatok és hivatalos jelentések annyira igénybe veszik a tényleg kísérleti szaktudománnyal foglalkozók idejét, hogy ezeknek mindenekelőtt bürokratáknak, szakértőknek, társulati és bizottsági tagoknak kell lenni, és legfeljebb tanárok lehetnek, de tudósok csak annyiban, a mennyiben ezen mindenféle és sok tekintetben meddő küzdelmekben még erejük és némi idejük marad fenn, ha még csakugyan maradhat a tudomány fejlesztésére. Nem tartozik e helyre e sajnálatos viszonyok okainak kutatása, de constatirozni kívántam azt, hogy léteznek, és nem mellőzhetem el ezen alkalommal azon meggyőződésemet kifejezni, hogy az exact tudományok állapotának javítására behozandó reformok között a legfontosabbnak tartom az érintett viszonyokból származó akadályok elhárítását.

Ezen viszonyoknak kell legalább nagyrészt tulajdonítanom, hogy főnebbi fáradozásaim, mielőtt azokat véglegesen bevégezhettem volna, úgyszólván értéktelenné váltak; mert e közben, hogy úgy mondjam, ugyanazon észjáráson alapuló kísérletek eszközöltettek Vohlhard J. által és „Über die Synthese des Creatins” cím alatt közzé is tétettek.

E felfedezésben elsőbbségi jogomat kétségtelenül elvesztvén, legfeljebb azon tapasztalataimat fogom e tárgyra nézve talán más alkalommal közölni, melyek a kísérleti kivitelnek Vohlhardétól némileg eltérő modora által merültek fel.

E kis történet szolgáljon mentségül annak, hogy a főnebb érintett más két tárgyat, habár azok még korántsem tekinthetők befejezeteknek, előleges jelentésképen a tek. Akadémia elé terjesztem, nehogy alkalmilag hasonló sorsban részesüljenek.

E tárgyak egyike egy módszerre vonatkozik, melynek segélyével a levegő víz- és szén-sav-tartalma egyszerűen és gyorsan meghatározható. E célra egy üvegből szerkesztett készüléket állítottam össze, melyet levegő-mérőnek — Aërometer — nevezek. A készülék egy függőleges üvegesőből (mérőcső) áll, mely végein csapokkal elzárható. A cső egy osztályzattal ellátott kétszárú (manometer) van összeköttetés-

ben. Hogy e feszélymérő érzékeny legyen és a legcsekélyebb feszélyváltozásokat is észlelni lehessen rajta, nem higanynyal, hanem vízzel van megtöltve. Az üvegső felső végével ezenkívül egy kis edény (kamara) van kapcsolatban, melyből egy csap segítségével 1—2 köb centimeter folyadék átbocsátható a mérésőbe, a nélkül hogy a bezárt levegő feszélye ez által megváltoznék. Hogy a készülék a kísérlet kivitele alatt állandó hőmérsékkel bírjon, egy szélesebb üvegedénybe van helyezve, mely vízzel teletöltetik, és egy érzékeny hőmérővel van ellátva. A levegőmérő következőkép használtatik: A végesapokat kinyitván, a vizsgálandó levegőt keresztül szívjuk rajta, ekkor a feszélymérőt 0-ra állítva, a kamrából néhány csepp tiszta vizet bocsátunk a mérésőbe. A manometeren észlelt feszély növekedés mutatja, hogy mily gőzmenyi-ségnek kellett keletkezni a végett hogy a csőben uralgó hőmérsék (t) mellett a levegő vízgőzzel telített legyen. Ha a t hőmérséknél a telített gőz feszélye α , a manometeren észlelt feszélynövekedés pedig β , akkor a vizsgált levegőben foglalt vízgőz feszélye $x = \alpha - \beta$.

Ellenőrzésül, illetőleg összehasonlításul, szolgáljanak a következő kísérletek, melyek a levegőmérővel és az August-féle psychrometerrel egyidőben tétettek.

	légmérő	psychrometer
gőzfeszély (párisi vonalakban)	5.4'''	5.2'''
" " "	5.0'''	5.1'''
" " "	5.2'''	5.1'''

Ezen csekély eltérések leginkább onnét származnak, mert a primitív módon összeállított első készüléknek, melylyel e kísérleteket tettem, némi elvi hibái voltak; ha azonban a javított készülékkel ismételtetem a kísérleteket, nem kételkedem a felől, hogy az eredmények sokkal szabatosabbak lesznek.

A mennyiben a készülék kiszáritása némi nehézséggel jár, kevésbbé czélszerű a vízgőz meghatározására, de a mi fő, annál gyorsabb és könnyelmesebb vele a levegő szénsavának megmérése. E czélra a mérő csövet néhány csepp vízzel megnedvesítvén, tartalmát vízgőzzel telítjük. Ezután a manometert 0-ra állítván, a kamrából néhány csepp mézsvizet bocsátunk a mérésőbe. Ez a méréső belsején nagy felületre terjedvén ki a csekély mennyiségű szénsavat néhány másodperc alatt elnyeli, és a manometer vízoszlopa 4—20 millimeterrel csökken. A manometer csökkenését elosztva az uralkodó légnyomás által, ez utóbbit is vízoszlopdekameterekben mérve, a levegőben foglalt szénsav térfogatát adja

1000 red részekben. Ellenőrzésül szolgál a következő két kísérlet, melyek egyrészt a levegőmérővel, másrészt Pettenkoffer módszere szerint, mészvíz és sóskasavvali térfogatos elemzés által eszközöltettek, a m. k. egyetem vegytani intézetének hallgatótermében.

	levegőmérő	Pettenkoffer módszere :
1) közvetlenül az előadás után	3.32 ⁰ / ₀₀	2.30 ⁰ / ₀₀
2) néhány órával később	1.35 ⁰ / ₀₀	1.31 ⁰ / ₀₀

A tökéletesített készülék teljes leírását, valamint a vele való bánásmódot és a kísérleti eredményeket, más alkalommal lesz szerencsém a tekintetes Akadémia elé terjeszteni.

Mivel Pettenkoffer nagybecsű vizsgálatai szerint a zárt helyiségekben a lélekezés, kigőzölgés és égés folyamata által fertőzött levegő romlottságának legbiztosabb mértéke a szénsav : valószínű, hogy a levegő-mérő a kórodák, kaszárnyák, lakszobák, üvegházak levegőjének megvizsgálásánál, valamint meteorologiai észleleteknél egészségügyi szempontból jó szolgálatokat fog tenni. Ez annyivalinkább remélhető, mert a levegőmérő szerkezetének kellő javítása után a kísérletek kivitele oly egyszerűvé fog válni, hogy azokat kellő szabotossággal a nem szakértő is végrehajthatja.

A második tárgy, melyről jelentést tenni óhajtok, a szénélegkéneggel telített vér színképe. A szénélegkéneggaz élettani hatását múlt évben Balogh Kálmán tanártagársammal tanulmányozván*), az derült ki, hogy e légnem behellése által tüdők finom szövetében oly vérbőség áll elő, hogy ez a túlfeszített véredények megrepedésével és a légutakban történő sötét színű vérömlénnyel végződik. Az agyban szintén vérbőséget idéz elő, de esékélyebb mértékben. A láták egyidejűleg szerfőlött kitégúlnak, és a tiszta gáz behellése alkalmával a halál a mérgezés következtében rövid idő múlva bekövetkezik.

Miután e légnem behellése ily mérgező hatásúnak bizonyult, érdekes volt a vérhez való viszonyát megvizsgálni, és különösen kipuhatolni, vajon nem idéz-e elő a vér színképében oly sajátosság változásokat, mint Hoppe-Seyler más mérges hatású gázok és gőzök behatásánál a vérre észlelte.

E célra ürtíver használtatott, mely lepárolt vízzel annyira higitatott, hogy 3 centim. vastag rétegen jól megvilágított tárgyakat az

*) L. Orvosi Hetilap 1868. 42. sz.

oldaton keresztül látni lehetett. E folyadék két 3 cent. vastagságú párhuzamos fedő üvegedénybe tétetett, és ezek közül az egyik szénélegkénegléggel telítetett. A két folyadékon keresztül világító gázláng fénye vezetett a szinképkészülékbe. Az észlelés akként történt, hogy a telített és nem telített vér szinképe egy időben, tehát összehasonlítólág voltak láthatók. A készülék finom osztályzata az egymás felett álló két szinkép között volt leolvasható. Tájékozássul a Fraunhofer-féle C és D vonalak, továbbá a nem telített vérnek (oxyhämoglobin) α és β vonalai, következő eredménnyel határozattak meg:

$$C=51 \quad D=65 \quad \alpha=66,5-70,5 \quad \beta=76=83.$$

5 percnyi telítés után nem látszott a vér szinképében semmi változás. De miután a gáz $\frac{1}{2}$ óráig vezetett a vérbe, az α vonal hátra tolatott az ibolya felé, β pedig kissé szélesebb lett, mint a következő észlelésekből látható:

$$\alpha'=67-72,3 \quad \beta=75,3-83.$$

A szinkép világító része általában gyengébb lett, de leginkább sötétedtek az ibolya és kék sugarak. 2 óra múlva a szinkép még sötétebb lett, valószínűleg azért, mert a telített vér zavarodni kezdett. E zavarodás ismét pár óra múlva fehér üledék alakjában rakodott le, mi, úgy látszik, nem egyéb, mint paraglobulin.

A tiszta vér szinképében ugyanekkor az α és β vonalok elmosódottak lettek, elhalványultak és lassanként egészen eltűntek, míg helyettök a szinitett (reducált) hämoglobin γ vonala jelent meg. A hämoglobin szinitése a vér elbomlása által jött létre.

Hét óra múlva a telített vér szinképében C és D közt a vörösbén egy egészen új sötét és éles vonal merült fel 59 és 60 közt, melyet COS hämoglobin δ -nak nevezek.

A COS hämoglobin szinképe igen állandó, mert még 8 nap lefolyása után is úgyszólván változatlanul észlelhető volt mind a három vonal t. i. α , β és δ , míg a tiszta vér szinképe már a 2-ik nap teljesen eltűnt, kétségtelenül a rothadás folytán. A szénélegkéneg tehát, úgy látszik, igen állandó vegyületet képez a hämoglobinnal, hasonlóan a szintén mérges hatású kéksavgöz és a szénéleghez. A változás tehát, a melyet e gáz a vér szinképében előidéző, egyrészt a szénéleghez, másrészt pedig a kénkönenyéhez hasonlít, a mennyiben a szénéleg az α vonalnak épen ily értelmű elmozdulását idézi elő, a kénköneny pedig, Hoppe-Seyler észleletei szerint, a vörösbén oly fekete csíkot idéző elő, melynek jobb széle az én készülékemre átszámítva 59-re esik, mi a δ vonal helyzetével összeesik. Azonban meg kell je-

gyeznem, hogy a δ vonal keskeny és éles, míg a Hoppe-Seyler által észlelt kénköneny vonal δ osztályfok szélességű volt. Ennélfogva tehát lehetséges, hogy e két vonal mégsem azonos.

Május 24-én philosz., törvény és természettudományi osztályülés.

Keleti Károly l. t. „A statisztikai tények alkalmazásáról“ értekezett, kivonatban következőleg:

A statisztika, az állami és társadalmi tudományok, úgyszólván, legifjabbika, már is visszaélésekre szolgáltat alkalmat, pedig leginkább az által, hogy más tudományágak saját, gyakran téves állításait a statisztika által szolgáltatott anyaggal támogatni, igazolni iparkodnak.

Értekező egyetért Engel azon állításával, hogy összes tudományosságunk egyik fő célja: az államtudományok haladásának egy lábra állítása s egyforma előmozdítása a természettudományokéval, még pedig az emberiség életének, vagyis a természeti életben a személyinek statisztikai kutatása természettörténelmi alapon.“ S a mint ezzel egyetért, csodálkozik Engel azon nézetén, hogy a statisztika tudományos voltát tagadja, noha épen Engel ezért talán többet tett mint bármely élő statisticus; de ezen merőben ellenkező nézetekből azt látja, hogy a statisztikának se föladatai, se eddigi eredményei nem állnak még a bizonyosság oly magas, kétségbevonhatlan fokán, mely a merész következtetéseket minden téren, a bátor ráhivatkozást idegen tudomány részéről is igazolná.

A statisztikával való visszaélés veszélyét értekező abban látja, hogy újabban divattá vált, noha a kezdemények századunk első negyedében észlelhetők, a statisztika számaiból s részbeli egyformaságukból nem a társadalmi viszonyokra, az életre s különböző körülményeire, hanem magára az emberre következtetni.

A veszély annál nagyobb, hogy jeles férfiak, más tudományágakban kitűnő írók is kockáztatnak oly állításokat, melyeket egészen be nem bizonyíthatnak, a nevüket övező hírfény meg elvakítja a gyöngébb elméket, s a mit ők, a biztos tudat hiányában még némi kételylyel nyilatkoztattak. törpébb utánimádóik ép a ferdeségeket hirdetik nagy hangon.

Értekezőnek ez állításokra a híres Buckle Henrik tanácsnok „a civilisatio történelme Angliában“ czimű nagybecsű műve szolgáltatott alkalmat, melyben szerző a többek közte kérdést teszi: „vajon

az emberek cselekvényei s következképpen a társadaloméi is bizonyos törvényeknek vannak-e alávetve, vagy pedig akár a véletlen, akár természetfölötti behatásnak eredményei? Az e kérdésre adandó válasz keresésében tagadja azután Buckle a véletlent és esetlegest; de tagadja a szabad akaratot is, s ama magasabb törvényszerűség bebizonyítására a statistikához folyamodik, s ennek némely számbeli tételeit használja föl bölesészeti bebizonyítására. Értekező a szabad akaratot maig is vitás kérdésnek ismeri el a bölesészetben; de tagadja, hogy az ember pusztá gép volna, mely az előre kiszabott életpályát végig futja, épen annyi jót s annyi roszt cselekedvén, mint a mennyit a statistikai közép szám neki kimér; s tagadja egyáltalában, hogy a statistikai tudomány mai színvonala szerint az emberi akarat létezésére vagy nem létezésére csak következtetni is lehetne.

Ezekután egyenként czáfolja meg értekező azon négy példát, melyet leginkább szokás az úgynevezett morál-statistikából e czélra kiemelni, melyeknek esodálatos egyformaságát már maga Quetelet is jelezte, a nélkül azonban, hogy belőlök merészebb következtetéseket kockáztatott volna. A példák: a büntények nagyjából egyenlő száma évről évre; a szabály-szerűség az öngyilkosságokban; a házasságok aránya gabonaárakhoz; végül pedig — de a mi inkább enyelgésnek látszik — a czímzés nélkül föl adott levelek évenként majdnem egyforma mennyisége.

A büntényeknél értekező azon körülményre figyelmeztet, hogy részint a vádlott, részint az elítélt személyek számából s viszonyaiból következtetnek a büntényekre, hogy csak legújabbban kezdték magukat a büntényeket regisztrálni, a hol pedig, mint például a gyilkosságoknál, a népesedési mozgalom haláleseteinél is följegyzik, a törvényszéki lajstromokhoz képest többnyire tetemes eltérések is mutatkoznak, melyekre az e számokból következtetők ritkán vannak kellő tekintettel.

Az öngyilkosságoknál az okokra veti a fő súlyt, kimutatván, hogy a hol különféle okok vezethetnek az öngyilkosságra, sőt a hol ez maga mindig ki se deríthető, ott e különböző eseteket egy kalap alá akarni hozni nem okszerű cselekedet, pusztán számokból pedig az emberiség fölött uralkodó törvényekre következtetni, épen merő képtelenség.

A házasságok száma s a gabonaárak közti arányt illetőleg, értekező elismeri, hogy ez arány kiderítése igen is a statistika elvitáz-

hatlan érdeme, de különbséget tesz a nyers tömeg közt, mely pusztán nemi ösztöne után házasodik, legfeljebb a megélhetést vevén még tekintetbe, s azon miveltebb osztályok között, hol csakugyan az ön-elhatározás és személyes érzelmek az indító okok. Ethikai kérdéseknél pedig, főleg, hol már az egyén is szóba jön, nem az állathoz legközelebb állót csupán, hanem azt is kell tekinteni, a ki inkább megközelelti a képet, melyre — az írók szavai szerint — teremtettet.

Megezáfolva értekező így az egyénre való következtetés hibás voltát, állítja, hogy a statisztikai tudománynak e nélkül is még mindig elég tág tere marad, sőt a legjobb szolgálatokat ép akkor fogja tehetni, ha birodalmát okszerűen körülhatároljuk, ha minden mérhetőt, számolható és anyagilag vizsgálható éles bonczkése alá veszünk; de hagyjuk számításain kivől az egyén szellemi és érzelmi világát, vagy alkossunk egyéni statistikát; de akkor vonjuk le a közép számo t s a t l a g o t magából az egyénből, a népesség közép- és átlagszámait pedig csak társadalmi viszonyaink megismertetésére alkalmazzuk.

A ezimzés nélkül föladott levelek számát, az évről évre nagyobb mennyiségben föladott levelek számában inkább esökkenésnek, mint állandó egyformaságnak mondván, szerző ismét rátér a világban uralkodó magasabb rendre, melyet az erkölcsi világra nézve is elismer.

De mindaz, a mit a statistika eddig tanított, csak arra mutat, hogy a világ folytonos haladása összhangban van az emberiség hivatásával, a tudományok céljaival, s a szellemi törekvés még eddig el nem ért, s talán soha el nem érhető tökélyével, az abszolút igaz és jó megközelítésével.

Minél inkább mivelődik az egyes — így zárja be Keleti értekezését, — minél inkább tágul látköre s szabad társadalmi mozgása: annál inkább fogy a bűn és fogy az emberi gyarlóság, annál célszerűbben cselekedhetik az egyes s boldogúlhatnak a népek; s miután az akadályok a tökély megközelítésére nézve leginkább társadalmi viszonyainkban rejlenek, ebben találhatunk serkentőt a statistika mivelésére, mely a társadalmi hiányokat és hibákat kutatja és felderíti. Kutatja magában az emberben és felderíti cselekvényeiben, de csak sommásan, csak átlag számokban, melyek az illető társadalom közemkerét híven előállítják ugyan, de távol maradnak az egyén jellemzésétől, mi a nagy számoknak soha sem fog sikerülni.

Május 31-én nyelv- és széptudományi osztály-egyzersmind összes ülés.

Ballagi Mór r. t. fölolvassa Goldzieher Ignác következő czimű értekezését: „Az álmok jelentősége a régi hébereknél.“ Adalék a sémi gyöknyomozáshoz s a keleti népek mivelődési történetéhez.

Junius 7-én philos., törvény és történettudományi osztályülés.

Csatskó Imre l. t. ily czim alatt értekezett: „A szabadság büntetéseknek végrehajtásáról Poroszországban.“ (Folytatás.)

A szabadság-büntetéseknek hatása attól függ, hogy azok miként: magánosan vagy közösen, teljes vagy csak éjjelenkénti elkülönítéssel, hajtának-e végre.

A porosz kormány valamint azelőtt, úgy 1851. után is, a börtönök javította és 1856-ban az országgyűlésnek befolyása nélkül Berlin mellett Moabitban zárka fogháznak a magán-rendszer szerinti felállítását elhatározta, és Schückre bízta*), ki azt azután négy évig igazgatta is.

Minthogy a szabadságbüntetéseknek az 1851-ki büntető törvénybeni kiszabásánál a közös fogság vétetett kiindulási pontul: nem helyeseltetett a kormánynak abbéli eljárása, miszerint a bíróság által kimondott szabadságbüntetéseket magánrendszerű zárkákban, és így, szigorúbb módon hajtja végre, s az időtartamot e mellett nem rövidíti. Erre vonatkoznak Holtzendorf berlini jogtanár munkái.**)

A kormány eljárását védi Dr. Böszlau**), azt állítván, hogy a magánzárkák alkalmazása által a kormány a büntető törvénykönyv 11 §-át nem sérti, mert így is a fogház-büntetésre ítélt bűnhönczök büntetőintézetben tartatnak, s az ottan szokott munkákra szoríttatnak; és hogy a magánfogságot a közösnél szigorúabbnak mondani nem lehet. Ez utóbbi állítását illetőleg hivatkozik Füeszlínra, ki azt állítja, hogy a magány csak a makaos, lusta, ros indulatú bűnhönczöknél

*) L. Die Einzelschaft und ihre Vollstreckung in Bruksal und Moabit von C. E. Schück. Leipzig 1862.

***) Gesetz oder Verwaltungsmaxime? Rechtliche Bedenken gegen die preussische Denkschrift betreffend die Einzelhaft Berlin. 1861. — Die Brüderschaft des rauber Hauses ein protestantischer Orden im Staatsdienste. Aus bisher unbekanntem Papieren dargestellt. Berlin 1861.

****) Die Einzelhaft in Preussen. Eine Kritik Weimar. 1869.

súlyos, kik abban jobban érzik tehetetlenségüket és a lelkiismeretnek furdalásait.

Miután Böszlau szerint Poroszországban 1861-ben csak 2703 magánzárka volt, mi a fegyházra ítélteket mind befogadni nem elég: a kormány azoknak mellőztével, kik testi vagy szellemi tekiutetből a magánfogságra nem alkalmasak, csak azokat záratta el magánosan, kiknél a fenforgó körülmények szerint javulás reménylhető.

Aggodalmat okoz az is, hogy a moabiti börtönintézet protestans vallású szerzetnek a Bruderschaft des rauber Hauses-nek van felügyeletül átadva, minek eredménye abban is mutatkozik, hogy Fűeszlinnek állítása szerint (Allg. deutsche Strafrechts-Zeitung 1862. 40. l.) a moabiti fegyintézetbe már 4 év óta csak protestans vallású bűnhönczök jutottak.

Az 1865-ki országgyűlésen a börtönügy szóba hozatván, a kormánybiztos úgy nyilatkozott, hogy a fegyházbüntetésnek magánzárakban végrehajtása a büntető törvénykönyv 11-ik § ával nem ellenkezik, hogy a börtönügyben befolyást az 1851. országgyűlésen csak a 2-ik számra tartotta fel magának, és hogy a magánfogságot a közönséln szigorúabbnak mondani nem lehet. — Ez utóbbi állítását igazolni akarja azzal, hogy a kölni fogdából 1862. és 1863-ban szabadült 71 fogoly közül a magánfogságra nézve 3 nem, 3 az ellen, 65 pedig a mellett nyilatkozott; sőt némelyek köszönték az igazgatóságnak, hogy magánfogságba tétettek.

A kormánybiztos nyilatkozatára nézve megjegyezte Dr. John t a n á r és képviselő, hogy miután a magánfogság a törvényben elfogadva nincsen, Moabitban oly büntetés hajtatik végre, minőt egy bíróság sem szabott ki; és hogy a büntetőtörvénykönyv 11. §-ából a közösfogságot lehet csak következtetni.

A kormány akkor sem jogosított a magánfogságot alkalmazni, ha az enyhébb volna mint a közös fegyház; mert a végrehajtó hatalomnak kötelessége ama büntetést végrehajtani, s úgy, a melyet s a mire azt a bíró ítéletileg kimondotta.

A kölni foglyoknak nyilatkozatára nézve megjegyzi John, hogy annak óvakodva kell hitelt adni; mert a foglyok hajlandók az igazgatóságot tévedésbe hozni, s mert ama tudat, hogy a rendőrségnek bizonyítványa a fogolynak további sorsára befolyással van, indíthatta őket a tett nyilatkozatra.

Az országgyűlési 2-ik kamra végre kimondotta, hogy a fegyház

büntetésnek végrehajtása magányban csak akkor jogosult, ha az törvény által szabályozva van.

Az előadottakból kitűnik, hogy Poroszországban a birói ítéletben kimondott fegyházbüntetés és annak végrehajtása között a kellő öszhangzat hiányzik.

A büntetés végrehajtását illetőleg lényeges változás történt Poroszországban a Wenzel képviselő és főtörvényszéki elnök által tett indítvány folytán 1854. április 11-én hozott törvény által, melylyel a bűnhönczöknek szabadban foglalkoztatása hozatott be.

A szabadban foglalkozás által lehet leginkább eszközölni, hogy a bűnhöncz büntetésének kiállása után mint testben és lélekben egészséges, munkaképes ember adassék vissza az államnak. Azonban a szabadban foglalkoztatást az egyéniséghez kell alkalmazni, s annak jó hatását reménylhetni, csavargó, munkakerülő erősebb testalkotású és hosszabb időre elítélt egyéneknél.

A szabadban foglalkozásnak Poroszországban jó eredményt tanúsította a tapasztalat, mint ezt Stieber röndöri igazgatónak munkájában *) olvashatni.

Dr. John is a bűnhönczöknek szabadban foglalkozásáról helyeslően nyilatkozik. **) Szerinte a földbirtokokon bűnhöncz állomások vannak föllállítva, hol a bűnhönczök különféle mezei munkára használtatnak, kik hivatalos fegyveres felügyelőnek jelenléte nélkül, a munkásoknak közös felügyelője alatt végzik munkájukat, és öltözetökbeni tisztaság által tűnnek ki a többi szabad munkások közül.

Az egyedüli fegyelmi eszköz, melylyel a szabadban dolgozó foglyok féken tartatnak, a rendes fogdába visszaállítás, mi által sorsuk szigorúbbá válnék, mint a szabadban foglalkozás közben volt.

Dr. John szerint a földbirtokosok azon vannak, hogy a büntetőintézetek igazgatóságától mezei munkára bűnhönczöket kaphassanak,

*) Die Erfahrungen des königl. Polizei-praesidii in Berlin, betreffend die Anwendung des Gesetzes vom 11-t. April 1854. über die Beschäftigung der Strafgefangenen mit Arbeiten in freier Luft. Berlin 1854.

**) Entwurf mit Motiven an einem Strafgesetzbuche für den nord-deutschen Bund. Berlin 1868. 20-ik lap.

és ritkán történik, hogy földbirtokosok az ily bűnhönczöket el nem fogadták volna, és az is csak a helybeli viszonyok miatt történt.

Mínthogy azonban az 1851-ki büntető törvénykönyvben foglalt szabadságbüntetések körül semmi változás sem történt, a bíróságok tovább is ama törvények szerint szabják ki a szabadságbüntetésekét, s azoknak végrehajtását ezután a közigazgatás (belügyminiszterium) eszközözi.

Kräwell megjegyzi, hogy miután a fegyházbüntetésnek a szabadban foglalkozás általi végrehajtásánál a világtól elzárás és a folytonos felügyelet hiányzik, ezáltal a fegyházbüntetés a rendes fogságnál is enyhébbé válik.

Inkább ajánlja Kräwell Wenzelnek 1854-ben a feltételes szabadon bocsátás iránti indítványát, mely szerint, ha bűnhöncz büntetésének bizonyos részét kiállotta, magát jól viselvén javulásra reményt nyújtott, a büntetésnek még hátralevő idejére szabadon bocsátatik, oly feltételek mellett, hogy bizonyos helyen a rendőrség felügyelete alatt tartózkodjék, magát becsületes úton ellássa, és a fenyítőtörvényeket át ne hágja, mert ellenkező esetben fogdába záratik, és a többi büntetésrészt is kisz szenvedni tartozik, mi mellett a szabadban töltött idő büntetésébe be nem számítatik. Ha pedig a még hátralevő büntetésnek szabadban töltése közben megrovásra okot nem ad, akkor egész büntetése kiállottnak tekintetik.

Ez intézkedés jó sikerrel alkalmaztatott Angolhonban, Belgiumban, és 1862-ik év óta Szászországban.

A feltételes szabadon bocsátás által ösztön adatik a bűnhöncznek a javulásra. A szabadon bocsátottak körüli felügyeletet üdvösen gyakorolhatnák az e végre alakítandó magánegyesületek.

Wenzelnek ebbeli indítványa azonban törvényerőre nem emeltett s a büntetés végrehajtásának e módja Poroszországban nem használtatik.

IRODALMI SZEMLE.

JÓKAI LEGÚJABB MŰVEI.

Virradóra. Legújabb novellák és genreképek. Jókai Mórtól. Pest. 1868. Emich. 4 k. — Szerelem bolondjai. Regény. Irta Jókai Mór. Pest 1869. Az Athenaeum kiadása 4. köt.

Jókai legújabb munkái fekszenek előttünk; négy kötet beszély és genrekép „Virradóra“ czim alatt s a „Szerelem bolondjai“ czimű regény szintén négy kötetben.

Mióta Jókai mint szónok és hirlapíró élénkebb részt vesz a politikai küzdelmekben, kissé alább hagyni látszott szépirodalmi termékenységével. Azonban csak látszott. Termékenysége újra emelkedőben, mit ez újabb nyolcz kötete is bizonyít. Vajon igazi termékenység-e ez vagy csak gyorsaság? Ez egészen más kérdés, de annyi bizonyos, hogy ő mint publicista és költő egyaránt keveset gondol a miveltebb közönség véleményével, a kevésbbé értelmes tömeg tapsait hajhászsza s nem egyszer összetéveszti a muzsák oltárát az industrialismuséval.

Észrevehetni ezt még külsőségeken is. Például legújabb beszélyei és genreképei gyűjteményében találunk oly dolgozatokat is, melyek sem beszélyek, sem genreképek s általában nem tartoznak a költészet birodalmához. Ugy látszik, kiadójával négy kötet beszély és genreképre alkudott, de hirtelenében nem tudván a kívánt köteteket összeszerkeszteni, fogta magát, elővette a „Hon“-t, innen kivágott egy hirlapi cikket, amonnan egy irodalomtörténeti csevegést, aztán hozzá tette Jósika Miklós felett mondott emlékbeszédét s kész volt a négy kötet beszély és genrekép. Neki, mint a magyar közönség elkényeztetett gyermekének, sok szabad s ő derekasan igénybe szokta venni e szabadságot.

Azonban e csinyt talán el lehetne nézni, ha a beszélyek és genreképek közé kevert heterogén dolgozatok nem párosítanak magokban sok könnyelműséget kevés tájékozottsággal. Minő könnyelműség

mindjárt Petőfiről irt ezikke, melyben kétségbe vonja Petőfi halálát, orosz fogságba hurczoltatását igyekszik valószínűvé tenni s felszólítja a kormányt, hogy tegyen ez ügyben diplomatai lépéseket. Az egész csak sensation-ezikk holmi álpáthoszban föleresztve. „Hátha elfogták az oroszok Petőfit? — kiált föl Jókai — ez a gondolat sokszor képes elrabolni álmaimat. Hátha elhurezolták orosz fogságra, elvitték ezer meg ezer verstnyire, távol Siberia belsejébe. Hátha most is ott siratja hazája sorsát Kamesatka hómezőin; hátha ott hallgatja láncza csörgését valamelyikében a wolchinszki erdők kietlenét örző várlánczolat erődeinek? Hátha nehéz, lassan emésztő munkában görnyed az urali ólombányák áldozatai között?” Nem valószínű, hogy e rémképek csak egyetlen egy álmatlan éjszakát is okoztak volna Jókainak, mert ha gyanuja annyira szívéen fekszik, bizonyosan föllép vele akkor, midőn Petőfi végnapjairól és haláláról hónapokig folyt a vita a Vasárnapi Ujság 1860 — 61 ki folyamában s midőn igen biztos adatok jöttek napfényre, melyek kétségtelenné teszik, hogy Petőfi csakugyan a segesvári csatában esett el a fehéregyházi határon s ugyancsak ott nyugszik egy közös sirban. Hogy Jókainak csak 1867-ben jutott eszébe gyanujával előállani, annak oka alkalmasint két tényben rejlik: először e tájt szabadult ki orosz fogságból egy magyar, ki részt vett az utolsó lengyel forradalomban s az oroszoktól elfogatott; másodsor ez évben beszéltek a lapok egy osztrák börtönben szenvedő magyar fogolyról, ki tévedésből vagy más okból az általános amnestia ellenére sem bocsáttatott szabadon. Ugy látszik, Jókai e két adat combinatiójából írta cikkét. De hogy mi köze e két eseménynek Petőfi orosz fogságával, nehéz megérteni. Tudjuk, hogy a magyar forradalom bevégződése után az oroszok minden magyar foglyot átadtak az osztrák hatóságoknak. Nincs biztos adatunk arra, hogy egyetlen magyar fogoly is Oroszországba hurczoltatott volna. Husz évig senkinek sem jutott eszébe csatában elesett rokonát vagy barátját orosz fogságban keresni s husz év múlva az egész országban csak Jókai áll elő e vádló gyanúval. A cikk nem talált viszhangra, jele, hogy senki nem vette komolyan. Kár volt megírni, s még nagyobb kár újra lenyomatni.

A Jósika felett mondott emlékbeszédében néhány sikerült részletet található, de nem hiányzanak benne hibás adatok és félszeg ítéletek. Midőn az 1867-ben a Kisfalud ytársaság ünnepélyes ülésén felolvastattott, épen e folyóiratba elég részletes bírálatot irtunk róla, a melyben mindezt kimutatni igyekeztünk. Nem kívánjuk azt ismételni, de azon csa-

dálkozunk, hogy Jókai a bevezetés irodalomtörténeti botlását a második kiadásban sem igyekezett kiigazítani vagy legalább enyhíteni. Jókai itt valami olyant állít, mintha egyedül Jósikának köszönhetnők a magyar nemzeti önérzet fölébresztését s költészetünk nemzetiesb irányát. Nehány erős vonással igyekszik rajzolni a XVIII. századbeli magyar politikai társadalmi és irodalmi viszonyokat, áthajlik a XIX. századra is, mindenütt csak hanyatlást lát s úgy végzi jellemzését, hogy e szürke, egykedvű színezetű kor hasonló volt a ködös napokhoz, melyeken nem lehet kiismerni, hogy virradatra jár-e az idő vagy alkonyodik. Azután utána veti: ekkor támadt Jósika Miklós. Nem olyasmit fejez-e ki ez, mintha a XVIII-ik század első évtizedein kezdve egész a Jósika fölléptéig a nemzeti újjászületésnek egyetlen szikrája sem csillogott volna fel a magyar politikai, társadalmi és irodalmi életben? Jókai mintegy feledni látszik az 1825-ki országgyűlés és Széchenyi reformmozgalma nagy emlékeit, s hogy Jósikát minél nagyobb talpra állítsa, egészben megtagadja Kazinczy, a Kisfaludyak és Vörösmarty hatását. Irodalomtörténeti felfogás-e ez? Fogja-e Jósika alakját emelni a mult ily botránnyos összegazolása?

„A sajtó és censura Magyarországon“ czimű czikke irodalomtörténeti csevegés s annyiban sikerültebb társainál, a mennyiben nincs követeléssel írva s néhány elmés ötlet s mulatságos adoma némi kárpótlást nyújt a sok téves adat- és félszeg itéletért. Jókai, úgy látszik, azt hiszi, hogy az irodalom könnyedebb formái kizárják, nemesak az alaposságot, hanem a tájékozottságot is. Nem sejtí, hogy bárminő formában írunk, az anyagot bírunk kell s magunknak tájékozva kell lenniünk, ha olvasóinkat akármely modorban vagy irányban tájékozni akarjuk. Mennyi mindent összezavar e czikkében is s mily népmesébe való nagyítással és naivsággal bánik el a legismertebb tényekkel. Midőn említi, hogy a mult század végén a Martinovicsféle összeesküvés miatt számos magyar író elfogatott és elítéltetett (Szentjóni Szabó Lászlót két emherreré változtatja, Szabót és Szentjónit külön emlegetvén) a következőket jegyzi meg: „Az akkor Thugutféle miniszterium azt hitte (s vannak még most is hit (rokonai), hogyha ezt a maroknyi írói társaságot elnémitja, az által megállítja a világtörténet szellemének röptét. A csak alig keletkezett folyóiratok: a „Magyar Muzsa“, „Magyar Muzeum“, az Orpheus, „Urania“, „Mindenes gyűjtemény“ egymás után megszüntek, az írók kényszerülve vagy önként elhallgattak. A nyelvmivelő társaságok egyszerűen be lettek tiltva, a mult század végeig aztán valódi ha-

lotti csend és kísértetes ír vette körül az osztrák kormányférfiakat, olyan tökéletesen jól érezték magokat benne mint egy kriptában. Hogy miből éltek meg azon idő alatt a censorok, az előttem titok, haesak más felől valamely mesterséget nem űztek.“

Ebből csak annyi igaz, hogy némely kitűnő író elfogatása nagy esapás volt az irodalomra nézve. De hogy ennek következtében megszünt volna minden magyar folyóirat s a melyek megszűntek is, mindnyájan e miatt szűntek volna meg, s ez idő alatt újak nem keletkeztek volna, az épen nem áll. Kazinezy „Orpheus“ című havi iratából 1790-ben nyolcz füzet jelent meg, aztán elakadt, részint részvétlenség miatt, részint mert, a mint önéletrajzában mondja, a banderium, diéta és járásai nagyon elvonták a dolgozástól. Azonban 1794-ben Kazinezy újra meg akarta indítani szünetelő folyóiratát, de ugyanazon év dec. 14-én elfogatván, terve meghiúsult. A „Magyar Muzeum“ ot az ugy nevezett kassai társaság adta ki: Kazinezy Baesányi, Baróti Szabó. Kazinezy csakhamar elvált társaitól, Baróti, Baesányi maradtak; ez utóbbi volt tulajdonkép földolgozó társa és szerkesztője a vállalatnak, melyből 1788—89-ik évekre négy füzet jelent meg, és ismét négy 1790—2-re. Egy feladás következtében 1793-ban kivágatott a Muzeumból Baesányinak' a francziaországi változásokra irt költeménye, ő pedig 1794-ben elfogatott a Martinovicsféle ügybe keveredése miatt. A Muzeum betiltásáról nem volt szó, azt Baróti folytathatta volna; sőt később Baesányi is, ki 1796-ban kiszabadulván, egy új vállalat megindításán fáradozott, a „Magyar Minerváén,“ melyet Ányosnak általa összeszedett versei nyitottak meg. A mi a „Magyar Músa“ illeti, az nem is volt önálló folyóirat, hanem a „Magyar Kurir“ melléklapja, a Magyar Kurir pedig 1787—1834-ig fenállott s melléklapja különböző czimek alatt jelent meg: „Magyar Almanak“ „Kedveskedő“, „Sokféle.“ Sőt a Jókai által annyira sajnált „Magyar Músa“ 1793-ban újra föléledt, a mennyiben a „Magyar Hirmondó“ „Magyar Mercuriussá“ változván, melléklapjának „Új Magyar Músa“ ezímet adott. A „Mindenes Gyűjteményt“ 1789-ben Péczeli József indította meg, Mindszenti és Perlaki társaságában. Hogy 1792-ben már megszünt, annak oka a részvétlenség volt s nem az 1794-ki események. Azonban Mindszenti más vállalatot indított meg, Broughton és Ladvoeat történelmi lexikonait adta ki, a utóbbi épen 1795-ben, midőn Jókai szerint mind elhallgattak a magyar írók. A Kármán és Pajor 1694-ben megindult „Urania“-ja egyenesen részvét hiánya miatt bukott meg.

Pápay a Magyar Literatura Ismeretében (1808) megemlíti, hogy e kitünő vállalatoknak, bár a kiadók 289 előfizetővel is megelégedtek volna, nem volt közönsége, mert a miveltebb osztály hölgyei már ekkor ismét idegenekké váltak, nyelvünket nem értették, a középrend magyar ízlése pedig még nem volt annyira finom, hogy az Uraniában gyönyörköd-hessék. Jókai mindent egyetlenegy politikai tényre hárít és hallgat mindarról, mi nem lizeleg a nemzeti hiúságnak. S minő nagyítás, hogy a magyar írók ez időtájt kényszerülve vagy önként mindnyájan elhallgattak, a censorok dolog nélkül ültek, a nyelvmivelő társaságok egyszerűen betiltattak volna. Író és vállalat aránylag elég volt, de közönség nem volt hozzá s a hazafiság tüze ismét kialunni készült. A nyelvmivelő társaságok közül az erdélyi épen 1796-ban adta ki munkái első kötetét s csak 1810-ben oszlott fel, akkor sem egyszerű betiltás következtében. A soproni magyar társaság, melyet Kis János alapított, évtizedeken át háborgatás nélkül folytatta munkásságát.

Hosszas volna Jókai minden téves adatát, félszeg ítéletét itt czáfolgatnunk. Elég lesz csak egyet említenünk, mely elég világosan mutatja, mily tájékozottsága van neki a magyar irodalom és journalistika történelmében. Kossuth Lajosról így ír: A „Pesti Hírlap“ korszakot alkotott nemcsak a hazai sajtó, de egész hazai közéletünk történetében. Ezen lap segített győzelemre oly magas eszméket, minőknek azelőtt még neveik sem voltak. Ez küzdött az örökváltság, a közteherviselés, az egyenlőség elve, az ősi intézmények reformjai, sok új koreszme elfogadása mellett s hogy minő sikerrel azt bizonyítja előfizetőinek ötezernyi száma, s hogy minő ellenfelekkel szemben, azt bizonyítják mindazon nyomtatott lapok, mikben egy gróf Széchenyi István hasonló lángszellemmel, hasonló hazaszeretettel, de más irány-nyal, meggyőződéssel vívott meg a P. H. eszméivel szemközt.“ Tehát Kossuth lapja oly eszméket pendített meg és segített győzelemre, melyeket nálunk még nevékről sem ismertek addig. Tehát az örök váltságot, a közteherviselést Kossuth előtt senki sem pendítette meg Magyarországon? Tehát ősi intézményeink reformját egyedül a P. H. kezdeményezésének köszönhetjük. Tehát Széchenyi, ki a „Pesti Hírlap“ ellen küzdött, ellensége volt az örökváltságnak, közteherviselésnek, s általában minden reformeszmének? Hogy nem szégyel Jókai ilyesmit leírni s hogy képes azt eltérni a magyar közönség! Ország-világ tudja, hogy Széchenyi fölléptével kezdődtek a reformmozgalmak, s hogy az örökváltság, közteherviselés s az ősi intézmények reformját épen ő tűzte először zászlójára. Ország-világ-tudja, hogy midőn Széchenyi

Kossuthot megtámadta, nem a reformokat támadta meg, hanem a modort, melylyel Kossuth mellettök izgat, s a módot, mely szerint azokat létesíteni akarja.

De ne mulassunk tovább e léha dolgozatoknál s térjünk át a beszélyekre. Jókainak kitünő elbeszélő tehetsége van s e tekintetben egyetlen regényírónk sem versenyezhet vele. Egyszerű, folyamatos, s egy pár találó vonással hol plasztikailag, hol festőileg emeli ki tárgyait. Valami kedves elevenséggel, lankadni nem tudó mozgékony-sággal ragadja magával olvasóit, a nélkül hogy fárasztaná. Átmenetei, fordulatai minden erőltetés nélküliek, mintegy ösztönszerűek. Könnyedén lebeg az elbeszélés folyamának kanyarulatain, melyeket nem tartóztat föl a reflexiók tömege s hol rohamosan, hol csendesen hömpölyögve halad tovább s nyit meg egy-egy újabb völgyet, de ritkán árad ki vagy sülyed posványba. És e ritka adományhoz járul stíljének ereje, hangzatossága, jellemzetessége és magyarossága. E tekintetben is felülmúlja regényíró társait. Ment Jósika idegenszerűségétől vagy affectált magyarságától, nem található benne Eötvös áradozó nehézkességét, sem Kemény szófüzési gondatlanságát s egyenetlenségét. Egyetlen elbeszélő írónk sem olvasztotta össze oly szerencsésen a népies és művelt magyar nyelv bájait, mint Jókai. Valódi magyar hangsúly vezérli szófüzéseit s a kifejezések árnyalatainak egész kiucstára áll rendelkezésére. E két ritka adománnyal oly mértékben megáldotta isten, hogy bár husz év alatt sok mindent elkövetett megrontásokra, még sem tudta megrontani. Az úgynevezett művelt magyar nyelv tévedéseiből átvett egyet-mást, de aránylag keveset, próbált rosz új szókat faragni, de nem sokat. Nem mindig szabatos s a gondolatlanság nyomai is meglátszanak itt-ott, de ez gőzerő gyorsaságú dolgozasmódjából ered. Olykor gyermekes vagy épen léha, de ez humora természetéből foly, mely gyakran kedves, szeretetre méltó, de soha sem mély és néha sekélyes. Elbeszélése némelykor modorosságba, üres szónokiasságba esik, de ez hatásvadászata s éretlen eszméi következménye. Megecsik rajta, hogy plasztikaisága szertelen arányokat vesz föl, festőisége szinpompába vagy épen színzavarba vesz, de azt a bizarr iránti előszeretete, s önmérsékletének hiánya okozza. Folyamatossága, kivált regényeiben, el-eltéveszti az arányt, hol nyúlik, hol rövidül, kapkodóvá lesz, de ez rendesen compositiói hibás voltától származik. Könnyelműsége, bizarsága, művészeti tévedései visszahatnak ugyan elbeszélés-módjára, stíljére is, de egé-

szen meg nem ronthatják. Egy szóval Jókai kitünő elbeszélő és styllista, csak kár, hogy aránylag kevés elbeszélő valója van. Phantasiája nem az alapos műveltség és világismeret forrásából merít, hanem az öt földrész minden tájáról a történelem, természet és társadalmi élet világából összeszedi mindazt, a mi különös, kivételes, bizarr s a drága aranyat, mint a vad ember, sok színben csillogó üveggyöngyökért cseréli be. A valóság iránt kevés érzéke van, a költészet lényegét nem annyira a valóság eszményítésében keresi, mint inkább meghamisításában vagy túlzásában egész a képtelenségig. Szerenesesen kezdett mesojét vagy alakjait hamar elrontja, mintha nem túrné a természetet, az igaz emberit, csak ördögökben, angyalok- és csodákban telnék kedve s a költészet czélját a képtelenségek elhíthetésében keresné. Tiszta elbeszélő stylljét sohasem rontja meg lélektani fejtegetésekkel, de magában a rajzban, a cselekvény szövésében legkevesebb súlyt helyez a lélektani fejlődésre. Személyei nem annyira jellemrajzok, mint inkább közepszerű színészek szereplései. Sajátosságos, bizarr jelmezekbe öltözteti őket, erősen kitömvé, vastagon kifestve. A melyik szép, az szebbnél szebb akar lenni, a rút rútabbnál rútabb, a béna bénánál bénább, a vitéz vitéznél vitézebb, a bohó bohónál bohóbb. Phantasztikus díszlet veszi őket körül, sok színű tűz fényétől megvilágítva. Tetszetős csoportozatokat látunk, zajos jeleneteknek vagyunk tanúi s meglepő látványok tárúlnak ki előttünk. A költő oly ügyes, annyira ismeri közönsége gyöngéit, oly leleményes rendező, oly szemkápráztató díszmester, hogy majd mindig tud valami hatást előidézni s a nagy tömeg obligát tapsai sohasem maradnak el. Azonban néha kifárasztják e látványok, megunja a komédiázást, elejti a költői képmutatás álarczát, meghatja egy-egy igaz érzés, egy-egy gyermek- vagy ifjúkori emlék, egy-egy ember, kit ismert, egy-egy esemény, melyet tapasztalt, egy-egy eszme, mely valóban szívében fekszik. Eltűnik a színpad festett világa s a valódi élet képe ringatózik a költészet fényhomályán. De az ily lucidum intervallumok ritkák. Nehány szakasz, néhány lap nagyobb regényeiben, néhány kisebb elbeszélése, kivált a hazai életből. Talán mindezt maga Jókai becsüli legkevesebbre, mert mi hamar, s mi újabb erővel veti magát a csinált lelkesülés, a beteg phantasia karjai közé s vadászsza a különöst, kivételest, bizarrt vagy éppen a képtelent.

Ez újabb beszély-gyűjteménye ily kivételességek és ritkaságok tárháza. Egyik a Manzaneres partján játszik, a másik, a Newáén, a

harmadik a Guánoszigeteken, a negyedik Közép-Amerikában, az ötödik Newyorkban, a hatodik ismét Amerikában, a többi színhelye Magyarország, de ezek is nagy részt kivételességek rajzai. Goethe azt mondja, hogy ha ismerni akarod a költőt, menj hazájába; Jókainak pedig egész költői pályája azt látszik hirdetni: ha ismerni akarsz valamely országot, légy költő, képzeld. Regényíróink közt ő az, ki soha sem lépte át hazája határát s mégis ő bajlódik legtöbbet mind az öt világrésszel. A regény és beszély leginkább megkivánják, hogy ismerjük azt az országot, mely cselekvényünk színhelye, legkevésbé a dráma, mely szenvedélyt és viszonyokat csak nagy vonásokkal rajzol. A regény és beszély, hol a cselekvény tájképek keretében jelen meg, mely többé kevésbé a szenvedélyek és viszonyok részletes rajzával igyekszik hatni, mintegy közvetlen szemlélődést kíván, s ezt könyvekből és képekből bajosan meríthetni. Minden regényíró hazája multjával vagy jelenével tett legnagyobb hatást, ha a külföldet is beszötte regényébe vagy épen onnan vette tárgyát, elébb útazott, s e benyomásokból merítette lelkesülését. Még a kevésbé lelkiismeretes Sue és Dumas sem képeznek ez alól kivételt. Sue mint katona-orvos részt vett a Spanyolország elleni hadjáratban, több évet töltött tengeri útban, kikötött India partjain, bejárta Amerika majd minden részét, s a Közép-tengeren tanúja volt a navarini ütközetnek. Dumas sokfelé kalandozott a világban s még Magyarországra is elvetődött.

De mindezt nem tekintve, nyújthatnak-e tiszta aesthetikai gyönyört a kivételességek és ritkaságok e rajzai? Alig értettek* s magyaráltak félre többször valamit, mint e magában igaz tételt, hogy a megható, tragikai cselekvénynek ki kell emelkedni a köznapi élethől és kiváló érdekűnek lenni. A köznapi élethől való kiemelkedés nem egyszer alakul át a különös, a bizarr vagy épen képtelen fogalmává s a kiváló érdek alatt pedig vajmi sokszor értik a kivételest. A költő mindezt oly kevéssé veheti tárgyal, mint nem rajzolja a képiró a természet kinövéseit s puszta csodás játékát. Mindazon szenvedélyek és viszonyok, melyeknek rajzával valaha a költők nagy hatást tettek, általánosak, többé-kevésbé mindenkitől érthetők és érezhetők. A szerelem azért legnagyobb hatású a költészetben, mert legemberibb, legáltalánosabb. A különös, kivételes csak kíváncsiságot ébreszt, de nem részvétet. A köznapi élethől való kiemelkedést nem a szenvedély kivételessége alkotja, hanem fejleménye, mélysége, ereje, melyek kiváló érdekű, a köznapi-nál nagyobb arányú összeütközést, bonyodalmat és katasztrófot idéznek

elő. Jókai sokszor vagy a kivételes szenvedély rajzában keresi a hatást vagy a szenvedélyt általában mellőzi s csak kivételes eseményeket rajzol. Jó példa erre „Chinchilla herceg“ című beszélye, melyben egy féltékeny férj ipával és sógorával együtt megöli nejét, nejének pedig kedvese megöli mind hármukat. A nőt csak két lapon látjuk és halljuk, kedvesét csak utoljára, akkor sem szól egy szót sem, csak gyilkol. A szenvedély rajza s az ebből folyó bonyodalom egészen háttérbe szorul, s csak ama rejtélyes, indokolatlan s majdnem képtelen események tolnak előtérbe, melyekből megtudja a férj neje hütlenségét. A „Baróthy Ilona“ című szintén ilyen. Robert Károly udvarában két fiatal lovag és barát, kik egyszerre házasodnak, kíváncsiak arra: vajon fiok lesz-e vagy leányuk? Elmennek a jósnőhöz megtudakozni, ki egyiknek azt jósolja: a gyermek, kit nőd fog szülni, úgy fog meghalni, mint férfi; a másiknak meg ezt: a gyermek kit nőd fog szülni, hű dajkája lesz unokádnak. Az első azt hiszi, hogy fia fog születni, pedig leánya lesz; a másik, ki leányt vár, fiút kap. A felnőtt gyermekeket összeházasítják a szülők s a költő nem tűz maga elébe más célt, mint hogy igazolja a jósnő jóslatát. S valóban úgy is történik minden. A nő mint férfi hal meg, mert becsületéért távol levő férje helyett párbajt viv, a férfi pedig hű dajkája lesz árva gyermekének. Lehet, hogy e kivételes események megtörténtek, de hogy e jóslat minő kapcsolatban van a bonyodalommal és kifejlődéssel teljesen érthetetlen. A jóslat még a mondákban sem szokott csak úgy magában szerepelni, hanem isteni vagy démoni hatással az illető egyénre, kinek kedélyében mindig ott rejlik a csira, melyet az kikelt. Macbethben a jóslat arra szolgál, hogy a hős szűnnyadó nagy-ravágyását felköltse, de nem arra, hogy minden benső szükségesség nélkül teljesüljön. A „Fekete sereg“ című beszélyben szintén egy jóslat játszsza a főszerepet átok képében, de már valamivel jobban használva. Dóczy Sándor elhagyja János herceget s Ulászlóhoz pártol, egyik barátját Dombayt is erre akarja venni, sőt megpróbálja a vesztegetést is, de az visszaútasítja. Mikor aztán csatára kerül a dolog a két párt között, Dóczy megöli Dombayt, kinek neje kétségbeesében, megátkozza férje gyilkosát. Ez átok teljesülése a beszély tárgya, a bűnhődés után némi engesztelő fordulattal. Az átok teljesülése itt nem egészen vak történet akar lenni, hanem némi lélektani fejlemény, a mennyiben Dóczyban véres tette után, barátja halt teste fölött, az átkozódó nő látására fölébred a lelkiismeret furdalása, s az átkokkal kapcsolatban ez ragadja örvényekbe. Azonban a jellem e fordulata nincs

előre készítve, az előzmények után Dóczytól épen nem várunk oly érzékeny szívet és mozgékony képzelődést. A bünhődés eszközei kissé gyermekesek, mint például, midőn halt felesége mellett virasztó fiát versenytársnak nézi s leszurván holtnak hiszi. Az engesztelő fordulat is erőltetett. Épen nem várjuk, hogy Dóczy fia Dombay leányát vegye nőül s nem is tudjuk meg hogyan történt, elég hogy megtörtént. Általában Jókai ritkán figyel a szenvedélyek és viszonyok benső kényszerűségére, s hajlandó a lényegest lényegtelennek nézni. Könnyen büntet és engesztel, mert azzal könnyen borzaszthatja, ezzel pedig könnyen elérzékenyítheti az olvasók nagy tömegét.

A „Vérontás angyala“ nem egyéb, mint egy vörössel feketére festett kép, minden árnyéklat, minden eszme és compositio nélkül. Egy spanyol, kinek Acapulkoban, a creol lázadás következtében mindene oda veszett, vagyona, boldogsága, bosszút esküszik s mindent elkövet Acapulko ostroma- s a creolok kiirtására nézve. Rabló csapatoknak kegyelmet eszközöl s Acapulko ellen indítja, Mazatlanból katonákat csábít el Acapulko ostromára, maga is tevékeny részt vesz az ostromban, karddal viva, mérget keverve, dühöt tajtékozva, és végre a bevett és elpusztított város romjai alá temetkezik. Szörnyűségek halmaza az egész mű, modorosan szörnyedő pathosz kíséretében. Jókai hőse szenvedélyét oly fokon és oly oldalról rajzolja, melytől a költőnek mindig el kellene fordulni, mert az csak az orvos előtt lehet érdekes. — A „Kerüld a szépet“ szintén inkább curiosum, mint beszély. — A „Rütak rütja“ sokkal jobb: legalább a blazirt világi rajza sikerült. Azonban a hősnő, a rütak rütja, nem épen szerencsés lelemény. Egy Sobron nevű párisi arslán tönkre jut s kedvese hátat fordít neki. Ő nem esügged el; e változás új izgalom életében. Versenyparipáit eladja s árukon bérletet vesz a Guano-szigeteken. Gazdagodni kezd, de elpusztult volna, ha egy chinai napszámos leánya, Xin, meg nem szánja, betegségében nem ápolja s nem válik mintegy őrangyalává. Xin jó, nemes kedélyű, de a rútnál rútabb. Sobron mégis nőül veszi s tíz év alatt gyűjtött tíz millió frankjával visszatér Párisba s bemutatja nőjét a nagy világnak. Mi szükség volt egy női Quasimodóra, kinek szíve színültig van töltve minden képzelhető női erénnyel? Elég lett volna csak nem szépnék rajzolni. Így is ellentétben lett volna Sobron bájes kedvesével, ki nyomorában elhagyta. De Jókainál a béna tiszszeresen béna, a rüt százsorosan rüt. Ő költészetének egyik főforrásaként tiszteli a szertelent és szörnyűt, s a mi még rosszabb, minden eszmei kapcsolat és szükségesség

nélkül. — A „Két menyegző“ tárgya elég különös, majdnem képtelen, de a pathosz nélküli hang, a népmesei humoros modor nagyrészt megenyhítik, s a veszekedő civisek jól rajzolt alakok. Általában a humoros beszélyek legsikerültebbek az egész gyűjteményben. A „Fránya hadnagy“ jó genrekép, ha nem veszünk tekintetbe egy pár trivialis kalandot, melyek igen emlékeztetnek Schuster Lipli tréfáira. „Egy úr Amerikában“ szintén sikerült. A „Hosszú hajú hölgy“ kissé elnyújtott, de másként jól elbeszél mulatságos történet. „Egy szónok, a ki el nem áll“ hálás tárgyához képest bágyadt „Hol leszünk két év múlva“ gyermekes izetlenség. A „Még sem lesz belőle tekintetes asszony“ címűben a debreczeni polgár-család rajza igen sikerült. Jókai sehol sem természetesebb és művészebb, mint midőn egy-egy komáromi vagy debreczeni polgárt vagy polgárnőt, egy-egy magyar parasztot vagy paraszt leányt, egy-egy campestris táblabíró vagy kisasszonyt rajzol. Ezek ugyan rendesen mellékalakok nála, de többet érnek főalakjainál. A legtöbbször élesen s még sem torzítva emelkednek ki, élénk, még sem ríktó szín ömlik el rajtuk, s a styl és elbeszélési hang is önkénytelenebbé válik. Hasonlítsuk csak össze e beszélyében is, Lajost, a honvédtüzért, és a muszka tisztet Daczosné asszonyom, Kondor uram és Sáríka alakjaival, ez utóbbi hármat sokkal sikerültebbnek fogjuk találni. S a style és elbeszélési módra nézve is ugyanez lesz véleményünk. Midőn Jókai egy kis ütközetet ír le, melynek Lajos a hőse, mennyire erőlködik, mily csillogón festeget s mégis mi hidegen hagyja szívünket és képzelődszűnk egyaránt.

A „Szerelem bolondjai“ című regény sok oly tulajdont egyesít magában, melyeket, a beszélyekről szólva, már megemlítettünk. A különös- és kivételesnek itt is nagy szerep jutott, sőt úgy látszik, hogy eredetileg Jókai nem akart regényt írni, hanem beszély-cyclus, melybe összeszedte volna a világ legkülönösebb, legbizarrabb szerelmi kalandjait. A könyv így is indul. Két beszélyt veszünk, a harmadik aztán nem lesz beszély, hanem regénynyé válik. A költő előszavában elmondja, hogy írhatna különösnél különösebb, bizarrnál bizarrabb szerelmi történeteket, de elhagyja s csak mindennapi eseményeket ír, „olyanokat, a mik minden időben, minden égalj alatt megtörténhetnek, itt körülöttünk, szemünk láttára végbe ment dolgokat, miket észre sem vesz az ember addig, míg el nem mondják előtte s csak akkor emlékezik reá, hogy hiszen azt ő is tudja valahonnan.“ No hiszen ha e két beszély egyszerű, mindennapi történet, akkor ugyan

téves fogalmai vannak a világnak a különösről és bizarról. Nemhogy a két beszély egyszerű történet volna, de még maga a regény sem az. Egyébiránt az nem baj, ha a költő meséje nem egyszerű, ha jellemi complicáltak. A baj ott kezdődik, midőn a költő a különöst és bizarrt kezdi hajhászni s kivételes szenvedélyeket tárgyal, melyekben mindinkább elvész az általános emberi. Jókai nyakig úszik e bajban s költészetének ez egyik főjellemvonása. Az első beszély hőse egy fiatal úr, ki egy állatsereglet tulajdonosának szintén állatszelditő leányába szerelmes, városról városra kíséri, féltékeny egy király-tigrisre, mely a leány kedvence. Minden nagy szerelme mellett esze-ágában sincs kedve, elvenni, de azért folyvást ostromolja. A leány látván nem becsületes szándékát, bár titkon szereti, visszaütasítja s hű marad tigriséhez. A szerelmes ifjú úr féltékenységből vagy boszúból, életunalomból vagy örültségből, nem tudhatni, megvesztegeti az állatsereglet szolgáját, ki a kalitkákat szokta nyitogatni, elfoglalja helyét s midőn a leány a tigrissel enyeleg, belép a kalitkába. A tigris dühös lesz, a leány megmenti üldözőjét, maga pedig áldozata lesz a tigris dühének. A másik beszély hőse szintén ehhez hasonló legény. Bele szeret a nápolyi királyné photograph arczképébe, lelkesül ügyéért, sok küzdelem és szenvedés közt bejut az ostromlott Gaétába, hogy meghaljon érte, de nem hal meg, csak nyomorék lesz s a szenvedélyéről semmit sem tudó királyné abban a kegyben részesíti, hogy midőn a beteg harcosok szobáit bejárja, megsimitja az alvó beteg homlokát s hiven megőrzött arczképe alá oda jegyzi irónnal fölséges nevét. Ime Jókai egyszerű történetei, mindennapi szenvedélyei, melyeket még a kivételesek között is kivételeseknek mondhatni, melyek igazában nem is lehetnek a költészet tárgyai, mert se komikai, se tragikai módon nem tárgyalhatók. Jókai egyszerre mind a két módot megkísérli, de nem lesz belőle humor, hanem izetlenség, melyet csak az előadás tesz elolvashatóvá.

Magát a regényt sem mondhatni egészben véve sikerültnek. Át nem gondolt terv, laza szerkezet, sok mesterkéeltség, meglepetés, de csekély valódi bonyodalom; félbe-szerbe dolgozott jellemrajzok, melyeket bajos érteni; néhány sikerült mellékalak, biztos kézzel oda vetve; egy két jól választott viszony vagy helyzet, melyek a sietség vagy túlzás miatt megromlanak; egy pár kitűnő s magában véve lélektani igazsággal irt szakasz, de a melyeknek nincs szükségesképi előzménye és következménye; itt-ott tiszta sugárban felszökellő humor vagy

kedves naivság, de sok hamis érzelmesség, üres szónoklat s hatásvadászó szenvelgés; kevés gond és önmérséklet, de sok sietség, kapkodás; élénk s általában vonzó előadás, de néhol némi modorosság, s aránytalanság a részek között. Im e hírlapjainktól annyira magasztalt regényalkatrészei.

Jókainak leginkább phantasiáját szokták dicsérni még azok is, kik világismerete hiányán, lélektani botlásain s kidolgozásbeli könnyelműségén megbotránnykoznak. De ha az elbeszélő költészetben phantasia alatt nem phantastáságot értünk, hanem a szerencsés leleményt, az erős alkatú mesét s a biztos jellemrajzot: akkor Jókainak nem valami nagy adag jutott ez adományból, vagy ha jutott, annyira megrontotta, hogy immár kevés hasznát veheti. Jókai phantasiája sem erős, sem egészséges. Legalább főereje nem annyira a lényegben nyilatkozik, mint inkább külsőségekben, minők a ragyogó színezés és élénk előadás. Belső működésében bizonyos lázas állapotot vehetni észre. Tárgyai- és felfogásában az egyszerű, igaz, nagy és megható helyett a különös, csínált, szertelen és rémes fele fordul előszeretettel. Ha magasb régiókba emelkedik, csak ködfátyolképeket tud elővarázslani. Leleménye ritkán szerencsés, vagy ha az, még ritkábban képes nyomorékság nélkül kifejleszteni, de annál nagyobb mohósággal szed össze könyvből, életből egy csoport tarka, csillogó dolgot, eseményt, jellemvonást, adomát, curiosumot, ötletet, toldoz-foldoz, diszit, elméskedik, szónokol, érzeleg, hizelkedik a napi szenvedélyeknek, legyezi a magyar hazafiasság gyönge égeit, s elbódítja a kevésbbé mivelte izlésű olvasó fejét.

Ez újabb regényében is kevés nyoma van az erős phantasiának. A regény hőse Harter, ki bele szeret egykori nejébe, kitől törvényesen elvált, s ki már egy Lemming nevű bankár nejje. Különben ex főispán, ki az 1861-k országgyűlés elosztásakor nagy ostentatióval adta be lemondását. Vagyonos úr, de nem igen jó gazda. A politikai pályán csak a hiúság vezérli, de hiúságánál, úgy látszik, nagyobb szerelmi szenvedélye. Mert hogy ismét Lemmingné kegyébe juthasson, kérésére kieszközli a férjnek a kormánynál a magyar országai hadsereg élelmezésének egyik osztályát, sőt maga is tanácsosi hivatalt fogad el a helytartótanácsnál. Udvarlásában nem látszik valami szerencsésnek. Azonban szerelme mindinkább sodorja. Lemming az inség alkalmával a népnek kiosztandó kölcsöngabona-vállalatot akarja megnyerni s Harternek ötezer aranyat küld ajándékba. Harter visszaütésitaná a pénzt, de annyit gondolkodik a visszautasítás minél elmésb módján, hogy az egy darabig nála

marad s midőn megtudja Lemmingné zavarát, kitől férje megvonta eddigi zsebpénzét s bizonyos ideig nem akarja fizetni árjegyzékeit, felhagy szándékával s minthogy nincs más pénze, a férj megvesztegetési ajánlékával segít a szegény nőn. Hanem e miatt nagy bajba keveredik. Lemming a gabonaszállítással csalja az államot. Olcsó, rossz vagy éppen megromlott gabonát oszt ki a nép között. Egy helyt adó fejében a néptől ily gabonát exequálnak, melyet aztán elszállítanak a katona-élelmezési biztoshoz, hogy süttessen belőle kenyeret. A kenyér megehetlen, a katonák panaszkodnak, mire Föhnwald százados megharagszik, elfogja előbb a sütőt, aztán a molnárt, az élelmezési biztost, az adószedőt, s végre Lemminget, ki éppen ott mulat vállalata érdekében. Az elfogott Lemming tárczájában a százados jegyzeteket talál, melyekben foglaltatnak mindazok nevei, kik az országos gabona-szállítási vállalat ügyében kisebb nagyobb összegeket fogadtak el. Ott van a Harter neve is. Föhnwald a foglyokat Budára hozza, mindenütt elbeszéli, mit fedezett fel, s megmutatja sok embernek, laicusoknak, profán szemeknek Lemming jegyzeteit. A compromittált Harter beadja lemondását s hogy magát s a befogott Lemminget megmentse, kölesönnek nyilvánítja a kapott ötezer aranyat. Azonban Lemmingnek csak azon föltétel alatt igéri kiszabadítását, ha nejeről lemond, visszaadja neki, hogy ismét házastársul vehesse. Lemming, valamint neje is beleegyeznek. De a kiszabadult Lemming addig nem akarja átadni nejét, míg Harter a kölesönnek nyilvánított ötezer aranyat meg nem fizeti, s nejével együtt Bécsbe utazik. Harter nem tud fizetni, s midőn később a megszerzett pénzzel Bécsbe megy, Lemmingné már halott, Angyaldytól, Harter hajdani titkárjától megmérgezve, kivel évek óta titkos viszonyban élt s ki hűtlenségéért boszút állott rajta.

Csak a főcselekvényt mondtuk el s abból is elhagytunk némely fordulatot, mint legalább is fölöslegest. Mellőztük a főcselekvény mellékágait, melyek a regénynek mintegy felét teszik s inkább csak külső, mint belső kapcsolatban állanak a főcselekvénnyel. Az elmondott tartalomból is látszik, hogy e különben durván szőtt cselekvény oly elemeket rejt magában, melyekből lehetett volna jó regényt írni. De akkor először is szükséges lett volna a főhős iránt érdeket gerjeszteni; másodszer a mellékágakat bensőbb kapcsolatba hozni a főcselekvénnyel; harmadszor a főbb személyeket nemcsak külső cselekvésekben felmutatni, hanem benső életükben is, jellemök, szenvedélyök fejlődési fokozatain. Alig mutatja valami inkább, mennyire nem szokta Jókai megérlelni költői conceptióit, mily kevés benső szeretettel viseltetik főszemélyei iránt, mint éppen e regénye. Harter elválik meggyűlölt

nejétől, s újra bele szeret. De miért vált el tőle s miért szeret bele újra? Minderről a legnagyobb homályban tartja szerző olvasóit. Talán különös követelésnek tetszhetik, hogy a szerelem indokolását kívánjuk. Tulajdonképp nem is annyira indokolást kívánunk, mint inkább oly nemű rajzot, mely természetessé, érthetővé tegye e különben annyira általános szenvedélyt. Minél szokottabbak a viszonyok, minél csekélyebbek a kor-rang- és műveltségbeli különbségek, annál kevesebb a nehézség, de a szokatlanabb körülmények kétszeresen megkívánják a rajz erejét és pontosságát. Shakspeare, midőn Romeo és Julia ébredő szerelmét rajzolja, könnyen átsiklik az indokoláson. Elég indok a kedves ártatlan leány s a heves ifjú élénk rajza. De midőn Othello vagy Antonius szerelmi viszonyát akarja megértetni, mennyi indokot sző be a viszonyokba és jellemeibe. S egy oly férfiú rajzánál, ki meggyülölt s elvált nejébe újra bele szeret, megelégedjünk e azzal, hogy szereti, mert szereti? Jókai ezt elégnék tartotta, de meg is rontotta vele egész regényét. E miatt Harter egész bensője talány marad előttünk. Nem tudunk tisztába jöni vele, nem érdeklődünk iránta s dülhetne sorsa jobbra vagy balra, egészen közönyös előttünk.

S nemcsak Harter, hanem a többi főszemélyek is ilyenek. Majdnem az hiszi az ember, hogy Jókai feladatúl tűzte ki, oly regényt írni, melyben a főszemélyek eltitkolva szenvedélyök mivoltát, minden lelki fejlemény nélkül hajtsanak végre egy érdekes cselekvényt. Lemmingnéről sejtjük, hogy régebben épen oly kevésbé szerette Hartert, mint a regény kezdetén, tudjuk, hogy Lemminghez csak pénzéért ment férjhez, de titkos viszonya Angyaldyhoz, találkozása vele a farkas-völgyi lakban oly szenvedélyt tüntet föl e hölgyben, hogy érdeklődni kezdünk iránta. E jelenet a regény egyik legjobb része. Jókai a titkos találkozás fájdalommal határos örömét, idylli háját, kicsapongó és balsejtelmes szélszélyét oly elta!ált hangulattal, oly hű és igaz vonásokkal festi, melyek méltók egy valódi költőhöz. Azt hisszük, hogy e bűnös, de erős szenvedélyből egy emberileg érdekes és megható bonyodalom fog származni. De csalódunk. Se Lemmingné, se Angyaldy nem tudnak többé érdekessé válni. Egyetlen átható sugár sem világítja meg szenvedélyök további fejleményét. Lemmingné bele szeret Harter fiába, Elemérbe, azt sem tudjuk mikép s minő szerelemmel. Angyaldy sem tud egyébbé válni, mint egy rejtélyeskedő s igen közönséges eselszövővé, s midőn megöli kedvesét, a katasztróf csak oly hatással van reánk, mint a midőn a lapokban egy criminalitást olvasunk.

Harter Elemér sem világos jellem, s kevés érdeket gerjeszt. Ő tulajdonkép arra szolgál, hogy összekösse a főcselekvényt a mellékágakkal, különösen a szerencsétlen Világosi családdal, melyet az inséges év tönkre tett, s melyet, minthogy az atyát széllhűdés érte, a leány Ilonka, tart fen előbb Pesten leczkeadással, aztán Bécsben kézi munkával. Elemér Ilonkába szerelmes s ezt titkon Ilonka is viszonzza. Elemér multjáról sem tudunk semmit, de úgy látszik, hogy egy rozszúl nevelt, elkényeztetett gyermek, kiesapongó, de mély érzelmű ifju, ki részint valódi, részint affectált blazirtságában rozszúl érzi magát. Mély érzelmeit cynismussal takarja, s egy fölösleges jelenetben, midőn az észak-amerikai háborúban mint önkénytes megsebesül, e jellemvonását oly sikerülten tárja előnkbe a költő, hogy valódi művészsze válik. Azonban e vonás nem olvad össze a többivel s bensője kulcsához sehogy sem férhetünk. Nem értjük Ilonka iránt kifejelett szenvedélye természetét, titkolózását, alakoskodó ügyetlenségeit, átváltozását, midőn aztán egy egész melodramai erényhős lesz belőle obligát pathoszsza. Jókai majd mindig szerencsétlenül változtatja át jellemeit. Nem készíti elő az olvasót s nem tudja megtalálni azt a pontot, melyen a jellem áthajlását megindíthatni. Ilonkát sem értjük, hogyan lesz Elemérbe szerelmes, ő is csak szereti Elemért, mert szereti, pedig Elemért nem úgy tünteti fel a költő egész a regény végéig, hogy bensőjének egyetlen rokonszenves vonása is érinthesse a leány szívét. Egyébiránt Ilonkához hasonló leányok rajzát különböző alakban sokszor megtalálhatni Jókai regényeiben. Beteg idealismusa, hamis érzelmessége ilyenkor szokott kiválóan nyilatkozni. Annaira kifesti az ily leányokat különböző, sőt egymást kizáró erénnyel, tökélyvel, hogy elvesztik minden természetességüket és bájukat. Ilonka természetesen először is nagy honleány, aztán, noha csak tizenöt éves, rendkívül erélyes, ki rendbe tartja a mérges szakácsnőt, a goromba cselédeket s egy férfinál ügyesebben gazdáskodik atyja kibérlett pusztáján. E mellett aetherileg gyöngéd érzelmű, finom miveltségű, majdnem tudós. Sok nyelvet beszél s az angol nyelvből leczkét képes adni az előkelő körökben. Tud lovagolni, lovat megigézni és vívni. Amazzal a circusban is föllép, emeből leczkét ad. Szerző egy valódi párviadalban is producaltatja Lemmingnével, de megvalljuk, e jelenet, a kurta szoknyák és selyemharisnyák mellett is, visszasztatitón hatott reánk. S mily ok nélkül s mily titkon szeret! Valódi tökélyes leány, kiért rajonganak a diákok és falusi kisasszonyok, s kinek matricát bizonyosan hiven megőrzi Jókai, hogy ismét lemásollhassa.

A mellékalakok sokkal sikerültebbek. Lemming a bankár, Gierig az adószedő, Konyecz a szaglászó fináncz, Föhnwald százados, Böske a szakácsnő és kedvese, a nazarénus, többé-kevésbbé jól talált alakok. A genreképi jelenetek némelyikétől sem tagadhatni meg a méltánylatot. Csak az a kár, hogy nem egyszer egy-egy esetlen túlzás zavarja meg hatásukat. Midőn az aszály szülte inséget írja le a költő, nagy gödröket ásat a falusiakkal, hova agyonvert marháikat temetik, mert nem tudják eltartani, s nem akarják nézni kinaikat. Természetesen mint szegény és éhes emberek se el nem adhatják, se meg nem ehetik. Az adó-executió leírásában is sok a túlzás. Hogy egy házaló bajazzóra 300 frt évi keresete után huszonegy forint jövedelmi adót vessenek s tüstént elvegyék érte komédiás lovát, se bensőleg, se külsőleg nem valószínű.

De mindezzel ne töltsük az időt. Hibák ugyan, de javítható hibák. Vajha a cselekvény és jellemrajz hibáiról is ugyanezt mondhatnók. De ezek oly nagyok és lényegbe vágók, hogy megrontják a regényt; csak könyvet teszünk le kezünkbe, de nem valódi művet s nem a meghatottság gyógyörével, hanem a lehangoltságával. Ha a költő nem hisz művészetében, képtelen hitetni, ha csak félig érzett s nem lelkesült igazán, olvasójára sem hathat valódián. Tudjuk, hogy a remekművek ritkák s a legnagyobb költő is alig néhányat képes alkotni. A többé-kevésbbé sikerült művek sem mindennapiak, de annyit mégis megvárhatni minden költőtől, hogy tehetsége szerint megérlelje conceptióit s az industrialismus csábításai között se engedje szívében kialunni a művészet cultusát. Az út, melyen Jókai annyi öntetszéssel s a nagy tömeg tapsai közt jár, nem az igaz művészeté. Nemcsak a gyümölcsnek, hanem a költeménynek is meg kell érni, a gyorsaság még nem termékenység, s a mire kevés időt és gondot fordít a költő, azt se idő nem kiméli, se gond nem virasztja.

GYULAI PÁL.

TARTALOM.

XLI. FÜZET.

	<i>Lap.</i>
EGY ÉVI SZEMLE A FÖLDLEIRÁS ÉS NÉPISME érdekében tett legújabb utazások fölött. S z. V.	3
AZ ÁLLAMI SZÁMVITEL és az államháztartás ellenőrzése. — Harmadik közlemény. — Anglia. — Weninger.	28
ADATOK SZEMERE BERTALAN ÉLETRAJZÁHOZ. Első közlemény. — Cs. A.	43
AZ ÉRTÉKPAPIROK MEGSEMISÍTÉSE KÉRDÉSÉHEZ. — Lukács Antaltól.	68
A LELENCZÜGY EURÓPÁBAN. — K. M.	82
A KÖZÉPOKTATÁS EURÓPÁBAN. — Első közlemény.	97
M. TUD. AKADÉMIA. (1868. nov. 1869. márczius).	110
KISFALUDY-TÁRSASÁG. (1868. nov. 1869. márczius).	126

XLII. FÜZET.

AZ ÁLLAMI SZÁMVITEL és az államháztartás ellenőrzése. — IV. Poroszország. — Weninger-től.	145
JAPAN ÉS NÉPE. — Első közlemény. — Hunfalvy Jánostól.	174
A FIUMEI KÉRDÉS UTOLSÓ STADIUMÁBAN. — Botka Tivardartól. — Utószó. — Csengery A.-tól.	205
ADATOK SZEMERE BERTALAN ÉLETRAJZÁHOZ. — Csengery A.-tól.	250

	<i>Lap.</i>
JAPAN ÉS NÉPE. — Második közlemény. — Hunfalvy Já nostól.	277
ADATOK SZEMERE BERTALAN ÉLETRAJZÁHOZ. — III. Csengery A. tól.	323
AZ ÁLLAMI SZÁMVITEL és az állambáztartás ellenőrzése. — V. Franciaország. Weningertől.	359
A KÖZÉPOKTATÁS EUROPÁBAN. — II.	397
AXEL. Tegnér Ézsaiás költői elbeszélése. (Svéd eredetiből). Györy Vilmostól.	412
MAGYAR TUD. AKADEMIA. (1869 márczius—június).	438
IRODALMI SZEMLE.—Jókai legújabb munkái. (Virradóra : Újabb novellák és genreképek. Szerelem bolondjai : regény). — Gyulai Páltól.	498

